

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**TÜRKİYE’DE İKTİDARA GELEN “SAĞ” PARTİLERDE
EMPERYALİZM KARŞITLIĞI (1960-1980)**

**ENES BAHADIR KIZAK
19716006**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET AKİF OKUR**

2024

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**TÜRKİYE’DE İKTİDARA GELEN “SAĞ” PARTİLERDE
EMPERYALİZM KARŞITLIĞI (1960-1980)**

**ENES BAHADIR KIZAK
19716006
ORCID NO: 0000-0001-6893-0392**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET AKİF OKUR**

ARALIK 2024

Enes Bahadır KIZAK tarafından hazırlanan “TÜRKİYE’DE İKTİDARA GELEN
“SAĞ” PARTİLERDE EMPERYALİZM KARŞITLIĞI (1960-1980)” başlıklı
çalışma, 27/12/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı
bulunmuş ve jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim
Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programında **DOKTORA** tezi olarak
kabul edilmiştir.

Danışman

İmza

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Şenol DURGUN

Prof. Dr. Laçın İdil ÖZTİĞ

Doç. Dr. Ahmet CONKER

Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

ÖZET

TÜRKİYE’DE İKTİDARA GELEN “SAĞ” PARTİLERDE EMPERYALİZM KARŞITLIĞI (1960-1980)

Bu çalışma, Türkiye’de 1960-1980 döneminde, koalisyonla ya da tek başına iktidara gelen ve siyasi konumlanmada “sağ” olarak tanımlanabilecek partilerin emperyalizm karşıtlığını konu almaktadır. 1860’larda İngilizceye giren emperyalizm kavramı, kullanıldığı uzun süre boyunca politik çağrışımlarla şekillenmiştir. 1960’lar, dünyadaki birçok bölgede yaşanan gelişmelere paralel olarak emperyalizme dair tartışmaların yeniden canlandığı ve siyasi mücadelelere konu olduğu bir dönemi işaret etmektedir. Türkiye’de de özellikle 1960’ların başından itibaren emperyalizm tartışmaları yoğunlaşmış ve 1980’lere kadar ideolojik tutumları yoğun biçimde etkilemiştir. Aynı zamanda Türkiye’nin dış politikasında yaşanan bazı gelişmelere paralel olarak, emperyalizm olgusundan hareketle, dış politikada Türkiye’ye yönelik müdahalelere karşı bir tepkiyi de beraberinde getirmiştir. Türkiye’de sağ siyaset de emperyalizm tartışmalarına dâhil olmuş, emperyalizme karşı muhalefetini belirli başlıklar altında dile getirmiştir. Bu başlıklar, kavramsal çerçeve ve kullanım alanı olarak geniş bir kapsam ve içeriğe sahip olup, sağ siyasetin farklı aktörlerinin ortak noktalarını ve farklılıklarını da ortaya çıkarmaktadır. Bu dönemde emperyalizm, Türkiye’nin hemen her alanda güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak algılanmış ve sağ siyaset de bunu söylem düzeyinde, farklı platformlarda ve başlıklarda kullanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de sağ siyaset, özellikle bu iki kutup tarafından yeniden şekillendirilen, farklı emperyalizmlere karşı siyasi tavır takınmıştır. Çalışmada, siyasi partilerin söylemlerinden hareketle sağın emperyalizme bakışı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, Soğuk Savaş, Türk Siyaseti, Türk Sağ

ABSTRACT

ANTI-IMPERIALISM IN THE “RIGHT” PARTIES THAT CAME TO POWER IN TURKEY (1960-1980)

This study is about the opposition to imperialism of the parties that came to power in coalitions or alone in Turkey in the 1960-1980 period and can be defined as “right” in terms of political positioning. The concept of imperialism, which entered English in the 1860s, has been shaped by political connotations throughout the long period it has been used. The 1960s mark a period when discussions about imperialism were revived and became the subject of political struggles in parallel with the developments in many regions of the world. In Turkey, especially from the beginning of the 1960s, discussions about imperialism intensified and heavily influenced ideological attitudes until the 1980s. At the same time, parallel to some developments in Turkey’s foreign policy, it brought about a reaction against interventions in Turkey in foreign policy based on the phenomenon of imperialism. Right-wing politics in Turkey has also been involved in discussions about imperialism and expressed its opposition to imperialism under certain headings. These titles have a wide scope and content in terms of conceptual framework and usage area, and they also reveal the common points and differences of different actors of right-wing politics. During this period, imperialism was perceived as an element that threatened Turkey's security in almost every field, and right-wing politics used this at the level of discourse, on different platforms and under different titles. In this context, right-wing politics in Turkey took a political stance against different imperialisms, especially those reshaped by these two poles. In this study, the right's perspective on imperialism will be examined based on the discourses of political parties.

Keywords: Imperialism, Cold War, Turkish Politics, Turkish Right

ÖN SÖZ

Türkiye’de emperyalizm karşıtlığının yalnızca sol ideoloji ve bu çerçeve etrafında değerlendirilmesi, Türk siyasi tarihi açısından sağlıklı ve objektif bir değerlendirme imkânını ortadan kaldırmaktadır. Özellikle 1960-1980 dönemine damga vuran kutuplaşma ortamında, sağ siyasetin “emperyalizmin iş birlikçisi” olarak konumlandırılması ve bilimsel olmayan, tamamen ideolojik saiklere dayanarak yaratılan algılar, Türkiye’de emperyalizm karşıtlığına dair alternatif ve objektif bir çalışma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de emperyalizm tartışmalarını ve bu tartışmaların bağlamını incelerken, emperyalizmin ele alınan dönemde nasıl algılandığını da ortaya koymak amaçlanmıştır. Zira siyasi düzeyde bir karşılığı bulunan emperyalizm, Soğuk Savaş’ın yalnızca tek kutbuyla özdeşleştirilmeyecek kadar önemli ve kapsamlı bir kavramı ifade etmektedir. Nitekim Türk Dünyası’nın özellikle SSCB ve Çin işgali altında maruz kaldığı zulümden bugüne kadar gelen olumsuzluklar, emperyalizmin tek yönlü olmadığını ve şiddetini arttırdığında nelere yol açtığını net bir şekilde göstermektedir. Bu açıdan çalışmamızın, bu alanda yapılan çalışmaların sınırlılığı da dikkate alındığında alanımıza katkı sağlayacak bir çalışma olmasını ümit ediyoruz.

“Ders, sen öğrenene kadar devam eder” ilkesinden hareketle, bu çalışma, uzun ve aslında hiç bitmeyen bir eğitim sürecinin parçası olarak hazırlandı. Öncelikle tez konusu konusunda ilham kaynağı olan, aynı zamanda bütün bir süreç boyunca hem teşvik edici hem de yol gösterici yöntemleriyle daima yanımda olan, değerli tez danışmanım ve akademik hayatımda daima örnek aldığım Prof. Dr. Mehmet Akif Okur’a ne kadar teşekkür etsem az. Aynı şekilde tez izleme sürecindeki katkılarıyla çalışmaya ışık olan Prof. Dr. Şenol Durgun ve Prof. Dr. Laçin İdil Öztığ’a da teşekkürü borç biliyorum.

Süreç boyunca yanımda olan, bana inancını daima gösteren, özellikle eğitim hayatım için her türlü fedakârlıkta bulunan, başta annem Yaşare Kızak ve babam Metin Kızak olmak üzere bütün aileme ve dostlarıma teşekkür ederim.

Enes Bahadır KIZAK

Aralık, 2024; İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ	1
2. TEORİK, KAVRAMSAL VE METODOLOJİK ÇERÇEVE: EMPERYALİZM VE MİLLÎ KİMLİĞİN SEMBOLİK TASARIMI ÜZERİNE MÜCADELE.....	8
2.1. Emperyalizm Kavramı ve Tarihsel Süreç.....	8
2.1.1. Soğuk Savaş Dönemi ve Emperyalizm.....	11
2.2. Siyasette ve Düşünce Dünyasında Sağ-Sol Kavramları.....	16
2.2.1. Sağ-Sol Ayrımı ve Teorik Yaklaşımlar	22
2.3. Katharine Verdery ve Millî Kimliğin Sembolik Tasarımı	26
2.3.1. “Millet” Tanımı ve Verdery.....	26
2.3.2. Türkiye’de Sağ ve Sol Arasında Emperyalizm	28
2.4. Metodoloji.....	32
3. TARİHSEL VE İDEOLOJİK ARKA PLAN: TÜRKİYE’DE SAĞ SİYASET VE EMPERYALİZM.....	39
3.1. 1960’a Kadar Türkiye’de Emperyalizm Algısı	40
3.1.1. 1908-1927: Millî Mücadele ve Sonrasında Emperyalizm	42
3.1.2. 1930-1935: Düşünce Hayatının Siyasal Yaşama Yansımaları	49
3.1.3. 1935-1945: Savaş Sürecinde Türkiye ve Emperyalizm.....	55
3.1.4. 1945-1960: Anti-Komünizmin Etkisinde Emperyalizm Söylemi	60
3.2. Sağ Siyasette Osmanlı’nın Son Dönemine Dair Emperyalizm Tartışmaları... 73	
3.2.1. Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması	75
3.2.2. Kapsayıcı ve Sürekli Bir Düşman Olarak “Dış Güçler”	86
3.2.3. Muhafazakâr Söylemde Siyonizm’in Yeri	91
3.2.4. Bir Sembol Olarak Çanakkale Savaşları.....	97
3.3. Kurtuluş Savaşı’na ve Cumhuriyet’e Yönelik Sağ Siyaset Söyleminde Emperyalizm Karşıtlığı	102
3.3.1. Kurtuluş Savaşı Anlatısında Emperyalizmin Konumu	102
3.3.2. Atatürk’ün Kişiliği ve Emperyalizm Karşıtlığı.....	108
4. TÜRKİYE’DE SAĞ SİYASET, EMPERYALİZM VE DIŞ POLİTİKA	115
4.1. Sovyet Emperyalizmi ve Anti-Komünizm	116

4.1.1. Komünizm Karşıtlığında Emperyalizm Vurgusu	124
4.1.1.1. Slav, Rus ve Komünist: Emperyalizmin Farklı Sıfatları.....	124
4.1.1.2. “Sinsi” Düşmana Karşı “Gaflet” ve “Uyanıklık” Söylemi	125
4.1.1.3. Kızıl ve Sarı: Komünist Emperyalizmin Farklı Renkleri.....	129
4.1.1.4. Karşıt Emperyalizmlere Karşı Ortak Mücadele Vurgusu	132
4.1.1.5. Komünist Emperyalizmin İç Politik Yönü: CHP	136
4.1.2. Hürriyet ve Kölelik Arasında “Esir Milletler” ve Komünist Emperyalizm	141
4.1.2.1. Komünist Emperyalizmin Hürriyet Karşıtlığı.....	143
4.1.2.2. “Esir Milletler” ve SSCB’nin Gerçekleştirdiği İşgaller	147
4.1.3. Komünist Emperyalizme Karşı İnanç ve Maneviyat.....	161
4.2. Dış Politikadaki Gelişmeler, Krizler ve Anti-Emperyalizm.....	169
4.2.1. Türkiye-ABD İlişkilerinde Sağ Siyasetin Emperyalizm Karşıtı Söylemi	170
4.2.1.1. ABD ve Kapitalizm Arasında Emperyalizme Karşı İdeolojik Söylem	175
4.2.1.2. Gelişmeler, Krizler ve Sağ Siyaset.....	182
4.2.2. Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu	219
4.2.2.1. Tarihî Türk-Yunan Gerilimi.....	220
4.2.2.2. Kıbrıs Meselesi	226
4.3. Bağımsızlığını Yeni Kazanan Ülkelere Yaklaşımlar	239
4.3.1. İhmal Edilen Ülkeler ve Kıbrıs Meselesi.....	240
4.3.2. Bağımsızlıkçı Söylem	243
5. SAĞ SİYASETİN İÇ POLİTİKADAKİ EMPERYALİZM KARŞITLIĞI: EKONOMİK VE KÜLTÜREL EMPERYALİZM.....	251
5.1. Kültür Emperyalizmi ve Türkiye	253
5.1.1. Muhafazakâr Muhalefet: Batılılaşma Eleştirileri ve Emperyalizm	259
5.1.2. Millî Varlık, Millî Şahsiyet ve Yabancı Müdahaleler	267
5.1.2.1. “Millîlik” ve Millî Eğitim	268
5.1.2.2. TRT’ye Yönelik Eleştiriler	274
5.1.3. Şiddetin Kaynağı ve Gençliğin Buhranı	280
5.2. Ekonomik Emperyalizm ve Türkiye’nin Meseleleri	287
5.2.1. Ortak Pazar Meselesi	289
5.2.2. Petrol Meselesi	309
6. SONUÇ	323
KAYNAKÇA.....	334

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye'deki Emperyalizm Anlatılarının Karşılaştırmalı Analizi.....	331

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	: Adalet Partisi
ASELSAN	: Askeri Elektronik Sanayi
BM	: Birleşmiş Milletler
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
D.P	: Demokrat Parti
DP	: Demokratik Parti
FED	: Federal Reserve (Merkez Bankaları Sistemi)
GP	: Güven Partisi
GSMH	: Gayrı Safi Milli Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
LSD	: Liserjik Asit Dietilamid
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MGP	: Milli Güven Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MLF	: Multilateral Force (Çok Taraflı Kuvvet)
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MTA	: Maden Tetkik Arama
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Ö.)
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OSİA	: Ortak Savunma ve İş Birliği Anlaşması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TUSAŞ	: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii Anonim Şirketi
USIS	: United States Information Agency (ABD Bilgi Hizmetleri)
YTP	: Yeni Türkiye Parti

1. GİRİŞ

Türkiye’de emperyalizm tartışmaları hem düşünce hayatında hem de siyasi yaşamda var olmuş, Türkiye’nin güvenlik başta olmak üzere birçok meselesiyle ilişkili olarak değerlendirilen bir kavram olarak yer almıştır. Ayrıca Soğuk Savaş bağlamında, emperyalizm kavramının ideolojik bir anlamla değerlendirilmesi ve algıların da buna göre oluşması durumu söz konusudur. Emperyalizm karşıtlığı, ele alınan dönemde güçlenen ve siyasette de tartışılan bir konu olması bakımından önem taşımaktadır. Bu açıdan siyasi aktörlerin emperyalizm konusundaki yaklaşımları, siyasetin dinamiklerini ve dönemin koşullarını değerlendirmek, ayrıca bu dinamikleri ve koşulları da anlayabilmek adına önem taşımaktadır. Öte yandan Türkiye’de sağ siyasi aktörlerin Soğuk Savaş bağlamındaki yaklaşımlarını emperyalizmle birlikte değerlendirmek de önemlidir. Zira anti-emperyalizmin solun farklı fraksiyonlarıyla özdeşleştirilmesine yol açan algıların, sağ siyaseti de emperyalizmle birlikte değerlendirdiği görülmektedir. Bu açıdan sağ siyasete dair emperyalizm konusundaki değerlendirmeleri objektif bir noktaya çekebilmek, emperyalizm konusundaki tartışmalara alternatif bir yaklaşım oluşturmak bakımından önemli bulunmaktadır.

Çalışma, zaman dilimi bakımından 1960-1980 dönemiyle; kapsam bakımından ise Türkiye’de tek başına veya koalisyonla iktidara gelen “sağ” siyasi partiler ile sınırlandırılmaktadır. Zira 1960’tan itibaren siyasette ideolojik ayrımların netleştiği ve koalisyon hükümetlerinin kurulmasıyla birlikte iktidar partileri arasında çeşitliliğin arttığı anlaşılmaktadır. Bu durum, farklı siyasi söylemleri de çeşitlendirmiştir. Ancak 12 Eylül 1980’de gerçekleşen askeri darbeye bunun kesintiye uğraması, sınırlamayı bu şekilde yapmayı zorunlu kılmıştır. Çalışmanın ana teması, siyasal yaşam üzerinedir. Ele alınan dönem itibariyle, 1960-1980 arasında tek başına veya koalisyonlarla iktidara gelen “sağ” partiler ve iktidara geldikleri dönemler şu şekildedir:

Adalet Partisi: 26, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 39, 41 ve 43. Dönemler

Yeni Türkiye Partisi: 27 ve 29. Dönemler

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi: 27 ve 29. Dönemler

Millet Partisi: 29. Dönem

Cumhuriyetçi Güven Partisi: 36 ve 39. Dönemler

Milli Selamet Partisi: 37, 39 ve 41. Dönemler

Milliyetçi Hareket Partisi: 39 ve 41. Dönemler

1960-1980 döneminde sağ siyasi partiler, dönemin koşulları itibariyle tek başına veya koalisyon olarak iktidara gelmiştir. Ayrıca bu partilerin kendi içerisinde yaşadıkları dönüşümler de söz konusu olmuştur. Örneğin; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 1969 yılında gerçekleştirdiği kongreyle Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüşmüş, Milli Güven Partisi ile Cumhuriyetçi Parti'nin 1973'te birleşmesiyle de Cumhuriyetçi Güven Partisi ortaya çıkmıştır. Bu partilerin kendi aralarında bir araya gelerek koalisyon hükümeti kurmaları haricinde; 1961-1962 arasında AP-CHP, 1962-1963 arasında CHP-YTP-CKMP ve 1974'teki CHP-MSP örneklerinde görüldüğü gibi CHP'yle de koalisyon hükümeti kurmuşlardır. 1975 yılında Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin bir araya gelerek oluşturduğu ve kendisini "Milliyetçi Cephe" olarak tanımlayan hükümet ise bu koalisyon hükümetleri arasında, çalışmada değerlendirilecek partilerin önemli bir kısmını bir arada barındırması bakımından dikkat çekicidir. Bu noktada, partilerin kendi tüzel kişilikleri haricinde, tek başına veya koalisyonla da olsa hükümet kurmaları dikkate alınmıştır. Çalışmada, emperyalizm kavramına dair odak noktasından hareketle partilerin söylemleri; hükümet programları, parti tüzükleri ve programları, meclis ve senato konuşmaları, seçim bildirgeleri, sloganları ve diğer parti yayınları incelenecektir. Ayrıca bu partilerle ilişkili olan gazeteler üzerinden basındaki beyanatlar da irdelenecek, dönemin koşullarını ve özelliklerini değerlendirebilmek adına gazetelere yansıyan tartışmalar da dikkate alınacaktır.

Çalışmaya dair akademik literatür değerlendirildiğinde; Mehmet Refik Bürüngüz'ün, Hacettepe Üniversitesi'nde, 2013 yılında yayınlanan "Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Sömürgecilik ve Emperyalizm Algısı" başlıklı doktora tezi (2013), Osmanlı'nın son dönemindeki entelektüellerin bakışını irdelemesi bakımından dikkat çekicidir. Bürüngüz'ün ele aldığı dönem, post-kolonyal teorilerin ortaya çıkmadığı ve emperyalizmin iktisadi açıdan yeni yeni ele alındığı bir dönemi işaret etmektedir. Yazar, Osmanlı'nın içinde bulunduğu dış politik süreci de birlikte değerlendirirken,

özellikle 2. Meşruiyet dönemindeki emperyal yayılcılığın ve sömürgeciliğin algılanmasını ele almıştır. Bunu yaparken, Filibeli Ahmed Hilmi, Halil Halid, Mustafa Suphi ve Yusuf Akçura gibi farklı fikir akımlarını destekleyen düşünürlerin görüşlerini değerlendirmiştir. Ayrıca yazarların bağlı olduğu ya da desteklediği düşünce akımları, bu noktada dikkate alınmamıştır. Zira Mustafa Suphi ve Yusuf Akçura farklı fikir akımlarının temsilcileridir; fakat emperyalizme dair bir görüş ortaya koymaları, dönemin düşünce dünyasının temsilcileri olmaları bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada, özellikle Osmanlı aydınlarının emperyalizm üzerine odaklandıkları ana alanlar belirlenmiş ve bunlar; hukuk, uygarlaştırma misyonu, iktisadi emperyalizm, emperyalizme yol açan faktörler ve diplomasi tarihi olarak, farklı başlıklarda incelenmiştir. Bu açıdan yazar, çalışmada ele aldığı düşünürlerin odaklandığı ve Osmanlı aydınlarının emperyalizm üzerinde yoğunlaştığı alanları belirleyerek bunları değerlendirmiştir. İçerik açısından değerlendirildiğinde, yazarın emperyalizme dair bakış açısını belirlemek için, incelediği yayınlardan yola çıkarak ana başlıklar oluşturduğu anlaşılmaktadır. Netice olarak ortaya çıkan kategorilerde yazar, ele aldığı düşünürleri, belirlediği ana başlıklar altında incelemiştir. Bilgin Güngör ve Sercan Hamza Bağlama'nın editörlüğünde çıkan "Emperyalizm ve Edebiyat" (2020) başlıklı derleme kitap çalışmasında ise emperyalizm ile sanat ilişkisi irdelenmiştir. Yazarlar, "yeni tekniklerle kolonyalizmin işlevini sürdüren emperyalizmin edebi/sanatsal eserlerdeki yansısını ele almaya ve kurgusal düzlemde hareketle Batı ile Doğu arasındaki yeni tahakküm ilişkileri hususunda eleştirel bir sorgulamaya yönelen emperyalizm-odaklı eleştiriye önerme" iddiasını taşıırken, çalışmada farklı yazarlar tarafından çeşitli edebiyatçıların emperyalizme dair yaklaşımları değerlendirilmiştir. Mehmet Akif Ersoy, Halide Edip Adıvar, Salahaddin Enis, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Nazım Hikmet, Peyami Safa, Sezai Karakoç ve Atilla İlhan gibi isimlere dair makaleleri bir araya getiren çalışmada, emperyalizm-odaklı eleştiri Türk edebiyatında emperyalizmin yeri ele alınmıştır.

Emperyalizme dair uluslararası akademik literatür, emperyalizme dair inceleme alanlarının farklı noktalarına yönelik çalışmaları içermektedir. David Gene Hoolder'in "Structural Theories of Imperialism" (1975) başlıklı çalışması emperyalizme dair genel bir kavramsal çerçeveden sonra emperyalizmin oluşumuna ve yapısına dair farklı önermeler sunarken; Brandon Joseph Tozzo'nun "A Critique of International Relations and International Political Economy" (2012) başlıklı çalışması imparatorluk

ve emperyalizm teorilerine odaklanırken emperyalizmi yeniden kavramsallaştırmak için Karl Marks'ın tarihsel materyalizm yönteminin bir yorumunu kullanmayı amaçlamaktadır. Yazar, uluslararası politik ekonomi teorilerine dayanarak; jeopolitik, jeokapital ve sermaye emperyalizmi olmak üzere üç emperyalizm türü olduğunu iddia etmektedir. Çalışma, Obama ve Bush dönemine odaklanması bakımından yakın tarihe dayalı bir niteliktedir. Christopher Cody Stephens'in "Defining the Monster: The Social Science and Rhetoric of Neo-Marxist Theories of Imperialism in the United States and Latin America, 1945-1973" (2018) başlıklı çalışması ise 1960'lar ve 1970'lerdeki Latin Amerika anti-emperyalist entelektüel çevrelerin görüşlerini ve çalışmalarını irdelemektedir. Monthly Review dergisine odaklanan yazar; Paul Sweezy, Paul Baran, Andre Gunder Frank ve Harry Magdoff'un makaleleri ile Monthly Review'in ve Troçkist Sosyalist İşçi Partisi'nin yayınlarını değerlendirmiştir. Daniel Edmonds'un, "Unpacking 'Chauvinism': The Interrelationship of Race, Internationalism and Anti-Imperialism amongst Marxists in Britain, 1899-1933" (2017) başlıklı çalışması, 1899 ve 1933 yılları arasında Britanya'da devrimci Marksist solda enternasyonalizm pratikleri, ırkçılık ve ırkçılık karşıtı siyaset ile anti-emperyalizm arasındaki ilişkiyi incelerken, bunu Sosyal Demokrat Federasyon ve Büyük Britanya Komünist Partisi üzerinden gerçekleştirmiştir.

Emperyalizme dair inceleme alanlarından biri de yerli halka dönük çalışmalar olmuştur. LeBlanc'ın "The Colonial Denizen: A Proposal to Move Beyond the Politics of Recognition Toward a Politics of Responsibilities" (2020) başlıklı çalışması, Kanada vatandaşlık rejiminin etkilerini, "yerli halk" ile "yerli olmayan halk" arasındaki ilişkiler bakımından incelemektedir. Scott Michael Harrison'un, "The Cold War and Indigenous People" (2014) başlıklı çalışması ise Soğuk Savaş dönemini temel alması bakımından önemlidir; ancak çalışmada yine "yerli-yerli olmayan" arasındaki ilişkiyi irdelemektedir ve modernite, sömürgelikten arındırma, Soğuk Savaş yapıları ve nükleer silahlanma yarışı etrafında bir değerlendirme imkânı sunmaktadır. "Telling the 'truth' to Koreans: U.S. Cultural Policy in South Korea during the early Cold War, 1947-1967" (2010) başlıklı çalışma ise Soğuk Savaş döneminde, bir ülkeye odaklanması bakımından anlamlıdır. Wol-san Liem'in çalışması, 1947'den 1967'ye kadar Güney Kore'deki Amerikan propagandasını ve kültürel faaliyetlerini değerlendirmekte ve bunu yaparken Amerika Birleşik Devletleri Bilgi Hizmetleri'nin çalışmalarına odaklanmaktadır. USIS isimli bu kurum; yazılı basın, radyo, sinema

filmleri ve bire bir iletişim yoluyla Amerikan politikası, kültürü ve toplumu hakkında olumlu bir anlayış geliştirmeye çalışmıştır. Yazara göre bu faaliyetler, diğer ülkelerdeki benzer programlarla birlikte, ABD'nin küresel hegemonyasını sürdürme ve Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği ve devrimci milliyetçilik ile rekabet etme çabalarının önemli bir bileşenini oluşturmuştur. Çalışmaya göre bazı Koreliler, Amerikan uygulamalarını ve değerlerini Kore toplumuna uyacak şekilde uyarlamaya çalışsalar da ortaya konan ABD kültür politikasının imajına oldukça açıklardır. Diğerleri, özellikle muhalif öğrenci ve entelektüeller, kültür politikasının temel varsayımlarına ve mesajlarına doğrudan meydan okuyan ABD eleştirilerini ortaya atmışlardır.

Türkiye'de Soğuk Savaş bağlamındaki anti-emperyalizm tartışmalarına dair literatürün kısıtlı olsa da emperyalizme dair Türkçe ve diğer dillerdeki literatür bunlarla sınırlı değildir.¹ Öte yandan bizim çalışmamızın, hem Soğuk Savaş döneminin Türkiye açısından önemli bir dönemini kapsaması hem de siyasi aktörlerin emperyalizme dair söylemlerini irdelemesi bakımından önemli olacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmamızın dayandığı teorik çerçevenin de Soğuk Savaş bağlamındaki emperyalizm tartışmaları açısından özgün bir temel ortaya koyduğu düşünülmektedir. Zira emperyalizm karşıtlığının yalnızca söylem düzeyindeki bir karşıtlıktan daha fazla, Türkiye'deki siyasi rekabet açısından anlamlı ve önemli bir alan olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim çalışmamızın birinci bölümünde de emperyalizm kavramının tarihsel süreç içerisinde taşıdığı anlam ve Soğuk Savaş bağlamında emperyalizme dair tartışmalara yer verilmiştir. Teorik ve metodolojik çerçevenin de çizildiği bu bölümde, aynı zamanda sağ ve sol kavramlarının siyasi bağlamda taşıdığı anlam ve çalışmamızda konu edilen partilerin neden "sağ" olarak tanımlandığı ifade edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü, Türkiye'de sağ siyasetin emperyalizme bakışındaki tarihsel süreci konu edinmektedir. Böyle bir bölümün önemi, aslında tarihinde bütünüyle sömürgeleştirilmemesine karşın emperyalizme yönelik tepkilerin yoğunluğunun dinamiklerini de irdeleme amacından gelmektedir. Ancak yine Türkiye, tarihi boyunca emperyalist güçlerle daima karşı karşıya gelmiş ve idaresi altındaki bazı toprakların sömürgeleştirilmesiyle de karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin

---

¹ Emperyalizm literatürünün geniş bir değerlendirmesi için bkz. Okur, M.A. (2015). Emperyalizm, hegemonya, imparatorluk. Ötüken Neşriyat.

emperyalizmle karşı karşıya geldiğini ve emperyalizme karşı ağır bedeller ödediğini de göstermektedir. Nitekim siyasi aktörlerin söylemleri değerlendirildiğinde, tarihsel süreçle birlikte emperyalizm karşıtlığının dayandığı tarihi kırılma anları da anlaşılmaktadır. 1960'a kadar geçen sürede emperyalizm ve bu kavramın kullanıldığı konu başlıkları ve tarihi hatlar değişmektedir. Örneğin 1918-1927 aralığı emperyalizm konusunda Kurtuluş Savaşı'nı temel alırken, 1945-1960 aralığında, değişen koşullarla birlikte SSCB ve anti-komünizm etkisindeki bir emperyalizm karşıtlığının yaygınlaştığı görülmektedir. Bu açıdan emperyalizme yönelik değerlendirmelerdeki farklılıkları tarihi dönemlere göre ortaya koyabilmek, çalışmamızın asıl tarihi aralığı olan 1960-1980 dönemi için de açıklayıcı olacaktır. Öte yandan sağ siyasetin, emperyalizmin Türkiye'deki etkisine dair tarihsel sürece dair değerlendirmelerinde iki ana dinamik belirlemiştir. Bunlar, Osmanlı'nın son dönemi ile Kurtuluş Savaşı olarak çalışmamızda değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümü, sağ siyasetin dış politikaya ilişkin yaklaşımlarındaki ve temel meselelerindeki emperyalizm vurgularını irdelemektedir. Esas olarak bir dış politika meselesi olan emperyalizmin dış politikadaki izdüşümü, sağ siyasetin "emperyalist" olarak tanımladığı ülkelerin Türkiye'ye dair yaklaşımlarıyla ilgilidir. Örneğin çalışmamızda da geniş bir şekilde değerlendirdiğimiz "Sovyet Emperyalizmi ve Anti-Komünizm" başlığı, farklı faktörlerle sağ siyasetin SSCB'yi "emperyalist" olarak nitelendirmesi ve bu emperyalizme de karşı çıkmasına dair sunduğu verilerin değerlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Farklı konu başlıklarıyla geniş bir değerlendirme alanı ortaya çıkaran "Türkiye'de Sağ Siyaset, Emperyalizm ve Dış Politika" başlığı, yalnızca SSCB'ye değil Batı'ya ve ABD'ye yönelik emperyalizm değerlendirmeleri ile aslında uluslararası ilişkilerde emperyalizm ve neo-kolonyalizm tartışmalarının odağında olan Bağlantısızlar Hareketi'ne dair yaklaşımları da içermektedir.

Çalışmamızın dördüncü ve son bölümü, sağ siyasetin iç politikaya dair söylemlerindeki emperyalizm vurgularını incelemektedir. Buradaki vurgular, önceki bölümün aksine iç siyasette emperyalizmin konumunu ortaya koymaktadır. Nitekim burada, aslında Türkiye'nin iç siyasi meselelerini ilgilendiren konu başlıkları olarak kültürel emperyalizm ve ekonomik emperyalizm ayrı ayrı ele alınmıştır. Böylece çalışmanın bütününde, öncelikle sağ siyasetin emperyalizme dair tarihsel değerlendirmelerine yer verilmiş, ardından dış politika başlığı altında

değerlendirilebilecek vurguları ve söylemleri irdelenmiş, son olarak da sağ siyasetin emperyalizme dair anlatısındaki iç siyasi vurgular ele alınmıştır.

2. TEORİK, KAVRAMSAL VE METODOLOJİK ÇERÇEVE:

EMPERYALİZM VE MİLLÎ KİMLİĞİN SEMBOLİK TASARIMI ÜZERİNE MÜCADELE

2.1. Emperyalizm Kavramı ve Tarihsel Süreç

Emperyalizm kavramının kökeni değerlendirildiğinde, “imperialism” teriminin İngiliz diline 1860’larda girdiği ve kelimenin, 3. Napolyon’un ikinci imparatorluğu dönemindeki uygulamalarını tasvir etmek için kullanıldığından, popülerliğiyle gücünü kitlelerden alan bir despotun idaresi anlamını kazandığı belirtilmektedir. Kavrama sonraları, “yayılmacılık” çağrışımları yüklenmeye başlanmıştır. Emperyalizm kavramına dair tanımların genişliği, siyasi yaşamdaki söylemleri de geliştirmiş ve 1960’larda “neo-kolonyalizm” tartışmaları canlanmıştır. Emperyalizm teorilerine dair ilginin de uluslararası gelişmelere paralel olarak arttığı ve azaldığı düşünüldüğünde, dekolonizasyon sürecinde, 1950’lerde başlayan ve Kongo ile Vietnam’da yaşananların etkisiyle 1970’lere kadar uzanan süreç bunda etkili olmuştur (Okur, 2015). Hobsbawm’a (1999) göre terim, Britanya’nın siyasi yaşamına ilk kez 1870’lerde girdiyse de ilk kez 1890’lardaki sömürgeci fetihlerle ilgili tartışmalar sırasında siyaset ve gazetecilik jargonunun bir parçası hâline gelmiştir. Nadel ve Curtis (1966) ise kavramın ilk olarak III. Napolyon’un agresif siyasetini betimlemek için 19. yüzyıl ortalarında, İngiltere’de ortaya çıktığını aktarmaktadır.

Emperyalizm, kavram olarak taşıdığı anlam haricinde siyasal yaşamda politik bir itiraz hâline de gelmiş ve bu durum, gündelik siyasetten düşünce dünyasına kadar geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu politik itirazın ardında, emperyalizmin bir kavram olarak değerlendirilmesinin haricinde, emperyalizmin ortadan kaldırılması gerektiğine dair yaklaşımlar ve çözüm önerileri yatmaktadır. Doyle’a göre ilk kuşak emperyalizm teorisyenlerinin çalışmaları, birer siyasi programa yöneliktir ve kapitalizmi savunmayı ya da eleştirmeyi hedeflemektedir. Keza radikal liberaller ve Marksistler de emperyalizm analizinin haricinde, emperyalizmi sonlandırmayı istemektedirler. Kavram, kullanılageldiği uzun süre boyunca güncel siyasi tartışmalarda, dünya

düzeninin eleştirilmesi ya da savunulması gibi amaçlarla muhtelif perspektifler tarafından referans alınarak yorumlanmıştır. Emperyalizm teorilerine yönelik ilgi de uluslararası politika alanında yaşanan gelişmelere paralel bir şekilde artmakta ya da azalmaktadır. 20. yüzyılın başları ve ortaları, bu açıdan canlılığa sahne olmuştur (Okur, 2015). Bu açıdan emperyalizm karşıtlığının doğuşuyla emperyalizmin doğuşunu zaman olarak aynı dönemde eşleştirmek mümkün olmaktadır. Emperyalizmin yoğunluğuna ve derinliğine karşı emperyalizme maruz kalan yerlerde de direniş artmaya başlamıştır (Sunar, 2004).

Emperyalizm; “sömürgecilik”, “mandacılık” ve “kolonizasyon” gibi farklı kavramlarla bir arada ve aynı anlamda ya da farklı anlamlarda kullanılabilir. Sunar’a (2008) göre emperyalizm literatüründe emperyalizmi kolonyalizmden ayırma çabaları mevcuttur. Sömürge ya da koloni, “metropol ülkeye bağlanmak üzere bir başka memlekette yerleşilen yer” anlamına gelirken, sömürgecilik ise “yeni topraklar ele geçirme” anlamını taşımaktadır. Emperyalizm ise daha modern siyasi ve iktisadi koşulların birleşimini ifade eden, modern bir hâkimiyet biçimidir. Bu açıdan emperyalizm, “derinleştirilmiş ve sistemleştirilmiş bir sömürgecilik” olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan kavramın kullanımı bakımından ifade ettiği dönem de farklılaşmaktadır. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kesintisiz bir şekilde “boyun eğdirmeye” anlamı taşıyan klasik sömürgecilik ile 19. yüzyılın sonundan itibaren kendini gösteren emperyalizm yine ayrılmaktadır.

Emperyalizmin gelişimi, içinde bulunulan dönemin şartlarını da incelemeyi gerektirmektedir. Coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform süreçlerinin ardından Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesi ve Fransız İhtilali’nin etkileri, sürece dair birden çok etkenin yer aldığı bir bileşim meydana getirmektedir. Kapitalizm de bu dönemde gelişmiş ve kurumsal olarak yerleşmiştir (Sunar, 2004). Emperyalizm çağının başlangıcı olarak ise 1878 yılının gösterildiği ifade edilmektedir. Özellikle Afrika için gerçekleştirilen mücadele ve 1884-1885 Berlin Konferansı ile emperyalizme dair devletler arasındaki mücadelenin kuralları ve esasları belirlenmiştir (Ferro, 2002). Gerçekten de 20. yüzyıla kadar, Avrupa’nın büyük güçlerinden her biri birer sömürge imparatorluğu yaratmış ve sürdürmüştür. Batı emperyalizmi, neredeyse en başından beri, ekonomik sömürü ve siyasi kontrol ile Batı kültürünün ve inançlarının dayatılmasını ve telkin edilmesini birleştirmiştir. Henüz 15. yüzyılda, yerleşik Avrasya ticaret yollarını atlatmak ve böylece Avrupa’da çok değerli mallar için Asyalılarla

doğrudan ticaret yaparak zenginlik kazanmak isteyen Portekizliler ve İspanyollar, büyük okyanus yolculuklarına çıkmışlardır. Bu süreçte sadece Afrika ve Asya ile yeni bağlantılar kurmakla kalmamışlar, aynı zamanda Amerika'yı "keşfederek" küçük İber krallıklarına muazzam bir zenginlik ve güç getirmişlerdir. 16. yüzyılda, zenginliklerini ve güçlerini arttırmaya hevesli olarak, her biri geniş bir imparatorluk kurmuştur. İspanya'nın sömürge imparatorluğu Batı Hint Adaları, Orta Amerika, Güney Amerika'nın büyük bir kısmı ve Filipin'deki sömürgelerden oluşmaktadır. Portekiz ise ilk başlarda ticari olarak sürdürdüğü faaliyetlerini, Afrika ve Asya kıyılarındaki ticaret noktalarında toparlamıştır. Ancak sonrasında Brezilya'da çok büyük bir koloni ve yine bazı Afrika sömürge mülklerini de bünyesinde barındırmıştır. 17. yüzyılda ise diğer Avrupa güçleri, İspanya ve Portekiz'in başarısını görerek kendi sömürge imparatorluklarını yaratmışlar ve genişletmişlerdir. 18. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa imparatorlukları dünyanın etrafını sarmış ve başta Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa ve Büyük Britanya olmak üzere Avrupa ülkeleri, uçsuz bucaksız sömürge bölgelerine hükmetmiş ve küresel ticarete egemen olmuştur. Bu yüzyıllarda meydana gelen siyasi devrimler, kolonilerde ve dünyanın genelinde bir hareketlilik yaratsa da Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi, Batı'ya büyük bir güç sağlamıştır. Öte yandan liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik ideolojilerinin gelişmesi, Avrupa'daki toplum yapısını da önemli ölçüde değiştirmiştir. Judge ve Langdon'a (2018) göre özellikle Marksist enternasyonalizm, milliyetçiliğin artan çekiciliğine, kişinin kendi etnik grubuna ve onun birleşik, güçlü ve bağımsız bir ülkede cisimleşmesine karşı çıkmıştır. Fransa ve Amerika'daki devrimler, monarşileri devirip yerlerine cumhuriyetleri geçirerek, insanların bağlılığının hükümdarın kişiliğinden ulus kavramına aktarılmasına yardımcı olurken, Sanayi Devrimi, insanları küçük köylerden şehirlere yerleştirerek, insanları milletleriyle özdeşleştirmiş ve ulusal farkındalığı da teşvik etmiştir. Milliyetçiler, ulus-devleti idealleştirirken ² ; vatanseverliği, güçlü askerî yapıyı ve ülkelerinin diğerlerinden daha üstün olduğunu göstermek için tasarlanmış güçlü dış politikaları da vurgulamışlardır. Böylece 19. yüzyıldan başlayarak; sanayi ve yeni ideolojiler, yeni bir Batı emperyal yayılma dalgası için itici güç sağlamaya yardımcı olmuştur. Ortaya çıkan rekabet ortamında Batı, genişlemeyi kültürlerinin, toplumlarının ve ordularının üstünlüğünü yansıtan bir milliyetçi gurur meselesi olarak görmeye başlamıştır. Süreç

---

² Emperyalizm ile ulus-devlet arasındaki gerilimi de burada ifade etmek yerinde olacaktır. Zira emperyalizm, imparatorluk kurarak farklı etnik grupları bünyeye dâhil ederken ulus-devlet ise hükmettiği nüfusu tek bir aidiyette toplamaya çalışmaktadır.

içerisinde geline nokta 1. Dünya Savaşı olurken, yaşanan savaş bir anlamda büyük emperyal güçlerin rekabet ve hâkimiyet savaşı hâline gelmiştir.

Samir Amin emperyalizmin iki genişleme evresi olduğunu ifade ederken (1997), birinci evreyi, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte, 1880-1914 dönemiyle sınırlandırmış, ikinci evreyi ise 1945-1970 dönemi olarak ele almıştır. Ancak arada kalan ve 1914'ten 1945'e geçen süreç de sömürgecilik ve emperyalizm ilişkileri bakımından önemlidir. Savaş henüz bitmeden, 1917'de Rusya'da gerçekleşen devrimin ardından, Birinci Dünya Savaşı'nı "emperyalist bir savaş" olarak betimleyen Lenin'in önderliğinde yeni Sovyet rejiminin kurulması ve ardından Rusya'yı savaştan çekerek, "kapitalist emperyalizme karşı küresel bir mücadele" çağrısında bulunması dikkat çekmektedir. ABD'nin savaşa dâhil oluşu ve Wilson prensiplerinin ilanı, sömürgeler ve işgal altındaki topraklar için umut vadetse de emperyalizme karşı çatışmalar ve ayaklanmalar söz konusu olmuş, Hindistan'daki "pasif direniş" ise ancak 2. Dünya Savaşı'ndan sonra başarıya ulaşmıştır. Bu açıdan iki savaş arası dönemde emperyalizm karşıtı hareketler, kısıtlı ve karışık bir başarıya ulaşmıştır (Judge & Langdon, 2018).

2.1.1. Soğuk Savaş Dönemi ve Emperyalizm

1945 sonrasında, Soğuk Savaş ile anti-emperyalizm arasındaki bağlantı alanlarından söz edilmektedir. Soğuk Savaş ve anti-emperyalizmin her ikisi de iki dünya savaşından kaynaklanan ve ana emperyal güçlerin ittifaklarını birbirine düşüren durumlardan gelişmiştir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri, emperyalizm uyguladıkları hâlde, hem anti-emperyalizmi hem de ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını övmüşlerdir. Bu durum, ayrıca Avrupa'nın sömürge yönetimlerini sürdürmelerini ilginç bir hâle getirmiştir. Hem ABD hem de SSCB, dışa dönük olarak anti-emperyalizmi ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını taahhüt etmişler de kendi ideallerini küreselleştirme ve yörüngelerindeki ulusları, karşı süper gücün emperyalist entrikalarından koruma arzusuna dayalı emperyalist politikalar izlemişlerdir (Judge & Langdon, 2018). Öte yandan 1961 yılında gerçekleştirilen ve 25 "tarafsız" ya da "bağılantısız" ülkenin katılımıyla gerçekleşen Belgrad Konferansı'nın ardından yayımlanan deklarasyonda, her türlü kolonyalizm ve sömürgeciliğe karşı gelindiği ifade edilmiş, sömürgelerin bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesi istenmiş, yabancı üslerin kaldırılması, genel ve tam bir silahsızlanma

ve bütün nükleer silahların yasaklanması gibi çağrılar ve talepler yer almıştır (Armaoğlu, 2020).

Soğuk Savaş'ın başlangıcı, daha önce de ifade edildiği gibi emperyalizm karşıtlığı ile bazı bağlantı alanlarına sahiptir. 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, ABD ve Sovyetler Birliği, değerlerini ve sistemlerini dünyanın geri kalanı için avantajlı görmüş ve her ikisi de ideallerini tüm insanlığa yaymak gibi bir misyonları olduğunu hissetmişlerdir. Böylece her biri diğerini, ölümcül ve ahlâki bir tehdit olarak görmüştür. Sovyet Komünistleri için Batılı kapitalistler, zenginliklerini ve güçlerini dünyayı yönetmek için kullanmaya çalışan baskıcı emperyalistlerken; Amerikalılar ve müttefikleri için komünistler, diktatörce, baskıcı bir dünya düzeni kurmaya kararlı, özgürlüğün düşmanları olarak ifade edilmiştir. Her iki taraf da kendini ilerlemenin ve aydınlanmanın destekçisi olarak resmederken, her biri diğerini emperyalist olarak görmüş ve böylece her biri kendi hegemonyasını genişletme çabasını diğer tarafın emperyalist özelemlerini engellemekle de temellendirmiştir (Judge & Langdon, 2018). Bu açıdan 1945, "emperyalizmin sonunun başlangıcı" olarak da değerlendirilmektedir (Duara, 2013). Tarafların karşılıklı olarak birbirlerini ve kendilerini "emperyalist" ve "anti-emperyalist" olarak değerlendirmelerine karşın, 1960'larda, ABD'de Vietnam savaşının gerilimleri, ülke içinde ABD'ye yönelik "emperyalizm" eleştirilerini doğurmuştur (Hilfrich, 2016). Savaşın hemen ardından Doğu Avrupa'da oluşan Sovyet hâkimiyeti, sömürge yönetiminin hemen hemen tüm özelliklerini taşımıştır. Batı Avrupa'ya yönelik Amerikan desteği ise ABD'yi, uzun süredir Afrika ve Asya'ya egemen olan başlıca emperyal güçlerin müttefiki hâline getirmiştir. Batıda, Amerikan ve İngiliz kuvvetleri Belçika, Fransa ve Hollanda'yı Almanlardan kurtarıırken, Afrika ve Asya'daki sömürge imparatorluklarını yeniden kurmaya çalışmak için bu ülkeleri de özgürleştirmişlerdir. Savaşın bitiminden birkaç ay sonra, Fransızlar ve Hollandalılar Çinhindi ve Endonezya'da sömürge yönetimini yeniden tesis etmek için çalışmalara başlamıştır (Judge & Langdon, 2018). Buna karşılık 2. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir nüfuz alanına sahip olan üç ülkeden Birleşik Krallık, Sovyetler Birliği ve ABD, farklı gelişmeler yaşamıştır. Birleşik Krallık'ın savaşın ardından yaşadığı ekonomik zorluklar karşısında Güney Asya'daki kolonilerinden çekilme baskısı yaşaması söz konusuysa, Sovyetler Birliği, önce Avrupa ve sonra Doğu Asya'da ihtiyatlı bir emperyal-devrimci politika izlemiştir. ABD ise dünyayı sömürgecilikten kurtarmaya ve küresel ölçekte barış, istikrar ve refahı yeniden tesis etmeye hazır bir

ekonomik ve askerî güç olma iddiasıyla ortaya çıkmıştır (Lüthi, 2020). Kanet'e (2006) göre ise SSCB, Emperyalist Batı'dan bağımsızlık mücadelelerinin, nihayetinde ABD de dâhil olmak üzere SSCB'nin başlıca muhaliflerinin zayıflamasına katkıda bulunacağını keşfetmiş; böylece Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadar, iki süper güç, sömürge ve sömürge sonrası dünyayı, rekabetin sıfır toplamı bir oyunun tüm özelliklerine sahip olduğu bir savaş alanı olarak görmüş; bir taraf için etkinin, diğer taraf için benzer bir mevcudiyet veya etki kaybına dönüştüğü değerlendirilmiştir.

Netice olarak Soğuk Savaş sürecinde yaşanan gelişmeler, kavrama dair tartışmaların farklı zamanlarda canlanmasına da sebep olmuştur. Akın'a (2017) göre Soğuk Savaş'ın her iki aktörü de "emperyalist" sıfatıyla ifade edilebilmektedir. Zira her iki aktörün de amaçlarına varmaları için politik, ideolojik, yaklaşımlarla hareket ettikleri, dünyanın gerisine karşı algı olarak daha "insancıl" ve "yardımsever" roller üstlendikleri görülmektedir. Sosyalizmin geri kalmış ülkeler için bir "kurtuluş formülü" olarak sunulmasına ve emperyalizm karşıtlığı ile SSCB'nin özdeşleştirilmesine karşın Sovyetler Birliği'nin politikaları ve faaliyetleri değerlendirildiğinde, özellikle savaş sonrası kontrol ettiği topraklarla birlikte bu özdeşleştirmenin doğru olmadığını söylemek mümkün hâle gelmektedir. Bu özdeşleştirmenin arka planında, ABD politikasının "komünizmi sınırlamak" ve Sovyet emperyalist genişlemesi olduğu ifade edilirken, aynı zamanda Batı Avrupa'nın emperyalist 'üçlerine" yönelik desteğini de içermesi yatmaktadır. Bu nedenle, kapitalizmin emperyalizmle özdeşleşmesi ifade edilmiş ve Sovyetlerin kendisini Batı kapitalist emperyalizminden kurtarmaya çalışan sömürgeleştirilmiş ve sömürülen halkların müttefiki olarak tasvir etmesi sağlanmıştır. Eylül 1947'de Sovyet sözcüsü Andrei Zhdanov, uluslararası arenada faaliyet gösteren siyasi güçlerin iki büyük kampa bölünmesini, "emperyalist kamp ve anti-emperyalist kamp" olarak adlandırdığı bir konuşma gerçekleştirmiştir. Zhdanov'un önermesi, Soğuk Savaş boyunca merkezi bir Sovyet teması olarak kalmış ve bu çatışmayı doğrudan anti-emperyalizmle ilişkilendirmiştir. Gerçekten de Sovyet perspektifinden bakıldığında, yalnızca kapitalizm ve emperyalizm eş anlamlı değil, aynı zamanda komünizm ve anti-emperyalizm, Soğuk Savaş ile anti-emperyalizmi tek bir küresel mücadelede birleştirmiştir (Judge & Langdon, 2018). 1960 sonrasında ise; dekolonizasyon süreciyle birlikte dünyanın bütününde emperyalizm tartışmaları yeniden yaşanmış, akademik düzeyde de Bağımlılık Teorisi'nin gündeme gelmesiyle tartışmalar

yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda, Soğuk Savaş sürecinde yaşanan siyasi ve askerî krizlerin dinamiklerinden birini de emperyalizm oluşturmaktadır.

Soğuk Savaş süreci, yaşanan krizler bakımından değerlendirildiğinde belirli ortak özellikler barındırmaktadır. Her şeyden önce süreç, yeni faktörler ve durumlar yaratmıştır. Öncelikle uluslararası politikanın yapısı oldukça değişmiş, savaştan sonra yapı itibarıyla iki kutuplu bir düzen ortaya çıkmıştır. ABD ve SSCB öncülüğündeki bu düzende, savaş öncesinin Fransa ve İngiltere gibi önemli aktörleri arka planda kalmıştır. İkincisi, SSCB'nin varlığı ve etki alanıyla birlikte uluslararası ilişkilerde doktrin ve ideoloji etkisi artmaya başlamıştır. SSCB dış politikasının 1945 sonrasındaki yayılmacılığı, 1980'lerin başında Afganistan'ın işgaline kadar varmış ve Soğuk Savaş döneminde çatışmanın odak noktası, “totaliter komünist düzen” ile “özgürlükçü düzen” ayrımına varmıştır. Mücadelenin odağının değişmesi, bütün dünyayı etkileyen bir mücadeleyle birlikte kutuplaşmayı derinleştiren bir ortam da yaratmıştır. Ancak daha da önemlisi, daha önce de ifade edildiği gibi 1945 sonrası sömürgeciliğin tasfiyesi ve sömürgelerin bağımsızlık ilanlarını gerçekleştirmeleridir. Böylece uluslararası politikanın alanı da genişlemiş, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan gibi nüfus itibarıyla kalabalık devletler veya Afrika, Latin Amerika ve Asya'daki diğer devletler de uluslararası politikanın alanına girmeye başlamıştır. Son olarak, gelişmeler paralelinde ekonominin önemi de ortaya çıkmış ve ekonomik kalkınma, dünyanın ana gündem unsurlarından biri hâline gelmiştir (Armaoğlu, 2020).

İki kutuplu düzen içerisinde, her iki kutbun liderliğini üstlenen aktörlerin politikaları ve yaklaşımları, diğer devletlerin tutumunu ve dönemin koşullarının oluşumunu da etkilemiştir. 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler, etkinlik açısından bir “üst aktör” hâline gelemeyen, ABD ile SSCB arasındaki mücadelenin niteliği bu durumu güçlendirmiştir. Bretton-Woods'ta kurulan sistem ise IMF ve Dünya Bankası üzerinden uluslararası ekonomiyi büyük kapitalist ülkelerin denetiminde yürütme işlevini yükümlenmiştir. ABD, Soğuk Savaş sürecinde SSCB'ye karşı büyük bir anti-komünist kampanya başlatırken, askerî açıdan ilan edilen Truman Doktrini ve NATO'nun kuruluşu da ABD'nin politikasının önemli dinamiklerini oluşturmaktadır. Ekonomik açıdan SSCB'ye karşı başlatılan ambargo, 1948'de ilan edilen Marshall Yardımı ile birlikte Soğuk Savaş'ın başlangıcında uygulamaya konulan önemli ekonomik politikaları oluşturmaktadır. SSCB ise savaş sonrasında hem Asya hem de Avrupa'da ortaya çıkan otorite boşluğunda, yayılmacı stratejisini uygulamaya koyan

bir aktör olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim savaştan sonra SSCB; Avrupa, Ortadoğu ve Asya'da etkinliğini artırmak için girişimlerini hızlandırmıştır. Alman işgalinin ardından hâkimiyet bölgesindeki Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve Romanya gibi ülkelerde komünist rejimlerin kurulması için faaliyet yürütürken; İran, Türkiye ve Yunanistan'a yönelik baskılarını da artırmıştır. Özellikle savaşın hemen bitiminde İran ve Yunanistan'da komünist bir rejim kurma çabaları ile Türkiye'den toprak ve üs talepleri bu açıdan dikkat çekmektedir. Bu ülkelerdeki gelişmeler ve SSCB'nin girişimleri nispeten başarısız olsa da özellikle bu ülkeleri kamuoylarını etkilemesi bakımından önemlidir. Öte yandan komünist rejimler, her ülkede doğrudan SSCB tarafından ya da birdenbire oluşmamaktadır. Armaoğlu'na (2020) göre bu süreç beş aşamadan oluşur. Birinci aşamada, SSCB'nin doğrudan işgali söz konusu olmaktadır. Savaş sırasında, savaşın bir an önce sona ermesi için SSCB'nin askerî varlığı da Batılılar tarafından Avrupa'da istenmiştir. İkinci aşamada, Sovyet işgali altındaki ülkelerde geçici hükûmetler kurulmakta ve bu hükûmetlerde bütün siyasi partilerin ve eğilimlerin temsil edilmesi öngörülmektedir. Hükûmetlerde daima İçişleri, Adalet ve Enformasyon bakanlıklarını alan komünist eğilimler, kritik konumlar üzerinden etki alanlarını genişletmişlerdir. Nitekim üçüncü aşamada, komünist partiler hükûmetlere hâkim olmakta ve koalisyonları oluşturan diğer partiler ise muhalefete geçmektedir. Dördüncü aşama, muhalefet partilerinin tasfiyesinin gerçekleştiği aşamadır. Nitekim barış antlaşmalarının imzalanmasının ardından SSCB, işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmek yerine ülkelerdeki muhalefet hareketlerini tasfiye etmiş ve komünist rejimlere giden yolda önemli bir aşama sağlanmıştır. Nihayetinde, ülkelerdeki komünist partilerin kontrolü tam olarak sağlamalarının ardından yapılan anayasalarla ekonomik, sosyal ve siyasal düzen Sovyet modeline göre kurulmaktadır.

2. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da kurulan komünist rejimlerden Yugoslavya ve Arnavutluk ise özgün deneyimlendendir ve bu aşamalar gerçekleşmemiştir. Böylece iki aktörün izlediği politika ve karşılaşma alanları, diğer aktörler açısından da yeni gelişmelere ve konumlanmalara sebep olmuş, yaşanan siyasi, askerî ve ekonomik krizler ise böyle bir alt yapıdan meydana gelmiştir.

Soğuk Savaş dâhilinde yaşanan gelişmelerin, dünyanın bütününde önemli etkiler yarattığı daha önce ifade edilmişti. Özellikle 1945-1980 arasında yaşanan siyasi, ekonomik ve askerî gelişmeler, emperyalizm bağlamında değerlendirildiğinde bir bütün olarak anlam kazanmakta ve farklı ülkelerde de yansıma bulmaktadır. Örneğin;

SSCB'nin Macaristan'da ve Çekoslovakya'da ortaya çıkan ayaklanmaları bastırması, Türkiye'de de yankı bulmuş ve komünizm kötülenirken, Sovyet emperyalizmi de gündeme getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Soğuk Savaş'ta ortaya çıkan gelişmelerin yansımalarının geniş bir alanda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Uzakdoğu'da Kore, Hindicini, Vietnam gibi savaşlar; Doğu Avrupa'da Macaristan, Polonya, Çekoslovakya'da meydana gelen ayaklanmalar; Ortadoğu'da Süveyş Krizi, Ürdün Olayları, Suriye Krizi, Irak darbesi, Arap-İsrail savaşları, İran devrimi ve Afganistan'ın SSCB tarafından işgali; ayrıca 1958 Berlin Bunalımı, Kıbrıs Meselesi, U-2 ve Küba Füze Krizleri gibi gelişmeler, aktörlerin sayısını artırırken bu gelişmelere dâhil olmayan ülkelerin de bir şekilde etkilenebildiği olayları yansıtmaktadır. Bu açıdan 1945 sonrasında, dünya genelinde yaşanan hareketlilik geniş bir alanı ve yapıyı içermektedir. Ülkelerin birbirlerine yönelik müdahaleleri, sömürgeciliğin tasfiyesinin ardından emperyalizm tartışmalarını da gündeme taşımış ve farklı teorilerin ışığında, ülkelerin iç ve dış politikasını ve söylemini etkileyen bir süreç yaşanmıştır. Bu açıdan emperyalizm kavramının tartışılması ve emperyalizm karşıtlığının gelişmesi de bu bağlamda değerlendirilmeli, karmaşık ve aynı zamanda birbiriyle ilgili olaylar bir bütün olarak ele alınmalıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi emperyalizmin siyasal yaşamda politik bir itiraz hâline gelmesi, olaylar karşısında emperyalizmin ortadan kaldırılması gerektiğine dair çözüm önerilerinin ve formüllerin düşünülmesi ve ortaya koyulmasıyla gerçekleşmiştir.

2.2. Siyasette ve Düşünce Dünyasında Sağ-Sol Kavramları

Sağ ve sol kavramları, siyasette yer alan ve özellikle siyasi partilerin kimliklerinin tanımlanmasında önemli rol oynayan temel kavramlardır. Köken itibarıyla Fransız İhtilali'nden bu yana kullanıldığı düşünülen kavramların birbirine zıt iki düşünce dünyasını ifade ettiği anlaşılırken, zaman içerisinde “ilerici-gerici”, “küreselci-yerelci” gibi siyasete dair yeni zıtlıkların da öncüsü olmuştur. Bobbio'ya (1999) göre kavramlar, iki yüz yıldan fazla bir süredir düşüncenin ve politik eylemlerin evrenini bölen ideoloji ve hareket ayrımını tanımlamak için kullanılmış, açıkça çatışan iki ayrı terim olarak ön plana çıkmıştır. Bu açıdan karşılıklı olarak dışlayıcı ve birbirlerini güçsüzleştirici kavramlardır. Bu karşıtlık, çok farklı psikolojik, sosyolojik, tarihî ve hatta biyolojik açıklamaların getirilmiş olduğu ikililer için tipik bir düşünce tarzını temsil etmektedir. Bu açıdan da birçok bilim dalında örneklerine rastlanmaktadır.

Farklı disiplinler, farklı ikilikler tarafından temellenmekte ve gelişmektedir. Sosyolojide, toplum-ortaklık; ekonomide, piyasa-ortam; hukukta, özel-kamusal; estetikte, klasik-romantik; felsefede aşkınlık-içkinlik gibi örnekler, zıtlıkların yalnızca politikada değil, farklı bilim dallarında da var olduğunu göstermektedir.

Kavramların çıkış noktası, daha önce de ifade edildiği gibi Fransız İhtilali'ndeki politik bir görünüme dayanmaktadır. 1. Fransız Cumhuriyeti Meclisi'nde, kralın sağ tarafında geçmiş rejimi ve ayrıcalıkları temsil eden aristokratlar ve ruhban sınıfının temsilcileri yer almıştır. Kralın solunda ise burjuvazi bulunmuştur. Sağ tarafta yer alan aristokrasi ile ruhban sınıfı ve sol tarafta yer alan burjuvazi arasındaki ayrım, sağ ve solun kökeni bakımından bir başlangıç noktası sayılmaktadır. Fakat daha da önemlisi, daha sonraki dönemde meclisten aristokratlar ve ruhban sınıfının çekilmesi ve bunların yerine burjuvazinin gelmesidir. Burjuvaziden oluşan sol taraftaki boşluğu ise işçi haklarını savunanlar doldurmuştur. Böylece sol ve sağ, Fransa'da bir sonraki dönem yer değiştirmiş ve modern anlamda kavramların ifade ettiği anlama yakın anlamlar kazanmaya başlamıştır. Batı'da ortaya çıkan muhafazakârlık sağ siyasetle ilişkilendirilirken, sosyalizm ve komünizm ise sol siyasete dayandırılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da sağ siyaset düzen ve değerler ekseninde, sol siyaset ise değişim ve eşitlik ekseninde ele alınmaktadır. Öte yandan kavramların göreceliği de yadsınamamaktadır. Birçok politik akımın kendi içinde sağ ve sol kanatlarının bulunması, bu durumun göstergelerinden biridir. Lenin'in sol komünizmi eleştiren bir yazı kaleme alması, Alman sosyal demokrasisindeki sağ kanadın varlığı, nasyonal-sosyalist harekette sol kanadın bulunması gibi durumlar, buna işaret etmektedir (Bora, 2016).

Sağ ve sol kavramlarının gelişimine dair yansımalar, Türk düşünce dünyasında ve politik hayatta da kendisine yer bulmuştur. Sağ ve solu dinler tarihindeki anlamlarıyla ifade eden Cemil Meriç'e (1996) göre cehenneme inen merdiven hep sola bükülmektedir. Tevrat'ta ise "Rabb'in sevgili kulları sağında oturacak" denilmektedir. Bu temellendirmeden sonra Meriç'e göre Batı'da burjuvazinin bayraktarlığına soyunan sol özgürlük, ilerici ve eşitlik anlamına gelmektedir. Sağa ise "türbedarlık" düşmektedir. Sağ, bu yönüyle ezeli değerlerin bekçiliğini üstlenmektedir. Ancak sağın korumaya aldığı değerler sürekli değişmektedir, bu açıdan sağ, kendi yurdunda bile çekingen, korkak ve sevimsizdir. Çekingen olmasının arkasında, keyfiliği ve kanunsuzluğu temsil etmesi yatmaktadır. Korkaklığı ise kanlı ayrıcalıkların ve

karanlık istismarların mirasçısı olmasından gelmektedir. Bu açıdan Meriç'e göre Avrupa'nın son iki yüzyıllık tarihi solun değerlerinin, sağın hezimetlerinin tarihidir. Ancak Meriç'in düşünce dünyasında yer edinen bu ayrım, yine kendi ifadesiyle "bize" oldukça farklı yansımaktadır. Meriç, burada sağ ve solu "çılgın sevgilerin ve şuursuz sevgilerin emzirdiği iki ifrit" ve "toplum yapısıyla ilgisi olmayan iki yabancı" olarak tanımlayarak bir anlamda mahkûm eder. Zira sol, bize salgın bir hastalık gibi girmiş ve bir intikam aracı olarak kullanılmıştır. Sağ ise silik ve şahsiyetsiz bir kelime olması itibarıyla ciddiye alınmaz. Meriç'in "sağ" kavramına ithamları daha ileri gider:

Ne var ki demokrasinin zaferinden sonra yeni bir bekâret kazanır, Avrupa'da bütün cinayetlerin yüklendiği sağ, günahlarından arınır. Ama yakın tarihin günahkâr tekesi sağ, yine de kilisedir, cehalettir, faşizmdir; Batı'nın en gerici partileri bu menfur vasıftan kurtulmaya çalışırlar. Bizde ise Türk'ün âlicenaplığı tutar, bu düşküne yardımseverlik gösterir, özellikle mukaddesatçıların (?) bayrağı olur. Filhakika bu kirli ve karanlık kelimenin bizden başka şefaathçisi, elinden tutanı kalmaz. (s.77)

Düşünce dünyasında sağ ve sol kavramları, birbirine zıt iki kavramı ifade etmesi haricinde iki ayrı dünyayı ve ideolojik yansımaları sanattan kültür hayatına kadar yansıtması bakımından da önem taşımaktadır. Fikir adamlığı yanında Türk edebiyatına önemli eserler kazandıran Necip Fazıl Kısakürek'in, "Sağ-Sol" başlıklı iki dizesi, yazıldığı dönem itibarıyla kavramların kazandığı politik anlamı ifade etmektedir: "Kalbimi ve aklımı hep sağ elime verdim / Görevi olmasaydı sol elimi keserdim..." Peyami Safa, "sağ" kavramının içerdiği farklı grupları genişletirken, "sağcılık" ve "solculuk" arasındaki ilişkiyi de karmaşık hâle getirmektedir. (1976) Zira Safa, "aşırı sağcılar" ve "aşırı solcuların" tasfiyesini isteyenlere verdiği cevapta, "aşırı sağ" diye telakki edilenlerin bütün milliyetçiler, Atatürk tarihçileri, bütün Müslümanlar, dindarlar, maneviyatçılar ve bütün sağcılar olduğunu belirtmektedir. Nihal Atsız'ın tarifi ise biraz daha sınırlayıcıdır. Atsız'a (1968) göre ideoloji bakımından "sağ" milliyetçiliği, "sol" beynelmilelciliği temsil ettiği için sağda Türkçüler, solda da beynelmilelciler bulunmaktadır. "İster dünya beynelmilelcisi ister İslâm beynelmilelcisi olsun, Türklüğü başa geçirmeyen, ihmal eden veya yok sayan bütün düşünceler soldur" ifadelerini kullanan Atsız'a göre ekonomik bakımdan devletçi, sosyalist veya komünist olmanın sağ ve solla ilgisi yoktur. Zira İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Japonya'daki "Milliyetçi Komünist Partisi", adından da anlaşılacağı

üzere milliyetçi yanı olduğu gibi, İngiltere'deki İşçi Partisi de adına ve ekonomik ilkelerine rağmen milliyetçidir. Atsız, sağ ve solu “milliyetçilik” ekseninde ele alırken, kendisini de bir “sağcı” olarak tanımlar ve Türkçüleri bu gruba yerleştirir:

Sağ ve solun Türkiye için en doğru tarifi, milliyetçilik açısından ele alınarak yapılabilir. Bir parti, milliyetçi olduğu nispette sağcıdır. Milliyetçilikte millî gelenekler mühim olduğundan bu türlü partiler millî ahlâk bakımından muhafazakârlardır. Fakat milliyetçilik, milletin toplum ve fert olarak yükselmesi demek olduğundan milliyetçi bir parti adaletin ve servetin dağıtımı bakımından sosyalistlerin fikirlerine yakın olabilir. Sağcı biziz: Türkçüler. Sosyal adaletçi olmamız, vatanın nimetlerini turistlere değil de soydaşlarımıza üleştirmek istememiz, gerçek ahlâkın gerektirdiği adaleti sağlamayı dilememiz, solcu olmamızı gerektirmez. Türkiye'nin solcuları daha ortada yokken, Türkçü şair Mehmet Emin Yurdakul o basit şiirleriyle Türk milleti için sosyal adalet istiyordu. Bu fikir onun Türkçülüğünden doğmuştu. Kendisinden yıllarca sonra, “sömürü” nakaratına başlayan plâklar gibi, bu fikri Yahudi Marks'tan almış değildi. Milliyetçi insan, eğer insansa, kendi milletin kahramanlarına, hürriyet savaşçılarına bakar, yanar, ağlar. O zaman “sağcı” olur. Bunu yapmayıp mazisi meçhul, gayesi belirsiz, şahsiyeti karanlık insanlara sempati gösterdi mi o insan, insan değildir. En aşağısından sinir ve ruh sistemi bozuk bir hastadır. Sözü kısası: Türkçüler sağcı olduğuna göre sol uçta komünistler vardır. Bu ikisinin arasındaki yerleri millî fikre veya beynelmilelciliğe olan yakınlık veya uzaklıklarına göre ötekiler doldurur. Ancak bunlar, kavramların ideolojik manalarına göredir. Meselenin en doğru ve hiçbir tereddüde meydan vermeyecek şekli, Türk milliyetçiliğini sadece “Türkçülük” kelimesiyle dile getirmektir. (s.119)

Nihal Atsız, Peyami Safa gibi düşünürlerin görüşlerine yer veren ve Milliyetçi Hareket Partisi'nde görev de alan Galip Erdem, temel ayrımı “sosyalist düşünce” ve “sağcı düşünce” arasında yapmaktadır. (2017) Erdem'e göre sosyalist düşünce monist ya da düalist materyalist; sağcı düşünce ise monist ya da düalist idealisttir. Sosyalist düşünce alt yapıyı belirleyici görürken, sağcı düşünce üst yapıyı belirleyici görmektedir. Bu açıdan sosyalist düşüncede altyapı değişince toplumun değişeceğine inanılırken, sağcı düşüncede toplumun üstyapıyı değiştirerek değiştirilebileceğine inanılmaktadır. Sosyalist düşüncede tarih, sınıfların mücadelesi olarak ele alınırken, sağcı düşüncede ırklar mücadelesi olarak değerlendirilmektedir. Sosyalist düşünce ekonomik olarak

ortak mülkiyetten, sağıcı düşünce ise özel mülkiyetten yanadır. Sosyalist düşünce hayat felsefesi olarak “bu dünyacı”, sağıcı düşünce ise “öte dünyacıdır.” Sosyalist düşüncede insanlar arasında eşitlik savunusu söz konusuyken, sağıcı düşüncede eşitsizlik durumu söz konusudur. Son olarak, sosyalist düşünce doktrin olma durumları bakımından forme edilmiş bir düşünüş ve yapıya sahipken, sağıcı düşüncede böyle bir temel düşünüş ve doktrin henüz söz konusu değildir. Erdem, bu sınıflandırmanın ardından, sağın kutsiyetini İslâm’la ilişkilendiren görüşlerin haricinde, Türk töresine de değinmektedir. Buna göre milletin günlük hayatında sağ ve sağ taraf kelimeleri kutsal, uğurlu ve mübarek gibi anlamlara gelmektedir. İnsanlar evlerine ve uğurlu sayılan bir yere girerken ilk önce sağ ayaklarını atmaktadır. Değerli bir şey, önce sağ ele alınmaktadır.

Sağın ve solun tanım olarak genişlemesi, kavramların ideolojik yaklaşımları ve düşünceleri gruplamasında da önemli bir rol oynamıştır. Nitekim 1960’lı yıllardan itibaren sağıcılığın İslamcılık ile eşdeğer kullanımı yaygınlaşmaya başlamış ve sağın İslami tanımları yaygınlaşmıştır. Aynı dönemde, kendisini doğrudan “sağ” olarak tanımlayan ve “ilmî sağ” ifadesi ile bu tanımlamayı teorik düzeyde ifade etme çabası içerisindeki “Yeniden Millî Mücadele” hareketinin gelişimi de dikkat çekmektedir. Aykut Edibali, Necmettin Erişen, Yavuz Aslan Argun ve Mehmet Çetin gibi isimlerin öncü olduğu hareketin, kendisini doğrudan “sağıcı” olarak tanımlaması önemlidir. Zira Türkiye’de, sağ siyaset içerisinde yer alan siyasi aktörlerin ve düşünce adamlarının zaman zaman bu tanımlamadan kaçındıkları ya da tanımlamayı kullanmadıkları görülmektedir.³ Ancak Yeniden Millî Mücadele, Türkiye’de sağ aktörler arasında bu tanımlama çabasını sahiplenen ve geliştirmek için tartışma zemini yaratan önemli gruplardan biridir. Bu gruba göre “İlmî sağ, sadece sola karşı bir protesto hareketi değil, bizzat milletin ideolojik yapısının ilmileşmesi ve hareketlenmesidir.” Bu açıdan,

---

³ Türkiye’de MHP’nin ve Türk milliyetçiliğinin önemli ideologlarından biri olan Dündar Taşer, “sağıcılık” ifadesiyle ilgili bir anekdotu aktarmaktadır. Taşer, kendisine gelen bir grup gencin, “Biz kendimize sağıcı demeyelim, yanlış anlaşıyor” dediğini aktarmaktadır. Taşer, gençlere “Niçin yanlış anlaşılsın? Gerçi bu tabir bizim değil. Kur’an’da da ashâb-ı yemin, asyâb-ı şimal gibi tabirler var ama bizim kullandığımız Fransız İhtilal Meclisi’ndeki taksimden geliyor. Orada da, burada ifade ettiği bir mana var. Sonra sen kendine ‘sağıcı’ demesen, bunu kullanmasan bile, yine sana bunu söyleyeceklerdir. Sana ‘mürteci’ diyeceklerdir, ‘yobaz’ ve ‘gerici’ diyeceklerdir. ‘Faşist’ ve ‘Nazist’ diyeceklerdir. Çünkü komünistlerin, kendilerinden olmayanlara söyledikleri sözlerdir bunlar. Onlara karşı zaaf göstermeye gelmez. Aman bana ‘sağıcı’ demesinler, aman bana ‘mürteci’ demesinler diye milliyetçilikten, millî telâkkiden feragat mi edeceğiz? Ne münasebet... Bu çamurları, bir madalya gibi taşımak lazımdır, ‘din’, ‘milliyet’, ‘vatan’ gibi mefhumlar kıyamete kadar yaşamaya devam edeceklerdir. ‘Sağ’ın eskiliği, gerçekliğinden ve güçlülüğündendir. Kökünün bin yıllara dayanması, dalının da bin yıllar ötesine uzanacağının delilidir. Hem bizim hem de hükûmetin mes’ul kişilerinin bunu iyi görmesi ve değerlendirmesi lazımdır” cevabını vermiştir (Aksun, 1974).

Türkiye’de sağ ve sol mücadelesinde, sağa yönelik “reaksiyonerlik” eleştirilerine karşı sağın tanımlanmasının amaçlandığı da anlaşılmaktadır. Bu tanımlama çabasının aktörlerinden biri de milliyetçi-mukaddesatçı düşünce dünyasının önemli isimlerinden Ahmet Kabaklı’dır. Kabaklı, sağ ve sol kavramlarının düşünce hayatını ve politik gündemi önemli ölçüde meşgul ettiği 1960-1980 döneminden sonra da sağ ile ilgili tanımlama çabalarını sürdürmüştür. Kabaklı’ya (2003) göre sağ; iman, sağduyu ve geleneklerdir. Bunların birleşmesiyle oluşan düşünce ve davranışlardır. Ayrıca sağ-sol ayrımını, Ankara Savaşı’ndaki Timurlenk ile Yıldırım arasındaki mücadeleye benzetmektedir. Ona göre sağ, Yıldırım’dır; “gücü, kudreti, teşebbüsü, nizamı içinde yapıcılık”tır; sol ise Timurlenk’tir, “yağma, kayırcılık, felsefesizlik, çapulculuk, zorbalık, kapkaççılık.” Kabaklı, Türkiye’de “aşırı sağ” diye bir tehlikenin olmadığını dile getirirken, bunun sadece hükûmetleri ve bazı heyecanlı kimseleri şaşırtmak için solcuların ortaya attıkları bir oyalama tuzağı olduğunu belirtmektedir:

Düşünce dünyasında önemli bir yer tutan kavramsal ayrım, Türk siyasal yaşamında da kullanılmış ve özellikle 1960 sonrasında belirli tanımlamaların ve kimliklerin aracı olmuştur. Osmanlı’nın son dönemleri ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında ise sağ ve sol kavramları yerine “ileri” ve “geri” kavramlarının kullanıldığı belirtilmektedir (Kaygusuz, 2021). Erken cumhuriyet döneminde bu ayrımın olmaması, “imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış kitle” anlayışıyla açıklanabilmektedir. Öte yandan Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti’nin 1933-1934 ders yılı için hazırlattığı tarih dersi kitabında, Fransız Devrimi’ndeki Kurucu Meclis’in görünümüne dair benzer bir yaklaşım söz konusudur. Buna göre ilk mecliste, en sağ cenahta İslâmcı muhafazakârlar, sağ cenahta daha mutedil muhafazakârlar ve sol cenahta da demokratlar yer almaktadır. En solda ise komünizm etkisine kapılanlar bulunmaktadır (Bora, 2016). Kavramların Türk siyasal hayatındaki kullanımında temel dinamiklerden birini, Demokrat Parti’nin kuruluş süreci oluşturmaktadır. D.P kurucularının 7 Ocak 1946’da partinin programı ve amaçlarıyla ilgili düzenledikleri basın toplantısında gazeteciler, D.P’nin, CHP’nin sağında mı yoksa solunda mı yer aldıklarını sormuştur. Soru üzerine söz alan Bayar, partilerinin demokratik olduğunu ve parti programları incelendiğinde yerlerinin anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Bayar’dan sonra sözü alan Menderes ise; “Siz Halk Partisi’nin yerini tayin edin biz ona göre yerimizi tayin edelim” ifadesini kullanmıştır. Ancak bununla yetinmeyen Menderes, partilerinin “bazı hallerde CHP’den iki parmak solda, bazı hallerde ise iki parmak sağda olduğunu” belirtmiştir (Yalman, 1997).

Sağ ve sol kavramlarının kullanımının, özellikle ideolojik kutuplaşmaların ve söylemlerin daha da arttığı 1960 sonrasında yoğunlaştığı ve derinleştiği görülmektedir. Özellikle 1965 sonrası, bu açıdan kritik bir dönemdir. Zira bundan önce, uzun yıllar boyunca AP’de ve sonrasında DP’de siyaseten yapan Ferruh Bozbeyli’ye (1976) göre manevi değerler ve din açısından Türkiye’de “sağ” yaşanmaktadır. Ancak kimse bunun adına “sağ” dememektedir. 1965 sonrasına dair iki temel gelişme, siyasetteki söylem düzeyini sağ ve sol arasına yerleştirmiş ve tarafları bu iki kavram etrafına yerleştirmiştir. Birincisi, 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi’nin 1965 yılındaki seçimlerde TBMM’de koltuk kazanması ve temsil edilmeye başlanmasıdır. İkincisi ise yine 1965 seçimlerinin hemen öncesinde, 25 Temmuz 1965 tarihinde, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından Beşiktaş ilçe merkezindeki bir parti meclisi toplantısında “Ortanın Solu” kavramının dile getirilmesidir. Böylece “Ortanın Solu”, ilk kez dile getirilmiştir. İnönü, bu toplantıda “CHP’nin partiler yelpazesindeki yerinin ortanın solunda olduğunu” söylemiştir (Esmer, 2006). Bu gelişmeler, AP başta olmak üzere farklı siyasi oluşumların ve aktörlerin kendilerinde var olan milliyetçi, muhafazakâr ve mukaddesatçı söylemi daha çok gündeme taşımalarının da önünü açmıştır. Özellikle 1960’ların sonunda ve 1970’lerin başında, parlamento içindeki ve dışındaki sol hareketlerin güçlenmesi, sağın kendini tanımlamasında ve konsolide olmasında etkili olmuş, sağ ile sol arasındaki ayrımı da derinleştirmiştir.

2.2.1. Sağ-Sol Ayrımı ve Teorik Yaklaşımlar

Türkiye’de sağa ve sola dair yaklaşımlar, yalnızca siyasi söylem düzeyinde değil, teorik tartışmalar çerçevesinde de değerlendirilmiş ve farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Teorik çeşitliliğin arka planında, tarihî geçmiş ve toplum ile devlet yapısındaki farklılaşmalar ve bunların yansımaları yer almaktadır. Sağ ve sol kavramları, içinde doğduğu coğrafyanın bazı özelliklerini taşısa da Türkiye’ye has bazı özellikler kazanmıştır. Türköne’ye atıfla Göksu (2000), solun, Batıdaki sınırları belli bir mirası da göz önünde bulundurarak kendi kimliğini oluşturmaya çalıştığını, sağın ise konumunu solun bulunduğu yere göre belirlediğini aktarmaktadır. Bu görüşe göre sağ ve sol arasında temel ilgi alanları bakımından bir uzmanlaşma ortaya çıkmıştır. Sağ, yerli özelliklerini sağlamlaştırmak için daha çok kültüre ve tarihe yönelirken; sol ise sınıf mücadelesi temelinde ekonomiye ağırlık vermiştir. Sağın kendisini “liberal” olarak nitelemesi ise teorik olmaktan çok pratik ve hatta pragmatik

bir yaklaşımdır. Göksu'nun sola ve sağa yönelik eleştirileri ise yüzeysellik ile derinlik arasındadır; sol kavramsallıktan realiteyi yakalayamazken, sağ günübirlik gerçeklerden derinlikli teorik yapılara ulaşamamıştır. Bu açıdan Türkiye'de, Batıdaki imajlarının aksine genelde sol belirsiz, sinik ve ürkek; sağ ise yerli, tarihî, dinî değerlere şemsiye gibi bir imaj taşımaktadır. Bir başka değerlendirme noktası, daha önce ifade edildiği gibi tarihî ve kurumsal yapıların devamlılığı üzerinedir. Bu noktada öne çıkan isim ise İdris Küçükömer'dir. Küçükömer'in 14-17 Ekim 1968 tarihlerinde, *Akşam* gazetesinde yayımlanan dört makalesinden oluşan "Düzenin Yabancılaşması" adlı eseri, Türkiye'de sağ ve sol kavramlarına dair var olan kalıplardan farklı ve iddialı bir nitelik taşıması bakımından önem taşımaktadır. Küçükömer, bu eserinde Türkiye'de var olan ve kanıksanmış tarihî ve toplumsal tezlere önemli eleştiriler getirirken, sağ ile solun Türkiye'deki konumlanmasını da değiştirmiştir. Ancak Küçükömer'in tezlerinin, içinde bulunduğu dönemden bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerekliliği de önemlidir. Zira 1960'ta meydana gelen askerî darbenin niteliği ile sonrasında yaşanan tartışmalar, Küçükömer'in düşünce dünyasında da etkiler bırakmıştır. Nitekim kendisi de 1960'ların hemen başında, orduya dayalı ve tepeden inmeci çözüm önerileri sunmuştur (Avcı, 2019).

Düzenin Yabancılaşması, Türkiye'deki Batılılaşma sürecine ve bunun kurumsal yansımalarına dayanması bakımından dikkat çekmektedir. Küçükömer'e göre ayrımı, Batıcı-Laik geleneği temsil eden "Sağ Yan" ile yeniçeri-esnaf-ulema birliğine dayanan Doğucu-İslamcı halk cephesine dayanan "Sol Yan" oluşturmaktadır. Küçükömer, batılılaşma çabaları ile emperyalizmin çabaları örtüştüğünü ifade ederken, Batıcı bürokratların çabalarının emperyalizmin yayılması için gerekli koşulları hazırladığını ve bürokratlar ile geniş halk kitlelerinin karşı karşıya geldiğini belirtmiştir. Oluşan bu ikilik, Osmanlı'dan bu yana meydana gelen ayrımı da yansıtmaktadır. Buna göre sol yanda, Jön Türklerin Prens Sabahattin kanadı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, TBMM'deki İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti ve Adalet Partisi bulunmaktadır. Sağ yanda ise Jön Türklerin Terakki ve İttihat kanadı, İttihat ve Terakki Cemiyeti, TBMM'deki Birinci Grup, Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi - Millî Birlik Komitesi ve Cumhuriyet Halk Partisi (Ortanın Solu) yer almaktadır (Küçükömer, 2007). Küçükömer, her iki grubun başında da bürokrat kadroların bulunduğunu kabul etmekle birlikte, sol yan olarak adlandırılan grubun iktidara gelmek için yeniçeri, esnaf ve ulema birliğinden gelen

geleneğe dayandığını ve halk kitlelerini kullandığını ifade etmiştir. Sağ yanda ise bürokratik geleneği “temsil etme” durumu söz konusudur. Dolayısıyla her iki tarafta da bürokratlar olmasına rağmen taban olarak alınan kitlede farklılık ortaya çıkmaktadır (Avcı, 2019).

İdris Küçükömer, Türk düşünce dünyasına getirdiği teorik yaklaşımla sağ ile sol arasındaki ayrımın dinamiklerini önemli ölçüde değiştirmektedir. Küçükömer, Türkiye’de kendini “sol” olarak ifade eden ve bunu “Ortanın Solu” ile resmîleştiren kesimlerin aslında “sağcı” olduğunu belirtirken, konumlanmalarını ve faaliyetlerini de yukarıdan aşağı bir otoriter değişim süreciyle ifade etmiştir. Türkiye’deki ilericiler ise söylem düzeyinde “sağ” olarak görülen ancak sol yanda bulunan geniş halk kitleleridir. Onlara bu niteliği kazandıran da onların değişmeye ve gelişmeye, dönüşmeye açık olan sosyal, ekonomik istekleridir. Bütün bu tablo, Türkiye’deki tarih yazımını ve okumalarını önemli ölçüde etkilerken; sivil topluma, sağa ve sola dair tartışmaların da odak noktasını oluşturmuştur.

Türkiye’de sağa, sola ve bunların ifade ettiği anlam dünyasına dair yaklaşımlardan bir diğerini ise Tanıl Bora ortaya atmıştır. Bora’ya göre “sağcılık”, insanın iradi olarak seçmediği etnik köken, cinsiyet, din, mezhep, memleket gibi kategorileri mutlaklaştırma; politik ve kültürel düzlemlerde istikrar, statüko ve itaatten yana olma; tarihe hamasetle yaklaşma, otorite ve devleti yüceltme; popülerlik, uyumluluk, mutedillik ve tepkisizliği alışkanlık edinme anlamında bireysel ve toplumsal bir alışkanlıktır. Milliyetçilik ve muhafazakârlık birer politik akım olarak bu alışkanlıkların bilinçli olarak değer hâline getirilmesidir (Güler, 2000). Sağın anti-politik eğilimi olduğunu ifade eden Bora’ya göre sağcılığın evrensel belirtilerinden biri, sağ-sol ayrımı bahsini kapatmaya çalışmasıdır.⁴ Ona göre sağ, politikayı bir toplumu/insanı değiştirme eylemi olarak ve bunun içerdiği husumet-çatışma-müzakere dinamiğiyle değil, bir idare tekniği olarak sunmak istemektedir. Bora, “Türk Sağının Üç Hâli” olarak nitelediği düzlemde milliyetçiliği, muhafazakârlığı ve İslamcılığı incelemiştir. Bora’ya göre milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık arasında bir iç içelik söz konusudur ve bu üç akım, sağ gövdenin birbiriyle uyumlu organları gibi düşünülmektedir. Bu açıdan milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık, siyasi

---

⁴ Daha önce de ifade edildiği üzere sağ siyaset ve düşünce hayatı içerisinde “sağcılığın” olumsuzlanması gibi bir durum söz konusudur. Fakat sağ-sol ayrımı konusunu kapatmaya çalışmaktan ziyade, sağın sağcılığı sahiplendiği ve meşrulaştırdığı da verilen örneklerden anlaşılmaktadır.

pozisyonlardan ziyade “haller” olarak değerlendirilmelidir. Milliyetçilik, yalnızca bir ideoloji değil, bir zihniyet örgüsü olarak Türk sağının gramerini, dil bilgisini oluşturmaktadır. Bu açıdan Türk sağının da katı hâlidir. İslamcılık; Türk sağının imge, değer, ritüel kaynağı olarak kap değiştirme ve mecra bulma gücünün yüksekliği itibarıyla Türk sağının sıvı hâli olarak değerlendirilmektedir. Muhafazakârlık ise bir ruh hâli, üslup olarak Türk sağının gaz hâli olarak yorumlanmaktadır (Bora, 2017).

Bu çalışmada, sağa ve sola dair ele alınan teorik yaklaşımlardan ziyade 1960 sonrasında Türk siyasal yaşamındaki siyasi kutuplaşmaların yansımaları ele alınacaktır. Bu açıdan “iktidara gelen sağ” partiler nitelendirmesi, Türkiye’nin siyasi yelpazesindeki genel değerlendirmelere göre belirlenecektir. Öncelikle, 1960 sonrasında sol hareketlerin kendilerini açıkça tanımlamaları ve parlamento içinde ya da dışında kendilerini solda konumladıklarını açıkça ifade etmeleri, sol hareketlere karşı mücadele veren siyasi aktörleri de konumlarını belirtmelerinde etkili olmuştur. Ancak bu belirlenim, sol hareketlere bir reaksiyon olarak sağın kendini konumlaması ya da ifade etmesi anlamına gelmemektedir. Dönem itibarıyla daha önce ana gövdeyi oluşturan liberal sağın kentli nüfus ve sınıflar üzerindeki etkisine karşın İslamcı ve milliyetçi sağ, toplumsal olarak yoksullaşma tehlikesi yaşayan kesimleri etkisi altına almaya başlamıştır. Özellikle muhafazakâr ve milliyetçi sağın geliştiği Orta ve Doğu Anadolu kırsalı, barındırdığı geniş köylü kitlesi ve yoksullaşmanın modern biçimlerinin yıkıcı etkilerinin görülmesi nedeniyle bu kesimler için oldukça geniş bir toplumsal destek oluşturmaktadır. 1960 sonrasında D.P geleneğini sürdürmeyi amaçlayan AP ve YTP, merkez sağın temsilcisi olma iddiasıyla sağın bir noktasını oluşturmuştur.⁵ 27 Mayıs’tan sonra D.P seçmenine hitap etmeyi amaçlayan CKMP⁶ de gerek bu süreçte gerekse MHP’ye dönüşme evresinde özellikle taşrada etkili olmuş ve milliyetçi sağın temsilcisi hâline gelmiştir. 1967’de CHP’den ayrılan isimlerin kurduğu GP⁷ ve 1970’te kurulan MNP⁸ de sağın Kemalist-lâik ve İslâmıcı-

⁵ Adalet Partisi, 1970 yılının sonlarında bölünmüş ve bünyesinden Demokratik Parti adında yeni bir parti çıkmıştır. Demokratik Parti, 1973 seçimlerine “Sağcıyız, milliyetçiyiz, demokratız” sloganıyla girmiş ve siyasi yelpazede Demokrat Parti geleneğini sürdürme iddiasını taşıyan partilerden biri olmuştur.

⁶ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de tıpkı Adalet Partisi gibi bir bölünme süreci geçirmiş ve bünyesinden Millet Partisi adında yeni bir parti çıkmıştır.

⁷ Güven Partisi, 1973 yılında Cumhuriyetçi Parti ile birleşmiş ve Cumhuriyetçi Güven Partisi adını almıştır. Bu açıdan, çalışmada CGP’nin iktidar olduğu dönem ele alınmaktadır ve çalışmada partiden hem Güven Partisi hem de Cumhuriyetçi Güven Partisi ismiyle bahsedilecektir.

⁸ Millî Nizam Partisi, 1970’te kurulsada 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında kapatıldığı ve MNP’yi oluşturan siyasi kadrolar tarafından Millî Selamet Partisi kurulduğu için, bu çalışmada MNP ve MSP değerlendirilecektir.

muhafazakâr kesimlerini yansıtmada başarılı olmuştur. Sağın farklı kesimleri, 1960 yılından sonra kendilerini gerek bir geçmişin geleneğini ve mirasını taşıma iddiasıyla gerekse “Milliyetçi Cephe” hükûmetlerinde görüleceği gibi yükselen sol hareketlere karşı kendilerini konumlamış ve ifade etmiştir. Bu konumlanma, yalnızca sola karşı bir reaksiyon değil mevcut aktörlerin kendi görüşlerini ve anlayışlarını ifade etmeleri ve yansıtılmaları bakımından da önem taşımaktadır. Bu açıdan, çalışmada ele alınan siyasi partilerin “sağ” partiler olarak değerlendirilmesi uygun bulunmuştur.

2.3. Katharine Verdery ve Millî Kimliğin Sembolik Tasarımı

2.3.1. “Millet” Tanımı ve Verdery

Katherine Verdery, antropolojik olarak “millet”i yaygın bir sosyal sınıflandırma sisteminde temel bir “işleç” olarak almaktadır. Millet, politik ve sembolik/ideolojik düzenin ve ayrıca sosyal etkileşim ve duygu dünyasının bir yönüdür. Bu açıdan milletin birden fazla temel anlamı bulunmaktadır. Verdery, milleti, “devlet ile özneyi birbirine bağlayan kültürel bir ilişkinin, mevcut veya umut edilen bir devlet yönetimini kabul edenlerin özdeşleşmeye teşvik edildiği varsayılan bir topluluk” olarak tanımlamaktadır. Verdery’ye göre “millet” kurgusunun toplumsal olarak detaylandırılması, kendine özgü özne eğilimleri üretmektedir. Bununla birlikte, Verdery’nin yorumundan hareketle, Eric Hobsbawm ve diğerlerine göre “millet” tarihsel olarak bu ilişkinin birkaç farklı biçimini içermiştir. En önemli iki modern biçimi, ulusun, varsayılan ortak bir siyasi katılıma dayalı kolektif egemenlikten ve milletin ortak dil ve tarihe ait her şeyi kapsadığı “etnisite” olarak bilinen bir ilişkiden oluştuğu “vatandaşlık” olarak bilinen bir ilişkidir. Ortak siyasal katılımı vurgulayan devlet-özne ilişkisi Batı Avrupa’da ve ABD’de ortaya çıkarken; ortak etnisiteyi ve dili vurgulayan, çoğu yerde, özellikle Doğu Avrupa’da ortaya çıkmıştır (Verdery, 1994). Milleti bir sembol olarak değerlendiren Verdery’ye göre millet, çok çeşitli amaçlara sahip olan sayısız sosyal eylem ve hareketi meşrulaştırmıştır. Ayrıca bu sembol, anlamlı ve farklı gruplar arasındaki rekabetle belirlenmeye çalışılmaktadır (Verdery, 1999). Böylece, rekabet sonucu oluşan mücadele aracılığıyla tek bir sembol olan millet, birden çok anlam kazanmaktadır. Verdery’nin bakış açısı, millet ve kimlik hakkındaki fikirlerin, siyasi bir mücadelenin temel unsurları olarak nasıl yeniden üretildiğine odaklanmaktadır. Milleti böyle bir yapı olarak tanımlamak, anlamının asla

sabit olmadığını, toplumsal güçlerin değişen dengesine göre değiştiğini ima etmektedir. İktidar için rekabet eden gruplar ise rakipleri üzerinde bir avantaj sağlayacak şekilde millî kimlik inşa etmek istemektedir (Okur, 2016). Ancak kimliğin değişimi veya dönüşümü sınırsız bir çerçevede gerçekleşmemektedir. Bu açıdan bazı kimlik projelerinin hâkim güçlerle birlikte değerlendirilse de başarılı olamadığı anlaşılmaktadır.

Millî kimlik üzerine rekabet eden grupların mücadelesi sonucu tek bir sembol olan milletin birden çok anlam kazanması, grupların içeriğini, yapısını ve mücadelesini de anlamlı ve önemli hâle getirmektedir. Gruplar arasındaki mücadelenin farklılaşan zeminlerini tanımlayabilmek, bu açıdan bir çıkış noktası olarak değerlendirilmektedir. Verdery'nin perspektifinden hareketle, Türkiye'deki emperyalizm tartışmaları, farklı grupların millet ve milleti savunma adına konuşarak iktidarı sağlamaya çalışmasına dair rekabet üzerine bir ideolojik mücadelenin sembolik zeminlerinden biri olarak kabul edilecektir. Bu ideolojik mücadelede, Türkiye'deki sağ siyasetin emperyalizme dair söylemi, özellikle tartışma bağlamının canlandığı 1960 sonrası dönem açısından önem taşımaktadır. Emperyalizm, bu bağlamda önemli bir mücadele zemini olarak değerlendirilmektedir. Mücadele eden gruplar, emperyalizme yönelik yaklaşımlarında milliyetçiliğin gücünden faydalanmak ve bir anlamda meşru bir hâle gelmek istemişlerdir. Bu açıdan anti-emperyalizm, kullanışlı bir alandır; zira taşıdığı politik anlam ve emperyalizm karşıtlığı, mücadele eden gruplara milliyetçiliği/milliliği temsil etme bakımından geniş bir zemin sağlamaktadır. Zaten var olan farklı ve rekabet içerisindeki gruplar, ortak bağlam içerisinde kimin daha hâkim olabileceğine dair iddialı olmayı da gerektirmektedir. Bu açıdan milliyetçilik, bu gruplar için güçlü ve etkili olabilecek bir fırsattır. İktidar için mücadele eden gruplar, emperyalizm üzerine rekabet zemininde milliyetçiliği tanımlamayı hedeflemektedir. Emperyalizme karşı çıkmak, sembolik anlamda millet adına konuşmayı, onun sözcüsü olabilme imkânını ve dolayısıyla da iktidarı sağlamaktadır. Mücadele eden grupların mücadelesinin arka planında da bu yatmaktadır. Bu çalışmada da ele alınan emperyalizm karşıtı söylemler, Verdery'nin belirttiği kavramsal çerçeve göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir.

2.3.2. Türkiye’de Sağ ve Sol Arasında Emperyalizm

Türkiye’de sağ siyaset ve düşünce hayatının, emperyalizm kavramını yoğun ve geniş bir şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Farklı tarihsel dönemlerde karşımıza çıkabilen “emperyal eylem”, “zora dayalı yöntemlerle gerçekleştirilen doğrudan müdahale” anlamını ifade etmektedir. “Emperyalizm çağı”, emperyal eylemlerin Sanayi Devrimi sonrasına ait ekonomik, toplumsal, siyasi ve ideolojik çerçeve içerisinde olmasıyla kolonyal dönemden ayrılmaktadır (Okur, 2015). Kavramın kendi anlamı ile zaman içerisinde kazandığı politik itiraz, olumsuz bir tavrı yansıtmaktadır. Kavramın kazandığı politik itiraz da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu tavır, Soğuk Savaş ortamında, yalnızca sol siyasette ve düşünce hayatında değil, sağda da etkili olmuş ve yansıma bulmuştur. Özellikle 1945 sonrası, SSCB ile var olan ilişkilerin geldiği nokta bakımından emperyalizm, Kurtuluş Savaşı dönemindeki kullanımıyla belli farklılıklar arz etmektedir. SSCB’ye yönelik emperyalizm ithamı Türkiye’de sağ siyasette kullanılır hâle gelirken, 1960’tan sonra bu kullanım alanı çeşitlenmiş ve kültürel alandan iktisadi alana kadar yayılmıştır. Örneğin; Kıbrıs sorununda Avrupa ülkelerinin Türkiye’yi dışlayıcı tutumu olduğu eleştirilmiş ve Milliyetçi Cephe Hükûmeti, Kıbrıs sorununu anti-emperyalist mücadele söylemleri üzerinden geliştirmiştir (Dedeoğlu, 2011). MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Kıbrıs konusundaki uluslararası gerilimlere değinirken Kıbrıs’ın, “Helen emperyalizminin” bir parçası hâline getirilmek istendiğini aktarmaktadır (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974a). Yine Süleyman Demirel’in başbakanlığındaki Milliyetçi Cephe’nin iktidarda olduğu bir dönemde, 1975 yılının temmuz ayında ABD ile Türkiye arasındaki askerî iş birliği anlaşmasının tek taraflı olarak feshedilmesi sonucunda, 21 Amerikan üssü ve tesisinin faaliyetinin durdurulması ve bu tesislerin Türk Silahlı Kuvvetlerinin tam denetim ve gözetimine devredilmesi dikkat çekici bir hadisedir. Bu açıdan, Türk sağının emperyalizme dair eleştirilerinin sola yönelik tepkisel bir eleştiri olmasının ötesinde, daha bütüncül bir “anti-emperyalizm” politikasını yansıttığı anlaşılmaktadır. Bu politika, emperyalizme dair eleştirilerin temelini ekonomiye dayandırmaktan ziyade; siyasi, kültürel ve sosyal alanlara dönük bir emperyalizm karşıtlığı bakımından aslında sola göre daha tutarlı ve kapsamlı bir nitelik taşımaktadır. Nitekim “kültür emperyalizmi” kavram olarak değerlendirilmiş, emperyalizmin farklı türlerine de vurgu yapılmıştır (Kabaklı, 2020; Çelik, 2021; Serdengeçti, 2019). MSP Milletvekili Süleyman Arif Emre, Türkiye’de uygulanan görüşlerin liberal ve sol görüşler

olduğunu, bunların ise kültür emperyalizmi ile dışarıdan aktarıldığını belirtmiştir. Milliyetçi Cephe Hükûmeti'nin ortaklarından Turhan Feyzioğlu ise partisinin yer altı kaynaklarına dair tutumunu açıklarken, “kızıl emperyalizmin” karşısına “petrol emperyalizmini” koyduklarını ve petrol meselesini “millî bir dava” olarak kabul ettiklerini belirtmiştir.

Türkiye’de, sağ siyaset çerçevesinde değerlendirilebilecek emperyalizm karşıtı söylem ve faaliyetlere karşı bu durumun aksi yönde olduğunu iddia eden ancak akademik nitelik taşımaktan çok akademik sıfatla belli bir ideolojinin savunuculuğunu yapan, hatta dönem dönem sağ ile doğrudan mücadeleye girişen isimlerin dile getirdiği görüşler de söz konusudur. Bu görüşler arasında yer alan Taşkın’a (2015) göre Türkiye’de milliyetçi muhafazakârlık, egemen olana, yani Batı’ya uyum istenci ve entegre olma konusundaki hevesiyle, “post-kolonyal” toplumların milliyetçiliklerinden çok farklı bir “benzeme” niteliğine sahiptir. Ona göre milliyetçi muhafazakârlık, Batı’nın “şerefli bir mensubu” olarak yeniden kabul görmeyi, dünyanın böylesi bir hiyerarşiye sahip olmasını eleştirmeye tercih etmektedir. Bora ise ülkücü yeminine gönderme yaparken, “kapitalizme, faşizme, komünizme, siyonizme ve her türlü emperyalizme karşı savaş” ilanının ve Dokuz Işık’ın, “yüzde yüz yerli ve millî doktrin” olmakla övülmesinin, anti-politik tutumuyla bir “sağcılık” semptomu olduğunu belirtmektedir (Bora, 2016). Yani Bora’ya göre söylem, anti-emperyalist bir içerik taşımaktan ziyade sağcılığın bir semptomu olarak değerlendirilmelidir. Dokuz Işık’ın “anti-politik” olma iddiası bir yana, buradan hareketle “sağcılık” üzerinde yaratılan olumsuz algı çerçevesinde bir semptomun nasıl tespit edildiği de şüphelidir. “Komünizmle Mücadele Dernekleri” başlıklı çalışmasında Meşe (2016), ABD kaynaklı anti-komünizmi içselleştirmiş olan Türk sağında hissedilir bir “Amerikan hayranlığı” oluştuğunu iddia etmektedir. Öte yandan bizzat tartışmaların ve olayların yaşandığı süreçte yaşayan ve dönemin koşullarında, bilimsel temellendirme ihtiyacı duymaksızın, ideolojik saiklerle görüşlerini ifade eden Mihri Belli’ye göre çok partili rejimin kuruluşu, emperyalist sömürü ve tahakkümü güçlendirmeyi amaçlayan bir karşı devrimci girişim olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan, emperyalistlerin temsilcileri ve işbirlikçileri girdikleri tüm seçimleri kazanmıştır. Türkiye’nin neden yeni bir ulusal kurtuluş savaşına gerek duyduğuna ise cumhuriyet tarihine atıf yaparak cevap vermektedir. Belli’ye göre 1919-1922 dönemindeki ilk ulusal kurtuluş savaşının zaferinden ve 1923’te cumhuriyetin kurulmasından sonra sivil-asker bürokratik ve

entelektüel tabakanın hegemonyası altında bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Ancak bu dönüşüm devam ettirilememiş ve kesintiye uğramıştır. Belli, “işbirlikçi” olarak adlandırdığı kesimlerin etki alanının daralmasına, “feodal güçlerin ve yapıların” bir ölçüde geri çekilmesine ve “Türkiye halkını millet statüsüne yükseltmesine” rağmen devrimin henüz tamamlanamadığını aktarmaktadır. Ona göre devrim, çoğunlukla üstyapısal düzeyde, sembollerde bir devrim olarak kalmış ve mevcut sistemin sosyal ve ekonomik temeline derinlemesine nüfuz etmemiştir. Belli’nin ideolojik perspektifine göre Kemalist devrimin diğer başarısızlığı, ulusal bir burjuvazi yaratma ve kapitalist bir gelişme yolunu benimseme konusundaki ısrarıdır. Onların hatası, kapitalist gelişme yolunun emperyalizm çağında Türkiye gibi geri kalmış ülkelere kapalı olduğu gerçeğini görmezden gelmektir. Belli, 1945’i izleyen yılları, 1950’de D.P’nin iktidara gelmesiyle güçlendirilen Anti-Kemalist bir karşı devrimin damgasını vurduğunu savunmakta ve oluşan “gerici koalisyonun”, Türkiye’yi uluslararası emperyalist sistemde bağımlı, az gelişmiş bir ülke olarak tuttuğunu savunmaktadır.

Belli’nin belirttiği Millî Demokratik Devrim stratejisinde, bilimsel bir temellendirmeye ihtiyaç duymaksızın “Batı emperyalizminin yerel müttefikleri” olmakla suçlanan kesimler, “milletin düşmanları” olarak tasvir edilmektedir. Yerel müttefiklerin tek çıkarları, onları kasıtlı olarak ulusal olmayan bir pozisyon almaya ve emperyalizmle ittifaklar kurmaya zorlamaktadır. Ulusal olmayan karakterleri, “kozmpolitlik”, “ümmeçilik” ve “hilafetçilik” gibi farklı ideolojiler biçiminde kendini göstermektedir. Belli’ye göre bu sınıflar tüm ulusal değerleri reddeder ve bir yandan dinî bir “gericiliği” teşvik ederken, diğer yandan Batı kozmpolitliğini yaymakta ve her ikisi de ulusal bütünlüğün temellerini tehdit etmektedir. Belli, bahsettiği grupların Türk halkına müreffeh ve insana yakışır bir hayat getirecek her türlü dönüşüme aslında karşı çıktıkları için gerçek anlamda “milliyetçi olmadıklarını” belirtmektedir. Bu gruplar, güçlü bir anti-emperyalist ve anti-feodal duruş öngören gerçek “vatanseverliğe” karşıdırlar (Doğan, 2010).

Türkiye’de, özellikle 1960’lardan sonra etkili olan, kamuoyunda gündeme gelen bazı sol hareketlerin emperyalizme dair yaklaşımlarında, o dönemin koşullarını yansıtan bazı özellikler bulunmaktadır. 1945’ten sonra sosyalizm, 3. Dünya ideolojisi olarak görülmüş ve sosyalizmin “milliyetçi” yorumuna dair tartışmalar gündeme gelmiştir. Batı metropollerinde sınıf mücadeleleri, özellikle 1945’ten sonra önemini yitirmiş ve sınıfların yerine “ulusların” yeni anti-kapitalist güçler olarak öne çıktığı ileri

sürülmüştür (Doğan, 2010). Sol düşüncenin yaklaşımı açısından mücadelenin aktörleri, “işçi sınıfı” ile “burjuva” olmaktan çıkarak bütün bir “ulus” ile “emperyalizm” hâline gelmiştir. Nitekim 1954 yılında, Hikmet Kıvılcımlı tarafından kurulan Vatan Partisi’nin ismi de partinin kurucuları tarafından kapsayıcı olma iddiasından dolayı özellikle seçilmiştir. Hatta Vatan Partisi’nin, fikirlerini toplumla paylaşmak için “Vatandaş” adlı bir gazete çıkarmaya başladığı ve bu gazetenin de özellikle “Amerikan emperyalizmine” dair kapsamlı içerikler ürettiği bilinmektedir. Belli’deki “yarım kalmış devrim” söyleminin Kıvılcımlı’da da var olduğu ve Vatan Partisi’nin, “yarım kalmış demokratik devrimi işçi sınıfı ile tamamlamayı” düşündüğü anlaşılmaktadır. Kıvılcımlı, bu açıdan Birinci Kuvayımiliye ile temel felsefede bir bağ kurmayı amaçlamaktadır. Ona göre Birinci Kuvayımiliye, emperyalizme karşı bir hareket tarzı belirleyerek Orta Çağ’ın kurum ve ideolojilerine büyük bir darbe vurmuştur (Pınar, 2018). Yeniden bir millî mücadeleye yönelik söylem haricinde, kapsayıcılık ve mücadele yöntemi açısından Kuvayımiliye vurgusu da dikkat çekmektedir. Kapsayıcı bir kavram olma iddiasıyla “vatan”, Türkiye’de solun emperyalizme karşı tepkilerinde, sınıf mücadelesinden sıyrılarak “ulusal cephe” kavramını andıran bir bütünlük vurgusunu henüz 1954 yılında çağrıştırması bakımından önem taşımaktadır. Ancak bu grubun sol içerisinde etkili ve güçlü olamadığını eklemek gerekmektedir. 1960’ların sonlarında ortaya çıkan ve emperyalizmi inceleyen, Türkiye’de sağ düşünce hayatının önemli yayınlarından birinin isminin “Yeniden Millî Mücadele” olması, emperyalizme dair tartışma zemininin yalnızca emperyalizmle sınırlı kalmadığına da işaret etmektedir.

Emperyalizme dair tartışma zemininin yükselişi ve siyasi gruplar arasında çeşitlenerek yorumlanması, emperyalizm karşıtlığının ifade ettiği anlamları ve bunların dinamiklerini belirlemek açısından önem taşımaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Verdery’nin kavramsal yorumu emperyalizm tartışmalarının millet ve milliyetçilik tanımlarına dair yansımalarının yalnızca söylem düzeyinde incelenmesini değil; geniş ve derinlikli bir incelemeyle, rakip gruplar arasındaki mücadele sürecini de sürece dâhil ederek incelenmesini sağlayacaktır. Verdery’nin tanımlamasında, milletin sembol olarak değerlendirilmesinde iki faktör etkili olmaktadır. Birincisi, Verdery’e göre tüm semboller gibi anlamı belirsizdir. Bu nedenle, onu farklı kullanan insanlar, aynı şeyi anladıklarını düşünen farklı izleyicileri harekete geçirebilmektedir. İkincisi, kullanımı, onlarca yıllık ulus inşası boyunca kendisiyle ilişkili olarak oluşan

duyguları ve eğilimleri çağrıştırmaktadır. Verdery'nin perspektifinden milliyetçilik, ulus simgesinin söylem ve siyasi etkinlik yoluyla siyasi kullanımı ve insanları bu sembolün kullanımına yanıt vermeye çeken duygudur (Verdery, 1999). Bu açıdan Türkiye'de ele alınan ortamın koşullarıyla birlikte değerlendirildiğinde, emperyalizm tartışmaları da milliyetçiliğin sembolik anlamına dair mücadelenin zeminlerinden biri olarak kabul edilecektir.

2.4. Metodoloji

Çalışmada, öncelikle Türkiye'de sağ siyasete dair tanımlamaları yapmak ve aktörleri belirlemek gerekmektedir. Bu durum, siyasi inceleme alanı olarak elbette çok geniş bir düzeyi içermektedir.. Ayrıca siyasi partilerin varlığı, bu partilere dair her türlü belgenin de incelenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan, birincil kaynakların değerlendirilmesine önem verilerek geniş bir dokümantasyon taraması gerçekleştirilmiştir. Bu tarama, özellikle ilgili belgedeki, çalışmada ele alınacak başlıkların altına dâhil edilebilecek ifadeler ve görüşler kapsamında yapılmıştır. Bu açıdan çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. (Yıldırım & Şimşek, 2021)

Çalışmada değerlendirilen zaman dilimi, geniş bir aralığı ve kapsam açısından da zengin bir dönemi kapsamaktadır. Bu süreçte değerlendirilecek olan söylemin bağlamı da önem taşımaktadır. Bu açıdan nicel bir analize dayanan verilerin, ele alınan dönemin içeriğini ve bağlamını anlamaya engel olması ihtimali söz konusudur. Zira sayısal verilerin kullanıldığı bir çalışmada; farklı yayın organları, konuşmalar, düşünürler ve görüşler nicel bir nitelik taşıyacak, değerlendirilmek istenen kapsamı verilere dayanan bir istatistik çalışmasına dönüştürürken, çalışmanın esas amacını da değiştirecektir. Bağlamın önemi, çalışmanın ana hatlarını aktarabilmek adına önemlidir. Soğuk Savaş döneminde gerçekleşen olayları, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları dâhilinde göz önünde bulundurmak, çalışmanın bütün koşullar dâhilinde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Yine TBMM'deki görüşmelerde, o dönemin koşulları ve gündemi, konuşmaları etkilemektedir. Bu noktada bağlamı aktarabilmek, sayısal veriler üzerinden çıkarım yapılmasını sağlayan bir yöntemle göre daha elverişli şartları gerektirmektedir.

Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde, anlatı politikası analizinden faydalanılacaktır. Anlatı politikası, politika anlatılarının unsurlarını belirlemek için

içerik analizi kullanmada metodolojik bir yaklaşım sağlamaktadır. Anlatı araştırmasının temeli, insanların öykü anlatımı yoluyla deneyimlerini sosyal olarak yapılandırmalarıdır. Anlatı araştırması yoluyla, araştırmacılar “insanların deneyimlerinin incelenmesine katılmayı” amaçlamaktadır. İnsanlar, kendileriyle, başkalarıyla ve topluluklarıyla ilgili olarak, yaşadıklarını öyküler biçiminde anlatarak kimliklerini ifade etmektedirler. Anlatı araştırmasında analiz birimi anlatıdır. Anlatı analizinin temel teorik ilkelerinden biri ise “bütünün, parçaların toplamından daha büyük” olduğu ilkesidir. Riessman’a göre bu ilkenin arkasındaki varsayım, hikâyelerin insanların yaşamlarına açılan pencereler olduğudur. Bu nedenle anlatı analizi, “anlattıkları hikâyeler aracılığıyla yaşanmış deneyimlerini anlamlandıran” insanların hayatlarını anlamamanın bir yolu hâline gelmektedir. Yani anlatı, bireylerin deneyimlerini ve onlara yükledikleri anlamları başkalarıyla ilişkilendirmesine olanak tanımaktadır. “Sosyal fenomenleri şekillendirmede rol oynadıklarının” anlaşılmasından dolayı, anlatıların araştırmalarda kullanımı artmıştır (Rodier, 2010).

Anlatı politikası çerçevesi (Narrative Politics Analysis), politika anlatılarının unsurlarını belirlemek için metodolojik bir yaklaşım sağlamaktadır (Blair & McCormack, 2016). Bir anlatının birincil, ortak ve genelleştirilebilir yapısal unsurları; ortamı, karakterleri, olay örgüsünü ve etiği içermektedir (McBeth, Jones & Shanahan, 2014):

1. Ortam: Politika anlatılarının her zaman politika sorunlarıyla bir ilgisi vardır ve belirli politika bağlamlarında yer alır. Bu nedenle, bir politika anlatısının oluşturulması, yasal ve anayasal parametreler, coğrafya, bilimsel kanıtlar, ekonomik koşullar, üzerinde anlaşmaya varılan normlar ve çoğu aktörün kabul ettiği diğer özellikler gibi politikaya bağlı olgulardan oluşmaktadır. Bir tiyatro oyununun sahne düzeninde olduğu gibi bu yöntemde de aksesuarlar söz konusudur; bunlar yasalar, kanıtlar, coğrafya vb. oluşmaktadır. Çoğu zaman olduğu gibi kabul edilseler de zaman zaman politika anlatısının da odak noktası hâline gelebilmektedirler.

2. Karakterler: Politika anlatıları en az bir karaktere sahip olmaktadır. Her iyi anlatıda olduğu gibi; zarar gören mağdurlar, zarar veren kötüler ve zarardan kurtulma ve soruna çözüm sağlayan veya vadeden kahramanlar olabilmektedir. Anlatıdaki karakterler arasında bir kahraman, politika sorununun potansiyel çözücüsüdür. Kötü adam, politika sorununa neden olan varlıktır. Kurban ise kötü

adam tarafından zarar gören kişidir. Bunların haricinde, “yararlanıcı” olarak ifade edilen ve önerilen politika çözümünden yararlananlar, “müttefikler” olarak tanımlanan ve kahramanla uyumlu olanlar ya da “rakipler” gibi politikaya karşı çıkan ancak kötü adamdan farklı olan varlıklar da farklı akademik çevreler tarafından kullanılmaktadır (Shanahan, Jones & McBeth, 2017).

3. Olay Örgüsü: Karakterler arasındaki ilişkileri kuran ve karakterleri politika ortamı içinde konumlandıran olay örgüsü, aksiyon akışını sağlamaktadır. Olay örgüsünün genel olarak bir başlangıcı, ortası ve sonu vardır.

4. Ahlak: Politika anlatıları aynı zamanda bir politika çözümünü de teşvik eder. Anlatı açısından, bu çözüme anlatının etik/ahlaki değeri olarak atıfta bulunmaktadır.

Yukarıda bahsedilen yapısal biçim öğelerinin, politikaya dair alanlarda tanımlanabilir olduğu ve benzer faktörler tarafından şekillendirildiği varsayılmaktadır. Yani çevre koruma, silah kontrolü veya eğitim gibi farklı politika konuları hakkındaki anlatılar aslında farklılık gösterse de araştırmacılar anlatı politikası çerçevesi ile ilgili bu değişkenleri işlevsel hâle getirebilmeli ve faktörleri sistematik olarak araştırabilmelidir. Anlatı stratejileri veya politika inançları gibi varyasyonu etkileyen bu özellikler, anlatı politikası analizini politikaya odaklanan diğer anlatı yaklaşımlarından ayırmaktadır (Ertaş & McKnight, 2019).

Bu yaklaşım, uygulanmadan önce göz önünde bulundurulması gereken beş varsayımı ifade etmektedir. Birincisi, politika gerçekliğinin anlamlı kısımları sosyal olarak inşa edilmiştir. İkincisi, bu sosyal yapıların anlamı, farklı politika gerçeklikleri yaratmak için değişir ancak bu varyasyon sınırlıdır. Üçüncüsü, anlatıların belirli ve tanımlanabilir yapıları vardır. Dördüncüsü, anlatılar; mikro, mezo ve makro olmak üzere üç etkileşimli düzeyde işlemektedir. Beşincisi, anlatının, insan bilişinde ve iletişimde merkezi bir rol oynadığı anlaşılmaktadır, yani insanlar hikâyeye biçiminde düşünmeyi ve konuşmayı tercih etmektedirler.

Anlatıların üç etkileşim düzeyi arasında yer alan mikro düzeyde analiz, bireye odaklanmaktadır. Çoğunlukla anket veya gözlemsel verilere dayanan bu çalışmalar anlatıların bireyler üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu düzey, anlatı ve bireylerin inanç sistemleri, konuya aşinalık, anlatıcı güveni veya karakterlerin gücü arasındaki uyum veya uyumsuzluğun bireysel düzeydeki politika tercihlerini ve iknayı etkileyip etkilemediğini değerlendirmektedir. Bu çalışmalar tipik olarak anket veya gözlemsel

verilere dayanır. Mezo düzeyde ise politika sistemindeki gruplar, koalisyonlar, kuruluşlar gibi alt aktörlere ölçeklenilmektedir. Buradaki araştırmanın odak noktası, politika aktörlerinin anlatıları nasıl oluşturduğu ve ilettiği üzerinedir. Mezo düzeyde veriler çoğunlukla metinler, konuşmalar, videolar ve daha yakın zamanda dijital medya biçimindeki çeşitli anlatıların içerik analizinden oluşmaktadır. Farklı mezo seviye hipotezler geliştirilse de bunlar henüz test edilememiştir. Bunlar, anlatı unsurları ve politika öğrenimi arasındaki ilişkileri, medya aktörlerinin rolünü ve çerçevelerin ve unsurların politika izleyicileri için özelleştirilmesinin etkisini içermektedir. Makro düzeyde ise toplumlara ve kültürlere nüfuz eden politika anlatılarına odaklanılmaktadır. Makro düzeydeki analiz, bu büyük anlatıların zaman içinde nasıl değiştiğini ve sonuç olarak politika formülasyonu ve politika değişikliği üzerindeki etkilerini izleyerek kurumsal veya kültürel anlatılara atıfta bulunmaktadır (Shanahan, Jones, McBeth & Radaelli, 2018). Makro düzey, üç analiz birimi arasında en az gelişmiş olanıdır ve makro düzeydeki analizin amacı belirsizdir. Bunun arka planında, makro anlatıların her şeyi kapsayan geniş ve yoğun yapılar olması yatmaktadır. Bir politika alanı için geçerli olan böylesine büyük bir anlatı yapısının ana hatlarını ortaya çıkarmak, teorik ve tarihsel bir bilimsel bakış açısı gerektirmektedir. Shanahan, Jones ve McBeth, makro anlatıyı ortaya çıkarmak ve tanımlamak için tarihî olayları, tarihî tartışmaları ve kültürel çerçeveleri kullanmayı önermektedir. Dolayısıyla, anlatıların her düzeyde eşzamanlı olarak nasıl işlediğini gösterebilmek için ilk görev, bu tür büyük anlatıların tanımlanmasıdır (Ertaş, 2019). Anlatı politikası analizinin mezo ve makro düzeylerine ilişkin çalışması için varsayımsal temelleri sağlayan on varsayım bulunmaktadır (McBeth, Jones & Shanahan, 2014):

- 1. Sınırlı Rasyonalite:** Anlatı politikası analizi, bireylerin sınırlı zaman ve sınırlı bilgi koşulları altında kararlar vermesini kabul etmektedir. Bu koşullar altında, bireyler “tahmin eder” veya daha basit olarak kabul edilebilir bir alternatife razı olur.
- 2. Sezgisel Yöntemler:** Bireyler bilgiyi işlemek ve karar vermeyi kolaylaştırmak için bilgi kısa yollarına güvenmektedirler. “Buluşsal yöntemler” olarak bilinen bu kısayollar çoktur; ancak bunların kökleri o anda hangi bilgilerin mevcut olduğu, geçmiş deneyimler, uzmanlık ve eğitim ve biyolojik önyargılar gibi olgulara dayanmaktadır.

3. Duyguların Önceliği: Siyaset Bilimci Bryan Jones’a atıf yapılan bu varsayımda, duyguların “önemli olanı vurgulayarak ve öncelikleri belirleyerek” insan bilişinde dikkati odaklamada kritik bir rol oynadığı ifade edilmektedir.

4. İki Tür Biliş: Biliş, iki sistem içinde “aynı anda ancak eşit olarak çalışmama” olarak karakterize edilmektedir. Birincisi, Sistem 1, ya doğduğumuz ya da uzun süreli uygulama yoluyla öğrendiğimiz bilinçsiz, istemsiz ve otomatik düşünce süreçleriyle ilgilidir. İnsan bilişinin ezici çoğunluğu, Sistem 2’yi duygusal ipuçları aracılığıyla bilgilendirmeye veya uyarmaya hizmet eden Sistem 1 tarafından yönetilmektedir. Sistem 1 gibi Sistem 2 bilişi de her zaman etkindir; ancak çağrılana kadar evrimsel olarak enerjiyi korumak için düşük bir düzeyde çalışmaya hazırlanmıştır. Sistem 2 devreye girdiğinde, Sistem 1’in kapasitesini aşan bilişsel olarak hantal görevlere odaklanmaktadır.

5. Sıcak Biliş: Bu varsayıma göre bir kavram veya nesne tanıdık değilse, bireyler mevcut dünya anlayışları açısından yeni kavram veya nesneye duygu atamak için bir “arama” yapacaklardır. Bireyin düşünceleri, duygusal durumundan etkilenmektedir.

6. Onaylama ve Onaylamama Yakınlığı: Bireyler, kendi öncelikleriyle uyuşan uyumlu kanıtları, uyumsuz kanıtlardan daha güçlü olarak ele almaktadırlar. Aynı şekilde uyumlu uyaranları da uyumsuz uyaranlardan daha hızlı işlemektedirler. Bireyler de onaylamama yanlılığı ile meşgul olurlar, bu sayede öncekilerle uyuşmayan kanıtlara karşı çıkılır ve işlenmesi uyumlu kanıtlardan daha uzun sürmektedir.

7. Seçici Maruz Kalma: Bireyler, hâlihazırda inandıklarıyla uyumlu olan kaynakları ve bilgileri seçmektedirler.

8. Kimlik Koruyucu Biliş: Seçici maruz kalma ve doğrulama yanlılığı, bilgi ve önceki inançlar tarafından koşullandırılır ve bireyler tarafından önceki kimliklerini ya da kendilerinin zaten anladıkları kişiyi koruyacak şekilde kullanılmaktadır. En güçlü önceki tutumlara sahip olanlar, özellikle daha yüksek düzeyde bilgi ve politik bilgi sahibi olanlar, bildiklerini önceliklerini korumak için kullanmaktadır.

9. Grupların ve Ağların Önceliği: Bireyler bilgiyi bir boşlukta işlemezler; daha ziyade, kendilerini içinde buldukları sosyal, profesyonel, ailesel ve kültürel ağlar ve gruplar, bireylerin sosyal ve politik kavram ve nesnelere duygulanım atamalarına yardım etmede hayati bir rol oynamaktadır. Yani, insanlar dünyayı

anlamlandırmalarına yardımcı olmak için güvendikleri ilişkilere ve kuruluşlara bakmaktadır.

10. Anlatısal Biliş: Anlatı, insanların anlamlandırması ve kendilerini dünya içinde konumlandırması için birincil araçtır; bu şekilde insan varlığını anlamlı kılmaktadır. Sade bir dille insanlar hikâyeler anlatmakta ve hatırlamaktadır.

Anlatı politikası analizi, politika ikilemlerini tanımlayan anlatıların belirlenmesinden oluşmaktadır. Roe, anlatı politikası analizinin, politika sorunları belirsiz, karmaşık ve kutuplaşmış olduğunda yararlı olduğunu savunmaktadır. Süreç, belirsizliği ve karmaşıklığı ifade eden baskın anlatıların ve baskın anlatıya aykırı olan karşı anlatıların tanımlanmasıyla başlamaktadır. Politika analisti, daha sonra anlatıların ve karşı anlatıların karşılaştırılmasından türetilen bir meta anlatı oluşturmaktadır. Meta anlatı, sorunları karar verme için daha uygun hâle getirebilmektedir (Hampton, 2009). Örneğin; ABD'nin Kolorado eyaletindeki iki yerel gazetede çıkan hidrolik kırılmayla ilgili haber medyası anlatılarını ve karakterlerini belirlemek için gerçekleştirilen bir çalışma mevcuttur. Kurbanın halk olduğu ve kötünün ise çoğunlukla petrol ve gaz aktörleri olduğu aktarılırken değerlendirmede ele alınan iki gazete kahramanları farklı şekilde sunmaktadır. Muhafazakâr olduğu bilinen gazete, petrol ve gaz endüstrisi aktörlerini kahraman olarak sunarken, liberal gazete çevre örgütlerini kahraman olarak değerlendirmektedir. Araştırmacılar, buradaki çözümlemeyi yaparken ekonomi, çevre ve halk sağlığı konularına odaklanan bir çalışma yürütmüşlerdir. Gazeteler değişen siyasi onaylar ve aktif hidrolik kırılma sahalarına yakınlıkları nedeniyle seçilirken, muhafazakârların hidrolik kırılmadan yana, liberallerin ise uygulamayı daha az desteklediği ön kabulünden hareket edilmiştir. Gazete araştırması için “hidrolik kırılma”, “kırılma” ve “kaya gazı” anahtar arama terimleri kullanılmış ve ortaya çıkarılan belgeler için üç değişken kullanılmıştır: Ekonomiye “zararları” veya “yararları”; çevreye “zarar verir” veya “güvenlidir” ve halk sağlığına “zarar verir” veya “güvenli”. Bir belgede üç konudan birinin mevcut olduğu tespit edildiğinde, konu ile bağlantılı karakter kodlanmıştır. Kodlayıcılar, karakterleri tanımlamak için bir kahramanın, kurbanın veya kötü adam eyleminin içeriğini oluşturmuşlardır. Aktörler şu şekildedir: Hükûmet çalışanları ve seçilmiş yetkililer, petrol ve gaz endüstrisi kuruluşları ve dernekleri, çevre savunuculuğu grupları veya kuruluşları, genel kamu/bireysel vatandaşlar, hiçbirisi ve diğer. Netice itibarıyla kurbanlar ve kötüler için iki gazetede karakterlerin çerçevelenmesi benzer çıkmıştır. Mağdur karakterler

açısından her iki gazetede de öne çıkan mağdur ise halk olmuştur. İki gazete arasındaki temel fark, kahramanların kullanımında ortaya çıkmıştır. Liberal görüşlere yakınlığıyla bilinen gazete çevre örgütlerini kahraman olarak sunma anlatı stratejisini kullanırken, muhafazakâr görüşlere yakın gazete ise petrol ve gaz endüstrisi karakterlerini kahraman olarak sunma anlatı stratejisini kullanmıştır. Bu, daha liberal eğilimli inançlara sahip olanların hidrolik kırılmaya karşı olduğu ve daha muhafazakâr inançlara sahip olanların uygulamadan yana olduğu ön kabulü ile de uyumlu bir sonuçtur (Blair & McCormack, 2016).

Anlatı Politikası Analizi, çalışmamızda metodolojik olarak ana başlıklarla ilgili belirlenen alt başlıklara uygulanacak ve çıkarımlar da bu bağlamda, anlatı politikası unsurlarına uygun olarak aktarılacaktır. Bu kapsamda, anlatıyı oluşturan unsurlar; ortam, karakterler, olay örgüsü ve ahlaki boyut çerçevesinde, dönemin konuşmalarından, haberlerinden, resmi tutanaklara yansıyan dokümanlardan ve söylemlerinden belirlenecek ve anlatıya dair bir ayrım yapılacaktır. Bu ayrım, dönemin koşulları çerçevesinde baskın anlatı ve buna karşı oluşan anlatı olarak gerçekleştirilecek sonuçta da meta anlatıya ulaşılmaya çalışılacaktır. Emperyalizm ve anti-emperyalizm konusu, Türkiye açısından değerlendirildiğinde anlatı politikası unsurlarının bütününe yansıtması bakımından metodolojik olarak anlatı politikası analizine oldukça uygun bir başlıktır. Bu çerçevede, herhangi bir döneme dair emperyalizm anlatısının ortamı, kahraman ve kötü adam gibi alt kodları olan karakterleri ve olay örgüsünü yansıtmak oldukça mümkündür. Örneğin 1945-1960 dönemi, anti-komünizm etkisinde bir anti-emperyalizm anlatısının oluştuğunu göstermektedir. Bu anlatının ortamını, Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla Türkiye'nin Batı bloğuna yaklaşması ve SSCB tehdidi algısının güçlenmesi oluşturmaktadır. Karakter düzeyinde Türkiye Cumhuriyeti ve anti-komünist siyasetçiler kahraman; SSCB ve komünistler ise Rus emperyalizmi ve komünizm tehdidi olarak kötü adam olarak kodlanmaktadır. ABD hem destekçi hem de potansiyel tehdit olarak ikircikli müttefik konumunda, Türk milleti ve esir Türkler ise kurbanlar olarak kodlanmaktadır. Bu örnekten hareketle, çalışmada ele alınan başlıklar kendi dönemlerine uygun olarak anlatı politikası analizine uyarlanacaktır.

3. TARİHSEL VE İDEOLOJİK ARKA PLAN: TÜRKİYE’DE SAĞ SİYASET VE EMPERYALİZM

Türkiye’de anti-emperyalizm ve emperyalizm tartışmaları, Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet’in kuruluş evresiyle ilişkilendirilmekte ve sömürgecilikten mandacılığa kadar geniş bir birbiriyle bağlantılı kavram çerçevesine sahip bir olgu olarak, belirli süreçlerde öne çıkmaktadır. Bu süreçlerin başlangıcını, İmparatorluğun dağılma sürecine karşı çözüm önerilerinin gelişme evresine kadar getirmek mümkündür. Bürüngüz, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Sömürgecilik ve Emperyalizm Algısı” başlıklı doktora tezinde, Osmanlı’nın var olabilme sorunsalının, doğrudan doğruya küresel anlamda hâkim olan emperyalizm ve sömürgeciliğin türevleri ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Ancak burada, Osmanlı’nın iç dinamikleri açısından net ve dönemsel bir ayrım çizilmektedir. Tanzimat Dönemi aydınları ile 2. Meşrutiyet Dönemi aydınları arasında “Batılılaşma” temelinde bir ayrım söz konusudur (Bürüngüz, 2013). Bu ayrım, 1. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı gibi dönemlerde güçlenerek devam eden ve 1960’a kadar süren emperyalizm karşıtlığının temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’deki emperyalizm tartışmalarına dair tarihî hatlar çizilecektir. Öncelikle ilk kısımda, çalışmanın kapsamı dışında kalan 1960 öncesi dönem, Türkiye’deki emperyalizm algısı ve kullanımı bakımından değerlendirilecektir. Bu kısmın, çalışmanın kalanı açısından bir dinamik ve hareket noktası oluşturması amaçlanmaktadır. Zira diğer kısımda, sağ siyasetin Osmanlı’nın gerilemesine ve dağılmasına dair emperyalizm söylemi ele alınacaktır. Değerlendirilen kaynaklarda, sağ siyasetin, Osmanlı’ya dair tarih okumalarında ve Osmanlı’nın yıkılışında emperyalizm kavramını merkezde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Tarihsel süreçle ilgili bir diğer tartışmalı husus, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Dönemi’dir. Özellikle Kurtuluş Savaşı, gerçekleştiği süreç ve sonrasına dair emperyalizm karşıtlığında önemli bir eşiktir. Sonuç olarak çalışmanın bu bölümü, 1960 öncesinde Türkiye’deki

emperyalizm söylemlerinde tarihsel dönemleri belirlerken, 1960 sonrasında sağ siyasetin tarih değerlendirmelerinde emperyalizmin konumunu belirleyecektir.

3.1. 1960'a Kadar Türkiye'de Emperyalizm Algısı

Emperyalizm tartışmalarını canlı tutan ve geliştiren süreç; ülkeler arası savaşlar, ekonomik dönüşüm, işgal ve kurtuluş savaşının ardından yaşanan ulus inşasından oluşmaktadır. Bu evre, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreç de dâhil edildiğinde 1908'den 1927'lere kadar uzanan bir ilk dönem olarak değerlendirilebilmektedir. 1929 Ekonomik Bunalımının ardından, 1930'larda yaşanan yeni bir ekonomik dönüşüm süreciyle beraber düşünce dünyasındaki gelişmeler, Kadro Hareketi'ni doğurmuş ve doğrudan siyasi söyleme yansımaya da emperyalizme dair tartışmalar, "3. Dünyacılık" ve "kalkınmacılık" ekseninde 1935'e kadar devam etmiştir. 1935'ten 1945'e kadar devam eden süreç, dünyada yeni bir savaş ihtimalinin güçlendiği ve kısa bir zamanda da gerçekleştiği dönemdir. Daha sonra da bahsedilecek olan Türkiye'nin ihtiyatlı tutumu, politik gelişmelere bağlı olarak gerçekleştirilen Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Hatay'ın anavatana katılımı gibi konular dışarıda tutulduğunda statükodan yanadır. Bu açıdan emperyalizme ve bunu çağrıştıracak kavramlara dair bir siyasi söylem, kendisini hissettirmemiştir. 1945 sonrası, 2. Dünya Savaşı'nın sonuçları itibarıyla değerlendirildiğinde yeni bir süreci işaret etmektedir ve bu sürecin ana temasını ise "anti-komünizm" oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, 1960'a kadar geçen süredeki dönemsel ayrımı 1918-1927, 1930-1935, 1935-1945 ve 1945-1960 olarak gerçekleştirmek mümkündür.

Türkiye'deki emperyalizm söylemine dair dönemsel ayrımlar, belirli açılardan sınırlandırılmayı gereken noktalar içermektedir. Öncelikle, emperyalizmin düşünce dünyasındaki kullanımı ile resmî söylemdeki kullanımı oldukça farklı anlamlara gelmektedir. Zira düşünce dünyasındaki tartışma düzeyine yapılan katkı ile bir devlet adamının ya da milletvekilinin kullandığı kavramın siyasi olarak bağlayıcılığı birbirinden farklıdır. Nitekim *Kadro* dergisi çevresinin kavramı kullanım amacı ve düzlemindeki yoğunluk, siyaset düzleminde görülmemektedir. Kavramın kullanımının var olduğu siyaset düzlemi ise; 1945'e kadar kavramsal ve teorik düzeyde kendini açıkça ifade eden sol hareketlerde ve genellikle yasadışı bir şekilde kendini ifade eden partilerde görülmektedir. Bu açıdan resmî söylem, özellikle 1920'lerin ortalarından itibaren "emperyalizm" kavramının kullanımından uzak görülmektedir. Bu durum,

emperyalizmle eş kavramlar gibi kullanılan “sömürge”, “dominyon”, “manda” gibi kavramların kullanımında da görülmektedir. Kullanım, tarihî değerlendirmelerle ve Kurtuluş Savaşı’na dönük yorumlarla sınırlı kalmaktadır.

Türkiye’de emperyalizm kavramının kullanımına dair belirli dinamikleri belirlemek, tarihsel süreci yorumlamada faydalı bulunmaktadır. Öncelikle kavramın genişliği, ekonomiden siyasete, sosyolojiden uluslararası ilişkilere kadar farklı disiplinlerin kesişimine sebep olmaktadır. Emperyalizme dair ekonomik algılar, tarihî değerlendirmelerde “kozmpolitizm”, “Türkleştirme”, “Gayrimüslim”, “çok uluslu yapı”, “vatandaşlık”, “yabancı” gibi kavramları da kullanıma sokmaktadır (Koraltürk, 2011). Bu da emperyalizme dair tanımın içsel ve dışsal yönlerinin olmasından kaynaklıdır. Aynı zamanda bir süreci ve etkileri işaret eden kavramın, anlam dünyasını zenginleştirilmesi de anlaşılabilmektedir. Kavram, kendi özellikleri paralelinde farklı alanlarla ve kavramlarla ilişki içine girdiğinden, değerlendirildiği konu başlıkları da genişlemektedir. Örneğin; Türk milliyetçiliğinin iktisadi alandaki programını ifade eden “Millî İktisat” hedefi, millî iktisadın “Osmanlı tebaası” ile “yabancılar” arasındaki ayrımının giderek farklılaşması ve nüfusun homojenleşmesi süreçleri (Sarfati, 2017) temelinde ekonominin bulunduğu ve emperyalizme dair anlam dünyasının en yoğun olduğu alanlardır.

Türkiye’nin dış politikası, iç politikayla ilişkisi kapsamında değerlendirildiğinde dönem dönem farklılaşmış ve içinde bulunulan koşullardan etkilenmiştir. Ancak başta Kurtuluş Savaşı olmak üzere 1960’a kadar geçen süre içerisinde emperyalizm tartışmalarında gerek sol gerekse sağ siyaset ve düşünce hayatında SSCB önemli bir yer tutmuştur. Türkiye’nin hemen yanı başındaki güçlü bir devletin varlığı, Kurtuluş Savaşı sırasındaki gerek siyasi gerekse ideolojik etkisi ve Soğuk Savaş sürecinde bunun devam etmesi ile birlikte değerlendirildiğinde SSCB’yi böyle merkezi bir konuma yerleştirmektedir. Bu durum, emperyalizme dair böyle bir analizde uluslararası ilişkiler disiplininin de yer almasını sağlamıştır. Resmî söylemin diplomatik ve siyasi bağlayıcılığı da göz önünde bulundurulduğunda, ele alınan dönem boyunca “emperyalizm” kavramının kullanımına dair bazı ipuçları da vermektedir. Çalışmanın bu kısmında, “emperyalizm” kavramının Türkiye’deki kullanımına dair bazı ana hatlar değerlendirilecek ve bu değerlendirmede tarihsel bir süreç izlenecektir. Daha önce de ifade edildiği gibi; 1960’a kadar geçen süre içerisinde emperyalizmin

taşıdığı ve yoğunlaştığı temalara dair 1918-1927, 1930-1935, 1935-1945 ve 1945-1960 olarak bir ayırım yapmak mümkündür.

3.1.1. 1908-1927: Millî Mücadele ve Sonrasında Emperyalizm

Osmanlı'nın son dönemi ve Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki “emperyalizm” kavramının kullanımı, farklı alanlarda kendini gösterse de temel olarak ekonomik ve siyasi düzlemde yoğunlaşmaktadır. Bu düzlemi oluşturan iki ana etmen söz konusudur: Kapitülasyonlar⁹ ve dış borçlar. Bu iki ana etmenin yarattığı tecrübeler, daha sonra da aktarılacağı gibi uzun yıllar boyunca Türkiye'nin ekonomisinde derin izler bırakmış ve ekonomi politikalarını etkilemiştir. Daha sonra yeni devleti kuran kadroların, Avrupa sermayesi ve devletleri karşısındaki ekonomik bağımlılığın, özellikle de dış borçların Osmanlı Devleti için çok büyük problemlere yol açtığını yakından izledikleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda 1. Dünya Savaşı sürecinde, savaşın finansmanı için basılan kâğıt paraların yüksek enflasyonla birlikte çok ağır ekonomik, toplumsal ve siyasi sorunlara yol açtığı da görülmüştür (Pamuk, 2020). 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması'yla Osmanlı, dışa açık ve daha serbest ekonomi politikaları izlemiş ve dış ticaretin ekonomideki payı artmıştır. Osmanlı'nın ilk dış borçlanması 1854'te gerçekleşirken, bu tarihten itibaren 20 yıllık süreç içerisinde 15 ayrı dış borçlanma gerçekleştirilmiş ve toplamda 239 milyon lira borçlanılmıştır. Toplam borç miktarı, 20. yüzyılın başlarından itibaren daha da artmış ve 1908'den sonra bu artış daha da hızlanmıştır. 1. Dünya Savaşı öncesinde, yıllık dış borç ödemeleri, devlet gelirlerinin yüzde 40'ına ulaşmıştır (Pamuk, 2020).

Osmanlı Devleti'ni “emperyalizm” kavramı bağlamında etkileyen ikinci etmen kapitülasyonlar olmuştur. Devletin güçlü olduğu dönemde lehine bir uygulama olarak değerlendirilen kapitülasyonlar, son döneminde ise aleyhine işlemiş ve dağılmada önemli bir faktör olmuştur. Özellikle gittikçe yaygınlaşan ve kapsamı da artan kapitülasyonlar Osmanlı'yı Batılı devletlere bağımlı hâle getirmede önemli bir araç olmuştur (Büründüz, 2013). Bu imtiyazlar, 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması'ndan

---

⁹ Ekonomik ve ticari anlamda; bir devletin uyruklarının haklarını diğer bir devletin toprakları üzerinde düzenleyen, onlara ayrıcalıklar tanıyan anlaşma anlamına gelmektedir (Eğilmez, 2018). Köprülü ise “Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışındaki sürekli ya da geçici olarak bulunan yurttaşlarının, ülkesinde bulundukları devletin yetkilerinin dışında kalmak ve kendi devletlerinin yetkisine bağımlı olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklar ile ticaret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve imtiyazlar” tanımını yapmaktadır (Nebioğlu, 1986).

sonra Osmanlı ekonomisi üzerinde önemli bir yıkım yaratmıştır (Acartürk ve Kılıç, 2011).

20. yüzyıl başları, Osmanlı açısından yeni bir dönemi işaret etmektedir. Bu başlık altında, dış borçlara ve kapitülasyonlara dair yukarıdaki aktarımın yapılmasının sebebi, özellikle Osmanlı'nın son döneminde bu faktörlerin ekonomiye ve emperyalizme dair sonradan gelişecek süreç ve fikirleri tecrübe olarak beslemesidir. Yaşanan bu süreç, 1908 sonrasında yaşanan yeni gelişmeler dâhilinde değerlendirildiğinde, “Millî İktisat” anlayışının da dinamiklerini oluşturmaktadır. Toprak’a (1995) göre 1. Dünya Savaşı yıllarında benimsenecek “Millî İktisat” akımına kadar Osmanlı topraklarında yabancı sermayeye karşı muhalefet cılız kalmıştır. 1. Dünya Savaşı’yla birlikte “Millî İktisat” ilkelerinin benimsenişi, zorunlu olarak “Millî Sermaye” sorununu gündeme getirmiştir. Savaşın başlaması, aynı zamanda İtilaf Devletleriyle ilişkilerin kesilmesini ve hükûmetin özellikle ekonomik ilişkiler konusunda atacağı adımların genişlemesini sağlamıştır. Böylece, 1914 yılında İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kapitülasyonlar tek taraflı feshedilmiş ve böylece Osmanlı vatandaşları; hukuk, yargı ve ticaret gibi konularda yabancı ülke vatandaşlarıyla eşit konuma gelmiştir. Yaşanan en büyük gelişmelerden biri de Osmanlı'nın dış borçları için yapılan tüm ödemelerin durdurulması ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin bütün çalışmalarının ve faaliyetlerinin askıya alınması olmuştur (Pamuk, 2020).

1. Dünya Savaşı'nda gerçekleştirilen atılımların niteliği, belirli bir dönemin çözüm önerilerini zaman içerisinde olgunlaştırması ve bunu geleceğe bırakmasıdır. Aynı süreçlerden etkilenen önder kadrolar, çözüm önerileri noktasında zayıflıkları tespit ederken, bunların üzerine gidilmesinde öncü olmuşlardır. Bunu yalnızca savaş sonrasıyla nitelemek de yetersiz kalmaktadır. Özellikle 1930 sonrasında, dünyanın pek çok ülkesinde genişleyici politikaların izlendiği bir dönemde Türkiye’de benimsenen dikkatli ve muhafazakâr tavrın arka planında, Osmanlı döneminde izlenen maliye ve para politikasının dikkatle izlenmesi ve unutulmaması yatmaktadır. Bu politikaların yarattığı bağımlılık ve sonrasında başta dış politika olmak üzere toplumsal refah gibi konularda oluşan huzursuzluklar da göz önünde bulundurulduğunda, bu etkinin yıllar sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır (Pamuk, 2020). Kapitülasyonlar sorunu, Kurtuluş Savaşı sürecinde ve sonrasında, mücadeleyi yürüten kadronun da odak noktalarından biri olmuş ve taviz verilmeyecek alanlardan biri olarak belirtilmiştir.

Nitekim Mustafa Kemal'in konuyu ele alışı da ekonomik bağımsızlık ve millî egemenlik üzerinedir. Konuyla ilgili Nutuk'ta şu ifadeleri kullanmaktadır (Atatürk, 2017):

Efendiler, biliyorsunuz ki yerini yeni Türk devletinin aldığı Osmanlı Devleti, Uhud-ı Atika (Eski Antlaşmalar) adı altında birtakım kapitülasyonların tutsağıydı. Hristiyan halk birçok hak ve ayrıcalıklara sahipti. Osmanlı Devleti, Osmanlı ülkesinde oturan yabancılar üzerinde yargı haklarını uygulayamazdı; Osmanlı yurttaşlarından aldığı vergiyi yabancıardan alması engellenmiş bulunuyordu. Devletin varlığını kemiren ve kendi sınırları içinde yaşayan azınlıklarla ilgili önlemler alması mümkün değildi. Osmanlı Devleti, kendini kuran asıl topluluğun, Türk ulusunun, insanca yaşamasını sağlayacak önlemleri alma bakımından da engellenmişti; ülkeyi bayındır kılamaz, demiryolu yaptıramazdı. Hatta okul yaptırmak bile serbest değildi. Bu gibi durumlarda yabancı devletler hemen işe karıştırdı. (s.472)

İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşması da millî egemenlik ile bağımsızlık arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır:

Osmanlı fatihleri, hakanları, müstevlileri unsur-i asli ile beraber sapanın önünde mağlup olup ricate başladıktan sonra asıl felaketlerin büyüğü başladı. Atiye-i Şahane olarak ecnebilere bahşedilmiş olan ve memleket dâhilindeki gayr-ı Müslimlere verilen her şeyi hukuk-i müktesebe telakki olundu. Fakat ecnebler bununla iktifa etmediler; her gün bunu tevsî için aradılar ve buldular. Anasır-ı dâhiliye, muhafazaya muktedir oldukları imtiyazata istinaden ve haricin tertibat ve müzaheretine sığınarak siyasi bir mevcudiyet iktisabı için çalışmaktan geri durmadılar. Ecnebler bir taraftan anasır-ı dâhiliyeyi teşvik, diğer taraftan müdahale ile devlet ve millet aleyhine yeni imtiyazlar alıyorlardı. Bu tazyikat-ı mütemadiye altında zaten fakir düşmüş olan anayurdu ve unsur-i asli, devlete verebilecek parayı güç tedarik edebiliyorlardı. Fakat tacidarlar, saraylar, bab-ı âliler debdebeyi idame için paraya muhtaçtırlar. Bunun için, bunu temin çarelerine tevessül etmiştiler. O çarelerde harici istikrazlar akdi oluyordu. Fakat istikraz şeraitini o kadar fena yapıyorlardı ki, bazılarını ödemek mümkün olmamaya başladı. Ve nihayet bir gün devletler Osmanlı Devleti'nin iflasına karar verdiler ve düyun-ı umumiye belasını başımıza çöktürdüler.

Konunun diğerk yanında, “emperyalist” olarak nitelendirilen devletler ve temsilcileri yer almaktadır. Bu devletlerin emperyalist nitelikleri, yalnızca savaşlarda gösterdikleri tutum ve yapılarında değil barış masasında da ortaya çıkmakta ve mağlup durumda dahi ekonomik güçlerini önemli bir unsur olarak sunabilmektedir. Lozan’daki heyetin başında yer alan İsmet İnönü, İngiliz heyetinin başındaki Lord Curzon’un ifadelerini şu şekilde aktarmaktadır (İnönü, 1987):

Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız. Hiçbir işte bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de bu yanımda (Amerika delegesi Mr. Chaild). Unutmayın, ne reddederseniz hepsi cebimdedir. Fransızlardan mı? Para kimsede yok. Ancak biz verebiliriz. Memnun olmazsak kimden alacaksınız? Harap bir memleketi nasıl kurtaracaksınız? İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkartıp size göstereceğiz. (s.90)

Kapitülasyonlar konusundaki tavizsizliğin en net ifadesi ise Lozan’daki barış görüşmelerinde ortaya çıkmıştır. Heyete verilen talimatta, kapitülasyonların asla kabul edilemeyeceği, görüşmeleri kesmek gerekirse gerekenin yapılması gerektiği ifade edilirken, Ermeni meselesi ve kapitülasyonlar olmak üzere asla taviz verilmeyeceği de aktarılmıştır (Demirci, 2011). Egemenliğin, bağımlılığa karşı ekonomik bağımsızlık formülüyle ilişkilendirilmesi, dönemin yapısı itibarıyla emperyalizme karşı çıkış noktasında başarılı bir örnek oluşturmıştır.

Kurtuluş Savaşı’nın diğerk sömürgelere örnek olması konusu, Mustafa Kemal Atatürk’ün yaklaşımı da değerlendirildiğinde emperyalizme dair önemli bir başlığı oluşturmaktadır. “Mazlum milletler” olarak tabir edilen devletlere yönelik ilgi, Kurtuluş Savaşı döneminde anlaşılır görülmekte ve uluslararası ilişkiler açısından da bir koz olabileceği düşüncesi akla yatmaktadır. Zira Anadolu’daki başarının diğerk sömürgelere yansması ihtimali, Anadolu’yu parçalama amacındaki emperyalist devletlerin çekincelerinden birini oluşturmıştır. Nitekim 3 Ocak 1922’de, Ukrayna Cumhuriyeti Olağanüstü Temsilcisi General Frunze’nin onuruna verilen bir yemekte konuşan Mustafa Kemal, Asya ve Afrika halklarının durumunu yakından takip ettiğini

ifade ederken, bütün mazlum milletlerin zalimleri bir gün yok edeceğini ve o zaman dünyada “zalim” ve “mazlum” kelimelerinin kalkacağını, insanlığın kendisine yakışan bir duruma ulaşacağını söylemiştir. “Bugün aralarında beraberlik bulunduğunu gördüğümüz devletler, mazlumlara daha sıkı kölelik zincirinde bulundurmak ve bu şekilde onların emeklerinden yararlanarak zevklerini tatmin etmek için aralarında birçok anlaşmalar yapmışlardır” diyen Mustafa Kemal’in, savaş süreci boyunca sürdürdüğü denge politikasını yansıttığı ve sürdürdüğü anlaşılmaktadır (Bıyıklı, 2012). 1922 yılındaki başka bir konuşmasında da işgalci ve emperyalist devletlerin, işgal ettikleri toprakları sömürmekte ve insanlığı kendi hırslarını tatmin etmek için çalışmaya mahkûm ettiklerini dile getirmektedir. Dünyayı iki sınıfa ayıran Mustafa Kemal’e göre bunlardan birisi şarktır ve şark, kendi varlığını, insanlığını, istiklalini bilmektedir; bu bilinçle el ele vermiştir. Diğer sınıf ise sömürgeci güçlerdir ki Mustafa Kemal’e göre “bunlar sırf kendi hırslarını tatmin etmek için çalışmaktadır.” (Borak, 1998) Öte yandan SSCB’ye yakın bir düzlemi işaret eden bu söylemlerin aksi de mevcuttur. 1921 yılında, Ali Fuat Paşa aracılığıyla Tevfik Rüştü’ye uyarılarını gönderen Mustafa Kemal, komünizm akımını yakından takip ettiklerini ifade ederken, ülkenin koşullarının bu girişimleri uygun görmeyeceğini belirtmiştir (Tunçay, 2017):

Ülkemiz bugünkü savaşa başladığı günlerde düşündüğümüz, ülke ve millet bağımsızlığı prensibini, her türlü bulaşıklıktan uzak ve temiz bir şekilde kendisine belgi yapmış ve geçen yılda Rusların eğilimlerini ve büyük yardımlarını sağlamak için müsamaha edilen ve komünizmi temsil eden her türlü örgütler tüm olarak ortadan kalkmıştır. Türkiye Komünist Partisi ile Halk İştirakiyun Fırkası, bugün tam olarak dağılmış ve ülkede komünizm mesleğini tutan ve temsil eden resmi özel hiçbir örgüt kalmamıştır... Sovyet Rusya, davamızın başarısı için de büyük içtenlik ve temiz düşüncelerle ödünç olarak yardım eden bir hükûmet olduktan başka, genellikle Rusları Doğu dünyasında bizim sürekli dostlarımız olarak görmeyi kuvvetle dileriz. Ancak bugün Rusların da anlamış ve takdir etmiş oldukları üzere, iç ve millî ilkelerimize her türlü bulaşıklık ve karışıklıktan korunmuş olarak, sımsıkı ve düşmeden bağlanmak zorundayız. Dış işlerimizde, Ruslarla kurulu ve belgelerle belirli olan ilkeler içinde en güçlü bir dost olarak işlemlerde bulunacağız... (s.151)

Mustafa Kemal’in söylemleri, içinde bulunulan şartlar ve bağlam değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi savaş durumunun devam etmesi

ve uluslararası dengeler, bu söylemlerin etkisini ve yönünü değiştirebilmektedir. Keyder (2013), Amerikalı ve Avrupalı yatırımcılara Kurtuluş Savaşı devam ederken bazı imtiyazların verildiğini aktarırken, Mustafa Kemal'in de kapitülasyon içeren talepler haricinde yabancı sermayenin sevinçle karşılanacağını açıkladığını aktarmaktadır. Resmî söylem düzeyinde emperyalizm karşıtı söylemin, Ankara hükûmetinin Musul üzerindeki hak iddialarından vazgeçip, Lozan'da somutlaşan ve korumacı olmayan ticaret anlaşmasını kabul edince azaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, "emperyalist" olarak nitelendirilen devletlerin de duraksamalarını azaltmıştır. Öte yandan Kurtuluş Savaşı'ndaki bu denge durumunun içsel dinamikleri de söz konusudur. Mücadelenin niteliği, yalnızca yabancı bir düşmana karşı değil, İstanbul'daki hükûmete de karşı bir görünüm sergilemektedir. Anadolu'yu Kurtuluş Savaşı'na yöneltme noktasında, yabancı işgaline karşı anti-emperyalist söylemlerin geliştirilmesi ve kullanılması bu bakımdan işlevlidir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi dış borç ve kapitülasyonların ardından doğrudan toprak işgaline maruz kalan Osmanlı'da emperyalizm karşıtı söylemlerin gelişmesi ve kullanılması da normal bir durumdur.

Kurtuluş Savaşı sırasında, içinde bulunulan koşulların etkisiyle ortaya çıkan veya gelişen siyasi kurum ve aktörlerin beyannameleri, bildirileri ya da nizamnameleri çoğaltılabilir. Ancak ele alınan dönemde değerlendirilmesi gereken en önemli nokta, ideolojileri ifade eden kavramların kullanımının yoğunlaşması ve siyasi aktörlerin, iç ya da dış siyasi hayat içerisindeki politik manevralarında bu kavramları kullanmasıdır. Bunların ideolojik bir temelde, samimi bir sahiplenmeyle gerçekleşip gerçekleşmediğini belirtmek zordur. Fakat resmî kurumlar ve aktörler düzeyinde değerlendirme yapıldığında, özellikle Musul meselesi sonrasında emperyalizme ve onun çevresindeki kavramlara dair söylemlerin ve vurguların zamanla ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. "Mazlum milletler" noktasında, sömürgeleikten kurtulmak isteyen bu milletlerin Kurtuluş Savaşı'nı bir model olarak aldıkları anlaşılabılır. Fakat yeni kurulan cumhuriyetin, bu ülkelere gösterdiği ilginin boyutunu "emperyalizme karşı topyekûn bir direniş hattı" olarak değerlendirmek gerçekçi durmamaktadır. Bunun düşünsel arka planında, uluslararası dinamiklerin gerektirdiği gerçeklikler ile idealist bir romantizme dair ayrımın açık bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde de düşünce dünyasında önemli etkiler bırakan Yusuf Akçura, 1919 yılında, "Cihan Harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz" başlığıyla yaptığı bir konuşmada

Türkçülük akımının git gide iki kola ayrıldığını ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, “demokratik Türkçülük”, diğeri ise “emperyalist Türkçülük” olarak adlandırılmaktadır. Demokratik Türkçülük, milliyet esasını her millet için bir hak olarak kabul etmekte ve Türkler için talep ettiği bu hakkı, diğeri milletler için de hak olarak tanımaktadır. Emperyalist Türkçülük ise Avrupa nasyonalistlerine benzemektedir; sadece hakka değil, yalnızca kendi güçlerini arttıran milliyetçiliğe taraftardır. Demokratik milliyetçilik hakka dayanmaktadır ve yalnızca savunmayla ilgilidir. Emperyalist olanı ise saldırgandır ve diğeri hakkına tecavüzü caiz görerek kendi milliyetini güçlendirmeye çalışmaktadır. Akçura’nın buradaki konumu, demokratik Türkçülük akımından yanadır (Akçura, 2015). Bu açıdan değerlendirildiğinde, henüz cumhuriyet kurulmadan Türkiye’nin geleceğine dair tartışmaların yaşandığı ve konum belirlemenin önemini anlaşıldığı ortaya çıkmaktadır. Emperyalizmi saldırganlıkla eş gören anlayışın hâkimiyeti, bir suçlama ya da savunma refleksi olarak 1930’lardan itibaren, resmî söylemden uzaklaşırken içe dönük bir yapıya evrilmiştir.

1908-1927 dönemi, emperyalizm bağlamında ve anlatı politikası analizi unsurları çerçevesinde değerlendirildiğinde dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Anlatı politikası unsurlarından ortam, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemini, 1. Dünya Savaşı ve sonrası ile Kurtuluş Savaşı’nı işaret etmektedir. Bu anlatıda, karakter kodlamaları yerleştirildiğinde kahramanın Türk milleti ve Kurtuluş Savaşı’nın liderleri, kötü karakterin emperyalist Batılı güçler, kurbanın Osmanlı Devleti ve ekonomisi, müttefik olarak da karmaşık bir ilişki sürecine sahip olursa da SSCB olduğu anlaşılmaktadır. Olay örgüsü; kapitülasyonlar ve dış borçlarla Osmanlı’nın ekonomik olarak dışa bağımlılığı, 1. Dünya Savaşı ve imparatorluğun çöküşü, Kurtuluş Savaşı’yla birlikte emperyalizme karşı mücadele ve Lozan Antlaşmasıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu olarak ilerlemektedir. Anlatının ahlaki boyutunda; ekonomik ve siyasi bağımsızlık, milli egemenlik ve emperyalizme karşı mücadelenin meşruiyeti bulunmaktadır. Bunlar, anlatı politikası analizi çerçevesindeki unsurların döneme uyarlamasıdır.

Döneme dair baskın anlatı, emperyalizme karşı milli mücadele çerçevesinde oluşmaktadır. Buna göre Osmanlı’nın çöküşünün arka planında, Batılı güçlerin ekonomik sömürüsü vardır. Bu açıdan Kurtuluş Savaşı, emperyalizme karşı verilen haklı bir mücadeledir ve siyasi bağımsızlık, ekonomik bağımsızlıkla beraber anlam

kazanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun ardındaki mücadele, emperyalizme karşı verilmiştir. Karşı anlatı ise pragmatik denge politikası çerçevesinde söylemde karşılık bulmaktadır. Buna göre Batı ile tamamen kopmak mümkün gözükmemektedir. Yeni devletin kuruluş sürecinde ekonomik kalkınma için yabancı sermaye gereklidir ve ayrıca, SSCB ile ilişkilerde stratejik bir dengenin önemine vurgu yapılmaktadır. Sonuçta meta anlatı, emperyalizme karşı mücadele çerçevesinde şekillenen, bağımsız ve güçlü bir Türkiye'nin doğuşunu yansıtmaktadır.

3.1.2. 1930-1935: Düşünce Hayatının Siyasal Yaşama Yansımaları

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye, cumhuriyet rejimiyle birlikte yeni bir inşa ve reform sürecine girmiştir. Bu sürecin doğal sonucu, dış politikada konumunu sağlamlaştırmak ve odak noktasını iç düzene kaydırmak olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, iç düzene odaklanırken, 1920'lerin sonlarında yaşanan bazı gelişmelerde, Türkiye'nin egemenliğine ve iç işlerine müdahale tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Bu tartışmaların odak noktasında, Amerikan okulları krizi yer almaktadır.¹² 1914 yılı itibarıyla Türk topraklarında 426 Amerikan okulu bulunup, 17 misyoner merkezi ve 9 tane de Amerikan hastanesi yer almaktadır. Savaşlar sürecinde özellikle Anadolu'daki birçok Amerikan okulu kapanırken; Adana, İzmir, Tarsus ve İstanbul gibi merkezlerdeki bazı okulların faaliyetleri devam etmiştir. Türkiye'deki bu okullar, resmen Amerikan hükûmetine bağlı olmayıp, "American Board" adı verilen bir dinsel kuruluşla ilişkilidir. İstanbul'da bulunan "Bible House" da bir yandan Hristiyanlık propagandası yaparken öte yandan bu okullarla ilgilenmiştir. Bu dönemde, Amerika'nın Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki ilk büyükelçisi Joseph Grew tarafından, doğrudan Türk Dışişleri Bakanlığına verilen muhtıra ile American Board'ın, savaş sırasında geçici olarak kapatılan Amerikan okullarının açılması noktasında 1925'te ilk başvurusunu yaptığı belirtilmiş ve bu okulların açılmasına izin verilmesi istenmiştir.

Dışişleri Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığı arasında da görüş ayrılıklarına sebep olan olayda, 1928 yılının başlangıcında, Bursa Amerikan Kız Koleji'ndeki üç Türk

---

¹² Amerikan okulları haricinde, yabancı okullar meselesi Türkiye'nin 1930'lar sonrası geleceğinde de önemli yer tutmuş ve eleştirilere konu olmuştur. Daha sonra da değinileceği gibi; özellikle "Kültür Emperyalizmi" söylemi altında değerlendirilen ve tepki çeken yabancı okullar meselesi sağ siyasetin de ana gündem maddelerinden birisidir. Ayrıca ABD'nin 1960'lı yıllarda geliştirdiği "Barış Gönüllüleri" de bu kapsamda tepki çekmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında, bu tepkilere değinilecektir.

öğrencinin Hristiyan olduğu haberlerinin gündemde yer alması, sürecin gerilimini artırmıştır. Çok kısa bir süre sonra Millî Eğitim Bakanlığı, Bursa'daki Amerikan Kız Koleji'nde aktif din propagandası yapıldığının tespit edildiğini açıklamış ve okulun kapatıldığını bildirmiştir (Yücel, 2016). Türkiye'deki Amerikan okullarına dair tartışmalı hususlar bununla sınırlı değildir. Bu süreçte meydana gelen bir olay, Amerikan Büyükelçisi Grew'i endişelendirmiştir; zira diğer Amerikan okullarına sıçrayacak bir kapatma dalgasından endişe etmektedir. Bu noktada, dönemin Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey'in yalnızca "laiklik" hassasiyetini değil, geniş bir milliyetçilik anlayışını ve özellikle bir kültür milliyetçiliği politikasını yansıttığı anlaşılmaktadır. Nitekim Büyükelçi Grew, ülkedeki bütün Amerikan okullarının kapatılmasına doğru bir adım atıldığını, bu okulların laik bir rejim altında dâhil Türk milliyetçiliğine ters düşmesi sebebiyle, Millî Eğitim Bakanlığının bu okullara karşı olduğunu belirtmiştir. Grew, 31 Ocak 1928 günü yaşadığı bir olayla; Amerikan Okulları konusunda Türk milliyetçiliğinin hassasiyetinin arttığını işaret etmektedir. Olay günü Grew, kendi elçiliğinden bir meslektaşı ile Ayazağa'daki sahada golf oynarken, bir Türk süvari subayı gelerek, kendilerinin burada manevra yapacaklarını ve dolayısıyla burada golf oynayamayacaklarını bildirmiştir. Golf sahası da İstanbul'un işgali sırasında, İngiliz işgal kuvvetleri tarafından kurulmuştur. Grew'e göre ise süvarilerin manevraları için çok daha geniş bir alan orada mevcuttur fakat askerler, Türk milliyetçiliğinin mevcut yoğunluğunu yansıtmış ve diplomatik temsilcilere böyle bir tavır almıştır. Ayrıca yine aynı dönemde, İstanbul Amerikan Kız Koleji'nin hazırlık sınıfında okuyan, 10 yaşlarındaki biri Rum, diğeri Maltalı iki öğrencinin, sınıfta asılı bulunan Türkiye haritasında birtakım oyuklar açması ve bu haritanın yanlış olduğunu ifade eden yazılar yazmaları, Amerikan Büyükelçiliği'nin elini zayıflatan gelişmeler olmuştur. (Armaoğlu, 2021).

1930'ların başlangıcı, Türkiye Cumhuriyeti açısından böyle bir sosyal ve politik zeminin üzerinde gelişmiştir. Bu gelişim sürecine etki eden iki önemli faktörden söz edilebilmektedir. Birincisi, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yapılan barış anlaşmalarının yetersizliği ve dünyadaki gerilimin giderek artarak mücadele ortamının şiddetlenmesidir. Bu ortamı daha da destekleyen dinamik ise ikinci faktörü ortaya çıkarmaktadır ki bu da 1929 yılında meydana gelen ekonomik buhrandır. Bütün dünyayı etkileyen bu iki faktör, Türkiye'de de yansıma bulmuş ve hem politikaları hem de ekonomik yapıyı önemli ölçüde etkilemiştir. 1929 yılında gerçekleşen

ekonomik kriz, yansımaları ve sonuçları itibarıyla dünya genelinde büyük bir etki yaratmıştır.

Dünyada yaşanan ekonomik krizin Türkiye’yi de ciddi ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır. Türkiye’nin, bu büyük ekonomik krizin içine, henüz ekonomik sistemini tam oluşturmamadan girmiş olması, onu zorlayan etkenlerin başında gelmektedir. Ayrıca bütün dünyayı sarsan ekonomik sorunların ortasında hem ekonomik potansiyeli hem de edinmeye çalıştığı sistem açısından çok erken bir sınavla karşı karşıya kalması, sorunların boyutunu da artırmıştır (Gözcü, 2008). Ekonomik kriz, bütün dünyadaki bir trendi gündeme getirmiş ve “devletçilik”, 1930’lara damgasını vurmuştur. Keyder’e (2013) göre 1930’larda açılan devletçilik çağına önemi, “kapitalist olmayan yol” vurgularıyla bezenmiş, bilinçli bir üçüncü dünyacı milliyetçilik ideolojisinin, benimsenen politikalara eşlik etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu ideolojiyi yaratma çabası içerisinde olan ve bunu dönem itibarıyla düşünce hayatı içerisinde emperyalizm karşıtı, kalkınmacı bir formülle genişleten hareket ise *Kadro* dergisi etrafında şekillenmiştir. Özellikle 1929 Ekonomik kriziyle birlikte liberalizm akımının güç kaybetmesi ve Türkiye’de de Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kendisini feshetmesi, yeni bir arayışın ve çözüm önerilerine dair boşluğun da oluşmasına sebep olmuştur. *Kadro*, bu boşluğu doldurma çabası bakımından da dönemin ruhuna hitap etmiştir.

Kadro dergisi, 1932 yılının başında; Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’ndan oluşan bir kurucu yazar ekibi tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Karaosmanoğlu haricindeki ¹³ yazar kadrosunun, 1920’lerde sol hareketler içerisinde yer aldığı bilinmektedir (Türkeş, 1999). Derginin yayımlanmasında, Şevket Süreyya Aydemir’in “İnkılâp ve *Kadro*” konulu konferansı önemli bir rol oynamıştır. Aydemir, 1931’deki bu konferansta, Türk Devrimi’nin gelişmesi gerektiğini, devrimin tarafsız bir düzen olmadığını ve içinde yaşayanlar taraftar olsa da olmasa da onu uygulamanın zorunlu olduğunu belirtmiştir. Konferansın konusu inkılâbın ideolojisi üzerinedir ki bu durum, *Kadro*’nun çıkış amacını da özetlemektedir. Yani *Kadro* dergisi çevresi, Atatürk

---

¹³ Karaosmanoğlu tercihinin ise iktidara yönelik bir güven mesajı olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde var olan sansür ortamında, herhangi bir yayının tutunabilmesi Atatürk ve CHP nezdinde kabul görmesi gerekmektedir. Bu açıdan derginin sahipliğini Atatürk’e ve CHP’ye yakınlığıyla bilinen Yakup Kadri Karaosmanoğlu üstlenmiştir (Sunar, 2004). Nitekim bu süreçte Yakup Kadri, dergiye meşruluk kazandırma işleviyle beraber, dergiye ayırdığı vakit ve konumu bakımında da önde gelen isimlerden olmuştur. Derginin toplumda 36’yı bulan her sayısı onun evinde tartışılarak hazırlanmıştır.

döneminde gerçekleştirilen reformları bir ideoloji olarak tanımlama çabası içerisinde. Temel çelişkinin sanayileşmiş emperyalist ülkelerle sömürge ve yarı sömürge ülkeler arasında olduğu vurgulanan konferansta Aydemir, bu çelişkinin ortadan kaldırılmasında temel görevin Türkiye'ye ait olduğunu ve ulusal kurtuluş hareketleri arayan milletlere bu yönüyle Türkiye'nin örnek olması gerektiğini belirtmiştir (Ertan, 1994). Kadrocular, milliyetçiliği tarihsel materyalizmin içine yerleştirip, emperyalizme dair değerlendirmelerinde Lenin'den etkilenmiş ve burjuvazinin devlet tarafından kontrol altına alınması gerektiğine dair görüşlerini derginin farklı sayılarında dile getirmişlerdir. Emperyalizme dair yorumlarında, sorunu emperyalistler ile sömürge ülkeler arasındaki çatışma boyutuyla ele almışlar ve emperyalist ülkeler arasındaki rekabetin, emperyalizmi tasfiye ederek sosyalizmin başarısını sağlayacağını iddia etmişlerdir. Türkiye gibi ülkelerde uygun şartlar olmadığından sosyalizmin kurulmasını imkânsız bulan *Kadro*, sosyalizm dışı ama aynı zamanda kapitalist de olmayan üçüncü bir yol arayışındadır. Atatürk'ün liderliğindeki Kurtuluş Savaşı da mevcut uluslararası sistemi dağıtmaya yönelik bir harekettir ve *Kadro*, kapitalist-emperyalist uluslararası sistemin yıkılması ve bunun yerine ekonomik olarak bütünleşmiş millî birimlerin kurulması gerektiğini savunmuştur (Türkeş, 1999).

Kadroculara göre ulusal kurtuluş hareketleri, kapitalizmin yarattığı “ileri tekniğe sahip ülkeler” ve “ileri teknikten yoksun ülkeler” çelişkisinden doğmaktadır. Bundan dolayı 20. yüzyılın temel ayrımı, az gelişmiş veya sömürge ülkelerle bunları yöneten ve kontrol altında tutan kapitalist ülkeler arasındadır. Kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelelerinin kaderi de sömürge veya az gelişmiş ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin geleceğine bağlıdır. Ulusal kurtuluş, aynı zamanda Batı'da toplumsal sınıfların ortaya çıkmasını da sağlayacaktır. Osmanlı Devleti, kapitalist ülkelerin yarı sömürgesi olduğundan sınıfsal yapıdan yoksun kalmıştır. Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı, bütün bir milletin emperyalizme karşı başkaldırısıdır. Ancak Türkiye gibi sınıfsız bir toplumda, modern teknik ve toplumsal kalkınma ancak devlet eliyle ve belirli bir plan dâhilinde yürütülebilir hâldedir. Sınıfsız ve çelişkisiz bir millet olmayı amaçlayan Türk Devrimi'nin ekonomi politikası, “nasyonalist devletçilik” olarak tanımlanmıştır (Toprak, 2020). Dünyanın içinde bulunduğu durum, aslında Türkiye açısından bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Zira Kadroculara göre dünyanın içinde bulunduğu kriz, kısa veya uzun süreli dönemsel krizlerden

değildir. 1. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomik bütünlüğünün bozulmasıyla ortaya çıkan bünyevi bir krizden bahsedilmektedir. Krizin bu niteliği, Türkiye ve Türkiye'ye benzer ülkeler açısından fırsat olarak değerlendirilmektedir. Kriz sürecinde emperyalist devletlerin denetimi azalacağından, Türkiye dünya krizine rağmen hatta bu kriz sayesinde gelişen ve ortaya çıkan bir ülke olabilecektir. Kadroculara göre Türkiye, bütün ulusal kurtuluş hareketi modelinin “tam ve hakiki” örneğidir. Dönem itibarıyla devam eden ve gelecekte de ortaya çıkacak olan bütün ulusal kurtuluş hareketlerinin temel ilkeleri bakımından yalnızca Türk Millî İnkılabının üzerinden yükseleceği belirtilmektedir (Tekeli & İlkin, 2008).

Kadro dergisi, Cumhuriyet döneminin erken döneminde ortaya çıkan ve dönemin şartlarını yayınlarına ve zihniyet dünyasına yansıtan bir yayın organı olarak öne çıkmaktadır. *Kadro*'nun gerçekleştirmeye çalıştığı yalnızca Kemalizm'e ideolojik bir tanım getirme çabası değil, düşünsel yoğunluğu ve derinliği olan bir tür sentez üretimidir. Bu sentezin özgünlüğü, dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik şartlarından cesaret alarak bir grubun kendisini açıkça ifade etmesi ve alternatif yollar önermesidir. Bu açıdan *Kadro* dergisinin söylemi iddialı olduğu kadar Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden resmî söylem açısından sorun yaratabilme potansiyeline de sahiptir. Özellikle dergide yer alan çoğu ismin sol hareketlerdeki geçmişleri, bu durumun önemini artırmakta ve hassas bir noktayı gündeme taşımaktadır. Öte yandan bu dönemdeki devletçilik uygulaması düşünüldüğünde, aslında dergideki görüşlerin ülke yönetimindeki yönetici eliti etkileme potansiyelinin olduğundan da söz edilebilmektedir. Ancak bu etkilenmenin olumluluğu ya da olumsuzluğu tartışılabilir. Neticede *Kadro*, 1934 yılının sonunda, 36. sayısı ile birlikte yayın hayatına son vermiş ve bu sürecin de yönetici elit arasında gerilime sebep olduğu da iddia edilmiştir.¹⁴ Bütün bunlara karşın, emperyalizme dair söylemin resmî düzeyde yer almayıp, düşünsel hayatta güçlü bir şekilde yer bulması ve yöneticilere ulaşması önem

---

¹⁴ *Kadro*'ya yönelik eleştirilerin temelinde, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in olduğu bilinmektedir. Peker'e göre “inkılâbın ideolojisini” yapmak kendi görevleridir. Peker'in, genel sekreterlik göreviyle Halkevlerine ve parti teşkilatlarına gönderdiği gizli yazılarda dergiyi tavsiye etmediği bilinmektedir. Hatta kendi yakınındaki CHP'lilerle birlikte *Kadro*'ya alternatif olarak *Ülke* isimli bir dergi çıkarılmış ve bu dergi de inkılâbın ideolojisini oluşturmaya iddiasını ortaya koymuştur. Dergiye yönelik ciddi bir muhalefet de iş çevreleri ile İş Bankası grubundan gelmiştir. Özel sektör destekli İş Bankası grubuyla *Kadro*'nun görüşlerinin uyuşması veya uzlaşması zaten çok mümkün durmamaktadır. Neticede, Atatürk'ün de bulunduğu bir sofrada Recep Peker, *Kadro*'yu kötülerken Atatürk çok sinirlenmiş ve İçişleri Bakanı'na “Bu işi ne vakit halledeceksin?” diye şiddetli bir çıkış yapmıştır. Netice, Yakup Kadri'nin Tiran Büyükelçiliği'ne gönderilmesi ve *Kadro*'nun da yayın hayatına son vermesi olmuştur (Demirci, 2006).

taşımaktadır. *Kadro*'nun emperyalizme dair yaklaşımı, dönemin koşullarının da etkisiyle karşılık bulmuş ve etkili olmuştur.

1930-1935 dönemi, dönemin şartları dahilinde *Kadro* hareketinin yarattığı etkiyle Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni bir anlayışın yansımalarına işaret etmektedir. Anlatı politikası analizi çerçevesinde değerlendirildiğinde, anlatının unsurlarından olan ortamı, 1929 dünya ekonomik krizinin yarattığı etkiler, bu etkiler çerçevesinde yönetim anlayışının giderek tek parti sistemine evrilmesi, ekonomik kriz ve tek parti anlayışından hareketle, *Kadro*'nun da etkisiyle devletçilik politikalarının güçlenmesi ve dünyanın genelinde artan milliyetçilik ve revizyonizm hareketleri oluşturmaktadır. Anlatıdaki karakterlerden kahramanı; Türkiye Cumhuriyeti devleti ve *Kadro* yazarları oluştururken, kötüler ise emperyalist güçler ve daha genel çerçevede kapitalist sistem temsil etmektedir. Burada kurban, az gelişmiş ve sömürge ülkeler olarak kodlanmaktadır. Ekonomi kalkınma için yardımcı karakter ise devlettir. Olay örgüsünde, Amerikan okullarının bazı faaliyetlerine karşı yükselen milliyetçi tepkiler, ele alınan dönem açısından ekonomi çerçevesinden farklı bir şekilde kültürel alanda dikkat çekmektedir. Dünya ekonomik krizinin Türkiye'ye etkileriye konu bağlamı açısından önemli bir başlangıçtır. Krizle birlikte, *Kadro* dergisinin kurulması ve fikirlerinin yaygınlaşması da olay örgüsünün bir diğer aşamasını temsil etmektedir. Devletçilik politikasının gelişmesi ve SSCB'den uzmanların Türkiye'ye gelmesiyle birlikte, ele alınan dönemde üçüncü dünyacı ve anti-emperyalist söylem gelişmeye başlamıştır. Anlatının etik/ahlaki boyutunu ise ekonomik ve kültürel bağımsızlık, ulusal kalkınma ve modernleşme, emperyalizme karşı mücadelenin meşruiyeti ve devletin ekonomideki rolünün önemi oluşturmaktadır.

Döneme dair baskın anlatı, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyalizm ve kapitalizme karşı üçüncü bir yol arayışı ve anti-emperyalist kalkınması temelinde oluşmuştur. Buna göre Türkiye, emperyalizme karşı mücadelede, verdiği kurtuluş savaşıyla öncü bir model oluşturmıştır. Kapitalizm ve sosyalizm dışında üçüncü bir yol da bu açıdan mümkün ve gereklidir. Bunun yolu, devlet öncülüğünde kalkınmadadır. Baskın anlatı, devlet öncülüğünde kalkınmanın, emperyalist bağımlılıktan kurtuluşun anahtarı olacağını ifade etmektedir ve dönemin koşullarına uygun olarak ulusal kurtuluş hareketlerinin, dünya düzenini değiştireceği ifade edilmektedir. Öte yandan, karşı anlatı ise pragmatik modernleşme ve Batı ile iyi ilişkiler çerçevesinde şekillenmektedir. Buna göre Türkiye'nin kalkınması için Batı ile ilişkilerin tamamen koparılması söz konusu

olmamalıdır. Öte yandan aşırı devletçilik ve içe kapanma da ülkenin gelişmesini engelleyebilir ve milliyetçi politikalar, uluslararası ilişkilerde sorunlara yol açabilir. Bu anlayışı temsil ettiğine inanılan *Kadro* dergisinin fikirleri, resmî ideoloji için potansiyel bir tehdit oluşturabilir. Baskın ve karşı anlatılar çerçevesinde meta anlatı ise; bağımsız ve kendi başına kalkınabilen, siyasi bağımsızlıkla birlikte ekonomik bağımsızlığa da önem veren bir Türkiye hedefiyle oluşmaktadır.

3.1.3. 1935-1945: Savaş Sürecinde Türkiye ve Emperyalizm

1. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan barış anlaşmaları, yaşanan sorunlara önlem ve yeni savaşlara karşı engel olmaktan çok var olan sorunları gündeme taşınması ve yeni sorunlar yaratmasıyla yeni bir savaş ihtimalini canlandıracak potansiyeller yaratmıştır. Milletler Cemiyeti'nin etkisiz tutumu, barış anlaşmalarındaki ağır hükümler ve ekonomik kriz ortamı, dünyada yeni bir dönem başlatırken uluslararası rekabetin her geçen gün arttığı ve bölgesel gerilimlerin yaşandığı bir süreç yaşanmıştır. Türkiye, bu süreçte de iç düzenine önem verirken dış politikada da denge politikasını sürdürmüş ve sınırlarını güvenlik altına almak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Hitler'in iktidara gelişi ve Mussolini'nin saldırgan politikaları, Atatürk'ü muhtemel savaş ortamında bölgesel dengeler arayışına götürmüştür. 1934'te yapılan Balkan Antantı ve 1937'deki Sadabat Paketi, bölgesel güvenlik açısından önem taşımaktadır. Ancak denge ve sınırları güvenlik altına alma arayışının yansımaları, dönemin diğer gelişmelerinde de görülmektedir. 1936 yılında gerçekleştirilen Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye, Boğazlardaki egemenlik kısıtlamalarını kaldırmış ve Boğazların silahlandırılması ihalesini İngiltere'ye vermiştir. 1936'da Karabük demir çelik fabrikasının kurulmasının ihalesi de bir İngiliz firmasına verilmiştir. Öte yandan Karabük'teki bu fabrikanın kontrolörlüğü ise bir Alman firmasıdır. Türkiye'nin Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa'yla yaptığı ittifak Atatürk'ün dış politikasının doğal bir devamıdır ve Türkiye'nin bu dönemdeki Batı politikasının özü, İngiltere ve Fransa'yla yakınlaşmak ve SSCB'yi de buna dâhil etmek üzerine kuruludur.

Atatürk'ün 1938 yılında hayatını kaybetmesi, sonrasında yaşanan gelişmeler çerçevesinde, yukarıda da ifade edilen "Atatürk'ün dış politikası" konusunu gündeme taşımaktadır. Nitekim ölümünden önce, Atatürk ile İsmet İnönü'nün belirli konularda çatışmalar yaşadığı ve bu çatışmaların başında da dış politikanın geldiği belirtilmektedir. Koçak'a (2018) göre bu konuların başında Hatay meselesi

gelmektedir. Atatürk'ün, şahsi meselesi olarak sahiplendiği Hatay konusunda, Hatay'ı Türkiye topraklarına katabileceğine yönelik inancına karşılık İnönü, bu konuda daha ılımlı bir politika izlemekten ve herhangi bir ileri adım atmaksızın, görüşmeler yoluyla ve gerekirse daha uzun bir sürede sorunun çözülmesinden yana durmuştur.

Türkiye'nin, 1935 ile 1939 arasındaki dış politik gelişmelerdeki bazı hamleleri, "revizyonist" olup olmaması bakımından değerlendirilmiş ve bunun emperyalist ya da "yayılmacı" yanlarının olup olmadığı tartışılmıştır. Bu hamlelerden en önemlisi Hatay'ın anavatana katılmasıdır. Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan ve Türkiye'yle tarihsel, kültürel ve sosyal bağları güçlü olan Hatay konusunu, özellikle Atatürk'ün şahsi bir mesele olarak algıladığı ve üzerine çalışmalar yaptığı unutulmamalıdır. Ülke içerisinde Atatürk'e sorun çıkarma potansiyeline sahip önemli bir dinamiğin olmaması ve uluslararası gelişmelerin yarattığı fırsat, Atatürk'ün Hatay'a dair politikasını hayata geçirmesine imkân vermiştir. Kendisinin ömrü Hatay'ın anavatana katıldığını görmesine yetmese de Hatay Cumhuriyeti'nin ilanı 2 Eylül 1938'de gerçekleşmiştir. Sürece dair bu özellikler, Türkiye'nin yayılmacılıktan ziyade uluslararası alanda karşısına çıkan fırsatları diplomatik prosedürlere ve yöntemlere göre değerlendirip kullandığını ve dış politikadaki ilkelerini ve güvenliğini sağlamak için politika geliştirdiğini ve uyguladığını göstermektedir. Bu konudaki bir diğer gelişme, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıdır. Esas olarak Montrö'nün yayılmacılık veya saldırganlıktan ziyade, Türkiye'nin coğrafi, siyasi ve ekonomik olarak var olan haklarını uluslararası hukuk açısından sağlaması ve egemenliğini tam olarak kurmasıyla ilişkisi söz konusudur. Hatay'daki gelişmelere benzer bir şekilde; fakat Hatay'dan erken bir tarihte, uluslararası ortamın yarattığı etkiyle Türkiye, Boğazlarda tam egemen hâle gelmiştir. Üstelik Türkiye, burada da diplomasi yolunu tercih etmiş ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline karşı Boğazların istikrarını gündeme getirmiştir (Gönlübol & Kürkçüoğlu, 1985). Bütün bu çabalar ve neticesi, Türkiye'nin uluslararası ortamdaki yayılmacı akımlara karşı tavrını ve istikrardan yana tutumunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Atatürk'ün ölümünün ardından, Türkiye büyük bir savaş gerçeğiyle daha yakından yüzleşmiştir. Atatürk'ün ardından Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü döneminde, Atatürk'ün dış politikada belirlediği esaslar sürdürülürken özelde ise "ihtiyat" esas kabul edilmiştir. Türkiye'yi savaş dışında tutmak bu dönemde, resmî politika olarak

benimsenirken, savaş sırasında Türkiye'nin sahip olduğu dış politika; denge siyaseti, tarafsızlık ve yalnızlık korkusu üzerine inşa edilmiştir (İlyas & Turan, 2016).

Türkiye'de resmî anlatı, Türkiye'yi savaş dışında bırakacak politikalar doğrultusunda ve savaşın gidişatına göre oluşturulan dengenin yansıtılmasıyla gelişmiş ve dış politikadaki gelişmelerin iç politikaya da yansıdığı görülmüştür. Savaşın ideolojik niteliği ise SSCB'nin başını çektiği komünizm ile Almanya'da somutlaşan faşizmin mücadelesinden gelmiştir. Özellikle saldırgan nitelikleriyle hem düşünsel hem de askerî anlamdaki bir mücadeleyi yansıtan bu ayrım, ülkelerin iç politikalarına yansırken Türkiye de bu ayrımdan etkilenmiştir. Savaş yıllarında, Türkiye'deki sosyalist hareket, Komintern tarafından alınan "desantralizasyon" ¹⁵ kararı doğrultusunda hareket etmiş ve gizli örgütlerini en aza indirmişdir. Ancak 1943 yılında, savaştaki gelişmelere paralel olarak TKP içerisinde bir hareketlenmenin olduğu gözlenmektedir. Zira savaşı Almanların kaybedeceğini anlaşılmaya başlanması, Türkiye'de sol hareketler açısından ülkedeki Türkçü-Turancı akıma yönelik bir saldırının da başlangıcı olmuştur. Faris Erkman imzasıyla yayımlanan fakat Reşat Fuat Baraner tarafından yazıldığı yönünde görüşlerin bulunduğu "En Büyük Tehlike" başlıklı broşür, bunun başlangıç noktalarından birini oluşturmuştur. Broşürde Türkçü propaganda hedef alınırken, Türkçülerin "Türkiye'nin Nazi Almanya'sı ile birlik olup Türk kökenli halkları Sovyet yönetiminden kurtarması ve büyük Türkiye çatısı altında birleştirmesine" dair bir propaganda yaptığı ifade edilmiştir. Kamuoyunda başlayan tartışmaya karşı milletvekillerinden Cevdet Kerim İncedayı, Türkiye'de Turancı bir akım olmadığını belirtirken, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da TBMM'de, Turancılık konusunda ülke genelinde ciddi bir tehlike olmadığını ifade etmiştir (Vural, 2019). Sol hareketlerin bundan sonraki gündemi, ülke içerisindeki Turancılığın yayılmacı hayallerinin haricinde yoğunlukla faşizme karşı bir cephe oluşturmak ve savaşa dair okumayı emperyalizmden çıkararak faşizmle mücadeleye odaklamak olmuştur.

Türkiye'de iç ve dış politikadaki gelişmelerin birbiriyle iç içe geçtiğinin, dış politikadaki manevra alanları noktasında iç politikanın etkili bir yöntem olduğunun en

---

¹⁵ Komintern, çıkması çok yüksek ihtimal verilen dünya savaşı koşullarında; devletleri "savaştan faydası olanlar" ve "savaştan faydası olmayanlar" şeklinde ikiye ayırmıştır. Türkiye, böyle bir ortamda savaştan faydası olmayan ülkeler grubunda kabul edilmiştir. Bu durumda TKP, gizli örgütlerini en aza indirme ve iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'ne sızarak, onun içindeki kendine yakın unsurlarla iş birliği yapma kararı almıştır (Vural, 2019).

somut göstergelerinden biri, savaş sürecinde Türkiye’deki Türkçü akımın konumu olmuştur. Türkiye’de, 1930’lardan itibaren resmî söylemden sıyrılan Türkçü akım içerisinde, başta Nihal Atsız olmak üzere Türkiye Cumhuriyet sınırlarını aşan ve yoğunluğu komünist rejimler altında bulunan Türk devletlerinin oluşturduğu ülkeleri bir çatı altında toplayan “Türk Dünyası” fikrinin yaygın olduğu ve savunulduğu bilinmektedir. Bu duruma karşı, resmî söylemde Türk hükûmetinin Türkçü-Turancı planlara ne kadar dâhil olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. İngiltere’nin 1939-1944 yılları arasında Türkiye Büyükelçiliği görevini üstlenen Knatchbull-Hugessen, “Türk hükûmetinin Türk nüfusu konusunda irredantist emelleri olduğu fikrinin en ufak bir gerekçesinin bulunmadığını” belirtmektedir (Çalış, 1997). Resmî düzeyde ise Türkçü-Turancı akımın, Türkiye’nin Dışişleri Bakanlığının savaşa katılmama ya da tarafsızlık durumunu korumak için bir süre diplomatik manevralarda kullandığı bir konu hâline geldiği anlaşılmaktadır (Özdoğan, 2019). Almanların propagandasını kontrol edebilmenin, dönem dönem resmî söyleme yansıdığı ve Turancı temaların iki ülke arasında önemli bir diplomatik konu hâline geldiği belirtilmektedir. Ancak Almanların başarısızlığı, bir manevra unsuru olarak kullanılan Türkçü propagandanın bir sorun hâline gelmesine giden süreci başlatmıştır. Hükûmetin verdiği ve uyguladığı kararlar her ne kadar Barbarossa Harekatı’ndan önce de olsa hükûmetin bu doğrultuda bir etkiye kapıldığı söylemek yine mümkün gözükmemektedir. Türkçü akımın odak noktasında komünizm karşıtlığının yer alması ise 1944’te gerçekleşecek olan dava sürecini¹⁶ başlatacaktır.

Türkçülere karşı uygulanan sert politika, 2. Dünya Savaşı’nın bitimiyle birlikte yerini yumuşamaya bırakmış ve dış politikadaki gelişmeler, bir kez daha iç politikadaki düzeni etkilemiştir. Savaşın bitiminde, SSCB’nin Türkiye’ye yönelik büyük bir tehdit olarak açığa çıkmasıyla birlikte, bir notayla Türkiye’den üs ve toprak talebini dile getirmesi, hükûmetin bakış açısını bir kez daha değiştirmesine sebep olmuştur. 1944’teki dava sonucunda mahkûm edilen 23 ismin cezaları 23 Ekim 1945 tarihinde Askerî Yargıtay tarafından bozulmuş ve bu kişiler serbest bırakılmıştır. İstanbul 2

---

¹⁶ Literatürde “İrkçılık-Turancılık Davası” olarak yer alan dava, Hüseyin Nihal Atsız’ın dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu’na yönelik kaleme aldığı ve devlet kademelerinde “komünistlerin” yer aldığı şikâyetini içeren iki açık mektubun yayımlanmasıyla başlamış ve mektupta şikâyet edilen isimler arasında yer alan Sabahattin Ali, Atsız’a dava açmıştır. 26 Nisan 1944’te başlayan ilk mahkeme, 3 Mayıs 1944’e ertelenirken, çıkan olayların ardından bu tarih bir milat olmuş ve toplam 23 sanığın yargılandığı İrkçılık-Turancılık Davası, Türk milliyetçiliği tarihinde önemli bir tarih olarak yer almıştır.

No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi, bu isimlerin mücadelelerini “millî bir ideolojinin, millî olmayan bir ideolojiye” karşı tepkisi olarak değerlendirerek bütün isimleri 26 Ekim 1945 tarihinde beraat ettirmiştir. Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanan Reha Oğuz Türkkan'ın “Solcular ve Kızılar” başlıklı broşürünün basım ve yayın yasağının kaldırılması ise yeni dönemin doğrudan işaretlerini vermiştir (Öztürkci, 2020). Yeni dönemde, anti-komünizm ekseninde SSCB sorunu gündeme gelecek, “Rus emperyalizmi” söylemiyle birlikte “Esir Türkler” kavramı da anlam kazanacaktır.

1935-1945 dönemi, 2. Dünya Savaşı'na giden süreci yansıtan ve bu sebeple savaş dönemini de kapsayan, bütün dünyayı etkileyen kapsamlı bir süreçtir. Bu süreçte, anlatının unsurları değerlendirildiğinde; 2. Dünya Savaşı dönemini yansıtan, uluslararası ilişkilerde gerilimlerin ve çatışmaların yaşandığı, iç politikanın da dış politikadan etkilendiği bir ortamdan bahsetmek mümkündür. Bu dönemde anlatının karakterleri değerlendirildiğinde; Türkiye Cumhuriyeti'nin ve liderlerinin kahraman, SSCB'nin potansiyel tehdit, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın ise savaş koşullarına göre müttefik ve rakip olarak yer aldığı bir düzen söz konusudur. Olay örgüsü, Türkiye'nin Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi bölgesel güvenlik antlaşmalarıyla başlamaktadır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin ardından Atatürk'ün ölümü ve İsmet İnönü'nün liderliğini, bütün bir savaş boyunca izlenen tarafsızlık politikası takip etmiştir. İç politikada Türkçü/Turancı akım yükselmiş ve bizzat iktidar eliyle bastırılmış, ardından da SSCB potansiyel bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Etik/ahlaki boyutta öne çıkanların, bağımsızlık ve egemenliğin korunması, barışçıl ve dengeli dış politika, İç ve dış tehditlere karşı uyanıklık ve yayılmacı politikalarından kaçınma olduğu görülmüştür.

Döneme dair baskın anlatı, Türkiye'nin izlediği pragmatik denge politikası üzerine kuruludur. Bu anlatıya göre Türkiye, bağımsızlığını ve egemenliğini korumak için denge politikası izlemiş, yayılmacı ve emperyalist emellerden uzak durulmuştur. Ayrıca Türkçü-Turancı akımların gelişiminden hareketle görüldüğü gibi dış politika, iç politikayı şekillendirmiştir. Bu bağlamda savaş dışı kalma stratejisi, ülkenin çıkarlarına en uygun seçenek olmuştur. Karşı anlatı, potansiyel yayılmacılık ve iç çelişkiler üzerine kuruludur. Buna göre Türkçü-Turancı akımlar, potansiyel bir yayılmacı politikanın göstergesidir. Dış politikada izlenen denge, iç politikada tutarsızlıklara yol açmıştır. Ayrıca savaş sırasında tarafsızlık, bazı fırsatların kaçırılmasına neden olmuş ve SSCB tehdidi, dış politikada yeni bağımlılıklar yaratma

riski taşımaktadır. Anlatılardan hareketle ortaya çıkan meta anlatı ise Türkiye açısından bağımsız ve dengeli dış politikanın yarattığı olumlu ve olumsuz sonuçlar üzerinedir.

3.1.4. 1945-1960: Anti-Komünizmin Etkisinde Emperyalizm Söylemi

1945 sonrası süreçte Türkiye'nin dış politikadaki konumu, iç politikadaki söyleme de doğrudan yansımış ve kamuoyunun da bu doğrultuda pekişmesini sağlamıştır. Bu durumu sağlayan faktörün, biri iç diğeri de dış olmak üzere iki dinamikten beslendiğini söyleyebilmek mümkündür. Bunlardan iç dinamiği, Türkiye'nin geçmişten bu yana sahip olduğu “Rus” imajı ve özellikle komünizm karşıtlığı oluşturmaktadır. Bu karşıtlık, aynı zamanda dış politikayla da etkileşim hâlinindedir ki bu da dış dinamiği açıklamaktadır. Savaşın ardından yaşanan kutuplaşma döneminde, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tavrı ve Türkiye'nin topyekûn saldırıya uğrama ve işgal edilme endişesi, “emperyalizm” konusundaki söylemi de SSCB'ye çevirmiş ve geçmişten gelen imajla birlikte dönemin gelişmeleri bunu desteklemiştir. Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'de sağ siyasete egemen olan ve gelişen “Rus emperyalizmi” söyleminin temelleri, 1945 yılından itibaren atılmaya başlanmış ve 1960'a kadar siyasette egemen olmuştur.

2. Dünya Savaşı'nın sonucu, oluşturduğu yeni dengelerin etkisiyle dünyanın yeni bir sürece girişinin ve aktörlerin konumunun ve yapısının da önemli ölçüde değiştiğinin göstergesi olmuştur. Savaş sonucunda Almanya, İtalya ve Japonya bloğunun yenilgisine karşı savaştan siyasi ve coğrafi olarak galip ayrılan ve 1945 sonrasındaki dünya siyasetine yön veren iki yeni aktörün yükselişi söz konusudur: ABD ve SSCB. Henüz savaşın devam ettiği fakat Almanya'nın üstünlüğünü kaybettiğinin anlaşıldığı bir süreçte başlayan diplomasi trafiği, aynı zamanda müttefik ülkeler arasındaki kutuplaşmanın ve gerilimin de önemli bir dinamiğini oluşturmuştur. Bu süreçten en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye'dir. Zira savaşa girmekten mümkün olduğunca kaçınan ve savaşan iki taraf arasında denge siyaseti güderek aktif bir diplomasi izleyen Türkiye, savaş sürecinde her iki tarafın da yoğun baskısına maruz kalmıştır. Tarafların bu baskısının kaynağı, coğrafi olarak önemli bir noktada bulunan Türkiye'nin kendi lehlerine savaşa girerek avantaj kazanabilme istekleridir. 1945 yılının başlangıcı, Türkiye açısından SSCB tehdidinin çok güçlü bir şekilde

hissedildiği ve Orta Avrupa ile Balkanlar'daki duruma bakıldığında, bu tehdidin diğer devletler arasında da bir tehdit olarak sorgulandığı bir süreçtir.

SSCB'nin, 7 Haziran 1945 tarihli Molotov-Sarper görüşmesindeki talepleri, daha önce ifade edilen Türkiye-SSCB geriliminin açıklanması bakımından büyük anlam taşımaktadır. Bu görüşmede, SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e, iki ülke arasındaki 1925 Antlaşması'nın yenilenebilmesi için hangi problemlerin çözülmesi gerektiği yönünde ikinci bir nota vermiştir. Notada, Türkiye'nin, Boğazları tek başına savunamadığı iddia edilmiş ve Boğazların savunulması için Rusya'ya deniz ve kara üsleri verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu açıdan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin, Rusya'yı daha fazla söz sahibi kılacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği aktarılmıştır. İkinci talep ise doğrudan topraklar üzerinden gerçekleşmiştir. Notaya göre Türkiye'nin doğu sınırında Rusya lehine değişiklik yapılmalıdır. Bu sınırlar, Kars ve Ardahan'ın SSCB'de kalacağı bir şekilde düzenlenmek istenmektedir. Sarper ise Türkiye ile SSCB arasındaki sınırı belirleyen 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın yeniden görüşmeye açılmayacağını ve Rusya'ya Boğazlarda üs ya da Doğu Anadolu'da toprak verilemeyeceğini net bir şekilde belirterek SSCB'nin notasını yanıtlamıştır. Gönlübol'a (1996) göreyse Molotov, Boğazların güvenliğinin Türkiye ve SSCB tarafından ortaklaşa sağlanmasını istemiş, SSCB'ye kara ve deniz üsleri verilmesini de talep etmiştir. Ayrıca Gürcistan Bilimler Akademisi'nden iki profesör, böyle gerilimli bir süreçte yayımladıkları makalede, Gürcü halkının hiçbir zaman vazgeçemediği ve vazgeçemeyeceği toprakları; Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Trabzon bölgesini alması gerektiğini belirtmişlerdir. Hemen ardından Türkiye ile SSCB arasında karşılıklı olarak "notalar savaşı" başlamış ve özellikle ABD'nin, Türkiye'ye yönelik SSCB ilgisini bir "tehdit" olarak değerlendirme süreci olgunlaşmıştır (Okur, 2020). ABD'nin böyle bir politika değişikliğinde, Soğuk Savaş etkisinin net bir biçimde açığa çıkması etkili olmuştur. Ancak ABD'li karar alıcılar arasında, SSCB'nin yaklaşımına dair güvensizliğin her zaman değerlendirildiği de anlaşılmaktadır. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson, 20 Haziran 1945'te, ABD Dışişleri Bakanlığına çektiği telgrafta, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tekliflerinin SSCB'den arzuladıkları ruha ve ilkelere tamamen zıt olduğunu aktarırken, ABD'nin ise kendi tezlerini ve yaklaşımını net ve hızlı bir şekilde SSCB'ye iletmesinin durumun kontrolünün kaybedilmesini önleyeceğini ifade etmiştir. 25 Eylül

1945 tarihli bir başka raporda ise ABD Büyükelçisi, ABD Dışışleri Bakanlığına, SSCB'nin asıl amacının Türkiye'de rejimi değiştirmek olduğunu ifade etmiştir (Toker, 1971). Sonuçta, 1946 yılında Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini taşıyan Missouri zırhlısının Türkiye'ye gelişi bir milat olmuş ve ABD'nin, Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı sırasında “Ödünç Verme ve Kiralama Yasası” yoluyla aldığı borçlarının tamamını silmesiyle Türkiye'nin konumu netleşmeye başlamıştır. Bu gelişmeleri; Truman Doktrini, Marshall Yardımı ve Türkiye'nin NATO'ya girme süreci tamamlamıştır.

2. Dünya Savaşı'nın müttefik devletler lehine sonuçlanması, yalnızca iki taraftan birinin askerî gücünün öne çıkması ya da savaşı kazanması değil, SSCB faktörü haricinde bir anlamda rejimlerin de savaşının yaşanması ve liberal demokrasilerin totaliter sistemlere karşı bu savaştan galip ayrılması anlamına da gelmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, dünyada demokrasilerin ve seşimlerin birer meşruiyet kaynağı hâline geldiğini söylemek mümkündür. Öte yandan Soğuk Savaş'la birlikte, daha önce Faşizm ve Nazizm üzerine odaklanan totalitarizmin kötülenmesi, komünizmle birlikte SSCB'ye yönelmiş ve liberal demokrasilerle komünizm arasında bir mücadele ortaya çıkmıştır. 1945 itibarıyla tek partili sistemle yönetilen Türkiye'de de bu kapsamda yapılacak değeriklikler, yalnızca bir sistem değerikliği değil aynı zamanda uluslararası düzende konum belirleme imkânı da sağlayacaktır. Ortaya çıkan bu yeni durum, Türkiye'de var olan “Rus” imajının ve yaşanan gelişmeler dâhilinde komünizme olan tehditten kaynaklı güvensizlik hâlinin etkisiyle anti-komünizmin önünü açmıştır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye'deki anti-komünizm akımını yalnızca dış faktörlerle ve uluslararası durumla açıklamak yetersiz kalacaktır. Zira bu durumun içsel faktörleri de bulunmaktadır ki bunların başında tarihî faktörlerden kaynaklanan ve o dönemin koşullarında da etkili olan “Moskof” imgesidir. Bora, bu imgenin Türkiye'deki etkisini yansıtabilmek adına iki şiiri aktarmaktadır. Henüz 1942 yılında, *Serdengeçti* dergisinde “Moskofname” isimli şiirinde Osman Yüksel Serdengeçti şu satırları kaleme almaktadır:

Dedelerimden kalma intikam var kanımda
Geçmişini ... Bulgar'ın Moskof'un da
Bir domuz görmüş gibi ayaklanır hislerim
Alçakların sesini dinlerken mikrofonda
O kadar gururlanma, o kadar mağrur olma

Dün daha kölemizdin mahvolmuşsun Prut'ta
Yalnız şunu isterim, yalnız şunu hatırla
Yatmıştı Katarina Baltacı'nın koynunda.

Halil Soyuer'in 1952 yılında kaleme aldığı "Kin" başlıklı şiiri de "Moskof" imgesine yönelik ağır ithamları içermekte ve dönemin ruhunu yansıtmaktadır (Bora, 2017):

Gönlümden Türklük taşar, gözümünden mertlik akar
Üzerime taburla, Moskof gelse haklarım.
Kininin ateşinde kendi kendini yakar,
Bir Moskof boğazına geçmezse parmaklarım.
İçimdeki ateşi ben asla külleyemem,
Atamdan miras kaldı bana bu Moskof kini.
Ömrüm yüz yıl sürse de tam yaşadım diyemem,
Silahım patlatmazsa bir Moskofun beynini.
Domuzlara çiğnetmem tarladaki darımı,
Meşaleler tutuşur gönlümün ateşinden
Allah'ım; vücudumdan kopar ayaklarımı,
Eğer koşmayacaksam bir Moskofun peşinden.
Beni köyden köye at, dağdan dağa sür beni
Nerde olsa öperim toprağını taşını.
Sal eceli Allah'ım şu anda öldür beni,
Eğer ezmeyeceksem bir Moskofun başını.
Tahammül sona erdi, sabır son hadde girdi,
Ey Türk, yine tarihe zaferlerin yazılır.
Çünkü; senin dinine yeni bir madde girdi,
Bir Moskof öldürenin sevabı bin yazılır. (s.290)

Yazılan şiirlerin veya Rusya'ya yönelik yaklaşımların topyekûn bir devlet politikası olduğunu ya da kamuoyunun genel tutumunu yansıttığını iddia etmek elbette mümkün gözükmemektedir. Ancak Türkiye'de anti-komünizmi besleyen iç dinamiklerin önemli bir dinamiğini, "Moskof" imgesindeki tarihî vurgular ve geçmiş tecrübeler yansıtmaktadır. Biri savaşın tam ortasında, diğeri ise Soğuk Savaş'ın en gergin dönemlerinde kaleme alınan ve aralarında 10 yıl bulunan bu iki şiir incelendiğinde, "Moskof" imgesinin tarihî dayanaklarının vurgulandığı ve aradaki düşmanlığın tarihî bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Anlatının bu yönü, "Moskof" imgesinin "ezeli" bir

düşman hâline gelmesi bakımından da anlamlıdır. Necip Fazıl Kısakürek'e (2006) göre maddeler ve manalar, insanlar ve davalar arasında olduğu gibi toplumlar ve milletler arasındaki zıtlığa en keskin örnek, “Moskof’la Türk” arasındadır. “Tarih böyle bir zıtlığı hiçbir milletle hiçbir toplum arasında ve hiçbir zaman ve mekânda kaydetmedi” diyen Kısakürek’e göre milletler arasındaki çekişmeler, Türk ile Moskof anlaşmazlığı önünde Himalaya dağına nispetle minik bir tümsek gibi kalmaktadır. Diğer çekişmeler “nefsani hırs tecellileri” olarak kabul edilmektedir; fakat Kısakürek, Türk ile Moskof arasındaki mücadeleye olağanüstü bir anlam yüklerken “ezelilik” ve “ebedilik” yorumlarını da katmaktadır ve bu zıtlık, yalnızca Türk ile Moskof’a hasır:

... Onun içindir ki bütün bu incelikleri düşünmeden sezen halkımızın dilinde Moskof, sade “Moskof” değil, “Moskof Gâvuru”dur. Türk, ciğerinin ta içinden gelen bir havayla ve dişlerini gıcırdatarak ‘Moskof Gâvuru’ derken, olanca dayanağını Müslümanlıkta bulur ve gâvurluk mefhumunun başında, soyulmuş çürük patates suratlı çiğ ve bomboş gözlü Moskof’u görür. Türk’ün gözünde başka milletler, Moskof’a yaklaştıkları nispette düşman ve ondan uzaklaştıkları mikyasta dosttur. Demek ki; Türk’e göre mücerret düşmanlık, mücerret özünü, renk ve çizgilerini Moskofluktan alıyor. (s.5-6)

“Moskof” imgesinin olumsuz yönü, yalnızca Soğuk Savaş sürecindeki yazılarda ve yayınlarda değil, Cumhuriyet öncesi dönemde de izleri takip edilebilecek netlikte kendisini göstermektedir. Namık Kemal’in “Deli Hikmet” isimli şiiri, Abdülhak Hamit Tarhan’ın *Yadigâr-ı Harb* adlı kitabında yer alan dizeler, Süleyman Nazif’in *Batarya ile Ateş* isimli kitabı, Ziya Gökalp’in “Turan”, Mehmet Emin Yurdakul’un “Aç Bağrını Biz Geldik” şiirleri gibi örneklerde, “Moskof” imgesinin yer aldığı görülmektedir. Süleyman Nazif’in, “Rus Kimdir, Moskof Nedir?” başlıklı yazısı ise “Moskof” imgesini tanımlamak için iyi bir örnek oluşturmaktadır (Meşe, 2017):

Moskof’un barışı aldatıcı, susması kuduz, yaltaklanması hain, yardımı ihanet doludur. Ey Türk oğlu!.. Sana damarlarındaki kanı hediye edenler, kanlarının son damlalarını Moskof savaşlarında döktüler. Sen bugün, yarın ne olursan ol, fakat unutma ki o şehitlerin ebedî bir yetimisin!.. Bu din, bu devlet, bu vatan gibi, bu gayız, bu kin, bu intikam da onların sana mübarek bir mirasıdır! Dünyada bir Rusya ve bir Rus kaldıkça bu hakkına ve bu vazifene hürmet et: Hakkın öldürmek, vazifen, gerekirse hemen ölmektir, Türk oğlu!.. (s.135)

I. Dünya Savaşı'nda yaşanan süreçte, Rusya'dan çeşitli faktörler sonucunda göç eden aydınların etkisiyle Türk milliyetçiliği de etkin bir hâl almış ve tarihî rekabete milliyetçilik vurgusu da eklenmiştir (Özta, 2016). Fakat Rusya'nın tarihî düşmanlığını destekleyen asıl unsur, "komünizm" faktörü olmuştur. Turancılık idealine karşı komünizm, kendine özgü nitelikleriyle de Türk milliyetçiliğinin duygu ve düşünce dünyasına tamamen zıt bir karakter sergileyerek, Rusya'yla olan tarihî düşmanlığa kendi özelliklerini de aşlamış ve "Moskof" imgesinin daha da olumsuz bir hâl almasını sağlamıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye yönelik sert tutumu ve kabul edilemez talepleriyle SSCB, "Moskof" imgesinin yayılmacı, saldırgan ve emperyalist yönünü genişletip dönemin koşullarına göre uyarlayarak, "Rus emperyalizmi" söyleminin siyasal yaşamda yer bulmasını ve resmî söylemde, dönemin iktidar partisi yöneticileri tarafından da kullanılmasını sağlamıştır.

Türkiye'nin sınırlarında, yayılmacı bir ideoloji ve güç unsuru olan bir devletin varlığı, Türkiye'de hem siyaset düzeyi hem de kamuoyu nezdinde bir tür güvensizlik haliyle birlikte teyakkuz durumu da yaratmıştır. Teyakkuzun kaynağı, her an ortaya çıkabilecek bir gerilim karşısında işgal edilme ve boyunduruk altına girme endişesidir. Nitekim 1950'lerin hemen başında başlayan Kore Savaşı, 1956'daki Macar ayaklanması gibi gelişmeler, Soğuk Savaş'ın en gerilimli dönemlerinde endişeyi, teyakkuzu ve dikkatleri daha da artırmıştır. Teyakkuz, var olan bir tehlikeyle birlikte tehlikenin sürekliliğini ifade etmesi bakımından siyasi söylemi etkilemiştir. Celal Bayar'a atfedilen, "Bu kış komünizm gelebilir" ifadesi, belirsizliğiyle birlikte ucu açık bir tehdit anlayışını yansıtırken, "komünizmin gelmesi" ifadesinin arka planında işgal ve yayılmacılık endişeleri yer almaktadır. "Komünizm", "Komünist emperyalizm", "Rus emperyalizmi" gibi kavramlar aynı anlamlarda kullanılırken ortak noktaları tehdidin açıklığı ve saldırganlığıdır. Bu açıdan komünizmin gelişi ve yayılımı, Türk siyasetinde belirli semboller ve ifadelerle de belirtilmiştir. Öncelikle, komünizmin rengi siyasal yaşamda "kıvı" olarak belirlenmiştir. "Kıvı komünizm", ifade ettiğı anlam bakımından ciddi bir tehdidi işaret etmekte ve siyasal söylemde yer almaktadır. Bu noktada, hayvanların da bu sembolleştirmede yer aldığı anlaşılmaktadır. "Örümcek", "ahtapot" gibi hayvanlar işgal ağını ve yayılmacılığı işaret ederken; doğrudan "sürüngen" ifadesi veya "yılan" da komünist yayılmacılığın "sinsiliğini" belirtmektedir. D.P Kırklareli Milletvekili Mehmet Ali Ceylan, Trakya bölgesindeki tarımla ilgili şikâyetleri aktarırken, Trakya'daki ayçiçeğinde son birkaç yıl içerisinde

“canavar otu” ismiyle bilinen “orabanche” hastalığının yayıldığını aktarmış ve halk arasında bu hastalığa “komünist otu” isminin verildiğini söylemiştir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1957a). Salgına ve verimsizliğe sebep olan, var olan ürüne zarar veren ve yayılan bir hastalığa verilen ismin, halk arasında “komünist otu” olması değerlendirildiğinde, belirli sembollerin ve ifadelerin de günlük yaşamla etkileşime dayalı olduğu ve var olan algıları güçlendirdiği anlaşılmaktadır.

Soğuk Savaş sürecinde, siyasi söylem düzeyinde Rusya’nın yayılmacılığını doğrudan yansıtan ifadeleri, TBMM’deki konuşmalarda yoğun bir şekilde bulmak mümkündür. Özellikle 1945 sonrası TBMM’de oluşan havanın, bütün partiler nazarında SSCB’ye karşı olumsuz bir yönde estiği ve SSCB’nin nihai amacının işgal ve yayılma yönünde olduğu anlaşılmaktadır.²¹ D.P. Denizli Milletvekili Reşat Aydın, dünyanın “kızıl nizam” ile karşı karşıya olduğunu belirtirken, “Hakikat şudur ki; Kremlin Küre’yi istiyor. Komünizm denilen ütopi ise Moskof sömürge imparatorluğunun kurulması için sadece bir istila silahıdır. Bu silahın hedefleri milletlerin istiklalleri ile insanların her türlü hak ve hürriyetleridir. Binaenaleyh buna Moskofizm demek daha doğru olur kanaatindeyim” (s.27) diyerek, komünizmin yayılmacılığına dair tarihî “Moskof” imgesini ve komünizmin “kızıl” sembolünü kullanmış ve Sovyet yayılmacılığı tehlikesine dikkat çekmiştir. Aydın’ya göre komünizm ve sovyetizm aynı şey değildir; sovyetizm “tam ve mükemmel” bir Slavcılıktır. Komünizm ise bunun dış politika plânıdır. Türkiye’nin ciddi bir durum karşısında olduğunu belirten Aydın’ya göre Türk-Rus mücadelesi tarihidir ve Romanov hanedanı ile “kızıl nizam” arasında fark bulunmamaktadır; yalnızca “yılan, kabuğunu değiştirmiştir.” (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1948b) D.P. Antalya Milletvekili Burhan Onat da

---

²¹ CHP Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar, komünizmi temsil eden bir devletin komşusu olarak, SSCB’nin Türkiye topraklarına göz diktiğini ve komünizmin, “emperyalist hırslarıyla” artık bir fikir değil aksiyon olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir: “Türkiye’de komünist olmak demek, Türkiye’nin ikinci Azerbaycan olması demektir. Bu da ya hainliktir ya da budalalıktır... Güney Amerika’da bir devletin sakin ve soğukkanlı, emin ve rahat tebaaları olmadığımızı size hatırlatmaya lüzum yok. Kızıl emperyalizmin göz diktiği bir memlekettayız...” (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1948a, s.811) D.P. Kütahya Milletvekili Adnan Menderes de bunu doğrulamaktadır: “Dış politika bahsine gelince, şimdiye kadar her vesileden faydalanarak açıkladığımız gibi bu hususta iktidarla aramızda esaslı bir görüş farkı yoktur. Esasen ana hatları itibarıyla dış politikamız millî bir politika hâline gelmiş bulunmaktadır. Hükûmetle mutabakat hâlinde olduğumuz diğer bir nokta da ülke bütünlüğümüzün teminatı olan Millî Müdafaamızı her davanın başında tutmaktır.” (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1949a, s.168) D.P. Zonguldak Milletvekili Suat Başol, D.P. iktidarı döneminde aynı gerçeği, açık bir şekilde gündeme taşımaktadır: “Bu memleketin çocuğu olarak, dağdaki çobandan Çankaya’daki Reiscumhura kadar her vatandaşın Rus emperyalizmini imha etmek için hemfikir olduklarını ve bunu bir namus borcu addettiklerini söyleyebilirim.” (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1956a, s.1078)

SSCB yayılcılığına vurgu yaparken, “binbir ayaklı kızıl ahtapotun kamçılarına” dikkat çekerek, Çin’in bu şekilde zehirlendiğini ifade etmiştir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1956b).

Komünizmin yarattığı tehdit algısı, 1945-1960 arası dönemde, TBMM’deki milletvekillerinin söylemleri dışında, muhalefet ve iktidar partisi dönemleri ayırt edilmek üzere dış politikada etkili olan aktörlerin söylemlerine de yansımış ve bu açıdan resmiyet de kazanmıştır. D.P’nin dış politikasında etkili olan ve D.P iktidara geldikten sonra da Hariciye Vekâleti görevini yürüten Fuad Köprülü, dünyanın iki cepheye ayrıldığını ifade ederken, bunlardan birini “sulh ve demokrasi cephesi”, diğerini ise “emperyalist tecavüz cephesi” olarak tanımlamıştır. Köprülü’ye göre Türkiye, Kurtuluş Savaşı’nı kazandığından beri daima demokrasi ve sulh cephesinde yer almış, milletlerin karşılıklı bir anlayışla birbirlerinin topraklarına, çıkarlarına göz dikmeyerek dostça yaşamaları yolunu takip eden bir siyaset izlemiştir. D.P de aynı siyaseti takip etmektedir ve Atlantik Paktı başta olmak üzere bölgesel paktlar; “tecavüzlere, saldırılara ve işgal amaçlarına karşı girişilen teşebbüsler” olarak değerlendirilmektedir.²² (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1949b) 1950 yılında, Hariciye Vekâleti bütçesi üzerine konuşan Köprülü, Rusya’nın emperyalizm amacının komünizm ideolojisiyle değil; tarihî amaçlarla gerçekleştiğini belirtmektedir. Dünyayı, yukarıda ifade edildiği gibi “iki cephe” şeklinde okuyan Köprülü’ye göre Rus emperyalizmi, “beşinci kol” faaliyetleriyle devletleri içeriden yıkmak istemektedir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1950a):

Arkadaşlar, komünizmin dünyadaki en tehlikeli faaliyeti bilirsiniz ki manevi sahadaki, propaganda sahasındaki faaliyetidir. Maddi kuvvetle yapabileceğinden çok daha fazlasını ancak propaganda ile beşinci kol vasıtasıyla yapabileceğini çok iyi bilen Kominform, bu faaliyetini her yerde olduğu gibi memleketimizde de devam ettirecektir. Buna karşı yalnız Hükûmetin alakası ve hassasiyeti kâfi gelmez. Bilâistisna bütün vatandaşların memleketimizde böyle bir faaliyetin, böyle bir beşinci kol faaliyetinin daima mevcut olduğunu ve olabileceğini göz önünde

---

²² 1948 sonrasında D.P’den ayrılan siyasetçilerin kurulduğu Millet Partisi, bu konudaki tutumunu biraz daha sertleştirmektedir. Nitekim D.P’den Milletvekili olup, partisinden istifa ederek MP’nin kurucuları arasında yer alan Sadık Aldoğan, MP’nin dış politikadaki hedefinin “Türk bağımsızlığına ve hürriyetine uzanacak her kolu kırmak” olduğunu belirtmiştir. Ancak MP, böyle bir ortamda hiç kimseden ittifak “dilenmesini” istememektedir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1949c).

bulundurarak, buna karşı fikirlerini ve ruhlarını hazırlamaları ve teçhiz etmeleri varlığımızın ilk şartıdır. (s.729-730)

Fuad Köprülü'nün ardından vekâleten Hariciye Vekâleti görevini yürüten Ethem Menderes'in de ilk olarak "komünist emperyalizm" tehdidine dikkat çektiği görülmektedir. Bunun arka planında, özellikle Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerin ve dönem itibarıyla Süveyş Kanalı krizinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Hariciye'nin, bu gelişmeleri komünizme yarar sağlayan ve komünist cephenin Orta Doğu'da yeni yayılma alanları bulmasını kolaylaştıran gelişmeler olarak yorumladığını söylemek mümkündür (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1957b). 1957 yılının sonlarında Hariciye Vekilliğine getirilen Fatin Rüştü Zorlu da benzer söylemi devam ettirmiş ve "komünist emperyalizm" tehlikesinin gün geçtikçe azalacağı yerde her geçen gün artan hedeflerine ve tehditlerine dikkat çekmiştir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1958a). Sonuç olarak "emperyalizm" kavramının kullanımına dair söylemin, TBMM'de yalnızca milletvekilleri düzeyinde değil, dış politikayı temsil eden aktörlerin de konuşmalarında da yer aldığı ve kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kullanımın, dönemin gelişmelerine paralel olarak süreklilik gösterdiği ve temelinde de SSCB tehdidinin yer aldığı söylenebilmektedir.

Türkiye'de, 1945 sonrası siyasette yer bulan ve 1960'a kadar belirli sınırlar dâhilinde kullanılan "emperyalizm" kavramının kullanımına dair, SSCB'ye yönelik emperyalizm kullanımının haricinde bazı tespitlerde bulunmak faydalı olacaktır. Öncelikle bu söylemin yaygınlaşmasını sağlayan faktörlerin başında, dış politikadaki gelişmelerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira başta güvenlik kaygısı olmak üzere, geçmişinde işgal girişimine maruz kalmış ve birinde doğrudan içinde, diğerinde de çok yakın bir noktada olmak üzere iki büyük savaşın tecrübesine maruz kalmış bir ülke düşünüldüğünde, SSCB'den yönelecek bir işgal tehdidi paralelinde bir işgale maruz kalma endişesinin hâkim olması kabul edilebilir bir durumdur. İkincisi, emperyalizm karşıtlığına karşı daima bir içe dönüş vurgusu ve "yerli ve millî" olarak değerlendirilebilecek bir söylem ve politika arayışının söz konusu olduğu görülmektedir. Bu arayış, kendisine rakip olarak doğrudan "emperyalizm" kavramını seçmemektedir; bunun yerine diğer tarafta bir "yabancı" olduğunu belli eden, rahatsızlığı ifade eden kavramların, ülkelerin ya da politikaların varlığı söz konusudur. Buradaki "emperyalizm" kavramının kullanışlılığı, ayrıca ülkeler arasında da farklılık göstermektedir. Özellikle 1960 sonrasında, Kıbrıs meselesi üzerinden Yunanistan'a

yoğunlukla yöneltilecek olan “emperyalizm” nitelemesi, 1960’a kadar siyasette çok sık yer almamıştır ki bunda, İngiltere’nin Kıbrıs konusunda önemli bir aktör olmasının da etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca SSCB karşısında geniş ve rahat bir şekilde doğrudan kullanılan kavramın ABD’ye yönelik henüz kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bunda da dış politikadaki gelişmelerin etkisi de söz konusudur; keza CHP’li milletvekillerinin büyük çoğunluğu da ABD’yle ilişkilerin korunmasına ve geliştirilmesine önem verirken, eleştirileri de mümkün olduğunca az seviyede ve yoğunlukta tutmuştur. D.P’nin, muhalefet partisi olmasının da etkisiyle eleştirilerini daha rahat ifade ettiği söylenebilmektedir. Nitekim D.P’nin iktidara gelişinin ardından, emperyalizme dair söylem doğrudan SSCB’ye yönelirken, ABD’ye yönelik eleştirilerde bir yumuşamanın da söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; 1946 yılında D.P Burdur Milletvekili Ahmet Ali Çınar, TBMM’de yaptığı konuşmada, pahalı bir fiyattan ABD’den buğday temin etmesini eleştirirken, “Biz Amerika’dan 35 kuruşa buğday teminini muvaffakiyet sayarken ve bunu Amerikan Hükûmetinin müzaheretleriyle sağlamaya çalışırken köylümüzden 22 kuruşa buğday almamız, kelimenin en hafif manasıyla insafsızlık” diyerek, doğrudan bir politika eleştirisi yapmış ve bir “yabancı” konumlandırması gerçekleştirmiştir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1948c). D.P Kütahya Milletvekili Adnan Menderes’in, henüz muhalefet sıralarındayken dış yardımlarla ilgili yaptığı bir konuşmanın da Çınar’ın eleştirileriyle benzer kaygıları taşıdığı anlaşılmaktadır (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1949d):

... Hükûmetin Amerikan yardımını kalkınma ve istihali çoğaltma işlerinde başlıca destek saydığı hakkındaki ifadesini teessürle karşılamamak mümkün değildir. Dış yardımlar ne kadar ehemmiyetli olursa olsun bir memleketin asıl kendi kaynaklarına dayanabilecek kudrette olması esastır. Ancak uzun yıllar devam edegelen ve hakiki ihtiyaçlarımıza uymaktan çok uzak kalan ölçüsüz ve hesapsız bir gidişin nihayet kısırlaştırıp takatten düşürdüğü Millî ekonomimizin bugünkü durumunun Hükûmetin ifadesine hak verdirecek bir manzara arz etmekte olduğunu da teessürle kabul ediyoruz. (s.168)

Emperyalizme dair söylemlerin ekonomik düzeyindeki yoğunluk, 1960 öncesi ile sonrası arasındaki farkın da önemli göstergelerinden biridir. Zira 1960 sonrası emperyalizme dair nitelemelerin çeşitlenmesi ve alanların genişlemesi durumu söz konusuyken, 1960 öncesindeki yorumların ekonomik düzeyde kaldığı

söylenilmektedir. Ancak burada yer alan bazı istisnalar, 1960 sonrasındaki değerlendirmeler için de bir temel oluşturmıştır. Bunların başında, emperyalizmin sosyal ve kültürel alanlara yansımalarıdır. Özellikle milliyetçi-muhafazakâr kesimde bunun, “kültür emperyalizmi” söylemiyle şekillendiği görülmektedir.²³ Bu kavramın ilk kez Osman Yüksel Serdengeçti tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Serdengeçti, 1950’de yayımlanan bu yazısından önce, 1947 yılında hemen hemen aynı içerikte bir yazıyı “Manevi Emperyalizm” başlığı altında kaleme almıştır (Çelik, 2021). Emperyalizmin saldırganlığına karşı içe yönelik bir eleştiri, Serdengeçti’nin fikirlerinde görülmektedir (1950). Zira milliyetçi-muhafazakâr kesimin tek parti dönemi uygulamalarına yönelik tepkilerinin, özellikle 1950 sonrasında açıktan gerçekleşmesi ve yaygınlaşması haricinde, toptan bir “Batılılaşma” serüveninin “yabancıya benzeme”, “onun gibi olmaya çalışma” temelleriyle eleştirildiği ve “taklide” karşı daha önce de ifade edildiği gibi bir tür “öze dönüş” formülünün geliştirildiği anlaşılmaktadır. Serdengeçti’nin görüşleri de bu anlayışı yansıtmaktadır. Onun eleştirileri, esas itibarıyla dıştan yönelik saldırıların normalliği fakat içte güçlü olmanın zorunluluğu üzerine kuruludur. “Kaleler dıştan değil, ekseriya içten yıkılır!” ifadesine yer veren Serdengeçti’ye göre dış istilalara ve zorlamalara karşı, bu istilaları ve saldırıları hazırlayan asıl faktör iç isyan ve sıkıntılardır. Dünyanın büyük imparatorlukları da hep bu iç kargaşalar neticesinde yıkılmıştır. Bu durumun en önemli dinamiğini ise milletlerin kendi benliklerini unutması, başkalarına benzeyerek taklit ettikleri millet tarafından benzetilmeleri oluşturmaktadır. Irkın başlı başına bir anlam ifade etmediğini belirten Serdengeçti, Macarları ve Bulgarları bu duruma örnek göstermektedir. Serdengeçti’nin eleştirileri, tek parti dönemindeki reformlara yönelirken, “Garp’ın bütün muzahrafatının üstüne bir asri, modern damgası vurduk. Gümrüksüz memlekete ithal ettik. Avrupa bize ilimden, teknikten evvel, adetleri, zevkleri, batılları, baloları, sololarıyla girdi. Bizde siyasi partiler teşekkül etmeden evvel gardenpartiler, kokteyl partiler vardı” diyen Serdengeçti, siyasi işgalcilere kapanan kapıların, kültür istismarcılarına ve manevi emperyalizme karşı ardına kadar açıldığını ifade etmektedir. Serdengeçti’nin emperyalizm eleştirileri, özellikle sosyal hayatta Amerika’ya yönelmektedir. Eğlence yerlerinde, sinemalarda Amerikan eyaletlerinin, şehirlerinin yer aldığını belirten Serdengeçti, Hollywood dünyasının

---

²³ 1970’lerin başında “kültür emperyalizmi” kavramı yalnızca sağ siyasette ve düşünce hayatında değil, sol kesimde de tartışılan bir konu olacak ve bu konunun özellikle sinema alanı başta olmak üzere belirli tartışma odakları olacaktır.

gençlerin hayalinde bir cennet olduğunu ve Ankara radyosunda, Amerikan müziklerinin yaygın olduğunu aktarmaktadır. Esas olarak Türk-Amerikan siyasi dostluğunu zorunlu gören Serdengeçti, bu dostluğun yalnızca siyasi, askerî ve iktisadi alanda kalmasını savunmaktadır. “Bizim itirazımız silaha değil külahadır. Dolara değil yularadır. Münasebetlerimiz müsavi şartlar, müsavi haklar içinde inkişaf edilmelidir. Biz Türkler garip insanlarız. Bir kimse ile dost olduk mu mahvolur, kahrolur, kendimizden geçeriz. Adeta yok oluruz. Dostumuzu en mahrem yerlerimize kadar sokar, ipin ucunu ona teslim ederiz” diyen Serdengeçti, dış politikaya dair realist bir tutum takınarak ülkeler arasındaki ilişkilerin çıkara dayalı olduğunu ifade etmektedir. Serdengeçti’nin eleştirilerinin son kısmı, milliyetçi-muhafazakâr bakış açısının bir dönemini yansıtmaları bakımından da önem taşımaktadır. Zira eleştiriler dışarıya olduğu kadar içeriye yöneliktir ve ülke içerisindeki gelişmelerle ve politikalarla da ilişkilidir:

Esasen biz yabancı harslardan, kültür emperyalizminden bahsederken yalnız Anglosaksonları kastetmiyoruz. İtirazımız, asrılık ve modernlik perdesi arkasında Garp’tan memleketimize ithal edilen rezaletlerin, maskaralıkların cümlesinedir. Bir zamanlar Fransızca, bir nevi mukaddes dilimizdi. Fransızca gitti, yerine Almanca geldi. Kâbemiz, Paris’ten Berlin’e döndü. Bir kimse için Almanya’da tahsil görmüş demek rütbelerin en büyüğü idi. Hâlbuki bu tahsilcilerden çoğunun diplomalarının arkasında “Oryantal=Şarklı” damgası vardı. Hukuki beşer beyannamesi hafızları, nasyonal sosyalizmin kasidecileri hâline geldiler!.. Hitler rejimini metihte birbiriyle yarışa çıktılar. Hitler çöktü; bu sefer ‘Bir önder, bir millet!’, ‘Ebedi Şef’, ‘Millî Şef’ kasidecileri demokrat kesildiler. Kâbe, Vaşington oldu. Atlantik’in ötesindeki hürriyet heykelini tavafa koştular! Tam yirmi beş yıl, milleti sorgusuz sualsiz idare edenler, tam yirmi beş yıl oy birliği ile alkışlarla karar verenler şimdi de demokrasiden bahsediyorlar... Siyasi anlaşmaların, askerî birleşmelerin taraftarıyız... Başka türlü birleşmelerin asla!.. Truman’ı sever ve sayarız. Noel Baba’yı asla!.. Dün yabancılar vatan topraklarına ayak basmıştı. Bugün kalbimize, kafamıza ayak basmış bulunuyorlar. Dün Mehmetçik, siyasi emperyalizme, vatan topraklarına ayak basan müstevililere yaman bir ders verdi. Bugün kültür emperyalizmine, kafamıza ve kalbimize ayak basanlara karşı gelmek, millî kültür sınırlarını bir mehmetçik heyecanı ve imanıyla müdafaa etmek, bize, milliyetçi münevver Türk gençliğine düşüyor... (s.3)

1945-1960 dönemi, Türkiye’de anti-komünist söylemin en şiddetli şekilde kullanıldığı ve karşılık bulduğu bir döneme işaret etmektedir. Anlatı politikası analizi çerçevesinde değerlendirildiğinde, anlatının ortamını Soğuk Savaş’ın başlangıcı, Türkiye'nin Batı bloğuna yakınlaşması, SSCB tehdidi algısı ve algının güçlenmesiyle çok partili sisteme geçiş ve Türkiye’deki Amerikan etkisinin artması olarak değerlendirmek mümkündür. Anlatının karakterlerinden kahraman, Türkiye Cumhuriyeti ve anti-komünist siyasetçilerdir. Kötü karakteri ise Rus emperyalizminden hareketle SSCB oluşturmaktadır. Hem destekçi hem de potansiyel bir tehdit olarak ABD, ikircikli müttefik karakterini yansıtmaktadır. Kurbanlar Türk milleti ve esir Türkler, iç düşmanlar ise komünistler ve kültür emperyalizminin destekçileridir. Olay örgüsü, SSCB’nin 1945’te Türkiye’den üs ve toprak talepleriyle başlayıp, Türkiye'nin Batı bloğuna yakınlaşması, iç politikada anti-komünizm söyleminin güçlenmesi, tarihi “Moskof” imgesinin yeniden canlanması, ayrıca ABD etkisine karşı “yerli ve milli” vurgusunun kullanılması ve kültür emperyalizmi tartışmalarıyla devam etmektedir. Bu noktada, yukarıda da ifade edildiği gibi ABD’nin tamamen güvenilir bir karakter olarak anlatıda yer alması söz konusu değildir; mesafe daima söz konusudur. Anlatının etik/ahlaki boyutunu ise bağımsızlığın ve milli kimliğin korunması, komünizm tehdidine karşı dikkatli olma zorunluluğunun ifadesi, ekonomik ve kültürel bağımsızlığın önemi ve bunu yaparken aynı zamanda Batı ile iş birliği yaparak modernleşme arzusu oluşturmaktadır.

Döneme hâkim olan baskın anlatı, Rus emperyalizmine ve onu temsil eden SSCB’ye karşı milli bağımsızlığı korumak üzerine kurulmuştur. Buna göre SSCB, Türkiye’nin bütünlüğüne ve bağımsızlığına karşı tehdit oluşturmaktadır. Komünizm, Rus emperyalizminin yansıması olarak Türk milli varlığına ve kimliğine aykırıdır. Batı ile iş birliği de bu kapsamda değerlendirilmeli ve Türkiye’nin güvenlik endişeleri çerçevesinde ele alınmalıdır. Anlatı, ekonomik ve kültürel alanda yerli ve milli olma çabasının emperyalizme karşı en iyi savunma olacağını ifade etmektedir. Karşı anlatı ise Batı emperyalizmi ve kültürel yozlaşma üzerinedir. Buna göre ABD ile yakın ilişkiler, yeni bir bağımlılık yaratma riskini taşımaktadır. Amerikan kültürünün yayılması da aynı şekilde milli kimliği tehdit edebilecek niteliğe ulaşabilir. Ayrıca bu dönemdeki dış yardımlara bağımlılık, ekonomik bağımsızlığı zayıflatma ve Batılılaşma adına yapılan reformlar da milli değerleri aşındırma riski taşımaktadır. Bu

çerçevedeki meta anlatı, iki emperyalizm arasında sıkışan ve var olmaya çalışan bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin varoluş mücadelesi olarak tanımlanabilmektedir.

3.2. Sağ Siyasette Osmanlı'nın Son Dönemine Dair Emperyalizm Tartışmaları

Osmanlı İmparatorluğu, sağ siyaset ve düşünce hayatının bütünü bakımından değerlendirildiğinde özlenen ve ulaşılmak istenen bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Zira Osmanlı, sağ siyasetin gerek milliyetçi gerekse muhafazakâr yorumlarında ve tarih okumalarında bir övünç kaynağı olarak yer alırken, yedi kıtada hüküm süren imparatorluğun “imparatorluk” olma vasıfları ve süreçleri özenle aktarılmaktadır.²⁴ Nitekim MHP'nin ideolojik gelişiminde önemli rol üstlenen ve hem düşünür hem de siyasetçi olma vasfını taşıyan Dündar Taşer'e göre Türk milleti, dünyanın en büyük imparatorluklarını kurmuş ve egemenliğini eski dünyanın her köşesinde yürütmüş bir millettir. Bu imparatorlukların sonuncusu, bugüne kadarki tarihin kaydedebildiği en kudretli, adaletli, azametli varlık olan Osmanlı Devleti'dir (Aksun, 2017). Öte yandan Osmanlı'nın kudreti ve gücü kadar, yıkılma süreci de değerlendirilmiş ve bu değerlendirmelerin belli aktörleri ve analiz düzeyleri zaman içinde oluşmuştur. Özellikle 1960 sonrasında, Osman Turan, Erol Güngör, Ziya Nur Aksun ve Necip Fazıl Kısakürek gibi isimlerin çalışmaları, Batılılaşma tartışması ve kültürel dönüşüm sorunu kapsamında yaşanan rekabet ortamının kökenlerini, özellikle Osmanlı'nın son dönemindeki Batılılaşma tartışmalarıyla özdeşleştirmenin önünü açmıştır. Özellikle milliyetçi-muhafazakâr düşünürlerin, bürokratik seçkinlerin Osmanlı mirasına yönelik üstenci tutumuna, yaklaşımına ve bunu yansıtan CHP'ye karşı olumlu yaklaşımları söz konusu olmamıştır. Taşer'in Osmanlı'nın yıkılma sürecine dair sözlerini aktaran Erol Güngör, O'nun Türkiye'nin geçmişini terk ettiği için bugün içinde bulunulan duruma geldiğini ve soruların cevabının, dünya tarihinde eşi bulunmayan bir devlet olan Osmanlı'da olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Taşer'e göre Osmanlı'yı bilmeden ve anlamadan Türk milletini anlamaya, içinde bulunulan sıkıntıları anlatmaya imkân olmamaktadır. Öte yandan düşünce hayatındaki söylemlerin siyasete akışının da

---

²⁴ Osmanlı İmparatorluğu'na dair tarih okumalarının ve yaklaşımlarının incelenmesi başlı başına bir çalışma konusudur. Zira Cumhuriyet dönemi tarih yazımıyla başlayan resmî görüş ve buna karşı 1930'larda, başta Nihal Atsız olmak üzere farklı düşünürlerin geliştirdiği alternatif yaklaşımlar, 1940'larda ve 1950'lerde gittikçe güçlenirken, 1970'lerde sistemleşerek daha geniş alanlara hitap etme şansını yakalamıştır. Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti gibi sağ düşünce hayatında ve siyasi yaşamda yer alan isimlerin çalışmaları, bu açıdan bakış açılarını ve alternatifleri geliştirmiştir. Bkz: Erken, A. (2013). “Re-imagining the Ottoman past in Turkish politics: Past and present” *Insight Turkey*, 15(3), 171-188.

oldukça hızlı ve geniş olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle sağıın öne çıkan iki siyasi çevresinde, MHP ile MNP/MSP çizgisindeki söylemlerde Osmanlı'nın bir gurur kaynağı olarak yer edinirken dağılmasının da büyük bir “ibret” ve “tedbir” ile okunduğu anlaşılmaktadır. Zira sağıın emperyalizm söylemindeki odaklardan birini de tarih oluşturmaktadır ve emperyalizm, çeşitli yöntemlerle Osmanlı'nın yıkılmasına sebep olmuştur. MNP/MSP liderlerinden Necmettin Erbakan, emperyalizmle birlikte “Hristiyan Batı” ve özellikle de “Siyonizm” ifadeleriyle Osmanlı'nın başta Yahudiler olmak üzere “dış güçler” tarafından hedef alındığını belirtirken, Malazgirt'ten Kosova'ya, İstanbul'un fethinden Kanuni Sultan Süleyman'a kadar Osmanlı'nın en parlak dönemlerini örnek vererek (Erken, 2013) partisini ve söylemlerini meşrulaştırma çabasına girişmiştir.

Türkiye'de sağ siyasetin Osmanlı'ya dair tarih okumasında ve yaklaşımında emperyalizmin yeri, belli başlı odak noktalarda ortaya çıkmaktadır. Bu noktaların başında, “emperyalizmin yerli uzantıları” olarak kültür emperyalizminin ilk örnekleri olarak gösterilen Tanzimat ve Baltalimanı Ticaret Antlaşmaları yer almaktadır. Bu tarihî olaylar, Osmanlı'nın yıkılmasına sebep gösterilirken “içteki düşman uzantılar” kavramsallaştırmasını sağlayarak, özellikle 1960-1980 arasında CHP çevresi ve sol hareketlerle özdeşleşme sağlanması için güçlü bir dayanak oluşturmuştur. Özellikle MHP'ye yakın düşünürler ve Taha Akyol, Dündar Taşer gibi MHP'li siyasetçilerin incelemelerinde Tanzimat ve sonrası önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan ilk olarak, Tanzimat ve Baltalimanı Ticaret Antlaşmalarına dair yaklaşımlar ve yorumlar irdelenecektir. Bu yaklaşımlar, bizi doğal olarak ele alınan dönemde siyasette egemen olan “dış güçler” kavramına götürmektedir. Bir özne olarak “dış güçler”, uluslararası rekabette daima Osmanlı'nın güçsüz kalması ve dağılması için çabalayan, saldıran ve planlar kuran bir yapı olarak siyasi söylemde yer almıştır. Üçüncü başlık, özellikle Millî Görüş hareketini fazlasıyla ilgilendiren ve sağ siyasetin Osmanlı'nın yıkılışına dair yorumunda muhafazakâr kesimin yoğun olarak kullandığı “Siyonizm ve Masonluk” söyleminden oluşmaktadır. Siyonizm, Millî Görüş çevresinde saldırgan bir emperyalist hareket olarak Osmanlı'yı yıkan ve Türkiye ile birlikte İslâm ülkelerini hedef alan bir tehdit olarak algılanmaktadır.²⁵ Konuya dair son başlık, sağ siyasette ve

---

²⁵ Millî Görüş çevresi haricinde “sağcılığı” açık bir şekilde kabul eden ve sağcılığın retoriğini oluşturma çabası içerisine giren *Yeniden Millî Mücadele* dergisi de yayınlarında Siyonizm'i işlemiş ve farklı İslâm ülkelerinden örnekler vererek Siyonizm ile Masonluğun bir tehdit olarak siyasi söylemde yer almasına katkı sağlamıştır.

düşünce hayatında oldukça fazla işlenen, büyük bir anlam yüklenen ve “büyük ve güçlü bir düşmanla açıkça savaşıarak, oldukça fazla bedel ödeyerek kazanma” vurgusunun işlendiği Çanakkale Savaşlarıdır. Savaşların gerçekleşmesi, Osmanlı’nın kayıpları, düşman devletlerin mağlubiyeti ve Çanakkale’nin sağda güçlü bir sembole dönüşmesi, geniş bir söylem alanını ve yansımalarını ifade etmektedir. Zira Çanakkale’de güçlü bir düşmana karşı farklı etnisitelere rağmen bir araya gelen bir tür bağ söz konusudur. Bu bağ, zaman zaman İngiliz sömürgeciliğinin mağduru olarak düşman saflarında yer alan Müslümanlara da yer veren başka bir söylemi geliştirir. Nihayetinde, bir sembol olarak “geçilmeyen” Çanakkale, 1960-1980 arasında başta kültür emperyalizmi olmak üzere çeşitli emperyalist saldırılar sonucunda geçilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, Çanakkale de emperyalizm söylemi bakımından incelenecek ve değerlendirilecektir.

3.2.1. Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, 1960-1980 döneminde hem sağ siyasette hem de düşünce hayatında önemli bir yer tutmuştur. Bu yerin önemini, gücün ve kudretin temsilcisi Osmanlı’nın yaşadığı kopuşun temel alınması sağlamaktadır. Zira Türkiye’de sağ, Tanzimat’a her şeyden önce bir “kopuş” olarak yaklaşmaktadır. Osmanlı’yı Osmanlı yapan bütün unsurlar, Tanzimat sonrasında aşınmaya uğramış ve imparatorluğun yıkılmasında önemli bir rol oynamıştır. Söylemdeki “kopuş” vurgusu, bir tür “kök” arayışının da ortaya atılmasını sağlamaktadır. Necip Fazıl Kısakürek, Tanzimat sonrası yaşanan süreci, bir tür “köksüzlük” ve “fikirden öksüzlük” olarak tanımlamaktadır. Kısakürek’in anlatımlarında (1977) yoğun bir şekilde kullandığı “çile” metaforu, Tanzimat sonrası “çilesizlik” olarak ifade edilirken “bir maymunluk” olarak da ifade edilmektedir. Benzer bir anlatıyı İslamcı yazarlardan Kadir Mısıroğlu da aktarmaktadır. Mısıroğlu’na (1980) göre Tanzimat sonrasında ortaya çıkan ve resmîleşen bir “yabancılaşma” süreci söz konusudur. 1839’dan sonra mana ve madde olarak “sessizlik” devam etmektedir ki madde ve mana kavramlarının Necip Fazıl’ın anlatımlarında da kullanıldığı bilinmektedir. Bir “durağanlaşma” ifadesi olarak Tanzimat, bu açıdan köksüzlükle birlikte yetersizliğin ve aslında sıradanlığın da sembolü hâline getirilmektedir. Kopuş olarak Tanzimat, geleneğin ve değerlerin yıkılma sürecinin başlangıcı olarak Osmanlı’nın yüzlerce yıllık birikiminin basite indirgenmesi ve yoğunluğunu kaybetmesi olarak değerlendirilmektedir.

Tanzimat'a yaklaşımların ikinci ve en önemli aşamasını, Avrupa etkisi ve Tanzimat'la birlikte sıklıkla kullanılan “Batılılaşma” kavramını oluşturmaktadır. Köklerden koparan Tanzimat'ın, Avrupalı devletlerin zoruyla uygulanması ve bir anlamda dayatılması, sağ siyasetteki eleştirilerin ana unsurunu oluşturmaktadır. Kökten kopuşun aktarımındaki yoğunluğa karşı Avrupalı devletlerin zorlaması, siyasi söylemde somut bir aktarım imkânı bakımından daha geniş bir alan sağlamıştır. MHP'nin önde gelen ve ayrıca ideolojik gelişimine katkı sağlayan isimlerinden olan Nevzat Kösoğlu, Tanzimat hareketlerinin doğrudan Avrupa devletlerinin fiili ve fikri etkisi altında kaldığını aktarmaktadır. Kösoğlu'na (1971) göre Avrupa siyaseti, netice itibarıyla gayrimüslim ve Türk unsurların imparatorluktan ayrılmasını amaçladığından, bu hareketleri başlatmış ve beslemiştir. Öte yandan gerçekleştirilen inkılâpların halka da bir ilgisi bulunmamaktadır; yalnızca Selanik ve İstanbul gibi çok dar ve kısıtlı bir alanda etkili olurken, Anadolu'da Tanzimat'a dair bir gelişimin olduğunu söylemek mümkün değildir. Kösoğlu, bu noktadaki görüşlerini, halkın Tanzimat için söylediği rivayet edilen “Artık gâvura ‘gâvur’ denmeyecek” ifadesiyle desteklemektedir. Tanzimat'ın ilân edildiği dönemin koşullarını değerlendiren Kösoğlu, Avrupa'nın ekonomik yaşantısında emperyalizmin hız kazandığını belirtmektedir. Bu açıdan özellikle İngiltere'ye odaklanan Kösoğlu'na göre İngiliz emperyalizmi, Mısır ve Arap yarımadasında tartışmasız bir hegemonya kurmayı amaçlamaktadır. Bu arada Rusya ve siyasi birliğini geç tamamlayan Almanya'nın emperyalist amaçlarla Osmanlı'yı hedef aldığı da bilinen bir gerçektir. Ancak emperyalist devletlerin dayatmaları, yalnızca Tanzimat'la sınırlı kalmamış, Islahat Fermanı da doğrudan Osmanlı'yı hedef alan bir unsur olarak, “dış güçlerin fiili müdahalelerini yumuşatabilecek hukuki formüller” ifadesiyle tanımlanmıştır. Yabancı ülkelerin dayatmalarında, kaba ve açık baskı unsurları haricinde kültürel yollar ve telkin de kullanılmış, özellikle Tanzimat dönemi devlet adamlarına Osmanlı'nın bekası için bu tavsiyelerde bulunulmuştur. Kösoğlu'na göre bu noktada “kültür emperyalizmi” de göz önünde bulundurulmalıdır. Peyami Safa (1969) da Kösoğlu'na benzer bir şekilde Tanzimat'ın dış politikadaki etkisine eleştiri getirmektedir. Hatta Safa, Türkiye'nin dış politikasının Tanzimat'tan itibaren hiçbir zaman “millî” olmadığını iddia etmektedir. Safa'ya göre dış politika daima pasif kaldığı için zafer kazandığı savaşların sonunda bile aç gözlü emperyalist düşmanlarına daima vermiştir. Bu durum, emperyalistlerin daima saldırgan kalmasına sebep olmuştur. *Devlet*

gazetesi yazarlarından Nuri Gürgür (1975) ise Osmanlı'nın son döneminde yaşadığı bunalım ile 1970 sonrası yaşanan siyasi kaosı özdeşleştirmektedir:

... Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Avrupa'nın sevgisine mahzar olmakta gören ve buna ulaşabilmek için olmadık densizliklere kalkışan o devir devlet adamlarının zihniyeti bir asır sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde zuhur edecek bazı politikacıların berrak bir habercisi sayılabilir. Sırası geldiği zaman tamamen millici görünebilen ve hariçten gelecek her şeye karşı bağnaz bir tecritçi olabilen bu politika dehalarımız, işlerine gelen konularda Avrupa'da kendi meşreplerinden birtakım adamların hükümlerine “muhkem kaziye” hâlinde bağlanmakta mahzur görmüyorlar... Mesela Osmanlı Devleti'nin en büyük hasmı ve emperyalizmin o zamanlar bir numaralı temsilcisi olan İngiltere'nin İstanbul'daki elçisinin yerinde bugün Hollandalı parlamenterler, Almanya'nın müstafi başbakanı ve benzerleri yer alıyor... (s.12)

Batı'nın taklit edilmesi, Tanzimat süreciyle birlikte Osmanlı'nın devamlılığını sağlayabilmek adına ortaya çıkan formüller arasında en çok olumsuzlanan ve bu olumsuzlanmanın 1980'lere kadar uzandığı bir söylemin yansımasıdır. Sağın farklı kutupları, “Batı taklitçiliği” noktasında bir çıkış noktası olarak benimsedikleri Tanzimat'a yönelik yaklaşımda, aslında içe yönelik bir eleştiri geliştirmektedir. Zira Köklerinden kopma olgusuyla birlikte Avrupa'nın dayatmasının, ülke sınırları içerisinde de karşılık bulduğunun göstergesi “taklitçilik” söylemidir. Daha önce Gürgür'ün yazılarında da aktarılan bu durum, aslında daha geniş bir bakış açısını yansıtmaktadır. Özellikle “Tanzimat aydını” tiplmesi, bu söylemin kalıplaşmış hâle gelmesi bakımından önemlidir. *Devlet* gazetesi yazarlarından Cezmi Bayram, Osmanlı'nın gerilemeye başlamasıyla birlikte gerilemenin ve askerî yenilgilerin ezikliğini duyan nesillerde Batı dünyasına karşı bir tür aşağılık duygusu geliştiğini aktarmaktadır (1970). Ancak bu yöndeki çabaların başarısız olduğunu aktaran Bayram, bunun sebebini Batı'nın gücünün asıl kaynağının araştırılmamasında olduğunu belirtmektedir. Bayram'a göre Batı medeniyetinin unsurlarının neler olduğu araştırılmamış; yalnızca bu medeniyetin şekli unsurları taklit edilmiştir. Bu açıdan; Bayram'a göre Tanzimat ve sonrasındaki hareketler Osmanlı ve Türklük adına bir kayıptır. MHP'nin önde gelen fikir adamlarından Taha Akyol'un Batı'nın etkisine dair eleştirileri ise bilimsel açıdan sistemli ve tarihçilik açısından daha elverişlidir (1973). Akyol, Batılıların Türk milletine tarihî bir düşmanlığı olduğuna dair ön kabulle

eleştirilerine başlamaktadır. Batı'nın 19. yüzyıldaki çekiciliğini kaybettiğini belirten Akyol'a göre Batılı olmayanlar, bu yüzyılda büyük bir melankoli içindedir ve Batı emperyalizmi, onları köleleştirmekte, sömürmekte, ezmekte ve millî şahsiyetlerini unutturmak için yabancılaştırmaya çalışmaktadır. Akyol, bu noktada Tanzimat sonrası Batıcılarında bu durumun yaşandığını gözlemlerken, Recaizade Mahmud'un "Araba Sevdası" romanındaki karakterleri örnek vermektedir. Tarihin Avrupa merkezli bir bakış açısıyla aktarıldığını belirten Akyol, bu sebeple bütün milletler açısından Batı'ya eşit olmanın yönteminin Batı'yı taklitten geçtiğinin zannedildiğini belirtmektedir. Sağın milliyetçi kanadında benzer eleştirilerin Dündar Taşer'de de olduğu gözlemlenmektedir. Taşer'e göre süreç, Türkiye'nin Avrupa vesayeti altına girmesine sebep olurken "Batılılaşma hastalarının" türemesine de sebep olmuştur. "Türkiye biraz sonra 'devrimler' dönemine giriyor. 'İlerleyeceğiz' diye kendi ordumuzu top ateşine tutuyoruz. Birtakım batılılaşma hastaları türüyor. 'Pantolon giyer, pelerin taşır, fes vurursak sorun çözülür' diyorlar" ifadelerini kullanan Taşer, iç mücadele sürecinin bu şekilde başladığını ve Tanzimat'la birlikte Osmanlı'nın kaderinin altı Avrupa devletinin eline teslim edildiğini aktarmaktadır. Taşer ayrıca, Tanzimat'tan başlayan ve Cumhuriyet'e kadar devam eden bir süreklilik olduğu iddiasındadır ki sağın tarih anlayışında, özellikle Cumhuriyet sonrası dönemdeki resmî görüşe yönelik eleştirilerin varlığı da hissedilmektedir (Aksun, 2017):

Oysa Tanzimat'tan sonra kurulan kurumlar, Türk milletinin tarihi köklerine bağlı olmadan, Batı'ya benzemek maksadıyla kurulmuş olduğundan, milletin menfaatlerine, inançlarına aykırı bir gelişme gösterdi. Bu kurumların mensupları kendilerini, milletin üstünde, ona hizmet için değil, onu ıslah, yola getirmek için görevli kimseler gibi davrandılar. Böylece sabit maaşlı, merkeze bağlı, millettan kopuk bir zümre ortaya çıktı. Bu zıtlıkta Cumhuriyet'e kadar artarak geldi. Cumhuriyet'ten sonra halk ile kurumlar ayrılığı daha belirgin bir şekil aldı. Laiklik fikrinin yanlış yorumlanması milletin maaşlıları arasındaki bağları büsbütün kopardı. (s.175)

Tanzimat, sağın muhafazakâr kesiminde de ciddi bir tepkiyle karşılanan ve çoğunlukla içinde bulunulan dönemde yaşanan sorunların odağına yerleştirilen bir olay olarak, siyasi ve kültürel söylemde önemli bir yer tutmuştur. Millî Görüş hareketinin ideolojik anlamda gelişimini sağlayan isimlerden olan Bahri Zengin, Tanzimat'tan itibaren politika ile kültürün arasının açıldığını ifade etmektedir. Zengin'e (1978) göre yabancı

kültürle yetişmiş devlet adamları ve yöneticiler, ülkenin politikasına egemen olmuştur. Bu devlet adamları, “olağanca” bir güç uygulayarak toplumu kültür değişimine zorlamıştır. Ancak kültürün işlevini, politika ile ilişkisini yeterince kavrayamadıkları için yabancı devlet adamlarının, yabancı basının sözlerine ve değerlendirmelerine hiç sorgulamadan inanmıştır. Bu durum, Türkiye’de politikacıların ve basının, Batılı devlet adamlarının sözlerine, Batılı medya kuruluşlarında çıkan yorumlara birer mutlak gerçek olarak bakmalarına sebep olmuştur. Meseleyi kültür kavgası yönüyle ele alan Zengin’e göre ele alınan dönemde ABD’nin Türkiye’ye uyguladığı ambargo da Tanzimat’tan bu yana ilk kez politikayı kültür dinamikleriyle birlikte düşünen, yerli kültürel değerleri savunan, böylece politikacı ile toplum arasında devam eden kültür çatışmasına son vererek ülkede kültür birliği ve barışı getirmeye çalışan bir kadronun varlığı ile açıklanabilmektedir ki Zengin, bu kadronun Millî Selamet Partisi olduğunu ifade etmektedir. Zengin, kültür ile politika arasındaki ilişkiyi kavrayamayan Tanzimatçıların Osmanlı İslâm Devleti’nin çökmesine sebep olduğunu ifade ederken, tarihin, yabancı kültürü politikanın itici gücü olarak kullanan devlet adamlarının o ülkeyi yıkıma götürdüğünü, yabancı kültürün yabancıya hizmetle eş anlama geldiğini savunmaktadır. Bugünkü durumu daha önceki örneklerde olduğu gibi son 200 yıldaki yabancı kültüre odaklanan devlet adamlarına bağlayan Zengin’e göre çıkış yolu, yerli kültürün devlet adamlar tarafından politikada bir ölçü olarak kullanılmasıdır. İslâmcı/Muhafazakâr çevredeki etkisiyle bilinen Mehmet Akif İnan ise Tanzimat’ı, “Kanuni devrinde başlayan yanlışlarımızla, iç murakabesizliğimizin veledi” olarak tanımlamaktadır (1963). İnan’ın farkı, Osmanlı’nın Avrupa’daki Rönesans sürecini mantıksız bir tavırla inkâr ettiğini ve Tanzimat’tan önce önemli ihmallerin olduğunu ifade etmesidir. Bu durum, konuya yaklaşımlarda özeleştirisinin de yapıldığı ve yaklaşımların farklılaştığı noktaları da göstermektedir. Tanzimat’ı bir açıdan “uyanış” ve “silkiniş” olarak tanımlayan İnan, Tanzimat’ın tek taraflı işlendiğini ve “fena” neticeler verdiğini belirtmektedir. İnan’ın daha önce ifade edilen yorumlara en benzer yönü ise Tanzimat’ın içeriğinden çok “Tanzimatçı” tipine yönelttiği ağır eleştirilerdir. “Bizim 3 asrı bulan baygınlığımızı ve muasır Avrupa’ya ayak uyduramamamızı İslâm’ın bir kabahati gibi gören sığ beyinli Tanzimatçılar...” (s.1, 24) ifadesini kullanan İnan, Tanzimatçıların millî bünyeyi doğrudan tahrip ettiğini düşünmektedir. Sağın milliyetçi kanadından sosyolog Orhan Türkdoğan da Tanzimat’a dair yaklaşımları doğrudan “kültür çatışması” yönüyle inceleyen isimlerdendir. Türkdoğan’a (2004) göre Tanzimat’ın getirdiği her alandaki ikilik, aslında kültürel

dengeyi iyi bir şekilde sağlanamaması sonucudur. Yani Türk milleti bağımsız kültürüne sahip olamadığı için, her medeniyetten bir parça almak suretiyle “taklitçi, kopya bir toplum” ortaya koymuştur. Ziya Gökalp’e atf yapan Türkdoğan’a göre toplumsal evrimin en son aşamasını teşkil eden millet niteliğine kavuşabilmek için, toplumun çevresindeki medeniyetin (maddi kültür) unsurlarını maddi olmayan kültüre (hars) uygun duruma getirmesi zorunluluğu söz konusudur. Bu nedenle öncelikle kültürün (hars) ilerlemesi olmakta, ardından kültürün (maddi olmayan) bu gelişimi, medeniyetin (maddi kültür) ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ancak farklı kültürlerin, aynı çevre içinde geliştirdikleri ortaklaşa medeniyet (maddi kültür) aktif duruma geçmek suretiyle maddi olmayan kültürü etkilemektedir.

Türkiye’de, 1960-1980 arası dönemde yer alan sağ partiler arasında özellikle ideolojik yönü güçlü, belirli bir fikir birikimine dayanan partilerin eleştirel nitelikleri, Tanzimat konusunda da daha belirgin ve kapsamlıdır. Bu açıdan MHP ve MSP/MNP, 1970 sonrasında kapsamlı eleştiriler ortaya koyarken bu eleştirileri “emperyalizm” temelinde yapmıştır. Bir tür “dış müdahale” olarak algılanan Tanzimat, daha önce de ifade edildiği gibi köksüzlük, Batılılaşma çabası, Batı taklitçiliği ve kültürel çatışma gibi farklı ana başlıklarda değerlendirilmiş ve eleştirilerin boyutu genişlemiştir. Bu durum, düşünce dünyasıyla birlikte siyasi yönelimde ve söylemde de görülmektedir. Özellikle sağın milliyetçi ve muhafazakâr kanatları, yani MHP ile MNP/MSP çizgileri TBMM’de de benzer görüşleri birlikte aktarma fırsatı bulmuş, hatta bir partiden yapılan açıklama diğer parti tarafından desteklenmiştir. Bunda, partilerin ideolojik yoğunluklarının ve derinliklerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak AP’lilerin de TBMM’de MHP’ye ve MNP/MSP çizgisine destek verdiği anlaşılmaktadır. Özellikle bir tür “öze dönüş” yolu öneren partilerin, Batı eleştirilerini de bu kapsamda derinleştirdiği ve ideolojik/tarihî bir anlatımla desteklediği görülmektedir. MNP’nin kuruluş beyannamesi, bu açıdan oldukça açıklayıcıdır (Akpınar, 2009):

Tarihsel en büyük millet olarak örnek medeniyetler kurmuş, insanlığa ışık tutmuş, dünyanın nizamını tanzim ve idare etmiş olan milletimiz... Aynı zamanda maddi alanda da Batı’dan önde [idi]. İlim, fen, teknoloji, öğretimde ve eğitimde ileri [idi] ve bilhassa ahlaki üstünlüğümüz her sahadaki başarımızı temel taşıyı teşkil ediyordu... Milletimizi dıştan yenemeyen batıl güçler, uzun asırlar sonra onu içten yenme yoluna yöneldiler ve bu hususta zamanla büyük başarılar sağladılar. Milletimizi kendi öz benliğinden uzaklaştırma ve fitratında mevcut ahlak ve fazileti

tatbikat sahasından kaldırmaya matuf maksatlı çalışmalar birkaç asırdan beri onu içten yıkmaya hususunda mühim merhaleler kat etti. Tanzimat'la su yüzüne çıkan ve bilahare günden güne meşruiyet kazanmaya başlayan kozmopolitlik ve gayri millilik hareketleri maddi ve manevi alanda gerilememize sebep olmuş ve büyük imparatorluğumuzu kısa zamanda çökertmeye ve yıkmaya kâfi gelmiştir. (s.71)

MHP'nin 1973 tarihinde yayımlanan “Kudretli, Müreffeh ve Büyük Türkiye için Milliyetçi Hareket Partisi” başlıklı programında doğrudan Tanzimat'tan bahsedilmese de “yabancılaşma” ve “özden kopuş” vurgularıyla MNP'ye benzer yaklaşımın benimsendiği anlaşılmaktadır:

Uzun zamandan beri milletimizin rıza ve hür iradesine aykırı olarak, millî benliğini kaybetmiş bir avuç taklitçi aydının baskı ve emrivakileri ile yürütülmeye çalışılan güdümlü bir kültür değişimi programının yozlaştırıcı ve yabancılaştırıcı tahribatı sonucu, insanımız inançlarına ters bir kültür muhitine ve yaşama tarzına itilme tehlikesi ile karşı karşıya bırakılmıştır. Böylece kokuşmuş bir kültür ve medeniyet, bazı aydınlarımızın ilmin ışığındaki gerçekçi tenkitlerine rağmen, çağdaş yaşama seviyesi olarak takdim edilmek istenmiştir. Bu kültür sömürsünün arkasından gelen siyasi ve ekonomik sömürünün de toplum hayatımızı sarstığı görülmektedir. Millî bünye, kendine ters gelen her çeşit yapılaşmaya devamlı tepki göstermekte ise de karar ve uygulama mevkiinde olanlar bu tepkiye aldırış etmemektedirler.

TBMM'de yaşanan tartışmalar, sağ siyasetin tarihî değerlendirmelerinde Tanzimat'a bakışını ve emperyalizm yorumunu anlama konusunda oldukça açıklayıcıdır. MSP Kahramanmaraş Milletvekili Hasan Seyithanoğlu, Türk milletinin 150 yıldır her alanda Batı emperyalizminin sistemli ve planlı saldırısına maruz kaldığını ifade etmektedir. “Şimdi belki içinizden bazılarınız çıkıp diyecektir ki, ‘Hayır, Batı’dan evvel Batı emperyalizmine peşkeş çeken biz olduk. Eğer Batı’ya biz peşkeş çekmeseydik, Batı hangi gedikten faydalanarak bu toplumun içine sızabilecekti?’ Böyle düşünenlerinizin, bize Jön Türk zihniyetini hatırlatmak istediklerini biliyoruz” diyen Seyithanoğlu’na göre Batı’nın kültürel ve siyasi emperyalizminin öncülleri Jön Türklerdir. Jön Türklüğü bir “zihniyet” olarak değerlendiren Seyithanoğlu, bu zihniyetin geçmişte kalmadığını ve ele alınan dönemde de hâkim olduğunu iddia etmektedir. Zira okul ve eğitim programları Jön Türklerin Batı’dan ithal ettikleri zihniyete göre yapılırken, bu zihniyet Batı’ya köle olmayı hedef tutan, Batı’yı bir dogma olarak benimsemeyi buyuran bir zihniyet söz konusudur. Seyithanoğlu’nun

konuşması, MHP ve MSP sıralarından büyük bir alkış almıştır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1979a).

Tanzimat'ı temel alan bu eleştirel yaklaşım, daha sonra ele alınacak olan “kültür emperyalizmi” yaklaşımının da temelini oluşturmaktadır. Zira kültürdeki yozlaşma, Türkiye’de sağ siyasetin odaklandığı ve özellikle TBMM’de eğitime dair konular gündeme geldiğinde kendisini gösterdiği bir alandır. Sağın eleştirilerinde kullandığı argümanların en önemlileri de “halktan uzaklaşma” ve “halkı anlayamama” üzerine kuruludur. Kurumsal yozlaşmanın “aydın ihtiyacını” karşılayamadığını belirten Seyithanoğlu, ülkenin insanı ile özdeş bir aydın tipinin olmamasından yakınmaktadır. Ülkede yaşanan krizin Tanzimat’tan beri artarak devam ettiğini belirten Seyithanoğlu’na göre eğitim kurumları halkla bütünleşen aydınlar değil; ona tepeden bakan ve onu ilkel bulan aydınlar yetiştirmiştir. Bunda, Batı’dan ithal edilen kurumsal yapının etkisi söz konusudur. Öte yandan bu kurumsal yapı, Batı’nın kültür emperyalizmine yenik düşen bir aydın tipi üretirken, bu aydın tipi de gerektiği gibi Batı’yı özümseyebilmiş bir yapıda değildir; daha çok küçük, derinliksiz, kültürden ve yetenekten yoksun, slogancı ve yüzeysel bir niteliktedir. Seyithanoğlu, buradan hareketle daha önce ifade edilen kültür savaşına göndermede bulunmaktadır. Zira bu aydın tipinin en belirgin temsilcisi olarak üretilen öğretmen miti, yıllarca köylüyle, köyün imamıyla vuruşturulmuştur ve yıllarca bunun edebiyatı devam etmiştir. Buradan hareketle, ele alınan dönem içerisinde eğitimdeki kavganın niteliği de bu noktada ortaya çıkmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978b).

Tanzimat, Osmanlı’nın gerilemesinde ve dağılmasında önemli dinamikleri taşıması bakımından sağ siyasette ve düşünce hayatında daima eleştiri konusu olmuş, bu eleştirilerin odağını da kültürel yaşama yönelik kalıcı etkiler oluşturmuştur. Öte yandan Tanzimat’la arasında yalnızca bir yıl fark bulunan ve Osmanlı’nın ekonomik yaşantısını önemli ölçüde etkileyen başka bir tarihî olay daha sağ siyasetin eleştirilerini yönelttiği ve geçmişten içinde bulunulan döneme uzanan sürekliliği yansıttığı bir alan olmuştur. 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması, çoğu açıdan Osmanlı’nın ekonomik emperyalizme doğrudan maruz kalmasına sebep olan bir faktör olarak değerlendirilmiş ve yine Tanzimat’takine benzer bir şekilde içinde bulunulan dönem açısından “ibret” verici bir ders niteliği olarak incelemeye alınmıştır. Özellikle 1960-1980 döneminde Türkiye’de yaşanan “Ortak Pazar” tartışmaları, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasıyla bir özdeşleştirmeye sebep olmuş ve Türkiye’de sağ

siyasetin tarih üzerinden hareket ettiği ve döneme yönelik oluşturduğu söylemlerin ve incelemelerin temelini oluşturmuştur.²⁶ Antlaşmanın yabancı devletlere geniş bir hâkimiyet alanı tanıyan yönleri, “Avrupa emperyalizmi” ya da “yabancı müdahalesiyle” tanımlanan bir tür karşı tavır ve söylem geliştirmiştir. Osmanlı’ya yönelik “iktisadi emperyalizmin” resmî dayanağı ve sağ siyaset açısından sembolü olarak Baltalimanı Ticaret Antlaşması, sağ siyasetin milliyetçi ve muhafazakâr ideologları ve siyasetçileri tarafından değerlendirilmiştir. Tanzimat’a yönelik eleştirileri getiren ve yoğunlaştıran aktörlerin, yani MHP’nin ve MNP/MSP çizgisinin burada da etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Bunda, özellikle 1960 sonrasında iktidara gelen sağ partilerin ekonomik program ve yaklaşımlarındaki klasik liberal ekonomik anlayıştan uzaklığın etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira MHP’nin korporatizmi yansıtan ekonomik modeli ile MNP/MSP’nin Anadolu tüccarına vurgu yapan ve yerli kalkınmaya İslami bir kimlik ekleyen ekonomik modeli²⁷, iktidara gelen diğer sağ partilerin programlarından ve söylemlerinden ayrılmaktadır. Ancak Osmanlı’nın ekonomik bağımlılığı meselesi yalnızca bu partiler tarafından değerlendirilmemiştir. 1966 gibi erken bir tarihte konuyu TBMM gündemine taşıyan YTP Milletvekili Misbah Ongan’a (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966a) göre kapitülasyonlar sebebiyle bol ve ucuz imalâtın ülkeye girmesini engelleyecek herhangi bir gümrük duvarı söz konusu değildir. Yerli sanayi ve el tezgâhları da böylece silinmiş ve ülkenin gelir kaynakları kurumuştur. Osmanlı yöneticilerinin borçlanmaya gitmesi, gümrük kontrolünün tamamen yabancılara terk edildiği bir sürecin de başlangıcı olmuştur. Ongan, “Şimdi tarih sayfalarını burada kapayarak ve lüzumlu dersi alarak konuyu değerlendirmek için bugüne gelelim” (s.205) diyerek, konuyu içinde bulundukları döneme taşımaktadır. Siyasette “yerliliğin” ve “milliliğin” ana gündem olarak yükseldiği, ekonomik bağımlılığın kökenlerinin tartışıldığı bir dönemde, Türkiye’deki sağ siyasetin bu durum karşısında kayıtsız kalmadığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan 1838’deki Baltalimanı Ticaret Antlaşması iyi bir çıkış noktası olmaktadır.

²⁶Ortak Pazar’a dair tartışmalar, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

²⁷ MNP’nin ortaya çıkışında, 1965 sonrası tek başına iktidara gelen ve bunu 1971’e kadar sürdürüp, 1974’e kadar da gücünü önemli ölçüde koruyan AP’nin ekonomi politikalarının etkili olduğu söylenebilmektedir. Zira 1965 sonrası dönemde, AP’nin sanayileşme ve ithal ikâmecî ekonomi politikalarına bağlı olarak kapitalistleşmenin hız kazandığı bir süreç söz konusudur. Yaşanan ekonomik büyümeden en az payı ise çoğunluğunu Anadolu’daki esnaf ve tüccarlardan oluşan küçük burjuvazi almıştır. AP’nin büyük sanayici ve ticaret burjuvazisini destekleyen kapitalist ekonomi politikasına karşı küçük işletme sahipleri zamanla AP’den kopmuş ve MNP/MSP çizgisinin temelini oluşturmuştur (Kıvrak, 2020).

MHP'nin yarı resmî yayın organlarından *Devlet* gazetesi, Tanzimat'taki incelemelerine benzer bir şekilde, "Ortak Pazar" tartışmaları kapsamında 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması'na önemli ölçüde yer vermiştir. Gazetede "Asistan O. Türker" imzasıyla yayımlanan "1838 Ticaret Antlaşması ve Ortak Pazar" (1970) başlıklı yazı, kapsamlı bir ekonomi incelemesi olması haricinde tarihten örnekler vererek geleceğe dair mesajlar veren bir anlatımın varlığını göstermektedir. Yazarın incelemesi, kapsamlı ve şiddetli bir Tanzimat eleştirisi içermektedir. Zira Tanzimat Türkiye'sinin içinde bulunduğu şartlar, devletin bütün kurumlarında açık bir çöküş olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı'nın ekonomik çöküşündeki en büyük faktörün Sanayi Devrimi ve kapitalizmin etkisi olduğu aktarılırken, Avrupa'nın değişen ekonomik koşullar bağlamında yeni pazarlar bulmak ve hammadde elde etmek amacıyla emperyalist politikalar izlediği ve dış pazarlara yöneldiği belirtilmektedir. Yazara göre Osmanlı ülkesi, Avrupa kapitalizminin bu yönü bakımından bulunmaz bir fırsattır. Öncelikle Osmanlı, sanayi bakımından gelişmemiştir. İkincisi, Osmanlı'da bol ve ucuz hammadde bulunmaktadır. Üçüncüsü, bu faktörler paralelinde ucuz işgücü ve emek söz konusudur. Fakat en önemlisi; Avrupa'nın kendi isteklerini askerî güç ile Osmanlı'ya dayatma imkânı bulunmaktadır. Tanzimat'ın yaşam tarzını dönüştürdüğünü belirten yazara göre Avrupa'nın mallarına yönelik ilginin artması, kültür emperyalizmiyle etkileşim dâhilinde yeni pazarların gelişmesine ve böylece çift yönlü bir sömürü ortamının oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle İngilizlerin liberalizmi bir çözüm yolu olarak dayatması²⁸, Osmanlı'ya yönelik yeni dayatmaların ve zorlamaların ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı, İngiltere'nin taleplerine bir süre dirense de Mehmet Ali Paşa isyanının yarattığı etkiyle İngiltere'yi daha fazla zorlamamak için 1838'de, Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nı imzalamıştır. İngiltere'nin Osmanlı'dan kapitülasyonlar haricinde çok daha ağır ekonomik ayrıcalıklar elde ettiğini aktaran yazar, Osmanlı'nın iç ticaret sahasına Baltalimanı sonrasında her milletten tüccarın üşüştüğünü ve Osmanlı'nın ilkel sanayisinin 1850 sonrasında tamamen silindiğini aktarmıştır. Avrupa'nın ekonomik emperyalizmini eleştiren yazara göre içinde bulunulan dönemdeki Ortak Pazar girişimi de benzer bir sonuca yol açacaktır (Türker, 1970). Tanzimat'a dair eleştirileri de dile getiren Taha

---

²⁸ Liberalizme dair olumsuz yaklaşım ve eleştiri, MHP'nin ekonomi programındaki "üçüncü yol" vurgusu ve korporatizm önerisinden ileri gelmektedir. Zira liberal kapitalizme yönelik eleştiri, alternatif modellerin önerilmesiyle birlikte önem kazanmış ve liberalizm 1960 sonrasında önemli eleştirilere maruz kalmıştır.

Akyol (1976) da Avrupa'nın kapitalist gelişimini ve bunda sömürgeciliğin rolünü incelemiştir. Avrupa sömürgeciliğinin siyasetin sağında bulunan bir partide ve yayın organlarında ele alınması ve bilimsel bir eleştiriye tabi tutulması, dönemin şartlarını yansıtması bakımından da önem taşımaktadır. Akyol, Avrupa'nın sömürgeci geçmişini irdelerken bu sömürgeciliğin sömürgelere yönelik olumsuz etkilerini de dile getirmiştir. Ona göre Osmanlı, bir "yarı-sömürge" hâline getirilmiştir. Bunda da en önemli rolü 1838'de imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması oynamıştır. Her türlü emperyalizme karşı mücadele ettiklerini belirten MHP Genel Sekreter Yardımcısı ve Erzurum Milletvekili Nevzat Kösoğlu ise neredeyse bütün partilerin iktisadi emperyalizmi reddetme noktasında söylem olarak bile olsa ittifak yaptığını söylemektedir. 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ise Türk sanayisini ve ekonomisini mahveden "emperyalist bir düzenleme" olarak değerlendirilmiştir (Devlet, 1977).

Baltalimanı Ticaret Antlaşması'na yönelik eleştirilerin arka planındaki temel itici güç, Türkiye'nin ekonomik olarak geri kalmışlığına dair sebepleri irdelemek ve bu sebeplerden ele alınan döneme uzanan çözüm yollarını tartışmak ve önerilen çözüm önerilerini meşrulaştırmaktır. Zira tarihte yaşanan bazı olaylar, konunun başında da değinildiği gibi ele alınan döneme ışık tutması ve "ibret vermesi" bakımından önem taşımaktadır. Nitekim MHP Milletvekili Ağâh Oktay Güner, Osmanlı'nın "hasta adam" olarak nitelendirilmesine de değinirken, ele alınan dönem için çözüm önerilerini tartışmaktadır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1978c):

...Biz ise, maalesef hasta adam olmaktan, az gelişmiş bir ülke olma noktasına gelişin gerçek sebebini aramak zorundayız. Neden biz hasta adam olmaktan, az gelişmiş adam çizgisine gelebildik? Bunun sebebi, yıllardır Türkiye'nin meselelerine yanlış açılardan bakılmış olmasıdır, Türkiye'nin meselelerine millî bir model bütünlüğünde tutarlı, dengeli, sağlam stratejilerle gidilmemiş olmasıdır. Yıllardır sömürgecilerin ve emperyalist güçlerin beynini yıkadığı Tanzimat kafalı aydın tipi, Türk toplumuna maalesef gösterişçi yaşayan, gösteriş tüketimine önem veren, halka, halkın kıymet hükümlerine yabancılaşmış aydınlar kadrosu vermiştir. Maalesef bu milletin büyük emekleri ve en değerli zamanları heder edilmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi olarak, 1838 Gümrük Anlaşmasını, 1856 Kırım harbinin ekonomik gerçeğini iyi bilmemiz gerektiğine inanıyoruz. Emperyalist Batı'nın bizi gümrüklerimizden mahrum kıldığı ve kendi bankalarına akıl almaz bir biçimde

borçlandığı bu yıkımı çok iyi değerlendirmek zorundayız. Biz, her türlü taklitçiliğe, yabancı kültür emperyalizmine, yabancı ideoloji köleliğine ve Türkiye’yi sömürgecilerin açık pazarı yapmak isteyenlere karşıyız. Biz, Türk tarihinden ilhamını alan, Türk Milletinin millî özelliklerini ve toplum yapısını hareket noktası kabul eden, Türkiye’nin şartlarından doğmuş, yerli ve millî, milliyetçi kalkınma doktrinini savunuyoruz. Demokratik düzen içerisinde, halkımızın oyuna ve hizmetine sunduğumuz milliyetçi kalkınma stratejisinin, asırlık hataları düzelterek, gerçek kalkınma ve demokratikleşme yolunu açacağı inancındayız. (s.52)

Güner’in TBMM’de dile getirdiği sözler, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile birlikte Tanzimat’a yönelik bakış açısının bütününe değerlendirmek bakımından önem taşımaktadır. Zira Güner, Osmanlı’nın yaşadığı büyük bir bozguna işaret ederek Türkiye açısından alarm zillerini çalarken, üç yüzyıl boyunca felaketlerin ortadan kalkmadığını belirterek ciddi bir güvenlik tehdidinin varlığını ima etmektedir. “Sürekli tehdit” algısı, geçmişten bu yana uzanan özelliğiyle temkin duygusunun da pekişmesini sağlamıştır. Çözüm yolunda ise “millîlik” eksiği söz konusudur; sömürgecilik ve emperyalizmle birlikte ülke içerisindeki faktörler de yoğun bir şekilde eleştirilmektedir. Güner’in “yerli ve millî” vurgusu ise sorunların çözümü için anahtar ifadedir; bu ifade demokrasiye yönelik inancın tekrarlanmasıyla meşru hâle getirilmektedir. Ancak Tanzimat dönemine dair söylemin bütününde en öne çıkan faktör, Osmanlı’yı hedef alan güçlerdir. Emperyalist “dış güçler”, Osmanlı’yı hedef olarak parçalanmasında önemli bir faktör oynamasının yanında içinde bulunulan dönemde de dikkate alınması gereken bir unsurdur.

3.2.2. Kapsayıcı ve Sürekli Bir Düşman Olarak “Dış Güçler”

Türkiye’de siyasetin tarih okumasında ve söyleminde, “dış güçler” olarak tanımlanabilecek bir düşman unsur daima yer almakta ve tarihî dönemleri değerlendirmede önemli ölçüde kullanılmaktadır. Ancak “düşman” unsurunun ismi dönemlere göre değişmekle birlikte her dönemi içeren belirli özellikleri ve “düşmanı düşman yapan” nitelikleri bulunmaktadır. Bu niteliklerin başında, düşmanın varlığının sürekliliğidir. “Sürekli düşman”, özellikle Osmanlı’ya dair okumalarda önemli bir yer tutarken, cihan imparatorluğunu parçalamayı hedefleyen unsurlar daima göz önünde bulundurulmakta ve dikkate alınmaktadır. CKMP Milletvekili Kadircan Kaflı’ya

(*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965a) göre Türkler, asırlardan beri varlıklarını korumak için dünyanın üç kıtasında, pek çok düşmanla savaşımıştır. Cumhuriyet devri ise bu açıdan bir barış devridir ve Türk Milleti, 1965 yılında yapılan konuşmaya göre 43 yıllık bir barış dönemini tarihinde görmemiştir. Ancak Kafı, muhtemel bir saldırı karşısında daima hazırlık olmak gerekliliğini de net bir şekilde ifade etmektedir; zira daima bir düşmanın varlığı söz konusudur. Adalet Partisi Aydın Milletvekili Reşat Özarda'ya (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1967a) göre ise sürekli bir düşman olarak Yunanistan ön plana çıkmaktadır. Bu konuda bir başka örnek olarak, AP Kayseri Senatörü Hüsnü Dikeçgil, patrikhaneyi bir sürekli düşman olarak tanımlarken, patrikhanenin tarihinden hareketle bir tür sürekli düşmana işaret etmektedir. (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1970)

Daha önce de ifade edildiği gibi; özlenen ve ulaşılacak istenen bir hedef olarak değerlendirilebilecek Osmanlı'nın yükselişi, sağ siyaset açısından düşmanların da artmasına sebep olmuş ve Osmanlı, sınırları dışındaki bütün devletlerle rekabet ederken askerî, siyasi ve ekonomik olarak da saldırıların hedefi olmuştur. Özellikle Avrupa'nın sömürgecilikte yükselişi ve Osmanlı'yı bir pazar olarak değerlendirmesi, sağın tarih okumasında geçmişten bu yana çıkarılacak mesajların ve neden dikkatli olunması gerektiğinin izlerini taşımaktadır. Yani zamanla birlikte ilerleyen, değişmeyen, her an tetikte olunmasına sebep olan bir düşman, sağ siyasetin tarihten çıkardığı ve düzenli aralıklarla atıf yaptığı bir varlık olarak dikkat çekmektedir. Öte yandan düşmanın varlığı ve ne olduğu her şeye rağmen “muğlak” olarak değerlendirilebilmektedir; zira kimi zaman sağın bir kesimi tarafından doğrudan “dış güçler” olarak adlandırılırken, sağın bir başka kanadı “Siyonizm” odaklı bir değerlendirme yapmaktadır. Sağ siyaset açısından “Haçlı” imgesi, bu konuda en kapsayıcı ve anlamlı tanımlamadır; zira Türk ve İslam dünyasına yönelik saldırıların hem etkili hem fazla hem de uzun süreli olması, 1960-1980 arasındaki dönemde de rekabeti sembolleştirmede ve “Haçlı” ifadesinin kullanılmasında etkili olmuştur. “Haçlı Seferleri” devam etmektedir; amaç Türk ve İslam âleminde tarihte olduğu gibi yine karışıklık yaratmak, parçalamak ve bölmektir. Dinî bir anlamdan veya kimlikten ziyade “yabancı” olmayı ifade eden “Haçlı”, süreklilik gösteren en önemli kavramlardan biridir. Bu yönüyle geçmişe dayanan bir tecrübeyi yeniden gündeme getirirken, hafızaların tazelenmesine de olanak sağlamaktadır ve güçlü bir sembol olarak somut bir anlam kazanmaktadır. Bu konuda dikkat çeken örnek; MSP'de

milletvekilliği ve senatörlük yapan Mehmet Bilgin'in, Cumhuriyet Senatosu'nda kullandığı ifadelerdir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1980):

İngiliz kumandanlarından Allenby Birinci Cihan Harbinden sora Kudüs'e girdiği zaman müstevlilerin fikrine tercüman olarak şöyle demişti; “Haçlı seferleri ancak şimdi bitti.” Fransız Generali Catroux 1940 yılındaki Şam İhtilâli'nde diyor ki; “Biz Haçlıların torunlarıyız. Hükûmetlerimizi beğenmeyen göçebilir.” 1945'te son Cezayir Harekâtında diğer bir Fransız generali de aynı sözleri söylemişti. Bunlar zevahiri kurtarmak için kullanılan ifadelerdir. Hakikatte ise Haçlı seferleri başka şekillere inkılap ederek başka yollardan ebediyete kadar devam edecektir. Eğer bitseydi, geçen sene yüksek huzurlarınızda Diyanet bütçesi üzerinde yaptığım konuşmada değindiğim gibi, beni Hristiyanlığa davet eden mektuplarını İslam âlemine göndermezlerdi ve eğer bitseydi, Afganistan işgal edilmezdi. Hülâsa şu hususu bilhassa belirtmek isterim ki; İslam'ın zuhurundan bugüne kadar devam edegelen İslam alemindeki bunalımların asıl müsebbibi olan Yahudi ve Hristiyanlar, sömürgeci politikalarıyla, son iki asırda İslam'ın mukavemetini kırmak ve onu yok etmek için ayrı ayrı yollar takip etmek suretiyle bunalımların devamını sağlamakta ciddiden mahiren manevralarını gerçekleştirmeyi asla ihmal etmemişlerdir. (s.238)

Masonluk, komünizm, beynelmilecilik, emperyalizm, kapitalizm gibi ifadeler de “düşman” olarak kullanılan ve bir dış gücü ifade eden kavramlardır. Ancak bu kavramların bütünleştirici etkisine bakıldığında, “dış güçler” ya da “Haçlı” gibi daha kapsamlı ve geniş ifadeleri karşılayamadığı görülmektedir. Bu açıdan “Osmanlı'dan, Türk'ten ya da İslam'dan olmama” ifadesi olarak “yabancılık”, bir dış unsur olarak daima tedbirli yaklaşılan bir duruma sebep olmuştur. Bu durum, aynı zamanda sebep-sonuç ilişkisi bakımından tarihselliği de sağlamaktadır ve geçmişten ele alınan döneme kadar uzanan süreçteki ortak vurguları açığa çıkarmaktadır. Ayrıca bu başlık, sağ içerisindeki çeşitliliği de artırmaktadır. Saldırgan bir dış güç veya emperyalist ülkelerin bölücü ve saldırgan nitelikleri, bir önceki başlıkta incelenen Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması gibi belli bir uzmanlık gerektiren özel başlıklar olmaktan ziyade gündelik siyasette de rahatlıkla kullanılabilen, siyasi rakiplerle özdeşleşmeyi sağlayabilen ve tarihsel bir meşruiyet yaratabilen genel ve kapsayıcı ifadelerdir. Ayrıca resmî söylemde kullanılması bakımından da bir çekinceye sebep olmamaktadır; zira Soğuk Savaş'ın hâkim olduğu bir ortamda

devletler arasındaki rekabetin tarihî vurgulara dayandırılması ve “düşmanlık” hâlinin kabul edilebilir bir gerçeklik olması, kullanım alanını genişletmektedir. Nihayetinde hemen her alanda söz konusu olan rekabet, tarihsel motivasyonu da canlandırırken, düşmanlığın çok farklı alanlarda gündeme gelmesine de sebep olmuştur.

Rekabetin uluslararası ilişkilerde hâkim olduğu dönemde, siyasi söylemdeki “düşman” kavramının varlığı ve genişliği daha da anlamlı hâle gelmektedir. Üstelik bir “dış güç” olduğuna dair algı, tarihsel süreç ve söylemlerle de desteklenmektedir. Nitekim MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş’in kaleme aldığı ve 1975 yılında, Kutluğ Yayınlarından çıkan *Dokuz Işık* kitabının takdim yazısında da içinde bulunan dönemde, yeryüzünde amansız bir “milletler mücadelesi” olduğunu aktarılırken, tarihin de baştan aşağı bir “milletler mücadelesi” olduğunu düşünülmektedir. Yayınevinin imzasıyla yayımlanan takdime göre bu mücadeleden haberdar olmayan veya rekabetin gerektirdiği unsurları taşımayan milletler ya düşman emellerinin kurbanı olmuş ya da düşman milletlerin boyunduruğu altına girmişlerdir. Nitekim Türkeş de rekabet ve mücadelenin vurgusunu, tarihî olayları da hatırlatarak siyasi söylem içerisinde çok fazla kullanmıştır (1975). Bu durum, aynı zamanda tarihî bir görev yüklerken, söylemde bunun etkisi de net bir şekilde görülmekte ve tarih üzerinden verilen örneklerle meşruiyet de sağlanmaktadır:

Tarih, milletler mücadelesi tarihidir. Bu mücadelede zafere ulaşabilmek için güçlü, her bakımdan kuvvetli bir millet olmak lazımdır. Sosyal, siyasi ve ekonomik yapısını millî şartlarına uyduramayan milletler bu mücadelede mağlup olmaya mahkûmdur. Büyük milletimiz, yüzyıllardan beri kökü dışarıda rejim ve ideolojilerle idare edilmeye çalışılmaktadır. Millî olan bütün değerler yıkılmak istenmektedir. Amaç; teşkilatçı, büyük devlet kurucu bu milleti tarih sahnesinden silmektir. Bu mücadelede yenilmeyeceğiz. Çünkü Tanrı, Türk’ü yenilmek için değil yenmek için yaratmıştır. (s.40)

Türkiye’de tarih yazımının önemli isimlerinden olan ve aynı zamanda AP’de milletvekili olarak da görev alan Prof. Dr. Osman Turan’ın tarihçilik anlayışı, daha önce de ifade edilen ve içinde bulunan dönemin özelliklerini yansıtan bir görünümü arz etmektedir. Bilimsel bir yaklaşımla tarihe odaklanan Turan’a göre tarihini bilmeyen ve tarih bilincini taşımayan milletler, hafıza ve idraklerini kaybetmiş şaşkın kimselere benzer. Böyle bir durumda, milletlerin yükselmeleri veya millet olma özelliklerini korumaları ve hatta dağılmamaları zordur. Zira özellikle Türklerin

tarihteki konumu ve mücadeleleri, Türkleri önemli bir konuma yerleştirirken rekabetin varlığını da gözler önüne sermektedir. Öte yandan Turan'ın dile getirdiği “cihan hâkimiyeti mefkûresi”, Türklere tarihsel bir meşruiyet yüklemektedir. Ancak bu durum, Türklerin emperyalist ve sömürücü bir tutum sergilediği anlamına gelmemektedir. Zira maddi-manevi güçlerle geniş imparatorluklar kuran Türkler, hâkimiyetleri altına aldıkları ve ilişkide bulundukları milletlere siyasi teşkilatlarını ve askerî tekniklerini vermişler; uzak ve yakın doğu ülkeleri, Asya ve Avrupa kıtaları arasında din, kültür ve alfabelerin, ticari ve sınaî maddelerin değişimine imkân hazırlayarak medeniyet tarihine hizmet etmişlerdir (Turan, 2003). Osman Turan'ın, Bilge Kağan'a atıfla kaleme aldığı “Ey Türk Milleti, Titre ve Kendine Dön!” (2016) başlıklı yazısı ise milletler arası rekabeti dile getirmesi ve tarihsel süreç ve olaylar üzerinden içinde bulunulan döneme dair bir anlatı oluşturması bakımından dikkat çekmektedir:

Ey Türk milleti! İşte seni savaş cephelerinde yıkamayanlar yaşayan bu tarihî hayatîyetinin kaynaklarını hedef tuttular. Çok mahirane usuller ve şeytanî metotlarla millî şuurunu bizzat kendi evlatlarının eliyle tahrip yolunu buldular... Ey Türk Milleti! Sen asırlarca emperyalizme karşı cihat yapmış, Şark'ı korumuş, istiklâl bayrağı ile mazlum milletlere rehber de olmuş iken emperyalizmin evlâdı ve ileri karakolu olan küçük Yunanistan'ı değil, seni emperyalizmin âleti saydılar. Çünkü sen eski vatandaş dindaşlarının istiklâl mücadelesine karşı müstemlekeçilerden de daha ileri bir siyasetin kurbanı oldun. Sen İslamların lideri olduğun hâlde dışarıdaki mümessillerin Müslümanların bayramlarına, dinî günlerine iştirak etmeyecek kadar ilericilik ve aşağılık duygusu içine gömüldüler. Müslüman dünyası, Anadolu halkını tanıyınca kadar, artık Türklerin İslâmiyet'ten çıktığına inanmıştı. Küçük Yunanistan kilisesi, papazları ve bütün aydınları ile senin aleyhinde bir Haçlı seferine hazırlanır, Megali İdea hayallerinin ilk merhalesi olarak Kıbrıs cinayetlerini işler ve dünyayı da Haçlı zihniyetine kışkırtırken bile senin aydınların ve hükûmetlerin hâlâ irtica bahanesiyle dindarlara karşı tedbirler alıyor ve azgınlaşan komünizme karşı ses çıkarmıyor; böylece de millî mukavemetini zayıflatıyordu... Ey Türk milleti! Sen hâlâ tarihî manevî mirasını ve pek çok yüksek hasletlerini muhafaza ediyor; tarihte son sözünü söylememiş ve son vazifeni yapmamış bulunuyorsun. Esasen seni sarsmak ve kargaşalık içinde bırakmak gayretleri de bu hayatîyet ve kudret cevherini senden

daha iyi bilmeleri sebebiyledir. Bundan ötürü Anadolu hâlâ dostların ümidi ve düşmanların hedefidir. Zira sen bir toparlanabildiğin, millî şuur ve kültürünü kurtardığın, ilim ve tekniğini kurduğun zaman bu cevherlerinle yine eski kudretini ihya edeceksin. (s.78-86)

Osman Turan'ın görüşleri, aslında ele alınan dönemdeki “dış güçler” algısının tamamını yansıtmaması bakımından önem taşımaktadır. Turan, milliyetçi-muhafazakâr bir düşünür olarak AP’de ve MHP’de siyaset yapsa da görüşleri ve düşünceleriyle bütün bir sağ siyaseti ciddi ölçüde etkilemiştir. Üstelik Turan'ın tarihçi kişiliğinin yanında fikir adamı olarak öne çıktığı da görülmektedir ve bu çıkış, siyasette de söylem düzeyinde karşılık bulmuştur. Turan, tarihsel bir ilişkiyle geçmişten bu yana bir süreklilik oluşturarak, dış güçlerin “daima” varlığına dikkat çekmiştir. Bunu yaparken, “Haçlı” imgesini de kullanmış ve Haçlılığın bir zihniyet olarak yansıtılmasını sağlamıştır. Bu zihniyet, “dış güçler” ya da “düşmanlar” algısını tarihî bir süreklilikte komünizme kadar gelmektedir. “Emperyalizme karşı savaşılan bir millet” vurgusu, “mazlum milletler” söylemiyle birlikte değerlendirildiğinde, ele alınan dönem itibarıyla siyasi düşüncenin ve yapının farklı unsurlarında ortak vurguların olduğunu göstermektedir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi “mazlum milletler” vurgusu ve emperyalizmin saldırganlığı, sol siyaset ve düşünce dünyasının bir kısmı tarafından da kullanılmış ve benzer görüşler ifade edilmiştir. Bu açıdan, belli konulardaki tarihî değerlendirmelerde ortak bir bakış açısının varlığından söz etmek mümkün durmaktadır. Anadolu'nun hâlâ düşmanların hedefinde olduğunun açıkça belirtilmesi ve bu düşmanların belirsizliği, saldırılara karşı teyakkuz hâlini de güçlendirmektedir. Nitekim Turan, “Zira sen bir toparlanabildiğin, millî şuur ve kültürünü kurtardığın, ilim ve tekniğini kurduğun zaman bu cevherlerinle yine eski kudretini ihya edeceksin” diyerek, tehditlere karşı çözüm önerisini de sunmaktadır. Turan’a göre “Türkiye meydan muharebesinde” yeni taarruzlar ve şiddetli çarpışmalar beklenmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Osman Turan'ın görüşleri aslında “dış güç” söyleminin ve unsurunun bütün özelliklerini ve yapısını da yansıtmaktadır.

3.2.3. Muhafazakâr Söylemde Siyonizm'in Yeri

Siyonizm, Türk sağının özellikle muhafazakâr/İslamcı çevrelerinde oldukça etkili olmuş ve geniş bir kullanım alanı sağlamış, belirli odağı olan bir söylemdir. Odağın belirli olması, daha önce ifade edilen “dış düşmanın muğlaklığına” karşı somut ve net

bir kavram olarak öne çıkmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de Siyonizm'in, tarihî bazı olayları ve süreçleri açıklamada merkez aktör olarak değerlendirildiği bir söylemin var olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 2. Abdülhamit'in çevresinde gelişen bu söylem, 2. Abdülhamit'in politikalarıyla özdeşleştirildiğinde geniş bir çerçeve sunmaktadır. Öte yandan bu söylemin Yahudilik ve Masonlukla bağlantılı bir yönü de söz konusudur. *Fedai* dergisinin Şubat 1969 tarihli sayısının manşetinde, "Tarihin kaydettiği en büyük üç Yahudi düşmanı, beşeriyet size minnettardır!" ifadelerinin yer alması bu açıdan anlaşılır hâle gelmektedir. Derginin kastettiği üç Yahudi düşmanı ise 2. Abdülhamit, Cevat Rifat Atilhan ve Adolf Hitler'dir. Dergi, bu üç ismin fotoğraflarını manşetinde kullanmıştır. Öte yandan derginin başyazarı Kemal Fedai Coşkun'er'in 1960'ların sonunda Türkiye Siyonizm'le Mücadele Derneği'nin genel başkanı olması, ele alınan dönem itibarıyla komünizmin arka planında Siyonizm ile Yahudiliğin bulunduğu bir söylemin gelişmesi süreci de karşılıklı bir etkileşimin ürünüdür. *Fedai* dergisi yazarlarından Hüseyin Avni Güngörmez'e (1969) göre de Yahudiliğin yaratılışında masonik bir gidiş, "komünistik" bir ilerleyiş söz konusudur. Benzer şekilde, Coşkun'er de (1969) Komünizm, masonluk, "müstehcen neşriyat" ve olumsuz olarak nitelediği diğer bütün görüş ve içeriklerin kaynağı da Siyonizm'i yerleştirmektedir. MSP Senatörü Mehmet Bilgin'e (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1980) göre ise Siyonizm siyaset ve ideoloji üstü bir güçtür; bütün Batı'yı, Komünist Rusya ile Kapitalist Amerika'yı bilinç ve çıkar birliği ile İslâm'ın gücünü parçalamaya zorlamaktadır, bu açıdan komünizm ile sömürgeci Batı dünyasındaki zıt güçleri bile bir araya getirerek İslâm aleyhine çalışmaktadır.³⁰ Öte yandan özellikle milliyetçi muhafazakâr kanadın etkili gruplarından olan Mücadele Birliği ve *Yeniden Millî Mücadele* dergisi de Siyonizm konusuna oldukça fazla yer vermiş ve imzasız yazılarla ve haberlerle ciddi bir Siyonizm karşıtı anlatı ve söylem geliştirmiştir. Burada, komünizm de Siyonizm'in bir unsuru olarak yer almış ve komünizm karşıtı söylem ile Siyonizm karşıtı anlatı zaman zaman iç içe geçmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'de Siyonizm'in yayılmacılığına karşı bir bilinç

³⁰ Benzer bir söylem, Millî Görüş'ün lideri Necmettin Erbakan'da da görülmektedir. Erbakan, Siyonizmi tarif ederken "Timsah Metaforu" kullanmaktadır. Buna göre Siyonizmin üst çenesi komünizm, alt çenesi ise kapitalizmdir. Erbakan, timsahı örnek vermesinin sebebi olarak, bütün hayvanların alt çenesi hareket ettiği hâlde, timsahın üst çenesi hareketli olmasını göstermektedir. Bu iki çenenin çarpışır görünmeleri düşmanlıklarından değil, aralarına giren avlarını ezmek ve gövdeyi, yani Siyonizmi beslemek içindir. Bkz. Akgül, A. (2011). *Erbakan Devrimi*, Togan Yayıncılık.

geliştiğinden ve bunun bir tehdit olarak algılanarak söyleme yansıdığından söz edilebilmektedir.

Türkiye’de Siyonizm karşıtı söylemin özellikle Muhafazakâr ve İslamcı gruplar ve siyasetçiler arasında güçlenmesinin ve yayılmasının en önemli sebebi, Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen topraklarda İsrail devletinin kuruluşu ve sonrasındaki gelişmelerdir. *Sebilürreşad*’da, *Büyük Doğu*’da ve *Hilâl* dergilerinde İsrail’in kuruluşu ile Siyonizm arasında kuvvetli bir bağ olduğu fikri savunulmaktadır. Fakat Siyonizm’in diğer özellikleri bir yana, saldırganlığı ve emperyalizmle ilişkisi değerlendirildiğinde ortaya daha geniş bir tablo çıkmaktadır. Bu tabloda, Siyonizm, “İsrailoğullarının dünya hâkimiyeti ideali” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıımı yapan MSP’nin önde gelen isimlerinden Fehmi Cumalıoğlu’na (1979) göre Siyonizm, aynı zamanda Yahudi emirlerine ve amaçlarına bütün dünya milletlerinin boyun eğmesini hedeflemektedir. Bunun için de bir gizli plan söz konusudur. Siyonizm, bu açıdan “maddecî, çıkarıcı, sömürücü Yahudi egoizminin, Yahudi’den başka bir kavme hayat hakkı tanımayan bir dünya görüşünün, Yahudi menfaati için her türlü gayrimeşru kabul edilen batıl inanışın milletler arası gizli bir Yahudi teşkilatı” olarak ön plana çıkmaktadır. Öte yandan Siyonizm’e dair anlatıda dinî temellendirmelerle birlikte tarihî göndermeler ve kutsal kitaplarda aktarılanlar da önemli rol oynamaktadır. Cumalıoğlu, Siyonizm’in emir ve prensiplerini Yahudilikten aldığını aktarmaktadır. Buna göre İlahi Yahova, “Yahudi’yi kendine has ve üstün bir ırk” olarak seçmiştir.³¹ Dünyanın dört bir yanına dağılan Yahudiler, tahrip edilmiş Tevrat’a bağlılıklarını korurken çok sonraları gizli Siyonist teşkilatını kurmuşlardır. Bu teşkilat, milletleri “içeriden” yıkmaya gayret etmektedir ve bütün ihtilâller, komünizm ve kapitalizm de Siyonizm’in eseridir. Bu noktada Cumalıoğlu, Siyonizm’in bir aracı olarak Mason localarını da ön plana sokmaktadır ve Mason localarının Siyonizm’in başarısında önemli bir unsur olduğunu aktarmaktadır.

Siyonizm’in tarihî kökenlerine ve nihai amaçlarına dair benzer bir anlatı, Millî Görüş hareketinin lideri Necmettin Erbakan’ın söylemlerinde de yer almaktadır.³² Erbakan,

---

³¹ Bu temellendirme, Muhafazakâr ve İslamcı söylemde milliyetçiliğe yönelik eleştirileri de içeren ayrı bir söylemi de güçlendirmiştir.

³² Erbakan, 2000’li yıllardan itibaren nefret söylemi kapsamında değerlendirilmenin önüne geçmek için, Siyonizm kavramı yerine “ırkçı emperyalizm” kavramını kullanmaya başlamıştır. Bkz. Arpacı, İ. & Karadağ, A. (2018). Türkiye’de Yahudi milliyetçiliğinin siyasal bir mesele olarak ele alınışı: Necmettin Erbakan örneğinde bir analiz. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 8 (1), 119-145. DOI: 10.31679/adamakademi.386553

Tevrat'ın tahrip edilmişliğine dikkat çekerken, Musevilerin dünyayı kendi hegemonyasına almak isteyen, planlı olarak çalışan “Siyonist” kısmının elinde tuttuğu Tevrat ile Hz. Musa'ya gelen Tevrat'ın aynı olmadığını ve Siyonistlerin de Hz. Musa ile ilgilerinin bulunmadığını aktarmaktadır. Bu anlatıda Siyonistler, Tevrat'ı kendi çıkarlarına göre değiştirirken Yahudilerin dünyanın hâkimi olacağına dair anlatının da bu değişikliklerle oluştuğu belirtilmektedir. “Bugün her Siyonist'in kalbinde Tevrat'a olan bağlılığından dolayı bir dünya hâkimiyeti kurmak plânı yatmaktadır” diyen Erbakan'a göre (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970a) Siyonistlerin hem İslâm dünyası hem de Türkiye için farklı ve derin planları vardır:

Aziz kardeşlerim, bugün bakınız, bizim Yüce Meclisimizin şeref yerinde “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” yazıyor. Siyonist plânları mucibince kurulmuş İsrail'in Meclisi'nin burasında, bu şeref levhasında ise bir kafanın resmi, bir heykel ve onun yanında iki tek kelime var. Bu, Theodor Herzl denilen, Viyana'da yaşamış bir hahamın heykeli, yanındaki kelimeler de “Theodor Herzl”dir. Onun için bugün Meclisinin şeref levhasıyla dahi İsrail alnına yapıştırmıştır ki, “Ben Theodor Herzl'in kurduğu plânın adamıyım. Bundan sonra da gerisini getireceğim” demektedir, alenen haykırmaktadır. Theodor Herzl'in yüz sene evvel Viyana'da hazırladığı plân nedir? Bugün bunlar kitaplar hâlinde mevcuttur. Plânın içerisinde, bilhassa üç madde her Türk vatandaşının bilmesi icap eden husustur. Bu maddelerden bir tanesinde diyor ki, “Tevrat, bize dünyaya hâkim olmamızı emrediyor. Asırlardan beri bunu gerçekleştiremedik. Bu plânın gerçekleşmesi için size üç maddelik bir tatbikat plânı veriyorum” diyor. Birinci madde; “İslâm memleketlerinin ortasında bir İsrail Devleti kuracaksınız” diyor. İkinci maddesinde, “Bu devletin hudutlarını verdiğim haritadaki topraklara kadar genişleteceksiniz”, üçüncü maddesinde ise, “Buraya geldiğiniz zaman, bu toprakları aldığınız zaman size dünya hâkimiyetinin kapıları açılacak” diyor. İsrail Büyük Millet Meclisi'nde resmi ve ismi bulunan bu haham, kitabın içerisine haritayı da koymuştur. Bu haritanın içerisinde aziz vatanımız bir İsrail vilâyeti olarak gösterilmektedir. İsrail projesi aslında budur. Kökü Tevrat'a bağlıdır ve bir dünya hâkimiyeti peşinde giden bir plândır. Dünya Siyonistleri bu plânı tatbik etmek için bir yandan masonluğu icat etmişlerdir ve bunun vasıtasıyla bütün milletlerin içerisine kök salmışlardır, öbür yandan insanları istismar etmek için faizcilik düzenini kurmuşlardır. Bu faizcilik düzeninin de bütün milletler içerisinde

yürütmesini mason locaları vasıtasıyla gerekli tertibatı almaya gayret etmişlerdir. (s.239-240)

Necmettin Erbakan'ın Siyonizm'e dair TBMM'de kürsüsünden dile getirdikleri, aslında muhafazakâr/İslamcı anlatının temel dinamiklerini ve tehdit algısını yansıtmaktadır. Kapsayıcı ve kötülüklerin ana kaynağı olarak anlatının temeline yerleştirilen Siyonizm'in nihai hedefi dünyayı ele geçirmek ve bütün milletlerden "en üstün" millet olarak görülen Yahudilerin dünyanın hâkimi olmasını sağlamaktır. Anlatının tarihî dinamikleriyle birlikte öne çıkan bazı özellikleri ve alt başlıkları da mevcuttur. Çalışmanın bu başlığının odak noktası kapsamında öne çıkan en temel özellik, Osmanlı'nın son dönemindeki bazı gelişmelerin ve tartışmaların, 1960-1980 arası dönemde sağ siyasetin özellikle muhafazakâr/İslamcı kanadında Siyonizm temeliyle değerlendirildiğidir. Bazı düşünürlerin ve siyasetçilerin gelişimin katkı sağladığı bu anlatıda, özellikle 2. Abdülhamit, Theodor Herzl ve 31 Mart vakası öne çıkan unsurlar olmuştur. Ayrıca Siyonizm'in "ırkçı" olduğuna dair vurgular üzerinden, zaman zaman milliyetçiliğin de kötülendiği ifadelerle de rastlanmaktadır.

Muhafazakâr/İslamcı anlatıda 2. Abdülhamit dönemi, daha önce de ifade edildiği gibi doğrudan ve katı bir şekilde savunulan, ayrıca 2. Abdülhamit'in kişiliği üzerinden ideolojik bir anlatı da oluşturulan, özel bir alanda yer almaktadır. Bu alandaki önemli aktörlerden biri de Siyonizm'dir. Siyonizm, özellikle Theodor Herzl, 2. Abdülhamit ve 31 Mart vakası ile İttihatçılar arasındaki ilişkinin odağına yerleştirilen, Osmanlı'nın yıkılmasında büyük payın atfedildiği, saldırgan ve emperyalist bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Üstelik bu anlatının siyasete yansımaları MNP/MSP ile gerçekleşmemiştir. Örneğin, henüz 1964 yılında CKMP Erzurum Milletvekili olan İlhan Telli, Osmanlı'nın dört asır boyunca "Haçlı" hançerlemesine maruz kaldığını ifade ederken, Osmanlı'nın son zamanında Siyonizm akımının, CHP ve onu izleyen dönemlerde ise komünizm ile masonluğun, Türkiye'nin gelişimini engellediğini iddia etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964a). Erbakan'a göreyse 1897 yılında, İsviçre'nin Basel kentinde toplanan 1. Siyonist Kongresi; 2. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, Osmanlı'nın yıkılması ve İslâm'ın yüz yıl içinde ortadan kaldırılması şeklinde üç karar almıştır. Theodor Herzl, Siyonizmin fikir babası olması yanında aynı zamanda kavramı ilk kullanan isimdir. Herzl'den sonra ise Emmnuel Karasu

gelmektedir.³³ Karasu'nun haricinde Mısır Hahambaşı Haim Nahum da Erbakan'a göre Lozan'daki Türk heyetine İnönü'nün danışmanı olarak katılması ve bu görüşmelerde önemli rol oynaması bakımından dikkat çekmektedir. Erbakan'ın "Haim Nahum Doktrini" olarak tanımladığı bu süreçte, Büyük İsrail'in kurulması için Türkiye'ye yönelik kapsamlı bir plan ve faaliyet programı devreye alınmıştır (Tuğrul, 2017).

Millî Görüş hareketinin önde gelen isimlerinden Süleyman Arif Emre (1990) ise anlatının yalnızca siyasal yaşamdaki aktörlerde değil; toplumsal hayattaki öne çıkan isimlerde de hâkim olduğunu aktarmaktadır. Nitekim Nakşibendi tarikatının lideri Mehmet Zahid Kotku'ya göre 2. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra ülkenin yönetimi "Batı taklitçiliği yapan masonların" eline geçmiştir; ancak bunlar azınlıktır. Kotku, bu durum üzerinden MNP'nin çalışmalarına da destek verilmesini istemiştir. Siyonizm ve Yahudi karşıtlığını yazılarında yoğun olarak kullanan Cevat Rifat Atilhan da Siyonizmin Türkiye'ye yönelik amaçlarını açıklarken (1964), Siyonizm'in Farmasonluk aracılığıyla devleti yıkmak, Türk Milleti'ni İslâmiyet'ten kopararak Türkleri ve Arapları birbirine düşürmek ve büyük İsrail devletini kurmak istediğini aktarmaktadır. Siyonizm'in 2. Abdülhamit'i hedef alması ve tahttan indirmesi de 2. Abdülhamit'in bu amaca karşı mücadele etmesinden kaynaklanmaktadır. Hatta Farmasonluğun ve Siyonizm'in yıkıcı amaçlarının Mustafa Kemal de farkına varmış ve Atilhan'a göre faaliyetlerine engel olmuştur. Ancak Mustafa Kemal'in çevresini saran ve Atilhan'ın "dalkavuklar" ve "ehl-i sofra" olarak tanımladığı bazı kesimler, Mustafa Kemal'in bu çalışmasına engel olmuştur. "Siyonistlere toprak satmayan" 2. Abdülhamit anlatısı da bu aşamada sağın İslamcı ve muhafazakâr kesimleri açısından önemlidir. Özellikle tarihî kahraman bir figür olarak İslamcı söylemi meşrulaştırmada bir araç olarak da kullanılan 2. Abdülhamit, emperyalizme ve toprak paylaşımına karşı mücadele eden bir figür olarak anlatının odağındadır. Erbakan'a (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970a) göre "Cennetmekân" 2. Abdülhamit, Theodor Herzl'in para karşılığı toprak talebini "Şehit kanı ile alınan vatan toprağı para ile satılamaz" diyerek güçlü bir duruş göstermiştir. Erbakan'ın TBMM'de dile getirdiği sözler, Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesine dair tartışmaların yaşandığı bir ortamın ürünüdür. Bu açıdan

---

³³ Selanik'te avukatlık yapan Emanuel Karasu, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin Müslüman olmayan ilk üyelerindendir. Selanik'ten Meclis-i Mebusan'a seçilen Karasu, Nisan 1909'da 2. Abdülhamit'in tahttan indirildiğini duyuran isimlerden biridir. Millî Görüş'ün ve daha genelde İslamcıların İttihat ve Terakki'ye yönelik mesafesinde ve olumsuz bakışında, Karasu da önemli bir rol oynamaktadır.

değerlendirildiğinde, tarihî temellendirmelerin ve benzetmelerin hemen her konuda kullanılabildiği anlaşılmaktadır.

3.2.4. Bir Sembol Olarak Çanakkale Savaşları

Çanakkale Savaşları, yalnızca tarihteki konumu bakımından değil gerçekleşme süreci ve sonrası bakımından farklı anlatıların üretilmesi ve bu anlatıların, farklı siyasi kimliklerin tanımlanmasında etkili olması bakımından, siyasi ve düşünsel anlamda da önem taşımaktadır. Prof. Dr. Mehmet Akif Okur, “The Meaning of Gallipoli in Turkish National Identity” (2016) başlıklı çalışmasında, Verdery’nin teorik yaklaşımı üzerinden Çanakkale Savaşları tarihinin, büyük bir güç mücadelesinin ve ulusal kimlik tartışmasının bir parçası olarak yeniden yazıldığını aktarmaktadır. Cumhuriyet sonrasında toplumun tarihsel hafızası, Türk millî kimliğinin yeni içeriğine uyacak şekilde yeniden şekillendirilmiş ve Çanakkale Harekâtı, “yeni” bir Türklüğün psikolojik yapı taşları olarak işlev görmesi umulan millî mitler arasında yer almıştır. Çanakkale Savaşları üzerine gelişen farklı anlatılar, birbirleriyle rekabet içerisinde gelişerek iki farklı kutbun anlatısı hâline gelmiştir. Bu anlatılardan biri laik, diğeri ise dindar bir görünüm arz etmektedir. Öte yandan ulusal kimliğin oluşumunda Çanakkale’nin konumu yalnızca bir savaş ve zafer süreci değil; tarihsel hafızadaki çeşitli faktörlerle de incelenmektedir. Özellikle “mekân” faktörü, Çanakkale için önemlidir; şehitlikler, anıtlar, ölümler, ölümlere ait materyaller, yerel ve bireysel anlatılar, anma törenleri, sahne sanatları ve sinema da anlatının oluşumundaki dinamikleri oluşturmakta ve büyük bir anlatının da altyapısını sağlamaktadır (Gençoğlu, 2016).

Çanakkale Savaşlarında ortaya çıkan birlik ve beraberlik ruhu, Mustafa Kemal’in lider rolü ve bu rolün, savaş sürecinin ilgili ya da ilgisiz bütününe yayılması ve Çanakkale’nin, 1. Dünya Savaşı’nda kazanılan son zafer olarak, fedakârlıkların bir ürünü olarak yansımaları önemli ve tarihî bir anlatıdır. *Tercüman* gazetesi yazarı Ahmet Kabaklı, Türkiye’nin her tarafının; İzmir’in, Şemdinli’nin, Hakkari’nin vatan olduğunu aktarmaktadır. Vatan herkesindir; Diyarbakırlı, Edirneli Çanakkale’de şehit olmuştur (Kabaklı, 1968). Benzer şekilde AP lideri Süleyman Demirel de Çanakkale’nin “birlik” ve “bütünlük” yönüne vurgu yapmaktadır. Demirel, zaferin var olmanın teminatı olduğunu söylerken, çok üstün varlıklar karşısında milletin manevi varlığını ortaya koyduğunu da eklemektedir. Ancak Demirel için daha da önemlisi, “aziz milletin” her güçlüğü bir ve beraber olmanın ruhu ve bilinci ile yenmiş olmasıdır.

Demirel, daha önceki başlıklardaki gibi geçmişten bugüne bir süreklilik ilişkisi kurmaktadır ve “Bugün bir ve beraber olarak tıpkı Çanakkale’deki gibi her güçlüğü yeneceğimize yürekten inanıyoruz” demektedir (*Tercüman*, 18 Mart 1968). Nusret mayın gemisi, Mustafa Kemal’in liderlik rolü, Seyit Onbaşı, 57. Alayın tamamının şehit olması, savaş süreci boyunca askerlere verildiği iddia edilen karavana ve Çanakkale Şehitler Abidesi gibi anıtlar, mekânlar, olaylar ve diğer dinamikler, ulusal kimliği pekiştirmiştir. Bu kimlikte, yukarıda da ifade edildiği gibi bir “ötekileştirme” söz konusudur ve buna genel bir çerçeveden bakıldığında, “emperyalizm” hedef alınmaktadır. Anlatının bütünü değerlendirildiğinde; Çanakkale’deki birlik ve beraberlik, düşmanın çokluğuna ve gücüne karşı verilen mücadele, yokluğa karşı yapılan fedakârlıklar ve tarihsel süreklilik içerisindeki güçlü bir zafer ön plana çıkmaktadır. Çanakkale, bu çalışmada ele alınan dönem itibarıyla da önemli bir miras ve örnek alınması gereken bir mücadeledir.

Türkiye’de sağın tarih yorumlamasında Çanakkale, daha önceki konu başlıklarında da ifade edildiği gibi bir sürekliliktir; yani Çanakkale’den gelen bir “ruh” söz konusudur ve bu ruhun kutsallığına inanılmaktadır. Bu kutsallık, Çanakkale anlatısına dinî/mistik bir yön de katarken, ilahi kudretin tecellisi ve fedakârlıkların karşılığı da ruhu oluşturan unsurlar olarak tarihî bir kimlik yaratmaktadır. *Tohum*, *Çatı*, *Fedai*, *Hilâl*, *Millî Gençlik* gibi sağ siyasetin farklı alanlarına yakın yayın organlarında bu ruhun varlığına ve unutulmazlığına vurgu yapılmaktadır. Özellikle MNP/MSP çizgisi ve MHP açısından fedakârlık ve düşmanın çokluğu vurguları güçlüdür. *Tercüman* gazetesinde, özellikle sağ siyaseti etkileyen yazarlar arasında yer alan Ahmet Kabaklı, Osman Yüksel Serdengeçti gibi yazar ve düşünürler de benzer vurguları tamamlayan anlatılara yer vermektedir. Fakat en önemlisi, daha önce de ifade edildiği gibi geçmişin gurur duyulan bu anlatısının muhafazası ve aktarımıdır. Muhafazakâr/İslamcı siyasete etki eden isimlerden Kerim Aytekin, bu muhafaza çabasına vurgu yapmaktadır. Aytekin’e (1972) göre milletleri kendi benliklerinden koparma, kişiliğini unutturup her an başka milletlerin etkisine açık hâle getirmenin en kolay yolu, onlara geçmişlerini ve mazilerini unutturmaktır. Tarihte yaşadığı kötü şartları düzeltmek ve gücünü sürdürmek, hep mazinin hazin veya mesut tablolarının canlı ve diri tutulması, “nesillerin ruhunda yaşatılmasına” bağlıdır. Bu diriliği muhafaza ettirmemek için de birçok tarihî gerçek unutturulmaktadır. Aytekin, ele alınan dönemde unutturulmak istenen bu değerler arasında Çanakkale’nin çok önemli bir rolünün olduğunu, ayakta

durmak istenen millî şuurla alay etme çabalarının varlığını aktarmaktadır. Aytekin, bu noktadan itibaren Çanakkale ruhunun “ilahiliğine” dikkat çekmektedir:

Hiç kimsenin zerre kadar şüphesi olmasın. Biz Çanakkale’de dünyaya karşı koyduk, genç nesil bu tarihi destanı unutmasın ve icabında bundan daha büyük zaferler için yaratıldığımızı bilsin. Çanakkale o kadar ulvi duyguların eseridir ki orayı bir düşman donanmasının geçmesi imkânsızdı ve öyle de oldu. Yağmur gibi yağın kurşun ve şarapnel parçaları arasında silahını kendisine mihrap edinerek “Allahuekber” diye namaza duran, topların dağları gümbür gümbür dövdüğü o cehennemî hengâmede, kalbinde Allah korku ve aşkından başka hiçbir şey bulunmayan, kahraman Mehmet’in zaferidir Çanakkale. Ruhundaki şehitlik ve gazilik imanı yaşadığı müddetçe yeryüzünde kendisinden daha cesur birinin bulunamayacağı Mehmet’in eseridir Çanakkale... (s.9)

Çanakkale’nin ulviliği ve olağanüstülüğü, dinî/mistik yönüyle birlikte düşmanın yenilmesinde olağanüstü güce ve ruha atıf yapmaktadır. Türk sağının özellikle İslamcı siyasi kesimini etkileyen Timurtaş Uçar da bu vurguyu ön sıraya almaktadır. (1979) Ona göre ölümlü dünyada ölümsüz olmak, sonsuzluk arayışını taçlandırmak mümkün değildir; fakat “Allah yolunda ölme arzusu” yani şehitlik, Çanakkale’de düşman askerlerini ve güçlü silahlarını yok eden anlam ve ruhaniyettir. MTTB’nin yayın organlarından *Çatı* gazetesinde, Çanakkale, “emperyalizmin ezildiği yer” olarak tanımlanmaktadır (1975). Ancak zafer, “Hakkın batıla, mazlumun zalime, ehli İslâm’ın ehli küfre karşı yokla var olmanın tercihini yaparak kazandığı yeniden dirilişin zaferi” olarak anlatılmaktadır:

İşte böyle güç şartlar altında böyle önemli ve manalı bir zaferin kazanılmasından sonra, maddenin iflası kanununu kahraman ecdadımız, Çanakkale şartlarında kanlarıyla formüllerini yazarak, kemikleriyle şekillerini yaparak, tekrar bir kere daha dünya materyalist ve emperyalistlerine ispat etmişlerdir. Bu zafer, şanlı Türk tarihinde kazanılan nice zaferlerin bir devamı ve en büyüklerindendir. (s.1)

Çanakkale, Türk sağına göre emperyalizme karşı inancın ve ruhun zaferidir; biraz daha geniş çerçeveden değerlendirildiğinde imkânsız mümkün hâle getiren bir iman sonucudur. MNP/MSP çizgisini etkileyen isimlerden Mehmet Akif İnan, Çanakkale için “cennet kapısı” benzetmesini kullanmaktadır (İnan, 1962). Savaşta eğitimli ve genç nüfusun kaybı, özellikle 2. Abdülhamit’in açtığı okullarda yetişen genç

öğrencilere de vurgu yapılarak “yeri doldurulamayan” bir açığa işaret etmektedir ve bu vurgu, İslamcı çevreler tarafından da kullanılmaktadır. Ancak savaşa yönelik madde ve anlam arasındaki ayrım, ilahi gücün etkisine ve yorumlanışına, emperyalist düşmanın tanımlanmasına dair önemli ipuçları da vermektedir. Batı’nın modern silahları, imanla karşılanmış ve hiçbir silah bu gücü yenecek kudrete ulaşamamıştır (Tutar, 1979). Emperyalizmin olağanca gücüne karşı yapılan fedakârlıklar ve maddi güç ile manevi inanç arasındaki mücadele, Çanakkale’ye dair anlatının merkezidir. MHP Genel İdare Kurulu Üyesi Nuri Gürgür’e (1976) göreyse Çanakkale, doğrudan emperyalist bir saldırdır ve Türkler tarafından püskürtülmüştür. Ancak Gürgür’ün yaklaşımı, İslamcı ve muhafazakâr çevrelerin dinî motivasyonlu veya eleştirel yaklaşımlarının aksine geçmişten bugüne çıkarılacak dersleri içeren bir tür ders niteliğindedir. Zira içinde bulunulan dönem, Türkiye’nin Ege’de Yunanistan’la ciddi sorunlar yaşadığı bir devreye işaret etmektedir ve Gürgür de Çanakkale’den çıkarılacak derslerden birinin, “Ege’de kendilerine yönelik emperyalist saldırıların devam ettiği” olduğunu aktarmaktadır. “61 yıl önce emperyalist saldırıları defeden” Türkiye’nin önüne sergilenen yeni tuzaklardan kurtulması ise iç yapısını ve çıkarlarını her şekilde savunabilecek bir anlayışla mümkündür.

Çanakkale Savaşları, yalnızca ulusal kimliğin inşasında değil, farklı boyutlarıyla da etki eden ve tarihin farklı dönemlerinde hatırlanan, değerlendirilen ve anılan bir olay olarak yer etmiş ve bir anlatı oluşmuştur. Bu anlatının emperyalizmi içeren boyutunda, topyekûn bir düşmanın sürekli saldırıda olduğu bir dönemde, birlik ve beraberlik ruhunun, ilahi kudretin ve maddi güce karşı manevi sağlamlığın ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Sağ siyaset açısından birlik ve beraberlik sağlandığında, ilahi kudretin de etkisiyle tıpkı Çanakkale’deki emperyalist saldırılara benzer saldırıların da aşılması mümkündür. Ancak bunun için, Çanakkale gibi kutsal ve değerli bir mirasın korunması, nesillerden nesillere aktarılması ve bir çekim alanı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de sağ siyasetin tarih değerlendirmesi, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi bakımından ilgi çekici ve sağın genel ideolojik yaklaşımlarına örnek gösterilebilecek söylemlerden oluşmaktadır. Anlatı politikası analizi çerçevesinden değerlendirildiğinde, anlatının unsurlarından ortamı; Tanzimat ve Baltalimanı Ticaret Antlaşmaları süreci ile Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi Osmanlı toprakları ve özellikle Çanakkale Savaşları oluşturmaktadır. Anlatının oluşturulduğu 1960-1980

dönemi de ortama dahil edilebilmektedir. Bu anlatının kahramanı, Osmanlı İmparatorluğu ve 2. Abdülhamid'tir. Kötü karakter ise emperyalist Batılı güçler, Siyonistler ve Masonlar olarak kodlanmıştır. Kurbanlar Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Milleti, iç düşmanlar ise Tanzimat aydınları ve İttihat ve Terakki kadrolarıdır. Olay örgüsü ele alındığında, Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile başlayan Batı etkisi, Siyonizm ve Masonluğun Osmanlı'yı içten yıkma çabaları ile devam etmiştir. Sağın anlatısına göre 2. Abdülhamid'in emperyalistlere karşı direnişi önemli olsa da tam sonuç vermemiştir ki bunda iç düşmanların rolü büyüktür. Yine de Çanakkale Savaşları'nda emperyalizme karşı kazanılan zafer, emperyalizme karşı bir mücadele olması bakımından önem taşımaktadır. Cumhuriyet döneminde ise emperyalizmin yeni formları ortaya çıkmıştır. Anlatının etik/ahlaki boyut açısından öne çıkan faktörleri; milli kimlik ve bağımsızlığın korunması, Batı taklitçiliğine ve kültür emperyalizmine karşı direnç, İslami değerlere bağlılık ve emperyalizme karşı topyekûn mücadele gerekliliği ekseninde oluşmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine dair baskın anlatının temeli, emperyalist güçlerin Osmanlı'yı yıkmak için giriştiği faaliyetler ve bu kapsamdaki komplolar üzerine kuruludur. Buna göre Tanzimat ve Baltalimanı Antlaşması, Osmanlı'yı Batı'ya bağımlı kılma planının parçasıdır. Siyonizm ve Masonluk, Osmanlı'yı içten yıkmak için çalışan gizli güçlerin aracı ve amacıdır. 2. Abdülhamid ise bu noktada emperyalist güçlere karşı direnen son büyük sultan olarak değerlendirilmektedir. Çanakkale Savaşları, Osmanlı'nın son dönemine dair, emperyalizme karşı İslami ve milli ruhun zaferi olması bakımından önem taşısa da Cumhuriyet döneminde de emperyalist güçlerin tehdidi devam etmektedir. Karşı anlatı ise Osmanlı'nın modernleşme çabaları ve çöküşünün de kaçınılmaz olması üzerine kuruludur. Karşı anlatıya göre Tanzimat ve Baltalimanı, Osmanlı'nın modernleşme çabalarının bir parçasıdır. Osmanlı'nın çöküşü de dış faktörlerden çok iç dinamiklerden ve geç kalmış reformlardan kaynaklanmıştır. 2. Abdülhamid dönemi, baskın anlatıya aykırı bir şekilde baskıcı ve geri kalmış bir yönetimi temsil etmektedir. Çanakkale Savaşları, milli bir zaferdir ancak dini motiflerle aşırı yüceltilmemelidir. Cumhuriyet ise Osmanlı'nın hatalarından ders alarak kurulan modern bir devlettir. Bu çerçevede meta anlatı, sürekli tehdit altındaki milli ve İslami kimliğin savunulması üzerine kurulmuştur.

3.3. Kurtuluş Savaşı'na ve Cumhuriyet'e Yönelik Sağ Siyaset Söyleminde Emperyalizm Karşıtlığı

Kurtuluş Savaşı, Türkiye'de sağın farklı kesimleri tarafından üzerinde büyük ölçüde uzlaşılan bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu açıdan tarih okumasında ve değerlendirmesinde de özgün bir konumdur. Türkiye'de sağda yer alan siyasi partilerin neredeyse tamamı, Kurtuluş Savaşı'nı bir mücadele olarak adlandırmakta ve düşmana karşı kazanılan büyük bir zafer olarak değerlendirmektedir. Öte yandan savaşın ve galibiyetin niteliğine dair tartışmalar, konuyu biraz daha özel hâle getirmektedir. Bir başka tartışma konusu da Kurtuluş Savaşı'nın sürekliliği üzerinedir. Savaş, 1919'da ve hatta öncesinde başlayan ve 1922'de sona eren bir nitelikte birlikte, zaman açısından sınırları belirlenmiş bir hatta değerlendirilmektedir. 1922 sonrasında, başta Cumhuriyet dönemi olmak üzere nitelendirmeler ve değerlendirmeler de farklılaşabilmektedir. Burada, 1922 sonrasına dair Cumhuriyet değerlendirmelerinde ve siyasi söylemde Atatürk'ün ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Zaferlere dair önemli günlerde, Atatürk'ün mücadelecisi ve emperyalizme karşı tavizsiz tutumu mutlaka ifade edilirken, resmî tarihe dair eleştirel metinlerde ise Atatürk'ün bu yönü vurgulanmamakta, hatta başta ABD mandası olmak üzere Kurtuluş Savaşı'nın başlarında yaşanan süreçlere dair eleştiriler getirilmektedir. Bu açıdan, sağın tarih değerlendirmelerinde Çanakkale Savaşı'nın ardından Kurtuluş Savaşı'nı ve Cumhuriyet dönemine dair Atatürk'ün ön plana çıkarılmasını ele almak, bunu yaparken iki süreci birbirinden ayırmak faydalı olacaktır. Çalışmanın bu bölümünde, özellikle siyasi partilerin ve üyelerinin anma mesajlarına dair bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir.

3.3.1. Kurtuluş Savaşı Anlatısında Emperyalizmin Konumu

Kurtuluş Savaşı, 1960-1980 döneminde emperyalizme karşı mücadele ve “örnek alma” alanlarından biri olarak siyasi söylemde ön plana çıkmaktadır. Bu “örnek alma” hâlinin başında, Çanakkale'ye dair söyleme benzer bir şekilde Türkiye'nin ele alınan dönemde işgal altında olduğuna dair tehdit algısı ve bu tehdide karşı algıları ve tedbiri sürekli bir hâle getirme durumu yatmaktadır. Dönem, kutuplaşmanın hem fikri hem de siyasi şiddet düzeyinde yoğunlaştığı ve karşılıklı suçlamaların ve tarafgirliğin, toplumun her kesimine yayıldığı bir süreci işaret etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Kurtuluş Savaşı'na dair anma günlerini oluşturan 19 Mayıs, 30

Ağustos ve 9 Eylül gibi günler millî bir birlik ve beraberlik ruhunu ifade etmekten ziyade, güncelliğini koruyan sürekli düşmana karşı bir taraflılığını göstermektedir. Örneğin, MHP'nin önde gelen isimlerinden Şevket Bülend Yahnici, 9 Eylül'ü andığı bir yazısında (1973), 9 Eylül 1922'de, "Ege'de denize dökülenin Batı" olduğunu ifade etmektedir. Yahnici'ye göre 1920'lerde düşman çizmesinden kurtarılan yurt, 1970'lerde yeni bir taarruz hâlinedir ve 1922'de denize dökülen Batı, 1970'lerde de denize dökülmelidir. Kurtuluş Savaşı'ndaki "Emperyalist Batı" vurgusu, CKMP'nin henüz MHP'ye dönüşmediği dönemlerde de dile getirilen ve kullanılan bir ifadedir. CKMP Milletvekili Muzaffer Özdağ, dış politikaya dair tartışmaların yaşandığı bir oturumda, Atatürk'ün dış politikasının savunulması gerektiğini belirtirken Türkiye'yi Lozan'ın kurduğunu ve Lozan'dan hareketle, Misak-ı Milli'nin tartışılması hâlinde dış politikanın mihverinden çıkacağını belirtmiştir. (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966b).³⁵

Yahnici'nin yukarıda aktarılan ifadelerine yansıyan durum, Türkiye'de siyasetin yalnızca sağ kesimi açısından değil; solun farklı katmanlarında da kendisini göstermektedir. "Ulusal kurtuluş" söylemi ile birlikte emperyalizme karşı mücadele, solun siyasi ve şiddet içerikli katmanlarında yer bulabilmektedir. Sağda ise "ulusal kurtuluş" vb. bir söylemden ziyade düşmana karşı mücadele vurgularının yoğunlaştığı bir söylem söz konusudur. Bu söylem, dönemin koşullarına da uygunluk göstermektedir. 1965 gibi erken bir dönemde, henüz MHP'ye dönüşümü gerçekleşmeyen CKMP'nin Milletvekili olan İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, Kıbrıs konusunda yaşanan gerilimle ilgili Yunanistan'ı uyarırken, "Türk Milleti'ni, İstiklâl Savaşı'nı kazanan ve bu Türk mucizesini yaratan kahraman Kuvayımiliyecilerin oğulları idare etmektedir ve gerekirse aynı ders tekrar edilebilir. Türk milleti uyanık ve şanlı Türk Ordusu dimdik ayaktadır" ifadeleriyle Kurtuluş Savaşı'nı örnek göstermektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965b). İlerleyen süreçte, bu tutum devam etmiştir. MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, 1974'teki Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra, 30 Ağustos kapsamında basına verdiği demeçte; 52 yıl önce, Yunan emperyalizminin Anadolu'da Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurma hayalleriyle vahşi ve zalim bir saldırıya giriştiğini ifade etmektedir. 1974 yılında,

³⁵ Özdağ, dile getirdiği görüşlerinde "Üçüncü Dünya" ülkelerindeki gelişmelere de değinmekte ve Kurtuluş Savaşı'nın diğer milletlere örnek olmasını dile getirmektedir. Bu konu, ilerleyen başlıklarda ayrıca değerlendirilecektir. Yine TBMM'de yer alan ve bu çalışma kapsamında değerlendirilen YTP ve MP'li siyasetçiler de Kurtuluş Savaşı'nı bir model olarak dile getiren ifadeler kullanmıştır. Bu söylemler de üçüncü dünya ülkelerine dair söylemlere dair başlıkta değerlendirilecektir.

Kıbrıs'ta Türklere uygulanan zulüm, Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgalinde de uygulanmış ve Yunan emperyalizmi, Türk Milleti'ni yok etmek için ciddi bir saldırı düzenlemiştir (*Devlet*, 1974):

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış olan Batılı devletlerin beslediği, donattığı ve kışkırttığı Yunan sürüleri, Türk Milleti'ni yok etmek ve Türk vatanını sömürge yapmak için Ankara önlerine kadar gelmişti. Fakat milletimizin yetiştirdiği büyük komutan olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün komutasında milletimiz, yeni bir şahlanış meydana koyup, bütün Türk Milleti kadınıyla, erkeğiyle ordulaşarak düşmana yıllarca süren geniş ve amansız bir savaş verdi. Bu savaş 30 Ağustos 1922'de, Dumlupınar'da, Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda büyük bir zaferle sona erdi... Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri bu zafer üzerine kurulmuştur. (s.9)

Türkeş'in konuşması, Kurtuluş Savaşı ile Cumhuriyet arasında bir bağ kurması bakımından resmî tarih anlatısına eleştirel bir şekilde yaklaşan sağın diğer aktörlerinden ayrılmaktadır. Bu tutumun, MHP çizgisindeki siyasi ve ideolojik grupların ve aynı zamanda gençlik örgütlerinin söyleminde de görüldüğü anlaşılmaktadır. 1971 yılında, Dumlupınar'da gerçekleştirilen bir 30 Ağustos kutlamasında, Atatürk'ün Türkçü olduğu vurgulanırken, Kurtuluş Savaşı'yla birlikte Türk Milleti'nin bağımsızlığını kazandığı aktarılmıştır. Burada dikkat çeken nokta, iki kutba ayrılan dünyada, iki bloğu oluşturan ve “süper güç” olarak tarif edilen her iki devletin de Ülkücüler tarafından “emperyalist” olarak nitelendirilmesidir (*Devlet*, 1971). Bunun temel dinamiklerinden birini, Türkiye'nin verdiği Millî Mücadele'yle “milliyetçilik çağının” başlatıldığı ve emperyalizme karşı bağımsızlık mücadeleleri konusunda Türkiye'nin bağımsızlık mücadelelerinin ve genç milletlerin yanında yer alması önerisidir. MHP'nin 1977 yılındaki seçim beyannamesi, Türkiye'nin emperyalizme karşı mücadele veren milletleri ve bağımsızlık hareketlerini desteklemesi noktasında örnek teşkil etmektedir. (*Devlet*, 1977) Bunun temeli ve özdeşleştirilmesi ise Kurtuluş Savaşı döneminin vurgularıyla gerçekleştirilmektedir.

Siyasette yer alan sağın oy olarak yüksek potansiyelli ve tek başına iktidar olabilme imkânını yaşamış tek partisi olan AP'nin Kurtuluş Savaşı'na bakışı da olumlu ve mücadeleyi yüceltici bir örnek sergilemektedir. AP'nin Kayseri Senatörü Hüsnü Dikeçligil, kendisini “İstiklâl Mücadelesi'nin çocuğu” olarak tanımlamaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1968a). Öte yandan AP'nin bu kapsamdaki emperyalizm karşıtlığı, parti mensuplarının söylemlerindeki milliyetçilik anlayışını da

ortaya koymaktadır. AP Milletvekillerinden Ali Naili Erdem, “Misak-ı Millî” ile sınırlı olan milliyetçilik anlayışını şu şekilde ortaya koymakta ve AP Milletvekillerinden de yoğun bir alkış almaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970b):

Eğer Türk-İş’in elini sıkıyorsak, Türk-İş’te Türk milliyetçiliğinin gerçek temsilini gördüğümüz içindir. Milliyetçilik derken, emperyalizmden bahsetmiyorum. Milliyetçilik derken, Anadolu hudutlarının dışında yeni dünyalar aramanın sevdası içinde de değilim. Milliyetçilik derken, Türk vatandaşında insanlığın saadetini arıyorum. Türk insanının huzurunu aramaktayım. (s.280)

AP’nin Kurtuluş Savaşı’na ve savaşın emperyalizme karşı mücadele yönünde odaklandığı kavram milliyetçiliktir. Kurtuluş Savaşı’nın emperyalizme karşı olan yönü, AP’nin savunduğu milliyetçiliğin dönemin diğer sağ partilerinden ayrılan yönlerini de ifade etmektedir. Nitekim daha önce ifade edildiği gibi MHP’nin Kurtuluş Savaşı söylemi, ele alınan dönemdeki gelişmelerle özdeşleştirilen, Kurtuluş Savaşı’nı bir ilham olarak değerlendiren ve aynı zamanda o dönemdeki emperyalizm karşıtı hareketleri destekleyen bir tutuma işaret etmektedir. Ancak AP, MHP’den farklı olarak milliyetçilik vurgusunu sınırlı ve daha dar bir alanda, dış politikaya değinmeden ele almaktadır. Bunda, AP’nin bir kitle partisi olmasıyla birlikte söylemlerin geliştiği dönemde, siyasetteki hâkim unsurlardan biri olmasının da etkili olduğu değerlendirilmektedir. AP Milletvekili İlhami Ertem, Kurtuluş Savaşı’na önderlik yaparak Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Atatürk’ün ve Atatürkçülüğün, “milliyetçilik” olduğunu belirtmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1977a). Eğitimle ilgili bir konuya TBMM’de değinen Ertem’e göre “Türk millî eğitim felsefesi, kuvvetini; Balkan Savaşı’ndan, 31 Mart faciasından, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden, Kurtuluş Savaşı zaferinden, geri kalmışlığın ezikliğinden, gençliğin iyi yetişmesinden, güçsüzlüğün acısından, millî ve manevî inançların bütün imkânsızlıkları içinde bir Kurtuluş Savaşı zaferini yaşatabilmek gücünden almıştır.” AP Milletvekillerinden Mustafa Kemal Aykurt ise Kurtuluş Savaşı’nı yüceltmekte ve egemenlik haklarına vurgu yapmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978d):

... Egemenlik hakkımıza, vatanımızın bütünlüğüne, Türk’ün haysiyet ve şerefine uzanan namert eller, tarihin her devrinde kırılmıştır. Milletimizi, Haçlı Seferlerine göğüs germiş, düveli muazzamaya karşı koymuş, Batı’nın emperyalist güçlerine karşı mağlup olmamış, Türk askeri her türlü imkânsızlıklar içerisinde, karnında bir lokma ekmek dahi yokken, Millî Mücadele’de zaferler kazanmış; Çanakkale’de,

Sakarya’da ve Dumlupınar’da tarihe altın sayfalarla destanlar yazdırmıştır. Dünyada devletleri devlet yapan, topraklarındaki kayıtsız şartsız egemenlik hakkına sahip olmaktır. Bundan kısmen dahi vazgeçmek veya başka bir güçle paylaşmak, devlet için de millet için de bir haysiyet ve şeref meselesidir. (s.139)

Siyasetin resmî düzeyinde, Kurtuluş Savaşı’na dair söylemde düşmanın emperyalist amaçlarına dair bir uzlaşının var olduğu ve bu uzlaşî dâhilinde ülkenin düşman işgalinden kurtarıldığı savunulmaktadır. Sağın farklı noktalarındaki partiler, Kurtuluş Savaşı’nın emperyalizme karşı verildiği noktada hemfikirdir. Nitekim MNP’nin kuruluş beyannamesinde de Çanakkale’ye ve Kurtuluş Savaşı’na yapılan vurgularla, milletin “imana sarıldığı zaman” neler yapabildiğinin gösterildiği aktarılmaktadır. MNP, Çanakkale’yi ve Kurtuluş Savaşı’nı “yakın tarihin açık şaheserleri” ve “milletin hayatiyetini kaybetmediğini ortaya koyan kuvvetli deliller” olarak tanımlamaktadır (Sevilgen, 1980). Millî Görüş hareketi de kendisini Kurtuluş Savaşı’nda verilen millî mücadelenin, kurtuluş sonrasında, 20. yüzyıldaki “Hak” ve “Batıl” savaşının taraflarından biri olarak tarif etmektedir (Engin, 2019). Ancak bütün bunların haricinde, özellikle Muhafazakâr/İslâmcı siyasi söylem dönem dönem yansıyan eleştirelliğin de irdelenmesi gerekmektedir. Bu eleştirelilik, siyasi söylem haricinde siyaseti etkileyen düşünce dünyasına da yansımış ve resmî tarih anlatısına karşı alternatif geliştirilmeye çalışılmıştır. Geliştirilen bu söylemin temelinde, 1919-1922 döneminde, savaş sürecindeki birliktelik ile savaş sonrasındaki gelişmeler arasında derin ayrımın olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki muhafazakâr siyaset ve söylem, Çanakkale’de olduğu gibi Kurtuluş Savaşı’nda da dinî motivasyonu ve inanç faktörünü ön plana çıkarırken, emperyalizme karşı mücadelenin başarı faktörünü “iman gücüne” indirgemektedir. Buna paralel olarak, Kurtuluş Savaşı’nın ardından yaşanan gelişmelere karşı keskin ve net bir karşı çıkış söz konusuyken, Kazım Karabekir ve Mehmet Akif Ersoy gibi muhafazakâr kimliğiyle bilinen ve Kurtuluş Savaşı sonrası oluşan yeni yönetime karşı eleştirilerini dile getiren isimlerin yüceltilmesi ve savaşta bu isimlerin büyük paylarının olduğu anlatısı geliştirilmektedir. Ancak ayrım nettir: Kurtuluş Savaşı sürecinde yaşananlar ve emperyalizme karşı mücadele ile savaş sonrasındaki gelişmeler birbirinden ayrılmalıdır. Necmettin Erbakan, Kurtuluş Savaşı’nın emperyalizme karşı mücadele yönüyle birlikte bu ayrımı da açık bir şekilde ifade etmektedir (Erbakan, 1969):

Türk Milleti'nin Allah'tan gelen ölümsüzlük iradesiyle şahlanışını temsil eden Millî Kurtuluş hareketinin peşi sıra, hareketi gerçekleştirmiş hakiki kahramanların iradesine zıt olarak kök alakamız büsbütün kesilmek, ruh kökümüz kurutulmak istenmiştir. Türk'ün ruh kökünü çürütme hareketinin önderi Cumhuriyet Halk Partisi'dir. (Karakteristik) çizgilerinin en keskinini İkinci Dünya Savaşı yıllarında idrak ettiğimiz Cumhuriyet Halk Partisi, Birinci Cihan Harbi sonunda tasfiye masasına yatırılan Türk'ü madde planında kurtarmış olmak iddiası ve onun yalancı imtiyazıyla, ruh planında yerin dibine geçirmiş ve yine bu devre boyunca, onu, dilinden, tarihinden, ananesinden, ahlakından, malına ve parasına tasarruf hakkından, emeğini değerlendirme kefaletinden, kısaca maddiyat ve maneviyatından topyekûn yoksun bırakmak için ne lazımsa yapmıştır. (s.3)

1960 sonrasındaki muhafazakâr dergilerde, Kurtuluş Savaşı'nın birinci meclisinde yer alan “İkinci Grup” ve Mustafa Kemal Atatürk'e karşı muhalif görüşleriyle bilinen Hüseyin Avni Ulaş gibi isimlere geniş yer verilmektedir. Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı'nın dinî ve ulvî yönünü vurgulayan ve savaşın kazanılmasındaki “iman” faktörüne yoğunlaşan metinler yaygınlaşmıştır. İki sürece dair ayırım, bir anlamda savaş dönemindeki “iman” vurgusu ile savaş sonrasındaki “inkılâp” vurgusu olarak ayrılabilir. Ancak uzlaş, savaşın emperyalizme karşı verildiği üzerinedir. Necip Fazıl Kısakürek, 1973 yılında kaleme aldığı “Ahlak Davamız” başlıklı yazısında, Kurtuluş Savaşı'na da vurgu yaparak sert bir inkılâp eleştirisinde bulunmaktadır (Kısakürek, 1973):

Cumhuriyet inkılabını doğuran İstiklal Savaşının ruhuna bağlı ve o ruhun fedaisi herkes, sadece bu fedailiğin verdiği hakla, ondan inkılâp gerçeğini ve gerçek inkılâbı istemelidir! Hintlilerin “gulügulu”su gibi, “inkılap, inkılap!” diye geviş, getirmek mi gerçek inkılaba hizmettir; yoksa ona, kaynaklarını tıkadığı eski ahlak telakkimize karşılık yeni bir kaynak açmak kaygısını aslâ duymamış olduğunu hatırlatmak mı? İsta o zaman inkılap şapa oturacaktır. (s.9)

Kurtuluş Savaşı'ndaki “inanç” faktörü ve dinî motivasyona dair tartışmaların en önemli kaynaklarından birini, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'na dair görüşleri bakımından sağın en uç noktalarından biri sayılabilecek Kadir Mısıroğlu oluşturmaktadır. Özellikle muhafazakâr sağ siyasetin beslendiği kaynaklardan biri olan Mısıroğlu, 1960-1980 döneminde, “Lozan Zafer mi Hezimet mi?” ve “Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahitler” kitaplarıyla, Kurtuluş Savaşı ve sonrasına dair ayırımı

daha da derinleştirmektedir. Diğer örneklerde olduğu gibi; Mısıroğlu da bu yıllarda “Hristiyan dünyasının” Türk milletine darbe vurmak için büyük bir fırsat elde ettiğini ve Türk Kurtuluş Savaşı’nın da “İslam temsilcisi Türk’ü bu mevkiden uzaklaştırmak gayesini güden saldırıların en son ve en önemlisine milletçe, canhıraş bir karşı koyma hareketi” olduğunu ifade etmektedir. Ancak Mısıroğlu, sonrasında iktidarı ele geçiren yönetici kesimi suçlamakta ve “zafer sarhoşu” bir kadronun, Türklüğü “İslam temsilciliğinden istifa ettirerek” Türk’ün güç kaynağı olan bütün hasletlerin tahrip ve imha olduğunu belirtmektedir. Fakat savaşın kazanılmasında en büyük pay, Mısıroğlu’nun “sarıklı mücahitler” olarak tanımladığı dindar kesimlere aittir (Mısıroğlu, 1974).

Sonuç olarak, sağın farklı kesimlerinde Kurtuluş Savaşı’nda emperyalizmin konumuna dair bazı uzlaşılar ve aynı zamanda farklılıklar ortaya çıkmaktadır. En önemli uzlaş, sağın bütün kesimlerinde Kurtuluş Savaşı’nın emperyalizme karşı bir mücadele olarak gerçekleştiği üzerinedir. Güçlü ve yayılmacı düşmanlara karşı mücadele veren ve bu mücadeleyi kazanan Türk milleti, Türk milliyetçileri açısından sürekli düşmana, yani yabancı devletlerin emperyalizmine karşı teyakkuzda olurken, Kurtuluş Savaşı’nı da bir mücadele örneği olarak aktarmaktadır. AP’li siyasetçilerin bir kısmı, Kurtuluş Savaşı üzerinden bir politika ve milliyetçilik anlatısı dile getirirken, geniş bir kitleden oy alma potansiyeli ve dönem dönem iktidar olma gücüne ulaştığından, söylemlerindeki emperyalizm vurgusunu düşük yoğunlukta tutmaktadır. Muhafazakâr/İslamcı kesim ise Kurtuluş Savaşı değerlendirmeleri bakımından sağın diğer kesimlerinden ayrılmaktadır. Kurtuluş Savaşı, özellikle Millî Görüş geleneği açısından emperyalizme karşı bir mücadele örneği göstermektedir; fakat bu mücadeleyi veren kesimler sonrasında yönetme gücünden uzaklaşmış, dışlanmış ve resmî bir anlatı oluşmuştur. Yalnızca Kurtuluş Savaşı’nı değerlendirmekle yetinmeyen bu görüş, savaşın motivasyonunu, dinamiğini ve zaferdeki pay sahiplerini dönüştürmeye çalışırken, savaş sonrasını da bir tür hesaplaşma unsuru olarak değerlendirmektedir.

3.3.2. Atatürk’ün Kişiliği ve Emperyalizm Karşıtlığı

Atatürk, Türk siyasal yaşamının bütününde yer alan ve Türkiye’de özellikle siyasal ve toplumsal yaşama dönük birçok alanda karşılaşılan, değerlendirilen veya yer verilen bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Atatürk’ün bizzat kişiliğinin ve yaşadığı dönemin

özellikleri haricinde, Atatürk sonrasındaki Atatürk imajı ve bundan hareketle geliştirilen Kemalizm ve Atatürkçülük gibi ideolojiler de siyasal yaşamda etkili olmuştur. Örneğin Kemalizm, hep yeniden üretilen ve kabul ettirilen/edilen, kabul edildikçe ve yerleştikçe kendi kendini üretmeye devam eden bir meşruiyet miti/normudur. Atatürk, “kurucu lider” olarak siyasal yaşamda yer edinmiş ve siyasi söylemde kendisine yer bulmuştur. Atatürk’ün “emperyalizm karşıtı” yönü de daha önce değerlendirilen Kurtuluş Savaşı süreciyle ilişkilendirilmektedir. Öte yandan “mazlum milletlere örnek olan” bir figür olarak Atatürk’ün bu özelliği de vurgulanmaktadır. Ancak sağın uç muhafazakâr/İslami kesimleri, Atatürk’e topyekûn bir eleştiri getirirken bu eleştiriler Kurtuluş Savaşı dönemine dair de kendisini göstermektedir ve Atatürk’ün “anlaşılamaması” üzerinden Atatürkçülük üzerinde de yoğunlaşmaktadır. Atatürk, bu açıdan Atatürkçüler tarafından istismar edilmektedir ve sağ da bu istismara karşı “gerçekleri” vurgulama iddiasındadır. Bu noktada, bir istisna olarak MHP’de siyaset yapan *Fedai* dergisinin sahibi Kemal Fedai Coşkun’ın görüşleri dikkat çekmektedir. Coşkun’e (1969b) göre Atatürk ismi hem sağ hem de sol tarafından demagojik bir istismar konusu hâline gelmiştir. Sağ ve sol, inanmadıkları hâlde Atatürk’ü bir paravan olarak kullanmakta ve kendi eğilimlerine çekmeye çalışmaktadırlar.³⁷ Atatürk’ü komünistler, Siyonistler ve Masonlar da kullanmakta, hatta Marksist ve sosyalist olduğunu iddia etmektedir. Coşkun’e göre bir komünist, sosyalist, Marksist, Siyonist ve Mason olmayan Atatürk; muhafazakâr, sağcı, ümmetçi, şeriatçı veya mukaddesatçı da değildir. Coşkun, Atatürk’ü “İnkılâpçı, Kemalist bir milliyetçi” olarak tanımlamaktadır.

Atatürk’e dair tartışmalar, Atatürk’ün farklı özellikleri ve niteliklerinden sıyrılıp, özel bir alanda değerlendirilememesi bakımından yeni tartışmaların başlangıcına da sebep olmaktadır. Örneğin; “Atatürk”, “Mustafa Kemal”, “Gazi Paşa”, “Sarı Paşa” vb. kullanımlar bile politik göndermelerin ve tarafların göstergesi sayılabilmektedir. Ancak 1960-1980 dönemi değerlendirildiğinde, siyasi söylemlerin çok büyük kısmında Atatürk’e yönelik saygı ve sağın farklı kesimlerinde yüceltme vurgularının bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada da Kurtuluş Savaşı ile Cumhuriyet dönemine dair farklı anlatılar oluştuğu gibi; yer yer Kurtuluş Savaşı’na liderlik eden Mustafa Kemal

---

³⁷ Coşkun’ın bu eleştirisinin çıkış noktası, muhafazakâr görüşleriyle bilinen Şule Yüksel Şenler’in, bir konferansta, Atatürk’ün Latife Hanım’la evlendikten sonra Latife Hanım’ın başını örttüğünü iddia etmesidir. Coşkun’e göre Şenler, böylece Atatürk’ü “tesettürün savunucusu” olarak göstermektedir. Ancak Coşkun, Atatürk’ün yanlış tanıtıldığını ve tesettüre karşı olduğunu belirtmiştir.

ile Cumhuriyet'in kurucusu Atatürk arasında da farklı anlatılar oluşmaktadır. Atatürk'e dair tartışmaların, özellikle sağın siyasi ve düşünsel boyutu birlikte değerlendirildiğinde, sola karşı Kurtuluş Savaşı ve Atatürk savunusu etrafında gelişebildiği de gözlemlenmektedir. Özellikle solun oluşturduğu anlatı, solun farklı fraksiyonlarına göre değişebilmekle birlikte 1960-1980 arasındaki Atatürkçülük, sol ve Kemalizm arasındaki ilişkiye dair tartışmaların bir yansıması olarak karşılık bulmuştur. Bu açıdan 1960-1980 döneminde Kurtuluş Savaşı ve Atatürk anlatısı da emperyalizm tartışmaları bağlamında sağ ve sol arasında bir mücadele alanı oluşturmuştur. Mümtaz Tarhan, bu mücadeleyi açık bir şekilde dile getirmekte ve inkılâpçılık ile Atatürkçülüğü "geçim kapısı" yapanlara dikkat çekmektedir (Tarhan, 1964):

Bu arada bu karanlık, tehlikeli vaziyetten inkılâpçılık perdesi altında muayyen bir ideoloji hesabına faydalanmak isteyen bir zümrenin faaliyetleri de gözden kaçmamalıdır... Bunlar, hakiki vatansever, milliyetçi ve Atatürkçü gençlerin, münevverlerin vesaire zümrelerin arasına girmek, başlarına geçmek ve inkılâpçılığa istedikleri manayı verdirmek suretiyle onların saflık ve gafletinden büyük bir ustalıkla faydalanmasını bilmektedirler... Bu sözde fikir adamlarına göre Atatürkçülük sağcı değil, solcu olmalıymış, inkılâpçılık ile sağcılık birleşmezmiş. Her inkılâp gibi Atatürk inkılâplarının da solda bulunması gerekirmiş. Hakikatte Atatürk'e ve Atatürkçülüğe bundan büyük ihanet olamaz. (s.124)

Dündar Taşer, Türkiye'deki solcuların Atatürk'ü ağızlarından düşürmediklerini, her fikir ve hareketlerini Atatürk'e atıf ve izafe etmeyi bir dil geleneği hâline getirdiklerini aktarmaktadır. Bu durumun samimiyetini sorgulayan Taşer'e göre temelde Marksist olan Türk solcuları; din, milliyet, devlet gibi mefhumları reddetmeleri bakımından milliyetçi olamamaktadırlar. Yani Taşer hem Marksist hem de milliyetçi olmanın imkânsız olduğunu belirtirken, Atatürk'ü de milliyetçi bir lider olarak konumlandırmaktadır. Kurtuluş Savaşı sırasında solun liderliğini üstlenen isimlerden Şefik Hüsnü, Taşer'e göre Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkmış ve İngilizlerle iş birliği yaparak Kuvayımilliye'yi "burjuva mümessili" olarak tanımlamıştır. Nazım Hikmeti ise Kurtuluş Savaşı'nın en önemli evresinde Rusya'ya kaçmıştır. Emperyalist İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan Anadolu'nun ortasında iken, Nazım Hikmet ise Rusya'da kalmıştır. Taşer, "Atatürkçülük", "Kurtuluş Savaşçılığı" gibi kelimelerin solun yalnızca "dilinde" olduğunu belirtmektedir (Kösoğlu, 2003).

Dündar Taşer'in eleştirileri, Atatürk'ün kişiliğinden sıyrılarak Atatürkçülük ve sol ekseninde geliştirmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi; 1960-1980 arasındaki tartışmalar Atatürk'ün kişiliğini de aşarak Atatürkçülük, Kemalizm ve sol arasında ideolojik bir tartışma alanına çekilmiştir. Sağın anlatısında, Atatürk istismar edilmektedir ve anlaşılamamaktadır. Bu açıdan sağ, “gerçek” Atatürk'ü anlatma ve açıklama çabasını farklı alanlarda ve bağlamlarda ortaya koymaktadır. Taşer de solun yarattığı Atatürk anlatısı ile gerçekte olanlar arasındaki farkı ortaya koymak isteyen bir figür olarak öne çıkmaktadır. Taşer'in anlatısında Atatürk'le birlikte Atatürkçülük değerlendirilmektedir; zira “Atatürkçü geçinenler”, Atatürk'ün yaptıklarının özünü, fikrini ve amacını düşünmemektedir. Tanzimat fikrinin hâkim olduğu bir siyaset, edebiyat ve kültür devresinde yetişen bir “asker devlet adamı” olan Atatürk, Taşer'e göre bundan kurtulmak istemektedir. “Avrupalılara hoş görünmek, onların takdirini kazanmak” olarak tanımlanan Tanzimat fikrine, bu yapısı itibarıyla Atatürk de karşıdır. Tanzimat, “Avrupa'da desinler ki” dedirtmek için uygulamaya konmuştur ve Atatürk de bu aşağılık kompleksini yok etmek istemiştir (Kösoğlu, 2003).

Atatürk'ün emperyalizmle mücadelesi, 1960-1980 dönemindeki sağ siyasi partilerin dış politikaya dair eleştirilerinde de önemli bir dinamik olmuştur. Bu dinamik, sömürge sonrası bağımsızlığını kazanan devletlerle ilişkilerde kendisini göstermiş, özellikle bu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesini isteyen siyasetçiler, Atatürk dönemindeki Kurtuluş Savaşı'nı ve bizzat Atatürk'ün mücadelesini örnek göstermişlerdir. Emperyalizme karşı mücadeleyle ele alınan ve Atatürk'ün mücadelesinde temellendirilen bir diğer mesele ise Kıbrıs'tır. Özellikle uluslararası alandaki gelişmeler bağlamında, sağ siyasette emperyalizm karşıtlığının Türkiye'nin çıkarları ve Atatürk'ün emperyalizm karşıtı mücadelesi noktasında özdeşleştirildiği ve örnekler verildiği anlaşılmaktadır. AP'li Fethi Tevetoğlu, bu konuda da AP'deki diğer siyasetçilere göre daha uç ve net bir anlatıyı temsil etmektedir. 1966 yılında, Cumhuriyet Senatosu'ndaki Millî Birlik Grubu'nun verdiği ve Kıbrıs konusuna dair genel görüşme talebini içeren önergeyle ilgili konuşan Tevetoğlu, Kıbrıs meselesi konusunda Birleşmiş Milletler'i eleştirmektedir. Tevetoğlu, dış politikada yeni bir gelişme olarak, ele alınan dönemde BM'nin yapısının değiştiğini, üye devletlerin birçoğunu Asya ve Afrika devletlerinin oluşturduğunu ve bu milletlerin önem derecelerinin, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın önüne geçtiğini belirtmektedir. Ancak bu devletlerin bir kısmının Türkiye'yle hareket etmemesi, Tevetoğlu'nun

eleştirilerini dış politikaya yöneltmesine sebep olmaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1966a):

1960'lı yılların yarattığı siyasi ortamdan ve dış politikadaki gelişmelerden, siyasetin sağında bulunan partilerin de etkilendiği anlaşılmaktadır. CKMP Niğde Milletvekili Mehmet Altınsoy'un 1966 yılında verdiği önerge de bu açıdan anlam kazanmaktadır. Altınsoy, Kıbrıs konusunda yapılan BM oylamasında, ülkelerin tutumunu incelemiş ve hükûmetin dış politikasına yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Tevetoğlu'na benzer şekilde Altınsoy da Kıbrıs konusunda yapılan oylamada, Afrika devletlerinin neden Türkiye'ye karşı hareket ettiğini sorgulamaktadır. Altınsoy'a göre bu devletler, emperyalizme karşı mücadele ederken Türkiye'yi ve özellikle Atatürk'ü örnek ve önder olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca bu devletlerin birçoğu da Altınsoy'un ifadesiyle "Müslüman"dır ve bu sebeple Türkiye'nin yanında olması beklenmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966c). MP Balıkesir Milletvekili Mesut Ozansü de benzer çekinceleri ve eleştirileri dile getirmektedir. Dış politikadaki eksiklikleri dile getiren Ozansü'ye (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1967b) göre yabancı devletlere verilen vaatler ve tavizlere bağlı olmanın neticesi, olası bir atom savaşının ilk kurbanlarından biri olmaktır. Türkiye'deki Amerikan üslerinin gerekçesini bu şekilde açıklayan Ozansü, "dünya emperyalizmine Atatürk'ün liderliğinde karşı çıkmış" ve Kurtuluş Savaşı vermiş bir millet olarak, "Atatürk'ü kendine örnek edinen ülkeler bloğuna", kendisi de az gelişmiş bir ülke olan Türkiye'nin karşı çıkmasını, Kurtuluş Savaşı'nın saygınlığına bir darbe olarak yorumlamaktadır.

1970'lerin ikinci yarısı, 1960'ların ve 1970'in ilk dönemlerinin aksine, Atatürk'ü konumlandırma bakımından emperyalizm ve dış politikadan uzaklaşarak, Türkiye'nin yapısını ve dönemin koşullarını yansıtır bir şekilde, kutuplaşmanın ve siyasal çatışmaların yaşandığı bir ortamda bir "meşruiyet" aracı olarak Atatürk'ün konumlandığı bir dönem hâline gelmiştir. Bu durum, Atatürk'e dair "gerçeklik" tartışmalarının da şiddetlenmesine ve gerçek Atatürk'ün politik pozisyonuna dair polemiklerin de artmasına sebep olmuştur. 1960'ların bağlamındaki "emperyalizm" odaklı anlatılar, iç politikaya dönük Atatürk anlatısına dönüşmüş ve böylece söylemler de güncellenmiştir. Ayrıca Atatürk'ün komünizm karşıtlığı da sıklıkça işlenmiş ve dile getirilmiştir. İçişleri Bakanlığına dair bir kanun tasarısı üzerine konuşan, CHP'yi aşırı solun terör eylemlerinden ve anarşi hâlinde sorumlu tutan ve ele alınan dönemde partisi iktidarda olan AP'li Ramazan Çalışkan, "Mustafa Kemal'in Türkiye'si"

vurgusunu kullanmaktadır. Çalışkan'a (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1980a) göre "Türklük âleminde milliyetçi düşüncenin en büyük lideri" Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal, milliyetçi düşüncesini yeni bir Türk Devleti kurmaya vardırıldığı için Türk Milleti'nin en büyük lideri olarak görülmektedir. Devletin "bekası" ve güvenliği de Atatürk üzerinden vurgulanıp temellendirilmektedir:

Kurucu lider olarak Atatürk'ün rolü ve Atatürk'e dair anlatılar, sağ siyasette ve düşünce dünyasında tartışılmış ve bu kapsamdaki farklı yorumlarla da beslenmiştir. Sağın dar fakat etkili bir kesimi, Atatürk'e eleştirilerini sert bir ifadeyle yansıtmakla birlikte, sağın büyük bir kesiminde Atatürk'e ve Kurtuluş Savaşı'na yönelik yüceltme hâli söz konusudur. Atatürk'ün emperyalizm karşıtlığı, daha önceki başlıklarda da değerlendirildiği gibi süreklilik göstererek ele alınan dönemdeki dış politik gelişmeler karşısında da anlatının temellendirilmesini sağlamıştır. Özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerle Türkiye'nin ilişkilerini değerlendiren ve bu ilişkilerin gelişmesine önem veren sağ siyaset, Kurtuluş Savaşı'nı örnek bir süreç, Atatürk'ü de örnek bir lider olarak değerlendirmiş ve bu anlatıyı kullanmıştır. 1970'lerin ikinci yarısı, farklı konularda Atatürk'ün yeniden konumlandığı bir anlatı oluşturmuş, özellikle komünizmle mücadele konusunda Atatürk'le temellendirilen ve devletin düzgün işleyişi ile güvenlik merkezli bir anlatıya konu olmuştur.

Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'e dair anlatı, Türkiye'nin doğrudan maruz kaldığı bir işgal süreci ve emperyalizmle Anadolu topraklarında yüzleşme sonucu bakımından önem taşımaktadır. Bu anlatı, ortam bakımından Kurtuluş Savaşı ve erken cumhuriyet dönemleri ile oluşturulduğu tarih olan 1960-1980 dönemini kapsamaktadır. Anlatının kahramanları Mustafa Kemal Atatürk ve Türk milleti, kötü karakteri ise emperyalist Batılı güçler ve özellikle Yunanistan'dan oluşmaktadır. Kurban Türk milleti, iç düşmanlar ise komünistler ve aşırı solculardır. Olay örgüsü, Kurtuluş Savaşı ve emperyalist güçlere karşı verilen mücadeleyle başlamıştır. Atatürk liderliğinde zaferin kazanılmasıyla birlikte cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasında Atatürk'ün emperyalizm karşıtı politikaları öne çıkmaktadır. Dönemsel süreklilik, anlatının bu noktasında ortaya çıkmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nda emperyalizme karşı verilen mücadele ve sonrası, Soğuk Savaş dönemindeki yeni emperyalist tehditlerin ortaya çıkmasıyla özdeşleştirilmiş ve tarihi bir süreklilik ortaya çıkmıştır. Anlatının etik/ahlaki boyutunda, milli bağımsızlık ve egemenliğin korunması bulunmaktadır. Emperyalizme karşı topyekûn mücadele gerekliliğinin vurgulanması ve Atatürk'ün

mirasına sahip çıkma ve onu doğru anlama zorunluluğu, Soğuk Savaş sürecinde başta komünizm olmak üzere her türlü emperyalizme karşı uyanık ve temkinli olma zorunluluğu olarak yansımıştır. Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'ün konumuna dair baskın anlatı, Atatürk'ün önderliğinde emperyalizme karşı kazanılan bir zafer çerçevesinde oluşmuştur. Bu anlatıda Kurtuluş Savaşı, emperyalist güçlere karşı verilen büyük bir mücadele olarak konumlandırılmaktadır. Atatürk, emperyalizme karşı mücadelenin sembol lideridir ve Türkiye Cumhuriyeti, emperyalizme karşı kazanılan zaferin ürünüdür. Anlatıya göre Atatürk'ün emperyalizm karşıtı duruşu, Türk dış politikasının temel ilkesidir ve Soğuk Savaş döneminde de emperyalist güçlerin tehdidi devam etmektedir. Karşı anlatı, Kurtuluş Savaşı sonrası emperyalizmle uzlaşıldığı iddiası üzerinedir. Karşı anlatıya göre Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizm karşıtı niteliği abartılmaktadır. Çünkü savaş sonrası dönemde Batıyla yakın ilişkiler kurulmuştur ve Atatürk'ün emperyalizm karşıtlığı, pragmatik bir dış politika tercihidir. Nitekim Soğuk Savaş sürecinde de Türkiye, Batı bloğunun parçası olmuştur. Bu çerçevede ortaya çıkan meta anlatı, sürekli tehdit altında olan milli egemenliğin savunulması olarak yansımaktadır.

Anlatıda Atatürk, emperyalizm karşıtı bir lider olarak konumlandırılmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nı güncel siyasi meselelere referans olarak kullanan bu söylem, emperyalizm tehdidini güncel tutarak milli birlik söylemini güçlendirme amacını taşımaktadır. Komünizm tehdidi emperyalizmle ilişkilendirilmiş ve Atatürk'ün anti-emperyalist yönü vurgulanmıştır. Anlatı, bu çerçevede zaman içinde değişmiş ve 1960'larda dış politika odaklı emperyalizm karşıtı söylemin, 1970'lerde iç politika odaklı, komünizm tehdidine vurgu yapan ve devlet güvenliğini önceleyen bir forma dönüştüğü görülmektedir. Bu noktada sağ siyasetin, Atatürk ve Kurtuluş Savaşı mirasını sahiplenirken bunun siyasi bir meşruiyet amacı güttüğünü söylemek mümkündür. Bu açıdan Atatürk'ün farklı siyasi gruplar tarafından farklı yorumlanması ve tartışmaların derinleşmesi süreci de hızlanmıştır.

4. TÜRKİYE’DE SAĞ SİYASET, EMPERYALİZM VE DIŞ POLİTİKA

Emperyalizm tartışmaları, özellikle içinde bulunulan dönemin şartlarını ve bağlamın bütünü yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Anlatının niteliğini yansıtan faktörlerden biri de bu açıdan bağlamdır. 1960-1980 dönemi, siyaset açısından kimliklerin ve farklılıkların daha çok gündeme geldiği, Türkiye’deki siyasallaşma sürecinin çok hızlı bir şekilde yaşanırken toplumun da buna hızla uyum sağladığı bir süreci yansıtmaktadır. Özellikle 1965 seçimleri, 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından oluşan yeni siyasi yapıdaki aktörlerin kendilerini göstermesi, siyasal kampanyalarla halkla temas kurması ve söylemlerini de Türkiye’nin gündemine göre göstermekle birlikte ideolojik vurguları da dile getirmesiyle toplumsallaşma ve siyasallaşma süreçlerini de hızlandırmıştır. Uluslararası siyasi ve ekonomik gelişmelerin yansıması ise sürecin diğer boyutunu oluşturmaktadır. Türkiye’nin konumu, gelişmelerden doğrudan etkilenirken ülke içindeki siyasi dengelerin öneminin artmasına yol açmaktadır. Böyle bir ortamda, iktidara gelme motivasyonunun siyasi aktörleri geçmiş döneme kıyasla daha çok etkilediği, aynı zamanda yeni gelişmelerle de karşı karşıya bıraktığı söylenebilmektedir.

Türkiye’nin yapısı, 1960’ların başından itibaren sosyal ve ekonomik düzeyde de değişim göstermiştir. Özellikle hızlı ve kontrolsüz kentleşmenin oluşturduğu yeni toplumsal gruplar, siyasi aktörlerin söylemlerinin hem çıkış noktası hem de hedefi olmuştur. Siyasi aktörler, toplumsal değişimden hareketle yeni seçmen kitlelerine uygun yeni söylemler de geliştirmiştir. Aynı zamanda sosyal ve siyasi yaşamdan duyulan memnuniyetsizlikler, ekonomik ve siyasi krizler, Türkiye’nin geçmişteki tek partili yapısı ve yaşadığı ilk askerî darbenin ardından yeni darbe girişimlerine maruz kalması, siyasi söylemleri etkileyen diğer unsurlar olarak ön plana çıkmıştır. Böyle bir dönemde, uluslararası yeni gelişmelerin ve buna bağlı olarak kavramların da siyasal yaşama yansıdığı görülmektedir. “Emperyalizm”, böyle bir süreci ve aynı zamanda alt yapıyı yansıtmaktadır. Özellikle 1960 sonrası emperyalizm kavramının kullanımının

yoğunlaştığı ve özellikle Türkiye’yi de ilgilendiren uluslararası gelişmelerin “emperyalizm” yönünden incelendiği ve siyasi anlatı oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, uluslararası gelişmelere paralel olarak, özellikle dış politikaya dair söylemlerin ve gelişmelerin iç politikadaki yansımaları ve “emperyalizm” söyleminin konumu tartışılacaktır. Siyasi anlatılarda, emperyalizm kavramının yoğunlaştığı alanların özellikle dış politikaya ve bunun iç politikadaki yansımalarına odaklandığı anlaşılmaktadır. Emperyalizmin iç ve dış politika etkileşimindeki en önemli yansıması ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin varlığı ve “komünizm” üzerinedir. Daha önceki bölümlerde, 1960’a kadar Türkiye’deki emperyalizm tartışmalarında komünizm karşıtlığının tarihi dinamikleri olmakla birlikte esas olarak 1945 sonrasında SSCB’nin emperyalist amaçlarına ve saldırgan tavrına odaklandığı belirtilmiştir. 1960-1980 sonrasında komünizm karşıtlığı için aynı dinamiklerin varlığıyla birlikte anlatılar da zenginleşmiş ve gelişmiştir. Komünizme karşı varoluşsal olarak gelişen karşıtlık emperyalizmle ilişkilendirilmiş, “esir milletler” daha çok gündem olmaya başlamış, SSCB ile yaşanan krizler emperyalizm tartışmalarını gündeme taşımış ve komünizme karşı bazı iç dinamiklere dair tartışmaları da güncellemiştir. Çalışmanın bu bölümünde, komünizm ve SSCB çerçevesinde gelişen emperyalizm anlatısının dinamikleri ve aktörleri incelenecektir. Ayrıca ele alınan dönem, yalnızca SSCB değil aynı zamanda Batı’ya yönelik ciddi eleştirilerin ve krizlerin yaratmış olduğu dönemlik ve kalıcı/ideolojik tepkilerin de var olduğu bir dönemi işaret etmektedir. Bölümün ikinci alt başlığında, Türkiye’nin ambargo, üslerin kapatılması, Kıbrıs sorunu gibi dış politikada karşı karşıya kaldığı sorunlar karşısında sağın emperyalizm karşıtlığı irdelenecektir. Dönem, ayrıca “üçüncü dünya” olarak adlandırılan, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin de gündemde olduğu bir süreci göstermektedir. Sağ siyaset, 1960-1980 döneminde bu ülkelerin bağımsızlaşma süreçlerine ve Türkiye Cumhuriyeti hükûmetlerinin bu ülkelere yaklaşımlarına dair emperyalizm temelli bir anlatı kullanmıştır. Üçüncü ve son alt başlıkta, bu anlatı irdelenecektir.

4.1. Sovyet Emperyalizmi ve Anti-Komünizm

1960-1980 Dönemi, Soğuk Savaş’ın Türkiye’deki yansımaları düşünüldüğünde ideolojik gerilimlerin yoğunlaştığı ve derinleştiği, bir dizi istikrarsız dönemin ve ekonomik krizin sosyal yaşamı etkilediği ve terör eylemlerinin artışıyla birlikte düşük

yoğunluklu bir iç çatışma ortamının yaşandığı, güvenlik kaygılarının arttığı bir dönemi işaret etmektedir. Dönem, özellikle kendi içinde alt dönemlere ayrılması bakımından yekpare ve genel geçer özellikleri barındırmamaktadır. Özellikle 27 Mayıs'ın ardından kurulan koalisyon hükûmetleri, ardından AP'nin tek başına iktidara gelmesi ve 12 Mart muhtırasıyla birlikte, siyasi belirsizlikler ve koalisyonlar dönemini cephelешmeler takip etmiş ve süreç, 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte yeni bir döneme evrilmiştir. Bu açıdan, 1960'ın yarattığı yeni siyaset ortamının 1971'e kadar geçen süredeki şartlarıyla özellikle 1975 sonrasındaki gerilimli ve hatta çatışmalı ortamın şartları birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar, emperyalizm kavramının kullanımında ve özellikle anti-komünizm eksenindeki emperyalizm karşıtlığında da kendisini göstermektedir.

İdeolojik kutuplaşmanın derinleştiği Türkiye şartlarında, özellikle 27 Mayıs sayesinde yükselişe geçen ve bünyesinde radikal terör organizasyonlarından parlamenter düzeni benimseyen siyasi yapılara kadar geniş bir yapıyı barındıran sol hareketler, Türkiye'nin geçmişte yaşadığı tecrübelerle paralel olarak gelişen "Rusya karşıtlığı" ve "Rus tehdidi" söylemlerini yeniden canlandırmıştır. 1945'in hemen ardından gelişen anti-komünizm, 1980'e kadar siyasetin bütününde etkin ve egemen olsa da 1945'ten 1960'a kadar geçen süre içerisinde komünizm ve sol hareketler daha çok illegal bir sistemle ilerlemiş, "komünist olmak" Türkiye şartlarında potansiyel bir tehdit ve tehlike olmakla eş görülmüştür. Komünizm, iç siyasetteki aktörlerin birbirlerine yönelttiği suçlamaların ve ithamların da önemli bir konusu hâline gelmiştir. 1960 sonrasındaki sürecin farkı, Türkiye'deki bütün sol fraksiyonların görünür hâle gelmesi, faaliyetlerini ve eylemlerini kamuya açık bir şekilde gerçekleştirmesi ve toplumdaki "güvenlik" endişelerinin bu gelişmelere paralel olarak artmasıdır. Siyasette de bu endişenin yarattığı ortam hâkim olmuş ve aktörler de siyasal yaşamdaki söylemlerini ve hareketlerini buna uyumlu hâle getirmiştir. Türkiye'nin her yerinde şubeleri olan birçok anti-komünist yapının oluşması ve gelişmesi de bu konuda, sivil toplum düzeyindeki gelişmeleri göstermektedir. Ayrıca devlet, sivil toplum ve siyaset arasında, anti-komünizm eksenindeki ilişkileri de inceleme konusu hâline getirmiştir. Üniversite öğrencileri, yerel düzeyde ilgili şehrin ya da bölgenin ileri gelenleri, aydınlar, politikacılar ve iş dünyası arasında gittikçe gelişen ve birbirine geçen bir ağ da bu süreçle ortaya çıkmıştır. Kasabaların, Anadolu şehirlerinin ve kentsel bağlamın bu devasa ideolojik nüfuzu, dünyadaki Soğuk Savaş anti-komünizminden büyük

ölçüde etkilenmiştir. Türkiye'nin SSCB'den önceki jeopolitik statüsüne ilişkin retorik ve buna eşlik eden bir "Rus işgali" ve ahlaki ve siyasi çürüme ile ilgili endişeler, ana akım muhafazakârlardan İslamcılara ve Türk milliyetçilerine kadar Türk sağıının farklı aktörlerini kolayca bir araya toplamıştır (Yazıcı, 2012).

Türkiye'deki anti-komünist söylemin 1960-1980 dönemindeki seyrinde, emperyalizm kavramı önemli bir yer tutmuştur. Sağın farklı aktörleri, "emperyalizm" kavramının kullanımı konusunda özellikle anti-komünizm ekseninde büyük ölçüde uzlaşmış ve söylemlerini "anti-komünizm yarışı" kapsamında geliştirmiştir. Bunda diğer bir etken, kitle partisi veya ideolojik parti olup olmama durumu fark etmeksizin iktidar olma çabası içindeki partilerin, CHP'nin "ortanın solu" söylemine ve yeni politik ajandasına karşı konumlanması olmuştur. Bu durum, sağa hâkim olan ve özellikle tek parti döneminde yaşananları daima anımsayan CHP'ye karşı mesafeli ve karşıt anlayışın daha güçlenmesine de yol açmıştır. Örneğin Necip Fazıl Kısakürek, *Türkiye'de Komünizma ve Köy Enstitüleri* adlı kitabında, komünizmin Türkiye'de Kurtuluş savaşından beri varlık göstermeye başladığı, kendisini yamamaya çalıştığı Cumhuriyet inkılâbından, başta CHP olmak üzere Cumhuriyet idarelerinden hiçbir zaman öldürücü bir darbe yemediği ve hatta devletin tüm kademelerinde komünistlerin yerleştiği ve bunları tek sorumlusun CHP zihniyeti olduğu noktalarını dile getirmiş ve Türkiye'deki özellikle devlet kademesindeki komünist varlığının tek sorumlusunun CHP olduğunu savunmuştur (Kocaoğlu, 2020). Nitekim AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, daha sonra da değinilecek olan Milliyetçi Cephe hükûmetinin kurulma gerekçesini şöyle açıklamaktadır (Tiryaki, 2007):

Milliyetçi Cephe bir ihtiyacın neticesidir. Milliyetçi Cephe, solcu CHP karşısında, milliyetçi düşüncenin hâkimiyetini savunur. Solcu CHP, Türkiye'de halk iktidarından bahsederken milliyetçi cephe, millet iktidarından bahsetmektedir. Millet kavramı, halk kavramından çok daha geniştir. Halk milletin sadece bir kısmını ihtiva eder. Ama millet herkesi içine alır. CHP'nin halk iktidarından bahsetmesi bu zaman kadar yapılmış seçimlerle gelmiş iktidarlara da sanki halk iktidarı değilmiş, hâline de düşürmüştür. Milliyetçi Cephe, solun karşısında büyük tedirginlik duyan ve 73 seçimlerinde geniş ölçüde bölünmüş kitlenin, çeşitli partiler içerisinde bile olsa, mutlaka solun karşısında beraber hareket etme kararlılığının bir neticesidir. Milliyetçi Cephenin hangi ortak hedefler etrafında toplu olduğunu dün basına intikal ettirdik. Türkiye'nin birlik ve beraberliği, dirlik ve düzeni ve

demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin her türlü yıkıcılığa ve komünizme karşı savunulması, Türkiye'nin kalkındırılması, fukaralık, işsizlik ve çaresizliğe karşı tedbirler düşünülmesi ve sosyal adalet ve sosyal güvenlik ilkelerine en iyi şekilde cevap bulunabilmesi ve nihayet Türkiye'nin sosyal refah devleti seviyesine çıkarılması Milliyetçi Cephenin hedefleridir. Burada Milliyetçi Cephe sadece maddi değerleri, dinî inançları, tarihiyle beraber bütünlüğünü de koruma görevini kendisine almıştır. Hükûmetin teşkili, Milliyetçi Cephenin meselelerinden biridir. Ama Milliyetçi Cephe fikri, hükûmet meselesini çok aşan bir fikirdir. Hükûmet, sadece bir araya gelinebilecek sahalardan bir tanesidir. Ama onu çok aşan bir düşüncedir Milliyetçi Cephe. Buna göre Milliyetçi Cephenin çekirdeği teşekkül etmiştir. Bundan sonra yapılacak işler bu cepheyi canlı tutmak, hedefine doğru tutmak meseledir ki, bu dayanışma ve beraberlik sağlamaya çalıştığımız diğer partilerin de görevidir. Yani hep beraber bu işi yürüteceğiz. (s.30)

Süleyman Demirel'in Milliyetçi Cephe'nin kuruluşunu açıklama gerekçesi, aslında dönemin anti-komünizme dair anlatısını özetleyen, net ve somut bir açıklamadır. Zira devlet güvenliğini öncelikle noktasında, özellikle CHP'nin eksen değişimiyle birlikte komünizmin yayılmacı ve emperyalist yönünden duyulan kuşku, solun karşısında farklı niteliklere sahip olursa da Milliyetçi Cephe'yi oluşturan partileri bir araya getirmiştir. Demirel'in ayrıca yaptığı “Şık olsun diye mi dört parti bir araya geldi sanıyorsunuz? Türkiye de komünizm tehlikesi vardır. Gerçek Atatürkçüler komünizme karşı bir araya gelmişlerdir” açıklaması, tehlikeye karşı güvenlik önceliğini de ifade etmesi bakımından önemlidir (Kahraman, 2016). Milliyetçi Cephe'nin “hükûmeti aşan bir fikir” olma yönü, aslında siyasi mücadeleyle birlikte maddi değerleri, dinî inançları ve tarihi de koruma altına alan, kapsamlı ve çok yönlü bir hareket olma niteliğini de göstermektedir. AP, 29 Aralık 1974'te heyet olarak Celal Bayar'ı ziyaret ettiği sırada Bayar'ın, Milliyetçi Cephe ile ilgili “Memleketin bugün içinde bulunduğu komünizm tehlikesine karşı Milliyetçi Cephe hareketi doğrudur ve zamanında yapılmış bir harekettir” dediği aktarılmaktadır (Tuncer, 1975). Demirel'in açıklamasındaki “Solcu CHP, Türkiye'de halk iktidarından bahsederken milliyetçi cephe, millet iktidarından bahsetmektedir. Millet kavramı, halk kavramından çok daha geniştir. Halk milletin sadece bir kısmını ihtiva eder. Ama millet herkesi içine alır” ifadesi, milletin tanımına dair mücadeleyi yansıtmaları ve bunu yaparken siyasi partilerin kimliklerini ve algılanışlarını göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

Milletin tanımına ve kavramın kullanımına dair mücadele, derinleşmiş ayrılığı da yansıtmaktadır. Nitekim Milliyetçi Cephe'nin önemli aktörlerinden Alparslan Türkeş de bu noktaya değinmektedir (Türkeş, 1974):

Türkiye'yi parçalamak istiyorlar. Türkiye'deki komünistler bu gayelerine ulaşmak için sinsi bir şekilde çalışan hainlerdir. Komünistlerin Türkiye'yi parçalamak için kullandıkları Türkiye Halkları deyimi Türkiye sınırları içinde mutlaka yok edilmelidir. Türkiye halkları sözünü kullanan, Türkiye halkları diyerek Türk Milletini yok etmeyi hedef alanlara karşı uyanık olunuz. (s.88)

Milletin tanımına ve kullanımına dair tartışmalar, komünizm ve emperyalizm bağlamında esas olarak siyasi partilerin bir araya gelişlerini yansıtmaları bakımından da önem taşımaktadır. Yukarıda aktarılan Türkeş ve Demirel örneklerine ek olarak, 1974 öncesinde yapılmasına karşın bir araya gelme dinamiklerini net bir şekilde ifade eden açıklamalardan biri de CGP lideri Turhan Feyzioğlu tarafından yapılmıştır (Yücel, 2022):

Türkiye'de komünizm bir gerillâ savaşı patlatmak hedefine girmiştir. Türk vatanını ve Türk milletini bütün olan, tek olan bu aziz milleti ırk farkı gözetmeden bu vatana sadık olan herkesin öz sahibi olduğu bu vatanı, cetlerinin, uğrunda kan döktüğü bu aziz vatanı bölmek isteyenler vardır, Tekrar ediyorum, halklar yok, Türk milleti var. Sovyet Rusya Anayasası Sovyet halklarından bahseder. Bu efendiler Türkiye halkları dedikleri zaman Sovyet Rusya Anayasasının bir maddesini okuyorlar ve ben karşılarına Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile dikiliyorum ve diyorum ki; Türkiye'de Türk milleti vardır. (s.30)

Sola karşı bir araya gelen partiler, kendilerini nasıl tarif ederlerse etsinler, aşkın bir nokta olarak anti-komünizmde bir araya gelebilmiş ve tanımladıkları tehdide karşı mücadele etmiştir. Partilerin mensupları, TBMM'de CHP'yi veya TİP'i hedef alan konuşmalara, Milliyetçi Cephe koalisyonu olsa da olmasa da desteklemiş ve alkışlamıştır. Partilerin yönlerinin farklılığı veya geçmişleri, bu noktada büyük bir önem arz etmemektedir. Örneğin CHP'deki bir grubun ayrılışıyla kurulan GP'nin kuruluşunda da sola dair yaklaşım farklılığı ve milliyetçilik anlayışı yatmaktadır. "Sağ Kemalist" olarak tarif edilebilecek GP'nin, özellikle laiklik anlayışı bakımından MSP ile bir araya gelemeyeceği düşünülse de Milliyetçi Cephe'nin "aşkınlığı" ve devlet güvenliğini sağlama refleksi, farklı aktörleri bir araya getirmiştir. Nitekim yukarıda da

ifade edilen milletin tanımına dair yaklaşımlar ve “milliyetçilik” vurgusu, partileri bir araya getiren ana faktör olmuştur. 18 Aralık 1974 günü; AP, MSP, CGP ve MHP’nin hükûmet kurma çalışmaları ile ilgili kamuoyunu bilgilendirdikleri birlikte çalışmaya karar verdikleri toplantının ardından açıklanan ve Turhan Feyzioğlu tarafından okunan bildiride de bu vurgunun etkisi kendisini göstermektedir (Tuncer, 1975:):

Türk milletini kaderde, kıvançta ve tasada bölünmez bir bütün hâlinde millî şuur ve ülküler etrafında toplayan milletimizin millî birlik ruhu içinde yüceltilmesini amaç bilen Türk milliyetçiliği, ilham kaynağımızdır. Millî bütünlüğünü iç kavgalarla yok etmek isteyen her türlü yıkıcı faaliyetin karşısındayız. Millî ve manevi değerlere bağlı ve saygılıyız. Hür demokratik rejimi insan haysiyetine uygun yegâne idare şekli sayıyoruz. Türkiye Cumhuriyeti’ni komünizmin ve her türlü yıkıcı akımın saldırısına karşı azimle savunmaya kararlıyız. Milletimizi her türlü dikta, istibdat, baskı ve tahakküm tehdidinden de yoksulluk, darlık ve fakirlikten de kurtarmak ortak hedefimizdir. Türkiye’nin hür ve demokratik bir rejim içinde dengeli bir karma ekonomi sistemi ile kalkınacağı inancındayız. Artan nüfusumuza iş sahaları açılması için hızlı sanayileşmeyi, vazgeçilmez millî hedef sayıyoruz. Yatırım hevesini arttırmak kararındayız. Kanun hâkimiyetine ve vatandaşların anayasada yer alan temel hak ve hürriyetlerine, mülkiyet hakkına, meşru kazanca, sosyal adalet ve güvenliğe saygılı bir görüşle kalkınma hedeflerine ulaşacağı inancındayız. Kalkınma, aşırı sol sloganları ile kanun dışı eylemlerle, taklitçilikle, yağma teşvikçiliği yapılarak ve yurttaşın güven duygusu ve çalışma şevki yok edilerek gerçekleşmez. Sosyalist devlet macerasının hürriyetleri yok edeceğini, yurttaşlarımızın insan haysiyetine uygun ve mutlu şekilde yaşamalarını imkânsız hâle getireceğini bildiğimiz için sosyalist devlet kurma heveslerinin kesinlikle karşısındayız. Bütün milliyetçilerin aynı hedefler etrafında toplanacağına eminiz. (s.35-36)

Kimi yazarlarca sola karşı konumlanışlarından hareketle “reaksiyoner” sayılan sağ partilerin aslında kendilerine özgü ve ideolojik öz bakımından derinlikli bir yapıya sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bu açıdan bu partilerin anlatılarını yalnızca “sola karşı reaksiyon” olarak nitelendirmek yetersiz olacaktır. Partileri bir araya getiren, edilgen ve “karşı cevap” olarak nitelendirilecek söylemlerden ziyade ana omurga olarak “milliyetçilik” temelinde yer almalarıdır. Örneğin anti-emperyalizm,

CGP'nin ³⁸ milliyetçilik anlayışının ana omurgasını teşkil etmiştir. CGP'nin programına göre Atatürk'ün liderliğinde verilen kurtuluş savaşının mirası olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni gelecekte de bütün dış müdahalelere karşı korumak ve cumhuriyetin kurucu değerlerini geliştirmek partinin hedefleri arasında yer almıştır. Bu açıdan CGP, “yabancı ideolojilere ve siyasal sistemlere” aynı mesafede durmayı ilke edinmiştir. Milliyetçi mücadeleyi aynı zamanda emperyalizmle mücadele olarak kabul eden CGP, komünizmi dinî ve millî değerlere karşı tehlike olarak kabul ederken, kapitalizmin gelir adaletsizliğe yol açtığı düşünülen piyasa ekonomisine de mesafeli bir duruş sergilemiştir (Yücel, 2022). Bu noktada bir diğer örnek, Faruk Sükan'ın, 1978'de tek başına temsil ettiği ve CHP'nin kurduğu 42. Hükümet'te yer alarak iktidara gelebilen Demokratik Parti'nin³⁹ niteliğidir. Demokratik Parti'nin liderliğini yapan Ferruh Bozbeyli, “demokratik sağ” olarak tarif ettiği görüşüyle “sağ” olduğunu resmî olarak kabul eden ilk siyasi parti niteliğini taşımaktadır. Bozbeyli'ye göre Türkiye'de sağ tanımlayanlar hep solcular olmuş ve bu bağlamda sağın siyasal sınırları sol tarafından belirlenir hâle gelmiştir. Bu ise sağın, sol karşısında pasif bir pozisyon almasını doğurmuştur. Kendileri tarafından sağın pasif durumuna karşı yapılan itiraz ise demokratik sağ düşüncüyü doğurmuştur (Karataş, 2020). Bozbeyli'nin milliyetçilik anlayışı, muhafazakâr sağın kodlarıyla uyum içinde bir görünüm sergilemektedir. Bozbeyli'ye (1976) göre “millet”, Cumhuriyet'in ulus-devlet eksenindeki Anadolu coğrafyasıyla sınırlı bir millet tanımı değildir. “Ezelden ebede” bir Türk milletinin sınırları İslamiyet öncesi dönemden başlayarak günümüze kadar gelen yüzlerce yıllık bir sürekliliği belirtmektedir. Ancak Bozbeyli'nin “Türk

---

³⁸ CHP içinde, Turhan Feyzioğlu'nun “Ortanın Solu” programını yorumlayışıyla CHP'nin yorumlayışı ve geliştirdiği söylem arasında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Önceleri CHP üyesi olan ve hitabet yeteneğiyle etkili bulunan Feyzioğlu, esas olarak “Ortanın Solu” programının devletçi yönlerini savunmuştur. Feyzioğlu, “Ortanın Solu” tartışmalarının yaşandığı 1965 yılında, TBMM'de konuşurken, “Biz inanıyoruz ki bu memlekette komünizmin en saldırgan olduğu devrede komünizmin istilâ gayretlerine karşı koymayı bilmiş bir tarihî siyasete komünistlik ithamları savurmak; Stalin'in Boğazları isteyecek kadar şımarıldığı, Kars'a ve Ardahan'a göz dikecek kadar kızıl emperyalizmin heveslerine kapıldığı günlerde ona, ‘dur’ deme kudretini göstermiş olan insana, yani İsmet İnönü'ye kadar komünizm isnadını yaymak, bu memlekette komünizmi sevimsiz hâle getirmek yolu değildir” ifadelerini kullanmıştır. Anti-komünizm konusu her seferinde dile getiren Feyzioğlu'nun bu ve daha öncesinde bunun gibi demeçleri olmakla birlikte, ilerleyen süreç içerisinde güvenlikçi ve devleti önceleyen anlayışı, Feyzioğlu'nun liderliğinde bir grubun CHP'den kopup Güven Partisi'ni kurmasına yol açmıştır. İlerleyen süreçte Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'nin katılımıyla “Millî Güven Partisi” adını alan GP, Cumhuriyetçi Parti'nin de katılımıyla Cumhuriyetçi Güven Partisi'ne dönüşmüştür.

³⁹ Demokratik Parti de tıpkı GP gibi parti içi mücadelenin bir sonucu olarak kurulmuştur. Demirel'le parti içinde iktidar mücadelesine giren ve Celal Bayar'ın da desteğini alan Ferruh Bozbeyli, Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan ve Yüksel Menderes gibi isimler tarafından kurulan ve kurucu bazı isimlerin ayrılıp tekrardan AP'ye döndüğü Demokratik Parti'nin ömrü 10 yıl sürmüştür.

milleti” kavramının en önemli noktalarından biri, “milletin dinsiz olmayacağı” yönündeki görüşüdür. Bozbeyli’nin bu söylemi geliştirmesinin en önemli nedeni, “kıızıl yarınlara müjdesini vermeye başlayan” komünizmin millî ve manevî değerleri tehdit etmesidir. Siyasette komünizm tehlikesine dikkat çeken Demokratik Parti, devletin ekonomi üzerinde daha az kontrolünü desteklerken, şirketlerin insanları hissedar ve ortak olarak kabul etmesi gereken bir tür iş birliği de önermiştir. Parti, bu politikayı halkın komünizm tarafından aldatılma riskine karşı bir çözüm olarak açıklamıştır.

Türkiye’deki “komünist emperyalizm” anlatısı, 1960’tan 1980’e kadar geçen sürede, dönemin koşullarına göre farklılıklar göstermektedir. 27 Mayıs’ın yarattığı askerî vesayet karşısında başlayan koalisyonlar dönemi ve hemen ardından iki dönem üst üste sağ bir partinin, üstelik kendisini D.P’nin mirasçısı olarak gören sağ bir partinin tek başına iktidara gelmesi önemlidir. Türkiye’deki sol hareketler açısından, özellikle CHP’nin “ortanın solu” söylemiyle birlikte solun, siyasetin ana hatlarına yerleşmeye başladığı ve bir anlamda sola dair kavramların siyasetin merkezine ve gündemine daha fazla ve açık bir şekilde yerleşmeye başladığı görülmektedir. Parlamento içinde temsil edilen sol akımlarla birlikte, özellikle 1968 sonrasında illegal nitelikli sol hareketler de güç kazanmış, parlamento dışı yöntemler ve eylemlerle demokratik seçimler benimsenmeden bir “devrim” yaratma düşüncesi kabul görmüştür. Bu noktada yöntem olarak silahlı eylemler benimsenmiştir. 12 Mart muhtırasının ardından oldukça düşük bir yoğunluğa çekilen çatışma ortamı, 1976 sonrasında yeniden canlanmış ve silahlı çatışmaların gölgesinde bir siyaset ortamı doğmuştur. 1960’ların başında, özellikle entelektüel alanda bir tehdit olarak görülen ve siyasette izleri belirlenen komünizm karşıtlığı, 1968’den sonra komünizmin daha ciddi bir tehdit olarak algılanması ve devletin güvenlik aygıtlarının da çok daha fazla yoğunlaşmasıyla yeni bir noktaya varmıştır. Entelektüel bir tartışma veya karşıtlık olmaktan çıkan bu durum, komünizm karşıtı anlatıyı da etkilemiştir. Bu açıdan, 1960-1980 döneminde, yekpare bir komünizm karşıtlığının ve emperyalizm söyleminin olmadığını ifade etmek gerekmektedir.

Çalışmanın bu kısmında, literatüre dair yapılan taramalar çerçevesinde Türkiye’de komünizme karşı emperyalizm vurgusunun ortak yönlerinin belli noktalarda yoğunlaştığı anlaşılmıştır. Bunların başında, komünizme dair varoluşsal bir karşı çıkışın ve ideolojik tepkilerin varlığıyla Rusya’nın stratejik konumunun ve işgal

tehdidinin yarattığı etkinin birleşimi gelmektedir. Bu açıdan komünizme ve “komünist emperyalizme” karşı geliştirilen anlatılar incelenecektir. Ayrıca “esir milletler” de önemli bir vurgu olarak öne çıkmış, özellikle sağın farklı kesimleri tarafından ortak bir anlatı olarak kullanılmıştır. Bu başlık altında, esir milletlerin önemine ve komünist emperyalizmin bu anlatıdaki konumuna da değinilecektir. SSCB ile yaşanan krizler, SSCB’nin işgal girişimleri ve Türkiye-SSCB ilişkilerine dair vurgular da Türkiye’deki komünist emperyalizme ya da Rus emperyalizmine konu olmuştur. Gelişmeler bağlamında anlatıların farklı yönleri de değerlendirilecektir. Son olarak, Türkiye’de komünizme karşı sağ siyasette inanç ve maneviyat da önemli bir unsur olarak kullanılmış, bu bağlamda anlatılar da geliştirilmiştir. Öne çıkan ortak bir vurgu olarak, komünist emperyalizme karşı inanç ve maneviyata dair geliştirilen anlatı da yine bu kapsamda incelenecektir.

4.1.1. Komünizm Karşıtlığında Emperyalizm Vurgusu

4.1.1.1. Slav, Rus ve Komünist: Emperyalizmin Farklı Sıfatları

Türkiye’deki komünizm karşıtlığının dinamikleri, “1945-1960: Anti-Komünizmin Etkisinde Emperyalizm Söylemi” başlığı altında değerlendirilmişti. 1945-1960 Dönemi, komünizm karşıtlığının dinamiklerini ve Soğuk Savaş ortamının en gergin dönemini yansıtmaları bakımından önem taşıırken, Soğuk Savaş etkisindeki anti-komünizmin gelişiminin de başlangıcını ifade etmektedir. Soğuk Savaş öncesindeki komünizm karşıtlığı da uzun ve farklı unsurlara dayanan bir olguyu işaret etmekle birlikte; Rusya’nın konumu ve tarihi süreçte Türkiye ile Rusya arasında yaşananların yansımalarının anti-komünizmde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Komünizmin Rusya’yla özdeşleştirilmesi, siyasi ve sosyal söylemde Rusya’ya dair anlatıları geliştirmiş ve Komünizm, Rusya ve hatta “Panslavizm” arasında ortak anlamları ifade eden farklı kullanımlar ortaya çıkmıştır. Esas olarak “Komünist Emperyalizm”, “Rus Emperyalizmi” ve “Slav Emperyalizmi” aynı anlamları ifade etmekle birlikte kullanım alanları ve bağlamları değişmektedir. Örneğin kendisini “siyasi milliyetçi dergi” olarak tanıtan Millî Yol, SSCB’yi Sovyet Rusya olarak kodlamış, gerçek anlamda komünist ideolojiye sahip olsun olmasın bütün Rusların mevcut büyük Rus devletinin bekası için çalıştığı yönünde bir görüşe sahip olmuştur. Bu açıdan dünyadaki bütün komünizm faaliyetlerini de Sovyet Rusya’nın çıkarına dönük eylemler olarak değerlendirmiştir (Akkurt, 2021). MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Rus

emperyalizminin Türkiye üzerindeki sömürgeci ve istilacı emellerini komünizm ideolojisinin arkasına gizleyerek gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Türkeş, komünizmin yalnızca sadece bir dünya görüşü, ekonomik ve siyasi bir sistem değil; Rus emperyalizmini arkasına gizleyen bir paravan olduğunu belirterek komünizmin asıl tehlikesinin de bu olduğunu ifade ederken, komünizme karşı koyuşlarındaki itici gücün de bu olduğunu söylemektedir (*Devlet*, 1973). Nihayetinde, konuyla ilgili 1962 yılında, Osman Yüksel Serdengeçti tarafından dikkat çekici bir formül ortaya çıkmaktadır. Buna göre komünizm, Slavlıkla ve Ruslukla birleşerek Türkiye açısından korkunç bir tehlike arz etmektedir (Serdengeçti, 1962). Yani komünist emperyalizm, Rus emperyalizmi ya da Slav emperyalizmi arasında Türkiye’de sağ siyaset açısından herhangi bir fark bulunmadığı gibi, ideolojik bir doktrinin arkasında yabancı bir devletin emellerinin bulunması bakımından ayrıca tehlikeli bir durumun oluştuğu anlaşılmaktadır.

4.1.1.2. “Sinsi” Düşmana Karşı “Gaflet” ve “Uyanıklık” Söylemi

Komünizm, Rusya ve Slavlık arasındaki doğrudan ilişkinin haricindeki diğer bir dikkat çekici yön, komünizmin ve komünist emperyalizmin “sinsiliği” ve “hiç fark ettirmeden nüfuz etme” özelliğidir. Nitekim bu yönünden dolayı da komünizm için “yılan” benzetmesi yapılmakta ve komünistlerin kendilerini gizleme özelliklerine vurgu yapılmaktadır. AP’nin Aydın Milletvekili Reşat Özarda, YTP ve CKMP’liler tarafından da alkışlanan konuşmasında Türkiye’nin etrafının, “medeniyet ve demokrasi dünyasının sinsi yollarla ve içten yıkmak suretiyle imhasına kararlı ve Türk Milleti’nin istiklâline göz dikmiş kızıl tehlike ile çevrili olduğunu” söylemektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1961). YTP’li Burhan Apaydın ise “beşinci kol” olarak tanımladığı faaliyetlere dikkat çekmekte ve özellikle işçi hareketleri konusunda “çok becerikli usullerle emperyalizm siyaseti güden bir ideoloji tarafından diğer memleketlerde uygulamaya beşinci kol faaliyetlerinin sokulduğunu ve bunun çok kötü gelişmelere sebep olduğunu” aktarmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964b). Gerçekten de Komünist emperyalizmin “sinsiliği” ve “kendini gizlemesiyle” birlikte beliren diğer yönü, propaganda gücünün etkisi ve bu etkinin sağ siyaset tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanışıdır. “Beşinci Kol” olarak tarif edilen bu faaliyetlere karşı komünist emperyalizminin gücü ve tehlikenin büyüklüğü daima vurgulanmaktadır. YTP’li Şinasi Osma, yabancı ülkelerde bulunan Türk işçilerin,

yabancı radyolarla, “kötü niyetlerin propagandasına” hedef olduklarını söylemektedir. (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964c). Dönemin CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, komünizmin Türkiye’de gizli bir şekilde, çeşitli kanalları kullanarak, ustaca tahrikler düzenlediğini belirtirken, bu tahriklerden millî birlik ve Devlet bütünlüğü için büyük bir tehlike teşkil eden “mezhepçilik” ve “bölgecilik” konularına özellikle dikkati çekmek istemektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965d). AP’li Osman Zeki Efeoğlu ise “gerçek komünistlerin” henüz ortaya çıkarılmadığını ifade etmektedir. Efeoğlu’na göre gerçek komünistler hücre faaliyeti içindedir ve onlar birbirlerini bile tanımamaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966d).

Komünist emperyalizmin sızma girişimlerine ve tehditlerine karşı en çok kullanılan ve önerilen durum da “uyanıklık” hâlidir. Özellikle “gaflet” hâline karşı sağ siyasette uyanıklık ve dikkatli olmak tavsiye edilmektedir. MTTB, 20 Mart 1966’da İstanbul’da başlayıp Kahramanmaraş, Erzurum, Zonguldak gibi illerde devam eden “Komünizmi tel’in ve gafletten uyarma mitingleri” düzenlenmiştir (Öztürk, 2016). Mehmet Raşit Küçükürtül ve Mehmet Yaşar’ın “Soğuk Savaş Döneminde Taşrada Çıkan Komünizm Aleyhtarı Kitaplar” (2021) başlıklı çalışmasında değindiği ve Ege bölgesinde oldukça etkin olan Orhan Özgedik, komünizmin dünyanın dörtte birini “köle” hâline getirmesinin sebebini hür dünyanın “gafletine” bağlamaktadır. Özgedik, *Komünizmle Mücadeleye Mecburuz* isimli kitabında, özellikle 28 sayfalık ilk kısmında 40 defa gaflet kelimesini, 29 defa uyku ve uykudan türeyen (uyumak, uyuşukluk, uyanmak vb.) kelimeleri kullanmıştır. Özgedik, gaflet konusunda en büyük sorumluluğu siyasetçilere ve devlet yöneticilerine yüklemektedir. İslami muhafazakâr siyasette etkinliğiyle bilinen Mehmet Şevket Eygi (1969) de toplumu komünizme karşı daima diri tutmaya çalıştığı yazılarından birinde, “Kars’tan Edirne’ye, Sinop’tan Mersin’e kadar bütün kardeşler! Sizlere haber veriyorum: Yeni bir fırtınanın arifesindeyiz. Gafil olmayalım, kızıl küfür taarruzunu karşılamaya hazırlanalım” ifadeleriyle okurlarına seslenmektedir (s.7). Milliyetçi muhafazakâr düşünce hayatının önemli isimlerinden Samiha Ayverdi, MHP’ye yakınlığıyla bilinen *Devlet* gazetesinde kaleme aldığı “Millî Kültürümüzde Gaflet Mihrakları” (1969) yazısında, Haçlıların⁴⁰ anavatana, yani Türkiye’ye sızmak için “gafil münevverleri” kullandığını aktarmaktadır.

---

⁴⁰ “Haçlı” sembolü, çalışmanın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği gibi; kapsamlı, sürekli ve genel bir düşman çerçevesi çizmek için kullanılan bir görünümüdür.

“Gaflet” söyleminin yarattığı algı, bu açıdan incelendiğinde etkin bir sorumluluk veya kasıtlı bir hareket değil, “kandırılma” anlamına taşınması bakımından önemlidir. Bu açıdan sağın “gaflet” algısı, düzeltilebilecek ve daima uyanık olunması gereken bir durumu ifade etmektedir. Gaflete karşı oluşturulan anlatıdan hareketle, “komünizm” düşmanının aslında ne kadar güçlü ve etkili bir düşman olarak görüldüğü ve buna karşı mücadelenin gündelik yaşamın pratiklerine ve sosyal hayatın her alanına ne kadar rahat bir şekilde sirayet edebildiği de anlaşılır hâle gelmektedir. Gaflet de bu noktada bir aracı konumundadır, MP’li Osman Zeki Efeoğlu, komünizm propagandası kitapların gaflet içinde bulunan kitapevleri vasıtasıyla yayıldığını ifade etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966d). 1974 yılındaki af tartışmalarında da komünistlere karşı gaflet hâli yine gündeme gelmektedir. AP’li İsmail Hakkı Yıldırım’ın, “Hükûmet sorumluluğunu taşıyan siyasi partileri, komünistleri veya komünistlikten hüküm giymiş olanları affetmek kararına sevk eden anlayışın bir gaflet mahsulü olduğuna sahip olmamak mümkün değildir” (s.586) ifadesi, devleti yönetme gücünü elinde tutabilme ve Türkiye Cumhuriyeti’ni temsil etme niteliği bakımından, hükûmete yönelik daha sert ve ağır eleştirilere karşı “gaflet” hâlini vurgulaması bakımından dikkat çekicidir. Burada da doğrudan bir itham ve tanımlamadan ziyade “gaflet” vurgusu ithamları bir nebze de olsa yumuşatmaktadır. Nitekim Yıldırım da bu ayrımı net bir şekilde ifade etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974a):

Vatan bütünlüğünü, millet birliğini, Türk istiklâl ve Cumhuriyetini tahrip etmeyi hedef alan, Komünist Rusya’ya bir peyk Türkiye Sovyeti peşkeş çekmek isteyen, bu maksadı istihsal için Türk gençliğini beyin yıkama ameliyesine ve gerilla eğitime tabii tutan, sabotaj, gasp, hırsızlık, adam kaçırma, adam öldürme gibi çeşitli tedhiş metotlarıyla silahlı bir ihtilale kıyam eden ve azmettiren hainleri fikir suçlusu saymak, eğer affedilmez bir gaflet değilse, buna daha münasip bir isim bulmak için bütün vatanperverlerin kendilerini vazifeli saymaları gerekir. (s.586)

MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, gafletle birlikte “aldatılma” ifadesini de oldukça çok kullanan bir lider olarak öne çıkmaktadır. Türkeş’e göre Türk Milleti, “Moskof uşaklığına götürülmek için Ruslarca Türkiye’ye gönderilen hainler tarafından” çeşitli hile ve tesislerle aldatılmaya çalışılmıştır (*Devlet*, 1975):

Bunlar maalesef üreme imkânı bulmuşlardır. Komünizmin Türkiye’de gelişip yayılmasına bugüne kadar bizi idare edenler iki hatalarıyla yardımcı olmuşlardır. Bunlardan birincisi, insanların ve toplumların inanç, fikir, ülkü ve ahlâk ile

yaşadığını ve yükseldiğini gözden kaçırmalarıdır. Bunun neticesi iman ve ahlâk boşluğu meydana gelmiştir. İkinci hataları, küçüklüğü benimsemiş olmalarıdır. Küçük düşünmeyi iyi bir marifet saymışlardır. (s.1)

Gaflet vurgusunun diğer bir yönü, Türkeş'in ifadelerindeki gibi mücadele vurgusunda ortaya çıkmaktadır. Komünist emperyalizme karşı mücadeleyi dönemlere göre yetersiz ya da yalnızca yöntemler açısından yanlış bulan, daha etkili ve net bir mücadele isteyen sağ siyaset, artık gaflete ve hatta “körlüğe” yer olmadığını dile getirmektedir. Aleni bir şekilde çalışan komünizme karşı gaflet yerince ciddiyet çağrısı yapılmaktadır. CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, Türkiye’deki siyasal şiddetin nedenlerine dair yaptığı bir konuşmada bu noktayı özellikle vurgulamaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1971a):

Türkiye’de olup bitenlerin birkaç münferit tedhişçinin, birkaç masum sosyalistin marifeti zannetmek ve teşhisi bu yolda koymaya devam etmek düşünebilecek gafletlerin en büyüğüdür, gafletten de öte, bir körlük anlamına gelir. Çin Komünistleri mi, Rus Komünistleri mi üste gelir kararını henüz verememiş olarak, her ikisini kollayan fakat açıkça bu iki komünist partisini Türkiye’deki mücadelenin önderi, rehberi olarak ilân eden ve üniversite amfilerinde gerillâ savaşına çocuklarımızı davet edenler vardır. Bölük bölüktürler, ama hedefleri birdir. İstanbul’da bir üniversite amfisinde; ‘Halk savaşı başlamıştır, gerillâ savaşı başlamıştır’ sözleri telâffuz edilmiştir ve gerillâ savaşı türkûleri söylenmektedir... Artık uykunun, gafletin yeri yoktur ve bu kürsüde söylendiği gibi, Türkiye’de millet bütünlüğünü bozmak isteyenler yalnız bir tek kanattan geliyor. (s.459)

Siyasal şiddete karşı mücadele vurgusu ve uyanıklık çağrıları, özellikle 1970 sonrasında daha da artmış ve siyasal şiddetin yaşandığı dönemlerde kapsamlı ve toplumun bütününe ulaşması hedeflenen söylemlere dönüşmüştür. Komünizmin saldırganlığı ve emperyalist özellikleri ise ortak noktalar olarak kullanılmış ve komünizmi “ifşa” niteliği taşıyan anlatılardan ziyade komünizmle “doğrudan ve her türlü mücadele” niteliği gösteren anlatılar gelişmiştir. Bu kapsamda karşılaştırma, 1962 ve 1979 yılındaki iki metindeki anlatılar üzerinden sağlanabilmektedir. İlk yazı, Osman Yüksel Serdengeçti tarafından 1962 yılında, *Serdengeçti* dergisinde yayımlanan “Komünizme Karşı Mücadele” başlıklı metindir. Serdengeçti, komünizmle mücadele için komünizmin iyice anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Serdengeçti, sert sloganların ya da Atatürk ilkelerinin dile getirilmesinin faydalı

olmadığını yazmaktadır. Atatürk'ü, “materyalist ırkçı bir milliyetçi” olarak tanımlayan Serdengeçti, mücadele yöntemini de açıklamaktadır (Serdengeçti, 1962):

Mürailiği ve taklitçiliği bırakalım. Erkekçe, mertçe konuşalım. Fire ve taviz vermeyelim. Ruhumuzu, imanımızı ve vicdanımızı muhafaza edelim. Ölülerden medet ummayalım. Şu veya bu büyük adamın cümlelerinin arkasına sığınmayalım. Kendimize, prensiplerimize dönelim... Cephelerimizi bilelim. Komünizmle mücadele ederken evvela onların istismar ettikleri sahalari, eşindikleri çöplükleri temizleyelim. Hem milliyetçiyiz diyoruz hem de milleti ve zihniyetini unutuyoruz, kendi burnumuz doğrusuna yürüyüp gidiyoruz. Bu mitingler, bu konferanslar, bu “kahrolsun”, “yaşasın” sesleri onlardan ziyade bizi mahveder. Çünkü heyecanımız, enerjilerimiz böylece boş yere akar gider. Bunları söylemekle bir şeyler yaptığımızı sanarız. Boşalırız, rahatlarız. Üstelik gurur duyar, rahatlarız. Gürültüye, yaygaraya, o bezlerin üzerinde yazılı beylik cümlelere, gösteriye gösterişe lüzum yok. Esaslı, köklü, ağırbaşlı bir mücadele yapmalıyız. Bize yakışan, Türk'e yakışan da budur. (s.6)

Bağlamın dönüşümünü, Türkiye'deki siyaset ortamını ve komünist emperyalizme karşı mücadele yönteminin değişikliğini, MHP'li Kemal Fedai Coşkun'er'in 1979 yılındaki “Komünizm Geliyor! Ey Millet Artık Uyan!..” başlıklı yazısı göstermektedir. Anlatılardaki değişimin en önemli göstergesi, ortak kavramlara rağmen anlatının değişimi ve sertliğidir. Komünizm, artık gizli bir yayılmacılıktan, sinsilikten ve sızma durumundan çıkıp açık bir saldırı hâline geçmiştir. Coşkun'er (1979), tıpkı 1962 yılındaki yazıya benzer şekilde “kıızıl enternasyonal” tehlikesini, yine bu ifadelerle gündeme taşımaktadır. Anlatı, daha önce de ifade edildiği gibi 1960'ın başlarındaki komünizmin ifşası ve gaflete karşı uyarıdan çok, komünizmin açık saldırısı karşısında uykudan uyanma ve tavır alma çağrısına dönüşmüş durumdadır. Bu noktada, dönüşümü tetikleyen en önemli dinamiğin de Feyzioğlu ve Türkeş'in belirttiği gibi komünist emperyalizmin yarattığı silahlı şiddet ortamıdır.

4.1.1.3. Kıızıl ve Sarı: Komünist Emperyalizmin Farklı Renkleri

Türkiye'de komünizme dair imgelerin ve sembollerin kullanımı, siyasal yaşamın bütünü incelendiğinde oldukça yoğun ve fazladır. Daha önce de ifade edildiği gibi komünizme dair benzetmeler ve nitelendirmeler, toplumsal yaşam da dahil olmak üzere Türkiye'nin bütünü bakımından komünizme dair endişeleri ve tehdit algılarını

da yansıtmaktadır. Komünizmin emperyalist yönü söz konusu olduğunda, siyasal yaşamda en çok kullanılan imge emperyalizmin renkleri üzerinedir. Örneğin MP’li İsmail Hakkı Akdoğan, Türkiye’nin “rengi malum” bir emperyalizmin pençesine düşürmek isteyen bir komünist emperyalizmin varlığından bahsetmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1963b). Yine MP’li Yılmaz İncaoğlu, komünizme karşı en kuvvetli panzehrin İslâm dini ve ahlâkı olduğunu belirtirken, komünizm için “kızıl yılan” ifadesini kullanmaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1964a). AP’li Nazmi Özoğul, Türk Milleti’nin madden ne kadar zayıf olursa olsun manevi kuvvetiyle, “komünist yılanlarının” başını ezeceğini ifade etmektedir. Özoğul’a göre Türk istikbaline kastetmek isteyen “kızıl sultanlar” zihniyeti, asla ve asla başarılı olamayacaktır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1963c). AP’li Reşat Özarda “kızıl tehlike” tarifini ve tehlikenin gelişimini, 1961 gibi erken bir tarihte, aşamalarıyla anlatmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1961):

Söylemlerden hareketle, emperyalizmin rengi bakımından Türkiye’de sağ siyasetin en çok kullandığı rengin kızıl olduğu anlaşılmaktadır. “Kızıl emperyalizm”, komünizmi ifade etmek için açık bir şekilde kullanılmış ve “komünizmi temsil eden renk” olarak siyasi anlatılarda yer almıştır. “Kızıllığın” yalnızca emperyalizmi ya da komünizmi değil, komünist insan topluluğunu da tanımladığı ifade edilmelidir. Turhan Feyzioğlu, “milliyetçi bir parti” olarak dünya meselelerine bakışını da bu pencereden ifade etmektedir. Feyzioğlu’na göre meseleler sosyalistlerin ya da “kızılların” lehine olanın ne olduğu değil Türkiye’nin lehine olanın ne olduğu üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1968a). Feyzioğlu anlatısında, odakta yer alan “Türk milleti” etrafında diğer konulara dair yaklaşımlarını ve söylemlerini ifade etmektedir. Nitekim kendisi de bunu “Türk Milleti’nin lehine olan nedir?” sorusuyla belirtirken, bunun karşısında “sosyalist cepheyi” ve “kızılları” koymaktadır. Feyzioğlu’nun millet tanımında ve kendi anlayışında, sosyalist cephe yer almazken, komünistler de “kızıllar” olarak ifade edilmiş ve onlar da farklı bir kategoriye yerleştirilmiştir. Öte yandan “millî-gayrı millî” ayrımı da anlatıda yer almış ve “bağlandıkları dış parti” ifadesiyle TİP’in SSCB’ye bağlı olduğu ifade edilmiştir. Feyzioğlu, siyasi yaşamı boyunca “renkli emperyalizmler” vurgusunu kullanmış ve kızıl emperyalizm, Feyzioğlu’nun söyleminin başlıca unsuru hâline gelmiştir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970c).

Emperyalizme dair sembol ve imgeler, belirli bir süreç dâhilinde, döneme göre ifade ettiği anlam değişmekle birlikte genişleme özelliği de göstermektedir. Emperyalizm anlatısında milliyetçiliğe sağ siyaset tarafından yapılan katkılar, emperyalizme yönelik bakışı da etkilemiştir. Yaklaşımların temeli aynı olmakla birlikte, kavramlar ve imgeler genişlemektedir. Cinisli'nin ifadeleri, özellikle 1960'ların başından 1970'lerin ortalarına kadar imgelerin ve sembollerin genelinde değişiklik olmamakla birlikte aynı temele dayanan yaklaşımın gelişimini tespit edebilmek bakımından önem taşımaktadır. Bu noktada, 1970'lerin sonunda da aynı hatların var olduğu gözlemlenebilmektedir. MHP'nin düşünce anlamında önde gelen isimlerinden olan Seyit Ahmet Arvasi, "Kızıl ve Kara Emperyalizm" söylemiyle "kızıl" imgesine sahip çıkarken aynı zamanda bunu genişletmektedir.⁴¹ Tarihsel bir gerçek olarak "kavimleri" ele alan Arvasi, kavimlerin arasında yakınlık-uzaklık, dostluk-düşmanlık gibi durumların var olduğunu ve bunun gayet anlaşılabilir olduğunu aktarmaktadır. Arvasi'ye (1977) göre tarihin en büyük ve inkâr edilemeyecek gerçeği, "millet" ve "milliyetçilik" gerçekleridir. Tarih ise milletlerin dostluğu veya düşmanlığı, iş birliği veya savaşı biçiminde yazılmaktadır. Arvasi, yeryüzünü paylaşmak isteyen "kızıl ve kara" sömürgeci devletlerin var olduğunu, onların kiraladıkları, aldattıkları ve çaldıkları politikacıların, yazarların, iş adamlarının, sendikacıların ve bunların da kullandıkları "zavallı piyonların" bulunduğunu ifade etmektedir. Kızıl ve kara sömürgeci milletler ve devletler; ekonomik, sosyal, kültürel ve politik bakımdan güçlenmek isteyen fakir ve geri bırakılmış milletleri iç savaşlarla zayıf bırakmak, mümkünse daha da zayıflatmak için çeşitli yollara başvurmaktadır.

Türkiye'deki sağ siyasette hâkim olan renkli emperyalizmlerde yer alan fakat "kızıl" kadar yer bulmayan bir diğer renk de sarıdır. "Sarı Emperyalizm", SSCB'nin yarattığı "komünist emperyalizm" tehdidi kadar etkili ve güçlü olmasa da Çin'i ve Asya ülkelerini kastetmektedir. Kızıl, Sovyet emperyalizmi için kullanılmakla birlikte Çin'in yarattığı emperyalizm tehdidi açısından da zaman zaman kullanılmaktadır. Sarı renginde ise kızıl kadar yoğun bir hâkimiyet söz konusu değildir. Bir örnek olarak, emekli General ve AP Trabzon Senatörü Yusuf Demirdağ, henüz 1966 yılında "sarı emperyalizm" tehlikesini tanımlamaktadır (Demirdağ, 1966):

---

⁴¹Arvasi, "kara emperyalizm" ile "Kapitalist Emperyalizm" eleştirisi ortaya koymakta ve komünizmde olduğu gibi kapitalizmde de imgeye başvurmaktadır. Ancak bu konu, doğrudan komünizm ile ilişkili olmadığından daha sonra incelenecektir.

Bundan sonra komünistlerin kızıl felaket ateşini dünyanın hangi bölgesine intikal ettirecekleri kestirilemez. Yalnız bilinen bir şey varsa milletleri zayıf düşürerek dünya ihtilâlini yaptırtmak isteyen komünistlerin faaliyetleri devam edecektir. Dünya kızıl tehlikeye karşı mücadele ederken bir de Uzakdoğu'da nüfusu bir milyarı bulan Kızıl Çin, Mançurya, Kuzey Kore, Kuzey ve Güney Vietnam meydana çıkmaktadır. Bunlar, mukaddes din kitaplarının yazdıkları yecüc mecücler, sarı tehlikedir. Bu tehlikeyi kızıl tehlike hazırlamış ve meydana getirmiştir. İşte şimdi bütün dünya medeniyetleri ve milletleri, kızıl ve sarı olmak üzere iki imansız büyük tehlikenin tesiri altındadır. Eğer dünya milletleri bu iki tehlike karşısında tarihi şeref ve mevcudiyetlerini muhafaza ettirmek istiyorlarsa Kuvayimillîye ruhu ve iman kuvvetiyle hareket etmelidirler. (s.9)

Komünizmin dünya genelindeki yayılmacı niteliği, emperyalizm anlatısının en önemli dinamiğini oluşturmaktadır. Komünizme dair anlatılardaki renkler, esas olarak komünizm karşıtlığında çok önemli bir imge niteliğini taşımaktadır. “Kızıl”, yalnızca bir renk olmaktan çıkarak önce bir ideolojiyi, ardından bir ülkeyi ve nihayetinde bir insan topluluğunu tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Kızılın ifade ettiği anlamdaki değişim süreci, komünizm, Rus ve Slav kavramları ve bunların emperyalist yönlerinin vurgulandığı söylemlerdeki değişim süreciyle benzerlik göstermektedir. “Sarı” emperyalizm de kıızıla benzer bir değişimle ideolojiyi, ülkeleri ve ideolojiye mensup insanları tanımlamak için kullanılan bir ifade hâline gelmiştir.

4.1.1.4. Karşıt Emperyalizmlere Karşı Ortak Mücadele Vurgusu

Türkiye’de, 1960-1980 dönemindeki sağ siyasetin emperyalizm karşıtı yönünün ve söyleminin önemli unsurlarından biri de emperyalizmin “her türlüşüne” olan karşıtlıktır. Daha önce de ifade edildiği gibi; dönem itibarıyla emperyalizmin birçok çeşidi gündeme gelmiş ve bu çeşitler arasında da “taraf olma” durumu söz konusu olmuştur. Siyasetteki kutuplaşma ve cepheleşme, “emperyalizm” konusunda da bir mücadele alanı yaratmış ve bir anlamda karşı çıkılan veya “savunulan” emperyalizmler konusu gündeme gelmiştir. Türkiye’deki özellikle parlamento düzeyinde siyaseti savunan, bu açıdan resmî alanda kalan TİP gibi sol siyasi hareketlerin içinde SSCB’ye yönelik eleştirilerin yükseldiği dönemler olsa da bunun ABD’ye yönelen kapsamlı bir emperyalizm eleştirisine benzer nitelikler taşımadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan sol hareketler içerisinde, 1970’lerin ortalarından itibaren

gittikçe artan fraksiyon ayrılıkları ve çatışmaların temelinde de “emperyalizm” etkisi söz konusu olmamaktadır. Ancak sağ siyaset, bu anlamda emperyalizme yönelik kapsamlı ve her kesimi hedef alabilen bir anlatı geliştirmesi bakımından ciddi bir hareket ve söylem alanı geliştirmiştir.

Emperyalizmin her türlüsüne karşı çıkmaya yönelik sağ siyasetin geliştirdiği anlatı, aslında bir yönüyle çağrı niteliği taşımaktadır. Bu anlamda Türkiye’deki sağ ve sol karşıtlığının ve aynı zamanda iki kutup arasındaki farklılıkların da net bir şekilde ortaya çıktığı içeriklerin değerlendirilmesini sağlamaktadır. Çağrı, her fırsatta ABD’ye yönelik emperyalizm eleştirisini dile getiren fakat SSCB’ye ve komünizme yönelik emperyalizmler söz konusu olduğunda bunu ifade etmeyen sola yöneliktir. GP’li Fehmi Alparslan, 1970 yılında, Türkiye’de solun tek taraflı emperyalizm söylemine Çekoslovakya’nın işgali üzerinden kapsamlı bir eleştiri getirmektedir. Alparslan’a göre (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1970a) emperyalizmin kapitalist ve sosyalist olmak üzere birçok çeşidi vardır ve Türkiye de her türlü emperyalizme karşı dikkatli olmak durumundadır. Emperyalizm konusunda her kesimi hedef alan bu söylem, bir anlamda solun “ikiyüzlülüğünü” ortaya koyma ve emperyalizme karşı topyekûn bir mücadele içinde olduğunu kanıtlama amacı taşımaktadır. Sağ siyasette yer alan aktörlerin büyük çoğunluğu, emperyalizmin çeşitlerinin bulunduğu ve bunların tehdit uyandırdığı konusunda hemfikirdir. Yalnızca AP gibi büyük bir kitle partisi olma özelliği taşıyan ve 1965’ten 1971’e kadar tek başına, daha sonra da koalisyonlarla iktidar olan bir partideki emperyalizm söyleminin doğrudan komünizmi hedef aldığı söylenebilmektedir.⁴³ Öte yandan CKMP ve sonradan MHP, MNP ve sonradan MSP ve GP ile sonradan CGP, emperyalizmin her türlüsüne karşı söylem üretmede bunu kullanmada daha etkin olabilmiş sağ siyasi partilerdir. Bunda, dönem dönem yalnızca koalisyonlarla iktidar olabilme özelliği önemli bir faktörken, aynı zamanda bu partilerin ideolojik yönlerinin güçlü olması ve ideolojilerini de bu doğrultuda geliştirmeleri bir diğer önemli faktör olmuştur. CGP, doğrudan kendi parti programına koyduğu maddeyle, emperyalizm karşıtlığı ekseninde her türlü yabancı ideolojilere ve siyasal sisteme aynı mesafede durmayı ilke edinmiştir (GP Parti

---

⁴³ Komünizmi ve SSCB’yi hedef alan söylemin niteliği de önem taşımaktadır. Türkiye, Batı ile yaşadığı kriz dönemlerinde AP iktidarı da dâhil olmak üzere SSCB’yle ilişkilerini önceki dönemlere göre biraz daha yakınlaştırma eğilimi gösterebilmektedir. Buna rağmen, komünizmin özellikle ülkenin iç işleyişini ve güvenlik anlayışını hedef alan, sol hareketlerin silahlı eylemleriyle otoriteyi sarsan nitelikleri, özellikle düzen ve güvenliğin sağlanması noktasında söylemlerin korunmasına yol açmıştır.

Programı, 1967). Benzer bir durum, Millî Görüş geleneğinde ve MNP ile MSP’de de söz konusudur. MNP, genel yapı itibarıyla değerlendirildiğinde, partinin tüm söylemlerine sirayet etmiş, içkin bir “öteki” aleyhtarlığı söz konusudur. Daha önceli başlıklarda da değinildiği gibi bunların başında Siyonizm ve ülke içindeki işbirlikçisi “Masonlar”, ABD ve Avrupa’dan oluşan Batı dünyası ve ekonomik uzantısı olan kapitalist sınıf ile “kıızıl komünistler” yer almaktadır. Bu noktada, emperyalizmin “her türlüsüne” ve karşıtlarına yönelik en geniş söylemin MHP tarafından geliştirildiğini iddia etmek mümkündür. Türkeş’in geliştirdiği Dokuz Işık doktrini, bu açıdan ciddi bir kapitalizm ve ABD eleştirisini de içermektedir. Zira Marksizm’i “sınıfçı bir sistem” olarak tanımlayan Türkeş’e (1975) göre kapitalizm de sınıfçı bir sistemdir. Kapitalizm, millî toplum içinde yalnızca kapitalistleri, yani patronları korumaktadır. Böylece bu sistemde zengin daha zengin, fakir daha da fakirleşirken kapitalizmin siyasi yönü olan liberal demokrasilerde de devlet yönetimine yalnızca patronlar ve onların bürokrasi sınıfı katılmaktadır. Nihayetinde Türkeş, “yıkıcı ideoloji” olarak tanımladığı Batı kapitalizmi ile Doğu komünizminin “emperyalist uşaklarının”, bu “büyük milleti” yıkmak için yarışa girdiklerini ifade etmektedir (*Devlet*, 1970). Türkeş’in kapitalizm eleştirileri, aynı zamanda Rus emperyalizmiyle birlikte Batı emperyalizmine karşı mücadelenin de önemli unsurlarından biridir. *Devlet* gazetesi, Marksizm’in nasıl Rus ve Çin emperyalizminin propaganda silahlarından biriye kapitalizmin de Batı emperyalizminin propaganda silahı olduğunu ifade etmektedir. Gazeteye göre Batı sömürgeciliği bitmemiş hatta hızlanmıştır (*Devlet*, 1969). Dündar Taşer (1971), Türkiye’deki milliyetçilerin cesur, yiğit ve kahraman adamlar olduklarını ifade ederek “diğerleri” gibi “ikilemeye” tenezzül etmediklerini, “üçleme”, “beşleme” hatta “yedileme” yaptıklarını ifade etmektedir. Taşer, bunlardan kasıtlarını da açıklamaktadır: “Anarşizme, komünizme, kapitalizme, Amerikanizme, Siyonizm’e, topuna harp ilan etmişlerdir.” Bu açıdan değerlendirildiğinde, özellikle MHP, MSP ve CGP’deki “ideolojik öteki” olgusunun geniş bir anlam taşıdığı ve “yabancı” ifadesinin bunu karşıladığı anlaşılmaktadır. “Yabancı”, “yerli ve millî” olana göre “gayrı millî” bir anlam taşımaktadır ve SSCB’den ABD’ye, kapitalizmden Marksizm’e kadar büyük bir alanı ifade etmektedir. MHP’de siyaset yapan düşünce adamı Galip Erdem, “yabancı” ifadesine karşı “Türk Milleti” vurgusunu kullanmaktadır (Erdem, 1969):

... Ya biz ne yapıyoruz? Bir kısmımız kapitalist, bir kısmımız da sosyalist olmuşuz, dövüşüp duruyoruz. Ne dersiniz, azıcık kapitalizme, azıcık da sosyalizme ihanet

etsek de “Nerede Türkiye’nin yüksek menfaatleri?” diye haykırışımıza sadece ‘karşı dağdaki cinler’ cevap vermese! Şaka bir yana, “izm”lere ihanete en muhtaç olduğumuz çağda yaşıyoruz. Şimdilik, sadece Türk milliyetçileridir ki böylesine mukaddes bir ihanetin şuuruna varmış, yoluna girmişlerdir. Ve ihanetlerinde tam bir başarıya ulaştıkları gün, sevgili milletimiz kurtulmuş olacaktır. Mukaddes ihanetin zaferini ömrümüz boyunca özleyeceğiz. Unutmayalım, yabancı doktrinlere ihanet etmemek inadının sonu Türk Milleti’ne ihanetle biter! (s.5)

Galip Erdem’in ifadelerindeki “ideolojiler üstü” bir millet çıkarı vurgusu, Türkiye’deki sağ siyaseti konumlandırma ve devletin menfaatlerini dile getirme noktasında ipuçları veren, altyapıyı belirten ifadelerdir. Benzer bir söylemi doğrudan Türkeş dile getirmiş ve “yabancı” olan ideolojinin daima karşısında olduklarını ifade etmiştir (Türkeş, 1974):

Türkiye, yıllardan beri yabancı kültürlerin ve yabancı ideolojilerin saldırısına uğramaktadır. Bunların başında dünyanın tanıdığı en kanlı, en korkunç Rus emperyalizminin aleti olan komünizm ve Marksizm ideolojisi gelmektedir. Biz, bazı kimseler gibi emperyalizmin sadece bir türüne karşı değil her çeşit emperyalizme karşıyız. Kara emperyalizme olduğumuz gibi ondan daha tehlikeli olan kıızıl emperyalizme de aynı zamanda karşıyız. (s.9)

1960-1980 dönemi itibarıyla, doktrinlerin ve ideolojilerin siyasal yaşamdaki etkileri bakımından, önceki dönemlere dair çarpıcı bir gelişimin olduğu açıktır. Kavramlar değişmiş ve yenilenmiş, kullanım alanları genişlemiş ve Soğuk Savaş bağlamına uygun olarak SSCB ve ABD ekseninde bu kavramlar ve fikirler yer bulmuştur. MHP, diğer partilere göre bu bağlamdan sıyrılarak özgün bir nitelik ortaya koyması ve bunu geliştirmesi bakımından önemlidir. CGP ve MSP, benzer özellikler taşımakla birlikte nitelik ve süreklilik bakımından aynı gelişimi gösterememektedir. Fakat bu partilerin de AP’ye göre daha cesur ve net ifadeler kullandığı belirtilmelidir. MP ve diğer partiler açısından da benzer faktörler söz konusudur. Fakat genel yaklaşım itibarıyla en önemli ortak nokta, solun emperyalizm söyleminin tek taraflılığına karşı hem bu durumu ortaya koymak hem de emperyalizm konusundaki yaklaşımı geliştirmektir. İdeolojik bir hareket ya da söylem geliştiremeyen partiler, solun tarafgirliğine vurgu yapmış ve bu açıdan emperyalizmin her türlü hedef alınmıştır.

Emperyalizmin çeşitliliği ve her türlü, 1960-1980 döneminde gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Özellikle emperyalizm çeşitliliği dile getirilirken, sağın üzerine daha fazla yoğunlaştığı komünist emperyalizme karşı ABD'ye yönelik kapsamlı eleştirilerin de bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ Bu eleştiriler, kapitalizmden hareketle ideolojik bir nitelik barındırmakla birlikte varoluşsal uyumsuzlukları ve doktrin farklılığını netleştirmek bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca sağın eleştirileri, solun emperyalizm konusundaki tekdüzeliği ve tarafsızlığı üzerinedir. Daha önce de ifade edildiği gibi bir çeşit “çağrı” özelliği taşıyan her türlü emperyalizme karşı çıkma vurgusu, anlatıyı oluşturan siyasi aktörlerin kendini tanımlarken mücadele edilen odağı da tanımlama çabasını yansıtmaktadır.

4.1.1.5. Komünist Emperyalizmin İç Politik Yönü: CHP

Türk siyasal yaşamında CHP karşıtlığı ciddi dinamikler barındırmakla birlikte siyasi söylemin önemli kısımlarına nüfuz etmiş ve Türkiye'deki sağ partiler tarafından CHP, güçlü ve kalıcı bir tür “öteki” hâline gelmiştir. Sağ siyasetin bu noktadaki temel dayanağı, tek parti dönemi uygulamalarının yarattığı etkinin siyasal ve toplumsal yaşamda bıraktığı etkiler ile bu etkilerin CHP'ye yansmasıdır. Doç. Dr. Cangül Örnek (2010), 1945 sonrası İslamcı ve muhafazakâr yayınlarda, “dinsizlik” konusunun Anti-Sovyetizm konusunda temel teşkil ettiğini ifade etmektedir. Ancak bu konudaki diğer nokta, “dinsizlik” üzerinde yoğunlaşılmasının, ülke içindeki Kemalist laiklik uygulamalarına karşı yürütülen muhalefetle yakından ilgili olduğudur. Örnek'e göre özellikle İslamcı dergilerde yazılanlar dikkatle incelendiğinde, “komünizm kaynaklı dinsizlik tehlikesine” işaret edilirken hedef alınan unsur tek başına Sovyetler Birliği değildir; Kemalist laiklik uygulamaları ve onların sorumlusu olarak görülen CHP de hedef alınmaktadır. İslamcılarının açısından komünizm âdeta Kemalizm'in bir uç sürümü ve onun büründüğü daha korkunç bir çehre olarak kabul edilmiştir. Laiklik uygulamalarının eleştirilmesi noktasında komünizm, ciddi bir eleştiri aracı hâline gelmiştir. Nitekim DP Konya Milletvekili Ömer Rıza Doğrul, “20 küsur sene süren komünizmin ilkelerinin” milletin manevi bünyesini yıktığını, din ve ahlâk bırakmadığını iddia etmektedir.

---

⁴⁵ Sağın ABD'ye dair eleştirileri, daha sonraki bölümlerde kapsamlı olarak değerlendirilecektir.

Soğuk Savaş'ın hemen ardından oluşan yeni düzende, Türk siyasal yaşamındaki gelişmelerle birlikte geçmiş döneme, yani tek parti yönetimine dair eleştirilerin ve tepkilerin daha görünür ve açık hâle gelmesi, eş zamanlı olarak din eksenli gelişen anti-komünist söylemle birlikte geçmiş dönemin siyasi olarak yargılanmasını ve bu yargılamanın, özellikle sağın farklı kesimlerde bir tür siyasi gelenek hâline gelmesini sağladığını söylemek mümkündür. CHP, bu kapsamda ciddi olarak hedef alınmaktadır. Ancak yalnızca kurumsal bir kimlik değil, aslında CHP'yle birlikte toplum, siyaset ve düşünce dünyasında derin izler bırakan bir dönem hedef alınmaktadır. Ancak din ekseninin etkili olduğu bu bağlamda, CHP'ye ve onun konumuna dair teorik tartışmalar henüz söz konusu değildir. Tartışmalar, 1960 sonrasında, özellikle “Ortanın Solu” benimsendikten sonra yoğunlaşmış ve 1965 sonrasında farklı bir noktaya evrilmiştir. 1965'ten 1970'lerin ortalarına kadar “solu koruyan, solun güçlenmesine sebep olan CHP” söylemi, bundan sonra “anarşinin ve şiddet olaylarının doğrudan kaynağı CHP” söylemine dönüşmüştür. Ancak bununla birlikte, CHP'nin “mazisinin” sağın farklı kesimleri tarafından unutulmadığı ve gündemde tutulduğu da aktarılmalıdır. İlahiyatçı Zekeriya Beyaz'ın kaleme aldığı “CHP Sosyalist mi? Komünist mi?” (1980) başlıklı kitapta, doğrudan CHP'nin “Ortanın Solu” söyleminin ardından yaşadığı gelişmelere yer verilmiş ve CHP'nin “sosyalizm” kisvesi altında “komünist” olduğu ifade edilmiştir. Beyaz'a göre CHP sosyalist ve sol bir partidir. Ancak Türkiye'de ve diğer ülkelerde solculuk, sosyalistlik ve komünistlik aynı anlamda kullanılmaktadır. Aralarında farklar olsa da bütün komünistler solcu ve sosyalisttir. Feyzioğlu ve İnönü, CHP komünizm yoluna saptığı için partilerinden istifa etmişlerdir. Sosyalist Enternasyonal'e giren CHP; Bulgar, Romen ve Rus komünist partileriyle ikili ilişki kurmuş ve bunlarla “kapalı kapılar ardında” ilişkiler kurmuştur. Üstelik Ecevit'in bu ilişkiyi muhalefetteyken kurması, Beyaz'a göre durumu daha da vahimleştirmektedir. Her şeyden önce millî, maneviyatçı, sömürüye ve sınıf savaşına karşı olan milliyetçilik ile enternasyonalist, materyalist, sınıf savaşını esas alan ve emperyalist olan sosyalizm ve komünizm tamamen zıttır.

CHP'nin söylem ve politika değişikliği, özellikle “Ortanın Solu” söylemiyle Türkiye'deki kutuplaşma ve gerilimleri artırıcı bir etkiye sebep olmuştur. Bu söylem, aynı zamanda karşıt tepkilerini de güçlendirirken, CHP'nin geçmişteki konumunu ve politikalarını da hatırlatan bir siyasi kampanyayla bir anda dikkate alınması gereken

bir “öteki” yaratmıştır. Bundan sonraki süreç, CHP’nin topyekûn bir şekilde hedef alınmasıyla birlikte legal ya da illegal düzeydeki solun farklı kesimlerinin de CHP’de cisimleşmesi sonucunu doğurmuştur. Oysaki 1963 yılında, TBMM’de komünizme karşı ciddi bir harekete girilmiş ve CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan oluşan hükûmet tarafından oluşturulan Komünizmle Mücadele Komisyonu, hükûmetin komünizme karşı aldığı tedbirlerden biri olmuş ve komünizme karşı ilk defa meclis içerisinde bir komisyon oluşturulmuştur. (Aydınlı, 2021). Ancak ilk kez İnönü’nün dile getirdiği “Ortanın Solu” söylemi, esasında CHP’nin 1960’tan itibaren belirlediği yeni siyasi yönelimin ilanı olmuş ve sağın tepkisi de bu doğrultuda gelişmiştir. Osman Yüksel Serdengeçti, 1965 seçimlerinden hemen önce kaleme aldığı bir yazıda, komünistlerin CHP’ye açıkça sızdığını yazmaktadır (1965). Buna göre bu isimler partinin halkçı, devletçi, sosyal adaletçi prensiplerine yaklaşıp çalışmakta ve yine bu partiden adaylıkları koymaktadır. Hatta Serdengeçti, bu isimlerin mesleki bir gayret maskesi ardında, birçok “öğretmen” tarafından da teşkilatlı bir şekilde desteklendiğini iddia etmektedir.

CHP’nin yeni konumu, 1960’ların ortalarından itibaren tepki çeken ve sürekli sorgulanan bir durum olarak, aşırı solun illegal faaliyetlerinin de yoğunlaşmasıyla birlikte CHP’nin tarihsel geçmişini de Atatürk üzerinden sorgulayan bir söyleme de bürünmüştür. AP’li Kemal Bağcıoğlu, devletçilik ve sol eleştirisi üzerinden CHP’nin söylemlerini ve politikalarını eleştirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1968b):

Bütün CHP’nin içinde bulunan milliyetçi ve demokratik nizam taraftarlarının büyük bir topluluk hâlinde içlerinden ayrılıp başka bir siyasi parti kurmalarına sebep olmuş, geri kalanlar arasında bile gördüğümüz ve müşahade ettiğimiz, basında yazılı olduğu gibi muhtemel bölünmelere sebep olabilecek ortanın solcuları, göbekçileri gibi gruplaşmalara vesile teşkil ettiği gözden uzak kaçmamıştır... Devletçiliği benimsemiş olmasına rağmen daima sosyalistliği reddetmiş bulunan, Atatürk’ten bugüne kadar CHP’yi idare eden bütün fikir kadrosu ve dirijanlarının⁴⁶ bir sol parti olmayı daima reddetmiş bulunmalarına rağmen bugün bu partinin idaresini ellerinde bulunduranların, Yüce Türk milletinin gözünden kaçmayan bugünkü tutum ve davranışları, toprak reformundan tutunuz, ikili anlaşmalara ve Türkiye’nin hür Batı bloğu içindeki yeri ile NATO savunma paktının eleştirilmesine, Amerika’nın Türkiye’ye yaptığı iktisadi yardıma rağmen istiklâline

⁴⁶ “Yönetici”, “sevk edici” anlamlarında kullanılmaktadır.

her şeyden fazla değer veren Türk Milletinin kalbinde, Birleşik Amerika'ya karşı nefret duyguları uyandırmaya çalışan aşırı sol ucu teşvik etmiş, memleketi hürriyetsiz bir zulüm rejimine sürüklemek isteyen, kasıtlı kışkırtıcıların, sınıf kavgası tahrikçilerinin ve kızıl emperyalist arzusu duyanların ekmeğine yağ sürmüştür. (s.70)

CHP'nin solla kurduğu yeni ilişki, TİP'teki tartışmalarla birlikte aşırı solun daha güçlenmesi ve illegal faaliyetlerin yoğunlaşması gibi durumlar, siyasal yaşamda CHP'yi en çok MHP ile karşı karşıya getirmiştir. Kutuplaşmanın düşük yoğunluklu çatışmaya döndüğü bu dönemde, aşırı solun devletin güvenlik mekanizmalarını ve toplumsal düzenin işleyişini de hedef alarak yarattığı güvensizlik ortamı karşısında CHP'nin tutumuna yönelik söylemler de sertleşmiştir. CHP'nin, sola karşı meşruiyet aracı olarak Atatürk'ü dile getirmesine karşı çıkan Türkeş, “dünyanın tanıdığı en vahşi emperyalizm olan komünizmin uşaklığını yapan” komünist yardakçıların, bayrak yakanların Atatürkçü olamayacağını dile getirmiştir. AP'liler tarafından da olumlu anlamda yoğun ilgi gören konuşmasında Türkeş, “bayrak yakanları himaye etmeye kalkmakla Atatürk'e ihanet etmek birdir” diyerek CHP'ye yönelik “komünizmi koruma” eleştirisini dile getirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969a). Komünizmin CHP korumasında gelişim göstermesi ve faaliyetlerini yürütmesi, MHP'nin 1980'e kadar düzenli olarak dile getirdiği bir söylemdir. Türkeş, henüz 1973 yılında, Türkiye'de komünizm mahkûm edildiği için, “sosyalizm perdesi” altında komünizmi geliştirmek isteyenlerin olduğunu ve bunların başında Ecevit'in geldiğini belirtmektedir. (*Devlet*, 1973). Türkeş'in CHP'ye yönelik tutumu, döneme göre süreklilik göstermekle birlikte esas olarak güvenlik kaybına ve şiddet olaylarına sebep olan gelişmelerin temeline CHP'yi yerleştirmesine dair geliştirilen anlatıya dayanmaktadır. Bu durum, 1976 yılında Başbakan Yardımcısı olarak koalisyonda yer aldığı da değişmemektedir (*Devlet*, 1976):

Bölücü ve komünistlerin işledikleri her cinayetin, meydana getirdikleri her kanlı olayın yanında veya arkasında CHP'li siyaset ustaları vardır. SBF olaylarının cereyan ettiği 8 Nisan günü CHP Ankara İl Başkanının özel otomobili silahlı dört anarşistle birlikte yakalanıyor. İki Ankara Belediyesi'nde görevli. Anarşistler verdikleri ifadede CHP İl Başkanının kendilerine bu silahları verdiğini, “zor bir göreve çıkıyorsunuz” diyerek hadiselerin içine soktuğunu söylüyorlar. Niçin başka partilerin yetkililerin arabaları silahlı anarşistlerle yakalanmıyor... CHP'li siyaset

ustaları memleket dâhilinde bölücü ve anarşistlerle iş birliği yetmiyormuş gibi son zamanlarda yabancılarla el birliği ederek Türkiye'nin iç siyasetine yabancıları sokmaya çalışıyorlar. (s.4)

Türkiye'deki kutuplaşma ortamında, CHP'ye yönelik tepkinin yalnızca liderler düzeyinde değil; kurumsal düzeyde ve düşünce dünyasında da yer aldığı görülmektedir. 1976'da, MHP'nin koalisyon ortağı olarak iktidarda yer aldığı bir dönemde yayımlanan bir Genel İdare Kurulu bildirisinde, bölücü ve komünist hareketlerin, ana muhalefetin yöneticilerinden himaye ve destek aldığı ifade edilmiştir. CHP içinde komünist, bölücü ve mezhep kışkırtıcılarının bulunabileceği belirtilirken, başka bir partinin iç işleyişine karışılmayacağı fakat bu partinin içine sızan tehlikeli eğilimlerin parti politikasında her gün etkisini artıran bir ölçüde görülmeye başlaması durumu karşısında buna şiddetle karşı çıkılacağı belirtilmiştir. (Devlet 1976: 3). MHP'nin CHP'ye karşı konumu, iktidarda ya da muhalefette bulunma özelliğine göre değişiklik göstermemektedir. 1979 yılındaki CHP koalisyon iktidarında da özellikle MHP'li milletvekilleri tarafından "CHP'lilerin komünistleri ve anarşistleri koruduğu" anlatısı düzenli olarak dile getirilmiş ve özellikle devlet kademelerindeki kadrolaşmalara dikkat çekilmiştir. Örneğin MHP'li Sadi Somuncuoğlu'na (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1979) göre siyasal şiddete ve sol eylemlere karşı Ecevit hükûmetinin yetersizliği bir yana, hükûmetin koruması söz konusudur. Yine MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in, CHP Çanakkale Milletvekili Osman Orhan Caneri ile girdiği bir polemik, emperyalizm ve millet tartışmalarına dair daha önce de ifade edilen yaklaşımı ve mücadele alanını ortaya koyması bakımından anlamlıdır. 1974 yılında, Çanakkale'deki 18 Mart kutlamasına değinen Caneri, 18 Mart'ı emperyalist bir saldırıya karşı yapılan bir mücadele olduğundan kutladıklarını ifade etmektedir. Ancak Caneri'ye göre yapılan kutlama biçimi "yanlıştır"; özellikle 1974 yılındaki kutlama Caneri'ye göre "tüyleri diken diken" etmiştir. "Türkeş'in binlerce faşist komandosu göğüslerinde bozkurt rozetleriyle meydanı doldurmuşlardır. Bunlar oraya 50-60 otobüsle geldiler" diyen Caneri, TBMM'de 3 milletvekili bulunan MHP'nin bu organizasyonu nasıl gerçekleştirdiğini sorgulamaktadır. Üstelik komandoların, "bozkurtlar geliyor" sloganı atması, Caneri'ye göre "emperyalizmin" bizzat kendisidir. Kendilerine "millî devlet güçlü iktidar" diye bağırılması da Caneri'yi rahatsız etmiş ve Caneri, yapılanı "yasa dışı" bulmuştur. Üstelik Caneri'nin iddiası, 18 Mart'ın MHP'liler tarafından yıllarca değiştirilmeye çalışıldığı üzerinedir. Caneri'nin

iddialarına cevap veren Türkes, “bozkurtlar geliyor” sloganıyla emperyalizmin hiçbir alakasının bulunmadığını; Caneri’nin Türk tarihinden ve millî kültürden haberi olmadığını ifade etmiştir. Türkes’e göre her milletin bir sembolü vardır ve Türklerin sembolü de bozkurttur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Atatürk’ün bastırdığı paraların üzerinde de bozkurt sembolü bulunmaktadır. “Bozkurt Türk Milleti’nin millî sembolüdür. Türk Milleti’ni temsil ettiği için ve Türk Milleti’nin malı olduğu için biz de ona saygı göstermekte ve sahip çıkmaktayız” diyen Türkes, bozkurt sembolüne neden karşı çıktığını sorgulamıştır (Devlet, 1974).

Sonuç olarak CHP’nin konumu, Türk siyasal yaşamında tek parti döneminden başlayarak, ilerleyen süreçte de bu dönemin mirasını ve olumsuz hafızasını taşıyarak gelen, özellikle 1965 yılındaki yeni yönelimle birlikte keskin bir kutuplaşma ve gerilim ortamına da sebep olan, yeni bir noktaya evrilmiştir. Bu noktaya, özellikle solun faaliyetlerine karşı gittikçe artan tepkilerle birlikte komünizmi koruma ve kollama, hatta belli noktalarda komünizmle birlikte hareket etme gibi eleştiriler yöneltmiştir. Tartışmalar, CHP’nin politik konumunu da aşarak tek parti dönemine ve millet tanımına dair tartışmalara kadar giden bir nitelik göstermektedir. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi Milliyetçi Cephe’nin ortaya çıkmasındaki en büyük faktörlerden birinin hem liderlerin açıklamalarına hem de 18 Aralık 1974’teki açıklama metnine bakıldığında CHP’nin konumu ve “millet” kavramına bakış açılarındaki ciddi farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır.

4.1.2. Hürriyet ve Kölelik Arasında “Esir Milletler” ve Komünist Emperyalizm

Türkiye’de emperyalizm, farklı siyasi aktörler tarafından özellikle ideolojik sebeplerle farklı yorumlansa da nihayetinde emperyalizmin saldırganlığı ve “yabancı” olarak kodlanan ötekinin hak iddiasına karşı çıkan söylemler, emperyalizm karşıtlığına dair ortak özellikler olarak nitelendirilebilir. Fakat komünist emperyalizmin saldırganlığına dair en somut ve net söylem, “esir milletler” ile gerçekleşmiştir. Esir milletler, ülkelerinin Sovyet işgal altında olmalarıyla birlikte “milletler” olarak da kölelik altındadır. Komünist emperyalizmin saldırganlığı, zora ve baskıya dayanan güç uygulamalarıyla Türk siyasetinde yer alan sağ kesim tarafından daima kötülünen ve karşı çıkılan bir durum olmuştur. Bunda, özellikle komünizm yönetimi altında sınırları farklı olsa da aynı kökenden olduğu sürekli vurgulanan Türklerin esareti etkili olmuştur. Ancak durum yalnızca bununla sınırlı da değildir. Zira SSCB’nin 1960-1980

döneminde giriştiği Çekoslovakya ve Afganistan işgalleri, SSCB'nin genel saldırganlığı ve emperyalizmiyle ilişkilendirilmiştir. 1956 yılındaki Macar ayaklanması ise Türk siyasetinde dikkat çekici bir biçimde derin izler bırakmıştır. Bunda da Macarlarla Türkler arasındaki tarihi bağların etkili olabileceği anlaşılmaktadır. Öte yandan sağ siyasetin söylemlerinin temelinde, diğer milletler gibi işgale maruz kalmama ve “esir” ve “köle” olmama motivasyonunun etkili olduğu söylenebilmektedir. Her an bir işgale maruz kalma endişesi, sınır komşusu SSCB'nin saldırganlığı ve Rus Devleti'nin tarihi amaçlarına dair hatırlatmalarla siyasetin merkezinde yer almıştır.

Türkiye'nin SSCB tarafından olası bir işgale maruz kalması ve “esir” olma ihtimali, siyasetin sağındaki aktörleri endişelendirmekte ve buna karşı tedbir alma çağrılarına zorlamaktadır. Bu endişenin siyasi ve düşünsel alt yapısında, “hürriyet” ve “özgürlük” söylemi bulunmaktadır. Özellikle baskıcı ve totaliter bir nitelik taşıyan SSCB'nin ve komünist emperyalizmin saldırgan nitelikleri, sağ siyaseti “hürriyet” ve “özgürlük” gibi söylemler üzerinden farklı anlatılar oluşturmaya da sebep olmuştur. Bu durum, aynı zamanda Soğuk Savaş'ın iki kutuplu düzenini açıklama bakımından da bir temel oluşturmuştur. Özellikle baskıcı ve totaliter anlayışa karşı liberal ve demokratik bir taraf söylemi, siyasetin farklı kesimlerince gündeme getirilmiş ve savunulmuştur. AP'li” Enver Aka, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya'nın komünizm ideolojisini bütün dünyaya yaymak ve komşu memleketleri işgal ederek emperyalist bir siyaset gütmek istemesi sebebiyle hürriyet ve insan haklarını korumak amacıyla olan “hür memleketleri” birleşmeye ve komünist dünyasına karşı direnecek bir blok tesis etmeye zorladığını ifade etmektedir. (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1963a) Sağın özellikle bütün kesimleri, komünizmin olumsuz nitelikleriyle birlikte hürriyet ve özgürlük karşıtlığını da vurgulayarak komünizm emperyalizmine karşı bur vurguları kullanmıştır. Bu açıdan, komünist emperyalizmin somut nitelikleri bakımından iki güçlü anlatının geliştiği söylenebilmektedir. Birincisi; totaliter, saldırgan ve baskıcı bir rejim olarak tarif edilen komünizmin köleleştirici zihniyetine karşı hürriyet ve özgürlük vurgusu güçlüdür. İkincisi, esir milletler yalnızca tarihi ve kültürel bağlar bakımından değil; Çekoslovakya ve Afganistan örneklerinde de görüldüğü gibi komünist emperyalizmin yayılmacılığının örnekleri olmaları bakımından sürekli dile getirilen ve kullanılan bir vurgudur. Bu açıdan Çekoslovakya

ve Afganistan'daki gelişmeler de aslında esir milletlere yakın bir kullanımla incelenebilmektedir.

4.1.2.1. Komünist Emperyalizmin Hürriyet Karşıtlığı

Emperyalizm, kavramın ifade ettiği anlam değerlendirildiğinde aslında özgürlük ve hürriyet ile yakından ilişkilidir. Emperyalizme maruz kalma durumuna karşı hürriyet vurgusu, emperyalizme karşı çıkışta özgürlüğü temel alan bir anlayış söz konusu olmaktadır. Komünizm karşıtlığında oluşan komünist emperyalizmde ise bu durum biraz daha ileri bir noktadır. Zira Soğuk Savaş'ın hemen ertesinde ortaya çıkan düzen dâhilinde, totaliter ve baskıcı bir nitelik taşıyan komünist rejimler ile liberal demokrasiler arasındaki ayrım da netleşmiş ve komünizmin saldırganlığı ve esir aldığı ülkelere ve milletlere yönelik politikaları da düzenli olarak dile getirilmiştir. “Hür rejimler”, Türkiye açısından yalnızca ABD'yi veya Batı Bloğu'nu değil, komünizmin işgaline maruz kalmamış ve kendi ayakları üzerinde durabilen, aynı zamanda karşılıklı saygı çerçevesinde uluslararası iş birliğini kasteden, daha geniş bir ifade olarak kullanılmaktadır. Komünizmin saldırganlığının yarattığı tehditlere dikkat çeken Fethi Tevetoğlu'na (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1963a) göre Türkiye, dünyanın neresinde bir millet taarruza uğruyor veya istiklâl ve hürriyetini kazanmak için uğraşıyorsa hiç olmazsa hissen, fikren ve kalben o milletin yanında olmalıdır. İnsan, millet, hürriyet ve demokrasi fikirlerini reddeden, tanımayan komünizme karşı Türkiye de içeride ve dışarıda politikasını anti-komünist bir politika olarak oluşturmalıdır. Tevetoğlu'nun söyleminden hareketle, komünizmin tanımadığı kavramlar olarak insan, millet, hürriyet ve demokrasi öne çıkmaktadır. Gerçekten de bu dönem anlatısında komünizm ve insan ilişkisine yaklaşım dikkat çekicidir. Komünizm, “materyalist” bir hareket olarak maneviyatı reddettiği kadar, insanı her türlü manevi ve ruhi alandan uzaklaştırarak robotlaştırmaktadır.

Komünizmin insanın varlığını, insanı insan yapan nitelikleri hedef aldığı ve kölelik düzeni yarattığına dair anlatı, 1960'lardan 1980'lere kadar egemen olmakla birlikte, özellikle 1960'ların başından 1970'lere kadar yoğunlukla komünizme dair teorik tartışmalarda işlenmiş ve komünizmin totaliter yönü de bu dönemlerde yoğun olarak vurgulanmıştır. Komünist rejimin içe kapalı yapıları bir yana, işgalci nitelikleri de hürriyete karşı bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir. Fakat insanı insani niteliklerden sıyırmaya yönelik bir komünist emperyalizm söyleminin manevi yönü de

bulunmaktadır. MNP'nin 1971'deki kongresinde yayımlanan bildiride, komünizmin insan tabiatına aykırı olarak insan hürriyetini elinden aldığı ve ülkeleri hapishane hayatına çevirdiği ifade edilmektedir (Millî Nizam Partisi 1. Büyük Kongresi, 1971). MTTB'nin komünizm karşıtı mitinglerinde en önde gelen slogan, “Komünizm sefalettir; hürriyetin olmadığı yerde insan sevgisi yoktur” olmuştur (Öztürk, 2016). Özellikle insana dair manevi ve ruhani niteliklerde, insanı insan yapan ve insanca yaşamasını sağlayan kriterlerin söz konusu olduğu dile getirilirken, komünizmin bütün bu nitelikleri yok ettiği ve komünist partiyi ve komünist devleti öncelediği ifade edilmektedir. Ancak bahsedilen devletin “komünistliği” de unutulmamalıdır. Zira Türkiye’de sağ siyasetin öncelediği ve merkeze aldığı devlet kavramı ile komünist devlet ve aynı zamanda komünist parti arasında farklılıklar bulunmaktadır. Öte yandan hürriyet, komünist emperyalizm karşıtı anlatıda oldukça vurgulanan ve devletleri de niteleyen ve komünizmle farkı belirten bir özellik olarak, genel anlatının bütününde yer almaktadır. Diğer tarafta, “komünist kölelik” bulunmaktadır. GP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, komünist düzen ile hür düzen arasındaki ayrımı netleştirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969a):

Hamdolsun, Türk işçisinin büyük çoğunluğu biliyor ki, Marksist-sosyalist düzende işçi hür değil, esirdir. Türk köylüsü biliyor ki o düzende herkes devlet toprağında, boğaz tokluğuna köledir. Türk esnafı biliyor ki bu düzende kendisine hayat hakkı kalmayacaktır. Hür düzeni yıkmak isteyen bütün gafiller de (işçim, köylüm, esnafım) gibi anlamalıdır ki bir sosyalist ihtilâl, memlekete olduğu gibi, kendilerine de sadece gözyaşı, korku ve felâket getirecektir. Komünizm ruhun ölümüdür, hürriyetin sonudur. Zulmün teşkilâtlanmış şeklidir. Komünizm Allah'ın ve mukaddesatın inkârıdır, millet fikrinin reddidir. Komünizmin girdiği yerden hürriyet de saadet de çıkar gider. Herkesin haysiyet ve şerefi birkaç zalimin oyuncağı olur. Komünizmde öğretmen, komünizmde gazeteci, komünizmde sendikacı, herkes iktidar partisinin emrinde köledir, diktatörün övgüsünü yapmaya mecbur ruhsuz plâklardır. Komünizmin değişmeyen hedefi, milletleri dıştan ve içten çökerterek dünyayı ele geçirmektir. (s.876)

Feyzioğlu, komünizm düzenini tarif ederken özellikle ruha ve hürriyete vurgu yapmaktadır. “Ruhun ölümü”, “hürriyetin sonu”, “millet fikrinin reddi”, “diktatörün övgüsünü yapmaya mecbur ruhsuz plaklar” gibi ifadeler, insana dair materyalist yaklaşımı ifade etmekle birlikte sağ siyasetteki manevi ve soyut alanları da ortaya

koymaktadır. Ayrıca “komünizmin milletleri dıştan ve içten çökerterek dünyayı ele geçirme” hedefi, bir başka ortak vurguyu da işaret etmektedir. Komünizmin yayılmacılığına karşı “hürriyet” vurgusu, komünizmin özelliklerini ve bir ülkeyi ele geçirme yollarını da ifade etmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi; komünizme karşı sağ siyasette en çok kullanılan söylem ve genel anlatı, komünizmin sinsî bir şekilde sızması üzerinedir. Doğrudan bireyi, toplumu ve nihayetinde rejimi hedef alan komünizme karşı mücadele aynı zamanda demokrasiyi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin mevcut rejimini korumak olarak da ifade edilmektedir.

Komünizmin yarattığı huzursuzluğun ve kötülüğün kaynağı, anlatıda esas olarak bir güvenlik problemi yaratarak içten bir şekilde yönetimi ele geçirme olarak kodlanmıştır. AP’li Haldun Menteseoğlu, hürriyetçi demokratik ve parlamenter rejimi, cumhuriyeti tahrip ve değiştirme amacı güden saldırılar, anarşi ve terör hareketlerinin var olduğunu ifade etmektedir. “Anarşinin altında bölmek, yıkmak ve komünizm yatmaktadır” diyen Menteseoğlu’na göre toplumun güvenliğini, hak ve hürriyetlerini tehdit ve baskı altında tutan, vuran, kıran, işgal eden anarşi böyle doğmuştur (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1978a). Yani güvenlik kaygısı, komünizmin yarattığı huzursuzluk ve terör eylemleriyle birlikte hürriyetleri ve demokrasiyi hedef alan bir anlayışa karşı konumlandırmayı beraberinde getirmiştir. Komünizm ve hürriyet karşıtlığı eksenindeki söylemlerde, “huzursuzluk” ve “işgal” ihtimalleri öne çıkmaktadır. Nitekim bunun siyasete yansımaları da tespit edilmektedir. Örneğin GP’nin 2 Haziran 1968 seçimleri için hazırladığı siyasi kampanyada kullanılan sloganlardan biri “Huzur, Hürriyet, Refah” olmuştur (Bozkır, 2007). Bu anlatıya göre ülke içinde bizzat komünistler tarafından yaratılan huzursuzluğun sonucunda oluşan güvenlik problemleriyle ülkeler komünizme kaymış ve komünistler de kendi başlattıkları bu süreç sonucunda huzursuzluğun yaşandığı ülkeleri işgal etmiştir. Bundan sonrası, komünizm tarafından ele geçirilen ülke için kölelik düzenidir. YTP’li Fehmi Cumalıoğlu, komünizmi “insanlık saadetini tehdit eden, hür milletlerin istikbaline göz diken, dünyayı köle, ırgat ve mazlumlar ülkesi hâline çevirmek isteyen vahşî bir emperyalizm” olarak tanımlamaktadır.

Komünizmin insan profili ve özellikleri, insanda cisimleşmiş bir komünizm anlatısını ifade etmek açısından önem taşımaktadır. Bazı siyasi aktörler, totaliter komünist insana karşı demokratik rejimdeki insanın niteliklerini ortaya koymakta ve iki insan

tipi arasındaki farklılıkları açıklamaktadır. Bu noktada Fethi Tevetoğlu, komünizm ile demokrasi arasındaki farkı Doğu ve Batı Berlin üzerinden açıklamaktadır (1963):

Doğu ve Batı Berlin’de insanlık tarihinin en büyük faciası oynanmaktadır: Aynı Alman ailesinin doğudaki oğlu hürriyetleri, siyasi hakları olmayan bir şahıs, âdeta bir cisim iken, batıdaki kardeşi her türlü hak ve hürriyete sahip gerçek bir vatandaş mertebesinde. Doğudaki kardeş acı maddi ve kaba kuvvetlerin, cehaletin, haşın idraksizliğin esiridir. Batıdaki kardeşin hayatı kolay ve emindir. Vahşet ve gaddarlıktan masundur. Doğudaki hükûmet zulüm ve ıstırap makinesidir. Batıda ise halkın hükûmet üzerindeki tesiri devamlı surette artmış umumi efkârın teşkil ettiği manevi hükûmetin her şeyi kontrolü, vekillerin teşkil ettiği vazifeli hükûmetten daha üstün duruma yükselmiştir. (s.30)

Hürriyet, köleleştiren komünizm rejimine karşı ulaşılması ve savunulması gereken bir değer olarak da sağ siyasetin komünist emperyalizme dair anlatısında yer almıştır. Bu açıdan, doğrudan kullanılan bir kavram olarak da önem taşımaktadır. Yani bu yönüyle, aslında totaliterliğin temsil ettiği anlayışa karşı demokrasiye dair değerleri ve ifade özgürlüğünü de temsil etmektedir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin hür ve demokratik rejimi de hedef alınmaktadır. AP’li İsmail Hakkı Yıldırım, komünistlerin devlet iktidarının kanunsuz olarak gasbedilmesini amaçlayan bir doktrini getirmeyi amaçlayan ve bu kapsamdaki teori ile uğraşan ideologlar olduğu belirtmektedir. Buna göre komünistler, fikirleri tartışmaya ve böylece bir çoğunluk fikrini beklemeye niyetli değildir. Komünistlerin savunduğu konu görüşleri aydınlatmak değil, meşru devlet ve hükûmet kuvvetlerine karşı bir düşmanlık yaratmak, amaçlarının da mevcut çoğunluğu ikna etmek değil, militan bir azınlığın iktidarı ele geçireceği bir ortamın ve havanın geliştirilmesidir. “Bu sebeple komünistlerin hatta en masumane gözüken sözleri ve yaptıkları işler bile anayasanın korumakla görevlendirdiği hürriyetleri tahribe niyetli totaliter bir Hükûmet darbesine atılan ilk adımlar olarak telâkki edilmek lâzım gelir” diyen Yıldırım’a göre komünistler, kendilerinin yerine diktatörlük yönetimlerini ikame etmek istemektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974b). MHP’li Sadi Somuncuoğlu da komünist emperyalizmin “vatanı ve milleti bölmek isteyen, devleti yıkarak komünist bir kölelik rejimi kurmak isteyen dış kaynaklı silahlı ihanet hareketi” olduğunu söylemektedir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1980a).

Sonuç olarak hürriyet, komünist emperyalizmin hedef aldığı bir değer olduğu kadar insandan başlayan ve devletin rejimine kadar uzanan geniş bir alanı kapsayan bir

kavramdır. Türkiye’de sağ siyasetin komünist emperyalizm anlatısında hürriyet, bir değer olmakla birlikte rejimi ve insan olabilmeyi de ifade etmektedir. Bu durum, komünizmin totaliter ve yayılmacı anlayışına karşı farklı bir duruşu ve tutumu da işaret etmektedir. Totaliterlik ve baskıcılık karşısında hürriyetler ve demokrasi vardır. Komünizm, devletlerin güvenliğini hedef alarak bireyi ve milleti huzursuzluğa ve kargaşaya iterek iktidara gelirken, iktidar sonrasında hürriyet hakkı tanımayan totaliter bir zihniyetin yansımasıdır. Sağ siyasetin konumlanması ve komünizmi kodlaması, bu noktada “hürriyet” penceresinden oluşmakta ve hem iç hem de dış siyasete dönük söylemlerin temelini oluşturmaktadır. Dış siyasete dönük söylemlerin temelinde “esir milletler” ve SSCB’nin 1960-1980 arasında gerçekleştirdiği işgal hareketleri yer almaktadır.

4.1.2.2. “Esir Milletler” ve SSCB’nin Gerçekleştirdiği İşgaller

Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde ülkelerini kaybeden veya mevcut yönetimden rahatsızlık duyan Türklerin sığındıkları başlıca liman Osmanlı coğrafyası ve Türkiye olmuştur. Çarlık Rusya’sının yıkılmasının ardından SSCB’nin kurulması ve “Türk Dünyası” olarak tarif edilen alanın Sovyet işgaline maruz kalmasıyla bu coğrafyadan kaçan birçok önemli isim yine “anavatan” olarak gördükleri coğrafyaya gelmiştir. Böylece 1920’li yıllarda Türkiye, sınırları dışında yaşayan Türklerin sığındığı ve burada faaliyet gösterdiği bir ülke hâline gelmiştir. SSCB işgalinin yarattığı etkiler, Türkiye’ye gelen aydınların ve siyasi kadronun da Türkiye’de bir etki alanı yaratmasını sağlamıştır. Türkiye’deki Rus algısına dair bu kritik eşikte, bu açıdan farklı coğrafyalarda yaşayan ve ülkeleri işgale uğrayan Türklerin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan bu grubun faaliyetleri, dönem dönem, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasındaki ilişkilerde de farklı evrelere neden olmuştur. Yine de Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin de özellikle Sovyet işgali altındaki topraklara yönelik ilgi ve alaka sahibi olduğu, bu coğrafyayı takip ettiği anlaşılmaktadır. Ancak 2. Dünya Savaşı, özellikle Sovyet işgali altında yaşayan Türkler açısından olumsuz sonuçlar doğurmuş ve Nazi Almanyası ile SSCB arasında yalnızca bağımsızlık amacıyla mücadele veren Türkler, savaşın yarattığı bütün yıkımı yaşamış ve savaş sürecinden etkilenmiştir (Zengin, 2019). Bu arada Türkiye’de yaşayan, 1917 ve sonrasında anavatanlarına göç etmek zorunda kalan Türk aydınların durumu da daha önce ifade edildiği gibi iç politikada savaş koşullarından etkilenmiştir.

İrkçilik-Turancılık Davası savaşın gidişatına göre iç politikanın değişimine iyi bir örnek oluştururken, benzer bir örneği, trajik bir şekilde “Boraltan Köprüsü Faciası” olarak adlandırılan olay oluşturmaktadır. (Köse, 2016).

Soğuk Savaş süreci, özellikle SSCB’nin işgali altında bulunan Türkistan topraklarını ve bu topraklarda yaşayan Türklerin konumunu ve önemini yeniden gündeme getirmiştir. Özellikle çok uluslu bir yapı olarak SSCB’nin sistemi ve yapısı, büyük topraklara ve nüfusa rağmen aynı zamanda bir zayıflık olarak da değerlendirilebilmektedir. Zira 2. Dünya Savaşı sonrası başlayan dekolonizasyon süreciyle birlikte bağımsızlığını kazanan devletlerin sayısı artarken, SSCB tam tersi bir şekilde elinde zorla tuttuğu toprakları yönetmeye devam etmiş ve bu topraklardaki insan gücünü de kullanmıştır. Komünizmin yayılcı bir ideoloji olarak konumlandırılmasında bu durumun da rolü olmuştur. Öte yandan bu duruma karşı Soğuk Savaş’ın SSCB’ye karşı diğer kutbunu oluşturan ABD de 1950’li yılların başında, SSCB karşıtı güçleri bir araya toplayabilmek için “Rusya Halklarını Kurtarmak İçin Amerikan Komitesi” adı altında bir teşkilat oluşturmuştur. Bu teşkilatın amacı, SSCB bünyesindeki bütün milliyetlerin mültecilerini bir araya getirerek geniş bir cephe oluşmaktır. Ayrıca komünizm karşıtlığı dâhilinde gelişen hareketlerle birlikte, 1950 yılında Münih’te Amerikan Kurtarma Komitesi tarafından “Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü” kurulmuştur. Yine bir başka organizasyon olarak, SSCB’den kaçmak zorunda kalan Ukraynalı, Gürcü, Beyaz Rus ve Kafkasyalı mülteciler tarafından Mart 1953’te kurulan “Paris Bloğu” öne çıkmaktadır. Sonradan İdil-Uralılar, Türkistanlılar, Kırımlılar ve Kazaçiler de bu bloğa dâhil olmuş ve 1955 yılında “Paris Bloğu”, “SSCB’den Kurtulacak Milletler Birliği” ismini almıştır. Fakat bu süreçteki en önemli gelişme, 17 Temmuz 1959 tarihinde ABD yönetimi tarafından alınan bir kararla Temmuz’un ilk haftasının “Esir Milletler Haftası” olarak ilan edilmesidir. ABD bu belgeyle SSCB’yi oluşturan yönetimleri hukuken ayrı ayrı tanıdığını; SSCB’yi birleşik ve dayanışık kabul etmediğini ilan etmiştir. Bu, ABD açısından dış politikayı da etkileyen önemli bir karardır. “Birlik Karar Sureti” olarak hazırlanan bildiride, ABD’nin, insanların bireysel hürriyetini koruma hedefinden, milletler arasında doğal ve karşılıklı bir ilişkinin olması gerektiğinden, komünist totaliter rejimin hemen hemen bütün insanlığın yarısının düşünce ve hürriyetini felce uğrattığından bahsedilmektedir. Ayrıca SSCB’deki toprak parçalarının önceden bağımsız birer devlet oldukları, bu devletlerin yeniden bağımsız olmalarının ABD’nin

ulusal güvenliği açısından gerekli görüldüğü, ulusların haklı isteklerinin destekleneceği bildirilmektedir (Zengin, 2019).

Türkiye’de komünizm karşıtlığının kökeniyle birlikte Rusya’nın tarihi emellerine ve bir “öteki” imgesi olarak “Rus” ve “Moskof” ifadelerine daha önceki bölümlerde değinilmişti. Esir Türkler, 1945 yılının ardından Soğuk Savaş’ta gündeme gelmesine rağmen Türkiye’de bu Türklerin gündeme gelmesinin 1945 sonrasında veya ABD’yle söz konusu olduğunu iddia etmek güçtür. Zira Türkiye’de, daha önce de ifade edildiği gibi Rusya’ya yönelik olumsuz bakış tarihi bir nitelik göstermektedir. Komünizm, yine benzer şekilde daha önce de kötülen ve mücadele edilen bir zihniyet olarak devlette ve siyasi aktörlerde kodlanmıştır. Bu durum, “Rus emperyalizmi”, “Slav emperyalizmi” ya da “Çarlık emperyalizmi”, “Komünist emperyalizm” ifadelerinde de görüldüğü gibi tarihi bir sürekliliğe işaret etmektedir. Bu açıdan Rusya’nın konumu ve yayılcı faaliyetleri, özellikle sağ siyasette, Çarlık döneminde ya da komünist dönemde olsun ciddi bir saldırganlık olarak değerlendirilmiş ve SSCB’nin işgal ettiği topraklara yönelik ilgi her zaman var olmuştur. İkincisi, Çarlık döneminde veya sonrasında Türkiye’ye kaçan aydınlar, işgal altındaki Türk topraklarına ve buradaki Türklere dair bir anlamda ciddi bir “hafıza aktarımı” yapmıştır. Zira SSCB’nin işgal ettiği topraklara dair ciddi ilgi ve bilgi sahibi olan aydınlar ve siyasi aktörler, Türkiye’deki faaliyetlerinde de 1945 öncesinde bu konuları gündeme taşımış ve konuyla ilgili dar bir çevrede de olsa etki yaratmıştır. Son olarak, işgal edilen topraklarda yaşayan milletler netice itibarıyla Türk’tür ve bu durum, ulus-devlet olarak yapılan bir ülkedeki özellikle milliyetçi kamuoyunu etkilemiş ve “Dış Türkler” olarak ifade edilen, SSCB’nin işgali altındaki topraklara yönelik ilgiyi her zaman diri tutmuştur. Buradan hareketle, Türkiye’de SSCB’nin işgali altında bulunan topraklara ve buradaki Türklere dair ilginin sürekliliğinden bahsetmekle birlikte, özellikle 1945 sonrasındaki kutuplaşma ortamında ilginin daha fazla arttığını ve Türkiye’de siyasi aktörlerin, komünizm karşıtlığı motivasyonu başta olmak üzere esaret altındaki milletleri daha fazla gündemlerine aldığını söylemek mümkündür. “Esir Türkler” konusundaki diğer motivasyon ise özellikle MHP’li siyasi aktörlerin ve düşünürlerin “Türk milliyetçiliği” eksenindeki söylemleri ve politikalarıdır. MHP, Türk Dünyası vurgusuyla SSCB işgali altındaki topraklara ve burada yaşayan insanlara dair söylemlerini düzenli olarak gündemde tutarken, kapsayıcı ve sınırları aşan bir “Türk Milleti” vurgusunu kullanmaktan da çekinmemiştir. Öte yandan, Afganistan’ın

işgalinin de özellikle İslamcı/muhafazakâr çevreler ve MSP tarafından çok şiddetli bir tepkiyle karşılandığı anlaşılmaktadır. Bunda da dinî ve ideolojik motivasyonların etkili olduğu söylenebilmektedir.

1960'lı yıllar, daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'de solun emperyalizme karşı "samimiyetinin" sorgulandığı ve her türlü emperyalizme karşı söylem geliştirilip geliştirilemeyeceğine dair tartışmaların yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir. Emperyalizmin her türlüsüne karşı söylem geliştirdiğini dile getiren bazı sağ siyasi aktörler, solun bunu yapamadığını dile getirmiş ve emperyalizm konusunda solun "samimiyetsiz" olduğunu dile getirmişlerdir. Hamdi Özer, 2. Dünya Savaşı'nın ardından Rusların taleplerinden hareketle Türkiye'nin NATO'ya girmek durumunda kaldığını aktarmaktadır. "Ruslar çok iyi biliyorlar ki bizim NATO'ya karşı olan bağlantımız Rusların saldırısına karşıdır. Yoksa Amerika'nın kaşına gözüne hayran değiliz" diyen Özer'e (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1969) göre Türkiye'de kendisini "solculuk" veya "sosyalistlik" maskelerinin arkasına gizleyen komünistler, Vietnamlılara acıdıkları kadar, Kafkas ve Türkistan Türklerine de acımalıdır.

Esir Türkler, daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'de özellikle Türk Milliyetçileri ve MHP tarafından gündeme taşınmış ve konuyla ilgili kamuoyu yaratılmaya çalışmıştır. Öte yandan sağın farklı partileri de dönem dönem konuya ilgi duymuş, Türkiye'de sağ siyasetin bir araya gelme noktalarını tespit edebilmek bakımından önemli veriler sunmuştur. Örneğin 1974 yılında, MHP Gençlik Kolları öncülüğünde gerçekleştirilen 1. Türk Gençliği Kurultayı'na AP, MSP, DP ve Bağımsızlardan temsilciler katılmıştır. AP Grup Başkanvekili Ali Naili Erdem de partisini temsilen kurultaya katılmış ve burada bir konuşma yapmıştır. Erdem, "Tanrı Türk'ü korusun" diyerek sonlandırdığı konuşmasında milliyetçi insanların yalnızca anavatanında yaşayanları düşünemeyeceğini, Kerkük'te, Balkanlar'da, Türkistan'da milyonlarca Türk olduğunu ifade etmiştir. Milliyetçiliklerinin "emperyalist olmadığını" vurgulayan Erdem, salonda bulunan gençlerin gerçek vatanseverler olduklarını söyleyerek, "davaalarının kendi davaları" olduğunu iletmiştir (*Devlet*, 1974). Örnekler çoğaltılabilmekle birlikte, söylemin bağlamı değerlendirildiğinde anlatıya dair genel bir veri dikkati çekmektedir. Buna göre özellikle 1970'lerin başından sonuna kadar, "esir milletler" konusu Türkler üzerinden MHP'nin ve Türk milliyetçilerinin yoğunlaştığı bir konuyken, bu konuda tabandan en üst yönetime kadar gençlik teşkilatlarının son derece etkin olduğu ve kamuoyu yaratmaya dönük çabalarının söz

konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan komünizm karşıtlığıyla birlikte esas olarak gençleri etkileyebilme ve kamuoyunu etkileme noktasında esir milletler konusunun sıradan bir siyasi söylem ya da seçim politikası olmadığı, emperyalizm karşıtı tutumdaki ideolojik derinliği de yansıttığı anlaşılmaktadır. Henüz 1970 yılında, Yozgat'taki “Genç Ülkücüler Teşkilatı” üyelerinin yayımladığı ve farklı ilçe teşkilatlarının da katıldığı bir bildiride, Türk milliyetçiliğinin hedeflerinden biri olan esir Türkler meselesine eğilmenin Ülkücüler için millî ve insani bir görev olduğu ifade edilmiştir. “Büyük Türkistan'da, Kırım'da, Kafkasya'da, Urallar'da, Moskof emperyalizmine karşı ünlü Türk liderleri Osman Batur İslambey, Şeyh Şamil, Bozkurt Alayları Komutanı Alicam Taganlar bu uğurda kanlı savaşlar vermiş ve şehit olmuşlardır” denilen açıklamada, sayıları 100 milyon olarak ifade edilen esir Türklerin ümidinin yine Ülkücüler olduğu belirtilmiştir (*Devlet*, 1970). Elâzığ Genç Ülkücüler Teşkilatı, yine 1970 yılında, dünya Türklüğünün yalnızca Anadolu Türklüğünden ibaret olmadığını belirttikleri açıklamalarında, devlet sınırları dışında yaşayan “soydaşların” sayılarının 100 milyonu aştığını ifade ederek, insani, siyasi ve kültürel haklardan mahrum bulunan bu insanların insanca yaşamak istediklerini ifade etmektedirler. “Hürriyetin altın güneşlerini onlar da görmek, kölelik zincirlerini onlar da kırmak isterler. Onlar da insandır” ifadeleri, daha önce de ifade edildiği gibi hürriyet ve kölelik ekseninde bir söylemin oluştuğunu ve bu söylemin her kademeye sirayet ettiğini de göstermektedir (*Devlet*, 1970). 1975 yılı, esir Türkler konusunda MHP'li gençlerin ve Ülkü Ocakları teşkilatlarının etkin olduğu ve özellikle kamuoyuna yönelik çalışmalar yürüttüğü bir dönemi ifade etmektedir. Ülkü Ocakları Genel Başkanı Sami Bal, genel merkezlerinde düzenlenen bir anma toplantısı haricinde halka yayımlanacak bildirilerin, açılacak sergilerin ve seri basın toplantılarının gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Bu açıdan kamuoyu yaratma çabası önemlidir. Bal'ın açıklamasındaki diğer dikkat çeken nokta, “bir dernek olarak” devletin veya hükûmetlerin dış politikalarına müdahale etme yetkisine sahip olmadıklarını özellikle açıklamasıdır. Özellikle 1975 yılının temmuz ayında yapılması ve iktidarda Milliyetçi Cephe hükûmetinin olması, açıklamanın bağlayıcılığına dair sınırları çizmek ve “dış politikaya müdahale etme yetkisine sahip olmama” ifadesini açıklamak bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca siyasi parti ile dernek yapısı arasındaki ayrımı netleştirmek, sorumluluk alanlarını, özellikle iktidarda bulunan bir partinin devlet yönetme sorumluluğunu yansıtmak bakımından dikkat edildiği muhtemel bir konudur. Bal, açıklamasının devamında geçmiş döneme dair bir eleştiri de yaparak, esir Türklere dair

konuşanların geçmişte işkence gördüğünü ve tabutluklara atıldığını ifade etmiş, 1944 yılındaki Irkçılık-Turancılık Davası sürecine atıf yapmıştır. *Devlet*, 1975):

Kamuoyu yaratma çabası, esir Türklerle ilgili MHP’li gençlerin en çok üzerinde çalıştığı konu ve konuyu hem Türkiye hem de dünya genelinin gündemine taşıyabilme bakımından en çok gerçekleştirilen çalışmadır. Bununla ilgili üç mektup örneği dikkat çekmektedir. Birinci mektup, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Korutürk’e yazılmıştır (*Devlet*, 1975):

Birleşmiş Milletler’in Esir Milletler Haftası olarak ilan ettiği 14 Temmuz’da, dünyanın her yanında esir milletler anılır ve meseleleri tartışılırken, tarihiyle, ülkeleriyle her milletten daha çok hürriyeti hak etmiş olan millettaşımızın komünist emperyalizmine mahkûm oluşunun acısı içindeyiz. Türk gençliği olarak, tarihin her devrinde olduğu gibi bugün de Türk’ün Türk’ten başka dostu olmadığını biliyor ve Türklüğün büyük istikbali için bu idrakten güç alıyoruz. Türk dünyasının ümidi, tek bağımsız Türk devleti olan Cumhuriyetimizin çok yakın bir gelecekte kudretli ve büyük bir devlet olarak esir millettaşlarımızı sıcak ilgisi içine alacağına olan inancımızla saygılar sunarız. (s.7)

Diplomatik bir resmiyeti içeren ve aynı zamanda temenni ve dilekleri de içerek metin, SSCB’den bir devlet olarak bahsetmekten ziyade “komünist emperyalizm” anlatısı sınırları içerisinde, “Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur” vurgusuyla dikkat çekmektedir. BM Türkiye Daimî Temsilcisi Osman Olcay’a yazılan mektupta da aynı diplomatik hassasiyet yer almaktadır (*Devlet*, 1975):

Bulunduğunuz teşkilat nezdinde, yarısından çoğu komünist ve emperyalistlere mahkûm olan bir milleti temsil etmektesiniz. Her millet kendi hür iradesiyle kendisini idare etmedikçe Birleşmiş Milletler arzu edilen hüviyetine kavuşamayacak ve onun ideallerini paylaşmak esir milletlerin acılarını dindiremeyecektir. Esir Milletler Haftası olarak kabul edilen 14 Temmuz’da, biz Türkler herkesten çok sesimizi yükseltmek ve komünist cehenneminde mahpus milyonlarca millettaşımızın meselelerini dünya efkârı umumiyesine duyurmak zorundayız. Türklük meselelerine vakıf, millî ülkelere sahip bir diplomasinin esir Türkler davasına çok şeyler kazandırabileceği inancındayız. Bu ümit içinde saygılarımızı sunarız. (s.7)

Döneme dair konuyla ilgili son mektup, dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kurt Waldheim'e gönderilmiştir. Mektupta, özellikle diğer iki mektuptaki Türklük vurgularının biraz daha hafifletilirken, “insanlık” ve “medeniyet” vurgularının yer aldığı gözlemlenmektedir (*Devlet*, 1975):

Birleşmiş Milletler'in, Esir Milletler Haftası olarak kabul ettiği 14 Temmuz'da, bir Türk gençliği olarak soydaşlarımızı acı ile anıyoruz. İnsanlık tarihinde yeni bir çağa açılan 20. asrın bu günlerinde, Tanrı'nın hür yarattığı insanların esir olarak hatırlanmasını, medeniyetin utancı olarak görüyoruz. Birleşmiş Milletler ideallerine inanmış gözüken Batı dünyasının, komünist zulmü altındaki millettaşlarımızla daha yakından, daha açık yüreklilikle ilgilenmelerine dalaletlerinizi istirham ederiz. Onlar, ifa ettikleri tarihî vazifeler ve çektikleri büyük acılarla en az hür milletler kadar hürriyeti hak etmişlerdir. Birleşmiş Milletler'in, hakkı kuvvete mahkûmiyetten kurtaracağını ümit etmek istiyoruz. En içten saygılarımızla. (s.7)

Esir Türklere dair ilgi, özellikle Türk milliyetçisi çevrelerde 1970'lerin ortalarında ve sonlarına doğru da devam etmiştir. Esir Milletler Haftası, özellikle SSCB işgali altındaki topraklarda yaşayan Türklere yönelik vurgularla düzenli olarak anılmış ve çeşitli etkinlikler ile bildiriler yayımlanmaya devam etmiştir. 1977 yılında ise Ülkü Ocaklarının öncülük ettiği ve Türkiye'deki Azerbaycan Kültür Derneği, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği, Kırım Millî Merkezi, Batı Trakya Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Kuzey Kafkasya Millî Merkezi ve MHP çizgisindeki diğer kuruluşların da imza attığı, “Esir Türkler Davası, emperyalizmle mücadelede en güçlü silahtır” başlığıyla açıklanan ortak bir basın açıklaması yapılmıştır. Açıklamada, insanlığın en yüksek seviyeye ulaştığı iddia edilen 20. yüzyılda, emperyalizmin tahakkümü altında olan esir milletlerin arasında çoğunluğu Türklerin oluşturduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda SSCB'nin işgalleri, “kızıl Rus faşizmi” olarak nitelendirilmektedir. Siyasal yaşamda, totaliter nitelikteki SSCB'nin bu yönünün ortaya koyulması ve faşizmin bir “baskı” ve “zorlama” aracı olarak kötülenmesi önemlidir. Ayrıca kapitalist emperyalizmin yıkıldığının ifade edildiği ve Asya ve Afrika ülkelerinden bu emperyalizm çeşidinin kovulduğunun belirtildiği metin, “her türlü emperyalizme karşı” olma niteliğini de taşımaktadır (*Devlet*, 1977):

Emperyalizmin pençesi altında bulunan milletlerin bağımsızlığı davası içerisinde esir Türklerin önemi büyüktür. Bunu Rus ve Çin mahkûmu milletlerin, özellikle Kırım, İdil-Ural, Kuzey Kafkasya, Batı ve Doğu Türkistan, Azerbaycan gibi Türk illeri; Yunan, Bulgar Yugoslavya, Romanya, Kerkük, İran, Afganistan Türklerinin temsilcileri kadar, Türklük düşmanı bu sömürgeci ülkeler de sezmekte, bütün güçleri ile bu büyük davayı yok etmenin yollarını aramaktadır. Esir Milletler Haftası'nda, esir milletler davasının her ele alınışında, başta Sovyet Rusya basın ve radyoları olmak üzere, bütün emperyalist güçlerin kopardığı yaygaralar, bu silahın ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Kızıl ve kara emperyalist, esir milletler meselesinin her ele alınışında insanları köle gibi kullanmamanın, milletleri yok edememenin endişesi içinde, asrımızın yüz karası olduklarını bir kez daha ispatlamış olurlar. (s.3)

Esir Türkler'e dair siyasi söylem yalnızca gençlik düzeyinde ve taban teşkilatlanmalarında değil; siyasetin ana ve merkez mecralarında ve bağlamlarında da görülmüştür. Siyasi aktörler, özellikle Soğuk Savaş ortamının yarattığı iklimde, emperyalizm kavramı dâhilinde konuyu dile getirmiş ve kamuoyunu hem bilinçlendirme hem de konuyu yaygınlaştırma noktasında aracı işlevi görmek üzere kendilerini konumlandırmışlardır. Henüz 1969 yılında, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in, "Vietnam'a özgürlük nameleri yazanların" 70 milyon Türk'ü unutmalarının tesadüf olmadığını söylediği görülmektedir. Türkeş, Asya ve Afrika'daki milletlerin desteklenmesi gerektiğini kabul etmektedir. Fakat "kanı bizden, canı bizden, imanı, irfanı, izanı ve vicdanı bizden olan insanlar" diyerek tarif ettiği esaret altındaki Türklerin hürriyetlerini ve bağımsızlıklarını istemelerinin, insanlıklarının bir sonucu olduğunu da söylemektedir. Türkeş'e göre bu insanları desteklemek, "Türk" ve "Müslüman" olarak temel ülkülerinden biri olacaktır (*Devlet*, 1969). Galip Erdem'in konuya ilgisi ise daha çok Türk milliyetçilerine yönelik bir çağrı niteliği taşımaktadır. Erdem, Doğu Türkistan'dan Makedonya'ya kadar uzanan Türk Dünyası'ndaki kardeşlerini hatırlamak için Türk milliyetçilerinin Esir Milletler Haftası'na ihtiyaç duymayacağını ve beklemeyeceğini belirtmiştir. Erdem'e göre "Tutsak Türkler" konusu Türk milliyetçilerinin hayal ürünü sonucu ortaya çıkmış bir oyun değil, çağın dünyasının reddedilemez bir gerçeğidir ve bu davayla ilgilenmek hem insanlık hem de Türklük borcudur (*Devlet*, 1973). Türk Milleti'nin büyük bir kısmı", içine düştüğü tutsaklıktan kurtarılamamıştır. Somuncuoğlu'nun, muhalefette olmanın etkisinin

olabileceği de ihtimal dâhilinde olarak, konuya dair söylemini daha da sert tuttuğu gözlemlenmektedir. Zira Temmuz 1973'te kaleme aldığı bir yazıda, Türklüğün bu bağımsızlık davasında en büyük görevin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne düştüğünü ama Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni yönetenlerin, içine düştükleri “yenilmişlik” ve “korkaklık” psikolojisinden bir türlü kurtulamadıkları için, bu millî dava ile ilgilenmek bir yana, Türkiye dışında Türk topluluklarının bulunduğunu söyleyen bilim ve siyaset adamlarını ağır töhmet altına sokmaya ve onları haksız bir şekilde kanunlar önünde mahkûm etmeye çalıştıklarını belirtmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi; özellikle gençlik teşkilatları dâhil olmak üzere hazırlanan metinler diplomatik bir üslupta ve dışışlerini etkilemeyecek ya da zorda bırakmayacak düzeydedir. Ancak özellikle MHP çevresinde, iktidarda olup olmama durumundan bağımsız olarak konunun her zaman ele alındığını tekrar söylemek mümkündür. Örneğin 1975 yılındaki Milliyetçi Cephe iktidarında, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak da görev alan MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, esir Türklerin “insanca bir hayata kavuşması yolundaki hürriyet mücadelesinde” Türkiye'ye düşen büyük görevler olduğunu, bunların başında, Türkiye'nin, komünist emperyalizmi altında inleyen esir Türklerin davasını, hukukunu ve insanlık dışı uygulamaları BM'ye götürerek dünya kamuoyunu gerçeklerin üzerine çekmek geldiğini ifade etmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi “kamuoyunu bilgilendirme ve konuyla ilgili kamuoyu yaratma” çalışmaları önceliklidir. Ayrıca Türkeş'e göre kültürel bağları devam ettirmek, millî ve kültürel ilişkileri sağlamlaştırmak da zorunludur. Türkeş, iktidardaki bir devlet adamı olmanın da vermiş olduğu sorumlulukla esir Türkler meselesinin “ilgisiz” dış politikayla halledilemeyeceğini fakat aynı zamanda problemlerin afakî ve fırsatçı bir düşünce yapısının dışında aklıselim, mantıklı ve bilinçli bir anlayışla, son yıllardaki dünya politik gelişmeleri çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (*Devlet*, 1975).

Esir Milletler, yalnızca Türkler ekseninde değil, özellikle SSCB işgali altındaki topraklara yönelik bir söylem olarak SSCB'nin kurulduğu günden, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki toprak işgallerine ve 1970'lerin sonuna kadar işlenen, kapsayıcı ve komünist emperyalizmin saldırganlığını ifade eden bir kavramdır. Bu yöndeki söylemler ve işgal ihtimalleriyle birlikte, Türkiye'de sağ siyasette komünist emperyalizmin en somut ve net örnekleri de SSCB'nin işgalleridir. Bu açıdan Türkiye'deki komünizm karşıtlığının etkenleri değerlendirildiğinde, konuyu ABD'ye

ya ada Batı desteğine indirgemek sığ ve basit kalacaktır. Zira söylemler, Türkiye’deki bir endişeye ve güvenlik tehdidine işaret etmektedir. Bu tehdidin ve endişenin kaynağı da Türkiye’nin doğu sınırında, daha önce farklı ülkeleri işgal eden ciddi bir askerî gücün varlığından kaynaklanmaktadır. Bu durum, aynı zamanda askerî ittifakları ve genel olarak Türkiye’nin konumuna dair tartışmaları da canlandırmıştır. Buna karşın Türkiye’deki sağ siyasi partilerin ve aktörlerinin tutumu, SSCB’nin işgalci yönünün tam karşısında konumlanmıştır. GP’li Fehmi Alparslan, Cumhuriyet Senatosu’ndaki dış politika tartışmalarında, NATO’nun 2. Dünya Savaşı’ndan sonraki Sovyet tehdidinden doğduğunu ve bu tehdidin etkisiz kalmasında büyük rol oynadığını ifade etmiş ve muhtemel SSCB işgallerinin birer emperyalizm olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1970a). Alparslan, aynı konuşmasında Çekoslovakya’nın işgal sürecini anlatmaktadır ki bu aynı zamanda Türkiye açısından çıkarılacak derslere işaret etmektedir. Nitekim SSCB’nin, aslında işgal ettiği topraklardaki ayaklanmaları bastırdığı iki önemli olay, yani 1956 Macaristan Ayaklanması ve 1968 Çekoslovakya’nın işgali, doğrudan işgal olarak değerlendirilmiş ve SSCB’nin savaş sırasında veya sonrasında gerçekleştirdiği işgallerin aslında hiç kabul edilmediği de ortaya koyulmuştur. Ancak Macaristan ve Çekoslovakya, komünist emperyalizmin saldırganlığını ortaya koymak ve Türkiye açısından da bir “ibret” veya “örnek” yaratmak bakımından önem taşımaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1970a).

SSCB’nin işgalleri, Türkiye’nin dış politik konumuyla birlikte güvenlik algılarının yüksek derecede öncelenmesi ve Türkiye’nin dış politika pozisyonunun buna göre belirlenmesine dair parti politikalarında da belirleyici etken olmuştur. Özellikle Osmanlı ve Anadolu coğrafyasının işgale uğradığı bir sürecin tarihte yer alması, askerî açıdan güçlü ve hatta rakip uluslararası kutbun içinde yer alan bir ülke bakımından Türkiye’deki siyasi söylemleri etkilemiştir. Henüz MSP’ye geçmemiş olan YTP’li Süleyman Arif Emre, 1968 yılında Türkiye’nin uluslararası konumunu mevcut şartlar altında değerlendirirken YTP’nin, Türkiye’nin NATO’da kalması gerekliliğine inandığını belirtmiştir. “Bloklaşmış bir dünyada ve böyle bir dünyanın en stratejik bölgesinde bulunan bir memleketin, kendisini tek başına emniyette hissetmesine bugünkü şartlar karşısında imkân yoktur” diyen Emre, Türkiye’nin özellikle ağır savaş sanayisi kuramamasına ve askerî gelişmelere de dikkat çekerek, tarafsız kalmasını

istemenin, realiteye uygun olmadığını belirtmiştir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1968c).

Macaristan ve Çekoslovakya haricinde, SSCB'nin emperyalist emellerinin somutlaştığı ve sağ siyasetin gündemine taşıdığı en önemli konu, Afganistan'ın işgali olmuştur. Afganistan, Türkiye'yle olan kültürel ve tarihî bağlarının haricinde, özellikle İslamcı/Muhafazakâr siyaset açısından önemli bir alandır ve işgale maruz kalması, özellikle muhafazakâr siyasette ve düşünce dünyasında ciddi yankı uyandırmıştır. Bunda, Afganistan'ın sosyal ve kültürel durumuyla İslamcıların kurduğu bağın etkili olduğu savunulabilmektedir. Zira işgalin ardından, Şubat 1980'de çıkan İslâmî *Sebil* dergisinde işgale değinilirken, Afganlı Müslümanların, komünist rejimin bütün saldırılarına rağmen direndiği ve “İslâm'ın cihat ruhunun verdiği cesaret ve bilinçle”, Afganistan'daki komünist rejimi yıkmak için mücadele ettikleri aktarılmıştır. Dergiye göre Afgan mücahitler, “ezan seslerinin yükseldiği mukaddes İslâm topraklarını, diğer Müslüman ülkeler gibi yabacı düzen, rejim ve ideolojilerden temizlemek” istemektedirler (*Sebil*, 1980). Ocak 1980 sayılı *Mavera* dergisinde⁴⁸ yer alan bir haber ise bu açıdan daha dikkat çekicidir. Buna göre, Afganistan Cemaat-i İslami Genel Sekreteri Seyyid Nurullah Amad başkanlığındaki bir heyet dergiye ziyaret etmiş ve Afganistan'daki mücahitlerin yürüttüğü mücadeleyi, “kızıl zulmünden” kaçan mültecilerin durumunu aktarmıştır. Ayrıca Afganistan Cemaat-i İslami Genel Başkanı Burhaneddin Rabbani'nin bir bildirisinin çevirisi de dergide yer almıştır (*Mavera*, 1980). Yine Afganistan'da Ruslara karşı mücadele eden gruplardan Hizbi İslami Afganistan hareketinin lideri Gülbeddin Hikmetyar, *Mavera* dergisinin Eylül 1980 sayısı için dergiye bir tebrik yazısı göndermiş (*Mavera*, 1980), *Akıncı Güç* dergisinin Haziran 1979 sayısı için de bir yazı kaleme almış ve Hikmetyar'ın kaleme aldığı yazı dergide yayımlanmıştır (*Akıncı Güç*, 1979). Bu açıdan değerlendirildiğinde, Afganistan'ın işgalinin Türkiye'deki özellikle muhafazakâr ve İslâmî kesimlerde derin bir etki yaratmakla kalmayıp, bu kesimleri aktif ve somut bir şekilde tutum almaya da ittiği gözlemlenmektedir. MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın, Afganistan'ın işgaline karşı dile getirdikleri, bu çevrelerin konuya bakışını ve

---

⁴⁸ 1976 yılında, Erdem Bayazıt ve Bahri Zengin tarafından Ankara'da kurulan dergi esasında bir edebiyat dergisi olsa da dönem itibarıyla ve yazar kadrosuyla İslâmî ve muhafazakâr çevreleri oldukça etkilemiştir.

yaklaşımlarını da özetler niteliktedir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1980b):

... Afganistan olayı üzerinde ve Rusya'nın emperyalist emelleri üzerinde son derece hassas olmaya mecburuz. Afganistan'a yapılan tecavüzü, mutlaka defetmeliyiz. Rusya, Türkistan'daki kargaşalıklardan dolayı Afganistan'a bu tecavüzü yapmıştır; bu kanaat kuvvetlidir. Eğer bugün İslam âlemi el birliğiyle hareket edecek olursa, Afganistan'a yapılmış olan bu tecavüzü kurtardığı gibi, tecavüz yapanlara da gereken dersi verebilir. Muhterem parlamenterler; bu ne kadar hafif ne kadar alakasız bir tutumdur. Bu Afganistan ki yıllarca subaylarını biz okuttuk, şu Parlamentoda bulunan arkadaşlarımın lisedeki hocalarının pek çokları Afganistan'da öğretmenlik yapmıştır. Bütün tarihle her şeyiyle birbirimize bağlıyız. Bugün Afganistan'ın en yakın dostu, 179 ülke içerisinde biziz. Afganistan'ın meselesine en yakından sahip çıkması lazım gelen biziz. Böyle, 'Üzüldük, vah vah, dışarı çıksınlar', Bu kadarcık bir sözle yetinmek mümkün müdür? Muhterem arkadaşlarım; ne yapmak lazım hemen söylüyorum: Afganistan meselesinde gayet açık dört tane teklif ve talebimiz var. Bir tanesi: Şimdi İslam Konferansı'nı çağırmak bize düşerdi. Çünkü bizim en yakın kardeşimizdir. Bu fırsatı kaçırdınız; ama Genel Sekreter çağırdı, gene de önünüzdedir. Buraya gidiniz ve lütfen Müslüman ülkelerin bir an evvel kendi müşterek müdafaa sistemleri kurmalarını teklif ediniz. 43 tane Müslüman ülke içerisinde bu teklifi yapmak bize düşer. Afganistan'daki tecavüzü el birliği ile defedeceğimizi teklif ediniz. Afganistan'a hep beraber asker göndereceğimizi teklif ediniz. Kore'ye bu Meclis asker gönderdi de neden Afganistan'ı kurtarmak için asker göndermek burada konuşulmuyor? Bugün Müslüman ülkeler bu celaleti gösterecekler, yarın arkadan gelecek pek çok şeyi bugünden önlemek mümkün. Bu sebepten dolayıdır ki milletimizin de Afganlı mültecilere bir an evvel yardım etmesi için hem milletin hem de hükûmetin el ele büyük bir gayret içinde olunması; diğer Müslüman ülkelerin de aynı şekilde kendilerine yardıma çağırılması gereklidir. (s.56)

Necmettin Erbakan'ın Afganistan'ın işgaline karşı gösterdiği tepki ve tavır, Türkiye'nin doğrudan müdahil olması çağrısını yapacağı kadar sert ve tavizsiz niteliktedir. Özellikle "Müslüman" kimliği üzerinden "Müslüman ülkeler" arasından ortak bir savunma sistemi kurulması noktasında teklif yapmanın Türkiye'ye düştüğünü ifade etmesi, Türkiye'yi tanımlaması ve "İslâm" vurgusunu kullanması bakımından

önem taşımaktadır. Türkiye’yi “Müslüman” olarak tanımlayan Erbakan’ın, esir Türkler konusunda ciddi ve tavizsiz bir çıkış yapmamasına karşı Afganistan konusundaki sert tutumu, daha önce de ifade edildiği gibi Afganistan’da mücadele eden grupların kimliğiyle de ilişkilidir. Ayrıca işgale karşı müdahil olunması noktasında, özellikle MHP çevresinin esir milletler konusundaki “kamuoyu yaratma” çalışmalarından öte ve aynı zamanda Türkiye’nin dış politikasında keskin bir değişime sebep olabilecek çağrılar yapması bakımından da Afganistan konusunun taşıdığı önem anlaşılabilir hâle gelmektedir. İdeoloji itibarıyla MHP gibi SSCB’ye ve ABD’ye karşı söylem geliştiren, bununla birlikte sosyalizmi ve kapitalizmi de dış kaynaklı “yabancı” olarak gören MSP çizgisinin, Rusya’nın emperyalistliği konusundaki en somut ve net tavrı Afganistan’ın işgaliyle göstermesi de bu durumu göstermektedir. Netice itibarıyla sağın muhafazakâr ve İslamcı kesimlerinin, Afganistan’ın işgali konusunda somut, net ve keskin bir söylem geliştirerek, Türkiye’nin müdahil olma çağrısıyla ayrıca daha uç bir anlatı geliştirdiği söylenebilmektedir.

Afganistan’ın işgali karşısında sağın farklı kesimlerinin tepkileri de SSCB emperyalizmi ve komünizmin yayılma çabasını dile getirmesi bakımından söz konusu olmuştur. Özellikle SSCB’nin, gerçekleştirdiği işgalde, Afganistan’daki Marksist hükûmetin davetini bir meşruiyet aracı olarak kullanılması, Türkiye’de sağ siyasetin duyduğu tehdit algılarını daha da arttırmıştır. Nitekim AP’li Selahattin Çolakoğlu, Afganistan’ın işgali üzerine TBMM’de yaptığı konuşmada, bu endişesini üstü kapalı bir şekilde dile getirmektedir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1980c):

Sovyetler Birliği Afganistan’ı, Afganistan’da oluşmuş ve belirli etkinlik düzeyine kadar ulaşmış komünizmi korumak, sahip çıkmak ve rahat gelişmesini sağlamak için işgal etmiş veya diğer bir ifadeyle hepimizin bildiği ve gördüğü durumu yaratmıştır. Davet edildikleri için geldikleri savı ise, işin politik kılıfıdır. O hâlde, bundan şu netice rahatlıkla çıkartılabilir: Sovyetler Birliği, davet edilmese de gelecekti. Nitekim bu davet edilme iddia ve laflarına rağmen, davetin kimin tarafından ve nasıl yapıldığı hâlâ anlaşılamamıştır. Neden ideolojik olunca bu olgu, dış politikanın, uluslararası ilişkilerin önüne geçmektedir? Şayet, bu görüşümüz yanlış değilse bizim de yukarıda belirttiğim niteliği bakımından bazı endişelerimiz vardır. Sovyetler Birliği, bilinen süratli müdahale kabiliyeti ile bölgedeki herhangi bir ülkeye aynı nedenle müdahale edebilir mi? (s.253)

Sağ için diğer bir endişe kaynağı, İran'daki devrim sürecinin ardından SSCB'yle çevresindeki bir diğer konumda istikrarsızlığın ortaya çıkması ve üstelik bunun, Afganistan'daki SSCB etkisi altında bulunan hükûmetin sağladığı imkânla gerçekleştirilmesidir. Böyle bir durumun Türkiye'de de ortaya çıkma ihtimalinin, özellikle 1970'lerin sonundaki Türkiye şartları düşünüldüğünde sağ siyasetin endişelerini daha da arttırdığı söylenebilmektedir. AP'li Celal Yardımcı ise TBMM'de Afganistan'daki gelişmeleri İran'daki gelişmelerle birlikte değerlendiren ender isimlerdendir. Yardımcı'ya göre SSCB'nin Afganistan macerası öncesinde İran'daki olaylar, bölgeyi istikrarsızlığa itmiştir. Afganistan'ın işgali ise Doğu ve Batı blokları arasında son senelerde beliren “Detant” politikasına, amaç ve kararlarına büyük darbe vurmuştur. Yardımcı'nın ifadelerinde, özellikle “yumuşama” döneminin ve 1980 yılı itibarıyla bir azınlık hükûmeti olarak iktidarda olan AP'nin hassas konumunun etkili olduğu savunulabilir. Nitekim Yardımcı da sözlerinin devamında SSCB'nin daha önceki Macaristan ve Çekoslovakya müdahaleleri ile dolaylı yoldan müdahale ettiği Etiyopya üzerinden, SSCB'nin emperyalist amaçlar güttüğü, dünya haritasını değiştirmeye kalkıştığı yolundaki endişelerin ve kaygıların tazeliğine vurgu yapmış ve SSCB'nin Afganistan'daki işgalinin endişe yarattığını belirtmiştir. BM Anayasası'na ve Helsinki Deklarasyonu'na da vurgu yapan Yardımcı'ya (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1980b) göre bu işgali haklı gösterecek hiçbir sebep ve gerekçe söz konusu değildir. AP'li Selahattin Çolakoğlu ise İran'daki gelişmeler paralelinde, Türkiye'nin önemi ve “dıştan içe bir baskı altına alınma” çabasını dile getirmektedir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1980c):

Türkiye'nin önemi İran, Amerika Birleşik Devletleri'nden koptuktan ve Afganistan Sovyet Rusya tarafından işgal ve orada bir komünist rejimi kurulduktan sonra mı artmıştır? Türkiye'nin evvelden beri var olan önemini anlamak için, öyle büyük politikacı olmaya, büyük asker olmaya da gerek yoktur. Bunu anlamak için, jeopolitik bilmeye de gerek yoktur. Akli başında olan bir insanın dünya haritasına bakması ve Türkiye'nin coğrafi yerini görmesi kâfidir, yeterlidir. Öyle ise, aynen oynanan oyun nedir? Olayları çevreden merkeze doğru ele alırsak, Türkiye dıştan içe bir baskı altına alınmak istenmektedir. Türkiye, dıştan içe bir baskı altına alınırken, bu ifadeden şunu belirtmek istiyorum: Bölgesel olaylar bahane edilerek Türkiye içte ve dışta bir noktaya getirilmek, bir taşla iki kuş vurulmak istenmektedir. (s.254)

Sovyet emperyalizmine ve komünizme dair söylemin en somut ve net karşılık bulduğu esir milletlere ve SSCB işgali altındaki topraklara dair anlatı, sağ siyasetin 1960'tan 1980'e kadar dile getirdiği sürecin bir yansımasıdır. Bu süreç, daha önce de ifade edildiği gibi Soğuk Savaş sürecinin ya da ABD veya Batı etkisinin değil, doğrudan Türkiye'nin sosyal, siyasi ve kültürel nitelikleriyle kendine özgü durumunun geliştirdiği ve Rusya'nın "tarihî bir öteki" olarak kodlandığı dönemsel gelişmelerin bir sonucudur. Bu açıdan Türkiye'deki komünizm ve emperyalizm karşıtı söylemde esir milletlere ve SSCB işgali altındaki topraklara yönelik söylemdeki dış faktörlerin en az düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Zira söylemi dile getiren kesimler, ideolojik faktörlerle yalnızca SSCB ve komünizm ekseninde değil ABD ve kapitalizm ekseninde de emperyalizme dair eleştirel bir söylem geliştirmiş ve kullanmıştır. Sağın farklı kesimlerinde, farklı alt başlıklarla ilgili birbirinden farklı söylemler bulunsa da ortak noktaların en önemlisi, SSCB'nin emperyalist bir devlet olarak, komünizmin yayılmacı niteliğiyle milletleri esaret altında tuttuğu ve topraklarını da işgal ettiğidir.

4.1.3. Komünist Emperyalizme Karşı İnanç ve Maneviyat

Türkiye'de komünizme ve SSCB'ye yönelik anlatının en önemli yönlerinden biri, inanç ve maneviyat ile komünizm arasındaki ilişkidir. Esas olarak bu ilişki, komünizme içkin faktörlerden kaynaklı olarak, bir düşmanlık anlatısından çok daha fazlasıyla temellendirilmektedir. Zira Türkiye'deki Rus algısının da ötesine geçen bu durum, aslında zaman zaman komünizmin diğer niteliklerini de aşan ve yalnızca maneviyata dair yorumların temellendiği yeni bir durum da yaratmaktadır. Burada dikkat çeken nokta, soyut bir alan olarak maneviyatın yalnızca dinle değil, maddi veya fiziki ortamı ve kavramları da aşan bir soyutlukla ilgili tutumların varlığıdır. Materyalizm, komünizmi ve dini de aşarak, en nihayetinde materyalizmle maneviyatçılık arasındaki mücadeleye dönen bu rekabetin taraflarından biri hâline gelmektedir. Yani anlatının tarafları ikiye ayrıldığında; bir tarafta materyalizmin diğer tarafta ise maneviyatın olduğu görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi insanlıktan sıyrılan ve bir tür "robotlaştırma" olarak tarif edilen "köleleştirme" sürecinin temelinde de yine materyalizm vardır. Ancak diğer tarafta, büsbütün bir maneviyat cephesi yer almaktadır.

Komünizmin "madde hâkimiyeti" temeli, sağ siyasette ve özellikle düşünce dünyasında "eşyanın" ve "varlığın" konu olduğu, düşünce temeli yoğun tartışmaların

da arka planını oluşturmaktadır. Komünizmin yayılmacı yönünün felsefi arka planı olduğu düşünülen materyalizme karşı üstün bir maneviyatçılık, komünizmle mücadelenin önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Nurettin Topçu'nun görüşleri, bu açıdan komünizmle topyekûn mücadelede anlam kazanmaktadır. Düzen bozucu komünizm, yıkımla özdeşleştirilirken, bunun temeli Topçu'ya (1961) göre imansızlıktadır. Böylece komünizm de bu anlatı dâhilinde materyalizm ve maneviyat arasındaki ilişkiyle temellendirilmektedir. O hâlde çözüm yolu da İslamiyet'i ve Hristiyanlığı da aşan, genel bir maneviyat olgusu üzerinde temellendirilmektedir. Fakat Topçu, iki ayrı dinin bir araya gelmesinin "birleşme" anlamına da asla gelmeyeceğini vurgulayarak ayrımı da netleştirmeye çabalamıştır. Topçu'ya göre komünizmin ekonomik faktörlerin her şeyin temelini oluşturduğuna dair tezleri, onları ruhun, gerçekten ruh hadiselerinin, insanlara yeterli olan bir ruh hayatının varlığını inkâra götüren bir adımdır. Komünistlerin gayeleri, "ruhsuz maddeyi arz üzerinde hâkim kılmaktır." Komünistler, materyalist oldukları için anarşistlerdir. Topçu, komünistlerin ruh düşmanı olmasının sebebini, onların "ruh kifayetsizliğinde" bulmaktadır ve bu noktada millet, milliyet ve ruh arasındaki ilişkiyle komünizmi karşılaştırmaktadır:

... Ruhta bütünlük olsa, bu kin içimizdeki imana, insanlık seviyesine yerini bırakacak ve kendi benzerini yaratma iradesine bağlanacak, onun yaratıcı iktidarıyla merhamet hâline gelecek ve onsuz kalınca komünist olacak olan insandan, o zaman belki de bir mistik çıkacaktır. Milliyet, bu iradeye sahip olan insanların mefkûresi olduğundan, ister istemez ruhçu bir bünyeye sahiptir ve kendisini teşkil eden unsurların hepsinden ziyade din ile benliğini yoğurur. Milletin, kökleri en eski mazide bulunan, dallarıyla yaprakları istikbale uzanan bir ağaca benzediğini veya maziden gelip istikbale doğru akan bir nehri andırdığını kabul ediyoruz. Fertteki ruh, hayatın bütün tazyikleri altında asla yıkılmadan selamet mefkûresi hâlinde, bu mefkûrenin arkasından her günkü cesaretle yürüyüşümüzde gözükmüyor. Milletteki ruh ise millet hayatında ebedi istikbale doğru götürücü varlığını her an hissettiren hâkimiyette barındırmaktadır. (s.309)

Maddenin ve eşyanın hâkimiyeti, Topçu örneğinde de görüleceği gibi esas olarak komünizmi de aşan bir tür varlık çatışmasını yaratan önemli bir dinamiktir. Bu dinamik, bireyden çıkarak millet hayatına kadar uzanan yorumlara ve ideolojileri, gündelik siyaseti aşan tartışmalara da kapı aralamıştır. Bu açıdan komünizm

karşıtlığındaki inanç ve maneviyat konusu, komünizme karşı gündelik tepkileri de içerebilmekteyken, daha entelektüel düzeyde, komünizmi de aşan büyük ve geniş bir perspektif imkânı sunan tartışmaları da doğurmuştur. Örneğin Sezai Karakoç, 20. yüzyılın insanın can havliyle kendini erimekten, eşya ve evren arasında kaybolmaktan kurtarma çırpınılarıyla dolu olduğunu yazmaktadır (1970). Karakoç, tarihin gelişim seyrini de bu pencereden değerlendirirken, Avrupa'nın "doğal güce" tapınmasından faşizmin doğduğunu, faşizmin aslında Avrupa'da "ferdi gücün mitleştirilmesi" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Fakat "eşya kültü" insan mitini yenmiş ve bir eşya dini olan, eşyaya tapınma ve onun içinde kaybolma demek olan kapitalizm, insana tapınma yolunu açan faşizmi ortadan kaldırmıştır. Komünizmde ise hem faşizmdeki insan, lider kültü hem de kapitalizmdeki eşya kültürünün varlığı söz konusudur. İnsanı iyice "maddenin kölesi" yapmak isterken insanın ruhunu yaralayan ve sakat bırakan komünizm, bünyesinde sıkıntıları ve bunalımları da içten içe geliştirmektedir. Materyalizmin yarattığı bunalım, Topçu ve Karakoç gibi Osman Turan'ın da üzerinde durduğu bir konu olmuş ve Turan, materyalizmin doğurduğu ruhi boşluk ve inançsızlığın giderilememesi sonucunda ortaya çıkan hastalığın, komünizmin hastalığın menşei değil, onu doğuran maddenin tahakkümünün dizginlenememesi olduğunu ifade etmiştir. İnsanlık ve medeniyet tarihine dair yorumlarında Turan, içtimai refah ve adaletin her şeye yeterli geleceğini sanmanın insanın kendisini bizzat Marksizm'in çarklarına kaptırması anlamına geleceğini belirtmiştir (Turan, 1973).

İnanç ve maneviyat konusunda siyasetteki ve düşünce dünyasındaki söylemler, Osman Turan, Nurettin Topçu ya da Sezai Karakoç örneklerinde olduğu gibi düşünce ve fikir açısından zengin bir bağlam sunmamaktadır. Özellikle komünizm karşıtlığında dinin ön plana çıkarılarak vurgulanması, "dinsizleştirilme" tehdidini de ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan, daha öne de ifade edilen komünizm ve SSCB ile güvenlik tehdidi, komünizm anlatısının bu bölümünde dine yönelik saldırı tehditlerini ifade etmektedir. AP'li Tekin Erer, komünizmin yalnızca maddeye taptığı ve Allah'ı inkâr ettiği için, Rusya'daki devrimden sonra camilerin ve kiliselerin ortadan kaldırılmasının planlandığını ifade etmektedir. Erer'e (1965) göre ibadethanelere girmek için önce bilet kesilmesi uygulaması başlamış, ardından biletlere ciddi oranda zam yapılmıştır. Yüksek ücretler sebebiyle ibadethanelere gidenlerin sayısı azalınca, komünist yöneticiler ve "Allahsızlar Cemiyeti", ibadet etmek isteyen halkı aşağılamaya başlamış ve ibadetini gerçekleştirmek isteyen insanların "sahtekâr"

olduklarını iddia ederek, iş paraya geldiğinde bu insanların ibadethaneye gitmediğini yaymıştır. Ardından boş kalan cami ve kiliselerin yıkılması veya kullanım amacının değiştirilmesi süreci başlamıştır. Ele alınan yıllarda henüz MSP’de siyaset yapmasa da muhafazakâr görüşleriyle tanınan Fehmi Cumalıoğlu da Sovyet Rusya’nın “Allahsız” ve “maneviyatsız” olduğunu belirterek, Erer gibi Allahsızlar Cemiyeti’nin çalışmalarına dikkat çekmiş ve komünizmde dinin yerinin olmadığını, SSCB’nin İslâm dinini ortadan kaldırmak ve Müslümanları imha etmek için büyük bir çaba sarf ettiğini aktarmıştır (Cumalıoğlu, 1965).

Komünizmin İslâmiyet’i hedef almasında, yok etme çalışmasının arka planında da sağın anlatısına göre İslâmiyet vardır. Zira maneviyat ve inanç hedef alınmaktadır; çünkü bu güç, komünizmin hâkimiyetini engelleyecek veya komünizmi ortadan kaldırabilecek en önemli unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Coşkuner, komünizme karşı tek kalenin İslâmiyet olduğunu belirtirken, komünistlerin çalışmaları karşısında İslâmiyet’in de rahat rahat anlatılması gerektiğini ifade etmektedir (Coşkuner, 1966):

Komünistler bir maske altında zehirlerini rahat rahat akıtırken, sağcılar da İslâm’ın vaaz ettiği esasları rahat rahat işleyebilsinler ki komünizme karşı tesirli bir mücadele yapılabilsin olsun. Zira küfrün karşısında iman vardır. Küfürle iman bir kalpte durmaz. Biri gelince diğeri çıkar. Küfür her türlü imkândan faydalanarak zehrini rahat rahat saçarken, sağcılar ise küfrün zehrini tesirsiz hâle getirecek iman esaslarını rahatlıkla birer reçete gibi sunmak imkânını kendilerinde bulamazlarsa, o takdirde komünizmle mücadele esaslı bir tesir icra edemez, satıhta kalmaya mahkûm olur. (s.3)

Daha önce ifade edilen ve düşünce dünyasında karşılık bulan, “komünizme karşı manevi ittifak” olarak değerlendirilebilecek düşüncelerin siyasi anlatıda yer bulmadığı anlaşılmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye’de komünizm karşıtlığının temeli, İslâmiyet dâhilinde gelişmiş ve Hristiyanlığa dair unsurların bu karşıtlıkta, manevi açıdan yer bulmadığı görülmüştür. Bunda, dönem itibarıyla kapitalizmin de kötülendiği ve özellikle “kültür emperyalizmi” tartışmalarının da etkili olduğu bir sürecin yaşanmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim Diyanet’in bütçesine dair bir konuşma gerçekleştiren Hüsnü Dikeçgil, Türkiye’de Hristiyanlık propagandası yapıldığını ve bu propagandayı yapan misyonerlerin, “Siz dinsiz oldunuz. Komünizmden korumak için biz dinimizi yaymakla size faydalı oluyoruz, fena mı?” dediğini aktarmaktadır. Dikeçgil’e (1965) göre her şeye rağmen Hristiyanlık

propagandası yapılan metinlerin ve bildirilerin önüne geçmek ve komünizmle de eş zamanlı mücadele etmek gerekmektedir. Zira Dikeçgil ne dinsiz hayatın ne de dinsiz bir milletin var olamayacağını savunmaktadır. Bu noktada, özellikle komünizm karşıtlığı bakımından uluslararası gelişmelerin ve yayınların da takip edildiği ve daha önce ifade edilen komünizmin bütün dinleri hedef almasına karşı dinin konumunu koruma hassasiyetinin gösterildiği anlaşılmaktadır. Yani aslında korunmak istenen “dinî inançlı olma” hâlidir; dinsizlik topyekûn kötülenmekte ve başta ahlâk kaybı olmak üzere komünizmin ortaya çıkışının ve gelişiminin temel faktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Komünizme karşı İslâm ahlâkı ve toplumsal yaşama dair dönem dönem ciddi ve kontrolcü önerilerin ortaya çıktığı da görülmektedir. Bu noktada, özellikle komünizmin toplumsal yapı üzerinde yarattığı ciddi tehdidin ve “ahlaki yıkım” ihtimalinin göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. MP’li Yılmaz İnecoğlu, öğrencilerin yalnızca okulda kontrolünü değil, toplumsal yaşamda da kontrolünü sağlayacak ve öğretmenlerine bildirecek bir teşkilâtın kurulmasını istediklerini belirtmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1964a):

... Komünizm denilen kızıl yılanın akıttığı zehre karşı en kuvvetli panzehir hakiki İslâm dini ve İslâm ahlâkıdır. Şunu da hassaten ilâve etmek isterim; biz okullarda hafızı Kuran yetiştirelim demiyoruz. Bunu asla istemeyiz ancak ilâhi ahlâk kaidelerinin mutlaka öğretilmesini ve gençliğe inandırılmasını ve bu suretle vicdanlara ivazsız ve garazsız birer polis yerleştirilmesini istiyoruz. Kişinin ahlâk kaidelerine riayet edip etmediğini bizzat kendisine murakabe ettirilmesini istiyoruz ve bunu alıştıncaya kadar da öğrenciyi yalnız okulda öğretmenlerinin kontrolü şöyle dursun, dışarıdaki hareketlerini dahi kontrol ederek onu öğretmenlerine bildirmek için bir teşkilâtın dahi kurulmasını istiyoruz. (s.460)

Komünizme karşı İslâm, aynı zamanda maddi ve manevi kalkınma söylemini de beraberinde getirmektedir. Sağ siyasette, özellikle Millî Görüş ve Necmettin Erbakan’la özdeşleşen maddi ve manevi kalkınma söylemi, daha önce CKMP tarafından, CKMP’li Kadircan Kafı’nın ifadesiyle dile getirilmiştir. Kafı, “dinsiz” bir topluma karşı maddi ve manevi kalkınmayı önermektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965a):

Kalkınma iki cepheli olmak lâzımdır. Maddi kalkınma yanında manevi kalkınmaya önem vermezsek kanadının biri sakat veya kopmuş bir kuş durumunda kalırız. Böyle bir kuş ne kadar kuvvetli olursa olsun sürünmeye mahkûmdur. Manevi kalkınma, inançları ve millî duyguları kuvvetlendirmekle mümkündür. Kaldı ki dinsiz bir toplum hayvanlaşır. En ileri ve demokratik memleketlerde dine pek önem verilmektedir. Oralardaki kalkınma hareketlerinde aydın din adamlarının etkisi birinci derecede olmuştur... Kaldı ki, İslâm dini akıl ve ilim dinidir. Merhum Atatürk'ün bilhassa belirttiği gibi “insan tabiatına en uygun dindir.” Aynı zamanda demokratiktir, zira inananları Allah’a kul yapar ve Allah’a kul olan insana kul olmaz. Nitekim ilk İslâm Devleti Cumhuriyettir. Allah’a şükürler olsun ki, Türk Milleti’ni İslâm dini ile şereflemiştir. Türk Milleti bu dini benimsemekle meziyetlerini bir kat daha artırmış ve kuvvetlendirmiştir. İslâm dini sayesinde Anadolu’yu yeniden fethettik, ilerledik, yayıldık, yeni vatanlar kazandık. Dünyaya iyi ahlâk ve insanlık örnekleri verdik. Yüksek bir medeniyet kurduk. Müslüman olmasaydık bugünkü Türkiye olmazdı. İslâm dünyada asırlarca bütün bir haçlı dünyaya karşı varlığımızı koruduk. İslâm dini Türk Milleti’nin millî dinidir. Zira İslâmlıklarını kaybedenler Türklüklerini de kaybetmişlerdir. Bundan sonra da Batı’nın kozmopolit emperyalizmi ile Doğu’nun emperyalizmine karşı başlıca ve bilhassa en tesirli silâhlarımızdan biri İslâm dinidir. (s.74)

Komünizmin gelişme sebeplerinden ve aynı zamanda aşamalarından birinin de sağ siyasetin anlatısına göre otorite kaybı olduğu daha önce de ifade edilmiştir. Otoritenin yalnızca fiziki değil aynı zamanda manevi alanda yokluğu da sağa göre ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bu noktada, İslâm ahlâkının sağladığı olumlu yapı ve toplumsal yaşamın bu yöndeki gelişimi, komünizmin gelişimini de engellemektedir. Bu durum, aynı zamanda ele alınan dönemdeki “irtica” tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi tek parti döneminde baskılanan ve kontrole tabi tutulan dinsel yaşam ve manevi alan ve bu alanın muhafazakâr ya da İslâmcı temsilcileri, özellikle Soğuk Savaş’ta, komünizm karşıtlığında kendisine yeni bir gelişme alanı bulmuştur. Ancak aradan henüz geçen 15 yılda, dinin toplumdaki ve siyasetteki rolü ve konumuna dair tartışmaların henüz olgunlaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, “irtica” tartışmalarını da gündeme taşımıştır. AP’li İsmail Yeşilyurt, komünizmle mücadele konusunda İslâmiyet’in “irtica vasıtası” olacağına

dair iddialara şiddetle karşı koymaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1965a):

... İşte bu talihsiz insanlar İslâm dininin irtica vasıtası olacağını ileri sürerek komünizmin bu yolla memleketimize gireceğini ileri sürmekte iseler de bu yolla komünizmin memleketimize girmesi şöyle dursun arkadaşlar, şayet komünizm girmiş ise bu yolla atılır. İslâmiyet, yani dinimiz cemiyetimiz içinde bulunan komünizm mikrobunun mutlak ve mutlak panzehridir, onu her zaman öldürmek kudretine sahiptir. Bu sebeple arkadaşlar; komünistlerin kendi lehlerine memleketimiz hakkında tahayyül ettikleri hayal, dünya baki olduğu müddetçe tahakkuk etmeyecek ve onların zihinlerinde hayal olarak kalacaktır. (s.239)

Otorite yoksunluğu ve komünizmin “boş bulduğu” alanı doldurması, esas olarak emperyalizm tartışmalarından ziyade iç politikaya dönük ve doğrudan toplumsal yaşamı ilgilendiren alanlardaki komünizmin konumuna dair tartışmaların arka planında yer almaktadır. Komünizmin yayılcılığı, bu noktada kendisini soyut olarak göstermektedir ve bireysel ve toplumsal alanda komünizmin yayılma alanlarına ve bunları yaratan faktörlere dair söylemleri beraberinde getirmektedir. Bu süreç, aynı zamanda toplumun yaşadığı genel problemlere karşı toplumsal sorunları, eksikleri ve problemlerin ortaya çıkışına dair süreçleri ortaya çıkarma amacını taşımaktadır.

Komünizm, özellikle Türkiye şartlarında dinî söylemle ve bunun siyasete olan yansımalarıyla ciddi ve sert bir şekilde karşılık bulmuş, 1960’ların başında, özellikle entelektüel alanda ve düşünce dünyasında komünizme karşı bir bütün olarak din olgusunun savunulduğu bir söylem gelişmiştir. Hatta bazı düşünürler, Hristiyanlık ve İslâmiyet arasında komünizme karşı iş birliği önermiş ve komünizmin yayılma tehdidinin bu şekilde engelleneceği düşünülmüştür. Ancak bu önerinin siyasi anlatıda karşılık bulmadığını da söylemek gerekmektedir. Özellikle İslâmiyet, sağ siyaset açısından hem komünizme karşı savunulması gereken bir olgu hem de aynı zamanda komünizme karşı ciddi bir mücadele aracı olarak belirlenmiştir.

Sağ siyasetin Sovyet emperyalizmi ve anti-komünizm konusundaki anlatısı, ele alınan dönem olan 1960-1980 itibariyle Soğuk Savaş koşullarını ve bağlamını yansıtmaktadır. Bu açıdan anlatı unsurlarından olan ortamı, 1960-1980 dönemiyle genel olarak ifade ederken, Türkiye’de çok partili siyasal yaşam ve 27 Mayıs’ta gerçekleşen askeri darbeyle birlikte siyasal yaşamdaki değişimi de göz önünde

bulundurmak gerekmektedir. Uluslararası siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle iç faktör olarak hızlı kentleşme ve toplumsal değişim süreci de ortamı ifade eden unsurlardır. Böyle bir bağlamda, anlatının karakterlerinden kahramanı, sağ siyasi partiler ve aktörler oluşturmaktadır. Kötü karakteri SSCB, komünizm ve sol hareketler karşılarken, kurban Türk milleti ve esir Türkler, iç düşmanlar ise komünistler, solcular ve CHP olarak belirlenmiştir. Olay örgüsü, SSCB'nin emperyalist yayılmacılığından hareketle komünizmin Türkiye'ye sızma girişimleri, sağ siyasetin komünizme karşı mücadelesi, esir Türkler meselesi ve SSCB'nin işgalleriyle inanç ve maneviyatın komünizme karşı önemli bir silah olarak bütün bir süreçte yer almasıdır. Anlatının etik/ahlaki boyutu, milli bağımsızlığın ve egemenliğin korunmasında temellenirken, dini ve manevi değerlerin savunulması, hürriyet ve özgürlüğün önemi, komünizme karşı topyekûn mücadelenin gerekliliği de önemli bulunmaktadır.

Sovyet emperyalizmine ve komünizme dair baskın anlatı, ele alınan dönemde komünist emperyalizme karşı milli ve manevi mücadele temelinde şekillenmektedir. Esas olarak sağ siyaset, tüm emperyalizmlere karşı çıkma vurgusuyla anlatıyı hem SSCB hem de Batı temelinde oluşturmuş ve bir emperyalizme karşı çıkarken başka bir emperyalizmi görmezden gelmenin sorunlarına işaret etmiştir. Baskın anlatıya göre SSCB, Türkiye'yi tehdit eden emperyalist bir güçtür. Komünizm, Türk milletinin bağımsızlığına ve manevi değerlerine saldırmaktadır ve sağ siyaset, bu saldırıya karşı milli ve manevi değerleri savunmaktadır. Esir Türkler, komünist emperyalizmin mağdurlarıdır ve inanç, komünizmle mücadelede en etkili silahtır. Baskın anlatıya karşı anlatı, emperyalizme karşı sol mücadeleyi öne çıkarmaktadır. Buna göre asıl emperyalist tehdit, Batı ve ABD'den gelmektedir. Sağ siyaset de Batı emperyalizminin işbirlikçisidir. SSCB, karşı anlatıda emperyalizme karşı mücadele eden bir güç olarak ifade edilirken, din de halkı sömürmek için kullanılan bir araç olarak yer almaktadır. Bu çerçevede meta anlatı, milli ve manevi değerlerin emperyalizme karşı sağ siyaset tarafından savunulmasıyla ifade edilmektedir.

Sağ siyaset, ele alınan dönemde komünizmi “sinsi” ve “tehlikeli” bir düşman olarak konumlandırırken, esir Türkler meselesiyle milliyetçi duyguları harekete geçirmiş, dini ve manevi değerleri komünizmle mücadelede araçsallaştırmış, CHP'yi komünizmle ilişkilendirerek konuyu iç politik rekabette de kullanmış ve her türlü emperyalizme karşı olduğunu dile getirerek meşruiyet sağlamaya çalışmıştır. 1960'lar, dış politika odaklı komünizm karşıtı söylem olarak ön plana çıkarken, 1970'lerde bu

söylem iç politikaya dönük, güvenlik ve istikrar vurgulu bir forma dönüşmüştür. 1970'lerin sonu, Afganistan'ın işgali ve uluslararası gelişmelerle birlikte yeniden dış politika vurgusunun güçlendiği bir döneme işaret etmektedir. Milliyetçi ve muhafazakâr söylem, komünist emperyalizm vurgusuyla daha da güçlenmiş ve konsolide olmuş, dış politikada Batı yanlısı tutum meşrulaştırılmış, iç siyasette kutuplaşma artmış ve dini-milli değerlerin siyasette daha fazla ön plana çıkması sağlanmıştır.

4.2. Dış Politikadaki Gelişmeler, Krizler ve Anti-Emperyalizm

Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'nın ardından dış politikasının büyük bir kısmını, yanı başındaki ciddi tehdit unsuru ve özellikle 1960 sonrasında iç politikada yaşanan istikrarsızlık, siyasi ve ekonomik krizler ile siyasal kaynaklı çatışma ortamının yansımaları oluşturmuştur. Bu noktada, özellikle dış politikadaki Sovyet etkisini göz ardı etmemekle birlikte, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ve kimi geçmişten gelen, kiminin tarihi kökeni bulunmakla birlikte dönemlere göre nükseden kimi de dönemin şartları dâhilinde oluşan krizler söz konusu olmuştur. Bu krizlerin en önemli niteliği, SSCB'ye karşı var olan ve Soğuk Savaş ortamını yansıtan kutupluluktan farklı olarak, özellikle Türkiye'nin dış politikada bulunduğu konumla etkileşim içerisinde veya çatısı altında bulunduğu uluslararası organizasyonların iç yapısını etkileyebilecek nitelikte olmalarıdır. Çift kutuplu ortamda, SSCB'ye karşı oluşan tavır hem Türkiye Cumhuriyeti Devleti hem de iç politikada sağ siyaset tarafından mutlak bir ABD yanlılığı ve savunusu anlamına da gelmemektedir. Sağ siyasetin anlatılarının bütünü incelendiğinde, özellikle Türkiye'nin mutlak çıkarlarının mutlak şekilde savunulduğu ve Türkiye'nin bağımsızlığının ve kendi kendine karar alabilme mekanizmasının öncelendiği anlaşılmaktadır. Özellikle krizler, Türkiye'nin çıkarlarının mutlak bir şekilde yanında yer alma konusunda iç siyasi hamlelerin ve söylemlerin ötesine geçilmesine sebep olmuş, sağ siyasetin Türkiye'nin karşısındaki aktörün kimliği ve niteliğini ayırt etmeksizin Türkiye'nin yanında yer aldığı bir anlatı ortaya çıkmıştır.

Sağ siyasetin Türk dış politikasındaki konumu, özellikle çok partili siyasi hayata geçildikten sonra dış politikaya dair konular gündeme geldiğinde siyasi söyleme hâkim olan “millî ve siyaset üstü politika” anlayışına uygun bir görünümdeydir. Yani dış politik gelişmeler, Türkiye'nin çıkarları ekseninde, siyasi çekişmelere konu yapılmamaktadır ve iktidardan muhalefete kadar “millî bir duruşun” sergilenmesi,

muhatap olunan aktöre karşı ciddi bir tavır olarak ifade edilmektedir. Türkiye'nin bütün siyasi aktörlerinin dış politikada aynı duruşu göstermesi, aynı zamanda kararlılık ve netlik anlamına da gelmektedir. Ancak hangi iktidar olduğuna bakılmaksızın, Türkiye'nin tam temsil edilemediği, belirli konularda hatalar yapıldığı ve özellikle “önlemler alınmadığı” konularında eleştirilerin de olduğunu ve bu eleştirilerin devleti esas almadan hükûmete yöneltildiğini belirtmek gerekmektedir. Ancak bütün bunlar, sağ siyasetin anlatısında uç seviyelerde ya da Türkiye'ye zarar vereceği düşünüle noktalarda olmamıştır. İç eleştirinin dışa yansıdığı bir durumdan ziyade, içte olumlu veya olumsuz eleştirilere karşı dışta millî ve güçlü bir duruş benimsenmektedir.

Türkiye'nin 1960-1980 döneminde yaşadığı süreç, iç ve dış politik olayların birbiriyle etkileşim içinde olduğu ve yansımaların karşılıklı olarak gözlemlenebildiği olayları göstermektedir. Bu kapsamda, çalışmanın bu bölümünde, 1960-1980 döneminde öne çıkan gelişmeler ve krizler, sağ siyasetin emperyalizm karşıtlığı bağlamında incelenecektir. Bu kapsamda, bir önceki bölümde işlenen ve bir bütün olarak SSCB'yi konu alan bölüme karşılık, bu bölümde özellikle Batı Bloğu eksenindeki siyasi gelişmeler ele alınacaktır. Anlatıda SSCB'ye yönelik anlatıdaki mutlak bir karşıtlığa benzer bir karşıtlıktan ziyade Türkiye'nin mutlak çıkarlarını önceleyen, haysiyetli ve bağımsızlığı ön plana alan bir söylem söz konusudur. ABD'yle yaşanan bazı krizler, bu anlatının oluşumuna dair kapsamlı verileri sunmaktadır. Bu bölümde, özellikle ABD'ye dair anlatını nitelikleri, gelişmelerden ve krizlerden hareketle incelenecektir. Dönem itibarıyla ikinci ciddi kriz, tarihî sürekliliği bulunan ve dönem dönem de nükseden Kıbrıs meselesi üzerinedir. Aslında ABD'yle yaşanan krizlerin bir bölümü de aslında Kıbrıs meselesinden kaynaklanmaktadır. Krizlerin iç içe geçtiği bu durum karşısında ana başlıkları, dönem itibarıyla ifadelerin kullanım durumundan hareketle aktör temelli ele almak ve buna göre ifade etmek faydalı olacaktır. Bu kapsamda, ikinci kriz hattı dâhilinde Yunanistan'a dair söylemler ve Kıbrıs meselesi değerlendirilecektir.

4.2.1. Türkiye-ABD İlişkilerinde Sağ Siyasetin Emperyalizm Karşıtı Söylemi

Türkiye-ABD ilişkilerinin tarihî gelişimi, 1960-1980 dönemindeki gelişmeler paralelinde ciddi iniş-çıkışlar göstermektedir. Özellikle Türkiye'nin coğrafi konumu ve Soğuk Savaş etkisi, Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı sonrasındaki dış politika uygulamalarının devamını zorlaştırırken, 1960'lı yıllardan itibaren siyasi ve

uluslararası hareketlilik de Türkiye'nin konumunu dönem dönem ve ciddi ölçüde etkilemiştir. Bu noktada, 1960'lı yıllardan itibaren yaşanan önemli kırılmaları tespit edebilmek, siyasetin bunlara yönelik tepkilerini değerlendirebilmek adına faydalı olacaktır.

1960-1980 arasında, Türkiye ile ABD ilişkilerini yönlendiren sürekli unsurlarla birlikte ani bir dış politika krizi olarak değerlendirilebilecek bazı olaylar da söz konusu olmuştur. Değerlendirme yaparken, bu ayrımı yapabilmek ve siyasi anlatıların içeriğini de bu yönüyle ele alabilmek önemlidir. İki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen sürekli ve ana unsur Kıbrıs meselesi olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarları dâhilinde gerçekleştirdiği politikalar ve manevralar, dönem dönem ABD'nin tepkisin çekmiş ve iki ülke arasında krizlere de sebep olmuştur. Bu krizlerin başında, 1964 yılında ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği ve 1966 yılında kamuoyuna yansıyan mektubun yarattığı etki gelmektedir. Mektubun yansımaları, ABD'nin Türkiye'ye yönelik tutumuna karşı tepkileri algılayabilmekte önem taşımaktadır. Kıbrıs konusu dâhilinde yaşanan ikinci ciddi ve süreklilik de gösteren kriz ise ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo ve iç içe geçmiş faktörlerin etkisiyle Türkiye'deki ABD üslerinin kapatılmasıdır. Üstelik üslerin Milliyetçi Cephe hükûmeti tarafından kapatılması, sağın ABD'ye bakışındaki hassasiyetlerin anlaşılmasını da sağlamaktadır. Ele alınan dönemde bir kriz unsuru ya da sürekli bir faktör olmasa da Robert Kolej, Barış Gönüllüleri ve eğitim sistemindeki ABD etkisi de sağ siyasetin anlatısında yer almıştır. Son olarak, ciddi ve bir süreci kapsayan bir sorun olarak haşhaş ve afyon üretimi konusu vardır. Bu krizde, ABD Türkiye'nin afyon tarımı yapmasını baskıyla engellemeye çalışmaktadır. Süreç değerlendirildiğinde, ABD'nin Türkiye'nin politikalarını ve konumunu etkilemek adına "baskı" uyguladığı ve Türkiye'nin buna karşı politika ve söylem geliştirmeye çalıştığı aşamaların bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca krizler, dönemin gelişmeleri paralelinde iç içe geçmiş bir nitelik göstermektedir ve farklı faktörlerin "tetikleyici" rol oynayarak iki ülke arasındaki ilişkileri etkilediği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de sağın ABD'ye karşı emperyalizm karşıtı anlatısını değerlendirmeden önce, sağın konuya dair bazı temel söylemlerini değerlendirmek faydalı olacaktır. Öncelikle, ABD konusunda sağın farklı kesimlerinin farklı yaklaşımlar geliştirdiğini söylemek mümkündür. Buna göre, MHP'nin ve MNP/MSP çizgisinin benimsedikleri ideolojik yaklaşımlar paralelinde, ABD'nin kapitalist konumu ve geçmişi anlatılarda fazlasıyla

vurgulanmış ve bu ideolojik perspektiften hareketle ABD'nin temsil ettiği kapitalizm kötülenmiştir. Öte yandan bir Soğuk Savaş ortamı da söz konusudur ve diğer kutupta da SSCB bulunmaktadır. Ancak sağın komünizm karşıtlığının mutlak bir ABD yanlılığı anlamına geldiğini söylemek mümkün değildir. Zira dış politika, iç eleştirilere rağmen üzerinde uzlaşılan ve “millî çıkar” ekseninde değerlendirilerek uluslararası alana karşı bir “birlik” sembolü olarak değerlendirilmektedir. Yani ABD'yle yaşanan krizlerde “millî” olarak değerlendirilebilecek bir tavır gösterilmesi önemli ve zaruridir. Buna karşı komünist emperyalizme karşı da söylem geliştiren partilerin “hem kızıl hem de kara emperyalizme karşı” olduklarını sürekli belirttikleri anlaşılmaktadır. Bu belirtiyi, özellikle MHP'de ve GP/CGP'de fazlasıyla görmek mümkündür. MP ve DP gibi temsilci sayısı ve seçmen oranı bakımından daha küçük kalan partilerde ise gelişmelere göre sert ve şiddetli söylemlerin gelişebildiği gözlemlenmektedir. Örneğin MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, Kıbrıs olayları üzerine bir dış politika değişikliği talep ederken, ABD'ye de kapsamlı eleştiriler getirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965e):

Her şeye rağmen, kudretli müttefikimiz Amerika'ya minnet buketleri sunan Hükûmetin taşıdığı bu zihniyetin zararlı olduğuna kaniyiz. Hiç de lüzum yok iken Hükûmetin Amerika'yı savunmaya kalkışmasındaki zarureti normal ölçülerle izah etmek imkânını bulamıyoruz. Hiç olmazsa Amerika'nın hareketinin bir tefsire tabi tutmayacak kadar basiret gösterilmelidir. Ve zamanın konuşması beklenmeli idi. Birleşmiş Milletler'de lehimize oy veren Amerika Birleşik Devletleri'ni hâdiselerin şahadet ve tazyikiyle bu hareketinde samimî bulmadığımızı üzümlere ifade etmek isteriz. Şimdi bunun nedenlerini sıralayacağız. Kıbrıs hâdiseleri başladığı zaman Amerika seyirci kalmış, bu faciaya müdahale için kendisinde bir sıfat bulamadığını söylemiştir. Katil ile maktulü, zalim ile mazlumu bir tutan garip bir anlayış ile bu meselede tarafsız kalmak istediğini ileri sürmüştür. Daha sonra, mesele ile alâkalanan Amerika'nın umumi tutumu, Türkiye'nin aleyhine olmuştur. Yeri gelmiş iken ifade edelim ki dış politikamızda yapılacak ilk değişiklik inanılmayan sözlerle milleti oyalama huyunu terk etmek olmalıdır. NATO ve CENTO'da müttefikimiz olan ve ayrıca Kıbrıs Devleti'ni kuran ve onun anayasasını garanti eden, antlaşmaların altında imzası bulunan İngiltere'nin bütün bu antlaşmaları bertaraf etmeye çalışan bu karar karşısında çekimser oy kullanması, ahde

sadakatsizliğin, samimiyetsizliğin ve küçük hesapların ibret verici bir örneğidir.
(s.19-20)

Bölükbaşı'nın Kıbrıs konusundaki eleştirilerinin niteliği, muhalefette bulunan bir partinin temsilcisi olarak daha rahat ve iç kamuoyunu etkilemeye dönük bir anlatı olarak da değerlendirilebilir. Fakat siyasetin sağında bulunan bir partinin genel başkanının ABD'ye karşı tutumu, Türkiye'de ele alınan dönemdeki siyasi ortamı ve gerilimi anlamaya yardımcı olmaktadır. Öte yandan daha önce de vurgulandığı gibi, iktidarda ve muhalefette olma durumlarının yarattığı ikilemler de söz konusudur. Nitekim özellikle Kıbrıs konusunda, AP'nin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in ABD'ye karşı ifadelerinin oldukça diplomatik düzeyde ve ifadelerin bağlayıcılığının farkında olunduğunu gösteren bir netliktir. Değerlendirilen partiler arasında yer alan AP'de, ABD'ye veya kapitalizme yönelik doğrudan bir emperyalizm eleştirisi söz konusu değildir. Bunda hem iktidarda olmanın hem de parti dinamikleri ve programı itibarıyla merkez sağda yer almanın etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu dinamikler, ABD'yle ilişkili konularda Türkiye'nin yüksek çıkarlarını ve millî menfaatlerini dile getiren bir anlatı da oluşturmaktadır. “Yerliliğe” ve “millîliğe” yönelik bu vurgu, ABD'yle ilişkiler kapsamında süreklilik gösteren bir dinamiğe sahiptir. İktidarda ve muhalefette olma farklılığı ise ele alınan dönemde, ABD'ye karşı daha ciddi ölçüde ortaya çıkmaktadır. Hatta bunda, ABD'nin belirli konulardaki tutumu ve söylemleri etkili olmuştur. Örneğin 1979 yılının haziran ayında, CHP'nin iktidarında gerçekleşen küçük çaplı bir kriz, iktidar ve muhalefet konumlarının önemini göstermiştir. Dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Warren Christopher'in, Amerikan Senatosu Komisyonu'nda, IMF'nin Türkiye'nin ekonomisinin düzeltilmesi için bazı önlemler önerdiğini ancak Türkiye'deki muhalefetin bu konuda gerekli yardımda bulunmadığına ve hatta bunları engellemeye çalıştığına dair sözleri tartışma yaratmıştır. Christopher, ayrıca biraz daha ileriye giderek mecliste bulunan bütün temsilcilerin dönemin iktidarı olan CHP'ye destek olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Böylece ABD, Türk siyasetine doğrudan müdahale ettiği gibi TBMM'de bulunan milletvekillerini de yönlendirmeye çalışmıştır. Üstelik bu konuda hedef alınan muhalefetin büyük çoğunluğunu, 1965 yılından itibaren sol çevreler tarafından “Amerikancılık” suçlamasıyla karşı karşıya bırakılan ve genel başkanlığını yine sol çevreler tarafından “Morrison Süleyman” olarak adlandırılan Süleyman Demirel'in yaptığı AP oluşturmaktadır. İktidarda ise ele alınan dönem

itibarıyla solun farklı uçlarını siyasi olarak bünyesinde toplayan CHP bulunmaktadır. Durum, genel algılara bakıldığında “ironik” gelse de AP’nin bu konudaki tepkisi sert olmuştur. AP’li Oral Karaosmanoğlu, iktidardaki CHP’yle birlikte ABD’yi de çok şiddetli bir şekilde eleştirmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1979):

Adı geçen kişinin, IMF ile hükûmet ilişkilerinden bahsederken, görevi ile bağdaşması mümkün olmayan sözler sarf etmesinin doğrudan doğruya iç işlerimize müdahale niteliğini taşıdığı bir gerçektir. Vaki çirkin beyanat, basın-yayın organlarından yüce Türk milletine ve bütün dünyaya duyurulmuştur. Konu hakkında hükûmetten reaksiyon ve açıklama beklenirken, ne acı bir tecellidir ki, CHP’nin hırçın ve mütecaviz Genel Sekreteri tarafından “Türkiye muhalefet partilerinin ekonomik reformların yapılmasında iktidara yardımcı olmadıkları” hususu, yabancılar açısından da ve onların beyanlarına sığınarak da ileri sürülmüş ve siyasi malzeme olarak kullanılmak istenmiştir. Türkiye’nin ve vatandaşlarımızın haysiyet ve şerefini titizlikle koruyan, millî çıkarlarımız istikametinde başarılı iç ve dış politika yürüten Adalet Partisi ve onun Sayın Genel Başkanı Demirel hakkında 1961 ve 1965 seçimleri öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin ileri sürdüğü haksız ve mesnetsiz iftiraları herhâlde hatırlayacaksınız. Ne Amerikan uşaklığı olduğumuz bırakılmış ne de Morrison firmalarıyla ilişkilerimiz bırakılmış, akıllarına ne gelirse pervasızca söylemişler idi. Kimin gerçek anlamda haysiyetimizi koruduğu, kimin de partizanca hislerinin zebunu olarak yabancı bir devlet görevlisinin beyanlarına sığındığı Türk Milletinin gözleri önünde ibretle seyredilmiştir. Burası Türkiye’dir. Türkiye, Amerikan eyaleti değildir. Gücünü tarihinden ve bayrağından alan Büyük Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyetimiz ve Devletimizin bağımsızlığı üzerine gölge düşürmek isteyen küstahça davranışlara karşı mücadele etmek, muhalefeti ile iktidarı ile hepimize düşen en kutsal bir görevdir. Kendini ve haddini bilmez bir yabancının, Türkiye’nin iç işlerine karışma küstahlığını göstermesi, yüce Türk milletince nasıl nefret ve tepki ile karşılanmışsa, Halk Partisi Genel Sekreterinin Christopher’in beyanına can simidi gibi yapışıp, Türk Devletinin bağımsızlığına yönelen saygısız bir davranışa karşı tepki gösterecek yerde, bunu iç politika malzemesi hâline getirmesi de aynı şekilde nefretle karşılanmıştır. Muhalefette iken, her türlü çok taraflı ve ikili anlaşmaları vesile ederek eleştirilerinizi Türk Devletinin bağımsızlığı noktasında düğümleyip, dışa karşı bağımsızlığımızın korunmadığını, yabancı sermayenin esiri olduğumuzu söyleye söyleye iktidara

geliyorsunuz, sonra da Amerikan Dışışleri Bakan Yardımcısının muhalefeti yermesini tabii karşılayacak kadar vicdanlarınızı karartıyorsunuz. (s.875)

Türkiye’de, ele alınan dönem itibarıyla solun sağa dair eleştirilerinde “Amerikancılık” vurgusu oldukça sık kullanılan bir söylem olarak yer almaktadır. Öte yandan anlatıların bütünü değerlendirildiğinde, ABD’yle karşı karşıya kalınan olaylar karşısında sağın farklı kesimlerinden, düzeyi farklı olmakla birlikte tepkilerin ve eleştirilerin yükseldiğini söylemek mümkündür. ABD’ye karşı “onurlu” ve “vakur” duruş, daima korunmak istenen ve Türkiye’nin mutlak çıkarlarıyla buluşan bir anlatıyla birleştirilmiştir. Hükûmetleri ve iktidar-muhalefet dengelerini aşan, mutlak devlet çıkarlarında birleşen, onurlu ve vakur özellikler gösteren, “içte ne kadar eleştiri olsa da dışa karşı birlik ve beraberlik” vurgusunu taşıyan bir anlayış söz konusudur.

4.2.1.1. ABD ve Kapitalizm Arasında Emperyalizme Karşı İdeolojik Söylem

1960-1980 döneminde, Türk siyasetinin sağında yer alan partilerin anlatıları ve söylemleri değerlendirildiğinde, ideolojik yaklaşım ve dünya görüşü açısından gündelik siyasetin pratiklerinden ve gerekliliklerinden sıyrılarak, belli bir temeldeki ilkelere yaslanan ve bu özellikleriyle öne çıkan iki partinin varlığından söz etmek mümkündür. CKMP/MHP ve MNP/MSP, ideolojik altyapıları ve temel ilkeleriyle birlikte diğer partilerden ayrılmaktadır. Sağın diğer partileri, gündelik siyasetin ihtiyaçlarına uygun olarak konum ve manevra alanını geniş tutma imkânına sahipken, bu iki partinin ideolojik düzleme yaslanarak belirli ilkelere göre hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, bu partilerin ABD’ye yaklaşımlarında da gündeme özel siyasi söylem haricinde daha geniş ve yoğun bir anlatı geliştirmelerine sebep olmuştur. Bu arada MSP, yalnız ideolojik arka planıyla değil aynı zamanda ABD’yle ilişkilere dair kırılma anlarında iktidarda bulunması bakımından da önemlidir. Nitekim haşhaş üretim yasağının kaldırılması sürecinde CHP’yle birlikte koalisyon ortağı olan MSP, Türkiye’deki ABD üslerinin kapatılmasında da Milliyetçi Cephe’nin ortaklarından biridir. MSP’nin farklı yapılarla iktidar ortaklığı kurabilmesinin arka planında farklı faktörler olmakla birlikte, özellikle iktidara gelerek siyasette meşruiyet kazanma ve yönetme gücünü elde etme arayışının daha fazla olduğu söylenebilmektedir. Ancak CHP’yle belirli noktalarda ortak bir zeminin sağlandığını söylemek de mümkündür.

MNP/MSP çizgisindeki gelişimin başlangıcında da Erbakan’ın ve daha genelde Millî Görüş’ün ABD’ye bakışından izler bulunmaktadır veya bu yönde bir anlatı

oluşturulmaktadır. Erbakan'ın siyaset sahnesine çıkış süreci, bu durumun net bir göstergesidir. Odalar Birliğinin 18 Mayıs 1968 tarihli bir toplantısında, "Türkiye'nin Avrupa ve Amerika'nın bir açık pazarı hâline geldiğini" belirten Necmettin Erbakan önderliğindeki bir grup, Demirel'in politikalarını eleştirmiş ve Odalar Birliği Başkanı Enver Sırrı Batur, "ekonomik düzenin savunucusu" olarak konumlanmıştır (Ahmad, 1996).

MNP/MSP çizgisinin düşünsel temelleri, özellikle ABD'nin temsil ettiği düşünülen kapitalizm ve Siyonizm'in, Millî Görüş anlatısında birer "öteki" olarak kodlanmasıyla gelişmiş ve özellikle MSP döneminde bu durum daha da yoğunlaşmıştır. MNP programı, Erbakan'ın ve Millî Görüş'ün ekonomiye ve dış politikaya dair yaklaşımlarının temeline dair ipuçları sunmaktadır (*Millî Nizam Partisi Program ve Tüzük*, t.y):

... Partimiz materyalist görüşün diğer bir tatbikat şekli olan ekonomik hayatta, sermaye hareketlerini insanlığın maddî ve manevî gelişmesine zarar verecek şekilde başıboş bırakan, sermayeyi ve sermayenin nemalanmasını mücerret gaye sayıp insanlığı vasıta addeden ve bir kısım zümrelere meşru esaslar dışında çalışmadan tufeyli şekilde istismar imkânları sağlayan materyalist-kapitalist görüşlerin de karşısındadır. Temel iktisadî felsefemiz, milletimizin asırlarca dayandığı manevî ve millî değerlerden mülhem olup, helâl kazancın teşvikçisi, mülkiyet hakkına hürmetkâr olmak esaslarını ihtiva eder. Örneğini Doğu Bloğu'nun sosyalist veya Batı'nın sermayeyi putlaştıran başıboş kapitalist modellerinden alan taklitçi görüşlerin dışında ve üstündedir. (s.19-20)

Millî Görüş hareketinin veya MNP/MSP çizgisinin kapitalizme dair eleştirilerini geliştirdiği süreç, aslında bütün dünyada kapitalizmin belirli krizlerle karşı karşıya kaldığı bir dönemi de işaret etmektedir. Arap-İsrail savaşı ve petrol krizinin yarattığı etkiler, özellikle uluslararası alandan Türkiye'ye yansıyan problemler olurken, Türkiye'nin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunların da özellikle ekonomik alanda yansıma bulduğu ve sorunları arttırdığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin ABD tarafından maruz bırakıldığı ambargo da bu sorunları derinleştirmiştir. Bütün bu sistemsel krizlerin MNP/MSP'nin kuruluşunu ve gelişimini de açıkladığı yönler vardır. Özellikle kapitalizmin yarattığı etkilere karşı küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ve esnafın siyasi temsilini amaçlayan Erbakan'ın siyasi hamleleri de bu doğrultuda açıklanabilmektedir.

Erbakan'ın ABD'yi ve kapitalizmi hedef alan anlatısının kalkınmacı yönünü, MNP/MSP çizgisinin bütününde görebilmek mümkündür. Özellikle ABD'nin uyguladığı ambargo, bu kalkınmacı söylemin canlanmasına ve yayılmasına yol açmıştır. MSP'li Mehmet Pamuk, ABD'nin askerî yardımı kesmek istemesine önem vermemektedir. Ancak Pamuk'a göre asıl önemli olan, Amerika'nın tek taraflı olarak yardımı kesebilmesidir. Pamuk, bunun aslında Türkiye için faydalı olduğunu düşünmektedir; zira bundan sonrasında Türk savaş sanayisi kurulacaktır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1975b). MSP'li Yasin Hatipoğlu'nun bu konuyla ilgili değerlendirmesi kalkınmacı niteliklerle birlikte MSP'nin söylemindeki “ötekinin” varlığını tarihsel dinamiklerle ve temellerle göstermektedir. “Parası ödenmiş silaha ambargo koyanları, sözleşmeyi ihlâl pahasına Haçlı torunlarına sahip çıkanları, dün Kore'de gölgemize sığınanların bugün Megali İdea şerefine gölge etmeye çalışanları unutamayız” diyen Hatipoğlu, ders alınması ve kendi benliklerine dönülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hatipoğlu, “dünya sulhu”, “milletlerarası muvazene” ve “bölgesel barış” gibi lafların asıl gizli maksatların kılıfları olduğunu, bunun altında “Haçlı ruhunun” yattığını söylemektedir. “Osmanlıların torunları, ehli salıp torunlarından rahmet bekleyemez. Kendimize dönmeli, milletimize güvenmeli ve harp sanayisini derhâl kurmalıyız. Son Amerikan oyununu, biz kendimize dönüş için son haberci saymaktayız. Ayrıca, dost devletleri artık iyi ve isabetle seçmenin zamanındayız” diyen Hatipoğlu, Avrupalı ortaklara pazar olmaksızın İslâm ülkeleriyle ortaklık kurulması gerektiğini ifade etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1975c).

Soğuk Savaş dönemi, Türkiye açısından yaşanan siyasi ve sosyal çatışmalı ortamlarla birlikte, ele alınan döneme dair yorumlar ve oluşturulan anlatı bakımından belirli noktalarda bilimsellikten uzak ve siyasi/ideolojik taraflı iddiaların oluşturulduğu ve yayıldığı bir dönem olmuştur. Özellikle Türkiye'deki Soğuk Savaş dönemi milliyetçi hareketin gelişiminde ABD'nin konumuna ve rolüne dair abartılı olarak değerlendirilebilecek yorumlar ve ifadeler söz konusudur. Burada, hedef alınan temel aktör olarak MHP'nin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Prof. Dr. Mehmet Akif Okur ve Arş. Gör. Kürşat Güç'ün, “Amerikan Belgelerinde Alparslan Türkeş: Kurgular ve Gerçekler” makalesi, ABD'nin resmî arşivlerindeki belgelerden hareketle ABD açısından Alparslan Türkeş'e ve MHP'ye dair algıları anlayabilmek adına önem taşımaktadır. Belgeler, 27 Mayıs 1960'tan 12 Eylül sonrasına kadar uzanan dönemde,

Amerikan sisteminin iç yazışmalarından oluşmaktadır. Örneğin 25 Temmuz 1960 tarihli bir belgede, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Warren'in yorumunda, Türkeş'in ordudaki bazı subayların zorunlu emekliliğe sevkı için acilen krediye ihtiyaçlarının olduğu, eğer ABD kaynak temin etmezse bu parayı "herhangi bir yerden" bulabileceklerini söyleyerek üstü kapalı bir şekilde ABD'li yetkilileri Sovyetlerle yakınlaşmakla tehdit ettiği aktarılmaktadır. Warren'a göre Türkeş, "fanatik heveslere sahip, aşağılık kompleksli ve derin duyguları olan" birisidir. 13 Kasım 1960'ta, CIA'in "çok gizli" ibareli günlük yazılı istihbarat notuna göre, 13 Kasım 1960'ta yaşanan tasfiye, Gürsel'in cunta içindeki radikal grubu ortadan kaldırdığı ve geriye kalan 23 kişinin sıkı "Batı yanlısı" olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. CIA'ya göre Türkeş liderliğindeki 14'ler, "inatçı ve uzlaşılması zor" bir gruptur. 1965 yılında gerçekleşen seçimler öncesinde hazırlanan bir başka CIA raporuna göre de Türkeş'in liderliğini elde etmesiyle CKMP'nin "özünde tek bir hâkim liderin kişisel aracı olan potansiyel bir yarı-faşist organizasyon" hâline geldiği ifade edilmiş ve isim verilmeden, CKMP'nin eski üyelerinin partinin "föhrer kompleksinde bir adam için faşist bir vasıtaya" dönüşmeye başladığını belirttikleri aktarılmıştır. Raporda, Türkeş'in Türkiye'nin Batı ile mevcut bağlarına inanıyor gibi görünse de esasında tarafsızlık yanlısı olduğu değerlendirilmesi de yapılmıştır. 17 Nisan 1975 tarihli Milliyetçi Cephe hükûmetine dair değerlendirme raporunda ise Erbakan'ın Milli Selamet Partisi'nin yabancı özel yatırıma, turizme, Türkiye'nin Batılı tarzda modernleşmesine karşı olduğu ve hayali, belirsiz bir ekonomik modeli savunması sebebiyle sıkıntı yaratabileceği belirtilmiştir. Raporda, koalisyonun diğer ortağı olan ve "Pan-Türkist" olarak tanımlanan MHP'nin "Selametçilerden bile daha radikal bir grup" olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca hem MHP hem de MSP, için "NATO ve AT'ye karşı" olduklarına dair yorumda bulunulmuştur. Şiddet olaylarıyla ilgili hazırlanan bir başka raporda ise Türkeş'in liderlik ettiği öne sürülen "komandoların" baskı altına alınması gerektiği ifade edilmiştir. Öte yandan raporların genelinde, MHP ve Türkeş'ten bahsedilirken "neo-faşist" ifadesinin kullanıldığı da anlaşılmaktadır (Okur ve Güç, 2019).

CKMP'nin ve sonrasında MHP'nin ideolojik altyapısında komünizmle birlikte kapitalizm de eleştirilirken aslında bu iki sistem arasında bir "üçüncü yol" önerilmektedir. Esas olarak Dokuz Işık'ın ilkeleri incelendiğinde, ele alınan dönemdeki Türk milliyetçiliği anlayışının tamamen serbest piyasaya dayanan "vahşi"

bir kapitalizm olmaktan ziyade devletin ekonomik ve sosyal hayattaki düzenleyici rolüyle millet hayatının uyum içerisinde ilerletilmesini öneren korporatist bir yapı öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Kapitalizm içinde bulunduğu kriz, dönem itibarıyla de MHP'nin tıpkı MSP gibi diğer sağ aktörlerden ayrılmasını sağlayan söylemleri ve politikaları da geliştirmiştir. Türkiye'nin "her şeyden üstün" olan çıkarlarında ve menfaatlerinde birleştiği MHP'nin söylemlerinde de görülmektedir. CKMP'li Rifat Baykal'ın mektup krizinde İnönü'ye yönelik eleştirileri de aslında bu kapsamda değerlendirilmelidir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966e):

Sayın İnönü Amerikan Elçisine rağmen enerjik bir kararla jetlerimizi bombardımana gönderir. Milletçe alkışlarız. Ama arkası gelmez. Kıtalarımız İskenderun'da her gün çıkarma yapmak üzere gemilere binerler fakat yeis içinde inerler. Yunan gazeteleri, Türkler İskenderun'a çıkarma yapıyorlar diye millî haysiyetimizle alay ederler. Yine mazeret 6'ncı Filo ve Johnson'la, Rusya'nın mektuplarıdır. Johnson'un mektubu haysiyetimize indirilmiş bir darbedir. Biz Sayın İnönü'den aynı şiddetle yazılmış bir mektup beklerdik. Sayın İnönü gerektiğinde pek sert olmasını bilirler, Milletlerin haysiyetleri mevzubahis olunca nezaket düşünülmez. Hürmet göstermek isteyenler evvelâ hürmet etmeyi bilmelidirler. Türkiye Amerika'nın müstemlekesi değildir, eşit şartlar altında ittifak imzaladığı bir müttefikidir. Bu bakımdan verdikleri cevabı pek nazik bulduk. Mektubun arkasından Amerika'ya gidişi icapsız ve verimsiz olmuştur. Dönüşünde Amerika için (Beni aldattılar) sözünü tecrübeli bir devlet adamı olarak bilinen Sayın İnönü söylememeliydi. Olayları daha evvelinden kestirmek, tecrübeli devlet adamlarının vasıflarındandır. (s.569)

Olayların gelişimi karşısında Türkiye'nin yüksek menfaatlerine ve haysiyetine yönelik üstün savunma anlayışı, sağın bütününde olduğu gibi MHP'de de görülmektedir. Üstün bir devlet savunusu ve anlayışıyla birlikte, aslında Türkiye'nin kalıcı ve mutlak çıkarlarının ele alındığı, bir bütün olarak "Türkiye" vurgusunun hem ülkeyi hem de milleti kapsadığı ve kapsamlı bir bileşim olarak devletler arası mücadelede açık ve net çıkar arayışını yansıttığı birleşik bir söylem söz konusudur. Hatta Galip Erdem, ideoloji ayırt etmeksizin diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin yüksek menfaatleri için "mukaddes ihanet" önerisi yapmaktadır. "Bir kısmımız kapitalist, bir kısmımız da sosyalist olmuşuz, dövüşüp duruyoruz. Ne dersiniz, azıcık kapitalizme, azıcık sosyalizme ihanet etsek de 'Nerede Türkiye'nin yüksek menfaatleri?' diye

haykırışımıza sadece ‘karşı dağdaki cinler’ cevap vermese! Şaka bir yana, ‘izm’lere ihanete en ziyade muhtaç olduğumuz bir çağda yaşıyoruz” ifadelerini kullanan Erdem’e göre “yabancı” doktrinlere ihanet etmemenin sonu Türk milletine ihanet etmekle bitmektedir (Erdem, 1969). MHP’nin ve tabii Dokuz Işık’ın “siyaset ve ideolojiler üstü” söylemini yansıtan bu anlayış, aslında kapitalizmin tıpkı Marksizm gibi “maddeci” bir dünya görüşü olmasını da vurgulamakta ve bunu kötölemektedir. Bununla birlikte, kapitalizm aslında Sanayi Devrimi’ni tamamlamış ve gelişmiş ülkelerin şartlarından doğduğundan, Türkiye’ye uygun bulunmamaktadır. En nihayetinde kapitalizm, Batı emperyalizminin propaganda silahı olarak değerlendirilmektedir ve bitmek bir yana, gittikçe hızlanan Batı sömürgeciliğinin özellikle kültürel sahada gittikçe arttığı bir dönem söz konusudur. Bu açıdan kapitalizm, aslında milliyetçiliğe uygun bir felsefe olarak asla değerlendirilmemiştir. Üstelik tıpkı sosyalizm gibi kapitalizm de “yabancı” ülkelerin kendi şartlarından doğmuştur ve Türkiye’ye hiç benzemeyen iç yapıların sorunlarını tedavi etmek için ortaya atılmıştır (*Devlet*, 1969).

Kapitalizmin eleştirisine dair temel dinamiklerden bir diğeri, ele alınan dönem itibarıyla daha önce de değinildiği gibi kapitalizmin bireysel ve toplumsal yaşama yansıyan krizlerinin yarattığı etkilerdir. Küçük esnafın ve sanatkârların en çok etkilendiği bu kriz ortamında Türkeş’in önerisi de aslında küçük esnafa ve sanatkâra yöneliktir. Zira sosyalizm, komünizm ya da Siyonizm, “kökü dışarıda yabancı sistemler” olarak kodlanmıştır ve birbirlerinden farkları ayırt edilmeksizin aynı alanda değerlendirilmişlerdir. Türkeş, “Her komünist ve kapitalistin bulunduğu yerde millî topluluk bölünmek, parçalanmak istenir” ifadesiyle meseleyi milletin varlığına ve millet hayatına kadar genişletirken, kapitalist ve komünist akımların küçük esnafa ve sanatkâra en düşman akımlar olduğunu da ifade etmektedir (*Devlet*, 1969). Öte yandan Türkeş’in, lider pozisyonunda bir siyasi aktör olarak kavramları açık ve net bir şekilde kullandığı bu konuda da anlaşılmaktadır. Nitekim 1970 yılında, Konya’da yaptığı bir konuşmada Batı kapitalizminin ve Doğu komünizminin “emperyalist uşaklarının” Türk Milleti’ni yıkmak için sıraya girdiği söylemektedir (*Devlet*, 1970). 1973 yılında yaptığı bir radyo konuşmasında ise komünist ve kapitalist emperyalizmlerin Orta Doğu ve Akdeniz bölgelerinde soğuk savaş hâlinde olduğunu aktarmaktadır (*Devlet*, 1973). Bu durum ve kullanım alanı, bir anlamda aslında Türk milliyetçiliğinin savunduğu ekonomik sisteme dair verileri de sunmaktadır. Zira MHP’nin Türk

milliyetçiliği anlatısına hâkim olduğu dönem itibarıyla Türk milliyetçileri, kendilerini Amerikan emperyalizmiyle birlikte bu emperyalizmin “iktisadi uzantısı” olan kapitalizme de karşı olarak tanımlamaktadır (*Devlet*, 1969). Bu açıdan Dokuz Işık, aslında sağın daha önce de karşılaşılan “yerli ve millî” anlatısına uygun bir içerik sunarak tüm “yabancı” ve “aktarma” ideolojilerden ve hareketlerden kendisini ayırmaktadır.

MHP’nin kapitalizm ve “kapitalist emperyalizm” karşıtlığı, MNP/MSP’ye benzer bir şekilde yalnızca gelişmeler ve krizler karşısındaki geri dönüşler ve refleksler üzerinden değil, varoluşsal ve ideolojik temellere sahip, dönemin şartlarının önemli dinamikleri oluşturduğu kapsamlı bir yaklaşıma dayanmaktadır. Burada vurgulanması gereken son nokta ise MHP’nin “kozmopolitlik” ve “beynelmilelcilik” olarak adlandırılan kavramlara dair yaklaşımları ile kapitalizm üzerinden oluşturduğu anlatıdır. Türk milliyetçiliğini temsil eden bir parti olarak MHP, “millet” kavramının tanımını ve anlamını aşan ya da bu anlamı daraltan her türlü “üst” kavrama ve birliğe karşı ciddi bir direniş göstererek “yerli ve millî” vurgusunu “öze dönüş” ve “esarete karşı koyma” anlatısıyla birleştirmektedir. Somuncuoğlu, “beynelmilelci merkezlerin” propagandasında olduğu gibi modernleşmenin milletler arasındaki farkları ortadan kaldırdığı iddiasını reddetmektedir. Somuncuoğlu’na göre millet realitesi erimek bir yana, rekabet milleti temsil edenlerin arasında yaşanmakta ve milletin bütün fertlerine yayılmaktadır. Somuncuoğlu, uluslararası kuruluşları da örnek vererek “beynelmilelcilik” olarak tarif ettiği anlayışa karşı çıkmaktadır (*Devlet*, 1974):

Beynelmilelci görüşün mensupları millet gerçeğinin ortadan kalkmakta olduğunu ispat için körpe dimağlara bazı milletlerarası kuruluşları örnek olarak göstermektedirler. Bu arada Birleşmiş Milletler teşkilatından, Avrupa Konseyi’nden, NATO’dan söz etmektedirler. Bugüne kadarki uygulamalar, millet gerçeğinin ortadan kalkmakta olduğunu değil, aksine millet menfaatlerinin, rekabetin son derece hız ve hassasiyet kazandığını ispat etmiştir. Yani millet gerçeği milletlerarası münasebetlerin tek ve hâkim faktörü olma özelliğini bütün şiddetiyle devam ettirmektedir. Dünyamızda bugün devlerin savaşı vardır... Millî kültür ve ideolojinin mağlup olması demek, aydınların beyinlerine, ruhlarına ve vicdanlarına zincir vurulması demektir. Bir milletin düşünenlerinin beyinleri, ruhları ve vicdanları tutsak edilmişse, bundan daha büyük felâket düşünülebilir mi?

(s.8)

Kozmopolitlik, doğrudan bir emperyalizm olarak tanımlanıp ifade edilmese de milletin varlığını hedef alan bir unsur olarak daima karşı çıkılan ve mücadele edilen bir ifade olmuştur. Nitekim 1976 yılındaki bir MHP Başkanlık Divanı sonrasında yapılan açıklamada, Türk milliyetçiliği fikir sisteminin “sınıfçı, kinci, yıkıcı ve hastalıklı” bir düşünce olan komünizm gibi “sömürücü ve merhametsiz” kapitalizm ile bağdaşmasının mümkün olmadığı açıklanmıştır. Açıklamaya göre milliyetçilik, millet ve devlet menfaatlerini şahıs menfaatlerinden üstün tutmayı emretmektedir ve bu açıdan milliyetçiliğin kozmopolitlikle bir arada yürümesi mümkün değildir (*Devlet*, 1976). Fakat kozmopolitlik, ABD ve milliyetçilik konusunda dönemin bakış açısını resmeden ifadeleri MHP Kütahya Senatörü Osman Albayrak’ta bulabilmek mümkündür. Albayrak, Amerikalıların Türk milliyetçilerinden hiçbir şekilde hoşlanmadığını ifade ederken, “kozmpolit” ve “enternasyonal” tiplerin ABD için uygun olacağını belirtmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1978b).

Üslerin kapatılması, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde yaşanan gerilim ve farklı krizlerin bileşimiyle çok katmanlı sorunların yaşanması, aslında Türkiye ile ABD arasındaki gelişmelerin ve onayların incelenmesinin önemini de ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada, MHP’nin de MNP/MSP çizgisine benzer bir şekilde ideolojik dinamikler itibarıyla ABD’ye yönelik kapsamlı bir emperyalizm eleştirisi getirdiğini söylemek mümkündür. Üstelik bu eleştiri, üslerin kapatılmasında da görüleceği gibi anlatı düzeyinden çıkarak somut yansımalar bulmuş ve doğrudan politikalara da yansımıştır. Bu açıdan sağı temsil eden aktörlerin ABD’ye bakışlarında homojenliğin olmadığı gibi, iktidarda veya muhalefette olma durumunun da tutumları ve anlatıları etkilediğini söylemek mümkündür. Bu durumu etkileyen diğer dinamiklere, özellikle Türkiye ile ABD arasında yaşanan önemli kırılma anlarında rastlanmaktadır.

4.2.1.2. Gelişmeler, Krizler ve Sağ Siyaset

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin seyrinde 1960 sonrası dönem, Soğuk Savaş’ın yarattığı çift kutuplu sistemin devam etmesine karşın, nükleer silahların yarattığı etkiyle birlikte ilk dönemki gerginliğin görece yumuşaması ve ABD’nin, Vietnam’daki başarısızlığı ile Bretton Woods sisteminin yıkılması sonucunda gücünü yitirmesiyle yeni bir sürece girmiştir. Özellikle iki kutup arasındaki yumuşamayla birlikte SSCB’nin bir tehdit olarak algılanmasının zayıflaması, Türkiye ile ABD arasındaki iş birliğini azaltmış ve hem ABD’nin hem de Türkiye’nin ikincil konulara

odaklanmalarına yol açmıştır. Böylece iki ülke arasındaki ilişkilerde gerilimler çıkmaya başlamıştır. Bu noktada, Türkiye'nin, özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren gelişen olaylar sonucunda ABD'ye karşı bir güven kaybı yaşadığını ve bu kapsamda uluslararası ortamdaki kutuplar arası yumuşamadan da faydalanarak çok yönlü bir dış politika izlemeye çalıştığını söylemek mümkündür. 1970'li yılların sonlarında silah ambargosunun kaldırılmasına, İran ve Afganistan'da meydana gelen gelişmelere rağmen, Türk hükûmetlerinin ABD'ye karşı temkinli bir yaklaşım benimsediğini ve 12 Eylül 1980 Darbesi öncesinde Türkiye-ABD ilişkilerinde sadece sınırlı bir iyileşmenin olduğunu belirtmek de gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerdeki kırılma noktaları, “emperyalizm” kavramı etrafında değerlendirilmiş ve belirlenmiştir. Robert Kolej'in durumu Türkiye'nin eğitim politikaları ve bu politikalarındaki “yabancı” etkisi ile birlikte değerlendirildiğinde belirli aralıklarla gündem olmuş ve sağ siyasetin söylemini etkilemiştir. Barış Gönüllüleri'nin durumu ise ayrı bir başlık olmasına karşın, özellikle ABD'nin Türkiye'deki doğrudan etkisini ve buna yönelik tepkileri değerlendirebilmek adına önemlidir. Üstelik hem Robert Kolej hem de Barış Gönüllüleri, özellikle kültürel alanda birer başlık olarak değerlendirilmeleri bakımından krizler açısından bir arada gözükmektedir. Johnson Mektubu ve sonrasında yaşananlar ise ciddi ve önemli bir kırılmadır. Zira mektubun kamuoyuna yansması yalnızca siyaset alanında değil, toplumsal düzeyde de ciddi ve sürekli tepkilere sebep olmuş ve Türkiye'nin ABD'ye bakışını da etkilemiştir. Haşhaş ve afyon üretimine dair ABD'nin Türkiye'ye yönelik baskıları ile ambargo ve üslerin kapatılması, gerçekleştikleri dönem itibarıyla Kıbrıs meselesi de dâhil edildiğinde Türkiye ile ABD arasındaki en somut ve yansıma bulan krizlerdir. Çalışmanın bu bölümünde, yaşanan bu gelişmelerden ve krizlerden hareketle sağın ABD'ye dair emperyalizm anlatısı değerlendirilecektir.

4.2.1.2.1. Robert Kolej ve Barış Gönüllüleri

Türkiye'de özellikle eğitim alanındaki farklı etkilere dair tartışmalar, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren çeşitli dönemlerde gündeme gelmiş ve daima üzerinde uzlaşamayan bir konu olarak yer almıştır. Esas olarak tartışmanın eksenindeki farklılık, eğitimin nasıl gerçekleşeceğine dair farklı yorumlardan çok eğitimdeki etkiler üzerine odaklanmaktadır. 1960-1980 arası dönem değerlendirildiğinde, özellikle eğitim tartışmalarının kültür emperyalizmine dair konularda yoğunlaştığı ve

eğitimdeki “millîlik-gayrı millîlik” ayrımının daima gündemde olduğu anlaşılmaktadır. Kimi zaman yabancı dilde eğitim tartışmaları kimi zaman da Türk öğrenciler ile yabancıların bulunduğu ortak alanlardaki davranış biçimleri ve ilişkiler, Türkiye’de eğitimdeki yabancı etkisine dair anlatıyı genişletmiştir. Bu açıdan artık tartışılanın eğitimden daha fazlası olduğu, eğitimdeki yabancı etkisi üzerinden millîlik ve gayrı millîlik arasında yorum alanının olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan sağ siyasetin bu konudaki anlatısı da daha önceki konularda olduğu gibi “kendi kendine yetebilme” ve “onurlu duruş” üzerinedir. Örneğin Barış Gönüllüleri oluşumu, “biz yabancıdan ne öğreneceğiz?” diye farklı tepkilerle karşılanmış ve Türkiye’nin eğitim ve kültür hayatına dair yaklaşım farklılıklarını ortaya çıkaran örnek olaylar olmuştur. Öte yandan tartışmaların hattı geniştir. Yine bir örnek olarak Robert Kolej’e dair tartışmaların ana eksenlerinden birisini “misyonerlik” faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu açıdan değerlendirilecek olan konular, döneme dair sembolik özellikler göstermekle birlikte bir derinlik de barındıran ve kapsamlı bir söylemin ortaya çıkmasını sağlayan özellikler göstermektedir.

Robert Kolej, Türkiye’de eğitimdeki yabancı etkisine dair tepkileri değerlendirebilmek adına aslında simge bir konudur. Erol Güngör’e (2012) göre kolej, Türkiye’deki Amerikan kültürü etkisinin “müşahhas ve muazzam” bir örneğidir. Güngör, bu etkiyi Tanzimat’la birlikte gayrimüslimler arasında esen serbest havaya bağlamaktadır. 1863 yılında, Bebek’teki ufak bir evde açılan kolej, evde Kırım Savaşı sırasında Türklere yardım etmek amacıyla bulunan Amerikalı misyonerlerden Cyrus Hamlin öncülüğünde açılmıştır. Hamlin’e bu süreçte, Christopher Robert’in ciddi desteği olmuş ve Robert 1878 yılında ölünce, servetinin bir kısmı da okula bağışlanmıştır. Bu parayla, okula Bebek’teki Rumelihisarı üzerindeki arsa satın alınmış ve binalar yapılmıştır.⁵⁰ Fakat öncesinde, 1864 yılında okul için New York’ta bir mütevelli heyeti oluşturulmuş ve okulun yapım sürecinde dönemin ABD hükûmetinin de desteği alınmıştır. Güngör’e göre “laik olan Amerikalıların bile” bu okulu oluşturmalarının temel amacı Protestanlığın yayılmasıdır. Güngör, okulun laik bir şekilde idare edilmiş olsa da gelirlerinin önemli bir kısmının Protestanlığı yayan ABD’li cemiyet ve heyetler tarafından temin edilmesinin bu kanaati güçlendirdiğini

⁵⁰ Ülkücü kimliğiyle bilinen gazeteci Necdet Sevinç, Robert Kolej’in ilk öğrencileri arasında bulunan Bulgar ihtilâlcilerinden Mateef’in, Bulgarca *Mir* gazetesinin 20 Haziran 1936 tarih ve 10.774 numaralı sayısında şunları yazdığını aktarmaktadır (1974): “Dr. Hamlin, Müslümanlık nereden İstanbul’a girmişse Hristiyanlığın da oradan İstanbul’a girmesi için Rumeli Hisarı’nın en yüksek kulesi üzerinde bir Kolej açmak istiyordu.” (s.40)

ifade etmektedir. Ayrıca kolejin öncesinde yapılandırılan “Bebek Semineri” isimli oluşum, doğrudan misyonerlik faaliyetleri ve Protestanlığın yaygınlaştırılması amacını taşıması bakımından American Board isimli kuruluş tarafından da desteklenmiştir.

Robert Kolej’in faaliyetleri, yalnızca eğitim ve Protestanlığın yaygınlaştırılmasıyla sınırlı kalmamıştır. Doç. Dr. Ümit Akca, “Protestan Misyonerler ve Millî Devletlerin Doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar Millî Devleti Örneği” (2016) başlıklı çalışmada, Fransız Devrimi’nin Osmanlı coğrafyasındaki etkisine ek olarak ve belki daha güçlü bir etkinin, ABD’den kaynaklanan Protestan misyonerliği tarafından üretildiğini iddia etmektedir. Amerikan dalgasının gelişini haber veren bu hareket, çalışma alanlarında elverişli bir iklimle karşılaşmış ve kimi zaman sağlık, eğitim, ziraat ve küçük çaplı üretim faaliyetleri yolu ile hedef kitlelerinin gönülleri kazanmışlardır. Bu kazancın önemli bir kısmını da Doğu toplumlarının o döneme kadar alışık olmadığı yoğunlukta kadın eğitimi ve kadınların toplum hayatına karışmalarını sağlamak oluşturmaktadır. 1850 yılında, Osmanlı Protestanlarına “millet” statüsünün verilmesi ve Osmanlı Devleti’nin o dönemdeki siyasi durumu, Anadolu’daki misyoner faaliyetlerinin artmasına sebep olmuş ve ABD’li misyonerler eğitim ve sağlık hizmetleri geliştirerek halkla daha yakın ilişkiler kurmaya çalışmışlardır.

Robert Kolej’in etkisi, özellikle Soğuk Savaş sonrasındaki gelişmelerle birlikte farklılaşan bir görünüm arz etse de Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından itibaren koleje yönelik olumsuz bir algının var olduğunu söylemek mümkündür. Bunda, dinî faktörlerle birlikte esas olarak toplumsal yapının ve kültürel alanın tehlike altında olduğuna dair endişeler belirleyici faktör olmuştur. Türk milliyetçiliği, yine bu konuda önemli bir dinamik olarak kabul edilmiş ve genel olarak Türkiye’deki yabancı okullara dair değerlendirmelerde yer tutmuştur. Soğuk Savaş’ta ise farklı bir durum ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle SSCB tehlikesine karşı ABD’yle ilişkilerin gelişimi, Türkiye ile ABD arasında farklı ilişkilerin başlangıcına da yol açmıştır. Özellikle ABD yönetiminin, çoğunluğu CHP döneminde imzalanan ikili anlaşmalar ve farklı iş birlikleri üzerinden Türkiye’nin kurumsal yapısında da etkili olmaya başlamasıyla birlikte, ABD’li uzmanların Türkiye’ye yönelik ziyaretleri de artmaya başlamıştır.⁵¹ ODTÜ’nün kurulması, bu ziyaretlerin bir sonucudur. 1950’ler itibarıyla Türkiye’de Robert Kolej dışında İngilizce öğretim veren kurum neredeyse yoktur ve ABD’nin yurt

---

⁵¹ Daha önceki başlıklarda, sağın farklı kesimlerinin yabancılara ve özellikle ABD’li uzmanlara yönelik farklı ve sert tepkileri dile getirilmiştir.

dışındaki yükseköğretim kurumlarına yönelik destekleri de henüz yeni başlamıştır. Bu açıdan ODTÜ'nün gelişimi sadece ABD tarafından değil, ABD menşeli kuruluşlar ve diğer uluslararası organizasyonlar tarafından da desteklenmiştir. Robert Kolej'de mühendislik fakültesinin kurulması da esas olarak benzer temellere dayanmaktadır. 1955 yılında okulun müdürlüğüne atanan Duncan Ballantine, Amerikan Meclis Komitesi'nde yaptığı bir konuşmada Robert Kolej'e yapılan yatırımın komünizme karşı demokrasiyi güçlendireceğini ve Amerikan'ın millî çıkarlarına yardım edeceğini vurgulamıştır. Ali Erken'e (2017) göre ODTÜ ve Robert Kolej Mühendislik Fakültesi, yalnızca birer öğretim kurumu olmanın ötesinde Soğuk Savaş rekabetinin birer parçası olmuşlardır ve her iki kurum da Türkiye'nin görünürde ihtiyacı olan teknik bilgi ve vasıflı insan gücü için çözüm olabileceklerini vadetmişlerdir.

Robert Kolej'in misyonunun, ilk kuruluş evresinden 1960-1980 dönemine kadar değerlendirildiğinde yalnızca eğitimle sınırlı kalmadığı açıktır. Nitekim ilk dönemlerde ve sonrasında misyonerlik temelinde gelişen yapının, Soğuk Savaş döneminde de siyasi ve toplumsal alanda farklı işlevlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu işlevler, sağ siyasetin koleje bakışını ve koleje yönelik değerlendirmelerini de etkilemiştir. Her şeyden önce yabancı bir “uzantı” olarak Osmanlı'nın gerileme döneminde kurulan ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasındaki rolüyle Türkiye'ye yönelik olumsuz bir noktadan değerlendirilen kurum, Türkiye'de uzun yıllar var olan “millî” eğitim tartışmalarında da yine olumsuz bir unsur olarak değerlendirilmiştir. 1960-1980, yine eğitimde millîlik tartışmalarının yoğunlaştığı ve yabancı fikir akımları ile toplumsal yapıda bozulmalara sebep olabilecek unsurların ifşa edilerek bunlara tepki gösterildiği bir dönemdir. Sağ siyaset, daha önce de ifade edilen kendi iç dinamikleriyle birlikte Robert Kolej'in durumuna ve konumuna yönelik ciddi eleştiriler getirmiştir. Okul, bu dönemde sağ siyaset açısından “kozmpolitliğin” sembolü olarak değerlendirilmiş ve kozmpolitliğe karşı yerli ve millî bir eğitim modeli savunulmuştur. Ayrıca meselenin dinî boyutu da söz konusudur. Nitekim misyonerlik faaliyetleri sağ siyaset açısından daima karşı çıkılan bir unsur olarak değerlendirilirken, özellikle Robert Kolej'in misyonerlik temelli bir kuruluş olması da okula daima şüpheyile yaklaşılmaya sebep olmuştur. Prof. Dr. Hikmet Tanyu, kolejin zararlı etkilerini sıralamaktadır (Tanyu, 1978):

Hristiyanlık propagandası, Hristiyan misyonerliği faaliyeti.

1. Yunan kültürü propagandası.

2. Türk düşmanlığı, millî kültür ve millî ülkü, Türk milliyetçiliği düşmanlığı.
3. İslam dini düşmanlığı.
4. Amerika ve Avrupa hayranlığı, ilgili yabancı devletin kültürünü propaganda yoluyla benimsetme faaliyeti.
5. Düşman örgütlerin ajanlarını yetiştirme, onları bilinçlendirme, Türkiye'yi bölücü ve parçalayıcı eylemlere zemin hazırlama ve onları sinsi bir şekilde örgütlendirme.
6. Türk çocuklarının vatan, millet, milliyet, millî kültür duygularını, Türklük sevgilerini söndürüp kozmopolit, dejenere insanlar yetiştirip, Türk milletinin buralarda eğitim ve öğretim yapan gençlerini, Türklük için, Türk milletinin çıkarları için, ona bağlılıkla çalışmaktan mahrum bırakmak.
7. Nihayet o memleketin yetişmiş evlatlarını tamamen bozduktan, kozmopolitleştirdikten sonra, hangi yabancı okulda bulunmuşsa, o okulla ilgili devlet hesabına ajan olarak kullanmak üzere ilişkiler kurmak. Bu bağlantıyı onları önemli mevkilere getirmeğe çalışarak sürdürmek ve onların millet, milliyet, vatan, Türklük ve İslam dini inançlarını tahrip ettikten sonra, kozmopolit derneklerde veya örgütlerde, işlerde görevlendirmek. (s.115)

Sağ siyasetin Robert Kolej'e ve daha genel olarak da eğitim sistemindeki yabancı etkisine bakışını değerlendirmek için, AP'nin Kayseri senatörlerinden Hüsnü Dikeçligil'in 1965 yılında yaptığı bir konuşma önemlidir. Zira Dikeçligil, bir bütün olarak sağ siyasetin genel bakışını yansıtmaktadır. Dikeçligil, Atatürk'e de vurgu yaparak istiklâlin yalnızca askerî ve siyasi alanda değil, kültürel ve ekonomik alanlarda da olduğunu ifade etmiş ve Lozan Antlaşması'nın ardından, yabancı okullarla ilgili alınan kararı değerlendirerek, "Neden acaba Garp memleketleri, düşmanlığı yok Avrupa memleketlerinde kolej açmayı düşünmüyorlar? Bütün Şark'a akın ediyorlar? Neden? Bunun üzerinde ısrarla duruyorlar? Hatta elemanlarını da gönderiyorlar" ifadelerini kullanmıştır. Dikeçligil, bu soruların önemli olduğunu vurgulayarak, konuyu açıklamaya girişmiştir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1965b):

Muhterem arkadaşlarım, bir Amerikalı, Batılı bir yazar, müsaade ederseniz, diyor ki, 1866 tarihinde Beyrut'ta kurulan Robert Kolej'de Osmanlılara karşı, yani bizlere karşı, onlara karşı ayrılma hareketleri nüvelerinin tohumları atıldı. Onlar öncülüğünü yaptı. Vesika, öyle. Ve biz istiklâl mücadelesinin içinde yaşadık, ben Maraşlıyım, kolej vardı orada çocukluğumda. Bilirim bu kolejin işlediği hareketleri

ve oradaki Ermenilere yardımlarını. Ben açık konuşacağım arkadaşlar, gizli kapaklı konuşmayacağım. Ve ondan sonra bizim gençlerimiz buraya gitmediler, kapatıldı. Millî his ve durumlarını bildikleri için bu böyledir. Başka memleketlerde de öyle. Şimdi münevver arkadaşlarımız çıkıyor, fikirleri muhteremdir ama bunun müdafaasını yapmak istiyorlar. İstirham ederim. Yine muhterem arkadaşlar, ben bu kolejlerde müdür muavinliği yapmış bir arkadaşınızım. Ve İtalyan Koleji'nde, İskenderun'da bilirim bütün içlerini, nasıl misyonerler yetiştirildiğini. Arkadaşlar, büyük Kâzım Karabekir Paşa, memleketin büyük çocuğu, büyük evlâdıdır. Belki arkadaşlarım darılır. Bir tarihî vesikasında, hepsini okumayacağım. Diyor ki, “Bizim Osmanlı İmparatorluğunu dolayısıyla Şark'ı iki mesele yıktı. Bir, ecnebilerin açmış oldukları ekalliyet okulları. Ve bu araçla ekalliyet çocuklarına istiklâl, hürriyet ve bulunduğu tebaaya, bulunduğu millete düşmanlık hissi aşılanmıştır.” İkincisini söylersem, üzüleceksiniz. Onu söylemeyeyim, söylersem kızarsınız, yaranıza dokunur, tarihî bir vesikadır. Efendim söyleyeyim, Yahudilerin beynelmilel kurmuş oldukları masonluk teşkilâtı... (s.341-342)

Dikeçligil, Robert Kolej'in faaliyetlerini bütün bir eğitim sistemine dair tartışmaların içinde değerlendirirken, konuyu daha genel anlamda Doğu ve Batı arasındaki ilişkiler kapsamına da taşımaktadır. Buna göre Batı'nın Doğu'ya yönelik tahakkümünde eğitim faaliyetleri önem taşımaktadır ve özellikle misyonerlik faaliyetleri tehlikeli bulunmaktadır. Dikeçligil, bu tehlikeyi tarihe de dayandırırken, Robert Kolej'in Osmanlı'nın dağılmasındaki rolüne de dikkat çekmekte ve Kazım Karabekir'e de atıf yapmaktadır. Kendisi de Maraşlı olan Dikeçligil, Maraş'taki Amerikan kolejlerini ve bunların faaliyetlerini de açıklamaktadır. Ayrıca Türk millî eğitiminin gelişiminin tartışılmasında, eğitim sürecindeki yabancı etkisine gerek olmadığına ve Türk okullarının ve eğitim sisteminin yeterliliğine dair tezlerin de savunulduğu görülmektedir. “Yabancılık”, daha önceki konu başlıklarında olduğu gibi eğitimde de ciddi bir “etki” olarak değerlendirilmiş ve bu etkiye karşı millî vurgular daima kullanılmış ve ön plana çıkarılmasına dair çağrılar yapılmıştır. MSP'li Hulusi Özkul, eğitimin millî olmaya mecbur olduğunu ve “beynelmilel” olamayacağını ifade etmektedir. Millî eğitimin düzenlenmesi için belirli periyotlarla yabancı uzman getirildiğini ve bu millî meselenin çözümünün yabancılardan beklendiğini belirten Özkul'a göre çözüm yanlıştır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1977b):

Yabancınn beyni, düşünceci kendinden yanadır. Hiçbir peşin fikri olmasa da bizden yana düşünmesi mümkün olamaz. Zira yapısı buna müsait değildir. Avrupa'daki, Amerika'daki eğitim müesseselerini, oralara gidip, Müslüman kafasıyla tetkik etmek, onları bünyemize adapte etmek, onlardan istifade etmek ayrı şey, kendi meselemizi Hristiyanca, Yahudice vb. düşünen yabancı bir kafaya çözdürmek ayrı şeydir. İşte bu sebeptendir ki eğitimimizin problemlerini çözsün diye getirttiğimiz yabancılar, bizim gibi düşünmemişler ve neticede millî eğitimimiz yabancı kültürlerin birbirleriyle boğuştuğu bir harp sahası hâline gelmiş, Türk gençliği de kendi vatanında boğuşan, yabancı kültürlerin ganimet malı olmuştur. Düşmanın birinci derecedeki faaliyet sahası millî eğitimidir. (s.582)

Robert Kolej'in konumuna ve faaliyetlerine dair kamuoyu baskısı oluşturma çabasının oldukça yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda özellikle *Yeniden Millî Mücadele* dergisi, Robert Kolej'in faaliyetlerini sorgulayan bir tutum takınırken, Robert Kolej'in isminin Fatih Üniversitesi olarak değiştirilmesi için de bir kampanya başlatmıştır. Okulun Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüştürülmesi sürecinde başlatılan kampanyanın arka planında, kolejin kurucusu Cyrus Hamlin'e atfedilen "Fatih İstanbul'u nereden aldıysa biz de oradan alacağız" ifadeleri yer almaktadır. Dergi, okulun Fatih Sultan Mehmet'e karşı açıldığını düşünmektedir ve devlet görevlilerine düşen vazifenin de okula Fatih'in adını vermek olduğunu belirtmektedir (*Yeniden Millî Mücadele*, 1971). Üstelik derginin bu teklifi, siyasette de karşılık bulmuştur. AP Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Yılmaz, Millet Meclisi Bütçe ve Plan Komisyonu'nda bir ön rapor sunarak, Robert Kolej'in isminin Fatih Üniversitesi olarak değiştirilmesini teklif etmiştir (*Yeniden Millî Mücadele*, 1974). Teklif kabul edilmese de kamuoyunda karşılık bulmuştur.

Robert Kolej'in, Osmanlı'dan itibaren tarihî kurumsallığı bulunan bir yapı olarak, Türkiye açısından sonraki süreçte kurumsal bir problem ve aslında çok daha geniş bir problem olarak eğitim sistemi içerisindeki sorunların sembolü hâline gelmiş bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim ve kültür hayatındaki bir sorun olarak algılanan bu yapı gibi bir diğer sorunlu görülen yapı da Barış Gönüllüleridir. Robert Kolej kadar tarihî bir kurumsallığı olmasa da Barış Gönüllüleri Soğuk Savaş ortamını oldukça açık bir biçimde yansıtmaktadır. Konuya dair Türkiye'deki en kapsamlı çalışmalardan birini ortaya koyan Müslim Özbalkan (1970), kuruluşundan itibaren ABD'deki hükûmetlerin, "barış ve özgürlük için mücadele", "ilkel kavimlere uygar bir din

anlayışı (Hristiyanlığı) götürme”, “komünizme karşı hür dünyayı savunma” gibi sloganlarla Avrupa’nın eski sömürgelerine ve zamanın az gelişmiş ülkelerine, özel örgütler veya kurumlar aracılığıyla “gönüllü” adı altında personel, gönüllü gönderilmesini desteklediği ve bunu sürdürüp yönettiğini belirtmektedir. Fakat bunun arka planında, ABD’nin “emperyalist” genişlemesi söz konusudur.

Barış Gönüllüleri girişimi, Soğuk Savaş döneminde ABD’nin dünyanın birçok ülkesindeki etkisini ve çalışmalarını gösterebilmek adına önemlidir. Bu çalışmalar şüphesiz SSCB’nin az gelişmiş ülkelerdeki etkisine karşı koyabilmekle birlikte ABD’nin çıkarlarını öncelemek ve ABD’ye dair imajı olumlu bir noktaya taşıyabilmek adına dikkat çekicidir. Öte yandan ABD’de Barış Gönüllülerine benzer çalışmaların ve yapılanmaların Soğuk Savaş döneminin başlangıcında yaygınlaştığı ve daha öncesinde de ABD’nin üstün çıkarları için benzer faaliyetlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bir örnek olarak; Barış Gönüllülerine en çok benzeyen ve kuruluş aşamasında Kennedy tarafından örnek alınan “Uluslararası Gönüllü Hizmetleri” adlı kuruluş, 1953’te ABD’de devlet eliyle kurulmuş ve bu yapılanma üzerinden Amerikan gençliğinin, ABD’den yardım talebinde bulunan ülkelere, birçok alanda görev almalarını öngörmüştür. Başkanlık kararnamesi ile geçici olarak kuruluşundan yaklaşık yedi ay sonra, 22 Eylül 1961’de “Barış Gönüllüleri Yasası” kabul edilmiş ve bu yasa ile birlikte, Barış Gönüllüleri Örgütü Genel Müdürü Sargent Shriver’in kullanımına, 1962 yılı mali bütçesinden otuz milyon dolarlık bir pay aktarılması da yasalaşmıştır (Eşel, 2014).

Barış Gönüllülerinin Türkiye’ye gelme süreci, 1961 yılındaki görüşme trafiğiyle başlamıştır. Görüşmelerde ABD’yi Mr. Kuhn ve Mr. Woolfley, Türkiye’yi Hamit Batu ve Şefik Fehmen temsil etmiş, 27 Ağustos 1962’de imzalanan ikili antlaşma sonrası Barış Gönüllüleri 1962 yılının eylül ayı itibarıyla Türkiye’ye gelmeye başlamıştır. Antlaşma Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve o dönem Başkan Yardımcısı ve örgütün Millî Danışma Konseyi Başkanı olan Johnson tarafından karşılıklı mektup değişimi biçiminde imzalanmıştır. Daha sonra CHP’den Milletvekili seçilecek olan Erkin, “Bu antlaşmayı Birleşik Amerika’nın mümtaz cumhurbaşkanı yardımcısının Ankara’da imzalaması, mesut ve memnuniyet verici bir tesadüftür. Bu dokümanın altına sizinle birlikte imzamı koymak benim için büyük bir şereftir...” ifadeleriyle, gönüllülerin Türkiye’nin her yanında samimi ve candan bir şekilde karşılanacağını belirtmiştir (Durmaz, 2013). Ayrıca gerek idari personelin ve gerekse bütün Barış

Gönüllülerinin, her türlü vergi, resim ve harçlardan muaf tutulması için gereğinin yapılmasını talep edilmiş ve Türkiye bunu da onaylamıştır. Yapılan anlaşmada, gönüllülerin ABD tarafından kabul edilen sayıda gönderilecek olması ve görev yapacakları kurumların ABD tarafından da denetlenmesine yönelik ifadeler bulunması, ABD'nin anlaşmadaki avantajını ortaya koymaktadır. Üstelik ilgili ülkeden davet üzerine gönderilen gönüllülerle ilgili süreç Türkiye'de farklı işlemiştir. Zira görüşmeler boyunca Türkiye'den talep gelmemesi bir yana, ABD'nin bu konuda ciddi bir ısrarının olduğu anlaşılmaktadır. Başbakan İsmet İnönü yönetimindeki hükûmet, Barış Gönüllüleri anlaşmasını TBMM'ye sevk ederken, ABD'li bu organizasyonun amacının, “az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde eğitim, tarım ve sağlık gibi alanlarda ihtiyaç duydukları elemanları temin ve bu memleketlerin hızla kalkınmalarına yardım etmek, ABD'nin diğer ülkeleri, diğer ülkelerin de ABD'yi daha iyi tanımasını sağlamak” olduğunu belirtmiştir. Gerekçeye göre “Barış Gönüllüleri” ile yapılacak iş birliği, Türkiye ile ABD arasında yeni bir ilişki kuracak ve iki ülke arasında mevcut yakın dostluğu daha da kuvvetlendirecektir (Eşel, 2014).

Türkiye'de 1962 yılından itibaren bulunan Barış Gönüllülerine dair veriler değerlendirildiğinde, 1962 yılında Türkiye'de bulunan gönüllü sayısı 39, 1963 yılında 142, 1964 yılında 319, 1965 yılında 527, 1966 yılında 447, 1967 yılında 220, 1968 yılında 236, 1969 yılında 164, 1970 yılında 1'dir. 1971 yılında1, 1972 yılında ise 5 Barış Gönüllüsü'nün geldiği tahmin edilmektedir.⁵² Bu veriler ekseninde 1962-1972 yılları arasında toplam 2.101 Barış Gönüllüsü'nün Türkiye'ye geldiği anlaşılmaktadır. 1962-1969 yılları arasında Türkiye'ye 1.201 Barış Gönüllüsü gelmiş ve bunlardan 803'ü, yani %67'si İngilizce öğretmeni olarak Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde farklı düzeydeki okullarda görev yapmıştır. Türkiye ve ABD arasında yapılan antlaşma gereği Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine Barış Gönüllüleri gidememektedir. Ancak buna rağmen, bu bölgelerde de 163 gönüllünün çalıştığı görülmektedir. Barış Gönüllülerinin Türkiye'nin farklı bölgelerinde çalışmaları, ellerinde fotoğraf makineleri ile birçok yeri fotoğraflamaları, bilgi toplamaları ve ABD'nin Barış Gönüllüleri için diplomatik ayrıcalık talep etmesi gibi çeşitli sebeplerden dolayı kendilerine şüphe ile bakılmasına yol açmıştır (Gündüz, 2018). Barış Gönüllülerinin en fazla görev aldığı bölge Orta Anadolu'dur. Bu durumun ortaya çıkmasında en

---

⁵² Bu noktada, Barış Gönüllülerinin ABD'deki Türkçe eğitimi koordinatörünün Robert Kolej'in hocası olan Dr. Hikmet Sebüktekin ve eşi olması da dikkat çekici bir detaydır.

büyük etken, ODTÜ'nün konumudur. Zira ODTÜ'de sekiz haftalık eğitimden sonra gönüllüler genellikle Ankara'ya yakın yerlere gönderilmiştir. Barış Gönüllüleri Türkiye genelinde 65 şehirde görev almışlardır ve yalnızca iki şehre gitmemişlerdir. Bu şehirler Bingöl ve Hakkâri'dir (Şahin, 2020).

Barış Gönüllülerine Türkiye'deki tepkileri siyasi ve toplumsal alan olmak üzere iki başlıkta incelemek mümkündür. Siyasi alandaki ilk tepki, Barış Gönüllülerine dair anlaşmanın TBMM'de görüşölmesi sırasında gerçekleşmiştir. Niğde Milletvekili Asım Eren'in sorusu üzerine gönüllölere dair açıklama yapan Dışışleri Bakanlığı Temsilcisi ve İkinci Daire İktisat İşleri Genel Müdürü Nazif Cuhruk'a, YTP Diyarbakır Milletvekili Adnan Aral'dan tepki gelmiştir. Aral, "Muhterem arkadaşlar, biraz evvel konuşan arkadaşımızın beyanından anlaşıyor ki, Türkiye'ye Amerika'dan barış gönüllöleri adı altında bazı kimseler gelecektir. Bunlar bize ne öğretecekler? Ne öğretecekler? Bize bunlar ahlâksızlıktan başka bir şey öğretmezler. Kanunu kabul etmeyelim arkadaşlar" diyerek tepkisini gösterirken, CHP ve AP başta olmak üzere Aral'ın sözlerine tepki gösterilmiştir. Üstelik bir başka YTP'li Milletvekili olan Ali Dizman da Aral'a tepki göstermiştir. CHP'li Milletvekili Ruhi Soyer, kendi seçim bölgesinde görev yapan iki Barış Gönüllüsü'nün çalışmalarını överken, "Bu kadar faydalı ve bu kadar iyi ve insani bir maksada matuf olarak gönderilmiş olan barış gönüllölelerini şaibe altında bırakacak sözlerin sarf edilmesini Yüce meclisin kudretiyle teklif edemiyorum" ifadelerini kullanmıştır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965f). Ancak 1965 yılına kadar geçen sürede ve sonrasında, Barış Gönüllöleri hakkında, toplumsal düzeyde soru işaretlerinin arttığı ve güvensizlik ortamının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bunda, gönüllölerin ajanlık yaptığına dair iddialar da etkili olmuştur. 1966 yılının şubat ayında yapılan Millî Güvenlik Kurulu'nda, tarikatların, sol-sağ yapıların faaliyetlerinin daha başlamadan önlenmesine dair raporlar Bakanlıklara ve diğer birimlere dağıtılmıştır. Bu raporlar içinde, Barış Gönüllöleri üzerinde de durulmuş ve Barış Gönüllölülerinin zararlı çalışmalarda bulunduğu belirtilmiştir. Millî Güvenlik Kurulu hazırladığı raporda; Barış Gönüllölülerinin, sadece İngilizce öğretmenliğinde kullanılması ve köylere kadar sokulmalarının engellenmesi istenmiştir. Millî Güvenlik Kurulu'nda, Genelkurmay İstihbarat Teşkilatı ile Millî İstihbarat Teşkilatı'nın, Barış Gönüllölülerinin Doğu Anadolu'da birtakım olumsuz faaliyetlerde bulundukları ve Kürtçölük propagandası yaptıklarına dair raporları, hükümeti Barış Gönüllöleri konusunda birtakım tedbirler almaya zorlamıştır.

Toplumsal düzeyde oluşan olumsuz tepkilerin sonucunda, Barış Gönüllülerinin yeteri kadar verimli ve etkili olmadığına farkına varılmıştır. Ayrıca Millî Güvenlik Kurulu'nda, Genelkurmay yetkililerinin Barış Gönüllüleri konusunda sundukları raporlar, güvenlik ve huzur ortamının bozulabileceği kaygılarını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, özellikle 1966 ve sonrasında 1967 yılında Barış Gönüllülerinin sayısının azaltılması konusunda hükümet tedbir alma yoluna gitmiştir. 15 Aralık 1966'da yapılan Türkiye Millî Talebe Federasyonu Genel Kongresi'nde, Barış Gönüllülerinin Hristiyan misyonerler olduğu söylenmiş ve ülke dışına çıkarılmaları istenmiştir. Nihayetinde, AP hükümetinin çalışması ile Barış Gönüllülerinin toplum kalkınması programlarında başarılı olamadıkları ve çalışmalarının Türkiye'nin yapısına uymadığı gerekçesiyle, bu program için bundan sonra gönüllü getirilmemesi, görevleri biten gönüllülerin de iki yıl sonra ülkeyi terk etmelerine karar verilmiştir. Doğu Anadolu'nun kendine özgü durumu ve gönüllülerin buralardaki "uygunsuz" davranışları nedeniyle, bu bölgede çalışan gönüllülerin Batı bölgelerine kaydırılmasına karar verilmiştir. Artık gönüllülerin, yoğunluk olarak il ve ilçelerde çalışmaları kararlaştırılmıştır. AP'li İçişleri Bakanı Faruk Sükan, valilere gönderdiği bir genelgeyle gönüllülerin davranışlarının yakından takip edilmesini ve gönüllülerin faaliyetleri konusunda sürekli olarak rapor verilmesini istemiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanlığında Barış Gönüllüleri ile ilgili bir birimin kurulması, gönüllülerin nerde çalıştıkları ve yaptığı işlerin kayıt altına alınması noktasında da görüş bildirilmiştir (Soysal, 2015). Bu noktada, misyonerlik faaliyetlerinin ve özellikle Kürtçülük propagandası ihtimalinin hükümeti ve yetkilileri endişelendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye'deki Barış Gönüllüleri Müdürü olan Donovan McLure, Doğu Anadolu'ya gönderilen gönüllülerin Kürtçe konuşmaya başlamalarının problemin çıkışında etkili olduğunu ve Türklerin Kürt unsurları "inkâr" ettiğini ifade etmiştir. Bu noktadan itibaren, Türkiye'deki ABD'li varlığına dair tepkiler de yükselmeye başlamıştır. CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Türkiye'deki ABD'lilerin sayısını değerlendirirken, Türkiye'de asker, subay, NATO personeli, üslerde görevlileri, Barış Gönüllüleri, mühendisleri, iş adamları ve bunların aileleri ile 217 bin ABD'linin yaşadığını açıklamıştır (Eşel, 2014). 1960'ların ortasındaki iyimser havanın hızlı bir şekilde bozulmasında da Türkiye ile ABD arasında başta Kıbrıs olmak üzere farklı düzeylerde yaşanan sıkıntıların etkili olduğu söylenebilmektedir.

4.2.1.2.2. Johnson Mektubu'nun Yansımaları

ABD-Türkiye ilişkilerinde, özellikle 1960 sonrasında çeşitli krizlere sebep olan olayların birbiriyle iç içe geçmiş ve geçmişten bu yana devam eden sorunların paralelinde geliştiği dikkat çekmektedir. Bu anlamda Robert Kolej ve Barış Gönüllüleri, doğrudan yaşanan somut bir kriz olmaktan ziyade uzun süreli devam eden ve belirli aralıklarla gündeme gelen bir konu olarak gündemde yer almıştır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerde somut kriz olarak değerlendirilebilecek olaylar mevcuttur ve bu olaylar Türkiye’de sağ siyasetin ABD’ye yönelik bakışını etkilemiş ve ABD’ye karşı farklı düzeylerdeki tepkilerine ortam hazırlamıştır. Bu olayların en kritiği ve kırılmaya sebep olanı ise 1964 yılında yaşanan ve etkileri sonrasında da devam eden mektup krizidir. ABD Başkanı Johnson’un Kıbrıs krizinde Türkiye’ye kaleme aldığı ve diplomatik nezaketten oldukça uzak bulunan mektup, Türkiye’nin ABD’ye yönelik tutumu başta olmak üzere dış politikasını yeniden gözden geçirmesine neden olurken, sağ siyasetin söyleminde de kendisine yer bulmuştur.

Mektup krizinin ortaya çıkışı ve gelişim süreci, iki temel noktadan incelenebilmektedir. Birincisi, kriz 1964 yılında yaşansa da kamuoyuna resmî olarak açıklandığı 1966 yılında da iç politikanın gündemini etkilemiştir. Fakat mektubun ilk gönderildiği 1964 yılında da kamuoyu bir mektubun var olduğundan haberdar olmuştur. Bu durum, değerlendirilen partilerin muhalefette ve iktidarda olma durumlarını da etkilemiş ve mektup krizindeki tutumları da etkilemiştir. İkinci nokta, dış politikaya dair bir kriz olsa da yukarıda da ifade edildiği gibi iç politikada da ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Türkiye’nin yüksek menfaatleri ve çıkarları adına dış politikadaki önemli başlıklara dair var olan uzlaş ve “siyaset üstü” söylem burada da söz konusu olsa da mektubun gönderilmesinden ve mektuba yönelik tepkilerden bağımsız olarak mektubun kamuoyuna açılması ciddi bir siyaset alanı yaratmış ve siyasi partiler de bu alanı kullanmaktan çekinmemiştir. Kıbrıs’ta var olan sorun ise özellikle 1963 yılından itibaren adadaki Türklere yönelik Rum örgütler tarafından sistematik bir şekilde gerçekleştirilen saldırıların yoğunlaşması üzerine yeniden gündeme gelmiştir. Tarihe “Kanlı Noel” olarak geçen ve yüzlerce Türk’ün hayatını kaybettiği olaylar sonrasında Türkiye’nin saldırılara yönelik önlem alması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak diplomatik görüşmelerin krizi çözmekten son derece uzak olduğu da anlaşılmaktadır. Böyle bir ortamda, ABD’nin konuyla ilgili hareketsiz kalması da tepkileri çeken diğer bir unsur olmuştur. Böylece Türkiye, Kıbrıs’taki

Türklere yönelik gerçekleştirilen saldırıların durdurulmaması hâlinde Kıbrıs’a askerî müdahalede bulunacağını açıklamış ve 4 Haziran 1964’te, askerî birlikler Kıbrıs’a müdahale için İskenderun Limanı’nda teyakkuza geçirilmiştir. Ancak ABD, Türkiye’nin böyle bir müdahalesine karşıdır. Ancak azınlık hükûmeti olarak iktidarda yer alan İnönü, kamuoyunda ciddi eleştirilere ve baskılara maruz kalmaktadır. Nitekim ABD’nin ve uluslararası toplumun tepkisizliği karşısında İnönü, *Times* dergisine verdiği röportajda kullandığı “Müttefikler tutumlarını değiştirmezlerse, Batı ittifakı yıkılabilir... Yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu dünyada yerini alır” ifadeleriyle ciddi ve sert bir tutum göstermiştir. Sürecin sonunda, 5 Haziran 1964’te ABD Başkanı Johnson’un meşhur mektubu İnönü’ye ulaştırılmıştır (Nalkıran, 2022).

ABD Başkanı Johnson tarafından gönderilen mektupta, Türkiye’nin Kıbrıs’a yapacağı askerî müdahale için ABD ile istişarede bulunması gerektiği söylenmektedir. Çünkü Türkiye’nin böyle bir olay karşısında daha önceden ABD ile istişarede bulunacağını taahhüt ettiği yazılmaktadır. Mektupta, Türkiye’nin ABD tarafından yıllarca desteklendiği ve bundan ötürü de ABD’nin güçlü bir müttefik olarak algılanması gerekliliği belirtilmektedir. ABD’nin böyle bir “tek taraflı” kararla karşı karşıya bırakılmasının hükûmet tarafından doğru bulunup bulunmadığı sorgulanmaktadır. ABD, tek taraflı müdahalenin şartlarının oluşmadığı kanaatinde olduğunu açık bir şekilde ifade ederken, Türkiye’nin düşündüğü müdahalenin, Garanti Antlaşması tarafından açıkça yasaklanan taksimi gerçekleştirme amacına yöneldiğinin düşünüldüğünü de belirtmektedir. Ayrıca müdahale sonrasında SSCB’nin soruna doğrudan müdahil olacağı endişesi de aktarılmış ve NATO müttefiklerinin tam rıza ve onayları olmadan Türkiye’nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir SSCB müdahalesine karşı Türkiye’yi savunma görevleri olup olmadığını görüşme fırsatını bulmamış oldukları da belirtilerek olası bir SSCB müdahalesinde Türkiye’nin yalnız bırakılacağı da vurgulanmıştır. Üstelik Birleşmiş Milletler’in “makul ve barışçı bir hal tarzı bulunmasına yardım edebilecek herhangi bir umudu yıkacak” olan Türkiye’nin tek taraflı hareketine en sert şekilde tepki göstereceği de söylenmektedir. Mektuptaki en çarpıcı nokta ise Kıbrıs’a yapılacak müdahale için ABD’den alınan askerî yardımların kullanılmasına ABD’nin izin vermediğini beyan etmesidir. Üstelik Türkiye’nin, eğer ABD ile görüşmeden Kıbrıs’a yapacağı harekâttan vazgeçtiğini ABD Büyükelçisine iletmezse bu olayın gizli kalmayacağı ve NATO ile Birleşmiş

Milletler Güvenlik Konseyi'nin acilen toplanması için girişimde bulunulacağı da belirtilmektedir. Mektubun sonunda Johnson, Türkiye'ye Kıbrıs konusunu şahsen görüşmek için gelmek istediğini fakat mevcut anayasa gereği bunun mümkün olmadığını belirtmiş ve İnönü'yü ABD'ye davet etmiştir (Mucuk, 2013).

Johnson'un Türkiye'ye gönderdiği ve diplomatik nezaketten son derece uzak olan sert mektup, kendi yarattığı etki haricinde açıklanma süreciyle de ciddi bir krizin konusu olmuştur. Çünkü mektup, 1962'deki Küba füze krizi sırasında SSCB'ye karşı ABD'ye tam destek veren Türkiye tarafından Batı ittifakına karşı gösterdiği sadakate rağmen uğradığı bir ihanet olarak algılanmıştır (Okur, 2007). Fakat öncesinde, 1964 yılındaki gelişmeleri değerlendirmek faydalı olacaktır. Zira İnönü'nün ABD'ye ziyareti sürecinde, meclisteki partilerin iktidara güvensizlik oyu vermesi ve hükûmetin düşmesine dair tartışmalar başlamıştır. MP'li İsmail Hakkı Aldoğan, ABD'nin tutumunu kestiremeyen hükûmeti eleştirmektedir. “Hükûmet, müttefiklerimizin ve bilhassa Amerika'nın durumunu daha başlangıçta sarih olarak görememiş ve bu meseleyi Türkiye'nin kendi başına halletmek mecburiyetinde olduğunu kavrayamamıştır” diyen Aldoğan, Johnson'un mektubunu ve mektupta yer alan ifadeleri “haksız” ve “hayal kırıcı” bulmaktadır. Aldoğan'a göre Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale edememesi, haklarının zarar görmesine ve daha da önemlisi “millî haysiyetin” zarar görmesine sebep olmuştur. Aldoğan, bu noktada sorumluluğu hükûmete yüklemektedir ve Kıbrıs meselesinin kaderinin ABD'nin insafına bırakılmasından rahatız olduğunu ifade etmektedir (Göktürk, 2014):

Hükûmet, böylece son tutumu ile Kıbrıs mevzuundaki ağır mesuliyetlerini zirve noktasına çıkarmıştır. Türk umumi efkârı, hükûmetin bu davranışları ile Kıbrıs meselesinin kaderini Amerika'nın insaf ve iradesine terk ettiği intibainin ıstırabı içindedir. Haksız ve hayal kırıcı ithamları ile yarattığı hava, Amerika tarafından tadil edilmeden ve müsait bir zemin hazırlanmadan Başvekilin, Johnson'un telkinlerine uyarak Amerika'ya gitmesini de umumi efkârın hissiyatına aykırı ve her bakımdan mahzurlu bulmaktayız. Kıbrıs mevzuunda hükûmetin bugüne kadar takip ettiği hatalı gidişten rücu edeceğini gösteren hiçbir emare de mevcut değildir. Aksine aynı zayıf ve idare-i maslahat politikasında ısrarla devam olunacağı anlaşılmaktadır. Hükûmet güvenoyu istemekle geçmiş hatalı icraatının mesuliyetinden kurtulmak ve mahiyetini açıkça belirtmediği gelecekteki icraatı için de peşin bir tasvip almak gayesi peşindedir. (s.228)

AP'nin konuyla ilgili tutumu ise ABD'ye mutlak karşıtlık ve eleştiriden ziyade dış işlerine yöneliktir. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'nin yüksek çıkarlarında birleşen ve "siyaset üstü" kabul edilen dış politikanın eleştirilemeye başlanması, üstelik güven oyu tartışmalarında iç politikada kriz yaratabilecek bir sürecin de göze alınmış olması önemlidir. "Kanuni yetkilerini kullanmayıp sadece Rum idarecilere tavsiye ve tekliflerde bulunmanın faydasızlığını henüz idrak edememiş bir hariciyenin bu memleketi götüreceği akıbetten Allah Türk milletini korusun" diyen Özarda, gerekirse Türkiye'nin NATO'dan tamamen çıkabileceğini fakat bundan önce kendi politikasını belirlemesi gerektiğini ifade etmektedir (Göktürk, 2014):

Muhterem arkadaşlarım, biz politikamızın esaslarını çizelim. Amerika mı bize karşı gelecek. Topyekûn o zaman NATO'dan çekilmesini biliriz. Tarafsız bir memleket olarak yaşamasını da biliriz. Biz hiçbir zaman Amerika'nın, şunun veya bunun bize yapacağı yardımlarla minnet altında kalıp onun dümen suyunda gitmeye tenezzül edecek bir millet değiliz. Ama evvelâ kendi politikamızı tespit edelim, çizelim, hattıhareketimizi bütün açıklığı ile bütün dünyaya bildirelim. Ondan sonra dostumuz düşmanımız kimse ona göre yeni şartlar içinde yeni bir dış politikamızın esaslarını ve prensiplerini çizelim. Yoksa her geçen gün hâdiselerin arkasından bakarak hangi yola gideceğimizi bilmezlik içerisinde, diğer devletlere inisiyatifi kaptırmak suretiyle arkadan gidersek; elbette bu gibi hâdiseler başımıza gelir, ilk günlerde, 25 Aralık tarihinde Kıbrıs'a müdahale etmek istediğimiz zaman, Amerika'ya müracaat ediyoruz. Ne diyor Amerika, "Ben hâdisede taraf değilim, anlaşmaya dâhil değilim işinize müdahale etmem, ne isterseniz yapın" diyor. Peki, o gün öyle diyen Amerika bugün niçin böyle diyor? Çünkü biz, illâ ki Amerika ne derse o olacak diye onun peşine takılır, her işte onun fikrini almaya kalkar, kendi hükümlerlik hakkımızı kullanmakta acze düşersek, elbette Amerika bize böyle kafa tutmaya kalkar. Binaenaleyh arkadaşlar, arz ettiğim gibi her şeyden evvel millî birlik ve tesanütü kurmadıktan sonra bu çeşit tedbirlerle ne Amerika'da ne de dünyanın hiçbir yerinde Türkiye lâıyk olduğu mevkie bulamaz. Bunlar boş hayalden başka bir şey değildir. (s.232)

AP'nin söylemi, daha önceki konularda da görüldüğü gibi dış politikadaki diğer aktörleri ve ülkeleri doğrudan hedef almaktan çok, dış politikanın işleyiş mekanizmasını daha iyi hâle getirerek diğer aktörlere karşı üstün olma çabasını yansıtmaktadır. Dönem itibarıyla muhalefet konumunda bulunan AP'nin NATO'dan

çıkma gibi keskin bir dış politika değişikliğini uygulama ihtimali zayıf bulunmaktadır; zira muhalefette olmak AP'ye anlatı bakımından daha geniş bir imkân tanımaktadır ve resmî olarak bağlayıcılığı olmayan bir söylem olarak kabul edilmektedir. Dış politika mekanizmasını hedef alan bir başka söylem ise CKMP'den gelmiştir. CKMP Uşak Milletvekili Ahmet Tahtakılıç, “Ben Yunanistan'ın dostluğunu bağrımnda yaşattığım, bayraklarını dalgalandırdığım adayı komünizme karşı koruyan ben, Kıbrıs mevzuunda bayrağımız yan yana asılsın diyoruz, hayır diyen Yunanistan. Böyle dostluk, böyle NATO, böyle insanlık, böyle sulhseverliğe kim sahip olabilir?” ifadelerini kullanan Tahtakılıç, bu gerçeğin ABD Başkanı Johnson'a anlatılması gerektiğini savunmaktadır. Ancak Tahtakılıç'a göre hariciye, bunu anlatmakta başarısız olmuştur (Göktürk, 2014).

Mektubun İnönü'ye ulaştırılmasının ardından başlayan süreç, esas olarak Türkiye'de iç politikaya yönelik tartişmaların yaşandığı ve bu tartişmaların odağında da dış politikanın olduğu bir döneme işaret etmektedir. Siyasi ortamdaki bu tutuma karşılık kamuoyunda “dış politikada mutlak birliktelik” görüşünü sürdüren etkili isimler de mevcuttur. Sağ siyaset üzerinde etkili olan Ahmet Kabaklı da bu isimlerden birisi olarak öne çıkmaktadır. Kabaklı, Kıbrıs sorunu varken hükûmete güvenoyu verilmesi gerektiğini belirtirken, Kıbrıs sorununun çözümünden gelecek şerefin de utancın da herkese ait olacağını savunmaktadır. Kabaklı'ya (1964a) göre Başbakan ABD'ye gitmeli, Johnson ile yüz yüze, Türklerin haklı durumunu konuşmalıdır ve “Rumları tutacak kadar akılsız” Amerikan siyasetine karşı son koz oynanmalıdır. NATO ve Batı İttifakı çevresi içinde eğer bir “rest” çekilecekse de bu görüşmeden sonra çekilmelidir. Dahası Kabaklı, İnönü'nün ABD'ye ziyaretini Lozan görüşmelerine benzetmektedir. Kabaklı'ya göre İnönü, 1964 yılında, 1923 yılındaki “baş murahhas” gibidir ve düşman o düşman, masa o masa, çözülecek olan düğüm yine o düğümdür. Yalnızca konferanstaki çehreler değişmiş, Lloyd George'nin yerini Johnson almıştır. CHP'ye yönelik karşıt tutumuyla bilinen Kabaklı, Türkiye'nin yüksek menfaatleri gereği dış politikadaki birlik anlayışını sergilemiş ve “İsmet Paşa, yine kırk yıl önceki gibi, Türklüğü her yerde, her alanda boğmak isteyen Rum menfaatleri ile savaşa gidiyor. Karşısında yine aldatılmış bir Avrupa (ve Amerika) yine ‘Ehli Salip’ kafası taşıyan bir Hristiyan dünyası çıkıyor” ifadeleriyle İnönü'yü överken, Avrupa'yı ve ABD'yi de “aldatılmış” saymıştır. Üstelik Kabaklı, gerekli görülürse yalnızca Lozan'ın, Londra ve Zürih Antlaşmalarının değil, bütün sözleşmelerin gözden geçirilebileceğini

vurgulayarak Başbakanını ABD'ye yollayan Türk milletinin, Amerikan dostluğuna karşı son iyi niyet gösterisini yapmakta olduğunu ve bu dostluğun imtihtandan geçtiğini ifade etmektedir (Kabaklı, 1964b). Kabaklı, AP'nin tutumuna benzer bir şekilde ABD'ye yönelik sert ve ciddi bir söylem kullanmasa da ABD'nin haksızlık ettiğini ve kendi başarısını korumak için Türkiye'yi harcamaktan sakınmadığını da belirtmektedir. Kabaklı'ya (1964c) Türkiye'yi tehdit eden ABD, “bir kasaba papazının önünde” acizlik göstermekte ve Yunan megalomanisinin bütün nazlarını sineye çekmektedir.

Mektubun kamuoyuna açıklanması süreci ise partilerin söylemleri açısından değerlendirilmesi gereken bir başlığı yansıtmaktadır. Zira 1965 yılı itibarıyla iktidara tek başına AP geçmiş ve CHP muhalefete düşmüştür. Böyle bir ortamda, Kıbrıs meselesine dair tartışmaların yaşandığı günlerde mektup konusu yeniden gündeme gelmiş ve bu sefer muhalefette olan CHP, AP'den mektubun kamuoyuna açıklanmasını istemiştir. Tartışmalara dair AP grubu adına bir meclis oturumunda konuşan Erol Akçal, kişisel mektupların yayımlanmasından yana olmadığını söylemiş, ABD Başkanı'ndan İnönü'ye yazılan mektubun açıklanması hâlinde devletlerarası ilişkilerin gizliliği ilkesinin çiğneneceğini ve Türkiye'nin dış itibarının azalacağını ifade etmiştir. Başbakan Demirel'e göreyse önemli olan Johnson mektubu değil Kıbrıs'tır. Gazetecilere “siz Kıbrıs'ın mı, yoksa mektubun mu peşindesiniz?” diye soran Demirel “Kıbrıs'ın peşindeyiz” yanıtını aldığı anda “Öyleyse müsterih olun...” cevabını vermiş ve ayrıca Türkiye'nin emperyalist bir ülke olmadığını vurgulamıştır (Alptekin, 2019). Neticede mektup, basına sızdırılmış ve *Hürriyet* gazetesinde manşetten yer bulmuştur. Partilerin iktidarda ve muhalefette bulunma durumlarına göre değişen bu söylemleri dikkat çekerken, CHP hükûmetin mektubu açıklaması gerektiğini “milletin hakemliği” için istediklerini vurgulamaktadır. Üstelik hükûmetin, milletin hakemliğinden kaçtığı da iddia edilmiştir (Mucuk, 2013).

Johnson'un 1964 yılında gönderdiği mektubun 1966 yılında kamuoyuna yansması ve bu yansımanın basın yoluyla gerçekleşmesi, mektubun içeriğinden sıyrılarak açıklanıp açıklanmamasına dair tartışmaların odağa alındığı bir ortamın doğmasına sebep olmuştur. Buna karşın mektuptaki üsluba ve ABD'nin tutumuna yönelik tepkiler de devam etmiştir. Bu noktada dikkat çeken diğer konu, Türkiye'nin dış politikasının eleştirilemezliğine ve siyaset üstünlüğüne dair algıların zayıflaması ve bunun açık bir şekilde dile getirilmesidir. YTP'li Recai İskenderoğlu, Türk dış politikasının

tartışılması sonucunda gerçeklerin açığa çıkacağını vurgularken, “şahsiyete ve haysiyete sahip tam bağımsız bir dış politika” gerekliliğini ifade etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966e):

...1947 yılından itibaren Truman ve Marshall Doktrinlerinin kurduğu ekonomik yardım sistemlerinin Türkiye’yi de içine alması bu vefalı dostluk politikamızı bir çeşit uydu politika hâline getirmiştir. Bu arada İkinci Dünya Harbi sonunda dünyanın her tarafında meydana gelmiş bulunan bağımsızlık savaşları genellikle eski sömürge imparatorluklarının sahipleri Batı devletlerine karşı cereyan etmiş ve bizim Batı devletleri dış politikalarına paralel politikamız çeşitli milletlerarası anlaşmazlıklarda yönümüzü sömürge imparatorluklarının yanına itmiştir. Tabiatıyla sonunda bağımsızlıklarını kazanan yeni devletler savaş devrelerini unutmamışlar, o devrelerde karşılarındakilerle, yani emperyalistlerle beraber hareket etmiş bulunan Türkiye’ye iyi hisler beslemez olmuşlardır. İzlendiği sürede mahzurlarını düşünemediğimiz bu dış politikamızın Kıbrıs ihtilâfının patlak vermesiyle dünya devletleri arasında bizi ne derece yalnız bırakıcı olduğu meydana çıkmıştır. Zira yıllarca yanlarında bulunduğumuz ve taraf oldukları her anlaşmazlıkta kendilerini desteklediğimiz Birleşik Amerika, İngiltere ve Birleşmiş Milletler, bizim taraf olduğumuz bu anlaşmazlıkta bizim yanımızda bulunmak şöyle dursun, aksine gizli yollardan Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı için gayret sarf etmişlerdir. Özellikle Birleşik Amerika, anlaşmazlığa son vermek için giriştiğimiz her müspet teşebbüsü itina ile akamete uğraticı bir politika takip etmiştir. Bu yetmiyormuş gibi Başkan Johnson’un dilinde ve düşüncesinde Batı bloğunda ve NATO paktında güvenlik kaderimizi sağlamış zannettiğimiz bir ittifak anlaşmasını dahi kendi özel anlayışı içinde tefsire tabi tutmak suretiyle bizi bu inancımızda inkisara uğratmakta bir beis ve mahzur görmemiştir. İşte olayların bu safhasında şahsiyetli ve haysiyetli bir millî politikanın sahibi olma fırsatı belirerek komşumuz Sovyet Rusya bizimle mazideki olumsuz davranışlarının hatalarını itiraf ederek dostluğunu tazelemenin imkânları üzerinde durmuş ve bu suretle Türk-Sovyet dostluk tezahürleri ortaya çıkmıştır. Olayların bu gelişmesi haklı olarak Türk dış politikasının isabetli yürütülmekte olup olmadığı sorusunu ortaya çıkarmış ve bu konu üzerinde tartışmalar bugüne kadarki tartışılmaz millî dış politika geleneğimizi ortadan kaldırmıştır. Kanaatimizce bu gelişmeler memleketimiz için çok hayırlı olmuştur. Türk dış politikası bu gelişmeler ve bu gelişmelerin tartışılması sonunda

gerçek niteliğine kavuşacaktır. Batılı dostlarımızın yaptıkları ekonomik ve mali yardımlar dolayısıyla bizden dış politika tavizleri istemelerine kesin olarak nasıl müsaade etmeyecek isek, iyi komşuluk münasebetlerine yeniden giriştiğimiz devletlerden de bu yolda talepler gelmesinin aynı kesinlikle karşısında bulunacağız. İşte grubumuz dış politikamızda takip edilmesini öngördüğü bu ilkeler açısında şahsiyetine ve haysiyetine sahip tam bağımsız bir politikayı anlamaktadır. İktidarların vazifesi iç politikadaki birtakım oy endişelerinden tecerrüt ederek dış politikadaki geçmiş devrelerin uyuşukluğundan kurtulup diplomatik münasebetlerdeki ürkeklikten sıyrılarak yeni politikayı yüzünü yarma çevirerek şiddetli bir dinamizme kavuşturmak olmalıdır. (s.583-584)

Dış politikanın sorgulanamazlığına karşı Johnson mektubunun sağ siyasette yarattığı etki, aynı zamanda “haysiyet” ve “onur” kavramlarını da yeniden gündeme taşımıştır. Bu noktada güç, özellikle uluslararası alanda ayakta kalabilmek ve duruş sergileyebilmek adına mutlak geçerli ve önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Sağ siyaset de güçlü olmaya ve bununla beraber duruş sahibi olmaya önem vermektedir. Bunu gerçekleştiremeyen hükûmetler ve politikalar da eleştirilmektedir. CKMP’li Rıfat Baykal’ın ifadeleri bunun önemli bir örneğini göstermektedir. Türkiye’nin gerekirse Kıbrıs’a gönüllü bir ordu gönderebileceğini ifade eden Baykal, mektup krizi üzerinden İnönü’ye ciddi eleştiriler yöneltmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966e):

Johnson’un mektubu haysiyetimize indirilmiş bir darbedir. Biz Sayın İnönü’den aynı şiddetle yazılmış bir mektup beklerdik. Sayın İnönü gerektiğinde pek sert olmasını bilirler, milletlerin haysiyetleri mevzubahis olunca nezaket düşünülmez. Hürmet göstermek isteyenler evvelâ hürmet etmeyi bilmelidirler. Türkiye, Amerika’nın müstemlekesi değildir, eşit şartlar altında ittifak imzaladığı bir müttefikidir. Bu bakımdan verdikleri cevabı pek nazik bulduk. Mektubun arkasından Amerika’ya gidişi icapsız ve verimsiz olmuştur. Dönüşünde Amerika için (Beni aldattılar) sözünü tecrübeli bir devlet adamı olarak bilinen Sayın İnönü söylememeli idi. Olayları daha evvelinden kestirmek, tecrübeli Devlet adamlarının vasıflarındandır. (s.569)

Türkiye ile ABD arasında yaşanan ve önemli bir kırılma sayılabilecek Johnson mektubu krizi, iç ve dış politikada 1964 yılından 1966’ya kadar devam eden bir süreç olarak da değerlendirilebilir. Gönderildiği tarihten kamuoyuna resmî olarak yansıyan

süreye kadar, Kıbrıs meselesinin de etkisiyle gündeme gelen mektup, iktidarda ve muhalefette olma durumlarına göre partilerin söylemlerini ve konumlarını da etkilemiştir. Ayrıca açıklanma süreci, daha çok iç politikaya dönük tartışmaların sebebi olmuş ve bu açıdan mektubun içeriğinden çok, zamanla mektubun açıklanıp açıklanmama durumu tartışılmıştır. Bununla birlikte, siyasetin bütünü açısından ABD'ye yönelik ciddi bir güvensizliğin yerleştiğini söylemek mümkündür. Bu durum, siyasette ABD'ye karşı tutumları ve söylemleri de belirgin hâle getirmiş, aynı zamanda üzerinde uzlaşılan, siyaset üstü sayılan dış politikanın da gerekli görüldüğünde eleştirilebileceğini göstermiştir. Hatta bazı açılardan Türkiye'nin müttefik konumuna dair ciddi tartışmalar da yaşanmış ve soru işaretleri oluşmuştur. Bundan sonraki süreçte, SSCB ile önceki dönemlere göre daha yakın kurulan diplomatik ilişkiler de bunun yansımasıdır. Ayrıca Türkiye'nin askerî sanayi konusunda tek ülkeye bağımlı hâle gelmenin olumsuz etkileri de açığa çıkmıştır. Bu durum, kurumsal anlamda TSK'nın farklı alternatiflere ve çeşitliliğe yönelmesinin önünü açarken, sağ siyasette daha önce de gündeme gelen “yerli ve millî” kalkınmacı söylemin de güçlenmesini sağlamıştır. Mektup krizi, millî bir kalkınma sürecine dair tartışmalara önemli bir örnek teşkil etmiştir.

4.2.1.2.3. Afyon Ekim Sorunu

Türkiye ile ABD arasında yaşanan somut ve kritik sorunlardan birini de afyon ekimine dair yaşanan gergin süreç oluşturmaktadır. Diğer sorunlarda olduğu gibi afyon ekimi de iki ülke arasında bir dönemi kapsamaktadır ve zamana yayılmıştır. Sorunun gerçekleştiği süreç dâhilinde, iki ülke arasında inişler-çıkışlar yaşanmış ve aynı zamanda iktidardaki ve muhalefetteki partiler de değişmiştir. İktidarda veya muhalefette olma durumu bakımından sorun, Johnson mektubu kriziyle; zamana yayılması bakımından da hem Johnson mektubu hem de Robert Koley ve Barış Gönüllüleri sorunlarıyla benzeşmektedir. Sorun, Türkiye'nin iç dinamiklerini etkileyen bir mesele olmakla birlikte, ABD'nin etkisi ve baskısıyla uluslararası bir gündem hâline gelmiş ve Türkiye'deki siyasi aktörlerin konumlarını da etkilemiştir. Üstelik bu süreç zarfında, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 12 Mart 1971'de muhtıra verilmiş ve devlet kurumları da sürecin bir parçası hâline gelmiştir. Ele alınan dönemdeki 1971-1973 aralığı, iktidarda bir siyasi partiden ziyade teknokrat bir hükümetin olması bakımından da sorunun dinamiklerini özgünleştirmektedir. Hatta

AP'nin Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 1976 yılında verdiği bir mülakatta “12 Mart'ta haşhaş vardır. 12 Mart'ta CIA vardır. Türkiye kendi istihbaratını geliştirmek için ABD ve İsrail istihbaratlarıyla organik ilişkiler içindeydi. CIA, MİT'in içine sızmıştı” ifadeleriyle afyon ekimi sorunuyla birlikte ABD'nin Türkiye'ye yönelik müdahalesini açık bir şekilde vurgulamaktan geri durmamış ve TSK ile birlikte diğer güvenlik kurumlarını sürece dâhil ederek ABD'nin müdahalesinin etkisinin büyük olduğunu belirtmiştir. ABD Büyükelçisi Parker Hart ile görüşmesini de aktaran Çağlayangil, afyon ekiminin tamamen yasaklanmaması durumunda, Hart'ın kendisine “Sonu iyi olmayacak, aleyhinize sonuç verecek” demesinin ardından 12 Mart muhtırasının verildiğini belirtmektedir (Yıldız, 2021). Ancak 12 Mart muhtırasının AP hükümetine yönelik gerçekleştirildiği, muhtıranın ardından CHP kökenli Nihat Erim'in başbakanlığa getirilmesi ve afyon ekim sorunuyla ilgilenmesi ve 1974 yılında da CHP ile MSP koalisyonunun kurulması düşünüldüğünde, Çağlayangil'in aktarımının AP'nin bir dış müdahaleyle devrildiği vurgusunu güçlendirmeyi amaçladığı da iddia edilebilmektedir. Buna karşın, ABD'nin 1960'ların ortalarından itibaren afyon ekimiyle ilgili Türkiye'nin iç işlerine yönelik müdahalede bulunduğunu, siyasi aktörleri ve süreci etkilemeye çalıştığını ve bunun için de farklı faktörleri kullandığını söylemek mümkündür.

Türkiye ile ABD arasında yaşanan afyon ekimi krizi, esas olarak ABD'nin kendi yaşadığı iç bir sorunun kaynağını Türkiye'ye yansıtması ve bunu yaparken de her türlü yöntemi kullanarak Türkiye'yi baskı altına alması sebebiyle gerçekleşmiştir. 1960'ların ortalarından itibaren ABD'deki bazı siyasetçiler, ABD'deki uyuşturucu sorunu kaynağının Türkiye'de yetiştirilen afyon olduğunu iddia etmeye başlamışlardır. Böylece afyon ekimi konusu, bu süreçten itibaren iki ülke ilişkilerindeki başlıca sorunlardan biri hâline gelmiştir. ABD, artan uyuşturucu kullanımını engelleme ve ABD kamuoyunu da iç politikada yönlendirme ve teskin etme amacıyla Türkiye'yi suçlamış, afyon ekiminin yasaklanması yönünde baskılarını düzenli olarak arttırmıştır. Özellikle dönemin ABD Başkanı Nixon'un, Türkiye'de afyon ekiminin yasaklanması talebini, 1972'de gerçekleştirecek ABD başkanlık seçimlerine kadar gündemde tutarak, konuyu bir iç politika malzemesi hâline getirdiği anlaşılmaktadır. Nixon, Türkiye'deki afyon ekimine getirilecek olan yasaklama kararıyla ABD'de büyük bir sorun hâlini alan uyuşturucu kullanımı sorununu tamamen sona erdireceğini düşünmüş ve hem ABD'deki hem de uluslararası alandaki kamuoyunun dikkatini Türkiye'ye çekmeye

çalışmıştır (Başlamışlı, 2021). Böyle bir ortamda, ABD'nin Türkiye'ye yönelik baskılarını arttırmasıyla birlikte Türkiye'de toplumun bir kesiminin bu baskıdan ciddi ve somut bir şekilde etkileneceği bir ortam doğmuştur. Zira afyon ekimi bizzat Türkiye'deki çiftçiler tarafından gerçekleştirilmektedir ve bu çiftçilerin sayısı oldukça fazladır. Afyon ekiminin yasaklanması, çiftçilerin ekonomik varlıklarına ciddi zarar vuracak ve aynı zamanda işsizliği de yükseltecektir. Bu durumun siyasi yansımada, siyasi aktörlerin böyle bir yasak karşısında oldukça zor durumda kalacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca Türkiye'ye yönelik dış baskıyla böyle bir yasağın uygulanması, diğer üretim alanlarına dair de güvensizlik ortamı doğuracaktır. Böyle bir kriz ortamının, Türkiye'deki siyasi aktörlerin davranışlarında önemli dinamiklere de sebep olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin siyasi partilerin özellikle afyon ekim alanlarındaki milletvekillerinin tepkileri, bu bağlamda da açıklanabilmektedir. Zira milletvekilleri, vekili oldukları bölgedeki seçmenlerin oylarını almakla mükelleftir ve yaşanan kriz en çok onları zor durumda bırakmaktadır. Şayet milletvekilleri, bulundukları bölgede muhalefet konumunda ise de işleri daha kolaylaşmaktadır. Bu durum, siyasi söyleme de yansımaktadır.

Türkiye'de, ABD ile yaşanan afyon üretimi sorununa dair süreçte, haşhaş ekiminin yasaklanmasına yönelik ilk adımlar, esas olarak 1967'de, ABD Büyükelçisi Parker Hart ile dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in yaptıkları sözlü anlaşma sonrası, çiftçilere haşhaşın yerine alternatif mahsul ikame etmeye yardımcı olmak ve jandarma ve emniyette narkotik kolluk kuvvetleri oluşturmaya yönelik programlar başlatmak amacıyla ABD ile Türkiye arasında "Tarımsal Kalkınma ve Kontrol Kredisi Anlaşması" imzalanmasıyla başlamaktadır. Bu doğrultuda, daha önce olduğu gibi ekonomik alanda da ABD tarafından desteklenecek ancak bunun karşılığı olarak ise afyon üretimi ve bunun denetlenmesi yolunda ABD çıkarları ile örtüşen adımlar atılması gerektiği ön koşulunu da beraberinde getirmektedir. Ancak bu sayede karşılıklı ilişkilerin devamlılığının sağlanması gerçekleştirilmektedir. ABD'nin izlediği bu politikanın, dönemin ABD Başkanı Nixon'ın kendi iç politikasında elini güçlendirmek amacıyla geliştirildiği anlaşılmaktadır. DEA aracılığı ile ABD'ye kaçak yollarla giriş yapan afyonun %80'inin Türkiye'den geldiğine dair bilinçli bir şekilde çıkartılan makale ve gazete yazıları ile kamuoyunda zemin hazırlanmış ve ABD'de toplumun Türkiye'ye karşı tutumunda bir sertlik gözlemlenmiştir. Uyuşturucunun asıl kaynağı ise "Altın Üçgen" adı verilen bölgededir ve bu bölgedeki üretim, hükûmetlerin

otoritesi dışındaki bölgelerdeki gayri resmi örgütler tarafından yapılmaktadır. ABD'nin bu örgütleri muhatap almaması ve ayrıca, bu bölgede, komünist yönetimlere karşı savaşıyan yapıların silah ihtiyaçlarını uyuşturucu satarak sağlamaları, Nixon yönetiminin müdahalesini engelleyen unsurlar olmuştur. Bu durum, Türkiye'ye yönelik baskıların oluşmasını ve artmasını da açıklamaktadır. Üstelik dönem itibarıyla afyon üretiminin yapıldığı alanların büyük çoğunluğunda AP egemendir ve iktidarda bulunan AP'nin konumu, ABD'yle ilişkiler de göz önünde bulundurulduğunda sorunu daha da hassaslaştırmaktadır. ABD, bu süreçte Fransa ve Almanya'nın da desteğini alarak Türkiye üzerindeki baskıyı arttırmayı da amaçlamıştır. Ancak sürecin tamamı değerlendirildiğinde, Demirel hükûmetinin ABD'nin beklediği tavrın aksine tavır takındığı ve süreci uzattığı anlaşılmaktadır (Başlamışlı, 2018).

ABD, Türkiye'nin tavrını yumuşatmak ve bununla birlikte Türkiye üzerinde baskı oluşturmak amacıyla farklı yöntemler uygulamıştır. Özellikle Fransa ve Almanya'nın desteğini alma çabasının yanında, Türkiye'de mağdur olacak çiftçilerin mağduriyetlerini giderme iddiasıyla da çeşitli önerilerde bulunmuştur. Hatta 1969 yılında, Nixon'un özel temsilcisi sıfatıyla Türkiye'ye gönderilen Senatör Patrick Moynihan, Türk yetkililere Nixon'un Türkiye'nin 1969 yılında ürettiği tüm afyonu satın almayı talep ettiğini ve afyona ne kadar fiyat biçilirse biçilsin bunu karşılayacağını iletmiştir. Ancak hükûmet, elde edilen ürünün, öncesinde yapılan anlaşmalar sonucu Avrupa ve ABD'deki bazı ilaç firmalarına gönderileceği için bu isteğe olumsuz cevap vermiştir. Bunun üzerine ABD'nin Türkiye büyükelçisi William Handley, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e Türkiye'nin ürettiği tüm afyonu satın almayı teklif etse de Çağlayangil aracılığıyla büyükelçiye cevap veren Demirel, afyonun yüzyıllardır Türkiye'de üretildiğini, hatta adını taşıyan bir şehir olduğunu ve afyon üretiminin yasaklanmasının mümkün olmadığını iletmiştir. Ancak Demirel, üretimin sınırlandırılabilceğini de aktarmıştır. Büyükelçinin Demirel'e teklifi ise afyon üretiminin durdurulduğunun ilanı karşısında üreticilere 5 milyon dolar tazminat verilmesi ve ayrıca 1970 yılında elde edilen ürünün tarlaya gömülmesidir. Ancak Demirel, büyükelçinin teklifini açık bir şekilde reddetmiş ve haşhaş tarlalarını tahrip edecek buldozerleri sürececek bir tek Türk'ün bulunmadığını da aktarmıştır (Yıldızlı, 2021). ABD Adliye Bakanı John Mitchell, eroin ihracatına müsaade ettiği gerekçesiyle Türkiye'nin ekonomik bakımdan cezalandırılmasını talep etmiştir. Baskılar karşısında

direnmeye devam eden Demirel, ABD'yi sert bir ifadeyle kınayarak, ABD'nin Türkiye'ye ceza veremeyeceğini dile getirmiştir (Yıldız, 2021).

Türkiye ile ABD arasındaki afyon ekimi gerilimindeki en önemli kırılma, 12 Mart 1971'de gerçekleşmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Mart 1971'de Demirel hükûmetine bir muhtıra vermiş ve hükûmetin istifa etmemesi durumunda TSK'nın müdahale edeceğini beyan etmiştir. Bu şartlar altında, Demirel hükûmeti istifa etmiş ve TSK, teknokrat bir hükûmetin kurulması için çalışmalara başlamıştır. Üniversitelerden, bürokratlardan, devlet memurlarından ve devlet dışında önemli görevlerden kişilerin de yer alabileceği bir bakanlar kurulu oluşturulması yönünde karar verilirken, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'dan da muhtıranın amaçlarına uygun bir başbakan bulması istenmiştir. Sunay, başbakanlık için Nihat Erim'i uygun bulmuş ve Ankara Üniversitesi'nde kamu hukuku profesörü olan, 1948-1950 yılları arasında İnönü'nün hükûmetinde bakanlık yapan Erim, başbakanlık için CHP'den istifa ederek, görevi kabul etmiştir. ABD, Türkiye'de hükûmetin değişmesiyle afyon ekiminin yasaklanması konusunda ilerleme kaydedebileceğini düşünmüştür; zira eski Başbakan Süleyman Demirel, ABD'yi hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu şartlar altında New York Eyalet Meclisi, ABD Kongresi'ni, Türk hükûmetini 1971'den önce haşhaş alanlarını derhâl yok etmeye ikna etmek için gerekli tüm adımları atması yönünde harekete geçmeye çağırmıştır. Bunun karşılığında, yasaktan etkilenecek çiftçilerin zararlarının karşılanması için New York Eyaleti ve ABD Kongresi tarafından bu amaçla fon tahsis edilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Öte yandan yeni kurulan hükûmetin ABD'ye bakışı ve özellikle politik konumu da ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilere dair ipuçları vermektedir. Zira Erim, Demirel gibi afyon ekiminin yapıldığı alanlardaki çiftçilerin oylarına ihtiyaç duymamaktadır. İkincisi, TSK da yönetim anlayışı üzerine Erim'le iş birliği içindedir. Son olarak, Erim hükûmetinin bakış açısı ve yaklaşımı da ABD ile örtüşmektedir (Başlamışlı, 2018). Erim Hükûmeti, 30 Haziran 1971 yılında yayımladığı hükûmet kararnamesiyle Türkiye'de haşhaş ekimi ve üretimini 1972 yılı sonbaharından geçerli olmak üzere yasakladığını ilan etmiştir. İki ülke arasındaki görüşmeler boyunca ABD'nin tutumunda, tıpkı Johnson Mektubu'na benzer bir şekilde tehdit unsurları yer almıştır. Dönemin ABD Büyükelçisi William Handley, afyon ekimi konusunda "30 Haziran'a kadar yasaklama yönünde bir kararname çıkmazsa, Kongre'nin, ABD'deki baskılarla ilişkileri zora sokacak tedbirlere başvurabileceğini" iletmesi, bunun en somut göstergesidir. Görüşmelere katılan

dönemin Dışişleri Bakanı Osman Olcay’a göre yeni hükümet olarak ilk kez ABD’yle bir meseleyi ele almışlar; ancak olay “Johnson Mektubu” havasına bürünmüş ve Türk kamuoyuna da “memleketimize bir şeyden vazgeçmesi için baskı yapıldığı şeklinde” yansımıştır. Görüşmelerde bulunan isimlerden Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu da Handley’e belli konularda tepki gösterdiği için dönemin Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı’nın kendisine “bir bezirgân gibi pazarlık yapmasından utandıklarını ve askerlerin giydiği faniladan ayaklarındaki postallara kadar her şeyin Amerika’dan geldiğini, onun için meseleye farklı bir yaklaşım olması gerektiğini” söylediklerini aktarmaktadır (Gülen, 2019).

Afyon ekimi sorunu, Türkiye ile ABD arasında gerçekleşirken, her iki ülkenin siyasi aktörleri bu sorunu iç politikada kullanmış ve sorun siyasi söylemde de geniş yer bulmuştur. Hatta AP’nin özellikle ABD’yle olan ilişkileri ve ABD’ye yönelik nispeten ılımlı yaklaşımı değerlendirildiğinde, özellikle bu sorunun yarattığı etkinin daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi AP döneminin en önemli isimlerinden olan İhsan Sabri Çağlayangil, 12 Mart’ın arkasında doğrudan ABD’nin olduğunu ve bunun temel dinamiği olarak da afyon ekimi sorununun varlığını örnek göstermektedir. Üstelik devlet kurumlarının işleyişi de bu nokta suçlanmaktadır ve CIA’nin Türkiye’deki kurumlara sirayet ettiği ve iktidarı değiştirdiği yorumları yapılmaktadır. Muhtıradan sonraki gelişmeler ve afyon ekimi sorununun ABD’nin istediği gibi çözülmesi ise ABD’nin süreçteki etkisini doğrular niteliktedir. Buna karşın Türkiye’nin dönem itibarıyla kendi iç dinamiklerinin yarattığı etkiler de muhtıranın gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Özellikle AP’li yetkililer muhtıra öncesinde, afyon ekimi konusundaki ABD bakışını doğrudan reddetmemekle birlikte bu baskının kendi kararları üzerinde etkili olduğunu reddetmektedir. Burada vurgulanan temel nokta, Türk devletinin hiçbir kuvvet tarafından baskı altına alınamayacağı ve bu baskının da kendilerini etkileyemeyeceği üzerinedir. Ancak bir yandan da afyon ekimi gittikçe sınırlandırılmaktadır. ABD’nin buradaki etkisini reddeden dönemin Tarım Bakanı İlhami Ertem, daha önce yapılan anlaşmalar gerekçesiyle bu sınırlandırmaların uygulandığını savunmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970d). Bu açıdan, AP’nin daha önceki başlıklarda da görüldüğü gibi önceki yıllara dayanan ulusal veya uluslararası anlaşmaların gerekliliklerini bir gerekçe olarak öne sürdüğü görülmektedir. Nitekim Ertem, 1963 ve 1966’da çıkarılan iki kanuna atıf yapmaktadır. Ancak ABD’nin kamuoyuna sergilediği baskının şiddeti,

dönem dönem AP'yi de sert açıklamalar yapmak zorunda bırakmış ve kanunların getirdiği zorunluluklara yapılan vurgunun haricinde, “tam bağımsızlık” söylemi etrafında geliştirilen bir anlatının varlığını takip edebilmek de mümkündür. Nitekim dönemin Devlet Bakanı Turhan Bilgin'in açıklamaları bu yöndedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970e):

Mesele nedir? Haşhaş veyahut da afyon dediğimiz bu konu, gerçekten Türk kamuoyunda günlerdir münakaşa ediliyor. Amerika Adliye Bakanının bir beyanı üzerine hariciyemiz, her Türk Hükûmetinin yapmakla mükellef olduğu ve yapacağından asla şüphe etmediğimiz gereken hassasiyeti göstermiş, maslahatgüzarı davet etmiş, bilgi istemiş, teessür ve teessüflerini bildirmiş, buna mukabil resmî bilgiler geldiği zaman hükûmete takdim edileceği beyan edilmiş ve Amerikan Hariciyesinin resmi beyanı da dün ve bugün gazetelerimizde ve bütün dünya matbuatında çıkmıştır. Bu kürsüden, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin bir üyesi ve Hariciye Bakanlığına vekâlet eden bir arkadaşınız olarak açıkça ifade ediyorum; bizi cezalandırmak kimsenin haddi ve hakkı değildir. Gelmiş ve geçmiş Türk Hükûmetleri, gelecek Türk Hükûmetleri her şeyden evvel Türk Milleti'nin haysiyetini her şeyin üstünde tutar. Bundan hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır. Millî meselelerde hassasiyet göstermek kimsenin tekeli altında değildir. (s.630)

Bilgin'in açıklamaları, iktidarda olan sağ bir partinin hükûmetinde bulunması bakımından ayrıca bağlayıcı ve ABD'ye yönelik doğrudan bir mesaj içeren ifadeleri barındırmaktadır. Bilgin, hükûmetin hassasiyetini vurgularken, geçmişteki hükûmetlere de vurgu yapmış ve kapsayıcı bir “tam bağımsızlık” temelinde, siyasi partileri ve aktörleri de aşan bir sürekliliği ifade etmiştir. Ayrıca “Türk Devleti” vurgusu burada da kullanılmakta, devletin mutlak çıkarları haricinde itibarı ve diğer devletlerle eşitliği de gündeme getirilmektedir. DP'li Özer Ölçmen'e göre Türkiye, uyuşturucuyla mücadele konusunda büyük bir samimiyetle ve hatta gerekli noktalarda fedakârlıklarla payına düşeni yapmıştır ve yapmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'ye yönelik bazı “dost” devlet yetkililerince zaman zaman yapılan haksız ithamlardan Türk Devleti ve Milleti ile tenzih edilmelidir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1971c). Afyon ekiminin bütünüyle yasaklanmasının gündemde olduğu bir dönemde, askerî vesayetin de etkisiyle dile getirilen bu ifadelerde önceki döneme yumuşama olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim DP'li Özer Ölçmen gibi MGP'li Hamdi Hamamcıoğlu da uyuşturucuyla mücadelede gerekenin yapılması gerektiğini ifade ederken, geçen

senelerden beridir basında yer alan, ABD'nin bu konudaki politik isteklerini “millet olarak hoş karşılamadıklarını” ifade etmektedir. “Aslında, kendi sınırları içerisinde kaçakçılığı önleyememenin kusurunu, münhasıran memleketimizde bulmalarını hoş karşılamamıza da imkân yoktur” diyen Hamamcıoğlu'na göre bu uyuşturucu çeşidi önlense bile sentetik uyuşturucu kullanımı ABD'de her geçen gün artmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1971). Oysa MGP'nin bir diğer milletvekili İhsan Kabadayı, askerî müdahale öncesinde yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin Amerikan sigaraları bakımından kritik bir noktaya geldiğini belirtirken, kendileri de dâhil olmak üzere toplumun Türk sigaraları yerine Amerikan sigaralarını tercih etmesine tepki göstermektedir. “Kendi tütünümüzü biz kendimiz içmezsek, satılamadığından, ihraç edilemediğinden dert yanmaya, yakınmaya hiç de halimiz yoktur” diyen Kabadayı, bir adım daha ileriye giderek Türkiye'nin durumunun kalkınan bir ülkeden ziyade Arap yarımadasındaki bazı şeyhliklerin ve emirliklerin durumunu andırdığını belirtmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1971d). Benzer şekilde, AP'nin temsilcilerinde de askerî vesayetin etkisinin hissedildiği ifadeler yer almaktadır. ABD'de afyon sütünden imal edilen zehirlere alışkanlığın “millî bir felâket” olduğunu söyleyen AP'li Şevki Güler'e göre bu durum gerçekten de doğrudur. Ancak ABD'li “dostları”, afyon üretiminden geçimini sağlayan, haşhaştan yemeklik yağ imal eden fakir Türk köylüsünü düşünmemiştir. Ancak bu noktada, afyon ekimine dair yasaklamaya karşı net bir şekilde tavır gösteren ve bunu açıkça ifade eden siyasi bir aktör de mevcuttur. MP'li Hilmi İşgüzar, haşhaş ekimini tamamen kısıtlayan ve ABD Başkanı da dâhil olmak üzere bazı senatörlerin kendi senatolarındaki görüşmelerinin neticesi olarak hazırlanan ve getirilen kanun tasarısının aleyhinde olduklarını söylemektedir. İşgüzar'a göre ABD'nin dış yardım yaptığı ülkelere, özellikle geri kalmış kabul edilen ülkelere durmadan tehdit yağmuru şeklinde sözler sarf etmesi ve bütün kaçakçılığın Orta Doğu'dan idare edildiği, şebekenin başının Türkiye'ymiş gibi gösterilmesi esefle kınanmalıdır. “Bağımsız bir devletin milletvekili olarak” bu yapılmalıdır. Hatta İşgüzar, ABD'nin her şeyden önce insanlığa hizmet etmeyi düşünüyorsa, kültürel ve ekonomik olarak zengin olduklarını her zaman iddia eden ABD'nin kendi vatandaşları uyuşturucunun zararları konusunda eğitmek zorunda olduğunu belirtmektedir. İşgüzar'a göre durum, ABD'nin doğrudan Türkiye'nin iç işlerine karışması anlamına gelmektedir. Üstelik bütün mesele, ABD hegemonyasını Türkiye'de sürdürme çabasının ürünüdür (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1971c).

Türkiye ile ABD arasındaki ciddi gerilimlerden biri olan afyon ekimi sorunu, uzun sayılabilecek bir sürece yayılan ve farklı iktidarların dönemine denk gelen, aynı zamanda bir de muhtıradan etkilenen bir problem olarak öne çıkmaktadır. Sorun, Türkiye’deki ciddi bir seçmen kitlesini net bir şekilde etkilemesi bakımından siyasi söyleme yansımıştır. Ancak ABD’nin kendi toplumsal ve siyasi düzeninden yola çıkarak baskı ortamı oluşturması ve Türkiye üzerinde farklı baskı yöntemleri denemesi, Johnson mektubunun ardından ve dünya genelindeki politik ortamdan da etkilenerek Türkiye’de ABD’ye yönelik ciddi tepkilerin oluşmasına ve gelişmesine sebep olmuştur. Siyasi aktörlerin oy kaygısıyla geliştirdiği söylemler, dönem dönem doğrudan bağlayıcılığı bulunan konumlardaki resmi yetkililerin söylemlerine de yansımış ve “emperyalizm” ifadesi geçmese de Türkiye ile ABD’nin iki eşit ülke olduğuna dair “gurur” ve “haysiyet” içerikli söylemler geliştirilmiştir. ABD’ye yönelik emperyalizm anlatısında afyon ekimi sorunu, ABD’nin doğrudan “kötü karakter” olarak kodlandığı ve Türk çiftçisinin de hakkının daima savunulduğu bir şekilde gelişmiş, ABD’li yetkililer de bu anlatıda sorunun kaynağı olarak yer almıştır. Türkiye, özellikle Soğuk Savaş ortamında aynı blokta yer aldığı ABD’yle yaşadığı Johnson mektubunun ardından bu krizde de ciddi bir güven sorunu yaşamış, ABD’nin Türkiye’nin içişlerine yönelik müdahaleleri siyasi ortamdan ve kamuoyundan tepki almıştır. Siyasi aktörler, bu durumu gerek vaatlerinde gerekse meclisteki ve kamuoyu önündeki söylemlerinde işlemiştir.

4.2.1.2.4. Ambargo ve Üslerin Kapatılması

Türkiye ile ABD arasındaki kriz süreçlerinin bir diğeri de ambargoyla yaşanmıştır. Esas olarak Johnson mektubuyla başlayan gerilimli süreçte, afyon ekim sorunuyla birlikte Kıbrıs meselesinin de belirleyici bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Doğrudan Yunanistan’la yaşanan bir sorun olsa da Kıbrıs, uluslararası aktörlerin konumu bakımından Türkiye’nin ilişkilerini ve pozisyonunu etkilemiştir. 1974 yılındaki barış harekâtı da bu açıdan Türkiye’nin uluslararası alanda yaşadığı kırılmaların en önemlilerinden biridir. ABD, ambargo kararında belirleyici faktör olarak afyon ekimi meselesi yerine Kıbrıs’ı ön plana çıkarmaya çalışsa da ABD’yle yaşanan krizlerin birbiriyle ilişkili olduğu ve doğrudan ABD’yi ilgilendiren sorunlar dâhilinde geliştiği anlaşılmaktadır. Nitekim önceki konu başlıklarında da olduğu gibi ambargoyla başlayan ve üslerin kapatılmasıyla devam eden olaylar, bir süreci işaret

etmektedir ve Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin gerilimi yine bu süreçlere dayanmaktadır. İkincisi, özellikle Türkiye’deki iç siyasette yoğun bir istikrarsızlık dönemi söz konusudur. Hatta 1971’deki muhtıra sonrasında kurulan hükûmetlere benzer şekilde ambargo krizinin yaşandığı dönemde de bir azınlık hükûmeti kurulmuştur. Ancak ABD’de de benzer bir süreç yaşanmaktadır ve Kongre ile ABD Başkanı arasında ambargoya dair ciddi bir görüş ayrılığı söz konusu olmuştur. Buradaki süreci öncekilerden ayıran temel faktörlerden biri, çalışmanın temelini oluşturan Milliyetçi Cephe hükûmetinin belirleyici rol oynamasıdır. Nitekim Türkiye’deki ABD üsleri, ambargo kararına karşı misilleme olarak Milliyetçi Cephe hükûmeti tarafından kapatılmıştır. ABD’yle yaşanan diplomasi trafiğinin yanında, Türkiye’deki sağ siyasi partiler ambargo kararına dair ABD’ye yönelik tepkilerini farklı platformlarda ve sert bir üslupla dile getirmişlerdir.

Ambargo krizinin temelleri, aslında Türkiye’nin 2. Dünya Savaşı’nın ardından uluslararası siyasetteki konumundan hareketle gelişen ve özellikle dışa bağımlılığın yarattığı sorunlar karşısında sağ siyasette öne çıkan “yerli ve millî kalkınma” vurgusunun önemini ortaya çıkaran bir niteliktedir. 23 Şubat 1945’te, CHP döneminde Türkiye ile ABD arasında başlayan anlaşmalar süreci, Türkiye üzerinde özellikle askerî ve teknik anlamda ABD etkisinin oluşmaya başladığı bir zaman aralığıdır. Üslerin kurulması için ilk resmi adımlar, ABD Dışişleri Bakanlığı Politika Planlama Dairesi Büyükelçisi Edwin C. Wilson’un 1948’de gerçekleştirdiği ziyaretle atılmış ve 1949 yılında, İskenderun-Adana bölgesinde bir hava üssü kurulması için Türkiye ile anlaşma yapılması önerilmiştir (Kıyanç, 2020). 1945’ten sonra başlayan süreçte, 1980 yılının sonu itibarıyla Türkiye’de 40 üs ve tesisinin olduğu, bunların 26’sının üs olarak kullanıldığı ve bu üslerden Adana-İncirlik Hava Üssü ve İzmir-Çiğli Hava Üssünün en önemlileri olduğu belirtilmiştir. Üstelik üs ve tesislerin kuruluşundan itibaren buralarda ciddi yetki karmaşaları da yaşanmıştır. Ancak Türkiye’deki ABD üs ve tesislerinin esas olarak 1964 yılındaki Kıbrıs krizi ve hemen ardından Johnson mektubuyla gündeme geldiği söylenebilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi ABD Başkanı Johnson’un diplomatik nezaketi hiçe sayan ve Türkiye’yi açık bir şekilde tehdit ettiği mektubu, Türkiye ile ABD ilişkilerinde ciddi bir güven bunalımına sebep olmuş ve iki ülke arasındaki kriz süreçlerinde önemli bir kırılma yaratmıştır. Bu noktada, Türkiye’deki ABD üs ve tesisleri de sorgulanmaya başlamış ve bunlar, artık gündelik siyasetin konusu hâline gelmeye başlamıştır. 1969 yılında imzalanan Türk-

Amerikan Ortak Savunma ve İş Birliği Anlaşması ile o tarihe kadar ABD ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmalar bir başlık altında toplanmış, üs ve tesislerin durumu da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Türkiye'nin üs ve tesisler üzerindeki hakları genişletilirken, Türkiye'deki ABD karşıtlığının da eş zamanlı ve her siyasi alanda yükselmesi dikkat çekmektedir. Bu durum, 1974 yılına kadar devam etse de bu yıllar arasında yaşanan afyon ekimi krizi de iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi bir diğer sorunun kaynağı hâline gelmiştir (Kıyanç, 2020).

ABD'nin Türkiye'ye yönelik ambargo kararının ardında Kıbrıs meselesi olduğu düşünülse de esas olarak ambargonun dayanağı afyon ekimi meselesinde aranmaktadır. 1 Temmuz 1974'te afyon ekiminin kontrollü olarak serbest bırakılmasından sonra ambargo konusu ABD Kongresi'nde gündeme gelmiş ve 238 temsilcinin ortak önergesiyle ambargo kararının alınması yönünde görüş bildirilmiştir. Ancak ambargo kararı henüz alınmamış durumdayken Kıbrıs meselesi gündeme gelmiş ve Kongre de zaten almaya hazırlandığı ambargo kararını bu meseleden sonra onaylamıştır. Bundan ötürü ambargonun Kıbrıs meselesi paralelinde gerçekleştiği düşünülmektedir. Öte yandan bu durumda, Yunanistan'ın içinde bulunduğu siyasi tablo da etkili olmuştur. Kıbrıs meselesinde, Yunanistan'ın ABD tarafından yeterince desteklenmediği düşüncesi kamuoyunda var olduğu sürece o dönemde iktidarda bulunan Karamanlis'in seçimi kazansa bile iktidarının tehlikede olacağı anlaşılmaktadır. 1974 yılındaki bir CIA raporuna göre Yunanistan'daki ABD karşıtlığı azaltılamazsa Karamanlis'in Yunanistan'daki tüm ABD varlığını silmeye zorlanacağı ifade edilmektedir. Buna göre ülkede varlık gösteren sol partiler tarafından başlatılacak baskıyla birçok farklı siyasi çevrenin, Yunan ordusu tarafından destekleneceği ve Karamanlis'i tüm ikili antlaşmaları feshetmek zorunda bırakacağı da belirtilmektedir. Eğer Karamanlis bu yönde bir hareket göstermezse hükûmeti seçimle ya da darbeyle devrilecektir. Karamanlis'ten sonra gelecek hükûmetin ise ABD ile iş birliğine devam etmeyeceği düşünülmektedir. Böylece ABD yönetimi, ambargonun sebebini Kıbrıs meselesi olarak göstererek ABD politikasına uygun iki amacı aynı anda gerçekleştirmeyi seçmiştir (Özata, 2016).

Ambargo yaptırımıyla ilgili süreç doğrudan Türkiye'yi baskı altına almayı amaçlarken ABD yönetiminin iç politikaya dönük rahatlama ve üst üste yaşanan olumsuz gelişmelere karşı gücünü sergilemeye çalışma çabasını da yansıtmaktadır. Ambargo kararı, Türk kamuoyunda sert tepkiyle karşılanırken, özellikle Johnson mektubuyla

yaşanan krizde somutlaşan güvensizliğin zirve noktalarından birini de oluşturmuştur. Ancak bu noktada, daha önceki örneklerde görülen tepkileri diplomatik düzeyde tutma anlayışından farklı bir şekilde Türkiye'nin somut ve net bir tavır gösterdiği anlaşılmaktadır. Üstelik ambargoya karşı tepkilerin yoğunlaşması ve üslerin kapatılması, Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde gerçekleşmiş ve bu durum kamuoyundaki ve siyasetteki tepkileri daha da önemli hâle getirmiştir. Zira CHP-MSP koalisyonunun ardından kurulan yetersiz bir azınlık hükûmeti ve hemen ardından AP-MSP-MHP-CGP'nin bir araya gelerek Milliyetçi Cephe'yi oluşturması, ABD'yle yaşanan süreç de düşünüldüğünde kamuoyunda ve siyasette ABD karşıtı havanın yoğunlaştığı bir döneme denk gelmektedir. Üst üste yaşanan ve hatta birbiriyle iç içe geçmiş durumdaki krizler, ABD'ye yönelik bakışı katılaştırmıştır. Kriz süreci boyunca, sağ siyasi partilerin tavırlarını hem muhalefette hem de iktidarda incelemek mümkündür. Ambargo karşısında, Dönemin Başbakan Yardımcısı ve MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Türkiye'nin tamamen bağımsız ve kendi kendine yeten bir dış politika ve savunma stratejisi izlemesi gerektiğini belirtmiş ve “onurlu bir politika izleyeceğimizden kimsenin şüphesi olmasın” vurgusunu yapmıştır. Türkeş, “Yunan etkisiyle alınan bu kararı, İngilizlerin 1919'da uyguladığı politikanın bir tekrarı olarak görürken; İngiltere'nin bu politikadan çok şey kaybettiğini ve Amerikan Kongresi'nin de bu başarısız yolu körü körüne kullandığını gördüğünü ve Türk'ün Türk'ten başka dostu olmadığını” ifade etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı, AP'li İhsan Sabri Çağlayangil'e göre ise ABD son kararıyla yeni bir durum yaratmıştır ve hükûmet bunu mutlaka değerlendirecektir. Dönemin İçişleri Bakanı MSP'li Oğuzhan Asiltürk, Türkiye'nin dünyadaki yeni yerini alması gerektiğini ifade etmiş ve ABD tesisleriyle ilgili kararların Türk hükûmetinin hazırladığı bir plana göre yürütüldüğünü aktarmıştır. Asiltürk, Genelkurmay'ın Bakanlar Kurulu kararını tereddüt etmeden uygulayacağını belirtirken, Genelkurmay'ın tesislerde Türkiye'nin savunması için gerekli bulduğu bölümleri işletip uygun görmediği alanları durdurma yetkisine sahip olduğunu söylemiştir. Asiltürk'e göre Türk tesislerindeki Amerikan personellerinden isteyen gidecek, isteyen kalacaktır (Çelik, 2021). ABD'yle yaşanan krizin beklenen bir süreç olması, siyasi aktörlerin ve yetkililerin tutumlarını ve söylemlerini etkilemiştir. Türkeş'in, ambargo kararının ardından verdiği ilk tepkinin diğer liderlere göre daha sert ve net olduğu söylenebilmektedir. O hâlde, hükûmet içerisinde ABD'ye yönelik ciddi bir tepki olmakla birlikte, farklı hükûmet üyeleri arasında farklı tepkilerin geliştiği ve bunun da söyleme yansıdığı anlaşılmaktadır. Öte yandan kararın

ardından geçen zaman diliminden sonra, hükûmet üyelerinin tutumunun daha da netleştiği anlaşılmaktadır. Bunda, ambargo kararının ardından Türkiye’de milli kalkınma vurgularının güçlenmesiyle birlikte ambargo sonrası üslerin kapatılmasının yarattığı meşruiyetin de etkili olduğu savunulabilmektedir. Konuyla ilgili en yetkili isim olarak Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, iş birliği olsa da olmasa da idare anlamında doğrudan “Türklük” vurgusunu kullanmaktadır (Çelik, 2021):

Artık Türkiye’de ortak savunma tesisleri olmayacaktır. Amerika ile müşterek bir tesis yapılmayacaktır. Ambargo, hasmane bir hareket olmakla beraber, yeni bir imkân hazırladı. Amerika’nın taahhütlerini tek taraflı olarak ihlal etmesi, bize, feshi için, vazgeçilmesi için birçok kayıtlarda bağlayan bu anlaşmalardan bir kalemde, bunları hükümsüz, geçersiz addetmek imkânını verdi, onu kullandık. Bugün ikili anlaşmalar yok, o 54 anlaşma tarihe karışmış, ona ruh ve hayat veren esas kaideler de yok. Bugün artık kendimiz hürüz. Yeni iş birliğini yeni şartlara göre yapar veya yapmayız. Bu duruma geldik. İş birliği devam eder veya etmez, ayrı bahis; ama bundan sonra ikili tesis olmaz. Hem Amerikan kumandanının hem Türk kumandanının beraberce hükmedeceği tesis olmaz, Türkiye’de Türk tesisi olur. İdaresi de Türk olur. Teknik murakabesi de Türk olur. (s.138)

Çağlayangil’in tutumu, hükümetin dış politikadaki tutumunu da net bir şekilde ifade etmesi bakımından önem taşımaktadır. Esas olarak AP döneminde dış politikada önemli isimlerden biri olarak kabul edilen Çağlayangil, meseleyi ABD’yle ilişkilerle sınırlı tutup NATO’ya dair söylemlerini farklı bir noktada tutmaktadır. ABD’yle tartışmalardan hareketle gündeme gelen NATO tartışmaları karşısında Çağlayangil, Türkiye’nin NATO’ya girmesini gerektiren sebeplerin ortadan kalktığını söylemenin mümkün olmadığını aktarmaktadır. Çağlayangil’e göre Türkiye, NATO içindeki yerini korumaya ve kendisine düşen yükümlülüklerini yerine getirmeye kararlı olmakla beraber, bunun her şeyden önce, bir imkân ve kaynak meselesi olduğunu da belirtmektedir. “Türkiye ortak savunma tesislerinin faaliyetini durdurmakla NATO ile bağlarını gevşetmek amacını gütmemektedir” diyen Çağlayangil, ambargo kararının TSK’nın ikmal ihtiyacının sağlanmasında bazı güçlükler meydana getirdiği gibi NATO’nun savunma gücünü de etkilediğini söylemektedir. Ambargodan hareketle afyon ekimine dair tartışmaların yeniden gündeme gelmesi üzerine Çağlayangil, “Türkiye’de neyin ekilip neyin ekilmeyeceği” konusunda ABD’den icazet alınması

diye bir şeyin söz konusu olmadığını da belirtmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1976b).

Ambargo kararı, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri ve Türkiye’de ABD’ye yönelik bakışı etkilemekle birlikte, Türk siyasetinin söylem açısından sahip olduğu dinamikleri de etkilemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, özellikle dönemin sağ siyasetinde etkili olan “kalkınmacı” vurgular yoğunudur. Partiler, daima “millî kalkınma” ve “dışa bağımlı olmama” gibi söylemleri gerek parti programlarında gerekse siyasi söylemde canlı tutmuş ve kalkınma ile bağımsızlık arasında ciddi bir söylem birliği yaratılmıştır. “Dışa bağımlılık”, Türkiye’nin kurtulmaya çalıştığı bir yük olarak dönemin siyasetini etkilemiş ve “yerlilik”, öncelenen bir hedef olarak siyaset açısından varılmak istenen ideal bir nokta olarak belirlenmiştir. Sağ siyaset, uluslararası ilişkileri diplomatik bir düzeyde tutmakla birlikte iç siyasette “yerli ve millî” kalkınma söylemini daima kullanmıştır. ABD’nin uyguladığı ambargo, bu söylemin siyasetin ana unsuru hâline gelmesi bakımından uygun koşulları yaratmıştır. Buradaki ikinci dikkat çeken nokta, mevcut durum özellikle MSP’nin düzenli olarak dile getirdiği “ağır sanayi” vurgusuyla örtüşmektedir ve bu örtüşme, farklı koalisyon hükûmetlerinde yer alan MSP’nin daha önce aktarılan ideolojik yaklaşımıyla da uyumludur. Bu açıdan, ABD’nin uyguladığı ambargo karşısında MSP’nin söylemlerinin diğer sağ partilerle kıyaslandığında daha somut, net ve çözüm odaklı olduğu da söylenebilmektedir.

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, 1975-1978 yılları arasında Türkiye’ye uygulanan ambargonun Türk savunma sanayine ve teknoloji yönetimine etkisinin analizini inceleyen Esra Şenel’e verdiği mülakatta, Türkiye’nin iki meselesinin hiçbir şekilde başkalarına bırakılamayacağını savunmaktadır. Demirel’e göre bunlardan birisi kalkınma diğeri de savunmadır. “Türkiye kalkınmasını da savunmasını da kendisi başarmak mecburiyetindedir” diyen Demirel, bunların her ikisinin de birbirine bağlı olduğunu, 1967’de Türkiye’de nelerin eksik olduğunun görüldüğünü, 1973 sonrasında ve 1975 hükûmetinde de savaş sanayisi kurulması için kararname çıkarıldığını aktarmaktadır. Demirel’e göre savaş sanayisine doğru böylece bir adım atılmış ve ASELSAN’ın kurulması da bu kararnamede yer almıştır (Şenel, 2009). Savunma konusunda Türkiye’nin kendi gücüne dayanması gerekliliği, Demirel’in ifadeleri haricine sağın bütününe hâkim olan bir söylemdir. MHP’nin parti programı ve Dokuz Işık, savunmada dışa bağımlılığa karşı millî bir savunma anlayışını

önermektedir. Milliyetçi Cephe koalisyonunda yer alan MSP Milletvekili Fehmi Cumalıoğlu, dışa bağımlılığa karşı millî savunma ve ağır sanayi vurgularını kullanmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1976b):

... Savunma politikamızın düsturu; Türkiye Cumhuriyeti'nin istiklâlini, hükümlanlığını, millî bütünlüğünü ve topraklarını her türlü tehdit ve saldırılara karşı korumaktır. Savunmada öncelikle kendi gücümüze dayanmak zorundayız. Bu sebeple, milletimizin ve ülkemizin bütün maddi ve manevi güç imkânlarını ve kaynaklarını seferber ederek, muhtemel bir savaşın icaplarına göre, barıştan itibaren harp stratejimizi tespit ederek planlamamız, organize bir şekilde hazırlanmamız, caydırıcı güce sahip bir orduya sahip olmamız şarttır. Dış güvenliğimizi korumak hususunda ittifaklardan faydalanmak, savunma politikamızın ve millî menfaatlerimizin önemli unsurlarından biri olduğu milletimizce kabul edilmiş olmakla, NATO ve CENTO içinde bu maksatla bulunmuş olmamızı Millî Selâmet Partisi Grubu olarak tasvip etmekteyiz. NATO savunma ittifakının bugün de değerini koruduğuna inanmaktayız. Güvenliğimize ve millî menfaatlerimize uygun düştüğü müddetçe bu ittifak içinde kalmamızı, vecibelerini de eksiksiz yerine getirmemizi lüzumlu ve faydalı buluyoruz. Amerika'nın ambargo kararı ve Batılı müttefiklerimizin silâh satışındaki nazlı ve olumsuz tutumları karşısında, Silahlı Kuvvetlerimizi dünya silah teknolojisindeki süratli gelişmelere göre teçhiz edebilmek için, dışa bağılılıktan kurtulmak, kendi silahımızı kendimiz yapmak, ağır ve millî harp sanayisini kurmak hususunda çok geç kaldığımız bir gerçektir. Yurdumuzda ağır sanayiye göğüsleyecek teknolojinin gelişmiş olmasına, uçak, tank, elektro-mekanik ve her türlü modern silâhları yapacak teknik personele, kalifiye işçiye malik bulunmamıza, ağır sanayi ile birlikte millî harp sanayisini finanse edecek kaynaklar dahi mevcut olmasına rağmen, gelip geçmiş siyasi iktidarların, Batılı uzmanların raporlarına bağlanarak ağır sanayi yerine montaj sanayisini tercih etmeleri bu gecikmede amil olmuştur. (s.690-691)

Dönemin iktidar ortaklarından CGP'nin tutumu da diğer partilerin konumuna ve söylemine yakındır. TBMM'de ambargoyla ilgili konuşan CGP'li Vefa Tanır, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın önemine vurgu yapmaktadır. “Bir ittifak manzumesi içinde bulunmak, bizi yapabileceğimiz azamî ölçüde harp sanayisi kurma yolunda gayret sarf etmekten alıkoymamalıdır” diyen Tanır, savaş sanayisinin kurulmasını mutlaka gerekli görmektedir. Tanır da diğer koalisyon ortaklarının

temsilcileri gibi ambargo kararını “düşmanca” bir tutum olarak görmektedir. Bu açıdan üslerin kapatılması, bu düşmanlığa yerinde ve uygun bir cevap olmuştur. “Bilinmelidir ki, Türk milleti dış tazyikler ve tehditler altında millî davalarında tutumunu değiştirecek bir millet değildir” diyen Tanır, dünyada birçok ülkeye silah satan bir ülke olarak ABD’nin bu tavrının karşılıksız kalmayacağını da açıkça belirtmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1976b). TBMM içerisinde, dönem itibarıyla iktidarda olmayan DP de ABD’nin tutumuna karşı sert bir söylem geliştiren partiler arasında yer almaktadır. Türkiye’nin Orta Doğu’da büyük ve güçlü bir devlet hâline gelmesini istemeyenlerin az olmadığını söyleyen DP’li Mehmet Altınsoy, büyük devletlerin hâkimiyet kurma ve çıkar çatışmalarında Türkiye’nin, üzerinde rahatlıkla pazarlık yapılabilen ve tavizler koparılabilir feda edilebilecek bir ülke olarak değerlendirildiğini söylemektedir. Altınsoy’a göre ülke savunması ve TSK’nın silah ve donatım ihtiyaçları bakımından ciddi problemlerle karşı karşıya kalınıyorsa, dünya şartlarında meydana gelen beklenmedik gelişmelerin yanı sıra yürütülmekte olan hükûmet politikalarındaki büyük ihmal ve basiretsizliklerin önemli rolü de söz konusu olmuştur. Bu açıdan, sağ bir siyasi partinin temsilcisi olarak Altınsoy, iktidardaki Milliyetçi Cephe’ye de eleştiriler yöneltmektedir. Altınsoy, millî savaş sanayisi için partisinin görüşünü şu şekilde ifade etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1976b):

Millî harp sanayimizin kısa, orta ve uzun vadeli planlara bağlanmasını, ciddi etütlere dayalı ve belli programlar hâlinde gerçekleştirilmesini öngörüyoruz. Kendi öz kaynak ve imkânlarımızla dışarıdan temin edeceğimiz yardım ve imkânların gerçekçi bir görüşle telif edilmesini, realist bir ölçü içinde mümkün olan en kısa zamanda Türk Ordusu’nun, öz malımız silahlarla mücehhez ve modern bir ordu hâline getirilmesinin ciddi çalışmalarına vakit geçirmeden başlanmasını istiyoruz. (s.698)

Ambargo krizinin gerçekleştiği dönemde iktidarda olan Milliyetçi Cephe partilerinin bir kısmı⁵³, krizin ilerleyen safhasında muhalefet konumuna düşmüş ve ambargo konusunda yoğunlukla Kıbrıs meselesiyle gündeme gelen bir konu olarak siyasi

---

⁵³ Milliyetçi Cephe’nin ardından AP, MSP ve MHP arasında 2. Milliyetçi Cephe hükûmeti kurulmuş, bu arada CGP de CHP ile koalisyon yaparak tekrar iktidara gelmiş ve ardından AP de MSP ve MHP’nin yalnızca desteğini alabildiği bir azınlık hükûmeti kurarak iktidara gelmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, partilerin iktidara gelebilme veya muhalefete geçme durumlarının kısa aralıklarla gerçekleşebildiği anlaşılmaktadır.

söylemde yer almaya devam etmiştir. Bu aşamadaki anlatının iki niteliği dikkat çekmektedir. Birincisi, ABD'ye yönelik tepki devam etmektedir ve bu tepki yoğunluklu olarak MSP ve MHP'den gelmektedir. AP ise iktidarda olmamanın yarattığı etkiyle konuyla ilgili daha sessiz bir görüntü sergilemektedir. MSP ve MHP'nin vurgularında, konunun başında da ifade edildiği gibi ideolojik vurguların etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim MSP'li Oğuzhan Asiltürk, 1978 yılında yaptığı bir konuşmada, ambargonun yalnızca Kıbrıs ile ilgili olmadığını aktarmaktadır. Asiltürk'e göre ambargo, eğer dış politikada bir ülkenin hakkı olmayan hususlarda birtakım girişimlerine karşı bir ceza diye düşünülürse; İsrail'in her gün mütecaviz tutumu karşısında, her gün toprak işgal etmesi ve diğer devletlere karşı saldırısı karşısında önce İsrail'e karşı ambargo konulması gerekirken, özellikle İsrail'e hiçbir ülkeye verilemeyen silahlar verilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, mesele Kıbrıs'tan çok, Türkiye'nin Kıbrıs'ta gösterdiği, ekonomik meselelerde, sanayileşme meselelerinde gösterdiği gibi “yeniden güçlü Türkiye” olmaya yönelmesi meselesidir. Bundan dolayı da Batı topyekûn ayağa kalkmış ve alarma geçmiştir. Kıbrıs'ın tamamı da verilse, Batı'nın bu tutumlarından vazgeçmesi söz konusu değildir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978f). Cumhuriyetin kuruluşundan beri dış politikanın siyaset üstü bir mesele olduğunu söyleyen MHP'li Necati Gültekin ise İnönü'nün CHP Genel Başkanlığından ayrılmasından sonra bunun bozulduğunu ve buna yeniden şiddetle ihtiyaç olduğunu belirterek aslında doğrudan Ecevit'e yüklenmektedir. Gültekin'e göre ABD yönetimi, Türkiye'ye yönelik ambargo üzerinden bariz bir tazyik ve baskı uygulamaktadır ve buna karşı mücadele edilmelidir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978f). Özellikle Asiltürk'ün açıklamaları, Kıbrıs'ı ve ambargoyu aşan bir ideolojik vurguyu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Dönem itibarıyla ambargo konusundaki anlatının ikinci yönü ise millî kalkınma vurgusunun devam ettirilmesidir. 1978 yılının sonlarında bir teklif veren MSP'li milletvekilleri, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan bir paragrafın, “Savunma araçları, silah ve gereçleri imalatı geliştirilecek ve bu imalat teknoloji üretir ve yeni yatırım alanları açar nitelikte olacaktır. Savunma sanayisinde bu dönem içinde fiilen başlayıp netice istihsaline gidecek tarzda her türlü mali ve diğer imkânlar sağlanacaktır” ifadelerinin yer aldığı bir değişiklik önermektedir. MSP'liler, öneriyi şu şekilde açıklamaktadır: “Savunma araçları istihsal etmemenin ne derece bağımlılık sağladığı bize tatbik edilen ambargolarla fiilen müşahade edilmiştir. İşin müstaceliyeti ayrıca müsellemdir.” Konuya dair TBMM'de konuşan MSP'li Temel Karamollaoğlu, konunun Türkiye'nin

bağımsızlığıyla ilgili olduğunu savunmaktadır. ABD'nin uyguladığı ambargo Türkiye'nin savunma sanayisinde ne kadar bağımsız olması gerektiğinin en önemli göstergesidir ve bu konuyu, o dönem itibarıyla iktidarda bulunan CHP'li milletvekilleri de muhalefetteyken defalarca belirtmişlerdir. Karamollaoğlu, CHP'lilere bu değişiklik teklifine katılmaları çağrısı yapmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978g).

Türkiye ile ABD arasında yaşanan ambargo krizi ve hemen ardından üslerin kapatılması, sağ siyasi partilerin anlatılarına ciddi ölçüde yansımış ve bu anlatı “bağımsızlık” temelinde gelişmiştir. Ancak bu noktada, “emperyalizm” kavramının doğrudan yoğun bir şekilde kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ülkedeki ABD üslerinin kapatılması kararını alan hükûmetin Milliyetçi Cephe olması, sürece yayılan bu krize dair öne çıkan en önemli detaydır. Nitekim ana unsurun AP olduğu hükümet, somut ve net bir şekilde karşı yaptırım uygulayarak ABD'yle yaşanan ve üst üste gelen krizler döneminde, ciddi bir yaptırım uygulayan hükümet olma özelliğini kazanmıştır. Ayrıca daha önce de var olan “yerli ve millî” kalkınma vurguları, ABD'nin uyguladığı ambargonun ardından daha güçlü ve yoğun bir şekilde dile getirilmiş, özellikle askerî alanda ve savunma sanayisinde dışa bağımlılığa karşı daha güçlü ve yoğun söylemler ile politikaların geliştirildiği bir dönem başlamıştır.

4.2.2. Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu

1960 sonrasında Türkiye'nin dış politikasına etki eden temel aktörlerden biri de Yunanistan olmuştur. Aslında iki ülke arasındaki ilişkiler, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir rotaya girmiştir. Öncesinde, Yunanistan'ın Osmanlı topraklarını işgal girişimi ve bu işgale karşı Kurtuluş Savaşı sonucunda bir ulus devletin ortaya çıkması, Yunanistan'ın önemli bir iz bırakmasına da sebep olmuştur. Buna karşın Cumhuriyet'in ilk dönemleriyle birlikte iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulmuş, 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin göndermiş olduğu yardımlar Yunanistan'da Türkiye'ye karşı olumlu bir hava ve iyimser duyguların oluşmasını sağlamıştır. Savaş sonrasında yaşanan iç savaşın ardından iki ülke daha da yakınlaşmış, özellikle komünizm tehdidine karşı iki ülkenin yakınlaşması daha da anlaşılır bir hâle gelmiştir. Kore Savaşı'na birlikte katılan iki devlet, aynı zamanda NATO'ya üye olmuştur. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında iki ülke arasında karşılıklı üst düzey resmi ziyaretler gerçekleşmiş, iki ülkenin siyasetçileri de her fırsatta iş birliği ve dostluğu ön plana

çıkarıcı açıklamalarda bulunmuşlardır (Orhun, 2020). Ancak 1950'lerin başından itibaren, başta Kıbrıs meselesi olmak üzere üst üste yaşanan krizler ve gelişmeler, iki ülke arasında ciddi sorunlara yol açmış ve bu sorunlar iki ülkedeki siyasi söyleme de yansımıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar, iç siyasi söylemde “milliyetçi” vurguların güç kazanmasını ve bunun CHP'den MSP'ye kadar geniş bir alanda kendisini göstermesi sonucunu da doğurmuştur. Özellikle Kıbrıs krizi, siyasi söylemde ciddi ölçüde kullanılmış ve partiler de Kıbrıs'ı yalnızca bir söylem olarak değil geniş bir politik alan olarak da değerlendirmiş ve partilerin programlarında ve seçim beyannamelerinde Kıbrıs başlığı da çoğunlukla yer almıştır. Bu açıdan, ele alınan dönemdeki Türkiye'nin yaşadığı dış politika sorunlarında Kıbrıs başat bir aktör olarak öne çıkmış ve anlatıyı etkilemiştir. Ancak Yunanistan'a yönelik yaklaşım, Kıbrıs meselesinin bir dinamo etkisi yaratmasıyla olumsuz bir yönde gelişse de aslında siyasi söylemin dinamiklerinde olumsuz bakışın ve şüphenin daima yer aldığı görülmektedir. Aslında Yunanistan, Kıbrıs krizinden bağımsız olarak, varoluşsal bir şekilde Türkiye'de sağ siyasetin emperyalizmle suçladığı bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Bunda, tarihsel dinamiklerin belirleyici olduğu da anlaşılmaktadır. Bu açıdan, Yunanistan'la yaşanan krizler ve sağ siyasetin Yunanistan'a yönelik “emperyalizm” söylemi incelenirken, tarihsel dinamiklerden hareketle Türk-Yunan gerilimi değerlendirilecek ve ardından Kıbrıs meselesinde sağın yaklaşımı “emperyalizm” bağlamında ele alınacaktır.

4.2.2.1. Tarihî Türk-Yunan Gerilimi

Türkiye ve Yunanistan, komşu iki ülke olarak tarihî süreç boyunca farklı gerilimler yaşamış ve bu gerilimler iki ülke ilişkilerine yansımıştır. Brecher (2018), tekrarlayan çatışmaların devletlerin kimliklerine içkin, çözümleri üzerinde herhangi bir uzlaşma bulunmayan ve kendini sürekli olarak yeniden üreten bir ilişki doğurduğunu ifade etmektedir. Buna göre bu tür çatışmalar, devletler arasında risk, düşmanca etkileşimler, şiddet ve/veya çatışma yoğunluğu açısından aralıklı dalgalanmalara neden olmaktadır ve bu durum tarafların ulusal kimliklerinin ya da toplumsal dayanışmalarının aracı hâline gelmektedir. Böylece ülkelerin dış politikaları açısından tekrarlayan çatışmaların belirleyici nitelikleri olmaktadır ve hatta bu çatışmalar devletlerin dış politikasının “vazgeçilmez” konuları hâline gelmektedirler. Osmanlı

tarihindeki “Yunan sorunu” ve “Ermeni sorunu”, tekrarlayan çatışmalar olarak öne çıkmaktadır.

Tarihî açıdan değerlendirildiğinde, tarih boyunca Osmanlı tebaası olarak kalan Yunanistan’ın “milliyetçilik” temelinde isyan etmesi ve bir ulus-devlet hâline gelmesi, Yunan medeniyetinin Avrupa’yı etkileyen dinamikleri ve sonraları Osmanlı topraklarının Yunanistan tarafından işgal girişimine maruz kalması, iki ülke arasındaki ilişkilerde tarihî dinamikleri işaret etmektedir. Prof. Dr. Salim Gökçen’e (2010) göre Yunanistan’ın kuruluş politikasına ve sürecine göz atıldığında, Etnik-i Eterya Cemiyeti’nden bu yana Yunanistan’ın Türkiye’ye karşı yayılmacı politikalarının bazı dinamikleri söz konusudur. Tarihsel sürece göre iki ülke arasındaki ilişkiler araştırıldığında, Batı’nın iki ülke arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde dış etken olarak önemli bir rol oynadığı aktarılmaktadır. “Megali İdea”, bu temelden hareketle Yunanistan’ın yayılmacı ve tarihî emellerini ifşa eden bir söylem ya da ideoloji olarak ön plana çıkmaktadır. Bu söylem, sağ siyasette yoğun bir şekilde yer bulmuş ve Yunanistan’ın tarihî misyonunu açığa çıkarmak için kullanılmıştır. Benzer şekilde, Megali İdea haricinde “Helenizm” ya da “Enosis” de bu temelde değerlendirilmiş ve Kıbrıs krizinde Yunanistan’ın yayılmacılığını ifade etmek amacıyla yoğun bir şekilde kullanılan tarihî bir söylem olarak ön plana çıkmıştır. “Bizans’ı diriltme amacı” da Yunanistan’ın yayılmacılığı için düzenli olarak kullanılan bir ifadedir ve iki ülke arasındaki tarihsel dinamiklerin etkisini ve gerginliğini de göstermektedir. Bu açıdan Türkiye ile Yunanistan arasındaki yaşanan krizin temelini tarihî dinamiklerin oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Yunanistan’la yaşanan çatışmanın tarihsel dinamikleri, kriz yaşandığında ya da nüksettiğinde siyasi söylemde hızlı bir şekilde yer almaya başlamaktadır. Bu açıdan, içselleştirilmiş kavramlar ve ifadelerin her kriz anında yeniden gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Özellikle 1960’ların ortaları, Kıbrıs krizi bağlamında ortaya çıkan sorunları Kıbrıs’tan çıkartarak daha büyük ölçekteki bir mücadeleye yansıtan söylemlerin varlığını göstermektedir. Örneğin AP’li Fethi Tevetoğlu, Kıbrıs krizinden hareketle 1814’te, Odesa’da kurulduğunu vurguladığı Etniki Eterya’nın tespit ettiği Megali idea veya Panhelenizmin, Yunan bağımsızlığından Girit ve Sisam’dan sonraki aşamasının Kıbrıs’ta çoğaltılan ve teşkilâtlandırılan Rumlar tarafından gerçekleştirme yoluna sokulduğunu ifade etmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1966a). Söylem değerlendirildiğinde, sağ siyasete hâkim olan anlatının tarihsel dinamikleri

işaret etmekle birlikte daha önce de vurgulandığı gibi daha büyük ve tarihî bir rekabeti vurguladığı ifade edilmelidir. Yine Kıbrıs krizinin canlı olduğu 1966 yılında, “Türk gençliği halen Kuvayimillîye ruhu ile yaşamaktadır. Zamanı geldiğinde damarlarında taşıdıkları asil kanın icabını yerine getirebilecek ve emperyalistlerin emellerini hüsrana uğratacak durumdadırlar” diyen MP’li Mansur Ulusoy, Kıbrıs meselesinin bir “Türk-Helen” meselesi olduğunu ifade ederek tarihî dinamikleri yeniden gündeme taşımaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1966a). CKMP’li Kudret Bayhan, Kıbrıs’tan hareketle sağ siyasetin Yunan emperyalizmi konusundaki söylemini hem tarihî dinamikleriyle hem de yaşanan bütün sorunlara da değinerek anlatmaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1966a):

Kıbrıs meselesi yalnız Kıbrıs’taki Rum halkının bir self-determinasyon meselesi değildir. Bu Yunan emperyalizminin bir safhasıdır. Nitekim bundan önceki Yunan Başbakanı Papandreu, “Kıbrıs’ın ilhakı Yunanistan’ın şarka doğru genişlemesinin ilk merhalesidir” demiştir. Yunanlılar Megali İdea dedikleri Türkiye’yi yok etme hedefinin peşinde koşmaktadırlar. Acı da olsa belirtmek lâzımdır ki; istiklâl kavuştukları 1880 yılından beri bunu gerçekleştirme yolunda maalesef başarı elde etmişlerdir. Yunanlıların bu genişlemesi daima Türkiye ve Türklük aleyhinde olmuştur. 1881’de Tesalya, 1913’te Epir, Makedonya, Selanik yani Adriyatik’ten Mesta’ya kadar bütün Rumeli Türk toprakları ve Girit, 1923’te Batı Trakya ve Midilli, Sakız, Sisam gibi Anadolu’nun parçaları olan Ege adaları, 1947’de yine Anadolu’nun parçaları olan On İki Adalar Yunan işgaline girmiştir. İşgal edilen topraklardaki maddi ve manevi Türk varlığı imha edilmiştir. Göç eden, mübadele ile kurtulanların dışında kalan milyonlarca Türk Yunanlıların kanlı zimmetini teşkil etmektedir. Bu masum kardeşlerimiz Yunanlılar tarafından sistematik bir şekilde vahşice yok edilmiş ve edilmektedir. Yunan yayılışı emel ve teşebbüsleri kanlı Anadolu macerasından sonra da nihayete ermemiştir. Yunanistan’ın sorumlu idarecileri İstanbul ve Batı Anadolu üzerindeki emellerini gizlemektedir ki bugün konumuz olan Kıbrıs, Yunan emperyalizminin Türklüğe karşı yürütülen yayılma, istilâ politikasının son hedefi olmaktan uzaktır. Yunan Başbakanı İskenderun yolundan doğuya doğru yürürken Kıbrıs adasını bir atlama noktası olarak gördüğünü açıkça ifade etmiştir. Mesele bu yönden ve açıdan görülmelidir. Türkiye ile Kıbrıs münasebeti sadece 120 bin soydaşımızın barbar bir yönetimden kurtarılması değil, Saroz körfezinden İskenderun körfezine kadar olan, ana yurdu

çevreleyen kıyılarımızın, ulaştırma haklarımızın, Türkiye güvenliğinin, sözde dost olduğu zamanlarda dahi düşman kalan Yunanlılara karşı güvenliğimizin, meşru savunmamızın sağlanması davasıdır. Yunan emperyalizminin Türkiye aleyhindeki faaliyetleri millete ve gençliğe anlatılmalı ve Yunanistan'ın Türkiye'nin bir numaralı düşmanı olduğu ilân edilmelidir. Bunda haklıyız. Yunanlılar yıllardan beri bizim tarafımızdan gösterilen dostluk ve hüsnüniyete rağmen okul kitaplarında, basında, kiliselerinde, okul ve üniversitelerinde devamlı olarak Türk düşmanlığı yapmakta ve topraklarımız üzerinde hak iddia etmektedirler. Bunları halkımıza duyurmak ve anlatmak ve komşumuzun kötü maksatlarına karşı milletimizi uyarmak gerekir. (s.485-486)

“Gerçekleşmesi mümkün olmayacak olan bir hayal” olarak Megali İdea, Yunan yayılcılığının ve emperyalizminin somut yansımasıdır. Dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, siyasi bağlayıcılığı olmasına karşın Megali İdea'yı tarif ettikten sonra her devletin kendi gençliğine bir ideal vermek için, kendi iç kitlesini ayakta tutmak için birtakım hayaller kurduğunu fakat bu hayallerin hayal kurulan devletin gücüne bağlı olduğunu aktarmaktadır. Çağlayangil'e göre Türkiye birliğini, beraberliğini, gücünü muhafaza ettiği sürece Yunan Megali İdea'sı bir hayal ve rüyadan öteye geçemeyecektir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1966a). YTP'li Mehmet İzmen, bu noktada İngiltere'nin ve diğer Avrupa devletlerinin de rolüne vurgu yaparak Megali İdea konusunda bu aktörlerin Yunanistan'a yardımcı olduğunu aktarmaktadır. İzmen'e göre Megali İdea siyaset üstü bir hedef olarak Yunanistan'ın tarihî amaçlarını yansıtmaktadır. Venizelos döneminde olduğu gibi Türkiye ile Yunanistan arasında dostluk ilişkileri olduğunda dahi Helenizm'i temel alan Megali İdea'dan vazgeçilmemiştir. Hatta İzmen, Bracher'in tezini destekler bir şekilde İstanbul'un fethinden sonra Megali İdea “rüyasının” oluştuğunu da aktarmaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1966a).

Megali İdea haricinde, siyasi söylemde önemli ölçüde yer alan ve kullanılan kavramlardan biri de Helenizm'dir. Helenizm, Megali İdea'yla birlikte Yunanistan'ın yayılcı hedeflerinin tamamlayıcısı ve nihai noktası olarak büyük ve köklü bir ideali temsil etmektedir. Sağ siyasetçiler, dönem dönem Megali İdea'yla birlikte kullandıkları Helenizm'i esas olarak Yunan tarihiyle var olduğu anlaşılan rekabeti vurgularken kullanmakta ve iki ülke arasındaki rekabetin dinamiklerine vurgu

yapmaktadır. AP'li Celal Ertuğ, Yunan yayılcılığının kökenlerini irdelerken Pan-Helenizm'i tanımlamaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1966b):

Bizim sulhçu, etrafı incitmekten çekmen politikamıza karşılık Kıbrıs Rumlarında ve Yunanistan'da değişmeyen bir Helenizm şuuru, bir Etnik-i Eterya idealizmi yaşamıştır. Nitekim 1950 de muhalefet lideri olan Papendreu, “Bir Kıbrıs milleti yoktur, Kıbrıs halkı vardır” diyor. Başbakan olduğu zaman da Papendreu “Kıbrıs milleti yoktur, Kıbrıslı Yunanlılar vardır. Ve Yunanistan'la birleşmeden başka yol olamaz” sözünü tekrarlıyor. 28 Mart 1963'te, Cyprus Mail'e verdiği beyanatta yine aynı Papendreu, “... beni tanıyan hiçbir Rum, Kıbrıs şuuru yaratmaya çalışmak istediğime asla inanmayacaktır, anlaşmalar bir devlet yaratmıştır bir millet değil...” diyor. Bu minval üzere Kıbrıslı Rumlar ve Yunan yöneticileri daima ve gittikçe artan bir gayretle Pan-Elenizm idealini koro hâlinde ilân etmekten çekinmemişlerdir. Öte yandan dünya yüzüne yayılmış geniş bir Yunan propaganda şebekesi, her kıtanın her ülkesinde sistemli bir faaliyet ile durmadan çalışmaktadır. (s.576)

Celal Ertuğ, Helenizm vurgusu ile esas olarak tarihî rekabete ve sorunlu ilişkiye vurgu yapmaktadır. Bu noktada, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma sürecinin çok ötesinde, daha da geçmişte yer alan bir rekabetin anlaşıldığı ve her iki taraf açısından da bu bilincin canlı tutulduğu anlaşılmaktadır. O hâlde Yunanistan ile var olan ilişkinin ve bakış açılarının da somut krizlerle sınırlı olmadığı, krizlerin ötesinde bir karşıtlığın varlığı ortaya çıkmaktadır. Celal Ertuğ, Millî Mücadele söz konusu olduğunda Batılı devletleri de “emperyalist” ve “sömürgeci” olarak tanımlarken, Yunanistan'ın ise bunlara alet olduğunu ifade etmektedir. Ertuğ, Yunan emperyalizminin ve hiçbir zaman sönmeyen Helenizm ile Megali İdea'nın Yunanistan'ın yayılcı politikalarının delilleri olduğunu dile getirmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1966b). Öte yandan Yunanistan'ın yayılcı yönüne dair söylemler, tarihî vurguları daha da genişletmiş ve somutlaştırmıştır. Bracher'in tezini doğrulayan bir diğer yorum, MP'li Osman Bölükbaşı'dan gelmiştir. Bölükbaşı'ya göre Kurtuluş Savaşı'nda, Türk Milletinden aldıkları derse rağmen, Yunanlılar “Megali İdea” denilen Büyük Yunanistan'ı, yani “Bizans İmparatorluğu'nu” Türk toprakları üzerinde diriltme hayalinden vazgeçmemiştir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965e). Bölükbaşı, tarihî dinamiklere Bizans faktörünü de katarak, yalnızca krizlerle sınırlı olmayan bir çatışmayı da ortaya çıkarmaktadır. CKMP'li İsmail Hakkı Yılanlıoğlu da

“Bizans’ı ihya hülyasının” körüklediği Büyük Yunanistan idealinin açtığı yaraların derinlikli, önemli ve tehlikeli olduğunu dile getirmektedir. (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965e) Hatta konuyu karşı bir hamleyle gündeme taşımayı amaçlayan Yılanlıoğlu, “Ayasofya camisinin müze hâline getirilmesi tavizinin artık hiçbir yeri, hiçbir manası ve faydası kalmış mıdır?” diye sorarak Yunan emperyalizmi karşısında, Türk Milleti’nin “Türk-Yunan dostluğu sebebiyle unuttuğu” Selanik Türküsü’nü yeniden söyleyeceğini ifade etmiştir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965b). MP’li Hilmi İşgüzar’a göre ise Megali İdea, Bizans İmparatorluğu’nun ihyası anlamına gelmektedir ve Yunan siyasetinde emperyalizm bir yöntem olarak uygulanmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966f).

Türkiye ile Yunanistan arasındaki çatışmanın temel aktörlerinden birisi de Patrikhane’dır. Aslında siyasi söyleme göre kurumların bu noktadaki rolü iki boyutludur. Birincisi, Patrikhane eğitiminde Enosis ve Megali İdea çocuklara öğretilmektedir. GP’li Turhan Feyzioğlu, “Yunanlılar için Enosis meselesi, bir defa daha arz edeyim ki, politika ile iç içe olan Ortodoks kilisesinin devamlı olarak kiliselerde, en körpe yaşından itibaren telkin ettiği bir fikirdir” derken, diplomasi ve anlaşmalar yoluyla meselelerin halledilemeyeceğini dile getirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969c). AP’li Reşat Özarda’ya göreyse Yunanistan 150 yıldan beri kendi ilkokul çağına girmiş çocuklarından başlamak suretiyle Megali İdea’yı millî bir dava, bir Yunanlılık, Bizans İmparatorluğu’nun ihyası yolunda daima durmadan telkin etmekte, bu iş üzerinde hiç yılmadan, usanmadan çalışmaktadır. Özarda, bunun karşısında 150 yıldan beri Osmanlı’nın ve Türkiye Cumhuriyeti’nin hiçbir şey yapmadığından şikâyet etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1967a). İkinci olarak, Patrikhane’nin dinî ve siyasi varlığı da tepki çeken bir husus olarak öne çıkmaktadır. MP’li Osman Bölükbaşı, Patrikhane’nin Türkiye’de kalmasını meşru ve kabul edilebilir hiçbir tarafının bulunmadığını söylemiş, “Patrikhane’nin İstanbul’da kalışı Bizans’ı ihya hayalinin bir sembolü olmaktan başka hiçbir ciddi mana taşımaz” demiştir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969c). AP’li Reşat Özarda, Patrikhane’nin konumunu ve faaliyetlerini şu şekilde özetlemektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966f):

1 Haziran 1966 tarihinde birçok gerekçelerle Patrikhane’nin kapatılması ve Patrik’in sınır dışı edilmesi için bir kanun teklifi verdim Meclis Riyasetine. Bu kanun teklifi Hariciye Komisyonu’nda bekliyor. Kabul veya reddedilsin, bu

meclise gelecek ve orada Patrikhane'nin 600 seneden beri, bilhassa son senelerde memleketimizde icra etmekte olduğu bozguncu faaliyetleri teker teker bütün delilleriyle ortaya koyacağım. Ancak bir hakikattir ki Patrikhane bugün Türkiye'de dinî bir müessese değildir. Tamamıyla siyasi bir müessese hâline gelmiştir. Ve bu siyasi müessese nüfuzlu bir devlet kadar Türkiye'de hükûmet karşısında kuvvet iktisap etmiştir. Ve bu siyasi müessese Türkiye'yi içten yıkmak, Türkiye'yi, Türk topraklarını parçalamak için ve Yunan Megali İdea'sını Türk toprakları üzerinde genişletmek için bir faaliyet, bir erkânı harp merkezidir. (s.858)

Türkiye ile Yunanistan arasındaki krizleri ve bunların yansımalarını yalnızca iki ülke arasındaki ilişkilere ve rekabete dayandırmak eksik kalacaktır. Daha önce de ifade edildiği gibi iki ülke arasında tarihî bir gerilim hattı bulunmaktadır ve krizlerde bu hat gündeme gelmektedir. Özellikle sağı Yunanistan ve emperyalizm konusunda oluşturduğu anlatı incelendiğinde, bu tarihî gerilimin daima kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Türkiye'de, komünizme yönelik tutuma benzer bir şekilde Yunanistan konusunda da tarihî bir karşıtlık söz konusudur. İlişkilerin iyi sayılabileceği dönemler bile Yunanistan'ın tarihî emellerinden vazgeçmediği bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

4.2.2.2. Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs meselesi, Türk-Yunan ilişkilerindeki tarihî gerilimin ana damarlarından birini oluşturmaktadır. Her şeyden önce sorunun kökenleri, ilişkilerdeki diğer dinamiklere benzer bir şekilde tarihî bir hatta yer almakta ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan bir döneme işaret etmektedir. Ülkelerin jeopolitik ve stratejik endişeleri, güvenlik kaygıları ve tarihî gelişim süreci, meselenin dönem dönem tekrarlamasına paralel olarak sürekli gündeme gelmektedir. Süreç içerisinde, iki ülke ilişkilerinden bağımsız olarak Kıbrıs meselesinin Türkiye'deki siyasi partiler açısından Türkiye'nin mutlak çıkarları odağında bir ana sorun hâline geldiği ve partilerin programlarında, beyannamelerinde ve siyasi söylemlerinde ana başlık olarak her zaman yer aldığı anlaşılmaktadır. 1950'lerin başından itibaren her iki ülke arasındaki ilişkilerin haricinde, ülkelerin iç dinamiklerini ve kamuoylarını etkileyen bir mesele olması, dış politikayla birlikte iç politikadaki söylemin önemini de ortaya koymaktadır. Mesele, siyasi partiler açısından seçmenlerin oy tercihlerini etkileyebilecek ana unsurlardan

biri hâline gelmiş ve partiler de bunu göz önünde bulundurarak söylem ve politika oluşturmuştur.

1960-1980 döneminde Kıbrıs meselesinin ele alınışında, bazı kırılma anlarının olduğu anlaşılmaktadır. Adanın statüsünün yarattığı etkinin yanında, Yunanistan'ın tutumundan bağımsız olarak siyasi söylemde Makarios'un ayrı bir rolü ve konumu söz konusudur. Bu konum, tamamen olumsuz olarak değerlendirilmiş ve özellikle Makarios'un "dinî" statüsü söyleme konu edilmiştir. Bir diğer nokta, Kıbrıs'ın Bağılantısızlar Hareketi'yle ve özellikle SSCB'yle ilişkileridir. Kıbrıs'ın Makarios tarafından "komünizmin üssü" hâline getirilmesi endişesi, Makarios'un "dinî" statüsüyle birlikte tarihî endişeleri de bir araya getirmiş ve sağ siyaset açısından çok yönlü bir endişe kaynağı olmuştur. Öte yandan adadaki Türklere yönelik ciddi saldırılar ve toplu katliamlarla birlikte adadaki yönetimin ayrımcı politikaları da söz konusudur. Bu durum, Yunanistan'la yaşanan diğer krizlerden ve sürekli gerilimden farklı olarak sıcak ve sürekli bir çatışma durumunu işaret etmektedir. Bu da siyasi söylemin sertliğini etkilemiştir. Zira Yunanistan'la olan krizlerde ya da diğer konu başlıklarında, Kıbrıs'taki gibi bir çatışma ortamının görülmediği anlaşılmaktadır. Üstelik geçmişte Osmanlı toprağı olan Kıbrıs'ın işgali ve ele alınan döneme kadar uzanan problemler, adadaki Türklerin uğradığı saldırılarla birlikte siyasi söylemde tarihî vurguları da canlı tutmuştur. Sağ siyasetin konuya dair söylemi incelendiğinde, tarihî vurguların ve kronolojik gelişmelerin daima vurgulandığı görülmektedir. Tarihî vurgular, Kıbrıs konusunda Yunanistan ile Türkiye arasındaki tarihî gerilimi de işaret ederken, ele alınan döneme dair siyasi söylemde Türkiye'nin öncelikli ve mutlak güvenliği, adada yaşayan Türklerin can güvenliklerinin sağlanmasına dair zorunlulukların varlığı ve Makarios'un konumu ile Yunanistan'ın tarihî amaçları ön plana çıkmaktadır.

Kıbrıs meselesinin iç politikadaki yerinde, dış politikaya dair siyasette daima var olan "Türkiye'nin mutlak çıkarları" vurgusunun ve "siyaset üstü dış politika" söyleminin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Siyasi partiler, iktidarda veya muhalefet olma durumlarından bağımsız olarak Kıbrıs konusunda aktif ve etkin olmak istemektedir. Muhalefet durumunda, iktidar partilerine aktif ve enerjik olunması için sert olmayan bir baskının olduğu, iktidar durumunda ise dış politikadaki bağlayıcı konumlara bağlı olarak diplomatik bir üslubun benimsendiği görülmektedir. Partiler, özellikle 1960-1965 arasındaki hükûmetleri aktif ve enerjik olunmadığı için eleştirmiştir. Bunda,

adadaki Türklerin maruz kaldığı saldırıların ve katliamların da etkisi büyüktür. Sonraki dönemlerde temel eleştiri ise Kıbrıs konusunda hükûmetlerin yeterince “bilgi paylaşmadığı” noktasında oluşmuştur. Partiler, siyaset üstü gördükleri “millî” bir davaya müdahil olmak istemekte ve bunu doğal bir hak olarak görmektedir.

Kıbrıs meselesi, siyasi söylemde 1960’tan 1980’e kadar geniş bir dönemde, belirli periyotlarla ana gündem maddesi olarak tutunmuş ve partilerin konumlarını etkilemiştir. Dönem itibarıyla sağ siyasi partilerin Kıbrıs konusunda daha net, açık ve dönem dönem sertlik yanlısı bir politika çağrısı yaptığı görülmektedir. Adadaki Türklerin durumu, bütün siyasi partiler tarafından öncelenen bir konu olarak anlatının bütününde yer almaktadır. Uluslararası toplum ve İngiltere, ABD gibi öne çıkan diğer aktörlere yönelik de Kıbrıs konusunda tarafgir bir politika izledikleri için tepki söz konusudur. Benzer bir şekilde, Kıbrıs’ın ve Makarios’un politik tutumu da göz önünde bulundurulduğunda “Bağılantısızlar Hareketi” olarak adlandırılan ülkelere yönelik de tepkisel bir söylem geliştirilmiştir. Zira bu ülkeler, Kıbrıs konusunda Türkiye’nin aleyhine olabilecek kararlara destek verirken, Makarios yanlısı bir tutum da benimsemişlerdir. Özellikle 1960’ların ortaları, Kıbrıs konusunda Türkiye’nin diplomatik ve askerî açıdan “yetersiz” görüldüğü, bu açıdan iç politikada da siyasi partiler arasında karşılıklı eleştirilerin var olduğu bir döneme denk gelmektedir. Türklerin maruz kaldığı saldırılara karşı askerî yetersizlik ve Johnson Mektubu örneğinde de görüldüğü gibi diplomatik alandaki Türkiye aleyhindeki söylemler ve politikalar, iktidara gelen partilerin özellikle askerî ve sanayi alanlarındaki kalkınmacı söylemlerine temel oluştururken, MSP bu kalkınmacı söylemin üzerine 1974’teki barış harekâtında iktidarda olmasının avantajını da uzun bir süre boyunca kullanmıştır. 1974’teki Kıbrıs Barış Harekâtı ise ilişkiler açısından kuşkusuz bir dönüm noktasıdır. Siyasi partilerin üzerinde uzlaştığı bir harekât olarak Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıs konusundaki siyasi söylemin de önemli yapıtaşlarından biridir. Sonrasında, adadaki duruma paralel olarak Kıbrıs’a dair söylemin özellikle “emperyalizm” ve Yunanistan’ın saldırgan politikaları ve söylemleri ekseninde durulduğu anlaşılmaktadır. Fakat Kıbrıs meselesi, 1960-1980 dönemi itibarıyla Yunanistan’la ilişkiler ve emperyalizm söylemi paralelinde değerlendirildiğinde sağ siyasetin anlatılarına ve söylem dinamiklerine dair ciddi bir veri sunmaktadır.

Kıbrıs meselesine dair siyasi söylemin temel dinamiklerinden birini, adadaki Türk varlığı oluşturmaktadır. Adadaki Türk varlığı, sağ siyaset açısından Türklerin

doğrudan hedef alınmasına sebep olan bir olgu olarak görülmektedir. Türkler, yalnızca varlıklarıyla bile “sistemli imha” hareketinin kurbanı olmaktadır ve üstelik Türk dünyasında da durum benzerdir. “Asya’da Balkanlar’da tehcir edilen, katledilen milyonlarca Türk’ün kaderi ne ise, Kerkük sokaklarında sürüklenen biçarenin derdi ne ise Kıbrıs Türk’ünün kaderi de odur” diyen AP’li Ahmet Nihat Akay, Türkiye’nin dış politikasını ise “Türk dış siyaseti bu sahte dostların politikalarının dümen suyundan ayrılmamaktadır” ifadeleriyle sert bir şekilde eleştirmektedir. Kıbrıs’taki Türk varlığının güvenliği söz konusu olduğunda, sağ siyasetin eleştiri düzeyini arttırdığı ve üstelik muhalefet konumundayken bunu daha da rahat gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim dönem itibarıyla muhalefet konumunda bulunan bir partinin temsilcisi olan Akay da adadaki Türklerin durumundan hareketle Türk dış politikasının “büyük dostların bir peyk politikası” olmaktan çıkarak gerçek anlamıyla millî bir politika hâline gelmesini talep etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964e). Bu noktada, adadaki Türklerin uğradığı saldırılar ve maruz kaldıkları toplu katliamlar da sağ siyasetin söylem dinamiklerini etkilemiş ve Kıbrıs’taki Türklerle yönelik saldırılarla Yunanistan’ın Enosis girişimleri ilişkilendirilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Yunanistan’ın Enosis’i uygulamak için adadaki Türk varlığını yok etme politikasını uyguladığı açık ve net bir şekilde dile getirilmektedir. AP’li Kemal Bağcıoğlu, Kıbrıs’ta kendi kaderleriyle baş başa kalmak zorunda olan Türklerin durumuna dikkat çekmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964f):

İnsanlık duygusundan mahrum, şantajcı bir papaz ve meşru olmayan bir hükûmet hukuk anlayışını ayaklar altına alarak Kıbrıs adasını kana bulamış, masum soydaşlarımızı topyekûn imha etmek için her türlü faciayı işlemiş, katliam ve cinayetlerle dolu faaliyetlerle 100.000 Kıbrıs Türk’ünü yok etme pahasına Enosis’i tahakkuk ettirmek için her türlü yola sapmış bulunmaktadır. Geçen aralık ayından beri devam eden ve 5 Haziran’da şiddetini artıran anayasayı tahrip ve insanlık dışı davranışlar o derece elim sonuçlar doğurmuştur ki artık bugün Kıbrıs’ta kendi mukadderatlarıyla baş başa kalmış bulunan Türklerin son iktisadi ablukaya daha fazla dayanabileceklerini kabul etmek gerçeğe yüz çevirmek demektir. (s.367)

Türkiye’deki dış politik gelişmelerin iç siyasetteki yansımaları, çok partili hayata geçiş sürecinden itibaren dış politikanın partiler üstü, siyasetin kapsamından çok daha üst ve üzerinde uzlaşılması gereken bir alan olarak kendisini göstermektedir. Bu açıdan siyasi partiler, dış politika konularında iktidara yönelik sert ve eleştirel bir söylemi mümkün

olduğunca kullanmamaktadır. Kıbrıs meselesinde de sağ siyasi partilerin söylemlerinin Kıbrıs'taki Türklerin varlıkları ve Türkiye'nin mutlak çıkarları ekseninde uzlaşıya dayalı bir dinamik taşıdığı anlaşılmaktadır. Ancak özellikle 1960'ların başından 1970'lere kadar devam eden dönemde, iktidara gelen partilerin pasifliği ve yavaşlığı da eleştiri konusu olmuştur. İktidarda hangi partinin bulunduğundan bağımsız olarak, Kıbrıs meselesinde pasiflik muhalefet tarafından “teşvik edici” bir üslupla eleştirilmiştir. İktidar partilerine yöneltilen bir diğer eleştiri ise sürecin şeffaf ve katılımcı yürütülmediği alanlarda olmuştur. Özellikle dış politikanın hayatiliği konusunda partilerin söylemleri nettir ve bundan ötürü TBMM gibi kurumsal bir yapı altında daima bilgilendirilmeyi ve süreçlere katılmaya istemektedirler. Bu durum, iktidar veya muhalefette bulunma hallerini etkilemiş ve söyleme de yansımıştır. Ancak Kıbrıs konusunda bütün sağ partiler, Yunanistan'ın da dâhil olduğu bu süreçte Türkiye'nin mutlak çıkarlarını savunmuş ve Kıbrıs konusunda Türkiye'nin yalnız bırakıldığını ifade ederek, Kıbrıs'ta “emperyalizmin” Türkleri hedef aldığını iddia etmişlerdir.

Kıbrıs'taki Türklerin varlığı ve hedef alınmaları, sağ partilerin özellikle hassasiyet gösterdiği ve iktidar partilerini de sıkıştırdıkları süreçler olmuştur. CKMP'li Cevad Okyakmaz, iç meselelerdeki çekişmelerin ne durumda olursa olsun “Türklüğün şeref ve haysiyetini ilgilendiren dış meselelerde” daima birlik ve beraberlik içinde olunduğunu aktarmaktadır. “Kıbrıs'taki soydaşlarımıza karşı girişilen haksız ve insanlık dışı alçakça tecavüzler, halkımızın infialini biraz daha tahrik etmekte ve artırmaktadır” diyen Odyakmaz, Kıbrıs konusunda hükûmetin taviz vermemesini, kararlı ve enerjik hareket etmesini istemektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964g). AP'li Fethi Tevetoğlu da AP'nin muhalefette olduğu 1963 yılının sonlarında yaptığı bir konuşmada, muhalefet partisi olarak her zaman dış politikada hükûmetleri desteklemenin hükûmetlerin yanında bulunmanın kendileri için en büyük şeref ve vazife telakki edildiğini söylemektedir. Tevetoğlu Kıbrıs konusunda aktiflik beklemektedir; hükûmetin böyle bir “millî facia” karşısında müspet buldukları davranışlarında partilerinden görecekları şey yalnızca vatanperver bir yardım, kardeşlik ve beraberliktir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1963b). YTP'li Turhan Kapanlı da benzer bir şekilde iç meselelerin ana davalar karşısında yalnızca birleştirici olduğunu savunmakta ve “beraber çalışarak” olayları millî güç hâlinde yenebileceklerini ifade etmektedir. “Türk Milleti tecavüz karşısında şaşırmayan ve

gözünü kırpmadan hadiselerin üzerine cesaretle yürüyen ve meselelerin hallini kabul ettiren büyük bir millettir. Tarih böyle söylüyor” diyen Kapanlı, Kıbrıs konusunda bir ve beraber olmanın önemini vurgulamaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1963b).

Aktif ve “enerjik” politika talebi, Kıbrıs konusunda iktidar partilerine yönelik iç siyasette yöneltilen en ciddi ve üstü kapalı eleştirilerdendir. Politikanın yetersizliği, Kıbrıs’taki yabancı müdahalelerine karşı Türkiye’nin de müdahaleci olması ve gerektiğinde sert söylemler geliştirerek çıkarlarını savunması gerekliliğiyle meşrulaşmaktadır. Bu açıdan, adada Türkiye’nin müdahaleciliği ya da Yunanistan’a benzer bir saldırganlığı söz konusu değildir. CKMP’li Ahmet Tahtakılıç, “Biz Kıbrıs’a Kıbrıs’ı fethetmek için gitmiyoruz. Biz Kıbrıs’ta beynelmilel ahitnameleri gereğince deruhte ettiğimiz nizam ve asayişin tesisine gidiyoruz. Sulh kuvveti olarak gidiyoruz. Medeniyet kuvveti olarak gidiyoruz” derken, bu gerçeğin dünya çapında açıklanamamış olmasını da hükümetin hatası olarak yorumlamaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964h). MP’li Mansur Ulusoy ise diplomatik temasların yanında Türk Milleti’nin Kıbrıs davasında hiçbir tavize müsaade ve müsamaha göstermeyeceğini herkese öğretmek gerektiğini söylemektedir. Bundan dolayı da hükümet diplomatik ölçüler içinde daha enerjik ve dinamik tedbirlere başvurmalıdır. Millet Partisi de bu enerjik tedbirleri bütün gücüyle ve varlığıyla destekleyecektir; zira millî davalarda parti ayrılıklarına ara verilerek topyekûn Türk Milleti’nin vatanseverlik duygularının şahlanacağı ifade edilmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1963b). AP’li Gökhan Evliyaoğlu da Kıbrıs meselesinde hükümetin daha enerjik ve Türk Milleti’nin isteklerine uygun kararlar ve bu kararların uygulanmasını beklediklerini ifade ederken, “millî haysiyete uygun” ve daha enerjik bir politikanın takip edilmesi gerekirken meselenin Birleşmiş Milletler’e intikalinden rahatsızlık duyduğunu da belirtmektedir. Buna rağmen AP, her millî meselede olduğu gibi Kıbrıs konusunda da muhalefetini muhalefet olsun ve hükûmet yıpransın diye yapmayacağını teyit etmektedir. Hatta AP, Evliyaoğlu’nun ifadesiyle bütün partizanca yorumların üstünde kalarak Kıbrıs davasını ve dünya barışı ile zulme maruz kalan Türkleri korumak konusunda azim ve irade göstermesini istediği hükûmetin başarılı olmasını istemektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964k). Sağ siyasetin “millîlik” vurgusu önemlidir; zira ele alınan dönem itibarıyla koalisyonlar söz konusudur ve sağ partiler arasında birlik bulunmamaktadır. Bazı sağ partiler iktidar ortağıyken bazıları

da muhalefet konumundadır. Buna karşın “millilik”, ortak bir vurgu olarak bağlayıcı bir söylemdir. Zira Kıbrıs millî bir davadır; böyle millî bir davada millî bir yöntemin takip edilmesi, millî bir projenin tespit edilmesi ve tamamen millî bir bünyeye haiz olan parlamento gruplarının da sürece katılması önemli bulunmaktadır. Zira millî bir dış politikanın takibinde, TBMM’yi oluşturan bütün unsurların katılımı gerekli görülmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964d).

Kıbrıs meselesinde yaşanan krizler, aynı zamanda bir dış politika gündemi olarak sağ siyaseti etkilemiş ve siyasi aktörlerin dış politikaya dair görüşlerini oluşturma ve aktarma alanlarından bir olmuştur. Bir dış politika meselesi olarak Kıbrıs, sağ siyasetin dış politikaya bakışını ve Türkiye’nin dış politikadaki konumuna dair düşündüklerini de yansıtmaktadır. Esas olarak sağ siyasetin Kıbrıs konusundaki emperyalizm ekseninde yer alan anlatısının dinamikleri de dış politika ile Yunanistan’ın saldırganlığı konularında kendisini göstermektedir. Kıbrıs meselesi, dış politikada sahiplenilmiş bir mesele olarak aynı zamanda bir iç politika meselesi hâline de gelmiştir. AP’li Tekin Arıburun, Türk milletinin Kıbrıs meselesini kendisi halledeceğini belirtirken Kıbrıs meselesini konuşacak yerin ne Moskova ne de herhangi büyük bir başkent olduğunu vurgulamaktadır. Arıburun’a göre Kıbrıs, Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir meseledir ve bu mesele nihai olarak Atina ile Ankara arasında tamamlanacaktır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1964b). Arıburun’un dile getirdiği bu dinamik önemlidir; zira sağ siyaset Kıbrıs meselesi konusunda Türkiye’nin uluslararası alanda yalnız bırakılmış olduğunu ifade ederken bu yalnızlığın “müttefik” olarak görülen devletlerden kaynaklandığının da farkındadır. Öte yandan “Moskova” vurgusuyla da Kıbrıs meselesindeki yalnız bırakılmışlığının yaratacağı yeni ve muhtemel anlamlara da kapılar kapatılmıştır. Ancak sağ siyaset açısından asıl vurgulanan unsur, aynı blokta yer aldığı düşünülen devletin tutumları üzerinedir. MP’li Ömer Zekai Dorman, Kıbrıs meselesinde en büyük ibret alınacak dersin, “dost ve müttefiklerden bazılarının sinsi ihanetiyle karşılaşmak” olduğunu söylemektedir. Hatta Dorman, söylemi bir adım ileriye taşıyarak bu durumun Türkiye’yi, dış politikaya “yeni bir istikâmet” vermeye mecbur bırakacak düzeyde olduğunu iddia etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964g). Benzer şekilde, MP’nin lideri Osman Bölükbaşı da dış politikaya yönelik keskin söylemler ve öneriler dile getirmektedir. Bölükbaşı’na göre Kıbrıs faciasının tertipçisi ve baş sorumlusu olan Yunanistan’la bütün ilişkiler kesilmelidir. Hatta Bölükbaşı, Yunanistan’ın, altında

imzası bulunan Kıbrıs anlaşmalarını çiğnediğine ve bunları hükümsüz sayan Makarios'un hareketlerini benimsediğine göre, Türkiye'nin de Yunanistan'la ilgili olan bütün antlaşmaları gözden geçirme ve hatta tanımama hakkına sahip olduğunu savunmaktadır. Bölükbaşı, önerilerini bir adım öteye taşıyarak Yunanistan ile Türkiye arasındaki bütün meseleleri Lozan'dan önceki hâle çevirerek yeniden ele almak gerekliliğini belirtmekte ve Batı Trakya, Patrikhane ve 12 Ada gibi meseleleri yeni bir politikanın konusu yapmak gerektiğini savunmaktadır. “Türk Milleti en ümitsiz şartlar içinde başarılı İstiklâl Mücadelemizde aldığı dersi çabuk unutan garbın bu şımarık çocuğuna, tavsiye ettiğimiz politika ile yeni bir ders daha vermelidir” diyen Bölükbaşı, bu politikanın NATO'yu zedeleyeceğini söyleyecek müttefiklere karşı Kıbrıs meselesindeki tutumu ve emperyalist zihniyetiyle NATO'yu yıllardan beri zedeleyen Yunanistan olduğunun hatırlatılmasını istemektedir. Üstelik Bölükbaşı, Kıbrıs konusunda “üzerine düşeni yapmayanlar” ve “Türk Milleti'ni haklı davasında yalnız bırakanlar” olarak tanımladığı uluslararası toplumu da suçlamakta ve bunların Türkiye'yi daha fazla frenlemeye hakları olmadığını belirtmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965e). MP'li İsmail Hakkı Aldoğan ise Kıbrıs'ın kaderinin ABD'nin insafına ve iradesine terk edilmesinden çekincesini açıkça dile getirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964h). AP'li Kadri Eroğan, insan hak ve hürriyetleri konusunda hiçbir zaman fedakârlıktan çekinmeyen ve bunu defalarca ispat eden Türk Milleti'nin, Kıbrıs konusunda da kendi şeref ve haysiyeti söz konusu olduğunda değil karşısına Yunan, Rus ya da Amerikan çıksa da veya dünya bir olsa da mücadelesinden dönmeyeceğini dile getirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964f). AP'li Şinasi Osma, dönem itibarıyla iktidarda olan CHP azınlık hükümetini eleştirirken hükûmetin “müttefiklere” fazla inanarak fırsatları iyi değerlendiremediğini vurgulamaktadır. Osma'ya göre Türk'ün şeref ve haysiyetini korumak, ecdadına lââyık ahfat olduğunu göstermek yolunda yapılan mücadeleler karşısında, hâlâ müttefiklerden, Birleşmiş Milletler'den medet ummak, Türkler katliama maruz kalırken diplomatik yollarla, protestolarla vakit geçirmek izah edilemez bir durumdur (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964l).

Yunanistan eleştirisi, Kıbrıs konusunda sağ siyasetin bütününde bulunmaktadır ve Kıbrıs konusunda yaşanan krizin merkezine de Yunanistan alınmaktadır. Adadaki Rum yönetiminden bağımsız olarak Yunanistan, sağ siyasetin dış politikada hedef aldığı bir unsur olarak anlatıda yer almaktadır. YTP lideri Ekrem Alican, Türkiye'nin

Kıbrıs üzerinde Helenizm gibi bir politikayı asla kabul edemeyeceğini söylemektedir. Yunan hükûmetinin Megali İdea hedefi ve Helenizm politikasına Türk Devleti'nin ve Türk milletinin kararlı bir şekilde karşı koyacağını vurgulayan Alican, Türkiye'nin Atatürk ve Venizelos döneminde atılan Türk-Yunan dostluğunu devam ettirme arzusuna karşı Yunanlılarının bu dostluğu Helenizm politikasını uygulama doğrultusunda kullanması durumunda yine Atatürk'ün Millî Mücadele ruhunun ihya edileceğini söyleyerek Yunanistan'a yönelik uyarıda da bulunmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1964e). Dönemin CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'e göre ise Yunanistan'ın meselenin başından beri Kıbrıs konusunda Enosis davası güttüğünü ve Enosis'in de yüz yıldan fazla zamandır uygulamaya çalışılan "Megali İdea", yani büyük Yunanistan'ı kurma fikrinin parçası olduğunu söylemektedir. Yunanistan'ın Kıbrıs'ı alma hayali ve Enosis fikri ise Türkeş'e göre daima Türkiye'nin aleyhine ve Türkiye'nin yıkılması pahasına geliştirilmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969d). Türkeş, Yunanistan'ı "mikrobik bir devlet" olarak tanımlamaktadır. Buna göre Yunanistan, Osmanlı'ya karşı isyan edip büyük güçlerin desteğini aldıktan sonra bağımsızlığını kazanmış ve bu andan itibaren kendinden çok büyük hayallerle ve davalarla uğraşmıştır. "Yunan mikrobik devleti", meydana geldiği anda Büyük Bizans İmparatorluğu'nun varisi ve onu ihya etme hayalinin davacısıdır. Bu faaliyetlerin olduğu yer ise Yunan Kilisesi'dir. Bu tarihsel devamlılık ve Yunanistan'ın tarihî emelleri, Türkeş'in Kıbrıs konusundaki söylemlerinin neredeyse tamamında yer almaktadır. Türkeş, Türkiye'yi yıkmak için kurulduğu günden beri çalışan Helenizm'in Türkiye'yi yıkma faaliyetlerinde bir aşama teşkil eden Kıbrıs'ı ele geçirme faaliyetlerini önleyerek Etnik-i Etery'a'nın senelerden beri Türkiye aleyhine çabaladığı politikayı engellemeyi kendilerine vazife saydıklarını aktarmaktadır. Türkeş, Yunanistan'ın Türkiye'yi yutma ve sömürge yapma hedefinden asla vazgeçmediğini ifade etmektedir. Nüfusu ve gücü Türkiye'ye göre çok az olan bir ülke, nasıl böyle düşünebilmektedir? Türkeş'e göre bunda en belirleyici olan Yunanlıların uzun yıllarca sürdürdüğü eğitimleri, eğitim sistemleri ve kiliselerindeki dinî telkinleri kendi milletleri içindeki bu hareketleri ortaya koymaktadır. Türkeş, Megali İdea'yı bir "hastalık" olarak tanımlamaktadır. Bu hastalığa tutulan Yunanlılar da Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak, İstanbul'u ele geçirmek ve Anadolu topraklarında egemenlik kurmak hayalindedir (Türkeş, 1974). AP'li Erol Yılmaz Akçal da Alican'a benzer bir şekilde Kıbrıs davasını Türk-Yunan ilişkilerinden ayırt etmenin mümkün olmadığını dile getirmekte ve Yunan dostluğunun, ele alınan

döneme kadar daima Türklerin müsamahakâr tavırlarının bir bedeli şeklinde tezahür ettiğini söylemektedir. Akçal, Batı Trakya'daki Türk azınlıklarının durumu ile Türkiye'deki Rum azınlığın durumunu karşılaştırırken, Kıbrıs meselesi çıkıncaya kadar ve çıktıktan sonra dâhil Türk hükûmetlerinin insan hakları, uluslararası hukuk kuralları ve ayrıca Yunan dostluğunun korunması uğruna çok şeye katlandığını dile getirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965g). Akçal'ın söyleminden hareketle, AP'nin hem iktidar hem de muhalefet konumlarında Kıbrıs konusunda söylemini net ve açık bir düzeyde tuttuğu anlaşılmaktadır. Daha önceki konu başlıklarında görüldüğü gibi iktidar partisi olmanın vermiş olduğu bağlayıcılık ve sorumluluk, Kıbrıs konusunda daha esnek bir görünümdeydir. Nitekim 1969 yılında, AP iktidarındaki hükûmet programında, "Müstemlekeciliğin sona erdiği bir devirde, Türkiye'nin Kıbrıs'taki Türk cemaatinin tekrar kolonize edilmesine göz yumması hiçbir zaman düşünülemez" ifadeleri geçmektedir. AP'li Settar İksel, Kıbrıs konusunda Yunanistan'ın emrivakilerine dikkat çekmekte ve Yunanistan'ın amaçlarına ulaşmak için "zorbalık" yaptığını söylemektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969d).

Yunanistan'ın Türkiye'nin dış politikasındaki rolünü belirleyen Kıbrıs faktöründe, özellikle Kıbrıs'taki Türkleri hedef alan saldırgan tutumu ve katliam girişimleridir. Esas olarak Türkiye'nin de adaya yönelik mutlak müdahaleciliğinin ve sağ siyasetin adayla ilgili sürekli kamuoyu yaratma çabalarının ardında da Yunanistan'ın saldırganlığı söz konusudur. Bu noktada, özellikle Yunanistan'ın saldırganlığı ve katliamları ile sağ siyasetin Yunanistan'a yönelttiği işgalcilik ve saldırganlık söylemleri arasında Yunanistan'ın yayılmacılığı da gündeme gelmektedir. Yunanistan, adadaki katliamları ve saldırıları doğrudan veya dolaylı yoldan desteklerken, adayı mutlak biçimde ele geçirmeyi amaçlamaktadır. Hatta adadaki mutlak Türk varlığına yönelik de ciddi bir saldırganlık durumu söz konusudur. Adadaki Türk varlığını hedef almak, başta demografi olmak üzere adadaki Rumlara yönelik bir avantaj yaratacağından, Yunanistan'ın bu saldırganlığı desteklediği ve hatta yarattığı da söylenebilmektedir. Öte yandan adada sıcak bir çatışma ortamı da mevcuttur. Yani adadaki Türkler de saldırılara ve katliamlara karşı bir savunma mekanizması geliştirme yoluna gitmiştir. Bu durum, hukuki problemlerle birlikte Türkiye'nin adaya ve adadaki Türklere yönelik tutumunu etkilemektedir. Sağ siyasetin çözüm önerileri de bu doğrultuda gelişirken, adadaki Türk varlığı daima göz önünde bulundurulmuş ve

gündeme taşınan bir konu olarak anlatıda yer almıştır. Adadaki Türkler, Yunanistan'ın saldırgan ve emperyalist tutumları karşısında varlık mücadelesi verirken, Türkiye'nin özellikle 1974'teki Kıbrıs Barış Harekatı'na kadar olan tutumu da harekâttan sonra keskin bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu açıdan, adanın Yunanistan'ın saldırganlığına ve adadaki Türklerin katliamlara maruz kalmasına karşı “Yunan emperyalizmi” sağ siyasetin anlatısında yer alan bir kavram olmuştur.

Kıbrıs konusundaki sürekli gerilimli sürecin ve hem Türk tarihine hem de Kurtuluş Savaşı'na yönelik atıfların karşılığı, 1974'te gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtıyla yeni bir yöne evrilmiştir. Daha önce de aktarıldığı gibi hükûmetlerin aktif olmayan ve enerjisizlikle eleştirildiği dönemin sonuna gelinmiş ve Türkiye, yıllar sonra aktif bir dış politikayla adaya müdahale etmiştir. Bu müdahalenin temel meşruiyeti ise Yunanistan'ın adadaki saldırgan politikasıyla adada yaşayan Türklerin maruz kaldığı saldırılar ve katliamlardır. Bu açıdan, Türkiye'nin müdahalesini saldırganlıktan ziyade “zorunda kalınan bir müdahale” olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Zira Türkiye, müdahaleye kadar diplomatik yolların tamamını denemiş ve sonuç alamamıştır. DP lideri Ferruh Bozbeyli de bu durumu vurgulamaktadır. Bozbeyli'ye göre temaslar, toplantılar, uluslararası görüşmeler, antlaşmalar, bağımsız bir devlet vb. süreç içerisinde Kıbrıs'tan elini çekmeyen, bir dış müdahaleyle Kıbrıs'a gövdesiyle girip oturma hesapları yapan ve bunu yaparken de hukuku ve insan haklarını hiçe sayan bir Yunanistan mevcuttur. Silahlı müdahalenin dayanağı da Londra ve Zürih antlaşmalarıdır. Bozbeyli, dönem itibarıyla MSP ve CHP'nin oluşturduğu koalisyon hükûmetine teşekkür etmektedir. Ve DP'nin de bütün teşkilatıyla, millet yolunda yapacağı hizmetlerde hükûmetin yanında olacağını ilan etmiştir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974). AP lideri Süleyman Demirel ise TBMM'nin millî meseleler karşısında bütün iç çekişmelerini bir kenara bırakıp bütün dünyaya karşı tek vücut olarak hareket ettiğinde, bunun milletin de tek vücut olarak hareket etmesi anlamına geldiğini dile getirmektedir. “Kıbrıs davası, aslında Türkiye için ne bir toprak davasıdır ne de sadece Kıbrıs'ta yaşayan 150 bin soydaşımızın güvenliği davasıdır. Bunları çok aşan bir davadır” diyen Demirel'e göre 1829 yılında Mora'dan başlayarak hep Osmanlı aleyhine büyüyen Helen emperyalizmine ve Megali İdea'ya karşı “dur” denilmiştir. Müdahaleyle, artık Türk Milleti'nin “gururu” ve “prestiji” ile hiç kimse oynamaya kalkmayacaktır. Yunanistan'ı “Batı'nın şımarık çocuğu” olarak tanımlayan Demirel, Yunanistan gibi bir komşuya sahip olmanın sevinilecek bir iş

olmadığını dile getirirken, Kıbrıs konusundaki kavganın aslında Batı ile Doğu medeniyetleri arasındaki kavga olduğunu söylemektedir. Buna göre “Batı’nın yaramaz çocuğunun” çılgınlık yapmayacağına güvenmemek gerekmektedir fakat TSK, TBMM ve bunun güvenine dayanan hükûmet, bu “çılgın çocuğa” dersini vermiştir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974).

CHP’liler tarafından da takdirle karşılanan bu konuşma önemlidir. Zira bir ana dava hâline gelen Kıbrıs meselesindeki siyaset üstülük bir kez daha ortaya konulurken, esasında bir sonraki seçimler açısından büyük bir propaganda unsuru olarak kullanılabilecek bu konuda partilerin en azından başlangıçta bir arayışa girmediği de anlaşılmaktadır. Ayrıca Kıbrıs konusunda Batı’nın tutumunun da sürekli eleştirildiği ve müdahale sonrasında bunun net bir şekilde dile getirildiği de görülmektedir. Demirel’e benzer bir şekilde, CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu da tarihî mücadelenin yeni bir safhası olan Kıbrıs davasında Helen yayılmacılığının önüne geçildiğini düşünmektedir. “Türk Milleti gerektiği her zaman dış düşman karşısında veya dış tehlike karşısında birlik ve beraberliğini sağlamasını bilen millettir” diyen Feyzioğlu da Bozbeyli ve Demirel’e benzer bir şekilde siyaset üstülüğü işaret ederken, hükûmetin çabalarını övmektedir. Feyzioğlu’na göre hükûmet bütün süreç boyunca iktidar ve muhalefet ayrımı yapmadan bütün siyasi partilerle devamlı istişare yapmaya çalışmış ve bu süreci yürütmüştür. Böylece millî beraberlik sağlanmış ve hükûmet de kararlarını rahatlıkla, isabetle ve cesaretle alabilmiştir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974).

Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında iktidarda olan MSP’nin Milletvekili Hasan Aksay Yunan şımarıklığı neticesinde adanın “kan ve barut fıçısı” hâline getirildiğini ifade ederken, aslında adanın bin yıldır “İslâm diyarı” olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı Türkiye’nin Kıbrıs üzerinde tarihî, ahdî ve millî güvenlik bakımından hakları mevcuttur. Kıbrıs’taki insan haklarını ve dünya barışını korumak da bu açıdan Türkiye’nin haklarıdır ve bu haklardan vazgeçmek mümkün değildir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974). AP döneminde Dışişleri Bakanlığı da yapan İhsan Sabri Çağlayangil Yunanistan’ın bütün amacının Enosis’i sağlamak olduğunu ve Helenizm’in temel alındığını ifade etmektedir. Ancak Enosis, Türk sabrını taşırmış ve Yunanistan’ın Kıbrıs’a yönelik ilhak girişimine karşı Türk Milleti’ni ayağa kaldırmıştır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974). MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ise Kıbrıs’ın Yunanistan’la hiçbir alakası olmadığını dile getirmiş ve Kıbrıs

konusunun Türkiye'nin güvenliği ve ekonomik entegrasyonu ile sıkı sıkıya ilişkili olduğunu aktarmıştır. Adada yaşayan Rumların kendilerini Yunanlı sayması da adanın Yunanistan'la birlik olması için hak teşkil etmemektedir. Türkeş, self determinasyona da net bir şekilde karşı çıkarak bunun “Helen emperyalizmi” amacı güttüğünü söylemektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974d).

Kıbrıs meselesi, 1950'lerden itibaren Türkiye'nin sürekli gündeminde yer alırken, adadaki sıcak çatışma ve Türklere yönelik saldırılarla katliamlar, konuyu Türkiye açısından daha hassas bir hâle getirmiştir. Sağ siyaset, Kıbrıs meselesini bir süre sonra dış politika haricinde bir “ana dava” hâline getirmiş ve adadaki Türkler ile Türkiye'nin mutlak çıkarlarını temel alan yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Siyaset üstü bir konumda yer alan Kıbrıs meselesinde zaman zaman partiler arasında ihtilaflar çıksa da Yunanistan'ın saldırganlığı ve Helenizm, Enosis ya da Megali İdea'da somutlanan emperyalist politikalarına karşı mücadeleci bir anlatı söz konusu olmuştur. 1974'teki barış harekâtı da bu anlatının önemli kırılma ve pekişme noktalarından birisidir.

1960-80 döneminde sağ siyasetin anti-emperyalizm anlatısı, Batı'yla yaşanan krizler bağlamında Batı'ya karşı çıkan bir söylem de geliştirmiş ve bu açıdan her türlü emperyalizme karşı çıkan bir nitelik göstermiştir. Anlatı unsurlarından ortam, 1960-1980 dönemi Soğuk Savaş koşullarını içermektedir ve bu koşullarda Türkiye, NATO üyesi bir ülkedir. Ancak Kıbrıs sorununun tırmanışıyla birlikte Yunanistan'la olan ilişkiler gerilmiş, ayrıca ABD'yle de krizler yaşanmış ve bu krizler emperyalizm karşıtı söylemi güçlendirmiştir. Anlatının karakterlerinden kahraman, Türkiye Cumhuriyeti, Türk Milleti ve sağ siyasi aktörlerken, kötü karakter emperyalist Batılı güçler, Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimidir. Kurbanlar Türk milleti ve özellikle Kıbrıs Türkleri, iç düşmanlar ise pasif politika izleyen hükümetlerdir. Olay örgüsü iki ana düzlemde ilerlemektedir ve bu düzlemler de iç içedir. Birincisi, ABD'yle yaşanan krizler söz konusudur ve bunların bir kısmı Kıbrıs gerilimi üzerinedir. İkincisi, Yunanistan'ın Megali İdea ve Enosis politikalarıyla Kıbrıs'ta Türklere yönelik baskı ve katliamlara girişmesi, Türkiye'nin diplomatik çabaları ve uluslararası toplumun ilgisizliğiyle 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı'na giden süreç yaşanmış, sonrasında da Türkiye'ye yönelik ambargolar gündeme gelmiştir. Bu arada ABD'yle de eş zamanlı olarak mektup krizi, afyon ekimi sorunu gibi krizler peş peşe yaşanmıştır. Anlatının etik/ahlaki boyutu, Batılı emperyalist güçlerin Türkiye'ye yönelik ikircikli tutumları çerçevesinde Kıbrıs Türklerinin can güvenliği ve haklarının korunması, Türkiye'nin

bağımsızlığının ve güvenliğinin sağlanması, Yunan emperyalizmine karşı direnç ve uluslararası hukuka ve anlaşmalara sadakat olarak görülmektedir.

Sağ siyasetin dış politika krizleri çerçevesindeki anti-emperyalizm konusunda baskın anlatısı, Batı emperyalizmine karşı onurlu ve milli duruş, Yunan emperyalizmine karşı mücadele çerçevesinde şekillenmektedir. Buna göre özellikle ABD'yle yaşanan krizlerde anti-emperyalist vurgular öne çıkmaktadır; ancak SSCB tehdidinin varlığı bu vurguları Türkiye Cumhuriyeti'nin mutlak milli çıkarları ve Batı emperyalizmine karşı onurlu ve milli duruş formuna dönüştürmektedir. Ancak baskın anlatının Kıbrıs yönü daha net ve somut düzeydedir. Buna göre Yunanistan, Megali İdea ve Enosis politikalarıyla Türkiye'ye yayılmacı emeller beslemektedir. Ayrıca Kıbrıs'taki Türkler Rum ve Yunan saldırganlığına maruz kalmaktadır. Batılı güçler ve uluslararası toplum da Yunanistan'ın saldırgan politikalarına göz yummakta ve Yunanistan'ı kayırmaktadır. Bu şartlarda Türkiye, Kıbrıs Türklerini korumak ve kendi güvenliğini sağlamak için barış harekâtı düzenlemiş; bu harekât da Yunan emperyalizmine karşı kazanılmış bir zaferdir. Batı, bu noktada yine Yunanistan'ı gözeten tutumunu sürdürmüş ve Türkiye'ye ambargo başta olmak üzere çeşitli yollarla baskı uygulamıştır. Karşı anlatı, sağ siyasetin Batı ve ABD emperyalizminin uzantısı olduğu etrafında şekillenmektedir ve Kıbrıs meselesinde iki toplumlu çözüm arayışını vurgulamaktadır. Buna göre ele alınan dönemde sağ siyaset, ABD'nin güdümündedir ve emperyalizmin temsilcileri olarak siyaset düzeninde yer almaktadır. Kıbrıs sorunu, iki toplum arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklıdır ve Türkiye'nin müdahalesi uluslararası hukuka aykırıdır. Bu çerçevede Kıbrıs'ın bölünmesi yerine iki toplumlu federal bir çözüm bulunmalıdır. Neticede meta anlatı ise sürekli tehditlere karşı milli çıkarların ve soydaşların korunması, Türkiye'nin onurlu ve milli duruşunun her gelişmede gösterilmesi gerekliliği üzerinde ortaya çıkmaktadır.

4.3. Bağımsızlığını Yeni Kazanan Ülkelere Yaklaşımlar

Emperyalizm kavramının kullanımına ve kavramla ilgili teorilerin yaygınlaşmasına yol açan önemli faktörlerden biri, 1960'lı yıllarda gündeme gelen “neo-kolonyalizm” tartışmaları ve bu paralelde gelişen emperyalizm incelemeleri olmuştur. Dekolonizasyon süreciyle birlikte; 1950'lerde başlayan ve Kongo ile Vietnam'da yaşananların etkisiyle 1970'lere kadar uzanan süreçle birlikte emperyalizm ve kolonizasyon tartışmaları da uluslararası ilişkilerin ve siyasi tartışmaların gündemi

hâline gelmiştir (Okur, 2015). Daha önce de ifade edildiği gibi; emperyalizmin tarihî gelişimi çerçevesinde emperyalizm karşıtlığı ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkına dair tartışmalar ve mücadeleler yaşansa da Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla birlikte iki süper güç arasındaki mücadele ortamının daha baskın bir nitelik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecinin başlangıcından “neo-kolonyalizm” tartışmalarının yoğunlaştığı 1960'lara ve sonrasına kadar bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere yönelik yaklaşımlarında istikrarlı bir politikadan söz etmek söz konusu değildir. Bunda, Soğuk Savaş'ın etkisiyle birlikte Türkiye'nin uluslararası alandaki konumu ve bu konumun gerektirdiği tutumlarla birlikte ilerleyen süreçte, yine uluslararası toplumda içine düştüğü durum ve buna karşı geliştirdiği yeni söylemin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin, 1940'ların sonundan itibaren ABD'yle geliştirdiği ilişkilere paralel olarak bağımsızlığını yeni kazanan ve geçmişte sömürgeleştirilmiş ülkeleri ihmal ettiğini söylemek mümkündür. Bu ihmalin ciddi bir şekilde ortaya çıktığı en somut gösterge, Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin yalnız kalmasıdır. Öte yandan Kurtuluş Savaşı'yla birlikte mücadele vererek bağımsızlığını koruyan ülke imajına sahip olan Türkiye'nin yalnızlığını bu açıdan da değerlendirmek gerekmektedir. Sağ siyasetin anlatısında, 1945-1960 döneminin bu açıdan sorgulandığı anlaşılmaktadır. Zira anlatıya göre Türkiye, ortak bağlarının bulunduğu bu ülkeleri ihmal etmiş ve bu ihmalin zararlı sonuçlarıyla karşılaşmıştır. Bu durum, 1960'ların ortalarından itibaren sömürgeleştirilmeden kurtulan ülkelerin hükümet programlarına kadar girmesini sağlamıştır. Üstelik Türkiye, buradaki sorunu daha iyi algılayabilmek adına bu ülkelere iyi niyet heyetleri de göndermiştir. Kıbrıs meselesinde, uluslararası toplumda bir zafiyet olarak karşılaşılan bu durum, sağ siyasetin gündemine girdiği andan itibaren hem geçmişe dönük bir özeleştirisi hem de yer yer gelece yönelik yeni bir paradigma taleplerini de beraberinde getirmiştir.

4.3.1. İhmal Edilen Ülkeler ve Kıbrıs Meselesi

Türkiye'nin dış politikasında, özellikle Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren bağımsızlığını kazanma mücadelesi veren veya bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin ihmal edildiği ve Türkiye'nin Soğuk Savaş ortamında tercih ettiği blok dâhilinde karar mekanizmasını çalıştırdığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin tutumunun, 1960 sonrasındaki gelişmeler için oldukça sorunlu bir ortam yaratacağı anlaşılmaktadır. Öte yandan 1960'lı ve 1970'li yıllar, Türkiye açısından da neo-kolonyalizm bağlamında emperyalizm karşıtı ve bağımsızlıkçı söylemlerin gelişmesine şahitlik etmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi 1960-1980 dönemi, Türkiye'de siyasi ve sosyal yaşamda emperyalizm karşıtlığının ciddi bir şekilde dile getirildiği ve karşılık bulduğu bir dönem olmuştur. Türkiye, politik düzeyde de bunun işaretlerini vermiş ve 1945-1960 dönemine göre daha özerk bir konumda yer almıştır. D.P yönetiminin hemen ardından, 1960 yılında, BM Genel Kurulu'nda, Cezayir'e self-determinasyon tanınması ilk kez desteklenmiştir. 1964'te yaşanan Johnson Mektubu krizine karşı Türk kamuoyunda yaşanan tepkiselliği, 1965'te, Türkiye'nin BM'de ABD'nin Vietnam politikasına karşı çıkması takip etmiştir. Türkiye, yine 1965'te ABD'nin istediği Çok Taraflı Nükleer Güç'e (MLF) katılmayı reddetmiş ve 1967 Savaşı'nda da Arap bloğunu desteklemiş ve bundan sonra da İsrail'e mesafeli durmuştur. 1969'da yapılan OSİA'da, ikili anlaşmaları tek çatıda toplayarak denetime alan ve ayrıca üslerin alan dışı amaçlarla kullanılmasını yasaklayan Türkiye, 1970'ler boyunca ABD'ye rağmen Ege'de Yunanistan'la çatışmış ve 1971'de Üçüncü Dünya ülkelerine yardım programı başlatmıştır. 1974'te, 12 Mart döneminde ABD'nin baskısıyla yasaklanan haşhaş ekimini tekrar serbest bırakan ve aynı yıl, Kıbrıs'a çıkartma yapan Türkiye, ABD'nin Kıbrıs yüzünden koymuş olduğu silah ambargosuna da direnmiş ve 1975'te de ambargo kaldırılmadığı için OSİA'yı feshetmiş ve üslerin kullanımını durdurmuştur. 1976'da tek taraflı bir kararla AET'yle ilişkileri askıya alan Türkiye, 1978 ve 1979'da Bağlantısızlar Hareketi'yle de ciddi bir yakınlaşma politikası izlemiştir.

Türkiye'nin 1960'lar boyunca izlediği politikanın farklı siyasi partiler tarafından takip edilse ve iç politikaya konu olsa da çoğunlukla “bağımsızlıkçı” ve alternatiflere yönelmeye açık, Türkiye'nin mutlak çıkarlarını önceleyen bir politika düzlemi olduğu daha önce de ifade edilmiştir. Özellikle 1960'tan itibaren, 1980'e kadar geçen sürenin neredeyse tamamında sağ partiler ya tek başına iktidar olmuş ya da kendi aralarında koalisyon kurmuş veya bir koalisyonda yer almıştır. Ele alınan dönem, bu açıdan sağ siyasetin söylemler ve izlenen politikalar arasındaki uyumunu değerlendirmek açısından da anlam kazanmaktadır. Ayrıca 1960'ların başından itibaren, Türkiye'nin D.P döneminin aksine bir politika takip etme sürecine girdiği de anlaşılmaktadır. 16 Eylül 1960'da MBK'nin yayımladığı bir bildiriyle ulusal bağımsızlık mücadelelerinin

destekleneceği ve bu yaklaşım bakımından Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Cezayir'in yanında yer alınacağı bildirilmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Türkiye'nin kendisi gibi bağımsızlık mücadelesi veren Cezayir'i desteklemesinin doğal olduğunu belirterek Cezayir meselesinde arabuluculuk yapmak istemiştir. Bu girişime Cezayir olumlu yaklaşırken, Fransa resmi bir yanıt vermemiştir. Öte yandan ele alınan dönemde, askerî yönetimin söz konusu olduğu unutulmamalıdır. Şahin ve Sarı'ya göre 27 Mayıs askerî yönetiminin Üçüncü Dünya ve İslam ülkelerine yönelik izlediği politika Türk dış politikasında yapısal bir değişimden çok söylemsel bir öneme sahip olmuştur. Yani MBK'nin Cezayir meselesindeki tavrı, dönemin Dışişleri Bakanlığı tarafından desteklenmemiştir. MBK, Türkiye'nin Cezayir'i desteklemesinin tarihî bir sorumluluk olduğunu düşünürken, Dışişleri Bakanlığı MBK'nin tavrının Türkiye'yi NATO müttefiki Fransa ile karşı karşıya getirdiğini ve bunun Ortak Pazar'a üyelik gibi konularda sorunlara yol açacağı fikrine sahip olmuştur. Nitekim politik düzeyde ele alınan süreç, 1965 yılında ciddi bir kırılma yaşamıştır. 1965 yılında, Türkiye'nin karşı olduğu 2077 (XX) sayılı karar 5 aleyhte, 54 çekimser ve 47 lehte oyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda onaylanmıştır. Karar, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin herhangi bir müdahale olmaksızın bağımsızlık ve egemenliğini kullanma hakkı olduğunu ve bu minvalde bütün devletleri Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yönelik herhangi bir müdahalede bulunmaktan kaçınmaya çağırmıştır. Bu süreçte en kritik nokta, kararın alınma şekliyle ilgilidir. Karar tasarısı teklifi Bağılantısızlar Hareketi içerisinde yer alan bir grup ülke tarafından verilmiştir. Türkiye, karar tasarısı teklifinin oylaması sırasında yalnız kalmış ve yanında sadece Arnavutluk, ABD, İran ve Pakistan yer almıştır. Türkiye'nin müttefiki olan Batı devletleri de oylama sürecinde çekimser kalmıştır. Bağılantısızlar Hareketi'nden birçok ülke, karar lehine oy kullanmış ve çoğu İslam ülkesi karara çekimser kalmıştır. Böylece Türkiye'nin, hayati konularda ne kadar yalnız kalabildiği ve üstelik bu noktada, geçmişte yaptığı hataların önemli bedellere yol açabildiği anlaşılmıştır (Şahin & Sarı, 2017).

Bu süreç, Türkiye'nin Bağılantısızlar Hareketi'yle iletişim kurma çabalarını da açıklar hâle gelmektedir. 1965'teki kırılmadan hemen önce, 1964 yılında Türkiye, Kahire Konferansı'na "gözlemci" olarak katılabilmek için başvurmuş ancak bu başvurusu kabul edilmemiştir. Talep kabul edilmeyince, Türkiye'nin iki büyükelçisi konferansı dinleyici sıralarından takip etmek üzere gönderilmiştir. 1965 yılındaki BM

oylamasının ardından bu sefer de Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik iyi niyet heyetleri gönderilmiştir. 12 Mart döneminde, Atilla Karaosmanoğlu döneminde başlatılan ve üç yıl süren “Türk Teknik Yardımı Projesi” kapsamında 48 ülkeyi kapsayan bir yardım projesi başlatılmıştır. Son olarak, 1978 ve 1979’da dönemin Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün tarafından ilişkileri geliştirmek için yoğun çaba sarf edilse de bütün bu çabalardan ciddi bir sonuç alınamamıştır. Yine de 1960’ların başından itibaren Türkiye’nin geçmişe dönük bir özeleştirisi başlattığı ve politikalarını da buna göre gözden geçirdiğini söylemek mümkündür.

4.3.2. Bağımsızlıkçı Söylem

Bağılantısızlar Hareketi’nin Türkiye’de siyasete yönelik etkileri yalnızca dış politika yapım ve uygulama süreciyle sınırlı kalmamıştır. Özellikle Soğuk Savaş bağlamındaki iki kutuplu düzene karşı “üçüncü yol” iddiasıyla ideolojik bir yaklaşımın dış politikadaki yansımalarını takip edebilmek adına, Bağılantısızlar Hareketi’nin konumu önem taşımaktadır. Bu açıdan, Bağılantısızlar Hareketi’ne yönelik ilgiyi yalnızca Kıbrıs meselesi bağlamında bir özeleştirisi olarak değerlendirmek anlatıyı değerlendirmek adına yetersiz kalmaktadır. Sağ siyasette, özellikle kapitalizm ve sosyalizm arasındaki üçüncü yol iddiası bakımından Üçüncü Dünya ülkelerinin konumu önem taşımaktadır. Dönemim CKMP Milletvekili Muzaffer Özdağ, Atatürk’ün emperyalizme karşı mücadelesine atıfla Türkiye’nin dış politikasındaki bağımsızlıkçılığın zorunluluğunu Üçüncü Dünya ülkelerine yaptığı atıfla açıklamaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966b):

... Türkiye’yi Lozan kurdu. Lozan’dan hareket edilmezse, Misakı Millî bilinmezse, Misakı Millî taşılırsa, dış politika mihverinden çıkar. Arkadaşlar, İnkılâbımızın, dış politikamızın felsefesi üzerine geliyoruz. Muhtelif vesilelerle de ifade edildiği gibi, Türk İstiklâl Savaşı Batılı kapitalist-emperyalizme karşı, Batılının dünya hegemonyasına kargı girişilmiş ve zafere ulaştırılmış ilk millî kurtuluş hareketidir... Türk millî kurtuluş hareketinin cereyan ettiği çerçeveyi de aşarak evrensel bir mana ve tesir kazanmasının sebebi budur. Savaşımız fiilî hedefleriyle millî mana ve tesirleriyle evrenseldir. Mustafa Kemal bu durumu şöyle ifade eder: “Anadolu ve müdafaasıyla yalnız kendi hayatına ait bir vazifeyi ifa etmiyor, belki de bütün Şark’a müteveccih hücumlara bir set çekiyor. Efendiler, bu hücumlar elbette kırılacaktır, bütün tasallutlar mutlak nihayet bulacaktır. İşte ancak o zaman

Garp'e ve bütün cihanda hakiki sükûn, hakiki refah ve insaniyet hüküm sürebilecektir." Mustafa Kemal, Afrika Milletleri için de şöyle diyor: "Anadolu bütün Asya'nın, bütün mazlumlardan dünyasının zulüm dünyasına doğru ileri sürdüğü bir vaziyette bulunmaktadır." Mustafa Kemal Üçüncü Dünya'nın doğuşunu müjdeliyor. Şark'tan şimdi doğan güneşe bakınız: "Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum, hürriyet ve istiklâl kavuşacak pek çok kardeş millet var. Zulüm ve istibdat ve sömürgecilik bütün yeryüzünde er geç yıkılacaktır." (s.252)

Özdağ'ın çıkış noktası, ele alınan dönem itibarıyla kapitalizm ve sosyalizm arasındaki alternatif önerilerin ve söylemlerin yükseldiği, "üçüncü yol" vurgularının güçlendiği bir ara dönemi işaret etmesi bakımından önem taşımaktadır. Zira 2. Dünya Savaşı'nın başından itibaren Batı yanlısı bir dış politika izleyen Türkiye'de, 1960'lı yılların başından itibaren yeni politika önerilerinin görülmesi ve dile getirilmesi söz konusudur. Özdağ, CKMP'nin doktrin olarak gelişimine paralel bir şekilde dış politikada da alternatif bir yol önermektedir. Bunu yaparken, tarihî bir temellendirmeye Kurtuluş Savaşı'nı örnek göstermiş ve 1. Dünya Savaşı sonrasında oluşan düzeni Atatürk'e atıfla "zalimlerin dünyası" olarak tanımlamıştır.

Özdağ'ın emperyalizm karşıtlığındaki ideolojik vurgular, yeni bir dış politika önerisiyle birlikte Doğu ve Batı arasında Türkiye'yi merkez olarak konumlamaya çalışan, Kemalizm'i bu merkezin tarihî ve itici gücü olarak yerleştiren bir yaklaşımın da ürünüdür. Sağ siyasetin farklı dinamiklerinde de ortaya çıkan "kendine yetebilirlik" ve "millîlik", dış politikada da Üçüncü Dünya ülkelerine yaklaşan bir öneriyi ortaya çıkarmaktadır. Özdağ, bir milletin dış politikasını kendi imkânlarıyla tayin ettiğini ifade ederken, bu imkânların kanuniyetinin korunduğunu, gelişmelere ve değişmelere göre uyarlamaların yapıldığını belirtmektedir. Ancak Üçüncü Dünya'nın uzağında kalmak, Türkiye'nin 1945 sonrası dış politikasına dair ciddi bir eleştiri kaynağıdır:

Üçüncü Dünyanın doğuşuna bigâne kalınması da mazur görülemez, özellikle bu oluşuma karşı çizgi ve politika da bulunmak, Türkiye'nin menfaatleri ile uyuşamazdı, bu oluş felsefesini inkâr olurdu. Türkiye'nin bugünün ve yarının dünyasındaki mevkiini tehlikeye düşürürdü, düşürmüştür. Birleşmiş Milletler'de neden yalnız kaldığımızı dikkat nazarlarınıza arz etmek isterim, İkinci Cihan Harbi'nden sonraki devrede olayların ve gelişmenin hızı Türkiye'yi yönetenlerin idrak ve intibak kabiliyetlerini aşmıştı. Türkiye, Üçüncü Dünya'ya karşı oldu, bu

dünyayı unuttu, Üçüncü Dünya da Türkiye'yi unuttu. Dışışleri teşkilâtımız gelişen dünya şartlarına göre kurulup geliştirilemedi. Arkadaşlar, dış teşkilâtımızı detaylarıyla bilmek, değerli temsilcilerini tanımak durumundayız. İftihar edeceğimiz kıymetleri tanıyoruz. (s.254)

Özdağ'ın eleştirilerinde, kurumlara yönelik ciddi bir tepkinin de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Dışışleri teşkilâtı bir bütün olarak yetersiz bulunmakla birlikte; Türkiye'nin uluslararası alandaki temsilcileri de başarısız kabul edilmiştir. Benzer bir kurumsa eleştiri, MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'dan (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965e) ve CKMP'li Rifat Baykal'dan da gelmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966e):

Dış politikamız daha evvel temas ettiğimiz zarflardan derhâl kurtarılmalı ve gelişen dünya şartlarına uygun düşecek bir revizyona tabi tutulmalıdır. Dâhil bulunduğumuz ittifaklar çerçevesinde şahsiyetli ve müstakil bir politika takip olunmalıdır. Böylece başkalarının peyki gibi gözükmekten kurtulmalıyız. Kaderimizi şu veya bu millete değil; prensipler ve her şeyden evvel kendi gücümüze bağlamalıyız. Tarihimizden, bulunduğumuz mevkiden ve sahip olduğumuz büyük askerî güçten aldığımız kuvvetle dış politika sahasında hareketli ve tesirli bir rol oynamaya başlamalıyız. Müstemlekeci milletler lehine takip ettiğimiz politika yüzünden kendimizden uzaklaştırdığımız milletlerin dostluklarını tekrar kazanmaya çalışmalıyız. Bu yeni ve dinamik politikayı yürütecek Dışışleri teşkilâtını da bu yükü taşıyacak bir bünyeye kavuşturmalı ve gerekli reorganizasyonu süratle yapmalıyız.

Kardeş Müslüman devletlerle olan münasebetlerin iyi bir şekilde ayarlanması ve yaklaşılması, çoğu Müslüman olan üçüncü dünya devletlerinin genç yöneticileri, sömürgeci devletlere karşı ilk istiklâl savaşını yapan Atatürk'ü büyük bir lider olarak tanırlar ve kıymetlendirirler. Bu devletlerle olan münasebetlerimizi bu açıdan değerlendirerek çok yakın dostluklar kurmalı, bunu beceremeyen ve gerekli gayreti gösteremeyen hariciyeciler hakkında tedbir alınması gereklidir. Arap devletlerini kaybetmek pahasına körü körüne desteklediğimiz ve fakat mukabilinde lehimize oy kullanmayan İsrail'le olan münasebetlerimizin bir daha gözden geçirilmesi... (s.579)

İslamiyet ve Atatürk'ün önderliğindeki Kurtuluş Savaşı gibi imgeler ve değerler, Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkileri temellendirme noktasında sağ siyaset tarafından

daima gündeme getirilen ve kullanılan araçlar olmuştur. Bu araçlar, iktidarda veya muhalefette olma hâlinde bağımsız olarak siyasi aktörler tarafından kullanılmış ve Türkiye'nin uluslararası toplumda, başta Kıbrıs olmak üzere haklı mücadelesine dair vurguların da arka planını oluşturmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, sömürgecilik zihniyetine karşı zamanın çok zorlu şartları içerisinde, parlak bir mücadelenin ilk örneğini vermiş olan Türkiye'nin, insan haysiyeti ile bağdaşmayan emperyalizm ve neo-kolonyalizm gibi olguların tarihe karışmakta olmasından büyük memnuniyet duyduğunu aktarmaktadır. Çağlayangil, bu ülkelerle ilişkileri geliştirmekte kararlı olduklarını da ifade etmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1966c). AP'li Fethi Tevetoğlu ise Mustafa Kemal Türkiye'sini 20. yüzyılın başında her çeşit emperyalizme karşı mücadelenin ideal örneği olarak tanımış bu anti-emperyalist, anti-kolonyalist ve önemli bir kısmı da Müslüman olan ülkelerin Kıbrıs konusundaki tutumlarını sorgulamaktadır. Tevetoğlu, Türkiye'nin geçmişte izlediği hatalı politikaların bir protestosu ve tepkisi olarak bahsi geçen ülkelerin tutumlarını değerlendirmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1966a). MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı da Üçüncü Dünya ülkeleri konusunda Türkiye'nin geçmişteki politikalarına dair eleştirilerde bulunmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965e):

... Bugün Türkiye'nin karşılaştığı manzara ve hak yolunda yalnız kalışı bu acı hakikatin bir ifadesi değil midir? Aynı gaye ve prensipleri benimseyen dost ve müttefiklerimizin dış politikanın tatbikatında farklı yollar takip ettikleri bir vakıadır. Menfaatlerinin ve özel durumlarının zaruri kıldığı bu farklardır ki o devletlerin dış politikalarına şahsiyet ve hayatiyet kazandırmaktadır. Bu gerçeğe rağmen, Türk hükûmetleri, vaktiyle mazlum milletlere hürriyet yolunda rehber ve misal olduğumuzu unutarak, her meselede müttefiklerimizin ağzına bakmış ve onları memnun etmek düşüncesiyle, prensiplerden ve şahsiyet şartlarından uzak kalmışlardır. Geçmişte bu mevzudaki uyarılarımızdan da maalesef istifade edilmemiştir. Böylece, 'Türkiye haklının ve zayıfın değil, kuvvetlinin ve zengininin dostudur' kanaatinin doğmasına sebep olmuştur. Bu tutum, dış itibarımız için en büyük darbe olmuştur. Yıllardan beri dostluk, ittifak ve insan hakları edebiyatı ile uyutulmuş olan Türkiye'nin bugünkü yalnızlığı artık herkesin gözünü açmalı, işlenen hatalardan ders alınarak dış politikada yeni bir tutum ve davranış içine girilmelidir. Öyle ki kimse bizi başkasının gölgesi saymamalı, Türkiye'nin dostluk

ve ittifakını kaybetmek endişesi insani prensiplerden ziyade çıkarlarına bağlı olan müttefiklerimizin ve sözde dostlarımızın içlerinde yaşmalıdır. (s.14-17)

1960'ların bağlamında, sağ siyasette henüz temsil imkânı bulamayan MNP/MSP çizgisi ile MHP'nin henüz CKMP olarak varlık alanı bulması haricinde, MP'nin Üçüncü Dünya ülkelerine dair etkili bir söylem geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bu konuda, MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı haricinde diğer MP'li aktörlerin de kamuoyunda konuyla ilgili gündem yarattığı anlaşılmaktadır. MP'li Mansur Güzelsoy'un (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1966e) ve Ahmet Bilgin'in bu konudaki konuşmaları, hem geçmişe dönük ciddi bir eleştiriyi hem de gelecek açısından keskin dış politika önerilerini içermektedir:

Türkiye her geçen gün siyasi, iktisadi kişiliğini kaybederek bir kuvvet bloğunun âdeta bir gölgesi hâline gelmiştir. Oysa dünyada devletlerarası hukuk yeni bir anlayışa göre ayarlanmakta, bu anlayış her millet için ileri bir sosyal düzen emretmekte ve bunların yerine getirilmesini bütün milletlerin kendi işi saymakta ve milletlerarası münasebetler bu anlayışa göre değerlendirilmekte, muahedeler bu anlayışa göre yürürlükte kalmakta veya düşmektedir. Birleşmiş Milletler'de devletler yeni çözümler getirmek, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'nde yapıcı karar suretleri hazırlamak için hummalı bir faaliyet gösterirlerken Türkiye kurtuluş savaşlarını yapan devletlerin lehine elini kaldırmak şöyledursun, çekimser kalmak basiretini dahi gösterememiştir. "İstikbal görülemediğinden" vaktiyle destekleyemediğimiz haklı ve zayıf milletler bugün Birleşmiş Milletler'de, Kıbrıs mevzuunda birer devlet olarak karşımıza çıkmışlar, aleyhimizde oy kullanmışlar veya çekimser gözükererek hazırlanan tertibin hedefine ulaşmasına yardımcı olmuşlardır. Bu defa da onlar bizi haklı dâvamızda yalnız bırakmışlardır. Ezilen milletleri, hatırları için yalnız bıraktığımız ve menfaatlerine hizmet ettiğimiz kudretli müttefiklerimiz ve dostlarımız ise çekimser rey kullanma oyununun gölgesine sığınmışlar ve bu yalnızlığın cezasını bizimle paylaşmak faziletini dahi göstermemişlerdir. Bu acı gerçek bizim için hiddetten ziyade bir ibret kaynağı olmalıdır. Henüz milletin ve meclisin meçhulü olan ikili antlaşmalar gözden geçirilmeli, Amerika'ya verilen üstlerin statüleri beynelmilel normlara icra edilmeli ve bu üsler üzerinde hâkimiyet hakkımıza uygun düşecek ve emniyet ihtiyacımıza cevap verecek murakabe ve kontrol imkânı sağlanmalıdır. Müstemlekeci milletler

lehine takip ettiğimiz politika yüzünden uzaklaştırdığımız milletlerin dostluklarını tekrar kazanmaya çalışmalıyız.

Türk milleti, vaktiyle mazlum milletlere hürriyet havasında rehberlik etmişken, bilahare bu hakikat unutulmuş ve lüzumsuz yere birçok meselelerde aleyhlerine oy kullanılmıştır. Bu da hariciyemizin hatalarından biridir. Bunun sebebini izah mümkün değildir. Biz daima hüsnüniyetle hareket ederek, iyi komşuluk münasebetlerini devam ettirmek bizim için pek kolayken, aksi istikamet tercih edilmiş ve mümkün hasmane hareketler ne ise, hepsi yapılmakta kusur edilmemiştir. Bu suretle dostlarımız düşman yapılmış, düşmanlarımızdan da hiçbirisini dost yapmaya muktedir olamamışız. Kıbrıs dâvamızın Birleşmiş Milletler'deki müzakeresinde bize verilmiş olan reyler, bu iddiamızın canlı bir misalini teşkil eder. Bu maruzatımızla anlaşılmış oluyor ki yakın komşularımızı gücendirmek bizim için hiç de hayırlı bir iş olmamıştır. Bu kadar menfi hareketlerimize rağmen bu ülkeler halkının tarihe dayanan dostluk bağları zedelenmiş, fakat kopmamıştır arkadaşlarım. (s.580-582)

Bağılantısızlar Hareketi, 1960'ların ortalarından itibaren resmi olarak hükûmet programlarında da yer almaya başlamıştır. Ancak bu programlarda, doğrudan "Bağılantısızlar Hareketi" kavramının kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bağımsız isimlerle birlikte Başbakanlığını Suat Hayri Ürgüplü'nün yaptığı ve AP, YTP, CKMP ve MP'den oluşan 29. Hükümet'in programında, Afrika kıtasında yaşanan bağımsızlık hareketlerinin çağın en önemli siyasi hareketlerinden birini teşkil ettiği aktarılmaktadır. Hükûmet, sömürgecilik siyasetinin tarihe karışmasını ve Afrika milletlerinin bağımsızlıklarına kavuşarak "hür milletler ailesine" katılmalarını sevinçle karşıladıklarını açıklamaktadır. Gerek Afrika gerekse Asya ülkelerinin her türlü dış etkidenden uzak kendi benliklerini geliştirmelerinin ve ekonomik refahlarının önemine dikkat çekilirken, "Esaret altındaki milletlere gerçek hürriyet ve bağımsızlık mücadelesinin ilk örneğini vermiş olan Atatürk Türkiye'sinin bu dost memleketlerdeki müspet etkileri ve hatıraları bu istikametteki çalışmalarımızda bizim için kıymetli bir mesnettir" ifadeleri kullanılmıştır. AP'nin tek başına iktidar olduğu 30. Hükümet programında ise Arap ülkelerinin haklı ve meşru taleplerine Türkiye'nin destek olacağı aktarılmış, Türk Milleti'nin bağımsızlık mücadelelerinin ilkinin vermiş bir millet olarak Asya ve Afrika'daki ülkelerin bağımsızlığa kavuşmalarını derin bir sevinçle karşıladığı belirtilmiştir. Hükümetin, müstemlekecilğin tamamen tamamen

tasfiye edilmesini ve insan haklarıyla bağdaşmayan ırkçılığın ortadan kaldırılmasını tamamen desteklediği de ifade edilmiştir. Programda, bütün Asya ve Afrika ülkeleriyle BM Yasası ve Bandung Konferansı prensiplerine sadık olarak dostluk ilişkilerinin geliştirileceği ve bu ilişkilerin kuvvetlendirileceği de yer almıştır. Ayrıca sömürgeciliğin tasfiyesi noktasında Asya ve Afrika ülkeleriyle görüş birliği ve ortak çalışma hâlinde olduğu da aktarılmıştır (Dağlı & Aktürk, 1988).

Sömürgeleştirilmiş ülkelerin bağımsızlıklarını kazanma süreci, 1945 sonrası Türkiye'nin politik pozisyonu da dikkate alındığında Türkiye açısından yeterli ilgiyi ve alternatif yaklaşımı görmemiştir. 1960 sonrasındaki neo-kolonyalizm tartışmaları ve sömürge ülkelerinin bağımsızlık süreçleri, bu ülkelere yönelik ilgiyi arttırırken, uluslararası ilişkilerdeki teorik gelişmelere de katkı sunmuştur. Bunun uluslararası siyasette de yansımaları olmuştur; esas olarak Türkiye de böyle bir yansımanın ardından bu ülkelere yönelik yeni bir çalışma süreci başlatmıştır. Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin yalnızlığı, sağ siyasette de geçmiş dönemdeki tutumlara ve politikalara yönelik eleştirel bir süreç başlatmış, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere yönelik yeni yaklaşımlar için çağrı yapılmıştır. Bu çağrılarının bir kısmı, Kıbrıs meselesinde görüldüğü gibi dış politikada çıkar sağlama hedefine odaklanırken bir kısmı da ideolojik bir arka plan barındırmaktadır. Özellikle Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'yla verdiği bağımsızlık mücadelesi ve İslamiyet'in ortak bir değer olarak bu ülkelerin bir kısmı tarafından benimsenmesi, ortak temeli sağlayan en güçlü unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Buna karşın "Üçüncü Dünyacılık", ciddi bir ideolojik veya politik öneri olarak kurumsal bir düzeyde savunulmamıştır. Bahsi geçen ülkeler, ele alınan dönemdeki dış politika şartları dâhilinde manevra alanını genişletmek ve uluslararası toplumda sayısal etkinlik sağlamak bakımından ciddi bir alternatif olarak görülmüştür.

Bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere yönelik anlatı, yine Soğuk Savaş koşullarında şekillenmiş ve buna göre gelişme göstermiştir. Anlatı unsurlarından ortam, Soğuk Savaş koşullarında bloklar arası rekabetin yaşandığı, Bağlantısızlar Hareketi'nin yükseldiği ve dekolonizasyon süreciyle Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandığı bir döneme işaret etmektedir. Anlatının karakterlerinden kahraman, Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk'tür. Kötü karakter; emperyalist Batılı güçler ve sömürgeci devletlerle ifade edilirken, kurbanlar geçmişte Batı tarafından sömürgeleştirilmiş ve bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler, iç düşmanlar ise geçmişte yanlış dış politika izleyen hükümetler olarak anlatıda yer almıştır. Olay örgüsü değerlendirildiğinde,

anlatının başlangıcı Türkiye'nin 1945-1960 döneminde Batı yanlısı politikalar izlemesine dayandırılmaktadır. Oysa ki Kurtuluş Savaşı bir milli mücadele olarak sömürgeleştirilmiş milletlere ilham kaynağı olarak değerlendirilmiş ancak geçmiş hükümetler bunu değerlendirememiştir. Bağlantısızlar Hareketi'nin ortaya çıkışı ve özellikle Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin uluslararası alanda yalnız kalmasıyla, sağ siyaset geçmiş politikaları sorgulamaya başlamış ve daha geniş kapsamda bir özelleştiri de yapmıştır. Böylece geçmişte sömürgeleştirilmiş Üçüncü Dünya ülkeleriyle yaklaşma çabaları başlamıştır. Anlatının etik/ahlaki boyutu, emperyalizme ve sömürgecilğe karşı mücadele çerçevesinde şekillenmiştir. Bağımsızlık ve self-determinasyon hakkının savunulması, İslami değerlere ve tarihsel bağlara sahip çıkma ve Türkiye'nin çıkarlarını gözetken bağımsız dış politika izleme gerekliliği de yine etik/ahlaki boyutta bulunan unsurlardır.

Sağ siyasetin bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere dair baskın anlatısı, emperyalizme karşı mücadelenin öncü ülkesinin Türkiye olduğu temelinde şekillenmiştir. Buna göre Türkiye, Kurtuluş Savaşı ile emperyalizme karşı ilk başarılı mücadeleyi vermiştir. Atatürk, bağımsızlık mücadelesi veren tüm ülkelere örnek olmuştur. Ancak geçmişte izlediği Batı yanlısı politikalardan dolayı Üçüncü Dünya ülkelerinden uzaklaşmıştır. Bu noktada Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin uluslararası alanda yalnızlığını göstermiştir. Neticede Türkiye, İslami ve tarihsel bağlarını kullanarak Üçüncü Dünya ülkeleriyle yeniden yakınlaşmalıdır. Bu konudaki karşı anlatı ise “pragmatik dış politika ihtiyacı” vurgusuyla ifade edilmektedir. Buna göre Türkiye'nin Batı yanlısı politikaları Soğuk Savaş koşullarında zorunlu bir tercihtir. Üçüncü Dünya ülkeleriyle yaklaşma çabaları ideolojik değil pragmatik bir amaç taşımaktadır. Kıbrıs meselesinde destek arayışı, bu yaklaşmanın asıl sebebidir. Bu açıdan İslami ve tarihsel bağlar abartılmamalı, karşılıklı çıkarlar ön planda tutulmalıdır. Türkiye, bloklar arası dengeli bir politika izlemelidir. Neticede meta anlatı, dış politikada tarihsel bağlar ve Türkiye'nin konumu çerçevesinde bağımsız ve güçlü Türkiye'nin inşa edilerek dış politikada etkinliğini arttırması üzerine kurulmuştur.

5. SAĞ SİYASETİN İÇ POLİTİKADAKİ EMPERYALİZM KARŞITLIĞI: EKONOMİK VE KÜLTÜREL EMPERYALİZM

Türkiye’deki emperyalizm tartışmalarının dış politikadaki yönü, 1960-1980 dönemi itibarıyla Türkiye’ye yönelik dışarıdan her türlü müdahale ihtimaline karşı kapsamlı bir anlatıyı ve iktidarda olan partilere göre de söylemleri ve tutumları içermektedir. Dış politika, uluslararası ilişkilerdeki konum itibarıyla da emperyalizm söyleminin en çok kullanıldığı alan olarak siyasi söylemde önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan dış politikadaki gelişmelerin Türkiye’de emperyalizme karşı söylemi beslediği ve özellikle ele alınan dönem itibarıyla bu beslenmenin yoğunlaştığı görülmektedir. Öte yandan Türkiye’deki emperyalizm karşıtlığı ve bunun sağ siyasetteki dinamikleri değerlendirildiğinde, geniş bir alan içerisinde Türkiye’nin dinamiklerinden kaynaklanan içsel faktörlerin ve yansımaların da olduğunu söylemek mümkündür. Buradaki içsellik, Türkiye’nin tarihî gelişim süreciyle temellenirken, emperyalizmin ekonomik boyutunu da kapsamaktadır.

Emperyalizmin, “istila” veya “işgal” anlamları bağlamında dış bir müdahaleyi tanımlamakla birlikte esas olarak ekonomik bir karşılığı söz konusudur. Yani emperyalizm, ekonomik bir “yağma” ve sömürme anlamlarıyla birlikte, ekonomik egemenliğe doğrudan bir müdahale anlamına da gelmektedir. Bu açıdan, özellikle 1960-1980 dönemindeki emperyalizm tartışmalarında ekonominin de ciddi bir konumu söz konusu olmuştur. 1970’lerin başından itibaren Türkiye’de yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar ve petrol krizi gibi olaylar, somut vakalar olarak Türkiye’deki ekonomik emperyalizm tartışmalarını tetikleyen faktörler olmuştur. Bununla birlikte Ortak Pazar ve Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun konumu gibi kurumlar ve süreçler de bu tartışmaların yaşanmasına ortam hazırlamıştır. 1960’larda, solun farklı fraksiyonlarında gelişen alternatif ekonomi modelleri ve özellikle CKMP/MHP çizgisinde takip edilebilen kapitalizme ve sosyalizme karşı üçüncü bir yol önerisi, yine emperyalizm tartışmalarını destekleyen faktörlerden olmuştur.

1960-1980 dönemindeki emperyalizm tartışmalarının odaklandığı temel başlıklardan birisi de kültürel yaşam olmuştur. Sanayileşme süreciyle birlikte kırdan kente göçün artması, gettolaşma ve ideolojik hareketlerle birlikte düşünce hayatındaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de yoğun bir şekilde “yozlaşma” tartışmalarının yaşandığı ve bu tartışmaların her alanda var olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, Türkiye’deki entelektüeller arasında yaşanan bir tartışma olmaktan öte siyasi düzlemde de karşılık bulmuş ve toplumsal bir sorun olarak ele alınmıştır. Kültür emperyalizmi, kültür hayatının her alanındaki gerilemenin ve başkalaşmanın temel sebebi olarak kötülenmiş ve sağ siyasetin odaklandığı temel faktörlerden olmuştur. Türkiye’deki millî eğitim problemi, toplumu etkileyen yayınların niteliği ve özellikle “Batı özentiliği” noktasında ciddi tepki alanları oluşmuştur. Bir başka dikkat çekici nokta olarak, gençliğin içinde bulunduğu siyasal şiddet ortamının temel gerekçeleri de yine kültür emperyalizmi etrafında şekillenen “manevi buhran” etrafında temellendirilmiştir.

Ekonomik emperyalizm ve kültür emperyalizmine dair tartışmalar ve bu alandaki emperyalizm karşıtlığı, bu çalışmada dış politikadaki gelişmelerden bağımsız olarak içsel faktörler ve iç politika dinamikleriyle temellendirilmiştir. Zira ekonomik emperyalizm, Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlarda iç ekonomik dinamiklerle ve şartlarla bağdaşırken konunun siyasi yönünden farklı olarak ekonomik bir bağlamla temellendiği anlaşılmaktadır. Ancak bu noktada, ele alınan dönemde, dünyada yaşanan ekonomik gelişmelerin ve özellikle ambargo başta olmak üzere Türkiye üzerindeki baskıların da etkili olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu açıdan çalışmanın bu kısmında, ekonomik emperyalizme karşı ideolojik ve politik tutumlar ve sağ siyasetin bu konudaki tutumu değerlendirilecektir. Kültür emperyalizmi ise “yabancı” etkisine karşı temel olarak iç dinamikler etrafında şekillenen bir konu başlığıdır. Özellikle sağ siyasetin milliyetçi ve muhafazakâr kesimlerinin ciddi bir tepki gösterdiği konunun tarihî temelleri de bulunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye’de Batılılaşmaya dair gelişmelerin “yozlaşma” yaratan yönleri, 1960-1980 dönemine kadar uzanan tarihî bir anlatının gelişimini sağlamıştır. Kültür emperyalizminin ciddi bir tehdit olarak algılanması, “öze dönüş” ve “millileşme” vurgularının da daha rahat ve somut bir şekilde kullanılabileceği, rahat bir söylem alanı yaratmıştır. Çalışmanın bu kısmında, dışsal faktörlerin etkisiyle şekillenen ve iç dinamiklerle temellenen kültür emperyalizmine ve ekonomik emperyalizme dair sağ siyasetin oluşturduğu anlatı değerlendirilecektir.

5.1. Kùltür Emperyalizmi ve Tùrkiye

Kùltür emperyalizmi, Tùrkiye’deki emperyalizm tartişmaları içinde dùřünce alanına ve entelektùel dÙzeeye yùnelik bir tartişma hattı gibi gùrùlmekle birlikte toplumsal yaşamdan ve tarihî gelişim seyrinden beslenen, yani hem geçmişe dayanan hem de aktùel gelişmelerle i içe olan bir kavramdır. Kùltür emperyalizmi tartişmalarının farklı konularda ve başlıklarda i içe geçmişliği, geniş bir inceleme alanını da beraberinde getirmektedir. Bu inceleme alanının en yoğunlaştığı nokta, ele alınan dÙnem olan 1960-1980 arasındaki gelişmelerin temellerinin geçmişe dayandırılması ve özellikle Cumhuriyet dÙnemindeki kùltür hareketlerinin ciddi bir eleştiriye ve sorgulamaya tabi tutulmasıdır. Bu açıdan Tùrkiye’de sağ siyaset çerçevesinde gelişen kùltür emperyalizmi incelemelerinde polemiğe ve hesaplama dayalı bir üslup, özellikle dinî yaşama dayanan manevi vurgular ve her alandaki “öze dÙnüş” arayışı var olmaktadır.

Kùltür emperyalizmi tartişmalarının sağ siyasette gündem olmasının arka planında, ele alınan dÙnem itibarıyla Tùrkiye’de sağa egemen olan milliyetçi ve muhafazakâr anlatının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlatı, özellikle Osmanlı’nın son dÙnemindeki “Batılılaşma” tanımlamasından ve tartişmalarından başlayarak Cumhuriyet dÙmine uzanan ve oradan da ele alınan dÙneme kadar gelişen kapsamlı bir “yabancı” ve “dış” etkiyi hedef almaktadır. Taklitçilik, yabancılaşma, millî şahsiyetten uzaklaşma gibi sorunlar, kapsamlı ve uzun bir geçmişe dayanan yozlaşmalar olarak birer tehdit unsurudur. Bu tehdit unsurlarını taşıyan ana dinamiklerden birisi de “gayri millî” eğitim sistemiyle yetişen ve halktan tamamen koparak millî bünyeye derin hasarlar veren, “aydın” olarak tanımlanan kişilerdir. Aydınlar, medya ve yayın kuruluşlarında, ön planda yer tutarken, toplumun kùltüründen, harsından ve gerçeklerinden tamamen uzak bir şekilde yaşamakta ve milleti de bu noktada yanlış yönlendirmekte ve etkilemektedir. Bu açıdan “millî eğitimin millîliği” konusu, sağ siyasetin dÙzenli olarak vurguladığı konu başlıklarından biri olmuştur. Ayrıca bu vurgunun bir diğer nedeni de ele alınan dÙnem itibarıyla Tùrkiye’de gençliğin geldiği durumdur. Üniversiteye kadar gelen eğitim yetersizliğinden ve Türk millî kùltürüne uzaklığından şikâyet eden sağ siyasetin aktùrleri, gençliğin bir tür “buhran” geçirdiğinden yakınırken bu buhran hâlinin sonucu olarak da şiddet olaylarının ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu açıdan Tùrkiye’deki kùltür emperyalizmi tartişmalarında, özellikle sağ siyasetin anlatısında

gençliğin özeli bir konumu bulunmaktadır ve bu konum, düzenli olarak hedef alınan ve yabancı istilasına her anlamıyla maruz kalan gençliğin millî eğitim ve millî kültürün her türlü aracını kullanarak kurtarılmasına dayanan bir söylemi geliştirmiştir.

1960-1980 dönemi, dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de kitle iletişim araçlarının gelişimine ve Türkiye’deki farklı bölgelerde yaşayan çok geniş kesimlere, hızlı bilginin ulaşmasına şahitlik etmiştir. Bu açıdan medyanın ve yayınların öneminin daha önceki dönemlere göre oldukça arttığı bir dönem söz konusu olmuştur. Bu durum, toplumun ne izlemesi, dinlemesi veya okuması gerektiğine dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kültür emperyalizmi, yabancı etkisi veya yozlaşmaya dair tartışmalar, toplumun karşısına neyin çıkarılıp neyin çıkarılmaması gerektiği noktasından hareketle, aslında toplumsal yaşamdaki gelişmelere de ciddi ölçüde nüfuz etmiş ve tartışma alanını genişletmiştir. Gündelik yaşamdaki sıradan alışkanlıkların veya davranışların değişmesi, böyle bir bağlamda kültür emperyalizmi tartışmalarını derinleştirirken düşünce dünyasının da konuyla ilgili daha aktif ve yönlendirici olabilme hususlarını beraberinde getirmiştir. Öte yandan kültür emperyalizmi tartışmalarındaki “yabancı” varlığı, kapsayıcı bir kavram olarak “millî haysiyet”, “millî şahsiyet” ve “kökleri geçmişe uzanan milli varlığa” karşı bir düşman olarak betimlenmiş ve kültür hayatında görünür, somut ve net bir varlığa işaret etmektedir. Bu noktada, kültür hayatına yabancı müdahalelerin Soğuk Savaş’ın iki kutuplu ortamını yansıtmaktan çok geniş ve derinlikli bir müdahale alanı içerdiğini söylemek de mümkündür. Yani kültür emperyalizmi yalnızca ABD/Kapitalizm veya SSCB/Sosyalizm ekseninde değil; çok daha geniş ve uç boyutta bir “gayrı millîlik” tanımını içermektedir. Örneğin MHP’li Mehmet Tahir Şaşmaz, “bozkurt” heykelini gördüğünde ürperen fakat Afrodit heykelini büyük bir övünç sembolü olarak en gösterişli alanlarda sergileyen aydın tipinden şikâyet ederken, millete ve devlete yabancılaştırmanın kapsamının genişliğini de ifade etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1979b). Yani sağ siyaset açısından millî varlığa yönelik yabancı müdahalelerin, kültür emperyalizminin araçları olarak geniş, kapsamlı ve toplumsal yaşamın her alanında görülebildiği ve bunlarla mücadele edilmesi gerekliliği belirtilmektedir.

Kültür emperyalizmi tartışmalarının genişliği ve niteliği, özellikle 1960-1980 dönemine damga vuran bir olgu olarak ciddi bir inceleme alanını ortaya çıkarmaktadır. Bir diğer önemli nokta olarak, daha önce de ifade edildiği gibi kültür emperyalizmine

dair temel tanımlamalar ve yaklaşımlar, sağ siyasetteki aktörlerden ziyade 1950’lerden itibaren resmi tarih anlatılarına karşı milliyetçi ve muhafazakâr düşünce dünyasından gelmiştir. Esas olarak Türkiye’deki millî eğitim sistemindeki aksaklıklar ve sorunlara dair tartışmalar uzun bir geçmişe dayansa da kültür emperyalizminin bu noktadaki konumu ve rolü ele alınan dönem itibarıyla gündeme gelmiştir. Yalnızca bir istisna olarak, kültür emperyalizmi kavramını Türkiye’de ilk kez kullanan isim olan Osman Yüksel Serdengeçti (Çelik, 2021) sağ siyasete ve düşünce dünyasına hâkim olan genel görüşü ve söylemi aktarması bakımından önem taşımaktadır. *Serdengeçti* dergisinin Şubat 1950 tarihli 9. sayısında, Osman Yüksel Serdengeçti, kalelerin dıştan değil çoğunlukla içten yıkıldığı örneğinden hareketle iç sarsıntılara ve çöküşlere vurgu yaparak kültür emperyalizmini dış etkilerle gelişen fakat esas olarak içte yarattığı görülmez gücüyle etkisini gösteren bir olgu olarak temellendirmektedir. Türk tarihinden de örnekler veren Serdengeçti, ırkın başlı başına bir şey ifade etmediğini ve Macarların ya da Bulgarların soy itibarıyla Türk oldukları hâlde yabancı dinlerin ve kültürlerin etkisi altında kalarak benliklerini kaybettiklerini belirtmektedir. Hatta Serdengeçti’ye göre Osmanlı, elde ettiği topraklarda hiç kimsenin diline, dinine ve adetlerine karışmadığı için Hristiyan cemaatlerin ayrı ayrı birer devlet hâline geldiklerini de savunmaktadır. Serdengeçti, Cumhuriyet dönemine dair resmi tarih anlatısına yönelik kapsamlı eleştirilerin ilk örneklerinden birini sergileyerek; Türk Milleti’nin kendi ruhunu, kendi tarihini ve kendi imanını ayaklar altına aldığını, Avrupa’nın bilim ve teknikten önce adetleri, zevkleri, batılları, baloları ve sololarıyla girdiğini dile getirmektedir. “Siyasi müstevlilere kapadığımız kapıları kültür istismarcılarına, manevi emperyalizme karşı arkasına kadar açtık” diyen Serdengeçti, toplumsal yaşamdaki yabancı etkisine karşı tepkisel bir söylem geliştirmektedir. Bu tepkisellikte, daha önce de ifade edildiği gibi yalnızca SSCB etkisi değil Amerikan veya Avrupalı yaşam tarzının dinamikleri de dile getirilmektedir. ABD’yle ilişkilere temel olarak karşı olmadığını belirten Serdengeçti, itirazının “silaha değil külaha” olduğunu da ifade ederken, “Esasen biz yabancı harslardan, kültür emperyalizminden bahsederken yalnız Anglosaksonları kastetmiyoruz. İtirazımız, asrilik ve modernlik perdesi arkasında Garp’ten memleketimize ithal edilen rezaletlerin, maskaralıkların cümlesinedir” ifadeleriyle geniş bir karşıtlık zemini oluşturmuştur. Serdengeçti, sağ siyasette ve düşünce dünyasında, kendisinden sonra da görüleceği gibi kültür emperyalizmine karşı koyma ve millî kültür sınırlarını koruma görevini milliyetçi, münevver Türk gençliğine yüklemektedir (Serdengeçti, 1950).

Osman Yüksel Serdengeçti'nin Türkiye'de kültür emperyalizmine dair getirdiği perspektif ve tanımlama, yeterince kapsamlı ve derin olmamakla birlikte “ilk” olması bakımından önem taşımaktadır. Ancak Serdengeçti'nin kullanımının ciddi bir etki yarattığını söyleyebilmek zordur. Sağ siyaseti etkileyen bir düşünce adamı olarak Ahmet Kabaklı hem düşünce alanında hem de siyasi düzeyde kültür emperyalizmi kavramının taşıyıcı aktörlerinden birisi olmayı başarabilmiştir. *Türk Yurdu* dergisinde kültür emperyalizmi üzerine iki makale kaleme alan ve daha sonra bu makalelerde öne sürdüğü fikirleri genişleterek kitaplaştıran Ahmet Kabaklı, kültür emperyalizminin sağ siyasette karşılık bulmasında ciddi bir rol oynamıştır (Çelik, 2021). Ancak yalnızca karşılık bulmasında değil; Kabaklı'nın düzenli olarak kullandığı “millî şahsiyet” ve “millî değerler” çerçevesinde geliştirilen söylemler de siyasete yansımıştır. Kabaklı, emperyalizmi “teşkilatlanarak devlet hâline gelmiş güçlü bir milletin, zayıf milletler ve ülkeler üstünde saltanat kurması, oraların halkını ve topraklarını kendi hesabına çalıştırması, kendine bağlı cemaat veya zümreler vücuda getirerek askerî, siyasi, iktisadi menfaatlerini daima geçerli kılması” olarak tanımlamaktadır. Kabaklı, esas olarak emperyalizmi askerî, siyasi ve iktisadi olmak üzere üçe ayırmaktadır. Ancak Kabaklı'ya göre bilinen tahakküm, istilâ ve katliam çeşitleri içinde en öldürücüsü kültür emperyalizmidir. Kabaklı, kültür emperyalizmi kavramını Marksistlerden farklı anlamda, “manevi sömürgecilik” yerine kullandıklarını ifade etmiş ve kendi kültür ve özüne dönmekte geç bırakılmış, yabancı kültür hayranı veya o kültürlere angaje aydın ve idarecilerin eline düşmüş milletlerin, şahsiyetsiz ve perişan kalmasının kaçınılma olduğunu göstermek adına kullandığını ifade etmiştir. Kültür emperyalizminin yerini diğerlerine göre ayırt etmek isteyen Kabaklı, dört emperyalizm başlığı arasındaki ortak noktaları şu şekilde ifade etmektedir (Kabaklı, 2020):

Bu emperyalizmler sürekli değildir. Sömürge olmak veya işgal edilmek bahtsızlığa uğrayan milleti incitir, hırpalar, sayısız zararlara uğratar fakat büsbütün yok etmezler. Bilâkis, bu emperyalizmlerin milletleri uyartmak, millî haysiyet ve onurlarını yaralayarak birleştirmek, yabancı niyetlere karşı millî birlik kurmalarını sağlamak gibi kahırdan lütuf sayılabilecek neticeleri bile vardır. Bu emperyalizmler, işgal edilen ülkeden “vatan hainleri” çıkarmaz. Çıkarsa bile bunlar kolayca tespit ve teşhis edilir. Bütün halkın gözüne batan bu hainlerin bertaraf edilmesi kolaydır. (s.11,19)

Kabaklı'ya göre kültür emperyalizmi, asırlar içinde uzun bir tarih zarfında geliştirilen millî şahsiyeti meydana getiren manevi ve mukaddes unsurların birer birer harcanıp tüketilerek başka kültür şahsiyetlerinin işgal ve istilasına terk edilmesidir. Millî şahsiyeti meydana getiren olgular olarak tarih, vatan, “ebet müddet” olarak adlandırılan devlet, örfler, adetler, ahlâk telakkisi, efsaneler, menkıbeler sayılmaktadır. Hatta vatani kutsal yapan, milleti şiirleştiren efsaneler, Kabaklı'ya göre Türkiye’de uzun süre horlanmıştır. Buna karşılık Yunan masalları ve Batı düzmeceleri edebiyat kitaplarında ve “yeni sanat” iddialı eserlerde baş yeri tutmuştur. Kabaklı, yabancı fikir, adet ve modaların birer müstemlekesi olmanın, yabancı ordular veya şirketler eliyle sömürölmekten daha tehlikeli ve ağır olduğunu ifade etmektedir. Askerî, siyasi ve iktisadi sömürgecilikten farklı olarak kültür emperyalizmi, dışarıdaki mütecaviz kuvvetlerin veya paranın, tekniğin zoruyla değil, doğruca o milletin kaderine hükmeden yabancı ruhlu, kaypak zihniyetli şahsiyetsiz liderlerin, idarecilerin, para şımarığı zenginlerin ve ana millete lâıık olmayan aydınların gönüllü çabalarıyla gelmektedir. Kabaklı, kültür emperyalizminin dış ve saldırgan yönü haricinde iç yönüyle de yüzleşme gayretindedir. Bu açıdan milletlerin mücadelesi esas olarak kültürlerin mücadelesidir ve her ülke, kendi hars ve değerlerini yayma peşindedir. Ancak bu noktadaki suç, Kabaklı'nın “bu işin kompradoru” olarak nitelendirdiğı, millî değerlerine nefretle yetişmiş şuursuz yabancı ve menfaatçi azlıklardadır. Kabaklı'ya göre bunlar, kültür kaderini sistemle ele geçirdikleri milleti şahsiyetsizleştirip tarihten silmek için “âdeta gâvur kılıcı” çekmişlerdir. Kabaklı, bu kitlenin “kültür emperyalizminin beşinci kolları” olarak; lider kılıklı, bilgin, yazar, sanatçı, devrimci görünüşlü “kafasızlar”, devşirme ruhlular, “ecnebi” hayranları ve çoğı diplomalı kara cahiller olduklarını ifade etmektedir. Bu kitle, duydukları aşağılık ve yabancı kompleksi dolayısıyla ilk iş olarak millî kültürden, dinden, dilden, sanattan ve nihayetinde kendilerini rahatsız eden tarih mirasından kurtulmak istemektedir (Kabaklı, 2020).

Osman Yüksel Serdengeçti ve Ahmet Kabaklı, sağ siyasetin kültür emperyalizmi konusundaki anlatılarını düşünce hayatında çeşitlendirip bir temel oluşturan, bu açıdan Türkiye’deki kültür emperyalizmi literatürüne ciddi bir katkı sunan düşünürler olarak, kültür emperyalizminin tanımlanmasında da ciddi bir rol oynamışlardır. Kuşkusuz Serdengeçti'nin çalışması, Cumhuriyet'in ilk dönemindeki kültür politikalarına yönelik ciddi eleştirileri barındıran, siyasi bir niteliktedir. Ancak hem Kabaklı'da hem

de Serdengeçti’de bulunan bu siyasi yönün, kültür politikaları konusunda sağ siyasetin neredeyse tamamına yayıldığı görülmektedir. Kullanılan kavramlar, bakış açıları ve öneriler, milliyetçi-muhafazakâr sağın soyut değerlerini yansıtabilmek bakımından oldukça elverişlidir. Ancak sağın bütünü açısından aynısını söylemek çok mümkün gözükmemektedir. Kültür emperyalizmi, bir anlatı olarak bütün siyasi aktörlerde karşılık bulsa da konuyla ilgili öne çıkan iki aktör vardır. Bunlardan birincisi, MNP/MSP çizgisidir ve dinî bir motivasyonla ahlâk temelinde geliştirilen söylem, kültür emperyalizminin bütün zararlı yönlerini ortaya koyarken “millî şahsiyet” çerçevesinde çözüm önerilerini de sunmaktadır. İkinci öne çıkan aktör ise MHP’dir. MHP’nin öne çıkmasında, MSP’ye benzer bir şekilde ideolojik etmenlerle birlikte toplumsal yapının yozlaşmasının ciddi bir risk olarak değerlendirildiği arka plan söz konusudur. Her iki yapıda da yozlaşmanın temeli Tanzimat gibi tarihî kırılmalarda aranmaktadır ve anlatılar resmi söylemin eleştirisi üzerine kurgulanmaktadır. Elbette ki öne çıkan aktörler, diğer siyasi yapıların öne çıkmadığı anlamına gelmemektedir. YTP, AP ve MP gibi aktörlerde de kültür emperyalizmine karşı tepkisel bir söylem söz konusudur.

Sağ siyasetin kültür emperyalizmine dair anlatısının bütünü değerlendirildiğinde ortak noktaların üç başlıkta toplandığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın bu kısmında, bu üç başlık, aktörlerin anlatıları çerçevesinde aktarılacak, aynı zamanda düşünce dünyasının bu süreçteki konumu da değerlendirilecektir. Birinci başlıkta, sağ siyasetin kültür emperyalizmi temelindeki eleştirilerinde muhafazakâr bir yaklaşım Batılılaşma ve yozlaşma eksenindeki eleştiriler değerlendirilecektir. İkinci başlık, daha önce de ifade edildiği gibi sağ siyasetin “yabancı” olarak gördüğü ve kapsamı oldukça geniş olan millî varlık, millî şahsiyet ve bunlara yönelik tehditlerin ifşasına ve bunlarla mücadele yöntemlerine dayanmaktadır. Kültür emperyalizminin Türkiye’de, özellikle toplumsal yapıyı farklı faktörlerle hedef alma süreci ve bunların etkileri de bu başlıkta değerlendirilmektedir. Son olarak, sağ siyasete göre Türkiye’de kültür emperyalizminin etkilerinin en yoğun olarak görüldüğü kesim gençlerdir. “Buhran” hâli, Türkiye’de kültür emperyalizminin etkisi neticesinde ortaya çıkan bir toplumsal yozlaşma olarak, gençliği ciddi bir biçimde etkilemektedir ve siyasal şiddetin arka planında da bu durum yatmaktadır. Sağ siyaset, bu başlıklar üzerinden kültür emperyalizmini değerlendirmiş ve bu emperyalizm biçimi 1960-1980 döneminde ciddi gündemler yaratmıştır.

5.1.1. Muhafazakâr Muhalefet: Batılılaşma Eleştirileri ve Emperyalizm

“Batılılaşma” tartışmaları, Türkiye’de yalnızca sağ siyaset açısından değil siyasetin ve düşünce hayatının bütünü açısından köklü ve ciddi bir tartışma alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Batılılaşmanın gerekçeleri, gerekliliği ve yöntemi üzerine yapılan tartışmalar ve bu tartışmalardan çıkan sonuçlar, siyasette de karşılığını bulmuş ve Batılılaşma eleştirilerini 1960-1980 döneminde yoğunlaştırmıştır. Sağ siyasetin Batılılaşma konusundaki tarihî eleştirileri, “Sağ Siyasette Osmanlı’nın Son Dönemine Dair Emperyalizm Tartışmaları” başlığındaki “Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret” alt başlığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın bu noktasındaki eleştiriler, yine tarihe vurgu yapmakla birlikte ele alınan dönemdeki olumsuz durumları tespit etme ve bunlara yönelik alternatif üretme amacını taşımaktadır. Sağ siyaset, kültür emperyalizminin bir ürünü olarak Batılılaşmaya karşı millî değerleri ve millî kültürü öne sürmektedir. Buna göre öz kültürü küçümseme, yabancılaştırma ve “çağdaşlaşma” adı altında millî varlıktan kopma durumu, millî şuurun zarar görmesine yol açmaktadır. Ele alınan dönemdeki kültür emperyalizmi anlatısının temel kavramları arasında “millîlik”, önüne geldiği “şahsiyet”, “kişilik”, “şuur” ve “varlık” gibi kelimelerle sağ siyasetin varmak istediği bir hedef olarak temel ve öz değerleri nitelendirmektedir. Sağ siyasetin temel anlatısında başkasına, özellikle “yabancıya” benzeme çabasının altında yattığı düşünülen bir dinamik olarak kompleksli olma hâli, esas olarak Batılılaşma çabalarının başladığı tarihî süreçle açıklanmaktadır. Bu süreç, ele alınan dönem itibarıyla da şiddetle devam etmektedir ve özden uzaklaşılmasına yol açmaktadır. Örneğin MSP Kayseri Milletvekili Cemal Cebeci, bir milletin üstünlüğünün tarihî değerlerle ölçüldüğünü açıklarken, Türklerin özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda bilimin ve sanatın zirvesine ulaştığını belirtmektedir. Ancak Tanzimat’tan beri “çağdaşlaşma” yolunda öz kültür geriye atılmış, hatta küçümsemiş ve yabancı kültüre yönelinmesi sebebiyle millî şuur zedelenmiştir. Cebeci, MSP’nin ideolojik dinamiklerine uygun bir şekilde yabancılaştırma ve öz kültürden uzaklaşma durumunun karşısında konumladığı “millîlik” anlatısında İslamiyet’i ön plana çıkarmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1976d):

Millî varlığın temeli millî kültür olduğuna göre, her türlü öğretim ve eğitimin temelinde millî kültürümüzün yer alması gerekir. Üzülerek söyleyelim ki değil halkımızın, yükseköğrenim görmüş gençlerimizin bile birçoklarının millî kültür hazinelerini besleyecek on adet müşterek eser okuduklarını ve aynı millî değerlere

inandıklarını söylemek güçtür. Hâlbuki bilimde ileri milletler fertlerini yetiştirirken aynı kültür kaynaklarından faydalanarak ortak bir görüşe, ortak inançlara sahip olmakta ve ortak değerlere gönül vermektedirler. Bin Temel Eser serisi böyle bir görüşle gerçekleştirilmek istenmişti. Yukarıda da belirtildiği gibi, millî eğitimimizin temel felsefesinin bulunmaması, millî davaları şahısların görüşüne bağlamakta, bir iktidarın başlattığı işi, diğer iktidar bir kenara itmektedir. Hâlbuki çağımızda sömürünün en tesirli silahı kültüre tahakkümdür. Kültür emperyalizmi denilen şey, topsuz tüfeksiz bir ülkenin teslim alınması demektir. Sömürücüler, maddi değerlerine göz koydukları, öz kaynaklarına sahip olmak istedikleri milletlerin kültürlerini tahrip ettikten sonra, o kıymetler uğruna canlarını verecek kimseleri, ruhsuz ve gayesiz bıraktıktan sonra, haince sömürü hedeflerine ulaşırlar... Kültürümüz, nesillerimizin inkıtasız mirasıdır. Halk ile münevver ayrılığını önleyen fiziko sosyal bir güçtür. Bu gücü mirasyedi savrukluğu içinde kullanmamak vatanseverliğin ve akliselimin emridir. Tarihte laiklik adına kültürünün kaynağını kurutmak isteyen hükûmetlere, bu konuda milleti ile ters düşen idarelere rastlamak çok güçtür. Cumhuriyetin ilânından bugüne kadar geçen 50 küsur yılın kültür politikası ne yazık ki, tam bir keşmekeş manzarası arz etmektedir. Kültür gelmiş geçmiş hükûmetlerin millî basiretsizliğinin timsali olmuştur. Bu sahadaki en faal hükûmet, maalesef Batı klasiklerini yorumsuz ve murakabesiz Türk aydınına sunmaktan öte bir iş yapmamış, millî değerlerden mahrum, çeşitli gayri millî ideolojilere angaje bir nesil yetiştirmişse, bunun mesulü, herhâlde bu nesillerden çok, onları millî kültür silâhlarıyla donatmadan Batı kültürünün yalan yanlış tercümeleriyle karşı karşıya bırakan, onları ‘bizim klasiklerimiz yoktur’ dedirtecek bir aşağılık duygusuna iten hükûmetlerdir. Artık bu sorumsuz kültür politikasına bir son vermenin ve yeni yetişen gençliği millî kültür silâhlarıyla donatmanın günü gelmiştir. (s.283)

Millîlikten uzaklaşma durumu, tehlikeli olmakla birlikte özellikle gençler bakımından ciddi bir tehdit alanı yaratmaktadır. Sağ siyaset, buna uygun bir şekilde içinde bulunulan buhran hâlini millî kültürden uzaklaşmaya bağlamaktadır. Yukarıda yer alan, “Tarihte laiklik adına kültürünün kaynağını kurutmak isteyen hükûmetlere, bu konuda milleti ile ters düşen idarelere rastlamak çok güçtür. Cumhuriyetin ilânından bugüne kadar geçen 50 küsur yılın kültür politikası ne yazık ki, tam bir keşmekeş manzarası arz etmektedir” ifadeleri Cumhuriyet’in ilk evresindeki resmi söyleme ve

kültür politikalarına yönelik milliyetçi ve muhafazakâr eleştirilerin dinamiklerini de göstermektedir. Bu açıdan kültürün millîliği önem taşımaktadır ve genel düzeyde de kültürün millî olması beklenmektedir. Yani kültürün uluslararası ölçüleri yoktur; ancak iç ve dış etkilerle değişebilmektedir. Sağ siyasete göre bu noktada önemli olan unsur, kültürün değişirken ve dış etkileri kabul ederken daha güçlü olması, içine aldığı yabancı kültür unsurlarına kendi rengini verebilmesi, kendi damgasını vurması ve bu unsurları kendi potasında eritmesidir. Aksi durum, kültürün yok olmasına ve toplumsal yapının da çökmesine yol açacaktır. “Cemiyet” ifadesi bu noktada öne çıkmaktadır. Kültürün yok olması karşısında cemiyet yapısının çökmesi, cemiyetin temel taşlarını oluşturan aile üyeleri arasındaki bağların kopmasına ve buradan hareketle bir cemiyetin “millet olma” özelliğini kaybetmesine yol açmaktadır. MSP’li Cebeci, millî kültürü çeşitli boyutlarda geliştirecek bilimsel ve edebi eserlerin hazırlanmasını önermektedir. Ayrıca sahne eserleri de yerli kültüre uygunluğu açısından denetlenmeli, denetim noktasında tek tek olaylardan ziyade hâkim görülen “gayri millî” tutum üzerinden uygulama yapılmalıdır. Cebeci’ye göre müzik artık yalnızca bir eğlence aracı değildir bir kültür müessesesi hâline gelmiştir. Bu kültür camiasının üyeleri de aynı zamanda o kültürün musikisi ile eğitilmektedir. Ayrıca Cebeci’nin eleştirileri arasında Türk sineması da bulunmaktadır. Kültür Bakanlığına, Türk filmciliğinin içinde bulunduğu bataklıktan kurtarılmasını için çağrı yapan Cebeci, en ücra Anadolu kasabasına kadar yayılan filmcilik endüstrisinin nesilleri yozlaştırıcı bir sorumsuzluk içine girdiğini iddia etmektedir. Buna karşı önerilen politika da “millî kültüre uygun” filmlerdir. Cebeci, Anadolu toprağının çeşitli medeniyetlerin beşiği olduğunu ve bütün medeniyetlerin bıraktığı eserlerin bilimsel ve turistik açıdan çok önemli olduğunu kabul etmekle birlikte Türk milleti için asıl övünç kaynağının, bu toprakları “vatan” yapan ecdadın bıraktığı İslâm-Türk eserleridir. Cebeci, laik cumhuriyetin kültür politikalarına dair eleştirilerini sürdürerek ele alınan döneme kadar olan kültür politikalarının İslâm-Türk eserlerine “üvey evlât” muamelesi yaptığını ve eski Yunan ve Bizans eserlerine gönülden sahip çıktığını iddia etmektedir. Üstelik bu politika, bazı noktalarda İslâm-Türk eserlerinin kaybolması ve unutturulması pahasına yapılmıştır. Anadolu’nun artık bir “Grek medeniyetinin toprağı” olarak görülmesinden ve gösterilmesinden vazgeçilmesi çağrısı yapan Cebeci, Hristiyan âlemine yaranmak gibi “sapık” bir gayretliliğin izlerinin görüldüğünü de dile getirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1976d).

Cemal Cebeci'nin eleştirileri, yalnızca MSP ya da muhafazakâr siyaset düzeyinde değil sağ siyasetin kültür emperyalizmi ve Batılılaşma noktasındaki eleştirilerini değerlendirmek bakımından kapsamlı bir veri sunmaktadır. “Millîlik” ve “gayri millîlik” ekseninde kültür politikalarının değerlendirilmesi, resmi söyleme ve Cumhuriyet'in kültür politikalarına yönelik kapsamlı eleştiriler de sunmaktadır. Bu eleştirilerin temeli, daha önce de ifade edildiği gibi Tanzimat'la başlatılmakta ve yozlaşmanın temeli burada aranmaktadır. Hatta DP'li Hasan Korkmazcan, kültürün yaşayan bir varlık olduğunu ve Tanzimat'tan ele alınan döneme kadar olan başka kaynakların kültürlerini esas olma yöntemi ile girişilen kültür çabalarının yalnızca bir yozlaşmaya değil “soysuzlaşmaya” yol açacağını dile getirmektedir. Üstelik Korkmazcan, çünkü kültürün de aynı şekilde yaşatılamayacağını fakat başka iklimlerde yetişmiş, ortaya çıkmış bir kültürün de başka bir coğrafyada, başka topraklarda büyütülemeyeceğini söylemektedir. Korkmazcan'a göre Süleymaniye'nin, Selimiye'nin benzerlerini “beton yığınlar” hâlinde yapmak da millî kültüre dönüş değildir; geriye dönüş ancak geride meydana getirilmiş şaheserleri bir basamak yaparak yeni eserler vermek için söz konusu olabilmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1976d). MSP'li Şener Battal, kanunlarda ve kararlarda öze dönüş çağrısı yaparken, Avrupa'yı olduğu gibi taklit etmek yerine millî kültür içinde “tekâmül” yapılması zorunluluğundan bahsetmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974e). Bu açıdan değerlendirildiğinde, kültür politikalarında sabit ve statik bir duruştan ziyade özü temel alan fakat öz içerisinde ilerlemeye açık fakat yabancı etkisine kapalı bir anlayışın benimsendiği görülmektedir.

Sağ siyasetin Tanzimat eleştirileri, kültür emperyalizmine yol açan bir temel olarak değerlendirilmesi noktasında önem taşımaktadır. Buna göre Tanzimat, aynı zamanda ciddi bir ikilik yaratmış ve sosyal kurumları ve eğitim düzenini de ciddi ölçüde etkilemiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, geleneksel yapılara karşı Batılılaşma hareketlerinin “taklitçi” ve “yabancılaştırıcı” nitelikleriyle birlikte kutuplaştırıcı ve ayırıcı yönleri de ortaya çıkmaktadır. Sağ siyaset, bunun en ciddi göstergesinin eğitim politikaları alanında olduğunu dile getirmektedir. Zira Batılı kurumlarla birlikte geleneksel kurumların da korunması, eğitim modelinde ve yetiştirilen “aydın” profilinde ikiliğe yol açmıştır. Sağ siyaset, aydın eleştirisini temellendirirken, taklitçiliği bir tür “düşüklük” olarak tanımlamaktadır. Kendiliğinden, öz benliğinden kopuş hâli insani ve millî şahsiyeti kaybetmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu açıdan

yabancılaşma, bir tür şahsiyet kaybı anlamına da gelmektedir. Örneğin MHP’li Nevzat Kösoğlu, “taklitçi” olarak tanımladığı bu kitleyi bir “güruh” olarak nitelendirmektedir; bu güruh, kendini yenileme kabiliyetini kaybetmiş, atılganlıktan mahrum, korkak, pısrık ve taklitçi bir güruhtur. Yani kimliği ve şahsiyeti bulunmamaktadır. Batılılaşmayla bir “ruh çöküşü” yaşanmıştır; Kösoğlu’nun soyut bir düzlemde, yalnızca somut bir değişim olarak değil manevi alandaki bir kaybı da aktarmakta kullandığı bu çöküş, aynı zamanda Türk tarihi açısından değerlendirildiğinde “dünyaya düzen getirme” iddiasındaki bir milletin özünü kaybetmesi ve küçülmesi anlamına da gelmektedir. Bu küçülme süreci ve aydınının kaçışı, Batı’yla karşılaşmasına da yol açmıştır. Kösoğlu, Batı kapitalizminin çeşitli yöntemlerle millî kültüre yönelik büyük bir saldırı başlattığını ifade etmektedir. (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978a). Kösoğlu, aydınların millî kültürden kopukluk hâlini bir süreç olarak değerlendirerek, tarihsel bir gelişim süreci içerisinde ele alınan döneme kadar taşımaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978a):

İki yüz yıldır aydınlarımız hep özgürlük naraları atarlar. Özgürlük denen kavramın muhtevasını Avrupa kültürü tayin etmişti ve bizim devlet hayatımıza, kültür hayatımıza, siyasetimize, her şeyimize bu kavramı temel yapmamıza yardım etti. Bu çatı altında atılan özgürlük nutuklarını dinlememiş olduklarını da bilebiliyorum. Neyin özgürlüğü? Hiç soran oldu mu, kim adına özgürlük? Avrupa’nın fikirde, sanatta, siyasette, ekonomide sürdürdüğü korkunç emperyalizmi adına özgürlük; iyisiyle, kötüsüyle, çirkiniyle, güzeliyle her şeyiyle onları ithal etme, yayma, hâkim kılma ve kendimizi tahrip etme özgürlüğü... Ve bir türlü bitmek bilmiyor bu özgürlük feryadı... Şimdi de Marks adına, Rus adına, Kızıl Çin adına özgürlük. Devleti yıkma özgürlüğü, devlet malını talan etme özgürlüğü, vurgunculuklar, ahlâksızlıklar, düşman ideolojilere yataklık etme, ekonomilere yataklık etme özgürlüğü, seks özgürlüğü, açık pazar olma özgürlüğü tek kelime ile... Ve neticede bir türlü özgürleşemiyor millet... Oysa bizim millî kültürümüzde devletin de siyasetin de dayandığı temel, adalet kavramıdır. Ve bizim kültürümüzde bu kavram insan şahsiyetinin gelişmesi için bugünkü anlayış seviyesinin üstünde bir sosyal muhtevalı hürriyeti de ihtiva eder. Ama bu kavram bugün unutulmuş ve mahkeme kararlarına hapsedilmiştir (s.565)

Millîlikten uzaklaşma, geri kalmışlığın sebeplerinden biri olarak da değerlendirilmekte ve Türkiye’nin kalkınamamasına dair tartışmalarda da kullanılmaktadır. Özellikle

“yerli ve millî” kalkınma üzerine bir anlatı oluşturan AP örneğinde olduğu gibi, Türkiye’nin topyekûn ilerlemesinde millî kültür önemli bir konuma yerleştirilmiştir. AP’li Ömer Barutçu, Türkiye’nin tam anlamıyla kalkınamamasının sebebini, Türk kültürünü farklı alanlarında yeterince bilgi sahibi olunamamasına bağlamaktadır. Türkiye’nin yeteri kadar modernleşememesinin sebebi de yine bu bağlamda Türk aydınlarının Batı’yı yeterince tanımlarına rağmen kendi kültürlerini bilmeyişlerine bağlanmaktadır. Türkiye’nin gelişmesini her yönüyle dışta arayanların propagandası, millî kültüre bağlı aydınların ve devlet adamlarının başarısına engel olmuştur. Burada dikkat çeken bir nokta, AP’nin Cumhuriyet dönemi kültür politikalarına ve resmi söyleme karşı katı bir tutum geliştirmemesidir. MSP’de ve yer yer MHP’de görülen tepkisel söylem, AP’de ciddi bir ölçüde görülmemektedir. Bunda, geniş bir seçmen grubuna seslenen bir kitle partisi olarak AP’nin siyasette merkez olarak değerlendirilmesi ve ideolojik yorumlara karşı mesafeli oluşu etkili olmuştur. Nitekim AP’nin özellikle Atatürk’ün hayatta olduğu dönemdeki politikalarla sorunu yoktur. Barutçu da Atatürk’ün ölümünden sonra “millîlikten uzaklaşma” politikasının izlendiğini ifade etmektedir. O hâlde Atatürk’ün hayatta olduğu dönemdeki politikalar, AP’nin anlatısında “millî” bulunmaktadır. Ancak Atatürk’ün ölümünden sonra Türk kültürüyle ilgilenilmemiş, Türk insanında milliyetçi düşünce yerine Yunan kültürünü de büyük ölçüde içine aldığı değerlendirilen “hümanist” düşünce ve “evrensellik” adı altında kozmopolit kültürün hâkim kılınmaya çalışıldığı bir dönem başlamıştır. Barutçu, Menderes dönemine ve D.P geleneğine de sahip çıkarak, 1950 yılında D.P’nin iktidara gelmesiyle ve özellikle dönemin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri sayesinde, okullarda hakiki anlamda Türk kültürünün, Türk çocuklarına verilmeye başlandığını dile getirmektedir. Dönemin Kültür Bakanı CHP’li Ahmet Taner Kışlalı’nın, yeni kültür politikasını özel kurumlara yaptıracağına yönelik açıklamasına da karşı çıkmaktadır ve bunu “kültür emperyalizmine hizmet” olarak nitelendirmektedir. CHP hükûmetini “solcu” olarak nitelendiren Barutçu, millî kültür yerine evrenselliği seçen hükûmetin bu anlayışının Atatürkçülükle bağdaşmayacağını ve millî varlığı idame ettiremeyeceğini savunmaktadır. Barutçu’ya göre Batı’nın başarılı olmasının sırrı, kendi kültürüne sahip çıkmasında aranmalıdır. Ayrıca üç kıtada egemen olan Osmanlı’nın çöküşünün nedeni de yine burada bulunmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978a).

Sağ siyasetin kültür emperyalizmi anlatısı, kültür emperyalizminin tanımlanması ve buna karşı koyulmasıyla birlikte aynı zamanda Batılılaşma sebebiyle kopan “öz” ve “millî” varlığın tanımlanmasını da beraberinde getirmektedir. “Ecdat”, binlerce yıldır hâkimiyet altında tutulan toprakları muhteşem mabetlerle, tarihî abidelerle, camilerle, mescitlerle, kervansaraylarla, hamamlarla ve diğer kültür ürünleriyle süslemiştir. Bu kalıcı eserler, aynı zamanda önder ve yüce bir medeniyete hâkim olunduğunu; bilim, sanat, kültür ve ahlâk üstünlüğünü ispatlayan tarihî bir mirasa sahip olunduğunu göstermektedir. Ancak bu eserler ve miras, ele alınan döneme kadar iktidarda olan hiçbir siyasi partiden korunmamış ve bunların kıymeti anlaşılmamıştır. Sağ siyaset, bunun arka planına Batı taklitçiliğini koyarken, yabancı sermayenin uzantıları olarak da kodlanan “sözde” aydınlar, millî kültür değerlerini yarınlarından koparmak amacıyla çaba sarf eden bir grup olarak nitelendirilmiştir. Toplumun bütün eski değerlerinden, eserlerinden ve tarihinden kopararak “köksüz” ve “kültürsüz”, yozlaşmış bir toplum hâline getirilmesi, bilinçli bir saldırının ürünü olarak değerlendirilmektedir. Tarihî eserler bazında düşünüldüğünde, turistik eserlerin de “millîlik” anlatısına konu olduğunu söylemek mümkündür. Buradaki önemli nokta, turizm politikalarının tarihî bir perspektiften yorumlanarak kültür emperyalizmi çerçevesine yerleştirilmesidir. MSP’li Hüseyin Erdal, turizm politikasında ana prensip olarak millî ve tarihî değerlerin dünyaya tanıtılması isteklerini dile getirirken, karşı oldukları turizm anlayışını da tanımlamaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978h):

Anavatanımızdan Türklük damgasını silen, kalıntıları bile bulunmayan Bizans ve Hristiyan topraklarının eski Yunan adına yapılan eserlerin ihyası uğruna bu fakir milletin bütçesinden milyonlarca lira döken, bir kazıda köhne Bizans’a ait bir taş çıkınca şehir imar planını değiştiren, dağ başına Yunanlı Koferonus’un mezarına giden yolları asfalt yollarla döşeyen ve böylece Yunanlıların Megali İdea’sına uygun düşen, ahlâk ve geleneklerimizi dejenere eden kumarhane ve buluşma evleri gibi tesislere kredi veren bir turizm politikasının karşısındayız. Milletimizin fitratında olan misafirperverlik, ahlâk ve mana yüceliklerini dünyaya tanıtabilmek için gerekli tedbirlerin alınması taraftarıyız. Turizm kredi yatırımlarının, milletçe kalkınmamıza, tarihimizde olduğu gibi cihana örnek üstün bir medeniyet kurmamıza yardımcı olacak sahalara yatırılmasının lüzumuna inanmaktayız. Parklarda bedava geceleleyen esrarkeş, züğürt ve bitli turistlerin, saçı sakalına

karışmış, uyuşturucu madde kaçakçıları ve hippilerin yurdumuza sokulmaması taraftarıyız. Müşterek tarihî ve kültürel münasebetlerimiz bulunan, ilgisizlik ve hatta taciz yüzünden Atina, Capri, Marsilya, Madrid, Viyana gibi Batı şehirlerine akın eden, oralarda milyonlarca dolar sarf eden Yakın ve Orta Doğu'daki komşu ülkelerin turistlerini yurdumuza çekecek şartların hazırlanması taraftarıyız. (s.70)

Hüseyin Erdal'ın sözleri, sağ siyasetin Türkiye'nin tarihî hatlarına yayılan gelişimini ve kültürel birikimini yansıtmakla birlikte doğrudan sosyal yaşama yansıyan bir eleştirelliliği de dile getirmektedir. Ele alınan dönem, sosyal yaşam koşulları dâhilinde turizm konusunun bile emperyalizm ve yabancı etkisi bağlamında değerlendirildiği bir bağlamdır ve Türkiye'nin tarihî dinamikleriyle de yakından ilişkilidir. Yunanistan'la yaşanan ilişkiler paralelinde daha önce incelenen "Yunan emperyalizmi" konusunda da görüldüğü gibi tarihî süreklilik tarihî bir perspektifle aktarılan bir miras olarak söylemlere yansımaktadır. Bunda, Batı'nın kültürel dayanağı olarak eski Yunan'ın öne çıkmasının etkili olduğunu da söylemek mümkündür. Nitekim Batı'nın yüzyıllardır devam eden kültür emperyalizmine karşı eleştirilerin dile getirildiği alanlarda, Batı'yla birlikte eski Yunan'a dair somut varlıklara yönelik ilginin de eleştirildiği görülmektedir. Bu nokta, yerli ve millî ile gayri millînin, genellikle de Batı'nın karşı karşıya geldiği bir alan olarak anlatıda yer almaktadır. Turizmden müziğe, sinemacılıktan tiyatroya kadar geniş bir alan, sağ siyasetin millî kültür eksenindeki söylemlerinin aynı anda konusu olabilmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978a):

Sorarım, hangi Batı ülkesinde devlet himayesinde yürüyen bir Türk müziği konservatuarı ve folkloru vardır. Niçin konuya bu yaklaşımla bakmıyoruz? Geçtik Batı'nın bizim sanatlarımızı önemsemesinden, ya kendi Kültür Bakanlığımızın bu konudaki ihmallerine ne buyrulur. Türk musikisi konservatuarı, üçüncü yaşındadır. Yarım asırlık bir ihmalden sonra kurulan bu derme çatma kuruluş bir yanda dururken, her yıl bütçeden milyonlarca liranın Devlet Konservatuarına, Opera ve Balesine ayrılması makul müdür? Bir avuç azınlığın dinleme ve seyir zevkini tatmin etmek uğruna, kalkınma sancıları çeken bu milletin milyonlarını ayırmak tartışılmamalı mı? Kültür emperyalizminin başka bir şey mi olduğunu zannediyoruz? Türk müziği yarım yüzyıllık ihmal ve okulsuzluk içerisinde sürünürken, yozlaşırken ne menem şeydir bu Batı'nın sanatına kucak açmak? Uygarlığımızın mimarisi toprak altında çürürken veya toprak üstünde

bakımsızlıktan harap olup giderken, Yunan ve Bizans kalıntılarına bu denli sahip çıkmanın şehveti ne ile yorumlanır? Harran medreselerinin tabi afetlere terk edilmesi karşısında kim bilir Yunan tanrıları ne kadar mutlu olmuşlardır. Selçuklu eserleri, Osmanlı eserleri, Koca Sinan'ın, Davut Ağa'nın, Mehmet Ağa'nın mekâna çaktığı abideler birer teselliden bile yoksun bırakılmışlardır. Itriler, Dede Efendiler, Şakir Ağalar, Hacı Arif Beyler, Devlet Opera ve Balesi'nin diri tuttuğu Batılı meslektaşları karşısında kim bilir ne kadar öksüz ve mahcupturlar. Hat, tezhip, minyatür sanatımızın ustalarını hangi Kültür Bakanlığı himaye etmek ve yaşatmak görevindedir? (s.569)

Kültür emperyalizminin tarihî niteliği, sağ siyaset açısından Tanzimat'tan başlayarak ele alınan döneme kadar uzanan süreci tanımlaması ve bir bütün olarak görmesi bakımından önem taşımaktadır. Tarihî süreç, kopuk bir düzlemde değil birbiriyle ilişkili ve sürekli devam eden bir olgu olarak Türkiye'nin kültür politikaları ve düşünce hayatını etkilemiştir. Bu durum, özellikle eğitim politikalarındaki yabancı etkisiyle birlikte sağ siyasetin “millilik” vurgusunun temel dinamiğini oluşturmuş ve başta maneviyat olmak üzere “öze dönüş” temelli çözüm önerilerinin ve söylemlerin yoğunlaşmasını sağlamıştır. Tarihî değerlendirmeler, kültür politikalarından turizme kadar kapsamlı bir alanı etkilemiş ve kültür emperyalizminin düşünsel yönünü irdelenmiştir. MSP ve MHP'nin, özellikle tarihî değerlendirmeler ve kültür emperyalizminin tarihî yönü konusunda daha katı ve net, aynı zamanda yer yer Cumhuriyet'in ilk devrindeki kültür politikalarıyla da yüzleşir mahiyette bir anlatı geliştirdiğini söylemek mümkündür.

5.1.2. Millî Varlık, Millî Şahsiyet ve Yabancı Müdahaleler

Sağ siyaset, kültür emperyalizmine dair tartışmalarda, kavramsal çerçeve açısından önemli tanımlamaları ve yaklaşımları da süreç içerisindeki gelişmeler paralelinde gerçekleştirmiştir. Sağın yerliliği ve millîliği tanımlama sürecine en önemli katkı alanı, kültür emperyalizmine yönelik tepkisel söylemle ortaya çıkmıştır. Yani kültür emperyalizmine karşı çıkış, esas olarak yabancı müdahalelere karşı savunulan özün ve kişiliğin de tanımlanması anlamına gelmektedir. Bu durum, milliyetçi ve muhafazakâr siyaset alanını konuyu sahiplenme ve gündeme taşıma noktasında daha ön plana çıkarmış olabilir. Zira kavramsal çerçeve, milliyetçi ve muhafazakâr söylem alanıyla örtüşmektedir ve bu örtüşme alanında tarihî referanslara da bolca yer verilmektedir.

Öte yandan yabancı müdahalelerin tanımlanması, savunulan değerlerin milliliğin vurgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Yabancı, bir varlık alanı olarak doğrudan özü ve milliliği beraberinde getirmekte ve bir tanımlama alanı oluşturmaktadır. Bu durum, sağ siyaset açısından Türkiye'nin ve Türk milletinin mutlak çıkarlarını gündeme taşıırken bu çıkarların milliliği ve en yüksek noktada olması gerekliliği de yeniden gündeme gelmektedir. O hâlde kültür politikaları konusundaki millilik, herhangi bir yabancı müdahaleye kapalı, daima korunulması ve savunulması gereken; aynı zamanda kendi iç düzeni içerisinde, zamana yayılan aşamalarla ki bu genellikle “tekâmül” olarak tanımlanmaktadır, geliştirilmesi gereken bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Örneğin sağ siyasetin anlatısında devletin menfaatleri “millilik” perspektifine göre değerlendirilmektedir. MHP'li Agâh Oktay Güner, millî menfaatler çerçevesinde bir devletin politikasının tespit edildikten sonra bunun iki ayrı faaliyet hâlinde yürütülmesi gerekliliğini dile getirmektedir. Birincisi, belli bir felsefeye, millî menfaat felsefesine dayanan ve bu felsefenin ışığında 200 yıla kadar millî hedefleri tespit eden politikadır. Güner, bu politikanın nesillerden nesillere bir “millî emanet” şeklinde aktarıldığını ve bu aktarımın devam etmesinin zorunluluğunu ifade etmektedir. İkincisi ise günlük dış politikadır. Ancak belli bir politika felsefesi olmayan ve belli bir menfaat stratejisini nesiller arasında zincirleme uygulamayan devletlerin, tedbirsiz ve her türlü gelişmeye karşı çaresiz kalabildiğini ifade eden Güner, Türk milletinin ancak kendi kaynaklarıyla, kendi imkânlarıyla ve kendi insanıyla kurtulabileceğine inandıklarını söylemektedir. Bu anlayışa göre Türkiye, hiç kimsenin gücüne güvenmeden, kendi kaynaklarıyla ayakta durmasının çarelerini daima aramalıdır ve kaybedilen değerleri, kültür emperyalizmine kurban edilen insanları ve bütün kaynakları kurtarmanın zarureti de ortaya çıkmaktadır (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1980b). Güner'in sözlerinden hareketle, milliliğin dış politikadaki yansımaları ve önerileri bakımından kapsamlı ve dışa bağımlılığa karşı milliliği, yerliliği ve kendi kendine yetebilirliği önceleyen bir dinamiğin varlığından söz edebilmek mümkündür. Bu dinamik, “millî varlık” ve “millî şahsiyet” olarak da adlandırılan soyut bir olgunun da temelini oluşturmaktadır.

5.1.2.1. “Millilik” ve Millî Eğitim

Millî varlık ve millî şahsiyet, sağ siyaset açısından aslında sürekli var olan fakat tarihî süreç içerisindeki farklı faktörlerden ötürü aşınmaya uğramış, yozlaşmış ya da

unutturulmuş olgular olarak millet olabilmenin hayati unsurları arasında değerlendirilmektedir. Bu açıdan millî varlık, aynı zamanda erişilmesi gereken bir hedef olarak ideal kültür politikalarının temeline yerleştirilmektedir. “Millileştirme”, bu anlamda sağ siyasetin hedeflediği kültür düzlemine giden yolda en elverişli araç olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Tevetoğlu, millî varlığa sahip olabilmenin olmazsa olmaz unsuru olarak üniversitelerin ve bilimin “millileştirilmesini” görmektedir. Yabancı ülkelerin çocuklarına okutulan ve uygulanan müfredatın Türk çocuklarına ve gençlerine öğretilmeye çalışılması; gereksiz, eksik, sakat ve zararlı bir yol olarak değerlendirilmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1973).

Sağ siyaset tarafından millî varlığa ve millî şahsiyete ciddi bir tehdit olarak algılanan kültür emperyalizminin, “yabancı” olarak nitelendirilebilecek müdahalelerle geniş bir alanda söylem konusu hâline geldiği görülmektedir. Bu alanların başında da millî eğitim ve “manevi kalkınma” gelmektedir. Manevi kalkınma söyleminin arka planında ise dinî eğitimin zorunluluğu üzerine bir anlayış söz konusudur. Dördüncü Beş Yıllık Plan üzerine Cumhuriyet Senatosu’nda bir konuşma gerçekleştiren MSP’li Lütfi Doğan, planda “manevi kalkınma” bölümünün eksikliğinden yakınmaktadır. Doğan, ekonomik ve kültürel gelişmede manevi kalkınmaya da maddi kalkınma kadar ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir. Doğan’a göre bir fert, manevi yönden çok iyi teçhiz edilmişse milletine ve devletine son derece saygılı olacak, daha çok hizmet etmeye çalışacaktır. Daha önceki planda yer alan manevi kalkınma başlığının, içerik olarak eksik olsa bile sonrasında daha bilimsel, millî menfaatlere ve millî değerlere daha uygun hâle getirilerek bir sonraki planda yer alması gerekliliğini dile getiren Doğan, kültür emperyalizmiyle Türk milletine ne kadar etki edilmeye çalışılırsa çalışılsın “içte olan ruhun sağlamlığını” ifade ederek manevi kalkınmayla bunun beslenmesi gerektiğini ifade etmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1978c). 1967 yılında YTP’de siyaset yapan, ardından MSP’ye geçen ve bu partinin önde gelen isimlerinden olan Süleyman Arif Emre de “kalemin kılıca üstün geldiğini” ifade ederken, bir milletin kültür emperyalizmiyle bir başka milletin manasını, “manevi vatanını” işgale kalkışması karşısında Türkiye’nin yetersizliğini vurgulamaktadır. Emre, manevi vatanın işgalini betimlerken, ülkenin sosyal şartlarından doğmayan ancak fakülte çağına gelip büyükşehirilere geldikten sonra, eğitim sisteminin de etkisiyle farklı akımlara kapılan gençlerin varlığından bahsetmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1967c). Emre, yalnızca üniversite eğitiminde değil askerî eğitimde

de manevi değerleri; millî şuur, millî ahlâk ve fazilet temelinde maneviyatı öne koymaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1968c):

Askerî eğitimde millî ve manevi değerlerimizin, yeni nesillere intikaline çalışılması ön plânda tutulmalıdır. Asrımızda bir ülkenin coğrafi manada istilâsından manevi ve fikri manada istilâsı daha kolay olmaktadır. Muasır neşir ve telkin vasıtalarının taşıdığı tesir kudreti ve seyyaliyet, zararlı ideolojilerin kıtaları aşarak ülke, hatta mesken sınırlarını dahi hiçe indirdiği ve böylece kalpleri ve dimağları kültür emperyalistlerinin işgaline açık tuttuğu bir gerçektir. Bu vasıtalardan maharetle istifade etmesini bilen Doğulu ve Batılı kültür emperyalistleri, genç nesillerimiz üzerinde bir fikri istilâ hareketi yürütme çabası içerisinde. Bu durum karşısında, hattı müdafaa ve sathı müdafaa prensiplerine ilâveten, bugünün harp terbiyesine, fikri ve manevi müdafaa prensibinin de ilâve edilmesi zaruret hâlini almıştır. Millî şuurun, millî ahlâk ve faziletin ve kahramanlık ruhunun idamesi ancak askeri ve sivil eğitim müesseselerinde programlara bu maksatla konulacak yeni dersler sayesinde gerçekleştirilebilir. Bugün, silâhlardan evvel, o silâhları kullanan iradenin takviyesi birinci derecede ehemmiyet kazanmıştır. Kahraman ecdadımıza zaferler kazandıran, şehitleri şehit, gazileri gazi yapan ruh ve imanın müstakbel kahramanlara ve müstakbel şehit ve gazilere intikal ettirilmesi millî savunmamızın en hayati bir vazifesi olmalıdır. Çünkü aldığımız her nefes ve yaşadığımız her saniye muharebe meydanlarında, can ve şan pazarlarında akıtılan şehit ve gazi kanları mukabilinde kazanılmıştır. (s.357)

Eğitimde maneviyat, özellikle MNP/MSP çizgisinin üzerinde yoğunlaştığı ve kültür emperyalizminin etkilerine karşı gençliği koruyacağı düşünülen bir konu başlığı olarak öne çıkmaktadır. Süleyman Arif Emre'nin henüz MSP'de siyaset yapmaya başlamadan önce bu konuyu vurgulaması, MSP'nin üzerine yerleştiği siyasal alanın ve ideolojik içeriğin niteliğini de açıklamaktadır. Din derslerinin yaygınlaştırılması talebi, muhafazakâr siyaset alanının bütünü açısından bir talep olarak öne çıkarken, özellikle MNP/MSP'nin bir varlık olarak siyasi yaşamda yer bulmasının ardından ideolojik bir nitelik kazanarak sistemli hâle gelmiştir. Süleyman Arif Emre, liselerdeki din derslerinin yoğunluğunun ihtiyacı karşılamaktan çok uzak olduğunu belirtirken, ele alınan dönem itibarıyla iktidarda olan AP hükûmetinden, Batı medeniyetini tehdit eden, dünya gençliğinin içinde bulunduğu manevi buhrana, Türk gençliğini de mahkûm eden CHP'nin sakat eğitim politikasına karşı millî ve manevi bir politika

istemektedir. “Millî ve manevi değerlerimizin yerini tamamen boş bırakan bu kısır politika, zararlı cereyanların yayılmasına zemin hazırlamış ve memleketimizi kültür emperyalistlerinin manevi istilâsına terk etmiştir” diyen Emre, gençlere “şer cereyanlara” karşı fikri muafiyet kazandıracak mahiyette millî, dinî ve ahlaki değerlerin aşıl原因madığından şikâyet etmektedir. Emre, hürriyet ve laiklik mefhumlarının, bir milletin gençliğine, millî ahlâkının temeli olan dinini öğretmeyerek, vatanın anlamını, manevi vatanı kültür emperyalistlerinin istilâsına terk ve teslim etmesi şeklinde yorumlanamayacağını ifade ederek, ruhu ve temeli ahlâk ve fazilet olan demokratik rejimin ancak bu manevi değerler devam ettiği müddetçe ayakta durabileceğini savunmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1968d). Necmettin Erbakan da demokratik rejimin hiçbir prensibinin gençliği “millî mefkûrenin, ahlâkın ve tarih şuurunun aşılmasına engel bulunmadığı hâlde, müfredat programlarının düzenlenmesinde gayri millî bir yolun takip edildiğini ve zihinlerle kalplerin “mefkûresiz” bırakılmaya çalışıldığını belirtmiştir. Erbakan’a göre bu kısır politika, ülkeyi manevi istilaya hevesli olan kültür emperyalistlerinin de cesaretini ve faaliyetlerini arttırmıştır. Ülkede, ele alınan dönem itibarıyla Marksizm’in, kozmopolitliğin ve çeşitli yabancı ideolojilerin yayılma alanı bulmasının temel sebebi de Erbakan’a göre ekonomik olmaktan ziyade ideolojiktir ve uzun yıllardır sürdürülen yanlış eğitim politikasının neticesidir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970). Bu açıdan din ve maneviyat, kültür emperyalizmine dair anlatıda milletin ayakta kalmasını sağlayan ve aynı zamanda gayri millîliğe karşı millîliğin ön koşulu olarak vurgulanan olgular hâline gelmişlerdir. Sağlam bir inanç, kuvvetli bir itikat ve ilahi bir din, her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulan unsurlar olarak algılanır hâle gelmişlerdir. MSP’li Feyzullah Değerli, bunun sebebini dünyanın küçülmesine, mesafelerin kısılmasına ve dini, dili ve yaşantıyı baskı altına alabilen etkilerin ve taarruzların ortaya çıkmasına bağlamaktadır. Bu şartlar altında, dini en kuvvetli, kültürü en yüksek, örf ve âdetlerine, dil ve tarihine sadık, millî duyguları sönmemiş olan milletlerin ve cemiyetlerin ayakta durabileceği savunulmaktadır. Aksi durum, yabancı milletlerin kültür, din ve âdetlerine kapılarak yok olma anlamına gelmektedir. Bu açıdan milletlerin “savaş taktiği” de değişmiştir. Değerli, “yeni taktiğin” sessiz ve dumansız silâh olan din, dil, ırk, âdet ve kültür silâhı olduğunu savunmaktadır. Bu yüzden de dinî ve millî varlığa daha sıkı sarılmaya ihtiyaç duyulmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974f). AP’li Ömer Çakıroğlu ise

eğitim konusundaki taklitçiliği, “din düşmanlığı” perspektifinden Cumhuriyet’in ilk dönemi ve resmî söyleme yönelik eleştirel bir tavırla değerlendirmektedir:

Din düşmanlığı her şeyimize, bizi biz yapan her şeye teşmil edildi. Başka türlü de olamazdı. Zira her şeyimizde dinî vecd ve düşünce ayrılmaz bir giriftlikteydi. Din düşmanlığı, bu oluşumun neticesi bizi biz yapan her şeyimizi içine alarak tecelli etti. Örfümüze, harsımıza, dilimize, tarihimize, velhasıl kültürümüzün her dalına sirayet etti. Kendimizden alabildiğinde kaçır olduk; nefretle, düşmanca duygularla kaçır olduk. Büyük bir şevk ve heyecanla Garbı taklide koyulduk. Cemiyetimize uyar mı uymaz mı tefrikini yapmadan ne bulduksa aldık. Maarifimiz materyalist eğitim sistemine göre çalışır oldu. Böylece okumuşumuz materyalist bir görüşle yetiştirilirken, cemiyetimiz materyalist görüşün tamamen zıddı bir düşüncede kendi hayatına devam etmiştir. Cemiyette, cemiyetin okumuşu arasında esasta patlak veren bu açıklık her sahada menfî tesirini gösterdi. Kökünden, öz benliğinden kopmuş, kendi varlığının kaynağına düşman bir sistemin neticesi olarak bilinen kısır dönem başladı. Bile bile, âdeta isteyerek bu neticeye varıldı. “Vatanım rûyi zemin, milletim nevi beşer” diyebilen, tarihin en şanlı Türk İmparatorluğunun başına suikast tertipleyen, Anadolu’da Ermeni devleti kurmak savaşı veren Ermeni komitasına “ey şanlı avcı” diye methiye yazan bir adama, mekteplerinde şeref köşeleri tanzim ettiren; asırlar boyu Müslüman Türk’ün can düşmanı, ehlihalibin salibini, yani haçını, uğruna sebil olan şehit kanlarından utanmadan, Türk bayrağındaki hilâlin yanına koyarak, bayrağımız diye ilân eden “hürriyet kahramanı” diye takdim eden; değil tarihçe, hasımları tarafından dahi değer ve tesirleri teslim edilen, millet oluşumuzda büyük tesirleri olan öz kültürümüzün büyük üstatlarını unutturup, Garp kültürünün yaratıcılarını okutan, öğreten; kendi kültür değerlerini yaşatacak, geliştirecek müesseseler yerine, Garp kültürünü geliştiren, yaşatan müesseseleri kurdurtup yardım eden; matbuatında Allah’tan, peygamberden bahsedilmesini yasaklayan ve aleni olarak, ‘Biz Türkiye’de, dinî bir atmosfer, dinî bir fidelik istemiyoruz’ diyen zihniyeti, eşyanın tabiatı icabı, din ve maneviyat düşmanı bir atmosferin doğmasını başardı. Bu atmosfer ve fidelikte geçmişine düşman, kendini horlayan, şevksiz, mefkûresiz, heyecansız bir neslin yetişmesine sebep oldu. Yaratıcı gücü olmayan, kolayı arayan nesil, taklitçilikten kurtulamazdı. Kurtulamadı da. Asırlar boyu tarihin en şanlı sayfalarına, en şanlı damgasını vurduğunu unutarak, reddi miras zihniyeti içinde, Garbı taklitte de çok

kötü bir taklitçi olduk. Var olma veya olmama noktasında Türk'ün tek çıkış yolu vardır. O da millî rönesansımızı gerçekleştirip öz benliğimize dönme imkânıdır. Bugün millî Türk şuurunun şahlanmasıyla başladığı noktada şer kuvvetlerin ister dâhilden ister hariçten gelsin her türlü müdahalesi mutlaka bertaraf edilecektir. Zira muhtaç olduğumuz cüret imanımızda, inancımızda, kuvvetse damarlarımızdaki asil kanda mevcuttur. Hak geldiğinde, hak yoldayız. Millî rönesansa döndüğümüz anda, hakka rücu etmiş oluyoruz. Hak geldiğinde batıl zail olmaya mahkûmdur. (s.412)

Taklitçilik, daha önce de ifade edildiği gibi Cumhuriyet'in ilk dönemindeki kültür politikalarına dair eleştirilerin temelini oluşturmaktadır. Millî eğitimde uygulandığı iddia edilen “inkârcı”, taklitçi ve materyalist eğitimin konumu, ele alınan dönemdeki sorunların temeline yerleştirilmektedir. AP'li İdris Arıkan, takip edilen bu yolun yanlışlığı bir yana, insanları manevi değerlere bağlı yetiştirmenin hareket noktası olması gerektiğini ifade etmektedir. Arıkan'a göre hürriyetler manevi terbiye nispetinde vardır ve hürriyet isteyenlerin bundan ötürü manevi terbiyeye önem vermeleri gerekmektedir (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1980d).

Millî Eğitim, sağ siyaset için millîlik ve devlet güvenliği paralelinde nihai bir hedef ve bir zorunluluk hâline gelmiştir. Güvenlik, gelecek açısından önemlidir çünkü gelecek nesiller devletin geleceğinin en önemli unsurudur ve bu nesilleri kendi kültür ve medeniyet tarihine uygun bir şekilde yetiştirmek, büyük bir misyon olarak görülmektedir. MHP'li Sadi Somuncuoğlu, özellikle kalkınmakta olan devletlerin yeni yetişen nesillerini korumak ve kollamak için, millî felsefenin, kültür ve medeniyet tarihinin iyi bilinmesinin zorunlu olduğunu ve bu zorunluluğun can ve mal emniyetini sağlamaktan farkı olmadığını aktarmaktadır. Somuncuoğlu, dünyada kültür emperyalizminin ve ideoloji savaşının öne geçtiğini, dışarıdan gelecek saldırılara karşı milleti ve özellikle yeni yetişen nesilleri devletin resmi felsefesiyle aydınlatmanın, gönülleri ve ruhları “bu felsefenin ışığıyla yıkamanın” şart olduğunu belirtmektedir. Somuncuoğlu'na göre Türk devletinin felsefesi, anayasada açıkça ifade edilmiştir; bu hayat görüşünün adı da Türk milliyetçiliğidir. Türk milliyetçiliği ise iki temel kaynağa dayanmaktadır: Türk tarihi ve İslamiyet. Bu temelden hareketle hükûmetler, topyekûn bir şekilde eğitim, aydınlatma ve propaganda faaliyetlerine büyük önem vermeli; okullar ve yetişen nesiller de Türk milliyetçiliğinin ve bilimin ışığında tutularak, her türlü yabancı ideolojiye karşı Türk Milleti'ni ve devletini korumalıdır. Somuncuoğlu'na göre milliyetçilik, sadece millî ve ekonomik menfaatleri öne almak

değil; milleti meydana getiren değerlerin korunması, geliştirilmesi ve ülkede, dünyada olup bitenleri bu temel esaslardan hareket ederek, bilimsel yöntemlerle açıklamak ve çözmek anlamına gelmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1980b). Ancak MHP çizgisinin “millî değerler” ekseninde dünyada olup bitenleri bilimsel yöntemlerle açıklama ve çözmeye dair söylemlerinde, dönemin koşulları dâhilinde sınırlamaların olduğu da görülmektedir. Örneğin MHP’li Mehmet Hulusi Özkul, gençlerin yabancı dil öğrenmelerini arzulamakta ve desteklemekte olduklarını ifade ederken, öğretim dili olarak yabancı dilin benimsenmesinin yabancı kültür istilâsına imkân hazırlayan kültür emperyalizminin ve yabancı kültür tahakkümünün bir aleti olduğunu savunmaktadır. “Eğitim, diğer adıyla terbiye, öğretimle beraberdir. Eğitimi öğretimden, öğretimi de eğitimden kesin çizgilerle ayıramayız. Millî terbiyeyi, millî dilden başka dille vermek mümkün olmaz” diyen Özkul, yabancı dil öğrenmekle öğretimi yabancı dille yapmak arasında ciddi farklar olduğunu savunmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1975a).

1960-1980 dönemindeki millî eğitim tartışmaları, kültür emperyalizmine dair anlatıların paralelinde “millî” olabilmenin en temel koşulu olarak eğitim sistemindeki aksaklıkların düzeltilmesine dayalı bir ekseninde gelişmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi tarihsel süreç içerisinde etkisi artan yabancı müdahalesi, sağ siyasetin anlatısında millî eğitim sisteminin bozulmasına ve buradan yetişen yeni nesillerin de yozlaşmasına sebep olmuştur. Kültür emperyalizmi, böyle bir alanda güçlenme imkânı bulurken, bu sürece yönelik eleştirel bir anlatı da gelişmiş ve ele alınan dönemdeki emperyalizm karşıtlığından hareketle eğitim sistemindeki kültür emperyalizmi konusu da gündeme taşınmıştır. Sağ siyaset, kültür emperyalizminin karşısına “millîlik” olgusunu koymaktadır. Zira özellikle eğitim sistemindeki kültür emperyalizmi etkisinin zamanla bir millî güvenlik meselesi olarak algılandığı ve buna karşı çözüm yollarının değerlendirildiği bir dönemin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

5.1.2.2. TRT’ye Yönelik Eleştiriler

Kültür emperyalizmi kapsamında sağ siyasetin gündeminde yer alan konu başlıklarından birisi de TRT’nin konumu ve yayın politikasıdır. Bir devlet kurumu olmasıyla birlikte TRT’nin yayın politikasından beklenen objektiflik, siyasetin iç dinamiklerine dair daimî bir tartışmayı beraberinde getirmiştir. Ancak TRT’nin genel yayın politikası, içeriği ve bu içeriğin millîliğine dair tartışmalar, siyaset üstü bir

gündem maddesi olarak öne çıkmaktadır. Zira devletin resmi yayın organı olarak, ele alınan dönemdeki kısıtlı iletişim imkânları düşünüldüğünde TRT'nin hem siyasi hem de içerik bakımından konumu önem taşımaktadır. Zira ciddi bir kitle iletişimi ile geniş kesimleri çok kolay yolla etkileyebilecek bir iletişim aracının varlığı söz konusudur. Nitekim televizyon istasyonlarının özellikle Güney, Batı ve Orta Anadolu'da yayıldığına dikkat çeken AP'li Ahmet Buldanlı, ilk açılacak istasyonların Tunceli, Bitlis, Siirt ve Muş civarında olması gerektiğini savunmaktadır. Buldanlı'ya göre millî radyo da oralara daha çok duyurulmalıdır. Çünkü iletişim araçları ve özellikle televizyon ekranlarında millî hisler, millî kültür, Türk harsı, âdeti ve gelenekleri seslendirilmeli ve halka ulaştırılmalı; bu açıdan bu çalışmaya da az gelişmiş bölge olarak kabul edilen bölgelerden başlanması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca bölgede kurulacak istasyonlarla yabancı yayınları durdurma imkânı da sağlanacaktır. Ancak bölgesel düzeyde, kurulacak televizyon istasyonlarıyla Türk'ün ve Türk millî kültürünün duyurulmasının gerekli görüldüğü anlaşılmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974g). O hâlde televizyonun bir iletişim aracı olarak ciddi bir propaganda aygıtı olduğunun ve bu açıdan da etki alanının genişlediğinin anlaşıldığı görülmektedir. Bundan sonraki tartışmalar da bu kadar geniş bir gücün değerlendirilmesi ve bu güç üzerinde hâkimiyet kurulması üzerinedir. Özellikle CHP-MSP koalisyon hükûmeti döneminin TRT Genel Müdürlerinden İsmail Cem'in ciddi ve sert bir şekilde eleştiriye tabi tutulduğu görülmektedir.⁵⁴ Esas olarak koalisyon dönemlerinin eseri olarak “kadrolaşma” meselesi ekseninde bir tartışma alanının oluştuğu görülmektedir. CHP'ye yakın isimlerin bürokraside üst düzey yöneticiliğe getirilmeleri, TRT'nin de bu konuda gündem olmasına sebep olmuştur. Konuyla ilgili MHP'nin yayın organlarından olan *Devlet* gazetesinde, İsmail Cem görevden alınana kadar kapsamlı haber dosyalarının yapıldığı görülmektedir. TRT'nin “CHP organı” olma ihtimali, “millî mukaddesatı” ve kanunlara bağlılığın olmadığı, başına da “Yahudi” asıllı birinin tayiniyle sürecin gayri millî boyutlarının öne çıkarıldığı vurgulanmaktadır (*Devlet*, 1974). CHP ile kurulan koalisyonun MSP'ye zarar vereceğini öngören, bu açıdan MSP'nin seçmen kitlesine de hitap etmeye çalışan MHP'nin, hem kendi “millî” ideolojik doktrinine hem de siyasetin şartlarına uygun bir

---

⁵⁴ Cem, 1. Milliyetçi Cephe hükûmetinin kuruluşundan 2 ay sonra görevden alınmış, yerine Nevzat Yalçıntaş getirilmiştir.

şekilde MSP ile CHP arasındaki ilişkiyi zedeleyecek sosyal ve kültürel alanlara yoğunlaştığı da görülmektedir (*Devlet*, 1974):

MSP'liler, Karaköy Meydanı'nda bulunan çıplak kadın heykelini kaldırdıklarını ısıtıp ısıtıp seçmene sunadursunlar, TRT, CHP'li Genel müdürün fikri doğrultusunda âdeta Erbakan'la alay edercesine yayınlar yapmakta devam ediyor. Ufak bir icraatı vatandaşın ağzına bal olarak verenler, bu konuda ne düşünüyorlar acaba? Televizyon MSP ile alay edercesine çıplak kadın heykelleri arasında çekilmiş filmleri durmadan seyirciye sunmaktadır. Piyasayı dolduran dinimize ve millî değerlerimize aykırı müstehcen neşriyat da cabası. Yiğitseler marifetlerini, milyonlarca kişiye tesir eden, basın ve TRT'ye de gösterebilirler. Ama malûm ya CHP ile karşı karşıya gelmekte var, o da olmaz. (s.3)

Devlet gazetesinin tutumu, MSP'nin koalisyondaki konumunu eleştirirken, TRT'nin yayın politikasına dair sağ siyasetin görüşlerini ve eleştirilerini yansıtmaması bakımından önem taşımaktadır. Esas olarak CHP'nin yönetimindeki TRT'nin yayın politikasına sağ siyasetten gelen eleştiriler, kültür emperyalizminin niteliği ve emperyalizme bakış konusundaki temel ayrılık noktalarını ortaya çıkarmaktadır. *Devlet* gazetesinde, 1 Temmuz 1974 tarihinde imzasız olarak yayımlanan "Necmettin Erbakan'a açık mektup" başlıklı yazı, bu tutumun önemli bir örneğini yansıtmaktadır (*Devlet*, 1974):

Türkiye'de çok satan gazeteler ya "renksiz görüşlü" ya da "solcu görüşlü" veya da "seks görüşlü"dür. Yukarıdaki kararnameyi iktidar olarak sizler hazırladığınıza göre; gençlerimizin fikri ve ahlaki yapısını bozan, dini hafife alan, dilimizi bozmak için gerekeni yapan gazeteler için %25 indirim yapmanız acaba hangi gayeye hizmettir? Hani; uzun saç, mini eteğe, müstehcen neşriyata vs. karşı idiniz? Sizler hükûmet oldunuz TRT bir başkalaştı... Perşembe akşamları yayınlanan "din ve ahlâk" konuşmaları dahi "uydurukça" lisanla yayınlanır oldu. Türk Milleti'ne her yönüyle ters düşenleri "sanatçı" diye meydana çıkardılar. Sonra "besleyebileceğiniz kadar çocuk yapınız" diyerek doğum kontrolünü teşvik eder, yayın dilinden sadece kardeşleriniz anlarsa ve de seçimlerdeki söyledikleriniz de aklımıza gelirse "Millî Görüş"lü MSP hakkında nasıl bir fikir yürütmek icap edecektir? Türk Milleti TRT'nin tek taraflı tutumundan (Bilhassa İ. Cem'den sonra) haklı olarak şikâyet ediyor ve Meclis'te bu hususta bile önergeler veriliyor, konuşmalar yapıyordu. Bunlara karşılık MSP Sözcüsü Şener Battal, "TRT yeni ellerdedir, bu kuruma yöneltilen iddialar sübjektiftir. İsmail Cem İpekçi'nin

çalışmalarını ve beyanlarını olumlu karşılıyor” diye cevap veriyordu. 7 Mayıs 1974 saat 20.59 Ankara Radyosu’nda “besleyebileceğiniz sayıda çocuk yapınız” deniyordu. Ayrıca televizyonda çeşitli piyeslerde din ile alay ediliyordu. İpekçizadenin çalışma ve beyanlarını olumlu karşılayan sizler; doğum kontrolünü, din ile alay edilmesini, dilin kasıtlı olarak bozulmasını olumlu karşılıyor musunuz? “Millî Görüş”te bunun yeri var mı? (s.10)

TRT’nin CHP-MSP hükûmeti dönemindeki yayın politikası, özellikle milliyetçi ve muhafazakâr kesimin kültür emperyalizmi eleştirilerine dair ciddi bir söylem oluşturmasını sağlamıştır. Bu söylemin iki yönü bulunmaktadır. Birincisi yukarıda da ifade edildiği gibi TRT’nin yayın politikasındaki millî değerlere aykırı tutum, ideolojik bir yaklaşımla eleştirilmektedir. *Devlet* gazetesinin 3 Şubat 1975 tarihinde çıkan 274. sayısının manşeti, “Yabancı kültür emperyalizminin uşağı TRT susturulmalıdır” olmuştur (*Devlet*, 1975). Gazetenin aynı sayısında bir yazı kaleme alan Nuri Gürgür, MHP’nin “millî devlet güçlü iktidar” sloganına atıfla, devletine “millîlik” vasfı kazandırılmış bir ülkede bir devlet kurumunun, TRT örneğinde görüldüğü gibi yasama ve yürütme organlarına açıkça meydan okumasının tasavvur edilemeyeceğini, Türkiye’de bir feodal beylik gibi, kendini devlet otoritesinin üstünde gören kuruluşların ve bunların davranışını destekleyen partiler ve liderlerin bulunduğunu ifade etmektedir (Gürgür, 1975). İsmail Cem, aynı dönemde TRT’nin her şeyden önce “Türkiye’nin” kültürüne yöneldiğini söylemiş, kendisine yapılan suçlamaları “Bizans entrikaları” olarak nitelendirmiş ve kendisini suçlayanları da “ışık görmüş yarasalara” benzetmiştir. Cem’in bu sözleri kamuoyunda büyük tepki çekerken, TBMM’deki 30 milletvekili tarafından yayımlanan bir bildiride, Cem için “Sen bu milleti tanımazsın. Sen Paris’i Zürih’i, Londra’yı, Nev York’u bilirsin. Şikâyetle bulunduğun milleti tanıyabilmen için getirildiğin bu görevden uzaklaşıp herhangi bir Anadolu ilçesinde bir süre kalman gerekir” ifadeleri kullanılmış ve Cem’in “Bizans entrikası” iddiasına karşı bizzat kendisi “Bizans artıklığıyla” suçlanmıştır. Ülkü Ocakları tarafından hazırlanan “millî değerlerin yıkıcısı, yabancı kültür emperyalizminin uşağı TRT susturulmalıdır” başlıklı bir afiş de hazırlanmış ve Türkiye çapında TRT’ye karşı bir kampanya başlatılmıştır. Milliyetçi Cephe’yi oluşturan partiler ise TRT’nin yayın politikasını bir “millî güvenlik sorunu” olarak gördüklerini açıkça ifade etmiştir (*Devlet*, 1975). Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği tarafından yapılan açıklamada ise TRT’nin “millîliği” sorgulanmaktadır (*Devlet*, 1975):

Yaygın ve müessir bir eğitim aracı olan TRT'nin bir devlet kurumu olduğu ve haysiyetle devletimizin temel ilkeleri doğrultusunda bulunması gerektiği izahtan varestedir. Buna rağmen adı geçen kurumun son derece şuurlu ve planlı bir şekilde yıkıcı bölücü, kışkırtıcı ve sinsî bir propaganda taktiği ile gayri millî istikamete yöneldiği büyük milletimizin gözünden kaçmamaktadır. Türk Milleti'nin parası ile ayakta durduğunu unutarak bütün millî değerlere, millî ülkü ve ilkelere sırt çevirirken yabancılaşmanın her türlüsüne yataklık ve aracılık yapmayı kendine görev bilen, millî bünyemiz içinde bir "Truva atı" niteliği gösteren TRT'nin anayasamızın ve kanunların ruhuna aykırı bu tutumunu şiddetle kınıyoruz. (s.10)

Daha önce de ifade edildiği gibi TRT'nin CHP-MSP hükûmeti dönemindeki yayın politikası, özellikle milliyetçi ve muhafazakâr kesimin kültür emperyalizmi eleştirilerine dair ciddi bir söylem oluşturmalarını sağlamıştır. Bu söylemin iki yönünden birincisi, TRT'nin yayın politikasındaki gayri millîlik ve bunların sosyal yaşamdaki etkileridir. İkincisi ise TRT'nin yayınlarındaki komünizm etkisi ve buna karşı kültür emperyalizmi temelinde verilen tepkilerdir. Özellikle İsmail Cem'in TRT kadrolarındaki farklı fraksiyonlardan sol görüşlü isimleri tercihi, TRT'ye ve Cem'e yönelik ciddi eleştiri sebebi olmakla birlikte özellikle CHP'nin tutumu ve kapsamı konusunda tepki de yaratmıştır (*Devlet*, 1974). AP'li altı senatörün, Senato Başkanlığına verdiği önergede, "sosyal bünyede tahripkâr tesirler yarattığı" gerekçesiyle TRT hakkında Senato araştırması açılmasını istenmiştir. Önergede TRT'nin yayın ilkelerine tamamen ters düştüğü ve bu halin giderek fazlalaştığı belirtilmiştir. Ayrıca TRT'nin tarafsızlıktan tamamen ayrılarak partizan bir kurum hâline geldiği, çeşitli davranışları ile görevini kötüye kullandığı, cereyan eden olaylarla ilgili gerçeği bozan bir çaba içinde bulunduğu, millî güvenliği sarsacak mahiyetteki hareketlerin devlet için ciddi bir gaile hâline geldiği ve CHP'nin bir organı durumuna düştüğü de eklenmiştir. Güvensizlik ve huzursuzluğu artırdığı, ailevi ve ahlaki değerlere gereken önemin verilmediği belirtilen önergeye, TRT idaresinin mevcut sorunlar karşısınca "sinsice" Marksist rejimdeki kurallara ve usullere dair propaganda yaptığı, komünizmi "adını kullanmadan alerjik olmaktan çıkarmaya" çalıştığı ve hatta komünizmi sempatik hâle getirmeye çalıştığı da eklenmiştir (*Devlet*, 1974). MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ise TRT'yi, 1974 yılının "yüz kızartıcı olayı" olarak tanımlamaktadır (*Devlet*, 1975):

... 1974 yılının Türk demokrasisi için yüz kızartıcı hadisesi ise TRT olayıdır. Ecevit hükûmeti ustalıklarla TRT'yi Halk Partilileştirmiş ve solcullaştırmıştır. Nitekim CHP iktidardan ayrıldığı hâlde partizan TRT, CHP ve Ecevit propagandasını ustalıklarla yürütmekte, solcuları iş başına getiren Sayın Ecevit'e şükran borcunu ödemeye devam etmektedir. TRT sadece partizanlık yapmakla da yetinmemekte, aynı zamanda millî ve manevî değerleri çürütmek gayesiyle yabancı kültürlerin emperyalizmine aracılık da etmektedir. Türk devletini yıkmak isteyen, Türk milletine köleliği lâıyk görenlerin sesini Türk devletinin radyo ve televizyonları vasıtasıyla duyuran TRT, "ben Türkiyeli şair" diye söze başlayan, Türklüğü bile kabul etmeyen eski komünistlerin alenen devlet ve millete tecavüz etmelerini sağlamaktadır. İşte bu sebeplerle 1974'ün yüz kızartıcı olayı TRT olayıdır. (s.4)

TRT'nin etki alanı ve siyasi pozisyonu, paylaşılamayan ve daima objektiflik beklenen bir kurum olarak siyasi tartışmaların merkezinde yer almasına sebep olmuştur. Ancak İsmail Cem gibi tartışmalı bazı isimlerin faaliyetleri ve TRT'deki yayın politikaları, sağ siyasetin tartışma alanını TRT'de kadrolaşma ya da yanlılık gibi güncel siyasetin konularından çekerek kültür emperyalizmi paralelinde, geniş bir alana çekmiştir. Örneğin AP'li Feyzullah Değerli, İsmail Cem yönetimindeki TRT'nin yayın politikalarını eleştirirken, TRT'nin âdeta "Müslüman millete" karşı inat edercesine ve hatta küfredercesine, milletin dinine, ahlâkına uymayan yayınları ustaca ve kasıtlı olarak yaptığını, milletin tepkisine de hiç aldırmış etmediğini vurgulamaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974f). 1978 yılına gelindiğinde, TRT'nin yine eleştirilere hedef olduğu görülmektedir. Üstelik 1974 yılında CHP ile koalisyon kuran ve İsmail Cem'in TRT Genel Müdürlüğü'ne de rıza gösteren MSP, 1978 yılında koalisyonda bulunmadığı CHP iktidarını ve TRT yönetimini aynı konu başlıklarıyla eleştirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1978k):

TRT yayınları, aziz milletimizin inançlarına, kültürüne, zevkine, diline de ters düşmektedir. Televizyon yayınları, büyük ölçüde Batı'dan gelen kültür emperyalizminin tesiri altındadır, inançlarımıza, ahlâk ve maneviyatımıza, örf ve âdetlerimize ters düşen müstehcen filmler, tiyatrolar pervasızca gösterilmekte, yayınlar yapılabilmektedir. Okumuşlarımızın birçoğunda müşahade edilen tahakkümcü zihniyet, maalesef TRT yöneticilerinde de vardır. Benim gibi düşüneceksin, benim gibi inanacaksın, kendi sevdiğin müziği değil, benim hoşlandığımı müziği dinleyeceksin, senin evinde, tarlanda, çarşıda, pazarda

kullandığın dili değil, zorlanmış, uydurulmuş kelimelerle dolu, zevksiz, anlamsız benim dilimi işiteceksin diyebilmektedirler. Dil mevzuunda TRT idarecileri o derece pervasız ve saygısız hareket edebilmektedirler ki hazırladığımız beyanatlarımızda kullandığımız kelimelere bile tasallut etmektedirler. Biz “tedbir” mi dedik, bunu “önlem” yapıyorlar; “imkân” mı dedik, “olanak” yapıyorlar; “ihtiyaç” mı dedik, “gereksinme” yapıyorlar. Yine şükredelim ki henüz “tatil” kelimemizi “dinlence” diye değiştirmeye başlamadılar. (s.186)

MSP’nin önde gelen isimlerinden olan Recai Kutan’ın sözleri, TRT’nin kültür emperyalizmi tartışmalarındaki konumuna dair belli dinamikleri göstermektedir. Birincisi, TRT’nin artan önemi ve kitle iletişimindeki rolü siyasetin bütünü tarafından algılanmıştır. Bu açıdan TRT yayınlarının içeriği, daima siyasetin ana gündem maddelerinden biri olmuştur. İkincisi, TRT’deki yayınlardaki kültür emperyalizmi arayışının temelinde siyasi yaşamdan ziyade toplumsal hayatı etkileyen belli unsurlar yatmaktadır. Bu unsurlar, toplumsal yaşamı etkileyebilecek düzeyde içerikler olarak “ahlâk” çerçevesinde değerlendirilmektedir. Üçüncüsü ise TRT yayınlarının içeriği ve kültür emperyalizmi, iktidarda ve muhalefette olma durumuna göre değişmektedir. Üstelik CHP-MSP koalisyonu örneğinde görüldüğü gibi, kültür emperyalizmine karşı hassasiyeti daha yüksek partilerde bile iktidarda olma durumunun yarattığı kısıtlayıcı faktörler söz konusu olmaktadır ve diğer muhalefet partileri de bunu kullanmaktadır.

5.1.3. Şiddetin Kaynağı ve Gençliğin Buhranı

1960-1980 dönemi, özellikle 1960’ların sonlarından itibaren özellikle gençlerin odağında olduğu şiddet olaylarına sahne olmuş, özellikle üniversitelerdeki kutuplaşmada, farklı fraksiyonların terör odaklı faaliyetleri ve toplumsal yaşamda ortaya çıkan güvensizlik hissiyle birlikte silahların gölgesinde bir siyaset ortamı yaşanmıştır. Siyasal şiddetin niteliği ve kaynakları ise hem ele alınan dönemde hem de sonrasında farklı açılardan değerlendirilmiş ve gençliğin merkeze alındığı çalışmalara konu olmuştur. Ancak ele alınan dönemdeki terörün kaynağına dair bütüncül yaklaşımların ortak bir nokta yarattığını söylemek mümkündür. Örneğin hukukçu Çetin Özek’e göre şiddet eylemlerinin temel nedeni, toplumdaki yeni koşulların yarattığı sosyo-ekonomik sorunların çözümünde mevcut siyasal tutumun kendini yenileyememesinden doğan yetersizliğidir. Böylece, terör ortamı yapıları, etnik nedenler vb. ancak terör ortamı doğduktan sonra, şiddet eylemlerinin genişlemesi

ve güçlenmesi yönünden ikinci derecede etkenler hâline gelmektedir. (Keleş ve Ünsal, 1982). Şerif Mardin ise şiddetin eğitim arenasının dışında kalan alanlara yayılmasının, daha kapsamlı uzantıları olan bir fenomenin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Mardin'e (1976) göre 1960'lardan bu yana Türk toplumu, bir bütün olarak daha kavgacı, birbiriyle ihtilaflı hâle gelerek daha fazla silahlanmış ve şiddete başvurma daha da yaygınlaşmıştır. Çatışmalar öncelikle siyasal sorunlar etrafında ve siyasal parti çekişmelerinin birer sonucu olarak ortaya çıkmış; bu daha genel gelişmelerin aksine, öğrenci hareketleri ilgi çekmiş ve öğrenci hayatıyla "gerçek" hayat arasındaki farkla ilişkili olan sebepler bakımından sahte bir rahatlık yaratmıştır. Mardin, "gerçek" hayattaki ihtilâfların, tarafların ortak çıkarlarıyla törpülendiğini; hâlbuki üniversite hayatının bütünleştirici yapısının bir ölçüde gevşek oluşu ve gençlerin inançlı bağlılıkları yüzünden, böyle bir etkiye sahip olmadığını dile getirmektedir. Mardin'e göre siyasal şiddetin arka planında kültür bunalımı, yetersiz eğitim ve sağlıklı kentleşme gibi faktörler bulunmaktadır. (Keleş ve Ünsal, 1982).

Siyasal şiddetin kaynağı ve bunlara yönelik mutlak çözümleri ortaya çıkarabilmek, ele alınan dönemde siyasetin de ana gündem maddelerinden birisidir. Sağ siyasetin "millîlik" anlatısı, üniversitelerde verilen eğitimden hareketle yeni nesillere aşılacak bir millîlik olgusunun şiddet dâhil içinde bulunulan sorunları çözeceği üzerinedir. Bu anlatıda gençlik, kültür emperyalizminin etkisiyle bir "buhran" yaşamaktadır; buhran, sosyal ve ekonomik faktörlerin de etkisiyle büyümekte ve böylece gençlerin odak noktasında olduğu şiddet olayları da meydana gelmektedir. Üniversitelerin ve kültür müesseselerinin "millî hüviyet" taşımadığı bir ortamda, o müesseselerden çıkan gençlere başka bir "damga" vurulmuştur ve bu gençlere o andan itibaren "millî damganın" vurulması imkânı ve ihtimali bulunmamaktadır. Dünyadaki kültür emperyalizminden kaçınmanın haricinde, millî kültürü geliştirmek için millî üniversitelerde millî dilin gelişimi zorunlu görülmektedir. AP'li Hüsnü Dikeçligil, şiddet olaylarının yoğun yaşandığı ODTÜ'den hareketle, ODTÜ'deki öğrencilerin kendisine, ABD'de eğitim görüp orada yetiştikten sonra ülkeye gelip öğrencilere ders veren hocaların komünist olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Dikeçligil'e göre bu gibi ülkelerde "adam yetiştirmek", kültür emperyalizmine sebep olmaktadır ve böylece ülkede düzen bozulmaktadır. Çözüm ise millî müesseselerin kurulması ve bu müesseselerin üzerinde hassasiyetle ve titizlikle durulmasıdır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1971b). Türkiye'de kültür emperyalizmi ve özellikle öğrencileri

hedef alan komünizm gibi akımların, millî eğitim açısından başlıca bir sorun olduğuna dair algılar 1960-1980 dönemi için oldukça yaygın bir anlatıdır. Bu noktada, sağ siyasetin kültür emperyalizmiyle birlikte şiddet olaylarının temeline aldığı komünizmi, özellikle millî eğitim noktasında kültür emperyalizminin bir uzantısı olarak algıladığı anlaşılmaktadır. AP'li Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de kültür emperyalizminin geçirdiği aşamaları aktarırken, gizli komünist partinin millî eğitim yolunu, okulları, öğretim ve öğrencileri hedef alarak Türk millî eğitim teşkilâtına musallat olma çabasının, Atatürk'ün ölümünden sonra eğitimde milliyetçilikten sapılarak hümanizm ve evrenselliğin benimsendiği devrede, özellikle 1943-1945 döneminde başladığını ifade etmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1973). Tevetoğlu, kültür emperyalizminin bir uzantısı olarak şiddetin temeline koyduğu komünizmle mücadele için “millîlik” formülünü öne sürmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1973):

Türkiye'de komünizmi yok etmek, gerçek bir millî eğitim, millî kültür ve üniversite reformu ile mümkündür. Bugüne kadar bilgisiz, tecrübesiz ve cesaretsiz vazifelerle Türk millî eğitimini komünizmden temizlemenin, tehir etmenin, kovmanın yolu birkaç öğretmen veya öğrenciyi, daha küskün, daha hırslı faaliyet görecekları bir başka yere nakletmek veya mevkuten okuldan atmak sanılmıştır. Komünist anarşistle mücadeleyi polis, güvenlik kuvvetleri, Millî İstihbarat Teşkilâtı, mahkemeler ve hâkimler yapar, yapmaktadır. Fakat komünizmle mücadeleyi sağlam bilgi ve kültürü, millî müfredatı ile öğretmen, okul, profesör, üniversite, devlet tiyatroları, Millî Eğitim Bakanlığı ile ortaklaşa eğitim programları düzenleyen Devlet Radyo ve Televizyonu ve bilhassa Türk tarihi ve Türk dili üzerinde müspet çalışmalar ortaya koyacak ilim kuruluşları ve akademileri, kısacası, müspet ve modern ilim, millî kültür ve millî sanat faaliyetlerinin araştırma, eğitim ve öğretim vazifesinin sorumlusu, gerçek sahibi ve yetkilisi Millî Eğitim Bakanlığı ve üniversitelerimiz yapar. (s.21)

Millî eğitim sistemindeki eleştirilere dair temel odağın komünizm olması, özellikle 1970'lerin ilk yarısı açısından anlaşılabilir ve nispeten dönemin koşullarını yansıtan bir görünümüdür. Zira gençliğin içerisinde olduğu buhran hâli ve şiddet olayları yaşanmaya devam etmektedir ancak bu buhranın ve olayların niteliği, 1970'lerin ikinci yarısına göre düşük düzeydedir. Bu açıdan komünizm, millî eğitimdeki kültür emperyalizmi ve şiddet olayları temelindeki anlatıda makul bir düşman olarak

sayılmaktadır. Ancak 1970'lerin ikinci yarısı, şiddet olaylarının artmasına paralel olarak komünizmden daha sık bir şekilde “anarşi” kavramının kullanıldığı, bir tür düzensizlik hâline işaret etmektedir. Sağ siyasetin millîlik vurgusundaki ana motivasyonun, ideal bir düzenliliği de kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim komünizmin yarattığı şiddet olayları ve bunun neticesinde ortaya çıkan “anarşi” sağ siyasetin daima koruma içgüdüsüyle hareket ettiği devlet eksenli güvenlik kaygıları açısından ciddi bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunun temelinde, daha önce de ifade edildiği gibi özellikle gençleri hedef alan yabancı kültür emperyalizmi bulunmaktadır. Örneğin MSP, millî eğitim politikalarının yıkıcı akımları önleyecek ölçüde bütün ihtiyaçlara ve dertlere cevap verecek düzeyde olsaydı gençlerin “anarşiye” saplanmayacağını düşünmektedir. Süleyman Arif Emre, Batı medeniyetini bile temelinden sarstığını iddia ettiği bu düzensizlik hâlini “sağlık ve ahlâk bozucu bağımlılıklar” olarak tanımlamaktadır. Emre'ye göre millî eğitimdeki yetersizlikler, çocukların kendi ailelerine, vatanlarına ve milletlerine “asi evlâtlar” hâline gelmelerine sebep olmaktadır. Emre'nin kültür emperyalizmine karşı önerdiği tedbirlere dair üslubu, sağ siyasetin millîlik eksenindeki temel kavramlarının büyük çoğunluğunu içermektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1976e):

Biz Millî Selamet Partisi olarak, millî ve manevi değerlerimizi ihmal eden, daha ziyade materyalist felsefelerin paraleline itilmiş olan ve yıkıcı akımlara karşı gençliğimize kâfi derecede muafiyet kazandırma vasfından uzak bulunan bir eğitim politikasının buna zemin hazırladığına kaniyiz. Bu sebepten, vakit geçirilmeksizin, değişen yurt ve dünya şartları da nazara alınarak, maarif politikamızın yeni baştan tanzim edilmesini; başka tabirle reorganizasyonunu ve anayasanın temel esprisine uygun olarak manevi gelişmemizi sağlayacak ve millî ahlakımızı koruyacak ve geliştirecek Millî maarifimizin kurulmasını istiyoruz. Her iki hükûmette de bu meseleye bu açıdan baktık ve millî maarifimizin kurulması istikametinde şartların müsaadesi nispetinde tam manasıyla tatminkâr olmamakla beraber, adımlar atmaya ve attırmaya muvaffak olduk. Hükûmetimizin bu istikamette yeni ve ciddi tedbirler alacağını memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz. Ders ve müfredat programlarının yukarıda izah ettiğimiz görüşle yeniden düzenlenmesine karar verilmiş olmasını ciddi bir gelişme sayıyoruz. (s.576)

Millî kültürden yabancı kalma durumu, en başta düzeni bozan bir durum olarak güvenlik açısından tehlikeli bulunmaktadır. Sağ siyaset, özellikle gençler fakat

toplumun bütünü açısından da böyle bir durumu “buhran” hâli olarak tanımlamaktadır. Gençlerin ideolojik gruplar olarak karşı karşıya gelmelerinin, ailelerle çocukları arasındaki kopuklukların da temel sebebi olarak millî kültür değerlerinin ve değer ölçülerinin kaybı görülmektedir. “Gençlerimiz aynı kültür ölçülerine müştereken sahip olsalardı, hadiseleri aynı seviyede değerlendirebilselerdi, yetiştirilmeleri sırasında nesillere sirayet edilen hataların önüne geçilseydi, bugün birbirini vurmak isteyenler, birbirlerinin kardeşleri olduklarını kolayca anlayacaklardı” diyen MSP’li Cemal Cebeci’ye göre yabancı fikirler ve kültürlerle beslenen nesillerden ancak anarşi, cinayet ve yıkım beklenmelidir. Yani tarihini, ecdadını, kültürünü, inançlarını ve mukaddes olan her şeyini inkâr eden nesiller, şiddetin temeli olarak görülmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1976d). Ancak bu noktada şu durumun ayrımını da yapmak gerekmektedir. Sağ siyasetin anlatısında anarşiye bulaşan gençler bir düşman ya da fail olarak değil; hangi ideolojik gruptan olursa olsun bir “kurban” olarak değerlendirilmektedir. Zira gençlere yönelik sahiplenici veya gençleri içine düştükleri buhrandan kurtarmaya yönelik bir söylemin benimsendiği görülmektedir. Ancak anlatıdaki asıl fail, yabancı kültür emperyalizmidir ve bu emperyalizm, 1970’lerin ortalarından itibaren komünizmi de aşarak, genel bir kapsamda “millîlikten uzaklaşılmasına yol açan her faktör” olarak somutlaşmaktadır. Örneğin materyalizm, özellikle MNP/MSP çizgisinin yoğun olarak dile getirdiği bir fail olarak bütün dünyada hüküm süren ve özellikle gençlik kesimini etkisi altına alan, ahlaki ve manevi buhranların temelinde yer almaktadır. Bu noktada millî eğitimle ilgili kurumlar da gençlere yeterince sahip çıkamayan, onları millî, manevi ve dinî bilgilerle donatamayan yapısı gereğiyle bir fail olarak tanımlanmasa da sorunun derinleşmesine sebep olan bir aktör olarak söylemde yer almaktadır. Süleyman Arif Emre, millî eğitim kurumlarının özellikle eğitimde materyalist felsefeler ve Darwin’in kuramlarına dayalı bir eğitim uygulaması dolayısıyla dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de anarşi hareketlerinin ve şiddet olaylarının yaşandığını aktarmaktadır. İnsanların yaratılış itibarıyla bir gerçek sisteme, bir hak sisteme inanmak mecburiyetinde olduğunu düşünen Emre, gençlere millî, manevi ve dinî eğitim yaptırılmadığı durumda kültür emperyalistlerinin, gençliğin manevi alanlarına kendi fikirlerini yerleştirdiğini dile getirmektedir. Emre’ye göre ele alınan dönemin emperyalistleri, eskiden olduğu gibi silahla istilâ hareketlerinden vazgeçmiş, mevcut yayın organlarının gücünü kullanarak kültür emperyalizmine ve manevi istilâya başlamışlardır. Bu açıdan gençliğin manevi ve fikri alanlarına sahip çıkılmalı, manevi

ve millî eğitim tam olarak verilmelidir. Neticede gençliğin bir kesiminde ortaya çıkan ve bir türlü sona erdirilemeyen şiddet olaylarının ve anarşinin temelinde, gençliğin millî ve manevi eğitiminde gösterilen boşluk ve gaflet yer almaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1977c).

Bu noktadan değerlendirildiğinde, daha önce de ifade edildiği gibi anarşiye ve şiddet olaylarına bulaşan gençlik, anlatının faili değildir; çeşitli faktörlerle özünden uzaklaşan kurbanlardır. “Gençlerimizin yetişme ortamlarında, örf ve adetlerinden uzaklaştırılması, millî ve manevi hars ve kültürleri içerisinde yetiştirilmemeleri, bugünkü gençlerimiz arasındaki buhranların doğmasına sebep olmaktadır” diyerek gençliğin buhranına dikkat çeken MSP’li Hasan Buz, kendi kültürlerine yabancı, manevi terbiyeden uzaklaşan gençlerin içinde bulundukları durumun doğal karşılanması gerektiğini aktarmaktadır. Gençlere yönelik oldukça sahiplenici ifadeler kullanan Buz, “Gençlerimizi, devletlerine, örf ve âdetlerine bağlı, maneviyatlarına saygılı yetiştirmemenin cezasını yavrularımız kanlarıyla ödemektedirler. Bu milletin evlâtlarını maneviyatlarına bağlı olarak yetiştirmenin zarureti inıyoruz” diyerek maneviyat vurgusunu dile getirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1977d). Özellikle MSP’deki bu sahiplenmenin arka planında sağ siyasetin diğer aktörleriyle ilişkiler ve farklı içsel dinamiklerin var olduğunu söylemek mümkündür. MSP’nin gençlik kitlesinin ele alınan dönemdeki şiddet olaylarının aktif taraflarından olmaması veya diğer aktörlerinki gibi ciddi bir genç kitlesine sahip olmaması, MSP’nin söylem alanını genişletmektedir. Nitekim AP de benzer bir şekilde, aktif ve faal bir gençlik yapılanmaması olmamasıyla bu konuda öne çıkmamaktadır. MSP, ideolojik doktrini paralelinde diğer partilere yönelttiği eleştirilerle sivrilmekte ve kendini “diğerlerinden” ayırmaktadır. Bu açıdan MSP’nin söylemlerindeki kapsayıcılık ve sahiplenme, aktörler arasındaki ilişkilerden de kaynaklanmaktadır. Ayrıca ideolojik yaklaşımını dinî bir motivasyonla temellendiren ve ahlâk ve maneviyat vurgularını sürekli yapan MSP’nin bu konudaki kapsayıcılığı da normal karşılanmaktadır. Nitekim Necmettin Erbakan da “ülkenin evlatlarını birbirine kırdıran” kültür emperyalizmini, diğer siyasi aktörlerin yetersizliklerini de vurgulayarak ifşa etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1980c):

Bu anarşinin, bu parti yöneticilerinin takip ettiği zihniyetle önlenmesi mümkün değildir. Önce inancımı ifade ediyorum. Çünkü bu anarşi bu milletin kendi evlatlarının kalbinden çıkmıyor. Bu milletin evlatları kendi kendilerine kalkıp

birbirlerini kurşunlamazlar. Bu anarşi dışarıdan tahrik oluyor. Bugün bunun sebebi nedir diye eğer CHP'ye sorsak; “Efendim, faşist militanlar var, MHP ve AP bunları koruyor...” der. CHP'nin iddiası budur. MHP ve AP'ye sorsak; “Komünistler var, CHP bunları koruyor...” der. Meselenin özü nedir? Meselenin özü, dışarıdaki güçler bizim milletimizin kalkınmasını, gelişmesini, huzur bulmasına istemiyor. Bir dünya Siyonizm'i var; bu akım milletimizi ve bütün İslam âlemini ortadan kaldırmak için planlı, programlı çalışıyor. Bugün dünyada bir 20. asır sömürgeciligi var. Geçtiğimiz asırlarda gelip işgal ediyorlardı, şimdi kültür emperyalizmiyle içinden işgal ediyor, o milletin evlatlarını birbirine kırdırarak o memleketi eziyor. Şimdi sömürüyle o ülkeleri sömürüyor. Bu sebeplerden dolayı dış güçler içimizde mihraklar teşkil etmiştir; bu mihrakları parayla planla destekliyor ve bu ülkenin evlatlarını iki koldan hem komünist hem de kapitalist kol ki ikisi de aynı Siyonizm'in birer koludur ve müşterek planlı programlı hareket etmektedirler, bu ülkeyi bir uçtan bir uca alev alev yakmaktadırlar. Bundan dolayı, anarşide iki şey muhitindir: Birincisi bu anarşiyi tahrik eden mihraklar, ikincisi bu mihraklarda mevcut olan tahrikler dolayısıyla anarşinin yayılma ve zemin bulma imkânı... (s.22)

Kültür emperyalizmi, 1960-1980 döneminde, sağ siyasetin emperyalizme dair anlatısında üzerinde yoğunlaşılacak ve tarihî bir değerlendirmeye tabi tutularak kapsamlı anlatı oluşturulan bir başlık olarak, sağ siyasetin dinamiklerine ve emperyalizmle ilgili genel anlatısına dair kapsamlı bir veri sunmaktadır. Öncelikle tarihsel süreç, sağ siyaset açısından belirleyicidir ve daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'nin Batılılaşma süreci, eleştirilerin odağında yer almaktadır. Bu süreç, ele alınan döneme kadar kapsamlı bir millî eğitim eleştirisi de sunmakta ve Türkiye'de siyasal şiddetten yozlaşmaya kadar birçok toplumsal problemin temeline de bu eleştiriye yerleştirmektedir. Eğitimdeki hatalar ve eksiklikler, kültür emperyalizminin etkisiyle başlamış fakat zaman içerisinde kültür emperyalizminin işine yarayan unsurlar olarak etkileşime girmiştir. Kültür emperyalizmi, anlatıda özellikle gençliğin merkeze konulduğu bir buhranın hem kaynağı hem de sonucu olarak, sağ siyaset açısından silahların yerine silahlardan daha etkili bir güç olarak değerlendirilmiştir.

Kültür emperyalizmine dair anlatının geliştiği ortam, yine Soğuk Savaş şartlarını yansıtmaktadır ve 1960-1980 döneminde yoğunlaşmaktadır. Soğuk Savaş koşullarının devam ettiği ve bloklar arası rekabetin yaşandığı bu dönemde hızlı kentleşme ve toplumsal değişim süreciyle birlikte, yaşam tarzları ve alışkanlıklar başta olmak üzere

birçok faktör değişim göstermektedir. Bu değişimin yaşandığı alanlardan biri de eğitim ve üniversitelerdir. Üniversitelerde ve toplumsal düzeyde artan şiddet olayları, anlatının ortamı açısından önemli bir faktör olarak yer almaktadır. Anlatının karakterlerinden kahraman, milli ve manevi değerlere bağlı olan gençlik olarak yer almaktadır. Kültür emperyalizmi ve yabancı ideolojiler kötü karakter, yabancılaşmış, şiddete ve buhrana sürüklenmiş gençler kurban ve milli değerleri ihmal eden eğitim sistemi ve “aydınlar” ise iç düşmanlardır. Olay örgüsünün başlangıcı ise Tanzimat’tan itibaren başlayan Batılılaşma sürecine ve kültürel yozlaşmaya dayandırılmaktadır. Bu yozlaşma süreci, cumhuriyet döneminde de milli kültürden uzaklaşılmasıyla devam etmiş ve 1960’lardan itibaren gençliğin yabancı ideolojilerin etkisine girmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda da üniversitelerde ve toplumda artan şiddet olaylarına karşı milli ve manevi değerlere dönüşün bir çözüm olarak önerildiği süreç yaşanmıştır. Anlatının etik/ahlaki boyutunda; milli ve manevi değerlere bağlılık, kültürel yozlaşmaya karşı direnç, gençliği yabancı ideolojilerden koruma sorumluluğu ve milli eğitim sisteminin önemi bulunmaktadır.

Kültür emperyalizmine dair sağ siyasetin baskın anlatısı, kültür emperyalizmine karşı milli değerlere dönüş çerçevesinde oluşmaktadır. Buna göre Batılılaşma süreci milli kültürden uzaklaşılmasına yol açmıştır. Yabancı ideolojiler ve kültür emperyalizminin araçları, gençliği yozlaştırmakta ve bu yozlaşmanın temelinde de siyasal şiddetin artmasıyla milli ve manevi değerlerden kopuş vardır. Eğitim sistemi, milli değerleri yeterince aktaramamaktadır. Çözüm, milli ve manevi değerlere dayalı bir eğitim sistemidir. Karşı anlatı, çağdaşlaşma ve toplumsal değişimin kaçınılmazlığı üzerine kuruludur. Burada, Batılılaşma ve modernleşme Türkiye’nin gelişimi için gerekli görülmektedir. Siyasal şiddetin temelinde sosyo-ekonomik sorunlar yatmaktadır ve gençlik hareketleri toplumsal değişimin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Karşı anlatı çözümü, demokratikleşme ve sosyal adaleti yeniden sağlamakta bulmaktadır. Meta anlatı ise milli kimliğin yeniden inşası ve güçlü devlet vurgusu üzerinedir.

5.2. Ekonomik Emperyalizm ve Türkiye’nin Meseleleri

Emperyalizm kavramının zaman içerisinde geliştiğine ve başta siyasi olmak üzere farklı alanlarda yeni anlamlar taşıdığına da daha önce değinilmiştir. Türkiye’deki emperyalizm tartışmaları da değerlendirildiğinde, özellikle kavramın kullanılması bakımından siyasi alandaki emperyalizm ifadesinin yoğunlaştığı görülmektedir. Buna

göre emperyalizm, Soğuk Savaş bağlamında ABD ya da SSCB nezdinde somutlaşan ve yalnızca ekonomik değil; siyasi, sosyal ve kültürel birçok alanda kapsamlı bir yayılmacılık anlamını ifade etmektedir. Bu açıdan emperyalizm, Türkiye’deki kullanım alanında özellikle Soğuk Savaş şartlarına göre geniş bir anlamı ifade etmektedir. Ancak emperyalizme dair anlatılar değerlendirildiğinde, Türkiye’de ekonomi çerçevesinde bir emperyalizm kullanımının varlığı da görülmektedir.

Türkiye’deki ekonomik emperyalizm tartışmalarında sağ siyasetin aktörlerinin farklı başlıklarda farklı görüşlerinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Daha önce de ifade edildiği gibi özellikle emperyalizm ve kapitalizm bağlamında CKMP/MHP ve MNP/MSP’nin ideolojik bir duruş ve ilkeler çerçevesinde diğer aktörlerden ayrıldığı görülmektedir. Her iki siyasi akım da ideolojik çerçevede kapitalizme karşı alternatif önermektedir ve bu öneride emperyalizm, kapitalizmin bir uzantısı olarak öne çıkmaktadır. Hem Erbakan hem de Türkeş, ele alınan dönemdeki diğer siyasi aktörlerin aksine liberalizm ve kapitalizm ekseninde ilkelerden ziyade temsil etmeye çalıştıkları seçmen gruplarıyla birlikte değerlendirildiğinde genel bir ifadeyle Batı’ya mesafelidir. 1970’lerin başından itibaren kapitalizmin karşı karşıya kaldığı krizler bu karşıtlığı beslese de yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler de siyasi ortamdaki alternatif görüşleri beslemiştir. Bu noktada kapitalizm, tıpkı sosyalizm gibi “yabancı” kaynaklı olması bakımından da milliliğe aykırı bir görüş olarak değerlendirilmektedir.

Ekonomik emperyalizme dair Türkiye’deki ve sağ siyasetteki değerlendirmeler, 1960-1980 döneminde değerlendirildiğinde, Türkiye’deki ekonomik ve sosyal yaşama paralel bir şekilde iki alanda yoğunlaşmaktadır. Birincisi, özellikle uluslararası bir üst kurum olması bakımından Türkiye ile Ortak Pazar ilişkileri çerçevesinde görülmektedir. Bu konuda da siyasi aktörler arasında farklılıkların yaşandığı ve MSP ile MHP’nin diğer aktörlere göre ideolojik tutumlarını net bir şekilde ortaya koydukları görülmektedir. Öte yandan iktidarda ve muhalefette olma durumları siyasi aktörlerin pozisyonlarını da etkilemiş ve bu açıdan özellikle MSP’nin siyasi manevra olarak zorlandığı bir dönem de yaşanmıştır. Ancak Ortak Pazar, Batı’nın ekonomik emperyalizmine yol açması ve Türkiye’nin yerli ve millî ekonomisine yabancı etkisi olarak değerlendirilmesiyle gündeme gelmiştir. İkinci konu ise Türkiye’deki petrolün çıkarılması ve işletilmesine dair tartışmalarda görülmektedir. Petrolün Türkiye’deki tarihsel serüveni, özellikle sağ siyasette etki olan yerli ve millî kalkınmanın temelini oluşturması bakımından önem taşımaktadır. Petrol, uğruna savaşların verildiği bir

kaynak olarak önemsenmeye başlanmıştır ve dışa bağımlılığın çözümü açısından da bir formüldür. Her iki başlık, Türkiye'nin ekonomiye dair iç şartlarına dokunan “yabancı elinin” devrede görülmesi bakımından dikkat çekmektedir. Türkiye'nin ekonomisine yabancı müdahalesi, Ortak Pazar ve petrol konusundaki yoğun tartışmalarla sağ siyasetin emperyalizme dair bakışı açısından ciddi bir veri imkânı sunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, Ortak Pazar'ın tarihsel gelişimine paralel olarak Türk siyasetindeki Ortak Pazar tartışmalarına ve sağ siyasetin aktörlerinin konumlanmasına dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Ayrıca petrol de sağın aktörlerinin konumlanması ve emperyalizme bakışı açısı da önem taşıyan bir konudur. Her iki başlıkta da siyasi aktörlerin iktidarda veya muhalefette olma durumları ile ideolojik bir çerçeveye sahip olup olmamaları ve partilerin yapısı da farklı anlatıların gelişiminde etkili olmuştur.

5.2.1. Ortak Pazar Meselesi

1957 yılında, Roma Antlaşması ile kurulan “Ortak Pazar”, özellikle 2. Dünya Savaşı'nda büyük bir yıkım yaşayan Avrupa devletlerini bir araya getiren bir antlaşmadır. “Avrupa Ekonomik Topluluğu” olarak da anılan yapı, Avrupa Birliği fikrinin de temellerini oluşturmaktadır. 1950'ler, kademeli bir şekilde Ortak Pazar'ın geliştiği ve Roma Antlaşması'nın imzalanmasının ardından 1 Ocak 1958 itibarıyla da resmen faaliyete geçmiştir. Ancak antlaşmanın kendi içerisinde de aşamaları belirlenmiştir ve kademeli bir gelişim süreci de 1960'ların başından itibaren sürdürülmüştür. Bu açıdan Ortak Pazar'ı yalnızca bir gümrük birliği değil birçok cephesi olan sosyal ve ekonomik bir birleşme olarak tanımlamak da mümkündür (Ekin, 1967). Bunun temelinde, daha önce de ifade edildiği gibi savaşın yarattığı etkinin oynadığı ciddi bir rol söz konusudur. Zira uzun bir yıkım sürecine maruz kalan Avrupa devletleri, tekrar bir işgale ve yıkıma maruz kalmamak, egemenliklerini kaybetmemek adına Ortak Pazar düşüncesine önem vermişlerdir. Üstelik Soğuk Savaş bağlamında, iki kutbun yükseldiği bir yapı içerisinde Avrupa'nın sorunlu yapısının kalıcı hâle gelme ihtimali, bu devletleri endişelendiren bir diğer faktördür. SSCB'nin tehlikeli bir şekilde genişlemesi ve ABD'nin özellikle ekonomik üstünlüğü karşısında Avrupa'nın güçsüz kalması, Avrupa ülkelerinin uluslararası gelişmeler karşısında da etkisiz kalmasına sebep olmuştur (Gönlübol, 1965).

Ortak Pazar'ın ortaya çıkışı ve yapısı, uluslararası bir üst kuruluş olarak konumlanması bakımından önem taşımaktadır. Zira emperyalizm tartışmalarının yaşandığı bir dönemde, Türkiye açısından farklı faktörlerle “yabancı” olarak tanımlanan devletlerin bir araya gelerek üst kuruluş oluşturmaları ve bu kuruluşun Türkiye'yle ilişkileri, Türkiye'de emperyalizme dair tartışmalara da yeni bir çerçeve kazandırmıştır. Roma Antlaşmasının 237. maddesine göre, Avrupa devletlerinden herhangi birinin üyelik için Ortak Pazar'a müracaat etme hakkı vardır. Antlaşmanın 238. maddesi ise Ortak Pazar'a, “üye olmayan bir ülke ile bir ülkeler birliği ile yahut Milletlerarası bir organizasyon ile” karşılıklı hakları ve mesuliyetleri gösteren bir birlik meydana getirmek üzere antlaşma akdedebilme yetkisini vermiştir. Antlaşmanın 238. Maddesi paralelinde, 1959 yılında Yunanistan ve Türkiye de üyelik için müracaat etmiştir. Yunanistan 1 Kasım 1960 tarihinden itibaren başlamak üzere Ortak Pazar'la antlaşma imzalamış, Türkiye ile ise, oldukça uzun süren görüşmelerden sonra, 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da bir ortaklık antlaşması imzalanmıştır. 1 Aralık 1964 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş olan anlaşmaya göre, Türkiye'ye 5 yıllık bir “hazırlık dönemi” tanınmış, ayrıca gerektiğinde bu 5 yılın tekrar uzatılması kabul edilmiştir. Böyle bir madde, Yunanistan'la yapılan anlaşmada yer almamıştır (Ekin, 1967). Türkiye'yle yapılan anlaşmada, “hazırlık” evresinden sonra bir de “geçiş” dönemi öngörülmektedir. Ancak gümrük birliğinin tedricen gerçekleştirileceği bu devreye geçiş otomatik olmamaktadır. Ortaklığa taraf olanlar dört yıl sonunda Türkiye'nin ekonomisini gözden geçirerek bir sonraki aşamaya geçmeye Türkiye'nin hazır olup olmadığına karar vereceklerdir. Bu değerlendirme sürecinin sonunda, Türkiye'nin bir sonraki aşamaya geçmeye hazır olduğuna karar verilirse, hazırlık süresi uzatılacak ve daha ileri tarihte yeniden bir değerlendirme yapılacaktır. Böylece hazırlık sürecini de 10 yılın ötesine uzatmak mümkün olabilecektir. Geçiş dönemine hazır olduğuna dair karar verilirse, ek bir protokolle bunun şartları, içeriği ve süreleri tespit edilecektir (Gönlübol, 1965). Türkiye ile Ortak Pazar anlaşmasının imzalandığı bağlamda, Birand'a (1978) göre dönemin başbakanı İsmet İnönü, anlaşma kendisine sunulduğunda, bu konuda ilk ve son kez bir bakanlar kurulu toplantısı düzenlemiş ve bu toplantıda, kendi endişelerini ifade etmiştir. Konuyla ilgili İnönü'nün en büyük endişesi, kapitülasyonların yeniden gündeme gelmesidir. Dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in ikna çabalarıyla İnönü, Türkiye'nin istediği zaman anlaşmadan ayrılabilmesi garantisinin verilmesi üzerine, anlaşmayı parafe etmiştir.

Türkiye ile Ortak Pazar ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişim seyri, iç ve dış politik gelişmeler çerçevesinde istikrarsız bir görünüm sergilemektedir. Bunda, Türkiye’de yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklarla birlikte ekonomik problemler ve Ortak Pazar ülkelerinin kendi içlerinde yaşadığı uluslararası faktörler de etkili olmuştur. Ancak genel bağlamda değerlendirildiğinde, 1960-1980 döneminin şartlarının ilişkilerde fazlasıyla belirleyici olduğu görülmektedir. Sağ siyaset açısından bir değerlendirme yapıldığında, özellikle “millî çıkar” ekseninin burada da belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Daha önceki konu başlıklarında da ifade edildiği gibi Türkiye’nin yüksek ve mutlak çıkarları söz konusu olduğunda her türlü ortaklığın, girişimin ve düşüncenin sorgulanması ve bu çıkarların daima ön planda tutulduğunun vurgulanması, siyasetin neredeyse bütününe egemen olan bir anlatıdır. Siyasi aktörler, Türkiye için farklı yöntemler takip etse de en nihayetinde “Türkiye’nin mutlak ve millî çıkarları” daima odakta yer almıştır. Siyasi gelişmelerden etkilenen söylemlerin, Ortak Pazar konusunda iktidarda ve muhalefette olma durumlarına göre de değişebildiği anlaşılmaktadır. Örneğin dönem itibarıyla zaman zaman Ortak Pazar’ı savunurken zaman zaman da bu yapıya karşı çıkan CHP’nin, 1978 yılında kurduğu hükümetin programında, ortaklığın geçiş dönemini düzenleyen protokollerde yer almış bazı kuralların Türkiye’nin gelişme ve sanayileşme çabalarına ciddi engeller oluşturduğu belirtilse de hükümetin, toplulukla ilişkileri Türkiye’nin ve Türkiye ekonomisinin yararına işleyecek biçimde yeniden düzenlemekte ısrarlı ve kararlı olacağı, onun üstünde, Türk ekonomisinin Ortak Pazar’la ilişkilerinde ezilmeyeceği ve Türkiye’nin bağımsızlığını güçlendirecek bir yapıya kavuşturmaya çalışacağı belirtilmiştir. Ortak Pazar’ı savunan AP’nin liderliğini yaptığı Milliyetçi Cephe hükümetinin “Türk ekonomisinin bir faaliyet sektörünü ya da dış mali dengesini tehlikeye düşürecek ciddi bozukluklar ortaya çıkar ya da Türkiye’nin bir bölgesinin ekonomik durumunun bozulması biçiminde güçlükler belirirse, Türkiye gerekli koruma önlemlerini alma” maddesini uygulayarak ilişkileri dondurması da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Ortak Pazar’a dair anlatı, dönemin koşullarından fazlasıyla etkilenmekle birlikte sağ siyasetin aktörlerinin ideolojik tutumları ve siyasi konumları da bu bağlamda etkili olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi MSP ve MHP’nin ideolojik tutumları özellikle Batı’ya dair bakış açılarını etkilemektedir. Bu tutumlar, emperyalizme dair anlatının yalnızca SSCB ile değil ABD ve Batı’ya da genişletilmesine yol açmaktadır. Ortak Pazar, bu iki aktörün emperyalizm anlatısı için uygun bir başlıktır ve

Türkiye'nin yerli ve millî kalkınmasıyla kendi kendine yetebilirliği ve mutlak millî çıkarları eksenindeki söylemde olumsuzlanmaktadır. Ancak bu olumsuzlanma durumunda Türkiye'nin çıkarlarıyla birlikte ideolojik faktörlerin etkili olduğu da unutulmamalıdır. AP ise süreci destekleyen, desteklerken de Türkiye'nin mutlak millî çıkarlarını daima koruma ve olumsuz bir durum yaşandığı anda, gerekirse ilişkileri kesme doğrultusunda bir meşruiyet üretmeye çalışan bir anlatıyı benimsemektedir. Bu anlatıda Ortak Pazar kötülenmemektedir; hatta yapılan her şeyin Türkiye'nin millî çıkarları için yapıldığı ifade edilmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin aleyhine bir şekilde değerlendirilebilecek her konuya ve gelişmeye de mutlak biçimde karşı çıkılacağı ifade edilmektedir. AP'nin bu tutumunda, daha önceki konu başlıklarında da görüldüğü gibi kendi partisinin dinamikleri ve siyasi düzendeki konumu belirleyici olmuştur. Sağ siyasetin diğer aktörlerinden GP ve DP'nin tutumu da AP'ye benzer niteliktedir. Bu açıdan ideolojik tutum, yalnızca MSP ve MHP'de görülürken, Türkiye'nin mutlak millî çıkarları için gerekirse Ortak Pazar olmak üzere her türlü kuruluşa karşı çıkma ve Türkiye'nin kendi kendine yetebilirliği vurguları diğer aktörlerde görülmektedir. Bu açıdan sağ siyasi aktörlerde, mutlak bir teslimiyet ya da Ortak Pazar'a mutlak bir bağlılık gibi bir yaklaşımdan söz edebilmek mümkün değildir. Yalnızca, MSP ve MHP'nin söylemlerinin ideolojik vurgularla daha katı ve net olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu noktada, dikkat çekici bir hususa da değinmek faydalı olacaktır. MSP'nin katı ve net ideolojik söyleminin, iktidarı ele geçirme süreci içinde ne kadar esneyebildiğinin en somut göstergelerinden bir Ortak Pazar konusudur. Zira daha sonra da değinileceği gibi, başta Necmettin Erbakan olmak üzere MSP'nin tutumu çok katı ve nettir. Ancak 1974 yılına gelindiğinde, MSP-CHP koalisyonu kurulurken, “Ortak Pazar ile ilişkilerin esas anlaşmalar doğrultusunda yürütüleceğini” beyan eden metin MSP tarafından imzalanmıştır. Bu durum, siyasi aktörlerin, özellikle iktidarı ele geçirme hedefleri doğrultusunda farklı yönelimler sergileyebileceğini göstermesi bakımından da önemlidir. Ayrıca böyle bir durumda, farklı aktörler arasında rekabetin de ortaya çıktığı ve aktörlerin birbirinden farklılaştığı alanların da gözlemlenebildiği bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Nitekim Ortak Pazar, özellikle AP ile MSP arasında sert polemiklerin yaşandığı bir gündem olarak anlatıda yer tutmuştur.

Ortak Pazar'a yönelik tartışmalar esas olarak Türkiye'deki sağ siyasi aktörlerin konumlarını ve yaklaşımlarını ortaya çıkaran, bu açıdan da partilere hâkim olan temel

düşünceleri ifade eden tartışmalardır. Örneğin Demirel, yabancı sermayeyle ilgili partisine yönelik tepkilere, “Kim razı olur kapitülâsyona? Kapitülâsyonun ne olduğu belli değil mi? Neden olsun kapitülâsyon? Kapitülâsyon devrini geceli yarım asırdan fazla olmuş, bir kuşak yetişmiş. Kim razı olur kapitülâsyona? Kimse razı olmaz” (s.280) ifadeleriyle cevap vermektedir. Esasen Demirel, kapitülasyonlara hiçbir siyasi partinin, milletin razı olmayacağını ifade ederek Türkiye’nin siyasi ve ekonomik bağımsızlığına dair partiler üstü anlayışı da yansıtmaktadır. Ancak Demirel, ayrımı Türkiye’nin millî çıkarları üzerinden yapmaktadır. Sermaye yetersizliği sebebiyle Türkiye’nin yapamadığı işler için yabancı sermayenin gelebileceğini fakat bunun şartlarının incelenerek Türkiye’nin millî çıkarlarına uygun ise kabul edilebileceğini ifade eden Demirel, Türkiye’nin servetlerinin döviz olarak dışarı gitmemesinin önemini de vurgulamaktadır. Elde edilen kârdan artan miktarların da Türkiye’ye yatırıma kullanılmasını öneren Demirel, kendi partisine yönelik “kapitalizm” eleştirilerini cevaplamaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965h):

19. asrın kapitalist düzeni bitmiştir... Bizim ‘izm’lerle işimiz yok. Türkiye’nin ‘izm’lerle işi yok. Ne demiş Büyük Atatürk? ‘Türkiye kendi şartlarına ve imkânlarına has bir iktisadi sistemle kalkınacaktır’ Bizim yolumuz bu. İstenildiği zaman Atatürk’ün arkasına sığınmak, istenildiği zaman da Atatürk’ün söylediği temel, kaideleri unutmak. Bu, bizim işimiz değildir (s.280)

Demirel’in anlayışı, Türkiye’nin “peyk” olmaması için mutlaka ve hızlı bir şekilde kalkınma temeline yaslanan, bu açıdan merkez sağ siyasetin liberal ekonomik programıyla uyumlu ve özel sermayeyi kabul eden bir doğrultudur. Esas olarak Demirel’e ve partisine yönelik eleştirilerin arka planında da bu siyasi konumlanma yatmaktadır. Ancak Demirel, “Binaenaleyh, mümkün olan her kaynaktan, millî menfaatlerimizin icap ettirdiği şekilde faydalanmak peyk olmamamın yollarından biridir” diyerek millî, mutlak ve siyaset üstü çıkarla kendi ekonomik programını uyumlu hâle getirmeye çalışmaktadır. Üstelik özel teşebbüsü “bir memleketin işçisine, esnafına, hür teşebbüs erbabına; yani çalışması, kabiliyeti, zekâsı, mahareti olan her Türk vatandaşına anayasaya göre kazanmak, çalışmak, zengin olmak yollarının ve fırsatlarının açık olması” olarak tanımlayan ve bu doğrultuda, ele alınan dönemdeki topyekûn kalkınma anlayışını yansıtan Demirel, “Türkiye Cumhuriyeti sınıfsızdır, yekvücuttur, biz Türk Milleti’ni işçisi ile köylüsü ile çiftçisi ile esnafı ile şehirlisi ile kasabalısı ile tüccarı ile sanayicisi ile ziraatçısı ile yekvücut bir millet addediyoruz”

(*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965h) ifadeleriyle de millet ve milliyetçilik anlayışını yansıtmaktadır. Bu açıdan Demirel'in etrafındaki anlatının; yerli ve millî kaynaklara dayanan, Türkiye'nin mutlak millî çıkarlarını önceleyen ve bu açılardan da millet ve milliyetçilik dinamiklerine dayanan bir temelde olduğunu söylemek mümkündür. Bu temelin önemli noktalarından birini de “millî irade” vurgusu oluşturmaktadır. Nitekim uluslararası kuruluşlara karşı olmadığını belirten, bu kuruluşların hakkının verilmesi gerektiğini ifade eden Demirel, insanlığa ve medeniyete katkısı olduğu için Ortak Pazar'a girildiğini ve faydalı bulunmadığı noktalarda bunun düzeltilmesi için mücadele edeceklerini belirtmektedir. Bu açıdan da merkez sağın yine kendine has dinamiklerini ortaya koymaktadır.

Demirel, Ortak Pazar'ın Türkiye için, Türkiye'nin kalkınması için, Türkiye'nin Batı topluluğu içerisinde, Batı topluluğu içerisinde başarılı bir yer alması için önemli ve güzel bir adım olduğunu düşünmektedir. Kalkınmacılık anlayışını “sanayileşme” dinamiğiyle besleyen Demirel, serbest piyasa koşullarını ve rekabet ortamının önemini de bu bağlamda değerlendirmektedir. Bu açıdan Ortak Pazar, Türkiye için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Ancak dikkat çekici bir nokta olarak, Demirel'in serbest piyasa koşullarını ve Ortak Pazar'daki mutlak millî çıkar temelli anlatıyı devlet ve millet olabilmekle beslemesi ön plana çıkmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi ekonomik bağlamı millet olabilme haliyle yansıtan Demirel (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969a), “‘Bizi soyarlar, bizi aldatırlar’ gibi bir fobinin içine girerseniz, o zaman kendinize inancı kaybedersiniz. Ne devlet olabilirsiniz ne millet olabilirsiniz. İkisi de olmaz. Geliniz, her meselede zihnimizi kullanalım ve en doğru yolu bulalım, en doğru çareyi bulalım” (s.965) ifadeleriyle devlet ve millet hayatına vurgu yapmaktadır. Soğuk Savaş bağlamı değerlendirildiğinde, anlatının ifade ettikleri de anlaşılmaktadır. Nitekim Ortak Pazar karşıtlığı konusunda TİP'in ve CHP'nin ikircikli bir şekilde geliştirdiği tutum, konuyu ideolojik bir hatta çekmektedir ve Demirel de bu alanı kullanmaktadır. Serbest piyasa karşıtlığı ile Ortak Pazar'a yönelik tepkileri eşleştiren Demirel'in devlet ve millet vurgusu, bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Tam da bu noktada Demirel, anlatının “demokrasi” yönünü de tamamlamaktadır ve her konuda olduğu gibi Ortak Pazar'da da çözüm için millî iradeyi, yani TBMM'yi adres göstermektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965h):

“Bir Ortak Pazar'ın bir GATT'ın, bir para fonunun münakaşasını yapıp, bunların ibra edilmesi gibi bir işle iştigal etmeyeceğim. Eğer icap ediyorsa bunun da

mülâhazasını yaparız. Yine Yüksek Meclis karar verir. Bunlardan çekilmemiz icap ediyorsa, buna da Yüksek Meclisiniz karar verir.” (s.285)

Ortak Pazar’ın varlığı, siyasi aktörlerin ideolojik tartışmalarında CHP ve TİP gibi diğer aktörlerle farkları ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır. Örneğin CHP, tarihsel süreç içerisindeki farklı konumlanmaları ve ideolojik salınımları değerlendirildiğinde, Ortak Pazar konusunda ikircikli bir tutum sergilemektedir ki AP de bunu sıklıkla dile getirmektedir. Ortak Pazar anlaşması İnönü döneminde imzalandığından, Ortak Pazar’ın varlığı ve Ortak Pazar’a girilmesi hususundaki karar reddedilememektedir; ancak bir yandan da ideolojik bir örtüşmezlik söz konusudur. Dönem itibarıyla kamuoyunu yönlendirmede etkin bazı isimlerin, Ortak Pazar’a CHP döneminde imza atıldığında girilmesinin, “millî menfaat açısından” faydalı görülmekteyken AP döneminde girilmesinin “hazırlıksızlık” gerekçesiyle eleştirildiğini ancak ilk imzayı atanın CHP olduğu için Ortak Pazar’ın tamamen de reddedilemediğini vurgulayan AP’li Etem Kılıçoğlu, anlaşmanın imzalandığı dönem Çalışma Bakanı olan CHP’li Bülent Ecevit’in, “Eğer Türkiye’de istihdam problemlerini halletmek istiyorsanız, işçilerimizi dışarıya göndermek istemiyorsanız, Türkiye’de faydalı olabilecek yatırımları yapabilecek yabancı müteşebbisleri Türkiye’ye davet ediniz, onlara burada tesisleri kurdururuz, işçileri burada çalıştırınız” sözlerine yer vermektedir. Kılıçoğlu, bu çelişkiyi ifşa ederken, iktidar ve muhalefette olma durumlarının partilerin söylemlerine ve tavırlarına nasıl etki ettiğini de açıklamaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969a):

“...Çünkü siz iktidarda bulunduğunuz vakit, nasıl Ortak Pazar’a girmenin faydalı neticeler verecek ise siz ayrılacaksınız, sizin zamanınızda yine yabancı müteşebbisleri davet edip onlara yatırım yaptırmayı faydalı telâkki edeceksiniz, işçisine iş bulacaksınız ama siz iktidardan düştükten sonra bütün bunları bir kenara atacaksınız ve karşınızdaki iktidara hiç yakışmayacak şekilde iftiralarda ve tecavüzde bulunacaksınız...” (s.932)

Ortak Pazar anlaşmasının CHP döneminde gerçekleşmesi, söylem açısından AP’ye ciddi bir alan tanımaktadır. Anlaşmanın içeriğinin sorumluluğunun da CHP’ye ait olması, özellikle içerikteki aşamaların ve tarihî sürecin uzunluğunun da gündeme geldiğinde AP’ye alan açmaktadır. Nitekim Ortak Pazar’dan şikâyet eden CHP’yi eleştiren Demirel, anlaşmanın CHP döneminde yapıldığını ve içeriğinin de özellikle tarihî süreç açısından CHP tarafından belirlendiğini dile getirmektedir. Üstelik AP,

CHP'nin imzaladığı bu ortaklığı sürdürmek konusundaki kararlılığını da göstermektedir. Demirel, 1970'lerin Türkiye'si için Türk endüstrisinin, devletin ve özel şahısların hepsiyle birlikte “rasyonel çalışma yollarına” girmeye mecbur olduğunu dile getirmektedir. Dünya rekabetinin önemi de bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. “Rekabetten korkmayın, gümrük duvarından korkun... O himayeler nereden çıkıyor? Onlar, bir noktaya kadar ekonominin teşvikçi unsurlarıdır, bir noktadan itibaren ekonominin sırtına yüküdür” diyen Demirel, Ortak Pazar'ı yalnızca bir anlaşma olarak değil, ekonomik bakış açısını kanıtlamaya yönelik ciddi bir alan olarak da değerlendirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969e). Demirel'in 1960'lı yılların sonunda yaptığı bütün konuşmalar, bu ekonomi anlayışını Ortak Pazar ve yabancı sermaye bağlamında değerlendirdiği örnekleri içermektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969a):

AP bir şeyin taraftarı, tek bir şeyin: Türkiye'nin kalkınması, bir an evvel kalkınması, her imkândan millî menfaatlerimizin icap ettirdiği şekilde faydalanılarak kalkınması, fukaralıktan, çileden aziz milletimizin kurtulması... Buna taraftarız. Bunun içine yabancı sermaye giriyorsa yabancı sermayeden faydalanmanın taraftarı... Bunun içerisine Türkiye'nin millî menfaatlerinin icap ettirdiği ne giriyorsa onların hepsinden faydalanmanın taraftarı. Bir kanun varmış Türkiye'de, bu kanuna göre sermaye gelirmiş. Şimdi, Adalet Partisi iktidarı gidip yabancı sermayenin yakasına yapışıp getiriyormuş. Misal olarak da işte meyve projesi, orman projesi gibi şeyler verildi. Petrol başka maksatlarla sayıldı. Şimdi bakalım muhterem milletvekilleri, millî menfaat nedir, millî hesap nedir? Adalet Partisi'nin hesabı mı millî menfaate uygundur, başka çeşit hesaplar mı millî menfaate uygundur? Bunlara bakalım. Efendim, kendimiz yapalım. Kendimize itimadımız yok mu? Kendimiz yapalım. Muhterem milletvekilleri, pazar bulma diye bir mesele var, pazarlara nakletme diye bir mesele var. Türkiye henüz bu imkânların çoğundan mahrum. Türk tüccarı gayet klâsik bir şekilde ticaret yapıyor. Yeni pazarlar arama, yeni pazarlar bulma, yeni malları yeni pazarlara sürme. Bütün dünyada bir teşriki mesaiyi icap ettiriyor. Muhterem milletvekilleri, Türkiye gıda sanayiinde, Türkiye orman mamulleri sanayiinde, Türkiye daha birtakım bugün hammaddesi bulunan sanayide menagement ihtiyacı var, teknolojiye de ihtiyacı var. Var mı bu teknoloji benim elimde? Yok. Bugün bundan sadece Türkiye şikâyetçi değil. Bir teknoloji ile bir menagement, sevki idare boşluğundan Avrupa şikâyet

ediyor. Avrupa ile bizim aramızdaki mesafe ne kadar? Avrupa bundan bugün şikâyetçi, eğer bu boşluğu münasip bir şekilde kapatmazsanız işte o zaman emperyalist emellere kurban gidersiniz, işte o zaman gidersiniz. Türkiye’ye hiç yabancı gelmesin. Türkiye’ye yabancı “gel bizi soy” diye gelmiyor ki. Hesabınızı yaparsınız, kitabınızı yaparsınız, işinize geliyorsa buyurun dersiniz. Merak etmeyin bir şey de gelmiyor. (s.962-963)

Süleyman Demirel ve AP, Ortak Pazar konusunda hem partinin ekonomiye dair genel görüşlerini hem de siyasetteki konumlarını belirtmektedirler. Ortak Pazar, bakış açısını yansıtmak bakımından uygun bir alan olarak değerlendirilmiştir. AP’nin de bu konudaki tutumu nettir. Tutum ve anlatı açısından muğlak olarak değerlendirilebilecek bir tavır Güven Partisi’nden gelmektedir. Ortak Pazar konusunda Demirel kadar net ve açık bir şekilde savunmaya geçmeyen Feyzioğlu, “Türkiye için Ortak Pazar’la, tarihî bakımdan ticari bağlarımızın en geniş olduğu, çeşitli siyasi ve iktisadi bağlarla merbut bulunduğumuz Ortak Pazar dünyasıyla, bu dinamik ve hızla gelişen bölge ile bağlarımızın geliştirilmesine prensip olarak taraftarız” diyen Feyzioğlu, sürecin hassas olduğu için dikkatli bir şekilde ilerletilmesini savunmaktadır. Gelişme hâlindeki Türk sanayisinin zarar görme ihtimaline değinen Feyzioğlu, siyasetteki genel ortamın aksine hazırlık döneminin uzatılmasını savunmaktadır. Zira hiçbir taviz verilmeden, liberalizasyon sınırları genişlemeden, Türkiye için gerekli koruyucu duvar korunarak Ortak Pazar ülkelerinden ucuz faizli, çok uzun vadeli kalkınma kredisi alma imkânı söz konusudur ve tek taraflı olarak bazı ürünlerin indirimli bir tarife ile ihracına imkân sağlamaktadır. Bir an önce geçiş aşamasına geçip de “disiplin” altına alma çabasına girmek, Feyzioğlu’na göre taviz vermek anlamına gelmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969e). Feyzioğlu, sağ siyasetin, özellikle partisinin konumuyla örtüşen bir temkinlilik içindedir. Güvenlikçi vurgularıyla sağ siyaset içinde “her türlü emperyalizme karşı” olduğuna dair söylemini dile getiren GP’nin Kemalizm’e ve zorluklarla inşa edilen cumhuriyetin daima tehdit altında olduğuna dair algıları, Ortak Pazar konusunda da istekli fakat bir yandan da temkinli bir duruşu ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda ideolojik duruş bakımından dönemin diğer partileriyle ya da MSP ve MHP gibi ideolojik vurguları daha güçlü olan partilerle de ayrışma düşüncesinin, Ortak Pazar konusundaki söylemi etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Nihayetinde, GP kadrolarının önemli bir kısmı Ortak Pazar anlaşmasına imza atan CHP’de de aktif siyaset yapmışlar ve o dönemde onayladıkları

bir konuyu reddetmeleri bakımından zor durumda kalmışlardır. Bütün bunlar, anlatının muğlaklığını etkilemektedir. Ortak Pazar konusunda şüpheli sayılabilecek, bu açıdan da belli tavizlerin asla verilmemesi gerektiğini düşünen fakat bir yandan da Ortak Pazar'a girme düşüncesini reddetmeyen karma söylem, politik bir karar alma sürecinden daha çok muhalefet konumunda olmanın rahatlığıyla dile getirilen bir nitelik göstermektedir. Nitekim bu temkinlilik hâli, Feyzioğlu'nun söylemlerinde daima yer almaktadır. GP, Türkiye'nin Ortak Pazar ülkeleriyle ilişkilerinin daima ihtiyatlı ve dikkatli bir şekilde geliştirilmesinde fayda görmektedir. Feyzioğlu, Demirel'e benzer bir şekilde Batı vurgusu yapmaktadır; ona göre Türkiye, Orta Doğu ülkesi olmaya doğru itilmekten ve ayrıca SSCB'nin ekonomik ve siyasi nüfuz sahası içine sürüklenmekten kurtulmak için Batı Avrupa ile geleneksel ilişkilerini geliştirmekte fayda uman bir ülkedir. Ancak, mesele birtakım peşin kararlarla ve hissi tercihlerle çözülebilecek bir mesele değildir. Ortak Pazar ülkeleri, İngiltere ve ABD dahil, dünyanın en hızla gelişen en dinamik bölgelerinden biri hâline gelmişlerdir. Ortak Pazar'ın sağladığı entegrasyon, bu ülkelere, Ortak Pazar'ın dışında kalmış olan ülkelere göre daha hızlı bir gelişme imkânı sağlamıştır. Türkiye'nin de bu dinamik gelişmeden faydalanma imkânlarını araştırması gerekmektedir. Ancak unutulmaması gereken noktayı Feyzioğlu şu şekilde açıklamaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970f):

Türkiye gelişmeye muhtaç bir bölgedir. Gelişmeye muhtaç bir bölgenin iktisaden gelişmiş, sanayileşmiş bölgelerle mali veya iktisadi bir entegrasyona gitmesi hâlinde gerekli tedbirler alınmaz ve ihtiyatlı davranılmaz ise bu entegrasyon gelişmemiş bölgelerin aleyhine işler. Bu gerçek Ankara Anlaşması'nın tasdiki müzakere edilirken dahi söylenmiştir. İhmal edilebilecek bir gerçek değildir, bu, iktisat ilminin kaçınılmaz bir kaidesidir. Bunun içindir ki Türkiye Ortak Pazar'la ilişkilerinde az gelişmiş bir bölge olmanın kendisine tahmil ettiği ihtiyat tedbirlerini almak zorundadır ve bu iş birliğinin Türkiye aleyhine işlememesi için yetişmiş iş gücünün, sermayenin, kalkınma imkânlarının Türkiye dışına kaymaması, Türkiye'nin bu iş birliğinden zarar değil fayda görmesi için ihtiyatlı olmak zorunluğu vardır. Ankara Anlaşması bu anlayışla hazırlanmış olan bir anlaşmadır ve iyi bir anlaşmadır. (s.35-36)

Feyzioğlu ve GP'nin Ortak Pazar konusundaki tutumuna benzer bir tavrı yabancı sermaye konusunda da söz konusudur. Keskin bir şekilde komünizme karşı olan

Feyzioğlu, sermaye karşıtlığı anlamına gelebilecek herhangi bir söylemden kaçınmaktadır. Bu açıdan yabancı sermayenin varlığı da özellikle “yabancı teknoloji” anlamında değerlendirilmektedir. Feyzioğlu’na göre Türkiye, yabancı sermayeyi akıllıca ve kendi kalkınması için kullanırsa bundan faydalanacaktır. Ancak yabancı sermayeyi akıllıca kullanamazsa, yabancı sermaye ülkenin aleyhine işleyecektir ve özellikle gelişmeye muhtaç ekonomik ve siyasi istikrar bakımından endişe veren ülkelere yabancı sermaye gelecektir ve bu da ülkeye zarar verecektir. Bu açıdan Türkiye’ye girmek isteyen yabancı sermaye, çok dikkatli bir süzgeçten geçirilmeli ve ancak “millî çıkar” varsa, Türkiye’ye ve millî sanayiye zarar vermeyen bir teknoloji getiriyorsa, dış ödeme dengesine net etkisi müspet olacaksa bu sermaye değerlendirilmelidir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970f). Feyzioğlu ve GP’de de var olan “mutlak millî çıkar” odağı, sağın bütün aktörlerinde de söz konusudur ve sağın başta dış politika olmak üzere farklı alanlarda uzlaştığı önemli vurgulardan biridir. Her türlü siyasi tartışmanın ötesindeki Türkiye’nin mutlak millî çıkarları, partiler üstü bir konumda siyaseti de önemsiz hâle getirirken her konuda Türkiye’yi düşünmeye dayalı söylemin de önemli dinamiklerinden biri hâline gelmiştir. Şu ana kadar incelenen çerçevede AP ve GP’nin farklılıkları bir yana, en önemli uzlaşma alanları yine bu eksenidir. Ancak bir eksen daha, özellikle sağ siyasi aktörler arasındaki temel uzlaşma alanları haricindeki siyasi rekabeti ve farklılığı da ortaya koymaktadır. MNP/MSP’nin ve Erbakan’ın Ortak Pazar konusundaki tutumu, sağ siyasi aktörler arasında ciddi sayılabilecek ayrılığa ve sert bir polemiğe yol açmıştır.

Necmettin Erbakan’ın ve MNP/MSP’nin Ortak Pazar konusundaki tutumu, partinin ideolojik yaklaşımının tamamen bir yansımasıdır. Millî Görüş anlatısında Ortak Pazar’ın ekonomik boyutu ve Türkiye’nin ekonomisiyle ilişkisi ikinci plandadır. Buna karşın anlatının temelinde, İslâmcı siyasetin bütün unsurları bulunmaktadır. Ortak Pazar’ı Siyonizm’le ilişkilendiren Millî Görüş anlatısı, Ortak Pazar’ın “tek bir Avrupa devleti” hedefinde olan bir Katolik birliği olarak tanımlamaktadır. Yani ekonomik tanım bir yana, ideolojinin etkisiyle tamamen dinî ve siyasi bir yorum getirilmektedir. Bu yorum, Millî Görüş çizgisinin yerli ve millî kalkınmaya, özellikle sanayileşmeye dayanan anlatısındaki bir düşman gibidir. Öyle ki Erbakan’ın her türlü uluslararası gelişmenin perde arkasına yerleştirdiği Theodor Herzl, Ortak Pazar konusundaki anlatıda da yer almaktadır. Erbakan’a göre Avrupa ile siyasi birleşme gayesini güden bir Ortak Pazar esasen mümkün değildir ve temelinden millî menfaatlere ve milletin

mevcudiyetine ve bekasına aykırıdır. Türkiye'nin menfaati; tarihî, kültürel bağlarla bağlı olduğu ve ekonomik seviyeler arasında bir muvazene bulunduğu için, karşılıklı sömürmenin söz konusu olamayacağı Müslüman ülkelerle bir Ortak Pazar'a gitmesinde görülmektedir. Yani Erbakan, Batı'nın Ortak Pazar'ına karşı diğer sağ aktörlerden farklı bir şekilde yeni bir alternatif Ortak Pazar önermektedir. Erbakan'a göre Batı'yla Ortak Pazar, milletin tarihiyle, vakarıyla, bekası ile uyuşmayacak bir temel fikridir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970a). Erbakan'ın ifade ettiği Ortak Pazar'ın “tek bir Avrupa devleti” vurgusu önem taşımaktadır. Zira İslâmcılık çerçevesinde uluslar üstü bir ideolojik temele dayanan ve bu temeli savunan Millî Görüş'ün birleşik Avrupa'ya karşı tutumu oldukça nettir. Üstelik Müslüman Ortak Pazar'ı da sınırların kalktığı bir yapıdan çok karşılıklı iş birliğine dayanmaktadır. Üstelik Erbakan, Ortak Pazar'ın ticari yönünü tamamen reddetmektedir. “Ortak Pazar, Avrupa ile bir siyasi devlet olma hadisesidir. Bu kadar mühim bir hâdisenin asıl ideolojik ve siyasi sebebinden tek kelime konuşmadan bunu tutup da ekonomiye rekabet gücü kazandırmaktan ibaret bir hâdise imiş gibi göstermek, Ortak Pazar'ı milletimize yanlış tanıtmaktır” diyen Erbakan, bu noktada, bu yaklaşımını Siyonizm'den Katolikliğe uzanan dinî bir çizgiyle temellendirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970a).

Erbakan'ın TBMM'de 3 saat süren konuşması, Millî Görüş'ün temel niteliklerini ve ideolojik dinamiklerinin bütünü ortaya koyması bakımından öne çıkmaktadır. Erbakan, burada yalnızca Ortak Pazar'a karşıtlığını değil Ortak Pazar üzerinden Millî Görüş'ün ekonomik temelini ortaya koyarken, farklı konu başlıklarında benimsediği söylemi burada da kullanmıştır. Siyonizm, Masonluk, Theodor Herzl, Hristiyan Batı vb. ifadeler, Millî Görüş'ün neredeyse tamamında yer alan ve düşmanı tanımlamak için kullanılan kavramlardır. Hatta özellikle milliyetçi ve muhafazakâr anlatıdaki düşman tanımlamasında önemli bir yer tutan Rothshild ailesi de Ortak Pazar konusunda gündeme gelmiş ve Rothshild'e mensup olduğu belirtilen dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Pompidou'nun da “tek bir Avrupa devleti” fikrini savunduğu Erbakan tarafından ifade edilmiştir. Ortak Pazar'ın uygulayıcısı Siyonistler, Türkiye'yi neden Ortak Pazar'a sokmak istemektedir? Erbakan'a göre bunun iki gerekçesi vardır. Birincisi, Türkiye ele alınan dönemdeki 36 milyon nüfusuyla dünyada yaklaşık 1 milyar nüfusu olan İslâm dünyasının başıdır. Siyonistler, İslam dünyasının başı olan Türkiye'yi alıp, şimdilik 200 milyon nüfusu olan Katolik birliğinin, özellikle de buna

ilâve edilecek 200 milyonlu nüfusluk Protestanla beraber 400 milyonluk bir Hıristiyan birliğinin potası içerisinde eritmek istemektedir. Ortak Pazar'ı üç katlı bir eve benzeten Erbakan, evin en üst katında Siyonist sermayedarların olduğunu, orta katında da memur olarak Siyonist sermayedarlarının hizmetkârı olarak Avrupalıların bulunduğunu ifade etmektedir. Alt kata ise uşak ve işçi gerekmektedir. Erbakan, Türkiye'nin uşak ve işçi olarak alt kata çekildiğini iddia etmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970a).

Millî Görüş'ün Ortak Pazar konusundaki tutumu, diğer aktörlerle ayrışmakla birlikte Ortak Pazar'a karşı çıkılmasına dair temel motivasyon bakımından MHP'den de ayrılmaktadır. Erbakan'ın yapılandığı MNP/MSP'nin siyasi konumlanması ve hitap ettiği seçmen kitlesi değerlendirildiğinde, Ortak Pazar'a karşı oluşturulan anlatı da anlam kazanmaktadır. Öte yandan Millî Görüş'ün İslâmcı/Muhafazakâr söyleminin yalnızca Ortak Pazar'la sınırlı olmaması, laiklik hassasiyeti güden diğer aktörlerle de çatışma alanları yaratmaktadır. Yani Ortak Pazar'a dair ekonomi temelli eleştirilerin ikinci planda kalarak dinî motivasyonun ağır bastığı bir temelde eleştirilerin yöneltmesi, diğer aktörleri endişelendiren bir durum olarak da değerlendirilebilmektedir. Nitekim Erbakan'ın açıklamalarına tepki gösteren GP'nin, "Cumhuriyet devrinin nimetlerine" atıf yaparak "Bağımsızlık ilkelerine saygılı, hür ve demokratik nizamı inanmış insanlar olarak eğer Ortak Pazar'ın milletin malî hükümlerlik haklarını ihlâl ettiği kanaatinde olsaydık, herkesten evvel bu kuruluşun karşısına çıkmayı millî bir vazife olarak görürdük" ifadelerini kullanması bu açıdan anlamlıdır. GP, Ortak Pazar konusu akıl, mantık ve hesap ölçüleri içerisinde değil de hissi tercihler ve kaba doktriner iddialar çerçevesi içerisinde tartışmaların yaşanmasını da iktidarın yanlışlarına bağlamaktadır. "Yirminci yüzyılın çok önemli bir siyasi ve iktisadi olayını Haçlı Seferleri devri zihniyetiyle ve komünist sloganlarla izah etmek o derece tehlikelidir... Biz o kanaatteyiz ki, Ortak Pazar bir sömürü düzeni değildir. Bunun tamamen aksine, sömürü düzenine karşı olmak, Ortak Pazarı doğuran sebeplerden biridir" diyen GP'li Nebil Oktay, Ankara Anlaşması'nı da "Türkiye'nin hür Batı ülkelerinin sahip oldukları bu nimetlerden, sanayiimize tehlike getirmeyecek ihtiyatlı tedbirlerle, istifade etmek bakımından imzalanmış, Türkiye'nin iktisadi şartlarını en iyi şekilde formüle etmiş bir anlaşmadır" sözleriyle övmektedir. Oktay'a göre yaşanan sorunların kaynağı iktidarın yanlış yönetimidir ve Ortak Pazar'a yeterince özen gösterilmemiştir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970g). Oktay'ın

sözlerinde, GP'nin komünizm karşıtı tutumu ve “modern” siyasi konumuyla birlikte daha önce de ifade edildiği gibi GP'nin, başta lideri Turhan Feyzioğlu olmak üzere önemli kadrolarının Ankara Anlaşması imzalandığında CHP'de aktif siyaset yapıyor olması etkili olmuştur. Bu açıdan geçmişe yönelik bir sahiplenmenin GP açısından makul ve mantıklı yönleri söz konusudur. Öte yandan Ortak Pazar konusunda aktif bir destekleyici politika izleyen AP'nin Erbakan'a yönelik tutumu daha da sert olmuştur. AP'li Cahit Karakaş, Erbakan'ın konuşmasında Prof. Dr. Sabahattin Zaim'in Ortak Pazar'a karşı çıkmasına yaptığı atıfları hatırlatarak, Zaim'i “aşırı sağcılıkla” suçlamış ve Erbakan'a yönelik “parti kongrelerinde yaptığı kamuoyunu sömürme metodunu uygulama” ifadesini kullanmıştır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970g). Karakaş, “Ortak Pazar'a girip girmeme” konusunun anlaşmanın imzalanmasından sonra tekrar TBMM'ye getirerek tartışma zemininin açılmasının “ilericilikle” ilgili değil aksine “gericilikle” ilgili olduğunu belirtmektedir. Karakaş'a göre Ortak Pazar, Erbakan'ın yanlış olarak iddia ettiği gibi ne tek bir Avrupa Devleti olma fikridir, ne de bir Siyonist oyunudur. Ortak Pazar, kendi kaderlerini, kendi geleceklerini düşünen “ileri” altı Batı Avrupa devletinin bir araya getirerek kurduğu bir topluluktur. Üstelik ele alınan dönem itibarıyla ana muhalefet partisi lideri olan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, anlaşmayı imzalarken Ortak Pazar'ın “son asırların, dünya tarihinin, insan zekâsının yarattığı en büyük eserlerinden olduğunu” söylemiştir. Karakaş'ın Erbakan'a karşı tutumunun “sert” olarak değerlendirilmesine sebep olan ifadeler ise şu şekildedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1970g):

... Fakat oynanan oyun, muhterem milletvekilleri, Ortak Pazar mevzuunda da oynanan oyun, bunu burada tescil etmekte fayda vardır, Türkiye'de aşırı sağın, aşırı solun birleştiği bir nokta vardır. Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak; Türkiye Cumhuriyeti'nin nizamlarını yıkmak. Bir saat ekranının üzerinde soldan da hareket etseniz, sağdan da hareket etseniz, birleştiğiniz nokta nasıl aynı ise Türkiye'mizde de aşın sağ ve aşırı sol, Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak hususunda birleşmiş gibidirler. Sayın Erbakan'ın, her zaman burada dile getirdiği, Meclis kürsüsünde her vesile ile Ortak Pazar aleyhine dile getirdiği konuşmaları kendileri bilahare tetkik ederse, kendi konuşmalarında dahi mübayanet olduğunu görecektir... Muhterem milletvekilleri, sözlerimin arasında söyledim, Türkiye'de maalesef mevcut olan aşırı sağ ve aşın sol, Türkiye Cumhuriyeti'ne kastetmiştir; Türkiye'nin ilerlemesine, Türkiye'nin Batılılaşmasına her an karşıdır, NATO'ya karşıdır,

Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne girmesine karşıdır, konsorsiyuma karşıdır, Türkiye'nin Batı ile olan bütün münasebetlerine karşıdır ama Türkiye Aziz Atatürk'le beraber ve bütün Cumhuriyet hükûmetleri zamanında kendisine bir millî politika olarak tespit etmiş olduğu bir yoldan asla ayrılmamıştır ve ayrılmayacaktır. Türkiye'nin yolu Batı ile bir olmaktır, Batı ile müşterek olmaktır. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi menfaatleri daima Avrupalı olmakta, Batılı olmaktadır. (s.286)

Sağ siyasetin aktörlerinin birbirleri arasındaki suçlamaların ve karşılıklı tanımlama çabalarının temel nedeni partiler arasındaki rekabettir. MNP/MSP çizgisi, AP'nin ve geçmiş dönemde de D.P'nin bünyesinde tuttuğu İslâmcı/Muhafazakâr seçmen kitlesini koparıırken, ortak oy havzasında ciddi bir rekabet de yaratmıştır. Bu durumun, partilerin birbirlerine yönelik söylemlerine yansıdığı anlaşılmaktadır. AP'nin sağ bir parti olarak MNP/MSP'yi “aşırı sağ” olarak tanımlaması ve “Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkma amacı” gibi ağır bir ifadeyle suçlayarak aşırı solla ortaklaştığını iddia etmesi de bu çerçevededir. Öte yandan AP'nin Batı'ya karşı olumlu ifadeleri, partinin siyasi konumundan kaynaklanan ve “merkez sağ” parti geleneğini yansıtan bir anlayışı da yansıtmaktadır. Nitekim Demirel de Türkiye'nin Ortak Pazar üyeliği sadece ekonomik bir mesele olmadığını ifade ederken, Türkiye'nin Ortak Pazar üyeliğini, “Atatürk'ün koyduğu muasır medeniyet seviyesine ulaştırmada Türkiye'nin kendi kendisini mecbur etmesi, zorlama hadisesi” sözleriyle meşrulaştırmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974h). Bu durum, AP'nin aynı zamanda siyasi konumunu da yansıtmaktadır. Ancak rekabetin söyleme yönelik etkisi, 1970'lerin ortalarında yeniden gündeme gelmiştir. 1974 yılında kurulan CHP-MSP koalisyonu, bu açıdan dikkat çekici bir veri sunmaktadır. Zira koalisyon protokolünde, yabancı sermaye konusunda ileri teknoloji getirmesi, dinamik bir sanayileşmeye yardımcı ve bu konuda eğitici olması, ihracata dönük bulunması gibi özellikler göz önüne alınarak girişimcilere imkân sağlanacağı, bu konudaki politika uluslararası alandaki son gelişmelerden faydalanılacak şekilde yeniden düzenleneceği ancak yabancı sermayeden yararlanmada belirli ülkelere bağımlı duruma gelme tehlikesini önleme konusunda büyük bir dikkat gösterileceği ve devletin ekonomiye yön verme gücünün titizlikle korunacağı belirtilmiştir. Bir diğer kritik başlık da Ortak Pazar üzerinedir. Protokolde, AET ile olan ilişkilerin esas anlaşmalar doğrultusunda yürütülmesine devam edilmekle birlikte ek protokollerin yeniden ele alınacağı, topluluğun ortaklık dışı ilişkisi bulunduğu diğer ülkelerin şartları ve bu ülkelere uygulanan rejimler göz

önünde bulundurularak Türkiye'ye en uygun şartların sağlanması için gerekli girişimlerin de yapılacağı ifade edilmektedir. Yani iktidar gücünü eline geçiren MSP, muhalefet konumundaki söylem rahatlığını elinden kaybederken, siyasi dengelerin gerektirdiği manevra alanını kullanmaya çalışarak her iki konuda da esneklik göstermiştir. Bunda, bir an önce iktidar olarak yönetme gücünü gösterme ve “aşırı sağ” tanımlamasından uzaklaşarak meşruiyet elde etme çabası da etkili olmuştur. Ancak bu esneklik, diğer sağ aktörlerin de eleştirilerini beraberinde getirmiştir. Örneğin Demirel, Ortak Pazar'ın bir Katolik, Siyonist teşkilâtı olduğunun iddia edildiği MSP beyannamesine karşı “AET ile ilişkiler esas doğrultusunda yürüyecektir” ifadesinin hem protokolde hem de hükûmet beyannamesinde yer alması karşısında, MSP'nin kendilerini uzun yıllar haksız yere suçladıklarını dile getirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974h). Konuyla ilgili pasif bir görünüm sergileyen DP de MSP'nin bu tutumuna tepki göstermektedir. Erbakan'ın 1970 yılında yaptığı konuşmalardan pasajları hatırlatan DP'li Hasan Korkmazcan, “Sayın milletvekilleri, ne garip tecellidir ki bu konuşmayı bu çatının altında yapan zat aradan 3,5 sene geçtikten sonra bir hükûmetin mesul ortağı olarak huzuruza geliyor ve hazırladıkları programda Ortak Pazar ile ilişkilerin esas anlaşmalar doğrultusunda yürütüleceğini beyan eden ifadeyi imza ediyor ve yüksek heyetinizden bunu tasvip buyurmanızı, güven oyu vermenizi istiyor. Hem de ‘Bu Ortak Pazar sizin ortanın solu felsefenizle taban tabana zıttır’ dediği CHP ile birlikte ve ortak olarak” derken, böyle bir hükûmet kanadının ciddiye alınmayacağı görüşündedir” (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974h). MSP'li Hasan Aksay ise MSP'nin Ortak Pazar'a bakış açısında değişiklik olmadığını ancak ortaya çıkan durumun “fedakârlık” olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. CHP'nin birçok fedakârlığına karşı MSP de fedakârlıkta bulunmuştur; ancak bu fedakârlıklar Avrupa ile tek bir devlet olmak ya da yabancıların istediği yeri satın almalarına, istedikleri yere yerleşmelerine müsaade edilmesi düzeyinde değildir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1974h). Nitekim MSP, CHP ile yaptığı koalisyon bittiği andan itibaren Ortak Pazar'a yönelik sert ve şiddetli tutumuna geri dönmüş, Erbakan'ın 1970'lerin başında oluşturduğu söylem de yeniden gündeme gelmiştir. Bu durum, partilerin iktidarda veya muhalefette olma durumlarının anlatıda ne kadar belirleyici olduğunu gösteren önemli bir faktördür.

Millî Görüş ile MHP'nin Ortak Pazar konusunda sağın diğer aktörlerinden farklı bir yaklaşım getirdikleri görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi bu durumun

yaşanmasında en önemli faktör her iki partinin ideolojik doktrinleri ve tutumlarıdır. Hem MNP/MSP hem de MHP, liberal kapitalizmin yaşadığı krizlere karşı alternatif ekonomik modeller önermeleriyle sağıın diğer aktörlerinden ayrılmaktadır. Ortak Pazar, bu ayrışmanın hatlarından birini oluşturmaktadır. MHP'nin Ortak Pazar konusundaki tutumu değerlendirildiğinde, TBMM tutanaklarından somut bir veri elde etmek mümkün olmamıştır. Bunda, tartışmaların yoğunlaştığı dönemlerde MHP'nin TBMM'deki sınırlı temsili de etkili olmuştur. Ancak MHP'nin yarı resmî yayın organı *Devlet* gazetesi incelendiğinde, MHP'nin tutumunun Ortak Pazar'a karşı son derece somut ve net olduğu görülmektedir. *Devlet* gazetesinde yer alan yazarların ortak tutumunu dile getiren Emine Işınsu (1969), Türkiye'nin Ortak Pazar'a geçişte hazır olmadığını ve Avrupalı ülkeler tarafından yapılan tekliflerin Türkiye'yi sömürgeleştirmekten başka bir anlam taşımadığını belirtmektedir. Işınsu, AP'nin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'i de eleştirmektedir. Çağlayangil'in ekonomist olmamasına rağmen Ortak Pazar'la ilgili görüşmelerde yer alması ve Devlet Planlama Teşkilâtı başta olmak üzere konuyla ilgili kurumlara kulak vermemesi tepki çekerken, Ortak Pazar'ın “Batılılaşıma” ile meşrulaştırılmaya çalışılması da Işınsu'ya göre yanlıştır. Işınsu, müzmin bir yara hâline gelen Batılılaşımanın, Türk'e ait ne varsa alıp götürdüğünü ve âdeta yeni bir “kapitülasyon” süreci olduğunu dile getirmektedir. Ele alınan dönemde MHP yöneticiliği de yapan Prof. Kâmil Turan da meseleye “Batılılaşıma” ve “Avrupalılaşıma” üzerinden yaklaşmaktadır. Turan'a (1969) göre Hariciye, varını yoğunu dış politika terazisinde Ortak Pazar'a atmış ve Türk Milleti'nin “yüksek çıkarlarını” ve geleceğini düşünmekten daha çok Avrupalılaşıma fikrine kapılmıştır. Turan, Ortak Pazar içinde Türkiye'nin durumu ne olursa olsun Türk medeniyetinin ve İslâm mirasının erime tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşünmektedir. Turan, Türkiye'nin Ortak Pazar'daki konumunu “Avrupa'nın yaşaması için ölmek” olarak değerlendirmektedir. MHP çevresinin, MSP'ye göre konuyu dinî bir motivasyon temelinden ziyade, milletin mutlak çıkarlarıyla birlikte “yabancı tarafından sömürülme” tehlikesiyle ekonomik ve siyasi bir temelde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu durum, dinî motivasyonun hiçbir şekilde olmadığı anlamına da gelmemektedir. Örneğin Turan, Müslüman milletlerle bir aradalığı MSP'nin önerisine alternatif olarak “Anadolu yaylasında buluşma”, yani Türkiye etrafında kenetlenme modeliyle önermektedir:

Daha dün sömürgeleikten yakasını sıyıran ama çaresizlik içinde başka bir sömürgeciliğin kucağına düşen Afrika milletlerinin ardından Türkiye'nin cinnet getirircesine Ortak Pazar milletlerinin iştahına gönüllü bir şekilde kendini ikram etmesi akıl alır şey değildir. Zira, her şeyden önce Türkiye'nin yarınki Avrupa Siyasi Birliği içerisinde yeri olmayacağı bilinmektedir. Kongo ırmağının kenarında yaşayan bir Afrikalı ne kadar Avrupalı olabilirse bir Türk'ün de o kadar Avrupalılık içinde erimesi mümkündür. Kaldı ki 1969 yılının âciz idaresi altında dahi hiçbir Müslüman Türk, Hristiyanlığın Avrupa ahlâkının beraberce içinde kaynatıldığı Ortak Pazar karnında erimek niyetinde değildir. Ortak Pazar içerisinde bir Avrupalı olmamız mümkün olmadığına göre akılsızca bizi bu teşkilâtın içine sürüklemek isteyenler milletimize sömürgeleği mi lâıyk görmektedirler? Bütün iktisadî ve siyasî hedefleri ile Ortak Pazar politikası Müslüman Türk medeniyeti için büyük bir tehlikedir. Bugünkü siyasi şartlar bizi Avrupa ile müttefik olmaya mecbur edebilir. Ama yakın bir istikbalde birleşmiş bir Avrupa'nın yeniden ehlihalip hüviyetine bürüneceğinden hiç kimse şüphe etmemelidir. Türkiye emeğini, ham maddesini ve pazarlarını kendi millî menfaatinden başka hiçbir yabancı iştaha ikram etmemelidir. Büyük bir iktisadî potansiyele sahip olan memleketimiz Ortak Pazar'ın cilveleri ile oyalanacağına Avrupa'da teşekkül eden bu iktisadî ve siyasî ağırlığı karşılamak için Müslüman milletlerin Anadolu yaylası etrafında teşkilatlanmasına gayret sarf etmelidir. Memleketimizin istikbali sömürgelekte değil Türk İslam aleminin ve Orta Doğu'nun liderliğindedir. (s.9)

Ortak Pazar konusunda MHP'nin kendi kitlesini de mobilize ettiği ve özellikle ideolojik bir söylemle Ortak Pazar ve emperyalizm arasındaki bağı daha net bir şekilde oluşturabildiği gözlemlenmektedir. Bu noktada, MNP/MSP'den ayrı olarak MHP'nin Ortak Pazar ve emperyalizm özdeşliğini daha ekonomik ve siyasi düzlemde yorumladığı ve bunu söyleme aktardığı görülmektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi MNP/MSP ile MHP arasında bazı kavramların kullanımına dair ortak bir bakış açısı da mevcuttur. Örneğin ortak bir Avrupa Devleti fikri, her iki siyasi aktörde de bir düşman olarak betimlenmiş ve siyasi sınırların kalktığı ortak bir devlet fikrinden endişe duyulmuştur. Ülkü Ocakları, üniversite öğrencilerine dağıttığı bildiride şu ifadeleri kullanmıştır (*Devlet*, 1969):

Türkiye, Ortak Pazar ülkeleriyle anlaşma masasına oturdu. Ve Ortak Pazar ülkeleri Türkiye'nin geçiş dönemine hazır olduğunu belirttiler. Yani onlara göre Türkiye

sanayi devrimini yapmış bulunuyor. Bizim politikacılar sevinçlerinden göklere uçuyor. Ortak Pazar'a 1 Aralık 1969 tarihinde Geçiş Dönemi adı verilen ikinci döneme başlayarak girdik. Bu durumda şunları kazanacağımız ileri sürülüyor: İki yüz milyona yaklaşan büyük ve iştirak gücü yüksek bir pazarda bütün mamul ve mahsullerimiz için gümrüksüz ve tehditsiz bir ihraç imkânı bulacağız. Türkiye, Ortak Pazar'ın yaratacağı rekabet karşısında iktisadî bünyesine uymayan iş sahalarını bırakacak, kendisi için en verimli olan sahalarda istihsalini arttıracaktır. Ve neticede üretimin verimliliği genel olarak yükselecektir. Bir bünye ıslahı yapılacaktır. Aynı zamanda Ortak Pazar Türkiye'ye finansman kolaylığı sağlayacaktır. Fakat gerçekte durum böyle değildir. Geçiş döneminde millî ekonomimizin uğrayacağı zararlar şunlar olacaktır: 1- Gümrük duvarlarının indirilmesi ve miktar tahditlerinin kaldırılması yerli sanayiye yok edeceği gibi, zaten bozuk olan ödemeler dengesini büsbütün bozacaktır. 2- Ortak Pazarda yurdumuza akacak yabancı sermaye şahıs ve hizmet serbestisi ile birleşince bütün kaynaklarımıza yabancılar sahip çıkacak, Türkiye Ortak Pazar'ın sömürgesi hâline gelecektir. 3- Ortak Pazar tarım ürünleri bizim tarım ürünlerimize nazaran çok pahalıdır; dolayısıyla Ortak Pazar fiyatlarını uygulamaya başladığımız an tarım ve sanayi fiyatları arasındaki denge altüst olacak ve enflasyonist bir baskı doğacaktır. 4- Sanayileşmiş ülkelerin özelliklerine göre hazırlanmış bir müşterek dış tarife Türkiye'nin sanayiini ve tarımını gerekli şekilde koruyamaz. 5- Kalkınma plânlarımızdan dış ticaret rejimimize, gümrük tarifelerimizden nakliyat sistemimize kadar her konuda Ortak Pazar'a uymak mecburiyetinde kalacağımızdan millî bağımsızlığımız zedelenecek, başkentimiz Ankara yerine Brüksel olacaktır. Bu sıraladığımız sakıncalar iktisadî açıdan ele alınmıştır. Fakat Ortak Pazar'ın asıl hedefi, bir Avrupa Birleşmiş Devletleri kurmaktır. Gümrük Birliği ile onu takip eden İktisadî birlik bu yolda bir aşama olarak yer almaktadır. Ve sonuçta siyasî birleşmeye gidilecektir. Neticede Ortak Pazar'a girildiğinde Türkiye, Avrupa Birleşmiş Devletleri'nin bir üyesi olacak, siyasî bağımsızlığını tamamen kaybedecektir, incelenecek olursa Türk Milleti'nin toplumsal ve kültürel yapısıyla Avrupa arasında en ufak bir benzerlik yoktur. Buna rağmen Avrupa ile iktisadî ve siyasî birleşmeye gitmek Türk Milleti'nin geleceğine kastetmektir. Netice olarak diyebiliriz ki: Ortak Pazar'ın bize sağlayacağı fayda, zararları yanında hiçtir. Bu yüzden Türk Milleti'nin menfaatlerine aykırı olan bir topluluğa girmesi Türkiye için zararlıdır. (s.8)

Ülkü Ocaklarının açıklaması, “Ortak Pazar’a hayır”, “Kültür emperyalizmine hayır”, “Montaj değil ağır sanayi”, “Millî iktisat, millî iktisat, millî iktisat...” ve “Tanrı Türk’ü korusun” sloganlarıyla bitmektedir. Ortak Pazar’a karşıtlık konusunda Millî Görüş ile aynı noktada olan MHP’nin, karşıtlığın temelini ekonomik ve siyasi düzeyde oluşturduğu ve dinî referanslarda yoğunlaşmadığı anlaşılmaktadır. Erbakan’ın karşıtlığının daha fazla gündem olması ve tepki çekmesi ise MNP/MSP çizgisinin kimliğinden ve Erbakan’ın polemik yaratan açıklamalarından kaynaklanmaktadır. MHP’nin ise resmî düzeydeki açıklamaları değerlendirildiğinde ekonomik ve siyasi vurguların yoğun olduğu gözlemlenmektedir. MHP’nin yarı resmî yayın organları, partinin Ortak Pazar karşıtı tutumunu yayınlarında da göstermiş ve MHP’nin ideolojik konumunu yansıtmıştır. Neticede Ortak Pazar, sağ siyasi aktörler tarafından özellikle ideolojinin belirleyici olduğu bir çerçeveye farklı yorumlanmış ve bu yorum farklılıklarında partilerin iktidarda veya muhalefette olma durumları, siyasi konumları ve aynı zamanda da siyasi geçmişleri etkili olmuştur.

Ortak Pazar meselesine dair anlatı, Soğuk Savaş şartlarının etkili olduğu ve dünyada ekonomik parametrelerin değiştiği 1960-1980 döneminde oluşmuştur. Bu ortam, ekonomik krizlerin yaşandığı ve dünyanın bütününde siyasi istikrarsızlık sorununun da var olduğu bir döneme işaret etmektedir. Türkiye, ekonomik krizle karşı karşıya kalan bir ülke olarak ekonomik ve siyasi istikrarsızlıktan etkilenmiş, aynı zamanda kapitalizmin bir bütün olarak sorgulandığı ve kapitalizme yönelik tepkilerin yükselişe geçtiği bir dönem söz konusudur. Bu ortamda, anlatının karakterlerinden kahraman, MSP ve MHP başta olmak üzere Türk sağının farklı aktörleridir. Kötü karakter; uluslararası kuruluşlar, Ortak Pazar ve Batı’nın ekonomik aktörleri, kurban Türk milleti, iç düşmanlar ise sağın liberal siyasi temsilcileridir. Olay örgüsü, Türkiye’nin AET’ye olan üyelik süreci ve bu süreçte Batı tarafından Türkiye’ye sunulan koşullarla başlamaktadır. Türkiye, farklı hükümetler döneminde Batı’nın taleplerini yerine getirmiş ancak diğer ülkelerden farklı olarak Türkiye’yi “açık pazar” haline getirecek bir süreç yaşanmıştır. Batı kapitalizmi, Ortak Pazar üzerinden Türk pazarlarına sızmaya başlamış ve emperyalizm bu surette sirayet etmiştir. Anlatının etik/ahlaki boyutunda, Türkiye’nin dışa bağımlılığına karşı yerli ve millilik, Batı emperyalizmine karşı öz kaynaklar, uluslararası yapılara karşı ulusal bir ekonomi talebi vurguları bulunmaktadır.

Ortak Pazar’a dair baskın anlatı, dışa bağımlılığa karşı yerli ve milli ekonomi vurgusu üzerine şekillenmiştir. Buna göre Batı emperyalizmi, AET ve Ortak Pazar üzerinden Türk ekonomisini bağımlı hale getirmek istemektedir. Geçmişteki kapitülasyonların bir benzeri, bu sefer Ortak Pazar aracılığıyla gerçekleştirilmek istenmektedir. Bunun ardında ise sınırları ortadan kaldırmak ve tek bir Hristiyan devleti oluşturmak arzusu vardır. Karşı anlatı, Ortak Pazar’ın Türkiye ekonomisinin gelişimi için zaruri olması üzerine kuruludur. Buna göre Türkiye’nin çıkarları, ekonominin gelişimini gerekli bulmaktadır. Ancak Türkiye’nin kaynakları, ekonominin kendi gelişimi için yeterli değildir; bundan ötürü Ortak Pazar gibi araçlara ihtiyaç duymaktadır. Türkiye’nin çıkarlarına aykırı olan herhangi bir noktada, buna karşı her aktör karşı koyacaktır. Sonuçta meta anlatı, Türkiye’nin mutlak çıkarları ve bağımsızlığının zarureti doğrultusunda yerli ve milli kaynaklara dayanan ekonomi vurgularıyla oluşmaktadır.

5.2.2. Petrol Meselesi

Petrol, Türkiye’de Osmanlı’dan bu yana uzun bir geçmişi olan ve özellikle önemi arttıkça Türkiye’nin jeopolitik konumundan hareketle gündeme gelen bir kaynak olarak, siyaseti önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye’nin kaynak konusundaki dışa bağımlılığına karşı, özellikle yakın olduğu coğrafyalardaki petrol zenginliğinden hareketle Türkiye’de de böyle bir kaynak olabileceği ihtimali, zaman içerisinde siyasette kalıcı hâle gelen bir söylemin önünü açmıştır. Bu söylemin temel motivasyonu yukarıda da ifade edildiği gibi dışa bağımlılıktan kurtulmak ve petrol sayesinde mutlak millî çıkarları en üst seviyeye çıkarmaktır. Ancak siyaset düzeyinde, petrol konusundaki birçok bilinmezin ve teknik konunun yarattığı gerilim hattı, söylemi önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin bir bölgede var olduğu düşünülen petrolün çıkarmaya degecek miktarda ve kalitede olup olmaması, ele alınan dönemde petrol çıkarma çalışmalarına dair Türkiye’nin teknik açıdan yetersiz kalması ve yabancı sermayeden destek alınıp alınamayacağına dair tartışmalar, petrolün çıkarılma sürecindeki sorunlar gibi birçok muğlak durum, makul bir tartışma çerçevesinin oluşmasını engellemiştir. Gerçekten de meselenin teknik boyutlarının karmaşıklığına ve çoğu siyasi aktörün de bunu değerlendirmeye elverişli yaklaşımlarının bulunmaması, anlatının farklı boyutlara taşınmasına sebep olmuştur. Bunda, özellikle petrolün çıkarılması konusundaki yasal mevzuatlar ve yabancı şirketlerin durumunun da önemli etkisi söz konusudur. Türkiye’nin doğal kaynaklarının yabancı şirketler

tarafından çıkarılıyor oluşu, emperyalizm anlatısında petrolün yerini ciddi bir hâle getirmiştir.

Uluslararası yabancı şirketler, sağ siyasetin emperyalizme dair anlatısında somut ve net bir şekilde ilk kez gündeme gelmiş ve petrol konusundaki emperyalizm tartışmalarını da önemli hâle getirmiştir. Zira Ortak Pazar da dâhil olmak üzere ülkeler ya da eğitim kurumları gibi yapılar aktör olarak yer alırken, yabancı şirketlerin emperyalizme dair konumlanmaları da önem kazanır hâle gelmiştir. Örneğin Raif Karadağ'ın 1969'da kaleme aldığı "Petrol Fırtınası" (1969) isimli çalışma, bu konumlanmayı önemli hâle getiren ilk ciddi çalışmalardandır. Zira petrolün uluslararası bir güç unsuru olarak ülkelerin kaderlerini belirleyen bir kaynak hâline gelmesi, Türkiye'de petrolün etkisine dair çalışmaları da hızlandırmış ve Petrol Kanunu'na dair tartışmalar da yine bu dönemde gündeme gelmiştir. Karadağ, dünya üzerinde özellikle 19. yüzyıldan itibaren bütün anlaşmazlıkların, gelişmelerin ve savaşların petrol etrafında geliştiğini düşünmektedir. Ele alınan dönemde dünya üzerindeki uluslararası iki şirketin büyük ve ciddi bir mücadele içinde olduğunu iddia eden Karadağ, John Rockefeller'in kurduğu Standard Oil ile İngiliz-Hollanda birliği olarak faaliyet yürüten Royal Dutch Shell'in mücadelelerinin arka planında, ne pahasına olursa olsun petrol sahalarını ele geçirmek ve böylece dünyaya hükmetmek olduğunu düşünmektedir. Bu mücadelede devletler yıkılmakta, devletlerin haritaları yeniden düzenlenmektedir. DP'li Özer Ölçmen, 1975 yılında petrole dair "uluslararası hesapları" aktarırken, Türk toprakları üzerinde uluslararası petrol hesapları olduğundan bahsetmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1975c). Böylece, petrol çerçevesinde şekillenen söylemin emperyalizmle ilişkisinde, 1960'ların bağlamına uygun bir şekilde "yabancı etkisi" daha da şüphe duyulan bir unsur hâline gelmiştir.

Türkiye'de 1954'e kadar devletçilik ilkesi çerçevesinde petrol politikası oluşturulmuş ve yürütülmüştür. 1954'teki değişiklik, petrol sektöründe günümüze kadar süren "devletçilik-hür teşebbüsçülük" ve "yabancı sermaye karşıtlığı-yandaşlığı" dikotomilerinin başladığı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının (TPAO) kurulduğu bir dönem olarak dikkat çekmektedir. 6326 Sayılı Petrol Kanunu, bir önceki 792 sayılı kanunu ilga ederek kanunlaşmış ve petrol politikasında bir nevi sarkaç gibi günümüze kadar gündemde olacak politika değişimlerinin fitilini ateşlemiştir (Güneş, 2023). 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun 1. Maddesiyle, Türkiye'deki petrol kaynakları devletin hüküm ve tasarrufu altına alınmıştır. Bu maddeyle, arama çalışmaları sonucunda elde

edilecek petrolün devletin tasarrufu altında olacağı ifade edilmiştir. Yani yabancı şirketlerin Türkiye’de petrol bulmaları durumunda, çıkarılacak petrolün Türkiye tarafından kullanılacağı belirtilmiştir. Kanunun 12. maddesi gereğince, yabancı şahısların doğrudan Türkiye’de petrol hakkına sahip olamayacakları ve arama çalışması yapamayacağı ifade edilmiştir. Millî çıkarların korunması konusunda petrol arama işinin ancak kendisine yetki verilen şirketler tarafından yapılacağı belirtilirken, kanunun 120. maddesinin 1. fıkrası gereğince, yabancı petrol hakkı sahipleri, istihdam ettikleri yabancıların %15’inden az olmamak kaydıyla Türk vatandaşlarının petrol aramalarının her safhasında uzmanlaşması için yabancı ülkelerde eğitim ve staj görmelerini kabul etmişlerdir.

Petrol Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle Türkiye’de Gilliland, Amoseas, Esso, Tidewater, Shell, Bolsa Chica, Mobil, Shell-Deil, Gulf, Tennessee gibi yabancı petrol şirketleri arama çalışmaları yaparak petrol bulmaya çalışmışlardır. Yabancı sermaye eliyle Türkiye’de ilk petrol kuyusu İskenderun-Arsuz bölgesinde Gilliland Oil Corporation şirketi tarafından açılmıştır. 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nda 1957 yılında yapılan değişiklikle, yabancı şirketler lehine petrol arama ve çıkarma sektöründe elverişli yatırım imkânı sağlanmıştır. Bu yıldan itibaren Mobil, BP, California Texas, Shell gibi uluslararası şirketlerin bulunduğu 58 şirket yasadan yararlanarak Türkiye’de yatırım yapmıştır. Bu süreçte 373’ü arama amaçlı olmak üzere 898 kuyu açılmış, toplam arama faaliyetlerinin %62’sini TPAO, %38’ini yabancılarında da yer aldığı özel kesim gerçekleştirmiştir (Haykır & Demir, 2018). Ancak nispeten olumlu verilere karşın 1960’ların bağlamında gelişen tartışmalara paralel olarak petrol meselesi de tartışılmaya başlanmış ve petrol sektörüne dair söylemde, Türkiye’nin mutlak millî çıkarları ile yabancı şirketlerin mutlak çıkarları arasında bir gerilim hattı ortaya çıkmıştır. 1954’teki düzenleme bu açıdan sürekli eleştirilirken, 1960’ların ortalarından itibaren Petrol Kanunu’nda reform tartışmaları ve Ortak Pazar’dakine benzer bir tartışma ortamının, aynı hat çerçevesinde gelişimi gerçekleşmiştir.

Türkiye’de petrolün özellikle 1960’lardaki etkisine ve algısına dair değerlendirme yapabilmek adına, siyasetin petrole yaklaşımını da ortaya koyabilmek önem taşımaktadır. Bu açıdan, 1965 yılında hazırlanan Petrol Dairesi Başkanlığı’nın bütçesine dair Petrol Dairesi Raportörü ve CHP Konya Milletvekili Fakih Özfakih’in sunduğu rapor dikkat çekmektedir. Raporda, petrolün öneminin artmasında özellikle dünyada tanınan dev şirketlerin İran’daki faaliyetleri ile Süveyş krizinin etkili olduğu

ve Avrupa ile istikrarlı petrol sahalarına yakın bir Türkiye'nin, dünyadaki politika odakları tarafından dikkat çektiği ifade edilmektedir. Petrol Kanunu uyarınca, millî petrolün kıymetlendirilmesi için yabancı şirketlerin faaliyet göstermesine izin verilmiştir. Raporda, millî petrolün kıymetlendirilmesi için çıkarıldığı iddia edilse de Petrol Kanunu'nun sürece zarar verdiği ve Petro Dairesi Başkanlığı'nın da işlevini yerine getiremediği ifade edilmektedir. Ayrıca mutlak millî çıkarlar ile diğer odaklar arasındaki çatışma burada da vurgulanmış, yabancı şirketlerin hakları ile Türkiye'nin hakları arasında bir gerilim olduğu ve Petrol Dairesi Başkanlığı'nın da bundan etkilendiği ifade edilmiştir. Buna göre yabancı şirketler, 1954 yılında Türkiye'ye yatırım yapmak için devletin gücüyle mücadele etmek yerine özel şirketlerle mücadele etmeyi öne sürmüş ve dönemin hükûmeti de bunu kabul ederek serbest rekabet sistemi üzerine mevcut Petrol Kanunu'nu çıkarmıştır.

Raporda, petrol arama sürecinin çok maliyetli ve aynı zamanda bir “kumar” olduğu düşüncesinden hareketle D.P iktidarının bu alanı yabancı şirketlere yaptırmayı düşündüğü ve kanunun da bu kapsamda çıktığı kabul edilmektedir. Nitekim petrol için uygun sahayı arama süreci bile oldukça maliyetlidir ve ele alınan sürece kadar şirketlerin yaptığı harcamayı Türkiye'nin gözden çıkarması mümkün değildir. Rapora göre yabancı şirketler Türkiye'nin yer altı petrol haritasını çıkardıkları gibi petrol işletmeciliğini de getirmiş ve gelecekte Türkiye'nin petrol politikasına yardımcı olacak bir etkileşim yaşanmıştır. Bundan ötürü yabancı şirketlerin hiç faydalı olmadığını iddia etmek, rapora göre “insafsızlık” olarak değerlendirilmektedir. Raporda, mevcut petrol düzeni konusunda önceki hükümetler eleştirilmektedir; zira yabancı şirketlerin mutlak kâr politikasıyla hareket edeceği ve 1954'teki Petrol Kanunu'nun da buna elverişli olduğu ifade edilirken, bu noktada kusurun Türkiye'nin kendi yönetiminde olduğu çünkü buna alan açtığı belirtilmektedir. Türkiye, bu sorunun çözümünü “kendi bünyesinden” çıkarmalıdır; zira rapora göre mevcut petrol düzeni Türkiye'nin millî çıkarlarına aykırı bulunmaktadır. Şirketler, Türkiye'nin millî varlığından ve millî ihtiyaçlarından çok daha fazlasını kâr olarak elde etmektedir ve Petrol Kanunu bu alanda ciddi bir boşluğa sebep olmaktadır. Rapor, Petrol Dairesi'nin teknik, idari ve maddi yetersizliklerini de vurgulayarak şu şekilde sona ermektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1965c):

... Daireden de beklediğimiz şey, bu memleketin hepimizin memleketi oluşunun zihinlerde bir kere daha tekrar edilmesidir. Millî Petrol davası ne solcu çıkarın ve

ne de emperyalist düşüncelerin pençesi altındadır. Gelecek nesillerin bize, bizim şereflerimize emanet ettiği bir davadır. Millî istihsali ve millî menfaatleri hep birlikte düşüneceğiz. Şu hâlde daha dikkatli olmanın menfaatlerimize uygun tedbirleri almak istikametinde hükûmeti uyarmanın vazifesi içinde hep birlikte bulunmaktayız. Petrol Kanunu yabancı şirketlere bir kırbaç olmayacaktır. Daire millî menfaatlerimizi koruması kadar hukuk devletin yüz karası hâline elbette gelmeyecektir. Daire üzerinde münakaşalar haksız devam etmektedir ve fakat dairenin de millî müesseseyi koruması, daha doğrusu tercih etmesi kanuni ve vatani bir vazifedir. (s.16)

Petrol çıkarma meselesinin teknik yoğunluğu ve aktörler başta olmak üzere konunun muhatapları ile bunların hukuki düzendeki varlıkları, konuya dair ciddi bir teknik birikimin gerekli olduğunu göstermektedir. Konuyla ilgili ciddi bir birikimi olan AP’li Esat Kıratlıoğlu, ele alınan dönemde petrol konusundaki tartışmalara ilişkin özellikle devletçi görüşe yakın aktörlerin genel itibarıyla petrol sahası konusunda bilgisiz olduklarını belirtmiş, konuya daha çok ideolojik gerekçelerle yaklaştıklarını ileri sürmüştür. Kıratlıoğlu, 1965 itibarıyla Türkiye’de petrol hususunda söz sahibi olabilecek teknik eleman sayısının 30 kişi civarında olduğunu bildirirken, Türkiye’de ve İstanbul Teknik Üniversitesi’nde ilk Petrol ve Doğal Gaz Mühendisliğinin kurucusu olarak bilinen Prof. Dr. Ekrem Göksu MTA’nın yetiştirdiği petrol mühendislerinden yarım düzineden fazlasının ele alınan dönem itibarıyla Amerikan ve Kanada vatandaşı olduğunu belirterek, Türkiye’de petrol sektörünün yabancı sermayeye şiddetle ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Göksu’ya göre devlet kurumlarına siyaset çok fazla müdahil olmakta ve bilim ve teknik geri plana atılarak mühendislerin işlerini sağlıklı bir biçimde yapmasına engel olunmaktadır. Kıratlıoğlu ise yabancı petrol şirketlerinin Türkiye’den atılmasını istemenin, petrolcü olarak en hafif tabiriyle akılsızlık olduğunu ifade ederken, “petrolün ne olduğunu bilmeyenlerin çabasını maruz görmek lazımdır” ifadelerini kullanmaktadır (Güneş, 2023).

Kıratlıoğlu ve Göksu’nun endişeleri, daha önce de ifade edildiği gibi petrol meselesinin makul bir zeminden uzaklaşarak dönemin koşulları çerçevesinde siyasi söyleme slogan niteliğinde ifadelerle konu olmasıdır. Böyle bir bağlamda, AP’nin tutumu Ortak Pazar meselesine benzer bir şekilde mevcut düzeni savunmak ve devlet eliyle gerçekleştirilemeyen işleri yabancı sermaye üzerinden gerçekleştirme yöntemini

sürdürmektir.⁵⁵ Öte yandan bu durumun oluşumunda, D.P'nin en büyük mirasçısı olarak AP'nin yer almasının etkili olduğunu da söylemek mümkündür. Ayrıca AP, yine Ortak Pazar meselesine benzer şekilde petrol meselesini de kendi parti yapısının ve dünya görüşünün gereklerini ifade etme alanı olarak görmüştür. Bu açıdan AP'nin, yine Türkiye'nin mutlak millî çıkarları çerçevesinde, anlatı düzeyinde “yerli ve millî kalkınma için başlangıçta yabancı sermayeyi kullanma” yöntemini benimsediği anlaşılmaktadır. Bu söylemde, Türkiye'nin yerli ve millî kalkınması ve kendi öz kaynakları temel hedef olarak belirlenmiş ancak eldeki imkânlar ve kapasite çerçevesinde bunun gerçekleşmesi için başlangıç olarak dış kaynaklara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. AP'nin tutumu, aynı zamanda “hür teşebbüs” eksenindeki ideolojisiyle de örtüşmektedir. Ancak her şeyden önce, petrolün ilgili ya da ilgisiz kişilerce siyasi polemik hâline getirilmesi, AP'nin rahatsızlığının başlıca sebebidir. AP'ye göre muhalefet tarafından dile getirilen yaygın kanı, “ülkeyi kartellerin himayeleri altına aldıkları ve emperyalistlerin TPAO'ya petrol çıkarttırmadıkları” üzerinedir. TPAO'yu ve burada çalışan bütün mühendisleri savunan AP'li Turgut Yaşar, bütün çabanın “Türkiye'nin kendi kendine yeterli hâline gelmesi” için olduğunu dile getirmektedir. Yaşar'ın temel dayanağı, bütün iddialara karşın teknik boyutun önemi üzerinedir. Yaşar, teknik olarak incelenen sahaların büyük rezervleri barındırmadığını, ilgili döneme kadar incelenen sahaların teknik değerlendirmelere göre ufak çapta rezerv barındırdığını dile getirmektedir ki meselenin teknik fakat anlaşılmayan boyutlarından birisi de budur. Yani Yaşar'a göre Türkiye'yi hiçbir zaman için bir Orta Doğu'nun büyük ölçekte petrol istihsal eden bir ülkesi olarak görmek mümkün olmayacaktır. Üstelik petrol arama maliyetleri ve petrol çıkarma konusunun aslında bir “kumar” olmasının zorluğu da bu noktada ortaya çıkmaktadır.

---

⁵⁵ Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in 1969 yılındaki bir Meclis konuşması da bu bağlamda anlam kazanmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969a): “Neden verelim efendim petrolü başkasına? Ama çıkaramıyorsanız, yerin dibinde duruyorsa, çıkaracak makinanız, çıkaracağınız mütehassısınız yoksa, bir kuyuya sarf edecek 30-40 milyon dolar gibi riske edeceğiniz para yoksa yahut bu kadar liranız yoksa, o zaman başkasından faydalanmak yanlış bir iş değil. Çıksın, 70-80 milyon dolar dışarıya para vermekten kurtulalım. Tediye muvazenemin böylece düzelecek. Bu sebeple getirilmiştir Petrol Kanunu...” (s.966) Demirel, bu durumu arsa-ev örneği üzerinden, millî iradeye dayanarak örneklendirmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969e): “Halka sorduk; şurada bir arsan var, paran yok, üzerine ev yapamıyorsun. Birisi geliyor, diyor ki ben bunun üzerine üç katlı bir ev yaptıracağım. Bir katını sana vereceğim, bir katında kendim oturacağım, bir katını da satacağım. Hiçbir şekilde o arsayı ev hâline getirmek imkânın yok. Ne yaparsın? diye soruyor. Arsanın üzerinde yaşayamayacağıma göre anlaşırım, bir kat sahibi olurum, kadın bedeli arsanın bedelinden kat kat fazladır, başımı sokacak bir yerim olur. Aynı şeydir, yani petrolün ve madenin üzerine oturup ‘yabancılar kaptırmayacağız’ fobisi içerisinde kendimizi fukaralığa mahkûm etmenin akılla bağdaşır tarafı yoktur.” (s.151)

Zira alınan riskin ve bunun karşılığındaki maliyetin büyüklüğü, ekonomik açıdan gelecekte ekonomik sorun yaratacak bir mahiyette olabilmektedir. Bu noktada, Türkiye’deki yabancı şirketlerin rolüne değinen Yaşar’ın ifade etmek istediği, AP’nin genel görüşünü de yansıtmaktadır (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1968b):

Türkiye Petrolleri’nin bugün elinde beş tane saha vardır. Bunlardan, Raman, Garzan miladını doldurmak üzeredir arkadaşlar. Geriye kalan Mağrip ve Batı Raman düşük viskoziteli ve yerinden kalkmaz ağır bir petroldür. Yüksek asfalt ihtiva eder. 1970’te ihtiyacımızı ne ile karşılayacağız arkadaşlar? Biz müesseseleri tahrip etmeye uğraşıyoruz. Biz gelelim hep beraber el ele verelim bu müesseseyi kalkındırmak, bu müessese istihsalinin memleket ihtiyacını yeterli bir şekilde sağlayacak bir duruma sokmaya çalışalım. Günümüzde bahsediliyor; “yabancı şirketler buna mâni oluyor.” Yabancı şirketler sanki Türkiye’nin bütün petrol ihtiva eden rezervlerini bulmuşlar, bunları kapatmışlar, biliyorlar ve bizi sıkışık bir duruma sokup sonradan gelip bu rezervleri sanki tekrardan eksplurate etmek istiyorlar gibi bir durum seziyorum bu konuşmalardan. Halbuki böyle değil. Bir Petrol Dairesi var muhterem arkadaşlar. Bugün diğer şirketlerde de aynı sıkıntılar mevcuttur. Bunlar da birçok yerlerde jeofizik, jeolojik, gravimetrik etütler yapmakta ve aldıkları neticeler bunları da hüsrana uğratmaktadırlar. Petrolcülükte şunu anlatmak icap eder ki, petrolcülük bir kumar işidir. Mühim olan şey, malî ve teknik imkânlarımız nasıldır? Eğer bunu halledersek zaten ortada bir mesele yok. (s.489-490)

Petrol çıkarma konusundaki teknik yetersizliklerin niteliği ne olursa olsun, AP açısından farklı aktörler tarafından farklı dönemlerde dile getirilen ortak görüşlerden birisi de yerli ve millî kurumların ve yapıların desteklenmesi üzerinedir. Diğer ortak görüş, yerli firmaların bulunduğu alanlarda yabancı şirketlerin faaliyetlerine daha çok dikkat edilmesi ve yabancı şirketlerin avantajlı hâle gelmesine karşın TPAO başta olmak üzere yerli şirketlerin gözetilmesidir. AP’li Turgut Yaşar, TPAO ile Petrol Ofisi’nin kurduğu ISILIT isimli yerli bir şirketten bahsederken, bu şirketin fuel-oil’i piyasaya sürebilmek ve rakip şirketler olan Mobil, Shell, B.P. vb. gibi yabancı petrol şirketlerinin uyguladığı yöntemlerle piyasada sonuç alabilmek için kurulduğunu aktarmaktadır. Şirket, yabancı petrol şirketlerinin dağıtım için kurdukları şirketlerle mücadeleye girişmek için kurulan “millî” bir şirkettir. Şirketin 1968 yılı net kârı, iki milyon lirayı geçecektir ve devletin koyduğu bir milyon lira sermayeye karşılık bütün

masraflarını çıkardıktan sonra net 2 milyon lira kâr verecek hâle gelip %200 net kârlı duruma geçen bu yerli şirketi yabancı petrol şirketleri karşısında daha çok güçlendirme zorunluluğu, Yaşar tarafından dile getirilmektedir. Yaşar, konuşmasında bütün yerli kuruluşlarda, “büyük bir şevk içinde Türkiye’yi kendi kendine petrol bakımından yeterli bir hâle getirmeye ve aynı zamanda bu ticaret alanında da diğer şirketlerle boy ölçüşme” konusunda faaliyet yürüten çalışanlara teşekkür etmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1968b).

GP’li Turhan Feyzioğlu, yıllık 100 milyon liralık gelir sağlayan bir petrol boru hattının satışı gündeme geldiğinde, “millî şirketin sondaj, petrol arama gibi en pahalı ve riskli işler omuzunda kalırken, petrolcülüğün en kârlı sahası olan taşıma sahasında devlet parası ile kurmuş olduğu, millet parası ile kurmuş olduğu bir eserin devredilmesinden zarar doğacağını” ifade etmektedir. Feyzioğlu, bu durumu, yani petrol boru hattının hisselerini kaynak sağlamak için satmanın, içinde oturulan binanın kapısını ve penceresini, ısınmak için söküp ocakta yakmaya benzetmektedir. Bir defaya mahsus olmak üzere pencere ve kapının odunu ve tahtası ile ısınmanın mümkün olduğu ama kapı ve pencere söküldüğü için içeriye soğuk gireceğini belirten Feyzioğlu, bunun faydadan çok zarar getireceğini belirtmektedir. Üstelik Enerji Bakanlığı’nın bu konudaki tutumuna rağmen AP’li milletvekillerinin de karşı koymasıyla bu satış işlemi gerçekleşmemiştir ve bu durum, iktidarda veya muhalefette olma durumlarına karşın “millîlik” odağının siyaset üstü bir unsur olarak anlatının temelini oluşturduğu da anlaşılmaktadır. Feyzioğlu, süper benzin adı ile ortaya çıkan yüksek oktanlı benzinde yabancı şirketlere verilen, fahiş olan fiyat farkını da irdelerken, bu konuda da bütün milletvekillerine yine mutlak millî çıkar ekseninde çağrı yapmıştır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969e).

Petrol konusunda her yerli işletmenin çalışanı ve mühendisi, AP’nin yerli kalkınmaya dayalı siyasi ve ekonomik söylemine paralel bir şekilde, düzenli olarak onore edilmektedir. “Her gün göğüslerimizi kabartacak Türk petrolüne ümit bağlayalım. Onun işçisine ve teknisyenine imkânda aslan payını ayırmalıyız. Petrolcülere Senato’nun sevgi ve selâmlarının iletilmesini teklif ederim” ifadeleri, AP’li Hilmi Onat’ın dile getirmesiyle yerli kalkınmaya dayalı görüşü yansıtması bakımından önemlidir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1965c). Bu yerli kalkınma anlayışının karşısında, özellikle ana muhalefet partisi CHP’nin dile getirdiği “yabancı şirket ve kartel” iddiaları bulunmaktadır. “Emperyalistlerin, kartellerin TPAO’nun

petrol bulmasına engel oldukları” iddiasına karşı yerli kalkınma söylemiyle birlikte “millet iradesi” de anlatıya dâhil edilmektedir. Örneğin AP’nin Devlet Bakanı Sadık Tekin Müftüoğlu, AP döneminde TPAO’nun kârlılığa geçişini, meydana gelen eserin “milletin eseri” olduğunu ifade etmektedir. Bu eseri küçümsemenin muhalefet tarafından “milleti küçümsemek” anlamına geleceğini belirten Müftüoğlu, milletin eserinin hakkı verilerek değerlendirilmesinin milletin yapıcı ve yaratıcı gücünün artmasında büyük ve ciddi bir etki yaratacağını düşünmektedir. Müftüoğlu, muhalefete cevap verirken 1954’teki kanunla Türkiye’de Türklerin petrol aramalarına imkân vermediği iddiasına karşı Petrol Kanunu’nun Türkiye’de Türklerin, yani millî şirketlerin petrol aramasına engel olan tek bir hükmü olmadığını dile getirmektedir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1968b). Başbakan Demirel ise Petrol Kanunu’nun değiştirilmesinin seçim beyannamesinde olduğunu, “Ne diyoruz? Petrol Kanunu’nu değiştireceğiz. Nasıl değiştireceğiz? Millî ekonomimizin icabına göre. Temel fikir ne olacak millî ekonomimizde? Bir an evvel Türkiye’nin dışarıdan ham veya işlenmiş petrol almaktan kurtulması olacaktır. Böyle olacaktır, temel fikir bu... Hatta biraz ileri giderek Avrupa pazarına Orta Şark’tan bin kilometre yakın olan Türkiye’nin petrol satabilir, petrol müştakları satabilir hâle gelmesidir. Politika bu” sözleriyle aktarmaktadır. Petrolün en ucuz kaynaklardan satın alınması için çaba sarf edilmesi hatta millî bir rafineri kurulması gibi hedefler, Demirel’in dile getirdiği ve “millîlik” ekseninde gündeme gelen hususlardır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1965h):

Yabancı sermaye için plânda kayıt var. Şimdi bir şovenist hissiyatın içine girip yabancı lâfını gördüğümüz zaman mutlaka bizi sömürür korkusunun içine mi girelim? İşte yine burada bağlanıyor. Muhterem milletvekilleri, herkes şunu bilmelidir ki, bu memlekette hiçbir parti ve hiçbir partili hiçbir kimse ne yabancı şirketlerin âleti olur ne yabancı şirketler buna muktedir olabilir. Hepinizi tenzih ediyorum. Geliniz bu gibi imalar, sözler, şunlar bunlar milletin gönlünü kırıyor, bunlarda çok dikkatli olalım. Petrol mevzuunda diyoruz ki; istihsalimiz nakliye imkânlarımızla tahdit edilmiştir. Yapalım şu boru hattını, bir an evvel yapalım, istihsalimizi artıralım. Muhterem milletvekilleri, 4,5 milyon ton petrole 1965’te ihtiyacımız vardır. 1,5 milyon ton kendi kaynaklarımızdan, o milyon tonu da dışardan alıyoruz. Her sene 60-70 milyon dolar. 1946’dan 1964 yılına kadar 750 milyon dolar vermişiz. Bu para ile beş yüz fabrika kurabilirdik. Her birinde bin kişi

çalışırdı, 500 bin aileye iş bulabilirdik ve bu da 3 milyon insan ederdi. Nasıl sanayileşeceğiz? Gaye bu olmak lazımdır. Biz bunları diyoruz. 1970 senesine kadar Türkiye daha her sene 60-70 milyon dolar olmak üzere 400 milyon dolar petrol parasını dışarıya verecektir. Bizim tenkit ettiğimiz nokta bu. Şimdi sayın sözcü geliyor buraya diyor ki, petrol istihali 1961’de 400 bin ton idi, 800 bin tona çıkardık. Ben de diyorum ki, az çıkarmışsınız. Daha çok çıkarmanız lâzımdı ve ben de diyorum ki, övünmüyorum, 1964 senesindeki 800 bin ton 1965’te 1,5 milyon tona çıkacak. Şimdi şunu mu diyelim; siz iki-üç senede iki misline çıkardınız, biz dokuz ayda veya bir senede iki misline çıkaracağız? Bu münakaşaların uzun boylu bir kıymeti yoktur. Geliniz, bu meseleler üzerine yapıcı bir şekilde eğilelim de Türkiye’yi bir an evvel dışarıdan petrol almaktan, dışarıya milyonlarca dolar vermekten nasıl kurtarabiliriz, bunun çarelerini arayalım. (s.308)

AP’nin “millîlik” eksenî, kalkınmayla birlikte milletin yararına olacak her türlü süreci içeren kapsamlı bir yoruma dayanmaktadır. Petrol konusunda da petrol rezervlerinin tespiti, petrol arama hareketlerinin devamı, istihali, rafine edilmesi, nakil ve dağıtılması ve bu konularda millî çıkarların gerektirdiği bütün tedbirlerin alınmasına, “milletçe takip edilen bir hizmet ve hareket” olması bakımından büyük önem verilmektedir. Zira bu hizmet alanındaki çalışmaların, millî ve milleti topyekûn tatmin edici bir güce ulaştırılması zorunlu görülmektedir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969e). Bu noktada, Ortak Pazar noktasında AP’nin karşısına MNP/MSP’nin çıkması gibi petrol konusunda da karşısına GP ve özellikle Turhan Feyzioğlu çıkmıştır. Feyzioğlu, “petrol emperyalizmi” ya da “petrol renkli emperyalizm” ifadeleriyle tanımladığı durum için, Türkiye’de sağ siyasetin temel argümanlarını kullanmıştır. Bu argümanların başında, komünist emperyalizme nasıl karşı konuluyorsa petrol emperyalizmine de aynı şekilde karşı koyma motivasyonu yatmaktadır. “Her türlü emperyalizme karşı koyma” şeklinde özetlenebilecek söylemin özellikle GP’de karşılık bulduğu ve petrol konusunda GP’nin söylemlerinin sağın diğer aktörlerine göre daha fazla ön plana çıktığı da anlaşılmaktadır. Temelde yabancı sermayeye karşı olmayan GP, yabancı sermayenin getirisinden çok götürüsünün olduğu bazı sektörlerle dikkat çekmektedir. Esas olarak petrol, bu sektörlerden birisidir. Millîlik eksenî, GP’nin petrol konusundaki söylemlerinin temelidir. Petrol Kanunu’nda “millî menfaatlere” uygun olarak vergi, devlet payı, millî petrol kuruluşlarının arama, petrol çıkarma konusundaki millî menfaatlere aykırı tehditlerden kurtarılması gibi çeşitli

noktalardan değiştirilmesi bizzat GP tarafından önergeyle teklif edilmiş ve önerge TBMM’de kabul edilerek devletin plânında yer almış ve Resmî Gazete’de de yayımlanmıştır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969). Feyzioğlu, GP’nin petrol konusundaki tutumunu “petrolde devlet işletmeciliği” olarak belirtirken, hür teşebbüse karşı olmadan petrolde devlet işletmeciliğinin gerekliliğini de savunmuştur (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969f). Feyzioğlu, petrol emperyalizmine ve yabancı etkisine karşı Türkiye’nin çıkarlarını net bir anlatımla dile getirirken, GP’nin ideolojik dinamiklerini de milliyetçilik ekseninde yansıtmaktadır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969a):

Biz, Güven Partisi olarak komünist emperyalizmine karşı olduğumuz kadar, her zaman söylediğimiz gibi, petrol rengi emperyalizme de karşıyız. Biraz evvel bu konuda uyanık olmak gerektiğine dair rakamlar ve deliller verdim. Türkiye’nin meselelerine herhangi bir yabancı merkezden değil Ankara’dan bakılmasını isteyen milliyetçi partiyiz. Bütçe müzakereleri boyunca, NATO ile ilişkilerde, ikili anlaşmalarda, ABD ve Batı ile münasebetlerimizde, Kıbrıs konusunda, bu milliyetçi düşünceden ilham alan tenkitlerimiz ve yapıcı tekliflerimiz olmuştur. İkili anlaşmalar konusunda sayın grup başkanvekilimiz, Türkiye’deki her tesiste kontrol kelimesiyle ifadeyi kâfi bulmadık, tam ve mutlak hâkimiyetin Türk’ün elinde bulunması gerektiğini ortaya koyacak soru sormuş, bu konuda ilk değişiklik kanununu meclise vermiştir. İktidarın petrol konusundaki tutumunu ortaya deliller koyarak tenkit etmemiz iktisattaki milliyetçiliğimizin delilidir. Çünkü Türkiye’yi bir sol mecranın felâketine sürüklemek isteyenlerle mutabık olmadığımız gibi yabancı şirketlere verilecek en küçük istismar imkânının da karşısındayız. Yabancı sermayeyi ateş farz ediyoruz; ateş gibi, kullanırsan sana hizmet eder, ama ihtiyatsızlık edersen yakar, tedbirli olmak gerekir, diyoruz ve tedbirlerini söylüyoruz. Bu konuda hissi düşmanlık ve peşin hükümlü bakış değil; hesaba, rakama, akla dayanan gerçekçi ve millî menfaate uygun bir görüşü savunuyoruz. Milliyetçilik, Sovyet emperyalizmine hizmet edecek şekilde Polonya’da bir toplantıda alınan kararları tekrarlamak değil, bizim gibi petrol gerçeğini bu kürsüye getirmektir. Türkiye’ye ileri teknoloji ve muhtaç olduğumuz yatırım kaynaklarını getirmenin en faydalı yollarını bulmak için müspet teklifler yapmayı slogancılıkla ve tehlikeli kışkırtmalarla milletin huzurunu kaçırmaya tercih ediyoruz. (s.877-878)

Yabancı sermayeye karşı hissi bir tutumun olmadığı söylemi, GP'nin ele alınan dönemdeki sol akımların yabancı sermayeye karşı tutumlarından kendisini ayırmak temelindedir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi GP, temelde yabancı sermayeye karşı değildir fakat yabancı sermayenin etki alanının ve gücünün Türkiye'nin mutlak millî çıkarlarının aleyhine gelişmesi ihtimali, endişelerin kaynağı hâline gelmiştir (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969e):

Yabancı sermaye karşısında bizim tutumumuz hissî bir tutum değildir, düşmanlık veya hayranlık tutumu değildir. Yabancı sermaye için bir teşbih kullanarak, “yabancı sermaye bir ateş gibidir” demiştim. Ateş gibidir, ne düşman olunur, ne hayran olunur. Kullanılır ve kullanılmaya göre zarar verir veya fayda verir, kullanma tarzınıza bağlıdır. Kötü kullanıldığı zaman yakar, iyi kullanıldığı zaman ısıtır, enerji yaratır, ilerletir, yürütür. Harman yerinde yakıldığı zaman fena, halı üzerinde yakıldığı zaman fena, tedbirsizce, çıplak elle avuçlandığı zaman fena, ilânı aşk edip bağrına bastığın zaman yakıcı, kavurucu. Ama maşa ile tutarsan, sobada yakarsan, etrafını ihtiyat tedbirleriyle çevirerek emrinde kullanırsan, lokomotif veya fabrika kazanında, ateş faydalı. Yabancı sermaye tıpkı bunun gibidir. Türkiye’de yabancı sermaye maalesef bugüne kadarki tatbikatıyla git gide getirdiğinden fazla götürür bir hâle gelmiştir. Türkiye’nin son bir yıl içinde yabancı sermaye olarak ne aldığını ve Türkiye’de mevcut yabancı sermayenin bir yılda ne kadar kâr transfer ettiğini gösteren rakamlar ve bilhassa bu rakamların gidiş seyri, yıllık kâr transferlerinin devamlı artışları bu mevzuda dikkatli olmak lüzumunu ortaya koymaktadır. (s.93)

GP'nin petrol konusundaki tutumunun dinamiklerinden birisi de milliyetçilik söylemidir. GP'nin bütün temsilcileri, petrol konusundaki söylemlerini açıklarken partinin “milliyetçi” görüşüne yansıtmaktadır. Partinin Sağ Kemalist milliyetçilik anlatısı, özellikle CHP'den kopan kadroları barındıran ve Ortanın Solu'na yönelen CHP'ye karşı gerçek Atatürkçülüğün savunucusu bir konumlanmayı sağladığından, milliyetçilik vurgusunun bu temelleri yansıtmaya amacını güttüğü de iddia edilebilmektedir. Milliyetçilik vurgusu, aynı zamanda ele alınan dönem itibarıyla GP'yi yalnızca CHP'den ayıran bir faktör değil sağın diğer aktörleriyle de rekabete sokan bir unsur olması bakımından önemlidir. Nitekim Feyzioğlu, TBMM’de yaptığı bir konuşmada sağın diğer aktörlerine de seslenerek CHP'yle ideolojik tartışmaları petrol konusundaki çalışmalara katmama yönünde bir çağrı yapmış ve araştırma

komisyonuna bu ideolojik tartışmaların girmesi durumunda “Türk Devleti’ne döviz kazandırma” sonucuna varılamayacağını ifade etmiştir. Feyzioğlu, daha öncekilere benzer bir “siyaset üstülük” vurgusuyla AP’ye, CHP’ye ve diğer bütün aktörlerle birlikte kendi grubuna da çağrı yaparak konuya yalnızca “memlekete ne kazandırılabilir” açısından bakmalarını talep etmiştir. Feyzioğlu, diğer siyasi aktörlerin arasındaki çelişkilere ve çatışmalara da vurgu yaparak kendini konumladığı siyaset üstü pozisyonunu sürdürmektedir: “Milliyetçi olmak imtiyazı kimsede değildir. Solcu olmadan, solcu düzen değişikliği falan edebiyatı yapmadan, milliyetçi olunabileceğinin delilidir.” (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1969f)

Petrol meselesi, Türkiye’nin siyasi gündeminde 1960-1980 döneminden ziyade Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren yer almaya başlamış ve bu durum Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Ancak petrolün çıkarılmasına dair en önemli kırılma noktalarından biri 1954’teki Petrol Kanunu’yla olmuş ve yabancı şirketlerin Türkiye’de petrol çıkarma faaliyetine başlamasıyla birlikte petrolün çıkarılmasına dair iki görüş belirmeye başlamıştır. Bu iki görüş, özetle petrolün yalnızca devlet tarafından çıkarılmasını savunan devletçi görüş ile devlet kaynaklarının yetersizliğinden ötürü petrol çıkarma sürecine yabancı şirketlerini de dâhil eden ve diğerine göre nispeten daha liberal sayılabilecek görüştür. 1960’ların başından itibaren başta siyasi ve ekonomik alanlar olmak üzere emperyalizm karşıtlığının yükselişe geçmesiyle birlikte petrol konusunda da “millîlik” tartışmaları başlamıştır. Dönemin sağ siyasi aktörlerinden AP’nin, Ortak Pazar’a benzer tutumunu sürdürdüğü, yabancı sermayeye alan açmasıyla birlikte “yerli ve millî kalkınma” hedefini benimsediği fakat kaynak ihtiyacı ve Türkiye’nin kendi kendine yeterliliği sağlanana kadar yabancı şirketlere de alan açılmasını savunduğu görülmektedir. Buradaki önemli nokta, petrol meselesinin teknik imkânlar ve Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullardan daha fazla yalnızca siyasi gündemi etkileyecek düzeydeki söylemlerle değerlendirilmesidir. Öte yandan sağ aktörlerden GP’nin petrol konusunda oldukça öne çıktığı ve “petrol emperyalizmi” söylemiyle, siyaset üstü bir konumlanmayı sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Petrol meselesine dair anlatının ortamı, 1954-1980 dönemi Türkiye’de petrol politikalarını etkileyen faktörler bakımından 1954 ve sonrasına bağlanabilmektedir. 1960 ve 1970’lerde yükselen emperyalizm karşıtlığı, Soğuk Savaş bağlamıyla birlikte petrol konusundaki anlatıyı etkilemiştir. Anlatının kahramanı, yerli ve milli petrol şirketleri ile bu şirketleri

savunan siyasi aktörlerdir. Kötü karakter, yabancı petrol şirketleri ve emperyalist güçler; kurbanlar Türk milleti ve Türkiye ekonomisi, yardımcıları ise Türk mühendisler ve işçilerdir. Olay örgüsü, 1954 Petrol Kanunu ile yabancı şirketlere petrol arama izni verilmesiyle başlamış ve 1960'larda petrol konusunda "millileştirme" tartışmalarının başlamasıyla devam etmiştir. AP'nin yabancı sermayeye alan açan politikalarına karşı özellikle GP'nin "petrol emperyalizmi" söylemi ve eleştirileriyle Petrol Kanunu'nda reform talepleri ise olay örgüsünü tamamlamıştır. Konunun etik/ahlaki boyutunda, milli kaynakların yabancılara bırakılmaması, ekonomik bağımsızlık ve kalkınma, yerli ve milli üretimin desteklenmesiyle emperyalizme karşı temkinli ve dikkatli olma zarureti bulunmaktadır.

Türkiye'de petrol meselesine dair baskın anlatı, milli petrol davasının savunulması noktasında ortaya çıkmaktadır. Petrol milli bir davadır ve stratejik bir öneme sahiptir. Yabancı şirketler, petrol meselesinde Türkiye'nin çıkarlarına aykırı hareket etmektedir. TPAO gibi yerli şirketler desteklenirken yabancı şirketlere stratejik konularda sınırlamalar getirilmelidir. Yine çok tartışılan ve tepki gören Petrol Kanunu da yeniden düzenlenmeli ve Türkiye, bu şekilde kendi kendine yeter bir ülke haline gelmelidir. Karşı anlatı ise petrol konusunda yabancı sermaye ve teknolojiye dayanma iddiasını ortaya koymaktadır. Buna göre Türkiye'nin petrol arama ve çıkarma için kaynağı ve sermayesi yoktur; bundan ötürü yabancı sermayeye ve teknolojiye ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca yabancı şirketler Türkiye'ye yatırım ve istihdam sağlamaktadır. Petrol araması riskli ve maliyetli bir iştir; bundan ötürü bu riski ancak yabancı şirketler üstlenebilir. Bundan ötürü aşırı milliyetçi politikalar Türkiye'nin kalkınmasını engelleyebilir. Sonuçta, Türkiye'nin çıkarları gözetilerek yabancı sermayeden faydalanılabilir. Ancak meta anlatı, ekonomik bağımsızlık ve kalkınma için milli kaynakların kontrolünün zorunlu olduğunu vurgulamaktadır.

6. SONUÇ

Türkiye’de emperyalizm konusu, özellikle 1960-1980 döneminde oldukça tartışılmış ve siyasi söylemde de karşılık bulmuştur. Bu karşılık, özellikle siyasette doğrudan emperyalizm karşıtı bir vurguyla yer almış ve siyasi aktörler, emperyalizm karşıtlığını benimseyerek neden emperyalizme karşı olduklarını da söylemlerine konu etmiştir. Bu açıdan emperyalizm, sağ siyasetin siyasi anlatısında mücadele edilmesi gereken bir güç olarak konumlandırılmıştır. Üstelik sağ siyaset, emperyalizmi yalnızca Batı ve ABD ile değil SSCB’yle de özdeşleştirerek “emperyalizmin her türlüsüne” karşı mücadeleye dair bir söylem geliştirmiştir. Sağ siyasetin bu söyleminde, aslında solun emperyalizmi Batı ve ABD ile sınırlı tutarken SSCB’nin amaçlarını görmezden gelmesine yapılan vurgu bulunmaktadır. Sağ siyasetin, “gerçek emperyalizm” ve “nereden gelirse gelsin emperyalizm” söylemlerinin arka planında da bu vurgu yatmaktadır. O halde, emperyalizmi sağ ve sol arasında bir mücadele alanı olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Çalışmamızda da ifade ettiğimiz gibi, Katherine Verdery’e göre “millet”, politik ve sembolik/ideolojik düzenin ve ayrıca sosyal etkileşim ve duygu dünyasının bir yönüdür. Bu açıdan milletin birden fazla temel anlamı bulunmaktadır. Verdery’e göre “sembol olan milletin anlamı”, farklı gruplar arasındaki rekabetle belirlenmeye çalışılmaktadır. Böylece, rekabet sonucu oluşan mücadele aracılığıyla tek bir sembol olan millet, birden çok anlam kazanmaktadır. Yani milletin anlamı sabit değildir; toplumsal aktörlerin dengesine göre değişmektedir. İktidar için rekabet eden gruplar, rakipleri üzerinde bir avantaj sağlayacak şekilde millî kimlik inşa etmek istemektedir. Gerçekten de emperyalizm tartışmalarına bakıldığında, sağın emperyalizmin “aslında gerçekten ne olduğunu” tanımlamaya çalıştığı ve bu tanımlı mümkün olduğunca genişletmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Emperyalizm, Türkiye’deki siyasi aktörler açısından nasıl bir rekabet alanıdır? Aslında dönem itibarıyla gerçekleşen tartışmalarda, millet kavramı çerçevesindeki bakış açıları ve mücadelenin temel gerekçeleri yine bizzat sağ siyasetteki aktörler

tarafından dile getirilmektedir. Nitekim Milliyetçi Cephe de aslında böyle bir mücadelenin sonucu olarak değerlendirilmektedir. Demirel, Milliyetçi Cephe'nin bir "ihtiyaç" olduğunu ifade ederken, bunun "solcu" CHP karşısında milliyetçi düşüncenin hâkimiyetini savunduğunu ifade etmektedir. Halk-Millet kavramlarına ve bunun kullanım alanına dair tartışmalar, Demirel tarafından aslında doğrudan ve açık bir şekilde dile getirilmektedir. Demirel, CHP'nin "halk iktidarı" kavramına karşı "millet iktidarını" savunduklarını belirtmektedir. Türkeş, bu konuyu emperyalizm bağlamında bir anti-komünist çerçeveye yerleştirmektedir. Emperyalizmin Türkiye'yi parçalamak istediğini belirten Türkeş, "Türkiye Halkları" deyiminin de bu doğrultuda Türk Milleti'ni yok etmeyi hedef aldığını ifade etmektedir. Feyzioğlu da Demirel ve Türkeş'le aynı doğrultudadır ki aslında bu, Milliyetçi Cephe'nin kuruluşunu da net bir şekilde ortaya koymaktadır. Feyzioğlu'na göre Türkiye'yi bölmek isteyen Sovyet emperyalizmi, Türk Milleti yerine "Türkiye Halkları" ifadesini yerleştirmek istemektedir. Sovyet Rusya Anayasasının uygulanmak istediğini belirten Feyzioğlu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre Türkiye'de halkların değil Türk Milleti'nin olduğunu dile getirmektedir. O halde, Türkiye'de sağ siyasetin emperyalizme yönelik daha geniş bir bakış açısı ve söylem geliştirmesi, en temelde "millet" kavramının ifade ettiği anlama dair bir ortak yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Sağ siyasetin yukarıda da ifade edilen yaklaşımı, aynı zamanda bir güvenlik endişesini de ortaya koymaktadır. Sağın aktörleri bir araya gelmenin bir ihtiyaç olduğunu dile getirmektedir. Bu ihtiyacın temelinde, aslında "millet" kavramının maruz kaldığı tehdit bulunmaktadır. Özellikle SSCB tarafından işgal edilme tehdidinin yarattığı gerilim, SSCB'nin "emperyalist" niteliklerinin ortaya konması ve komünizmin aslında emperyalist bir ideoloji olduğuna dair söylemle beslenmiştir. Nitekim Kurtuluş Savaşı'nı "emperyalist" olarak nitelendirilebilecek devletlere karşı veren ve tarihinde sömürgeleştirilmeye maruz kalmamış bir devlet olmasına karşın siyasetteki emperyalizm karşıtlığının yoğunluğu da aslında bu güvenlik endişelerine dayanmaktadır. Emperyalizme dair anlatı, "emperyalistler" ve "emperyalizmin karşısındakiler" olarak ikili bir karşıtlık ortaya çıkarmıştır. Kurtuluş Savaşı ya da Rusya'nın tarihi hedefleri gibi tarihsel süreçlerden de beslendiği anlaşılan bu karşıtlıkta sağ siyaset, emperyalizmi daima mücadele edilmesi gereken bir unsur olarak görmektedir. Bu açıdan emperyalizm karşıtlığına yol açan en temel itici faktörlerden birincisi güvenlik endişeleridir. İkincisi, emperyalizm karşıtlığının

yarattığı söylemde “yerli ve milli” vurguları son derece güçlüdür. Türkiye’deki hemen her alanda yabancı etkisine karşı Türkiye’nin kendi kaynaklarına dayanan bir kalkınma modeli hedefi, ele alınan dönemdeki sağ partilerin tamamında, farklı niteliklerle ve olaylarla kendisini göstermektedir. Örneğin ABD’nin uyguladığı ambargo kararına karşı sağ siyasi aktörlerin tamamı, Türkiye’nin kendi kaynaklarına dayanan bir milli savunma sanayi kalkınması hedefinde hemfikir olmuş ve bunu desteklemiştir. Benzer bir sürecin “Johnson Mektubu” sonrası siyasette hâkim olduğu da görülmektedir. Sonuçta “millilik”, emperyalizm ya da “yabancı etkisine” karşı bir çözüm yolu olarak kabul görmekte, bu durum da doğrudan söyleme yansımadır. Bu açıdan sağ siyasetin, milli kaynaklara dayalı politikaları sürekli vurgulaması bu noktada anlam kazanmaktadır.

Sağ siyasetin emperyalizme dair yaklaşımında ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri, aslında emperyalizmin “her türlüsüne” var olan karşıtlıktır. Sağ siyasi aktörler, solu emperyalizmi “tek taraflı” değerlendirip, ABD ve Batı ekseninde ideolojik bir yoruma sıkıştırmakla itham etmektedir. Gerçekten de solun emperyalizme bakışındaki bu sınırlılık, özellikle Çekoslovakya’nın SSCB tarafından işgalinde net bir şekilde görüldüğü gibi solun farklı fraksiyonları arasında da ayrılığa yol açmıştır. Nitekim GP de bu ayrılığa dikkat çekmektedir. GP’li Fehmi Alparslan, emperyalizmin tek çeşidinin olmadığını, kapitalistin de sosyalistin de olduğunu ifade ederken, meselelere “sol gözle veya sağ gözle” bakarak tehlikelerden yalnızca birini görmenin doğru olmadığını belirtmektedir. “Türkiye’de yaygın bir propaganda, emperyalizmin yalnız kapitalist ülkelerden gelebileceği kanaatini yaymaya çalışmaktadır” diyen Alparslan, yalnızca Çekoslovakya’nın işgalinin bile bu algıyı yıkmaya yeteceğini düşünmektedir. MP’li Osman Zeki Efeoğlu, her gün Amerikan düşmanlığı yapanların bir defa dahi komünizme karşı çıkmadıklarını dile getirmektedir. Efeoğlu, solun emperyalizme bakışını “ikiyüzlülükle” suçlarken, Afrika’da yaşayan toplulukların hürriyetini isteyenlerin Rus esareti altındaki Türkleri görmezden geldiğini, Amerika’nın Türkiye’yi sömürücülüğünden bahsedenlerin asla Rus sömürücülüğünden bahsetmediğini söylemektedir. Örnekler çoğaltılabilmekle birlikte, “gerçek” emperyalizmin ne olduğuna dair sağın bir tanımlama çabasının olduğu ve bu çabanın, solun ideolojik yaklaşımına karşı her türlüsüne karşı olunması gereken bir emperyalizm tanımladığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda da ifade edilen emperyalizme dair tanımlama çabaları, aktörlerin yapılarından da etkilenmektedir. Anti- emperyalizm söylemini etkileyen unsurlardan bir diğeri de ilgili aktörün iktidarda ya da muhalefette olma durumudur. Öncelikle belirli farklılıklarla birlikte kimlik tanımlamalarını ulus-devlet temelinde yapan, devletçi politikalarla birlikte piyasa ekonomisini de savunan, muhafazakâr ve ulus-devlet çatısını olumlu bulan bir milliyetçilik anlayışına sahip bu aktörler, siyasi tablonun sağında konumlanmaktadır. Ancak aktörlerin yapıları, partilerin söylemlerinin niteliğini de etkileyebilmektedir. Buradaki ayrım Duverger’in kitle partileri ile kadro partileri arasındaki ayrım üzerinden de yapılabilmektedir. Buna göre AP gibi bir kitle partisindeki emperyalizm söyleminin, MHP ve MSP gibi ideolojik kadro partilerine göre daha yumuşak ve özellikle SSCB üzerinde yoğunlaşan bir nitelik gösterdiği anlaşılmaktadır. MHP ve MSP gibi aktörlerin öne çıkan ideolojik vurgularındaki yoğunluk AP ve YTP gibi merkez sağ nitelikteki aktörlere göre daha fazladır. AP ve YTP gibi aktörlerin emperyalizm karşıtı söylemi SSCB ve komünizm özelinde yoğunken, ABD ve Batı’ya dair konularda doğrudan emperyalizm karşıtlığından ziyade “milli kaynaklara” dayanan ve Türkiye’nin mutlak çıkarlarını dile getiren bir nitelik söz konusudur. Bunda, yukarıda da ifade edilen parti yapılarının niteliği belirleyici bir etken olarak göze çarpmaktadır. İkincisi, partilerin iktidarda veya muhalefette olma durumları da emperyalizme dair söylemi etkilemektedir. Nitekim 1960 sonrasında, diğer sağ siyasi aktörler arasında hem tek başına hem de koalisyonla en çok iktidarda bulunan AP’nin, iktidarda olmasının yarattığı bağlayıcılıkla emperyalizme dair söylemlerinin daha kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada, ele alınan sağ siyasi partiler arasında şu yorumu yapmak mümkündür: İktidarda olma durumunun, hangi parti olursa olsun siyasi kararlarda bağlayıcılığının daha yüksek olduğunu söylemek gerekmektedir. Yani muhalefette olmak, emperyalizm konusundaki söylemlerin daha net ve somut bir söyleme dönüşmesine olanak sağlamaktadır. Ancak iktidar konumundaki siyasi süreçleri etkileyen birçok faktör vardır ve muhalefetteki gibi söylem genişliğini siyasi kararlara uyarlamak zorlaşmaktadır. Kuşkusuz “emperyalist” olarak nitelendirilen ülkelerle dış ilişkileri yürütme sorumluluğu bu faktörlerin başında gelmektedir. Örneğin Necmettin Erbakan, partisinin muhalefette olduğu 1970 yılında Ortak Pazar’ı şiddetle eleştirirken, Avrupa ile siyasi birleşme gayesini güden bir Ortak Pazar’a temelden karşı çıkmaktadır ve bunun “Hristiyan bir tek Avrupa Devleti” ile sonuçlanacağını, Türkiye’nin de bunun içinde eritilmek istendiğini düşünmektedir. Erbakan, Ortak

Pazar'ı milli çıkarlara ve milletin mevcudiyetine aykırı bulmaktadır. Ancak 1974 yılına gelindiğinde, CHP ile MSP arasında kurulan koalisyon protokolüyle AET ile olan ilişkilerin esas anlaşmalar doğrultusunda yürütülmesine devam edilmesi doğrultusunda ifadeler yer almaktadır.

Türkiye’de sağ siyasetin emperyalizme dair anlatısının, 1960-1980 arası dönemde “üç ana hatta” ilerlediği anlaşılmaktadır. Birincisi, özellikle SSCB’nin yarattığı güvenlik tehdidi ve sürekli işgale maruz kalma endişesiyle birlikte anti-komünizmin ve Rusya’nın tarihsel konumu ve başta ABD’yle yaşanan krizler olmak üzere Türkiye’nin dış politikadaki konumuna dair emperyalizm vurgularıdır. Bu vurgular, özellikle Osmanlı’nın son dönemindeki Tanzimat Fermanı ve Baltalimanı Ticaret Antlaşması ya da Çanakkale Savaşı gibi kırılma anlarıyla da tarihsel bir temele oturmaktadır. “Bir diğer tarihsel hat”, Kurtuluş Savaşı ve sonrasındadır. Sağ siyasi aktörlerin çeşitli faktörlerle eleştirileri bulunsa da özellikle Kurtuluş Savaşı’nın emperyalizme karşı mutlak bir mücadele olduğu konusunda bütün siyasi söylemler hemfikirdir. “Yedi düvele karşı mücadele”, bu açıdan sağ siyasetin ana argümanlarından biri olmuştur. Öte yandan Atatürk’ün kişiliğinin de emperyalizme karşı mücadelede bir simge olarak değerlendirildiği söylemler de söz konusudur. Bütün bunlardan hareketle, Kurtuluş Savaşı vermiş ve tarihinde bütünüyle hiç sömürgeleştirilememiş bir ülkenin, dış politikadaki bağımsızlıkçı söylemlerinin ve işgal endişesine karşı tepki göstermesinin de anlaşılabilmesi mümkündür. Özellikle 1960-1980 döneminde yeniden canlanan neo-kolonyalizm tartışmaları ve sömürgeleştirilmekten yeni kurtulmuş ya da kurtulma aşamasında olan ülkelerin pozisyonları, Türkiye’deki siyasi söyleme de yansımıştır. Örneğin özellikle sömürgeleştirilmiş Müslüman ülkelere yönelik Türkiye’nin “ihmkâr” bulunan tutumu, sağ siyasetin dış politika konusundaki dikkat çekici eleştirilerindendir. Temel olarak dış politikada Türkiye’nin mutlak menfaatlerinin öncelendiği söylemde, özellikle Kıbrıs meselesi sonrası Üçüncü Dünya ülkelerinin ihmâl edildiğinin ortaya çıkması, aslında Batı yönlü dış politikaya da bir eleştiri anlamına gelmektedir. Nitekim Bağlantısızlar Hareketi’ne bakış açısı da aslında bu ihmâlin fark edilmesinin ardından değişmeye başlamış ve bu ülkelere yönelik ilgi artmaya başlamıştır.

Emperyalizme dair anlatının üçüncü hattı, Türkiye’de emperyalizmle bağlantılı iç politika meselelerine odaklanmaktadır. Bu meselelerde iki başlık, kültür ve ekonomi alanları olarak öne çıkmaktadır. Kültür emperyalizmi, 1970’lerin başından itibaren

yoğunlaşmasıyla birlikte aslında 1950'lerin başında kullanılmaya başlanmış ve ele alınan dönemde de farklı konu başlıklarında gündeme gelmiştir. Kültür emperyalizmi, aynı zamanda sağ siyasetin muhafazakâr kanadı tarafından Cumhuriyet dönemindeki kültür politikalarına yönelik eleştirilerin de bir aracı olmuştur. Nitekim özellikle MSP gibi muhafazakâr sağ siyasi aktörler, 1960-1980 dönemindeki kültür emperyalizmi eleştirilerini “Batılılaşma” süreciyle temellendirmektedir. Bu açıdan Kurtuluş Savaşı ve sonrasına dair emperyalizm anlatısına bakış açısı, Cumhuriyet dönemindeki bazı politikalarla göre ayrılmaktadır. Bu politikaların başında da kültür gelmektedir. “Milli Varlık”, “Milli Şahsiyet” gibi “millî” tanımına uygun ve kimliği yansıtan bütün değerlere dair söylemin kültür emperyalizmiyle ilgili konularda gündeme gelmesi de bu açıdan anlamlıdır. Örneğin Fethi Tevetoğlu, millî varlığa sahip olabilmenin olmazsa olmaz unsuru olarak üniversitelerin ve bilimin “millileştirilmesini” görmektedir. Yabancı ülkelerin çocuklarına okutulan ve uygulanan müfredatın Türk çocuklarına ve gençlerine öğretilmeye çalışılması; gereksiz, eksik, sakat ve zararlı bir yol olarak değerlendirilmektedir. Tevetoğlu, bilimde milliyetin şart olduğunu, milliyet olmazsa bilimin de olmayacağını ifade ederken, bilimin ve üniversitelerin millileştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. MSP’li Lütfi Doğan’ın, Dördüncü Beş Yıllık Plan’da “manevi kalkınma” bölümünün eksikliğinden yakınması da bu açıdan anlamlıdır. Daha önceki planda yer alan manevi kalkınma başlığının, içerik olarak eksik olsa bile sonrasında daha bilimsel, millî menfaatlere ve millî değerlere daha uygun hâle getirilerek bir sonraki planda yer alması gerekliliğini dile getiren Doğan, kültür emperyalizmiyle Türk Milleti’ne ne kadar etki edilmeye çalışılırsa çalışılsın “içte olan ruhun sağlamlığını” ifade ederek manevi kalkınmayla bunun beslenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Emperyalizmin kültür hayatındaki etkisine yönelik tepkilerin niteliği, yukarıda da ifade edildiği gibi sağ siyasetin emperyalizme dair anlatısının temellerini de bu açıdan içermektedir. Öte yandan emperyalizmin ekonomik bağlamına dair de iki temel başlığın yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Birincisi, ele alınan dönemdeki Ortak Pazar tartışmaları hem Ortak Pazar’ın uluslar üstü niteliğinden duyulan endişe hem de ekonomik bağlayıcılıkları ve sınırlamalarıyla ekonomik emperyalizm açısından çarpıcı bir örnektir. Üstelik bu örnekte, aktörlerin meseleye bakış açısındaki farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Nitekim AP’nin tutumu diğer aktörlere göre daha liberal bir söylemle desteklenirken, MSP ve MHP’nin söylem düzeyinde tepkisi daha sert ve Ortak Pazar’a karşıttır. Benzer bir durum petrol meselesinde de görülmektedir. “Milli Petrol” tartışmaları yaşanırken, AP’nin

tutumunun “yerli ve milli” kalkınmanın hedef olarak belirlenmesi fakat kaynak ihtiyacı ve Türkiye’nin kendi kendine yeterliliği sağlanana kadar yabancı şirketlere de alan açılması doğrultusunda olduğu görülmektedir.

Türkiye’de emperyalizm tartışmaları, 1960-1980 döneminde yoğunlaşmış ve siyasete de egemen olmuştur. Bu açıdan emperyalizm, akademik bir zeminden çıkarak siyasi söylemin konusu haline gelmiştir. Sağ siyaset de ele alınan dönemde emperyalizmi konu edinmiş ve geniş bir bağlamda anti-emperyalizm değerlendirmelerinde bulunmuştur. Bu değerlendirmeler, yukarıda da ifade edildiği gibi emperyalizm karşıtlığı konusundaki temel niteliklere dayanmaktadır. 12 Eylül 1980’de meydana gelen askeri darbeye siyasi bağlamda yaşanan değişiklik ve 12 Eylül sonrası oluşan yeni siyasi düzen, emperyalizm konusunu da farklı bir zemine taşımıştır. Ancak bir darbeye başlayıp başka bir darbeye biten süreç aralığında, tarihinde bütünüyle sömürgeleştirmeye maruz kalmamış ve emperyalizme karşı Kurtuluş Savaşı yürütmüş bir ülkedeki emperyalizm tartışmalarının ve bunun siyasi zemininin yoğunluğu da önem taşımaktadır. Anlatı politikası analizi çerçevesinde değerlendirildiğinde, çalışmamıza konu olan ve anti-emperyalizme dair öne çıkan başlıklar açısından ortam şu şekilde ifade edilebilmektedir:

- Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi (1908-1922)
- Kurtuluş Savaşı dönemi (1919-1922)
- Erken Cumhuriyet dönemi (1923-1945)
- Soğuk Savaş dönemi (1945-1980)
- Çok partili siyasi hayat (1950-1980)
- Hızlı kentleşme ve toplumsal değişim süreci
- Uluslararası siyasi ve ekonomik gelişmeler (Kıbrıs sorunu, petrol krizi, vb.)

Anlatı unsurlarından karakterler de döneme göre değişmekle birlikte ana hatlarıyla aşağıdaki gibi öne çıkmaktadır:

- Kahraman: Türk milleti, Mustafa Kemal Atatürk, II. Abdülhamid, sağ siyasi partiler
- Kötü karakter: Emperyalist Batılı güçler, Sovyetler Birliği, Yunanistan, yabancı petrol şirketleri
- Kurbanlar: Osmanlı Devleti, Türk milleti, Kıbrıs Türkleri, esir Türkler
- İç düşmanlar: Komünistler, solcular, Tanzimat aydınları, İttihat ve Terakki

Sağ siyasetin anti-emperyalizm anlatısına dair yaklaşımının kapsamlı ve tarihsel sürece geniş bir şekilde yer veren, bu süreci ele alınan dönemle özdeşleştiren bir süreklilik içerdiğini söylemek mümkündür. Nitekim anlatıya dair olay örgüsü, Osmanlı'nın son döneminde emperyalist güçlerin etkisi ve çöküş süreciyle başlamaktadır. Kurtuluş Savaşı'nda emperyalizme karşı verilen mücadele, cumhuriyetin kuruluşu ve Atatürk dönemi politikalarıyla birlikte anti-emperyalizm tartışmalarını canlı tutmuştur. Soğuk Savaş döneminde anti-emperyalizm, SSCB tehdidiyle birlikte komünizm etkisinde şekillenmiş ve Batı'yla kapsamlı yakınlaşma başlamıştır. Ancak Batı'yla belli alanlarda yaşanan krizler ve Yunan emperyalizmi konusu da eş zamanlı olarak anlatıda yer almıştır. Nitekim Ortak Pazar başta olmak üzere ekonomide bağımsızlık tartışmaları ve kültür emperyalizminin etkileri, Türkiye'de sağ siyasetin topyekûn bir anti-emperyalist anlatı geliştirdiğini göstermektedir. Anlatının etik/ahlaki boyutu; milli bağımsızlığın ve egemenliğin korunması, ekonomik ve kültürel bağımsızlık, milli değerlere bağlılık, emperyalizme karşı topyekûn mücadele ve Atatürk'ün mirasına sahip çıkma ekseninde şekillenmektedir.

Türk sağının anti-emperyalizm konusundaki baskın anlatısı, tarihi süreç içinde sürekli tehdit altındaki bağımsız Türkiye'nin emperyalizme karşı sürekli mücadelesi çerçevesinde oluşmuştur. Bu anlatıya göre Türkiye, tarih boyunca emperyalist güçlerin hedefi olmuştur. Bu güçlerin emperyalist saldırısı yalnızca askeri değil; kültürel ve ekonomik boyutta da gerçekleşmiş ve sürekli hale gelmiştir. Kurtuluş Savaşı, emperyalizme karşı verilen haklı bir mücadeledir. Atatürk de emperyalizme karşı verilen bu mücadelenin sembol lideridir. Ancak Soğuk Savaş döneminde SSCB emperyalizmi en büyük tehdit haline gelmiş ve komünizm, Türkiye'yi esaret alma amacındadır. Bu amacı gerçekleştirmek için içindeki uzantıları da kullanmaktadır. Ancak SSCB emperyalizmi, tek bir emperyalizm değildir. Zira Batı da bu anlatıya göre Türkiye'ye yönelik emperyalist bir amaç taşıyan baskı ve saldırılarda bulunmaktadır. Bu çerçevede en öne çıkan başlıklardan Kıbrıs sorunu, Yunan emperyalizminin bir uzantısıdır. Ayrıca yabancı sermaye ve kültürel saldırı da yeni emperyalizm biçimleridir. Bütün bu topyekûn saldırıya karşı sağ siyaset, topyekûn bir anti-emperyalizm söylemi geliştirirken, milli ve manevi değerler, emperyalizme karşı en güçlü silah olarak ifade edilmiştir. Karşı anlatı, emperyalizmin yalnızca ABD'den ve Batı'dan geldiği, SSCB'nin emperyalist olmadığı ve Türk sağının da ABD

emperyalizminin bir uzantısı olduğu üzerine kuruludur. Buna göre Osmanlı'nın yıkılmasında içsel faktörler ve gecikmiş reformlar da etkili olmuştur. Türkiye, Batı emperyalizmine karşı mücadele verirken yalnızca SSCB'den destek ve dostluk görmüştür. Ancak sonrasında sağcı iktidarlar, ABD'yle iş birliğine gitmiş ve SSCB desteğini reddetmiştir. SSCB, asla emperyalist bir amaç ve niyet taşımamaktadır. Yine bu çerçevede, Kıbrıs sorunu aslında iki toplum arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklanmaktadır. Bu anlatılardan hareketle, meta anlatının “bağımsız ve güçlü Türkiye'nin sürekli ve yeniden inşası” çerçevesinde oluştuğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'deki Emperyalizm Anlatılarının Karşılaştırmalı Analizi

Bölüm	Baskın Anlatı	Karşı Anlatı	Meta Anlatı
1908-1927: Millî Mücadele ve Sonrasında Emperyalizm	“Emperyalizme Karşı Millî Mücadele”	“Pragmatik Denge Politikası”	“Bağımsız ve Güçlü Türkiye'nin Doğuşu”
1930-1935: Düşünce Hayatının Siyasal Yaşama Yansımaları	“Üçüncü Yol ve Anti-Emperyalist Kalkınma”	“Pragmatik Modernleşme ve Batı ile İlişkiler”	“Bağımsız Kalkınma Yolunda Türkiye”
1935-1945: Savaş Sürecinde Türkiye ve Emperyalizm	“Pragmatik Denge Politikası”	“Potansiyel Yayılmacılık ve İç Çelişkiler”	“Bağımsız ve Dengeli Türkiye'nin Sınavı”
1945-1960: Anti-Komünizmin Etkisinde Emperyalizm Söylemi	“Rus Emperyalizmine Karşı Milli Bağımsızlık Mücadelesi”	“Batı Emperyalizmi ve Kültürel Yozlaşma Endişesi”	“İki Emperyalizm Arasında Bağımsız Türkiye'nin Varoluş Mücadelesi”
Sağ Siyasette Osmanlı'nın Son Dönemine Dair Emperyalizm Tartışmaları	“Emperyalist Güçlerin Osmanlı'yı Yıkma Komplosu”	“Osmanlı'nın Modernleşme Çabaları ve Kaçınılmaz Çöküşü”	“Sürekli Tehdit Altındaki Milli ve İslami Kimliğin Savunulması”
Kurtuluş Savaşı'na ve Cumhuriyet'e Yönelik Sağ Siyaset Söyleminde Emperyalizm Karşıtlığı	“Atatürk'ün Önderliğinde Emperyalizme Karşı Zafer”	“Kurtuluş Savaşı Sonrası Emperyalizmle Uzlaşma”	“Sürekli Tehdit Altındaki Milli Egemenliğin Savunulması”
Sovyet Emperyalizmi ve Anti-Komünizm	“Komünist Emperyalizme	“Emperyalizme Karşı Sol Mücadele”	“Milli ve Manevi Değerlerin Emperyalizme

	Karşı Milli ve Manevi Mücadele”		Karşı Savunulması”
Dış Politikadaki Gelişmeler, Krizler ve Anti-Emperyalizm	“Batı Emperyalizmine Karşı Onurlu ve Milli Duruş, Yunan Emperyalizmine Karşı Mücadele”	“Batı Emperyalizminin Uzantısı Sağ, Kıbrıs’ta İki Toplumlu Çözüm”	“Sürekli Tehditlere Karşı Milli Çıkarların ve Soydaşların Korunması Mücadelesi”
Bağımsızlığını Yeni Kazanan Ülkelere Yaklaşımlar	“Emperyalizme Karşı Mücadelenin Öncüsü Türkiye”	“Pragmatik Dış Politika İhtiyacı”	“Bağımsız ve Güçlü Türkiye'nin Yeniden İnşası”
Kültür Emperyalizmi ve Türkiye	“Kültür Emperyalizmine Karşı Millî Değerlere Dönüş”	“Çağdaşlaşma ve Toplumsal Değişimin Kaçınılmazlığı”	“Millî Kimliğin Yeniden İnşası ve Güçlü Devlet”
Ekonomik Emperyalizm ve Türkiye’nin Meseleleri	Uluslararası Kuruluşlara Karşı Millî Ekonomi, Millî Petrol Davasının Savunulması	“Yabancı Sermaye ve Teknolojiden Yararlanma”	“Ekonomik Bağımsızlık ve Kalkınma İçin Milli Kaynakların Kontrolü”

Sağ siyaset, yukarıda bahsedilen çerçeve dahilinde tarihi olayları güncel siyasi sorunlara referans olarak kullanmakta ve emperyalizm tehdidini güncel tutarak milli birlik söylemini güçlendirmektedir. Dini ve milli değerler emperyalizmle mücadele konusunda araç haline getirilmiş, iç ve dış düşman algısıyla siyasi pozisyonlar meşrulaştırılmıştır. Atatürk de bu kapsamda ve farklı bağlamlarda kullanılarak aktörlerin politikalarına meşruiyet kazandırmıştır. Ancak anti-emperyalizme dair anlatı, zaman içinde değişiklik de göstermiştir. 1908-1945 dönemi, Batı emperyalizmine karşı mücadelenin ve bağımsızlık vurgusunun güçlü olduğu, özellikle Kurtuluş Savaşı’nın etkilerinin hissedildiği bir bağlam olarak dikkat çekmektedir. 1945-1960, SSCB tehdidinin en yoğun ölçüde hissedildiği ve SSCB emperyalizminin anti-komünist vurgularla dile getirilmesi bakımından anti-emperyalizme ilişkin anlatının değiştiği dönem olmuştur. Buradaki odak, SSCB ekseninde güçlü bir anti-emperyalizmi yansıtmaktadır. 1960-1980 ise anti-emperyalizmin çok yönlü hale geldiği ve Türk sağı açısından genişlediği bir döneme işaret etmektedir. Sağın anti-emperyalizm kapsamındaki anlatısı, yaşanan krizler dahilinde yalnızca SSCB değil ABD ve Batı eksenine de yansımış ve başta siyasi, ekonomik ve kültürel alanlar olmak üzere hemen her alanda anti-emperyalist vurgular güçlenmiştir. Buna, 1960’ların

başından itibaren ve yoğunlukla 1974 sonrasında Yunan emperyalizmi vurgusu da eklenmiştir. Anlatının bütünü değerlendirildiğinde, sağ siyasetin emperyalizm karşılığında birleştiğini söylemek mümkündür. Bunun politik uygulamaları bir yana, anlatı bakımından farklı nitelikler gösterse de ortak temelin bir olduğu anlaşılmaktadır. Milliyetçi ve muhafazakâr söylem bu çerçevede güçlenmiş, dış politikada bağımsızlık vurgusu artmış ve iç siyasette de kutuplaşma derinleşmiştir. Ancak ortak bir nokta olarak, ekonomi politikalarında “yerli ve milli” vurgusu öne çıkarken, kültür politikalarında ise muhafazakâr eğilimler güçlenmiştir.

KAYNAKÇA

- “1. Türk gençlik kurultayı muhteşemdi”. (1974, 2 Aralık). *Devlet*, (265).
- “1. Türk gençlik kurultayı’nda konuşan Somuncuoğlu: ‘Türkiye’de bir gençlik bunalımı yoktur. Bir aydın bunalımı, siyasetçi bunalımı vardır.” (1974, 2 Aralık). *Devlet*, (265).
- “20 kuruluş basın toplantısı yaptı: Esir Türkler davası emperyalizmle savaşta en güçlü silahtır.” (1977, 18 Temmuz). *Devlet*, (402).
- “Afganistan mücahidlerinin temsilcileri dergimizi ziyaret ettiler”. (1980, Ocak). *Mavera*, 4(38).
- “Akkülâh: Kalkınmış güçlü bir Türkiye esir Türkler meselesini halledecektir.” (1973, 23 Temmuz). *Devlet*, (194).
- “Alparslan Türkeş’in radyo konuşması: Komünizmi ve hayat pahalılığını MHP yok edebilir.” (1973, 15 Ekim). *Devlet*, (206).
- “Alparslan Türkeş’in yeni yıl mesajı: TRT, 1974 yılının yüz kızartıcı hadisesidir.” (1975, 6 Ocak). *Devlet*, (270).
- “Büyük Türkiye için herkesi...”. (1970, 5 Ekim). *Devlet*.
- “Çanakkale zaferimiz varlığımızın teminatıdır.” (1968, 18 Mart). *Tercüman*.
- “Çanakkale: Emperyalizmin ezildiği yer.” (1975, 1 Nisan). *Çatı*, 3.
- “Elazığlı ülkücüler.” (1970, 9 Kasım). *Devlet*.
- “Esir Türkler haftası için ne dediler?” (1975, 28 Temmuz). *Devlet*.
- “Her fırsatta sol propaganda.” (1974, 27 Mayıs). *Devlet*, 238.
- “Komünist rejimin uşakları.” (1980, 18 Şubat). *Sebil*, 5(215).
- “Komünizme karşı şahlanıyoruz.” (1973, 29 Ocak). *Devlet*, 169.
- “Kösoğlu: Gerçek bağımsızlık ancak her türlü emperyalizmi reddetmekle mümkün olur.” (1977, 8 Ağustos). *Devlet*, 405.
- “MHP 1977 seçim beyannamesi.” (1977, 10 Mayıs). *Devlet*, 393.
- “MHP başkanlık divanı: Türk milliyetçiliği kozmopolitlikle bir arada yürümez.” (1976, 1 Kasım). *Devlet*, 365.
- “MHP genel idare kurulu bildirisi: CHP’nin takip ettiği politika, teröristlerle ve komünist radyolarla ‘eylemli’ bir bütünlük içindedir.” (1976, 12 Temmuz). *Devlet*, 349.
- “MHP lideri ve başbakan yardımcısı Türkeş: CHP yöneticileri, iş birliği yaptıkları yabancıları iç işlerimize karıştırmaya çalışıyor.” (1976, 19 Nisan). *Devlet*.

- “MHP.” (1969, 30 Haziran). *Devlet*.
- “Millî şefin tarihi nutku”. (1944, 20 Mayıs). *Cumhuriyet*, 7099.
- “Milliyetçiliğin iktidarı yakındır”. (1970, 7 Aralık). *Devlet*.
- “Milliyetçilik ve kapitalizm”. (1969, 28 İnsan). *Devlet*.
- “Necmettin Erbakan’a açık mektup”. (1974, 1 Temmuz). *Devlet*, 243.
- “Önemli adımlara bakın!”. (1974, 22 Nisan). *Devlet*, 233.
- “Peyk olma yolu ortak pazar”. (1969, 8 Aralık). *Devlet*, 36.
- “Tanrı’nın hür yarattığı insanları esir olarak anmak bizi üzmemektedir”. (1975, 28 Temmuz). *Devlet*, 299.
- “TRT ile aranız iyi mi?”. (1974, 6 Mayıs). *Devlet*, 235.
- “TRT komünizmi sempatik hâle getirme gayretinde”. (1974, 23 Aralık). *Devlet*, 268.
- “Türk birliği ülküsüne saldıranlar”. (1969, 13 Ekim). *Devlet*.
- “Türk milleti için sonuna kadar mücadele edeceğiz!”. (1974, 15 Nisan). *Devlet*, 232.
- “Türkeş: Esir Türklerle millî ve kültürel münasebetlerini sağlamlaştırmak Türkiye’nin en önemli görevlerindendir.”. (1975, 14 Temmuz). *Devlet*, 297.
- “Türkeş: Yunanlıların vahşi saldırıları Türk milletinin iradesine çarparak parçalandı.” (1974, 2 Eylül). *Devlet*, 252.
- “Türkeş.” (1969, 11 Ağustos). *Devlet*.
- “Ülkü-Bir: TRT millî bünyede bir ‘Truva atı’dır.” (1975, 17 Şubat). *Devlet*, 276.
- “Ülkücüler Dumlupınar’da.” (1971, 6 Eylül). *Devlet*.
- “Yabancı kültür emperyalizminin uşağı TRT susturulmalıdır.” (1975, 3 Şubat). *Devlet*, 274.
- “Yabancı okulların kültür emperyalizmi devam ediyor iktidarda ses yok!” (1974, 2 Temmuz). *Yeniden Millî Mücadele*, 5(230).
- “Yozgathı genç ülkücüler.” (1970, 9 Kasım). *Devlet*.
- Acartürk, E. & Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devleti’nde kapitülasyonların iktisadi ve siyasi perspektiften analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (2), 1-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huniibf/issue/7865/103707>
- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Hil Yayınları.
- Akça, Ü. (2016). Protestan misyonerler ve millî devletlerin doğuşu: Robert Kolej ve Bulgar millî devleti örneği. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 275-301. DOI: 10.18368/IU/sk.42467
- Akçura, Y. (2015). *Türkçülüğün tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Akgül, A. (2011). *Erbakan devrimi*. Togan Yayıncılık.
- Akgül, A. (2019). *Dünyanın değişimi ve Erbakan devrimi*. Buğra Yayınları.
- Akın, F. (2017). İkinci dünya savaşı sonrası yenedünya düzeni ve Türkiye. *İş ve Hayat*, 3 (5): 119-135.

- Akkurt, H. (2021). Milliyetçi ve antikomünist “Millî Yol” dergisinin (1962) bir tahlili. *CTAD*, 17(33), 377-408.
- Aksun, Z.N. (1974). *Dündar Taşer’in büyük Türkiye’si*. Kutluğ Yayınları.
- Akyol, T. (1970). Türk milliyetçiliğinde tarih görüşü. *Devlet*.
- Akyol, T. (1976, 22 Mart). Sömürgelerde sermaye birikimi önleniyor. *Devlet*, (333).
- Altıntaş, A. (1995). *Millî mücadelede yeşil ordu cemiyeti ve siyasi kökenleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Amir, S. (1997). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. (Çev., Lim, S.), Kaynak Yayınları. (Orijinal çalışma 1976’da yayımlandı).
- Armaoğlu, F. (2020). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. Kronik Kitap.
- Arpacı, İ. & Karadağ, A. (2018). Türkiye’de yahudi milliyetçiliğinin siyasal bir mesele olarak ele alınışı: Necmettin Erbakan örneğinde bir analiz. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 8 (1), 119-145. DOI: 10.31679/adamakademi.386553
- Arvasi, S.A. (1977). Milletlerarası savaş. *Devlet*.
- Ataç, K.K. & Çam, M.M. (2020). Soğuk savaş: Amerikan büyük stratejisi, Johnson doktrini ve Kıbrıs. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16, 595-634.
- Atatürk, M.A. (2017). *Nutuk*. Bilgi Yayınevi.
- Ateş, G.A. (2012). Representing centre-right or conservative right? the case of the democratic party in Turkey, 1970-1980 [Yayımlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Atilhan, C.A. (1964, Temmuz). Farmason locaları kapatıldı. *Sebilürreşad*, 15(357).
- Atsız, H.N. (1968, Şubat). Sağcı kimdir. *Ötüken*, 50.
- Avcı, M.G. (2019). Türk modernleşmesine ve toplum yapısına eleştirel bir bakış: İdris Küçükömer. *Toplumsal Değişim*, 1, 165-185.
- Aydın, M. (1999). Determinants of Turkish foreign policy: Historical framework and traditional inputs. *Middle Eastern Studies*, 35(4).
- Aydın, M. (2009). 1939-1945: Savaş kaosunda Türkiye. Görelî Özerklik-2. *Türk Dış Politikası*, Cilt 1. (Ed., Oran, B.), İletişim Yayınları. 375-475.
- Aydınlı, E. (2021). Türkiye’de Rus düşmanlığının Amerika ekseninde anti-komünizme evrimi ve komünizmle mücadele dernekleri [Yayımlanmamış doktora tezi]. Uludağ Üniversitesi
- Aytekin, K. (1972, Mart). Unutulan Çanakkale. *Tohum*. 6(68).
- Ayverdi, S. (1969). Millî kültürümüzde gaflet mihrakları. *Devlet*.
- Bandyopadhyaya, J. (1977). The non-aligned movement and international relations. *India Quarterly*, 33(2), 137-164. <https://doi.org/10.1177/097492847703300201>
- Başlamışlı, M. (2018). Amerikan belgelerine göre 12 Mart muhtırasına giden yolda haşhaş sorunu. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (14), 351-376. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd/issue/37307/431155>

- Başlamışlı, M. (2021). ABD'nin Türkiye'ye yönelik ambargo kararına ilişkin haşhaş sorunu yerine 1974 Kıbrıs krizini ön plana çıkarma girişi. *Asia Minor Studies*, 9 (1), 695-712. DOI: 10.17067/asm.827640
- Bayram, C. (1970). Maarif meselelerimiz ve yeni reformlar. *Devlet*.
- Beyaz, Z. (1980). *CHP sosyalist mi komünist mi?*. Sancak Yayınları.
- Bıyıklı, M. (2012). *Mustafa Kemal Atatürk'ün dış Politika konuşmaları*. Hiperlink Yayınları.
- Birand, M.A. (1978). *Bir pazar hikâyesi: Türkiye-AET ilişkileri*. Milliyet Yayınları.
- Blair, B.D. & McCormack, L. (2016). Applying the narrative policy framework to the issues surrounding hydraulic fracturing within the news media: A research note. *Research & Politics*. <https://doi.org/10.1177/2053168016628334>
- Bobbio, N. (1999). *Sağ ve Sol Bir Politik Ayrımın Anlamı*. (Çev., Yılmaz, Z.) Dost Kitabevi. (Orijinal çalışma 1994'te yayımlandı).
- Bora, T. (2016). Türk sağ: Siyasal düşünce tarihi açısından bir çerçeve denemesi. *Türk Sağ: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*. (Ed., Kerestecioğlu, İ.Ö. & Özkan, G.G.). İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de siyasal ideolojiler*. İletişim Yayınevi.
- Bora, T. (2017). *Türk sağının üç hâli*. İletişim Yayınevi.
- Borak, S. (1998). *Atatürk, gençlik ve hürriyet*. Kaynak Yayınları.
- Bozbeyli, F. (1976). *Demokratik sağ*, Dergâh Yayınları.
- Bozkır, G. (2007). Türk siyasal hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6 (15), 275-308. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/25238/266815> -- 278
- Brecher, M. (2018). *A Century of Crisis and Conflict International System*. Palgrave Macmillan.
- Bürüngüz, R. (2013). *Son dönem Osmanlı aydınlarının sömürgecilik ve emperyalizm algısı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Can, Z. (1979, 3 Ağustos). Milliyetçilik uydurması. *Akıncılar*, 1.
- Cebesoy, A.F. (1953). *Millî mücadele hatıraları*. Vatan Neşriyatı.
- Coşkun, B.B. (2015). Çanakkale savaşı ve Türk ve Avusturalya ulus kimliklerinin oluşumu. *Uluslararası İlişkiler Tartışmalarında Çanakkale Savaşı*. (Prj. Koord. Diri, E.), 1-20.
- Coşkuner, K.F. (1966, Mart). İrtica yaygarası. *Fedai*, 3(29).
- Coşkuner, K.F. (1969, Mayıs). Atatürk hakkında. *Fedai*, 4(48).
- Coşkuner, K.F. (1969, Mart). Türkiye siyonizmle mücadele cemiyeti. *Fedai*, 4(46).
- Coşkuner, K.F. (1979, Ekim). Komünizm geliyor! Ey millet artık uyan!.. *Fedai*, 5(8)
- Crafts, N. & Fearon, P. (2010). Lessons from the 1930s great depression. *Oxford Review of Economic Policy*, 26(3), 285-317. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grq030>
- Cumalıoğlu, F. (1964, Ocak). Komünizm. *Tohum*, 1(4).

- Cumalioğlu, F. (1965, Haziran). Sovyet Rusya’da din. *Sönmez*, 1(12).
- Cumalioğlu, F. (1979, Ağustos). İslam’ın baş düşmanı Siyonizm. *Akıncılar*, 1.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1970). (Cilt:57, Toplantı:9, Bölüm:48). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1980). (Cilt:45, Toplantı:19, Bölüm:30). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1968a). (Cilt:48, Toplantı:7, Bölüm:66). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1966a). (Cilt:31, Toplantı:5, Bölüm:28). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1969). (Cilt:52, Toplantı:8, Bölüm:39). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1964a). (Cilt:18, Toplantı:3, Bölüm:38). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1971a). (Cilt:65, Toplantı:10, Bölüm:70). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1970a). (Cilt:56, Toplantı:9, Bölüm:37). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1963a). (Cilt:8, Toplantı:2, Bölüm:28). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1978a). (Cilt:35, Toplantı:17, Bölüm:27). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1970b). (Cilt:56, Toplantı:9, Bölüm:34). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1965a). (Cilt:24, Toplantı:4, Bölüm:31). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1974). (Cilt:14, Toplantı:13, Bölüm:48). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1979). (Cilt:43, Toplantı:18, Bölüm:74). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1978b). (Cilt:34, Toplantı:17, Bölüm:15). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1965b). (Cilt:26, Toplantı:4, Bölüm:61). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1966b). (Cilt:31, Toplantı:5, Bölüm:29). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1963b). (Cilt:17, Toplantı:3, Bölüm:20). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1964b). (Cilt:22, Toplantı:4, Bölüm:7). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.

- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1964c). (Cilt:17, Toplantı:3, Bölüm:30). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1964d). (Cilt:18, Toplantı:3, Bölüm:42). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1966c). (Cilt:33, Toplantı:5, Bölüm:44). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1973). (Cilt:12, Toplantı:9, Bölüm:27). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1978c). (Cilt:39, Toplantı:18, Bölüm:8). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1971b). (Cilt:67, Toplantı:10, Bölüm:112). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1965c). (Cilt:4, Toplantı:4, Bölüm:36). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*. (1968b). (Cilt:48, Toplantı:7, Bölüm:72). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Çalış, Ş. & Söker, Ç. (2019). Turkish foreign policy during the second world war: Neutrality, diplomacy and statecraft. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (47), 445-463. DOI: 10.21563/sutad.855900.
- Çalış, Ş. (1997). Pan-Turkism and Europeanism: A note on Turkey's "pro-German neutrality" during the second world war. *Central Asian Survey*, 16(1), 103-114
- Çelik, H.S. (2021). Kültür emperyalizmi: Bir kavramın Türkiye'deki tarihi üzerine bir inceleme (1960-1980). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 61(2), 629-675. DOI: 10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.2
- Çelik, M. (2021). ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu ve Yahudi lobiciliği (1975). *Tarih Okulu Dergisi*, 14(50), 121-144. 10.29228/Joh.49055
- Dağlı, N. & Aktürk, B. (1988). *Hükûmetler ve programları*. TBMM Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2011). Türkiye'de AB karşılıklı-küreselleşme karşılığı ilişkisi. *Uluslararası İlişkiler*, 7(28), 85-109.
- Demirci, F. (2006). Kadro hareketi ve kadrocular. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4757/65339>
- Demirdağ, Y. (1966, Nisan). Dünyayı tehdit eden kızıl ve sarı tehlike. *Fedai*, 3(30).
- Dikeçgil, H. (1965, Şubat). Meclis'te Diyanet İşleri bütçesi. *Hilâl*, 5(49).
- Doğan, E. (2010). *Articulating socialism with nationalism: A critical analysis of nationalism in the Turkish Leftist tradition in the 1960s* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Bilkent İhsan Doğramacı Üniversitesi
- Duarra, P. (2013). The cold war and the imperialism of nation-states. *The Oxford Handbook of the Cold War*. (Ed., Richard H.I. & Petra G.). Oxford.
- Eğilmez, M. (2018). *Değişim sürecinde Türkiye: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sosyo-ekonomik bir değerlendirme*. İstanbul.

- Ekin, N. (1967). Ortak pazarda çalışma meseleleri ve Türkiye. *Journal of Social Policy Conferences*, 0(18), 279-314.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/907/10224>
- Emre, S.A. (1990). *Siyasette 35 yıl*. MGV Yayınları.
- Erbakan, N. (1969, Eylül). Müsbet ilim ve İslâm. *İslâm Medeniyeti*. 2(23).
- Erbakan, N. (1971). *Türkiye ve ortak pazar*. Furkan Yayınları.
- Erdem, G. (1969, 21 Nisan). Mukaddes ihanet. *Devlet*.
- Erdem, G. (2012). *Suçlamalar-2/ırkçılık*. Ötüken Neşriyat.
- Erdem, G. (2017). *Suçlamalar-1/sağcılık-faşizm*. Ötüken Neşriyat.
- Erer, T. (1965, Eylül). Komünistlerin din düşmanlığı. *İslâm'ın İlk Emri Oku*. 5(49).
- Erhan, Ç. (2018). *Beyaz savaş: Türk-Amerikan ilişkilerinde afyon sorunu*. Altınbaş Üniversitesi Yayınları.
- Erken, A. (2013). Re-imagining the Ottoman past in Turkish politics: Past and present. *Insight Turkey*, 15(3), 171-188.
- Erken, A. (2018). Soğuk savaşın kurumsal araçları: ODTÜ ve Robert Koleji mühendislik fakültesi 1950-1970. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18 (18), 25-42.
- Ertan, T.F. (1994). *Kadroculuk ve kadro hareketi (görüşler, yorumlar, değerlendirmeler)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ertaş, N. & McKnight, A. (2019). *How can narrative policy framework (NPF) inform the study of global education policies?* [Konferans sunumu]. Policy Narratives and Public Policy panel at the International Conference on Public Policy ICPP4 – Montreal.
- Eryılmaz, B. (1973, Ekim). Millî kültürümüz. *Tohum*, 7(81).
- Esmer, G.T. (2006). *CHP: 1965-1980 Türk siyasal yaşamında ortanın solu*. Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Eşel, G. (2014). *Amerikan barış gönüllülerinin Türkiye'deki faaliyetleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Eygi, M.Ş. (1969, 13 Ocak). Hazır olmalıyız. *Bugün*, 7.
- “Fatih Üniversitesi teklifimiz mecliste.” (1971, 6 Temmuz). *Yeniden Millî Mücadele*, 2(75).
- Ferro, M. (2002). *Fetihlerden bağımsızlık hareketlerine sömürgecilik tarihi*. (Çev., Cedden, M.) İmge Yayınları. (Orijinal çalışma 1994'te yayımlandı).
- Gökçen, S. (2002). Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde temel sorunlar. *Atatürk Dergisi*, 3 (2). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad/issue/2358/30225>
- Göksu, M.E. (2000). Sağcılık ve Solculuğun Ötesinde. *Tezkire*, 9(17). 57-64.
- Göktürk, T.B. (2014, 11-13 Aralık). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ceride kayıtlarında “Johnson mektubu” ve sonrası* [Bildiri sunumu]. Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, Gazimagusa-KKTC.

- Gönlübol, M. (1965). Avrupa ekonomi topluluğu (ortak pazar) kuruluşu ve gelişmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 20(03). DOI: 10.1501/SBFder_0000000612
- Gönlübol, M. (1996). *Olaylarla Türk dış politikası (1919-1995)*. Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. & Kürkçüoğlu, Ö. (1985). Atatürk dönemi Türk dış politikasına genel bir bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 451-474. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/54887/751687>
- Gözcü, A. (2008). 1929 ekonomik bunalımı sonrasında dünyada “yeni Türkiye” algısı ve Türkiye’nin ekonomik arayışlarına ilişkin saptamalar. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7, 273-289.
- Gülen, A. (2012). İnönü hükûmetlerinin Kıbrıs politikası (1961-1965). *Atatürk Yolu Dergisi*, 13, 389-428.
- Gülen, A. (2019). Nihat Erim hükûmetlerinin haşhaş politikası. *CTAD*, 15(30), 363-389.
- Güler, İ. (2000). Sağcılık olarak Sünnilik, *Tezkire*, 9(17), 90-100.
- Gündüz, M. (2018). Türk millî eğitim sisteminde barış gönüllüleri ve faaliyetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 17(34), 311-336. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/41516/501987>
- Güneş, O. (2023). Erken bir savunuculuk koalisyonu örneği olarak millî petrol davası. *Memleket Siyaset Yönetim*, 18(39), 100-123. DOI: 10.56524/msydergi.1200133
- Güngör, E. (2012). *Türkiye’de misyoner faaliyetleri*. Ötüken Neşriyat.
- Güngörmez, H.A. (1969, Ocak). Dünya insanlığının en büyük tehlikesi Siyonizm ve Farmasonluk. *Fedai*, 4(44).
- Gürgür, N. (1975, 24 Mart). Eski şarkıya yeni güfte. *Devlet*, 281.
- Gürgür, N. (1975, 3 Şubat). Millî devlet-güçlü iktidar arayışı. *Devlet*, 274.
- Gürgür, Nuri (1976, 22 Mart). Çanakkale’den Ege’ye. *Devlet*, 333.
- Güven Partisi Parti Programı. (1967).
- Hampton, G. (2009). Narrative policy analysis and the integration of public involvement in decision making. *Policy Sciences*, 42(3), 227-242.
- Haykır, Y. & Demir, Ö. (2017). 6326 sayılı petrol kanunu ve Demokrat Parti dönemi petrol politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 251-269. DOI: 10.21563/sutad.318025
- Hikmetyar, G. (1979, 10 Haziran). Müslümanlar destekleyiniz. *Akıncı Güç*, 1.
- Hikmetyar, G. (1980, Eylül). Afgan mücahidlerinin bayram tebriği. *Mavera*, 4(46).
- Hilfrich, F. (2016). Anti-imperialism and anti-colonialism. *The Encyclopedia of Empire* (Ed. Mackenzie, J.) John Wiley & Sons.
- Hobsbawm, E. (1999). *İmparatorluk çağı 1875-1914*. (Çev., Aslan, V.) Dost Yayınları. (Orijinal çalışma 1987’de yayımlandı).
- Işınsu, E. (1969, 29 Aralık). Çağlayangil ve ortak pazar. *Devlet*, 39.
- İlyas, A. & Turan, O. (2012). İnönü dönemi Türk dış politikası. *Atatürk Dergisi*, 1 (1), 319-341. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad/issue/2368/30376>.

- İnalcık, H. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi-I/1300-1600*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnan, M.A. (1962, Mart). Çanakkale-kardeş-netice. *Hilâl*, 3(25).
- İnan, M.A. (1963, Ağustos). Kısa hatlarla millî muhasebemiz. *Hilâl*, 4(42).
- İnönü, İ. (1987). *Hatıralar* (Haz. Sabahattin Selek). Bilgi Yayınevi.
- İyiekici, B. (2010). *Millî görüş hareketinin siyasal dönüşümü: Kuruluş döneminden 28 şubat sürecine* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Judge, E.H. & Langdon, J.W. (2018). *The struggle against imperialism: Anticolonialism and the cold war (exploring world history)*. Littlefield Publishers.
- Kabaklı, A. (2003). *Devlet felsefemiz*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kabaklı, A. (2020). *Kültür emperyalizmi*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kabaklı, A. (1964a). Amerika'da. *Tercüman*.
- Kabaklı, A. (1964b). Güven oyu. *Tercüman*.
- Kabaklı, A. (1964c). İki iltifat. *Tercüman*.
- Kabaklı, A. (1968a). Çanakkale. *Tercüman*.
- Kabaklı, A. (1968b). Gençlik kampları. *Tercüman*.
- Kahraman, B. (2016). *İkinci milliyetçi cephe hükûmeti* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Kanet, R.E. (2006). The superpower quest for empire: The cold war and Soviet support for "wars of national liberation". *Cold War History*, 6(3), 331-352.
- Karadağ, R. (1969). *Petrol Fırtınası*. Turan Neşriyat Yurdu.
- Karakoç, S. (1970, 1 Ekim). İnsanın çevresinde dönen bir çağ. *Diriliş*, 3(13).
- Karataş, M. (2020). "27 Mayıs 1960 sonrası merkez sağda bir siyasal aktör olarak Ferruh Bozbeyli ve demokratik sağ düşüncesi". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 126, 211-230.
- Karpat, K. (2017). *Türk siyasi tarihi*. Timaş Yayınları.
- Kaygusuz, İ. (2021). Türkiye'de sağ taban ile sağ siyaset arasında kurulan ilişki biçimleri. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2), 164-188. DOI: 10.46452/baksoder.993309
- Kazancıgil, A. (2009). Anti-emperyalist bağımsızlık mücadelesi ve üçüncü dünya ulusçuluğu olarak Kemalizm. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II: Kemalizm* (Haz. Ömer Laçiner). İletişim Yayınları. 235-246.
- Keleş, R. & Ünsal, A. (1982). *Kent ve siyasal şiddet*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (2013). Türkiye demokrasisinin ekonomi politiği. *Geçiş Sürecinde Türkiye* (Der. Tonak, E.A. & Schick, I.C.). Belge Yayınları, 61-118.
- Kılınç, R. (2016). İdeoloji ve dış politika: Türkiye'de Kemalist (1930-1939) ve İslamcı (2011-2015) dış politikaların karşılaştırmalı bir analizi. *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 67-88.

- Kısakürek, N.F. (1973, Ağustos). Ahlâk davamız. *İslâm'ın İlk Emri Oku*, 12(136).
- Kısakürek, N.F. (1977, 4 Mart). Köksüzlük cumhuriyetle kemalini buldu! *Sebil*, 2(62).
- Kısakürek, N.F. (2006). *Moskof*. Büyük Doğu Yayınları.
- Kıvrak, E. (2020). Millî Nizam Partisi: Tarihsel ve kuramsal bir değerlendirme. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 6(12), 133-153. DOI: 10.25306/skad.689268
- Kıyanç, S. (2020). Soğuk savaş yıllarında Türkiye'deki ABD üs ve tesisleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36(101). 203-252.
- Kocaoğlu, C.T. (2020). Soğuk savaş yıllarında Türkiye'de komünizm karşıtı propaganda kitaplarında anti-komünist söylem. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 33-51. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dusuncevetoplum/issue/54892/738450>
- Koçak, C. (2018). *Türkiye'de millî şef dönemi (1938-1945)*. İletişim Yayınları.
- Koraltürk, M. (2011). *Erken cumhuriyet döneminde ekonominin Türkleştirilmesi*. İletişim Yayınları.
- Köse, İ. (2016). Boraltan faciası: Türk kökenli Sovyet vatandaşı mültecilerin Sovyetler Birliği'ne iadesi (1945). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32, 149-186.
- Köse, İ. (2019). Sovyetler Birliği'nin Türk boğazlarıyla ilgili talepleri: 1945-1946 notaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(4), 1125-1148. DOI: 10.33630/ausbf.571602
- Kösoğlu, N. (1971, 11 Ocak). Tanzimat hareketleri çevresinde yakın tarihimize bakışlar. *Devlet*.
- Kösoğlu, N. (2003). *Dündar Taşer*. Ötüken Neşriyat.
- Küçük, Y. (2003). *Türkiye üzerine tezler, 1908-1998-2*, Yayıncılık Matbaası.
- Küçükkürtül, M.R. & Yaşar, M. (2021). Soğuk savaş döneminde taşrada çıkan komünizm aleyhtarı kitaplar. *Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi*, 1, 25-42.
- Küçükömer, İ. (2007). *Batılılaşma ve düzenin yabancılaştırılması*. Profil Kitap.
- Luthi, L. (2020). From high imperialism to cold war division. *Cold Wars: Asia, the Middle East, Europe* (Ed., Luthi, L.) Cambridge University Press.
- Mardin, Ş. (1976). *İdeoloji*. Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Meriç, C. (1996). *Bu ülke*. İletişim Yayınları,.
- Meşe, E. (2016). *Komünizmle mücadele dernekleri*. İletişim Yayınları.
- Meşe, E. (2017). *Soğuk savaş döneminde Türk sağında Rus algısı: nefretin kadim nesnesi* [Bildiri sunumu]. VII Uluslararası Karadeniz Sempozyumu "Türk-Rus İlişkileri" Bildirileri, Giresun.
- Mısıroğlu, K. (1970, Mart). Çanakkale harbini yeniden değerlendirme zarureti. *Tohum*, 4(48).
- Mısıroğlu, K. (1974). *Kurtuluş savaşında sarıklı mücahitler*. Sebil Yayınları.
- Mısıroğlu, K. (1980a, 20 Haziran). AP iktidarının geleceği. *Sebil*, 5(231-232).
- Mısıroğlu, K. (1980b, 22 Mayıs). Kadayıfın öbür yüzü. *Sebil*. 5(228).

- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1979a). (Cilt:9, Toplantı:2, Bölüm:53). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1978a). (Cilt:3, Toplantı:1, Bölüm:113). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1978b). (Cilt:2, Toplantı:1, Bölüm:98). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1966a). (Cilt:1, Toplantı:1, Bölüm:53). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1978c). (Cilt:3, Toplantı:1, Bölüm:108). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1965a). (Cilt:39, Toplantı:4, Bölüm:102). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1967a). (Cilt:11, Toplantı:2, Bölüm:32). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1970a). (Cilt:9, Toplantı:2, Bölüm:20). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964a). (Cilt:27, Toplantı:3, Bölüm:57). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1966b). (Cilt:2, Toplantı:1, Bölüm:32). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1965b). (Cilt:1, Toplantı:1, Bölüm:14). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1970b). (Cilt:6, Toplantı:1, Bölüm:101). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1977b). (Cilt:24, Toplantı:4, Bölüm:51). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1978d). (Cilt:8, Toplantı:2, Bölüm:27). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1966c). (Cilt:2, Toplantı:1, Bölüm:31). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1967b). (Cilt:13, Toplantı:2, Bölüm:56). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1965c). (Cilt:1, Toplantı:1, Bölüm:22). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1980a). (Cilt:14, Toplantı:3, Bölüm:50). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1978e). (Cilt:7, Toplantı:2, Bölüm:3). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1963a). (Cilt:13, Toplantı:2, Bölüm:55). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1962). (Cilt:10, Toplantı:2, Bölüm:15). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.

- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1961). (Cilt:1, Toplantı:1, Bölüm:18). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964b). (Cilt:26, Toplantı:3, Bölüm:49). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964c). (Cilt:28, Toplantı:3, Bölüm:63). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1965d). (Cilt:1, Toplantı:1, Bölüm:7). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1966d). (Cilt:5, Toplantı:1, Bölüm:71). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1974a). (Cilt:3, Toplantı:1, Bölüm:73). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1971a). (Cilt:10, Toplantı:2, Bölüm:46). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1963b). (Cilt:13, Toplantı:2, Bölüm:51). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1963c). (Cilt:12, Toplantı:2, Bölüm:49). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1968a). (Cilt:24, Toplantı:3, Bölüm:40). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1970c). (Cilt:1, Toplantı:9, Bölüm:14). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1975a). (Cilt:10, Toplantı:2, Bölüm:47). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1968b). (Cilt:3, Toplantı:25, Bölüm:43). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1969a). (Cilt:34, Toplantı:4, Bölüm:62). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1974b). (Cilt:2, Toplantı:1, Bölüm:61). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1969b). (Cilt:32, Toplantı:4, Bölüm:50). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1968c). (Cilt:26, Toplantı:3, Bölüm:50). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1974c). (Cilt:4, Toplantı:1, Bölüm:81). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1971b). (Cilt:11, Toplantı:2, Bölüm:59). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1965e). (Cilt:1, Toplantı:28, Bölüm:9). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1976a). (Cilt:22, Toplantı:4, Bölüm:23). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.

- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1975b). (Cilt:9, Toplantı:2, Bölüm:41). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1975c). (Cilt:9, Toplantı:2, Bölüm:42). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1977a). (Cilt:24, Toplantı:4, Bölüm:50). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1966e). (Cilt:3, Toplantı:1, Bölüm:50). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1965f). (Cilt:34, Toplantı:4, Bölüm:39). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1970d). (Cilt:8, Toplantı:1, Bölüm:131). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1970e). (Cilt:8, Toplantı:1, Bölüm:133). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1971c). (Cilt:14, Toplantı:2, Bölüm:116). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1971d). (Cilt:11-1, Toplantı:2, Bölüm:57). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1976b). (Cilt:4, Toplantı:3, Bölüm:57). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1978f). (Cilt:5, Toplantı:5, Bölüm:122). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1978g). (Cilt:5, Toplantı:7, Bölüm:15). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1966f). (Cilt:8, Toplantı:1, Bölüm:123). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1969c). (Cilt:31, Toplantı:4, Bölüm:34). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964d). (Cilt:30, Toplantı:8, Bölüm:97). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964e). (Cilt:30, Toplantı:3, Bölüm:98). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964f). (Cilt:32, Toplantı:3, Bölüm:133). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1976c). (Cilt:14, Toplantı:3, Bölüm:54). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964g). (Cilt:27, Toplantı:23, Bölüm:56). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964h). (Cilt:30, Toplantı:3, Bölüm:107). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964k). (Cilt:3, Toplantı:27, Bölüm:55). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.

- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964l). (Cilt:27, Toplantı:23, Bölüm:56). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1969d). (Cilt:31, Toplantı:4, Bölüm:35). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1965g). (Cilt:40, Toplantı:4, Bölüm:115). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1964m). (Cilt:26, Toplantı:3, Bölüm:54). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1974d). (Cilt:13, Toplantı:13, Bölüm:4). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1979b). (Cilt:10, Toplantı:2, Bölüm:59). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1978h). (Cilt:4, Toplantı:1, Bölüm:115). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1976d). (Cilt:17, Toplantı:3, Bölüm:68). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1974e). (Cilt:6, Toplantı:1, Bölüm:94). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1967c). (Cilt:21, Toplantı:2, Bölüm:39). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1968d). (Cilt:29, Toplantı:4, Bölüm:14). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1974f). (Cilt:4, Toplantı:1, Bölüm:80). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1974f). (Cilt:4, Toplantı:1, Bölüm:80). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1980b). (Cilt:14, Toplantı:3, Bölüm:46). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1974g). (Cilt:6, Toplantı:1, Bölüm:91). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1978k). (Cilt:3, Toplantı:1, Bölüm:110). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1976e). (Cilt:17, Toplantı:3, Bölüm:69). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1977c). (Cilt:24, Toplantı:4, Bölüm:46). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1977d). (Cilt:24, Toplantı:4, Bölüm:48). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1980c). (Cilt:14, Toplantı:3, Bölüm:44). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1965h). (Cilt:1, Toplantı:1, Bölüm:9). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.

- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1969e). (Cilt:1, Toplantı:1, Bölüm:5). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1970f). (Cilt:5, Toplantı:1, Bölüm:83). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1970g). (Cilt:9, Toplantı:2, Bölüm:21). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1974h). (Cilt:1, Toplantı:1, Bölüm:36). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1969f). (Cilt:1, Toplantı:1, Bölüm:11). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1972). (Cilt:31, Toplantı:4, Bölüm:28). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Millî Nizam Partisi 1. Büyük Kongresi. (1971).
- Millî Nizam Partisi Program ve Tüzüğü. (t.y)
- Mirzabeyoğlu, S. (1976, Haziran). Orta Doğu'dan sapkın çağa yeni akın. *Gölge*, 1(7).
- Muradbeyli, S. (1977, 11 Kasım). O, putlaştırılmıştır; onu yeniden hayata çağırmanın manası yoktur. *Sebil*, 2(98).
- Müslümoğlu. (1963, Şubat). Müşahadeler-mülâhazalar: Biz ve komünizm. *Hilâl*, 3(36).
- Nadel, G.H. & Curtis, P. (1966). *Imperialism and colonialism*. Macmillian Press.
- Nalkıran, A. (2022). *Soğuk savaş döneminde Türkiye'de ABD karşıtlığının yükselişi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Nebioğlu, O. (1986). *Bir imparatorluğun çöküşü ve kapitülasyonlar*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Okur, M.A. (2015). *Emperyalizm, hegemonya, imparatorluk*. Ötüken Neşriyat.
- Okur, M.A. & Güç, K. (2019). Amerikan belgelerinde Alparslan Türkeş: Kurgular ve gerçekler. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 60-77. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/madergisi/issue/50015/635168>
- Okur, M.A. (2016). The meaning of Gallipoli in Turkish national identity. *The Gallipoli Campaign The Turkish Perspective* (Ed., Gürcan M. & Johnson, R.) Routledge.
- Okur, M.A. (2020). Men-Zor tezi ve eşitsiz anlaşmalar tartışmasının ışığında Musul vilayeti: Türkiye'nin tarihi hakları/haklılığı meselesi. *Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset)*. (Ed., Kurşun, Z. & Hut, D.) Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Okur, M.A. (2007). Irak'ın Kuzeyinde 'Deja Vu' mu? Johnson Mektubu'nu 21. Yüzyıl'da Yeniden Okumak. *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 9(2). 25-35.
- Orhun, F.Ç. (2021). Soğuk savaş döneminde Türk dış politikasında Balkanlar. *Avrasya Etüdleri*, 59(1), 59-79. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/64391/977817>
- Öney, M. (1973, 26 Aralık). Milliyetçi hareketin hedefi. *Devlet*, 216.

- Örnek, C. (2010). *1950'li yıllarda ABD ile buluşma: antikomünizm, modernleşmecilik ve maneviyatçılık* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Özata, M. (2016). *Türkiye-ABD ilişkileri (1971-1984)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Özbalkan, M. (1970). *Gizli belgelerle barış gönüllüleri*. Ant Yayınları.
- Özdenören, A. (1980, Şubat). Çeşitlemeler/Afganistan dolayısıyla belirginleşen tavırlar. *Mavera*, 4(39).
- Özdoğan, G.G. (2019). *Turan'dan Bozkurt'a: Tek parti döneminde Türkçülük (1931-1946)*. İletişim Yayınları.
- Özkan, B. (2017). 1945 Türkiye-SSCB krizi dış politikada kurucu mitin inşası. *Türkiye Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler-Kuşku ile Komşuluk*. (Der. Gencer Özcan vd.). İletişim Yayınları.
- Öztürk, E. (2016). Millî Türk talebe birliğinde değişen milliyetçilik anlayışı ve anti-komünizm (1965-1971). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 103-126. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/27211/292177> -- 110
- Öztürkci, A. (2020). Cumhurbaşkanı İnönü'nün TBMM'yi açış konuşmaları bağlamında Türk dış politikası ve Türkçü Turancı akımlar (1939-1944). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 103-132.
- Pamuk, Ş. (2011). *Osmanlı'dan cumhuriyete küreselleşme, iktisat politikaları ve büyüme - seçme eserleri II*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2020). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi, büyüme, kurumlar ve bölüşüm*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de siyasal kültürün resmi kaynakları*. İletişim Yayınları.
- Pınar, M. (2018). Sosyalizmin aykırı bir sesi: Vatan Partisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 255-267.
- Pilavoğlu, M. K. (1969, Nisan). Tarihin kaydettiği 31 mart faciası Siyonistler, Farmasonlar, Selânik dönmeleri yoluyla hazırlanmıştır. *Fedai*, 4(47).
- Rodier, J. (2010). *A narrative policy analysis of the accessibility for Ontarians with disabilities act, 2005: Exploring implementation in municipal recreation* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. University of Waterloo.
- Safa, P. (1969, 16 Haziran). Çorap söküğü. *Devlet*.
- Safa, P. (1976). *Din, inkılâp, irtica*. Ötüken Neşriyat.
- Sarfati, M. (2017). List'in iktisadi düşüncesinin "Türkleştirme süreci" üzerindeki yansımaları. *Türkiye'de İktisadi Düşünce* (Der., Özgür, E., Duman, A. & Kaya, A.Y.). İletişim Yayınları.
- Sarıbay, A.Y. (2010). Millî Nizam Partisi'nin kuruluşu ve programının içeriği. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, İslamcılık*. (Ed., Aktay, Y.). İletişim Yayınları.
- Serdengeçti, O.Y. (1950). Kültür emperyalizmi. *Serdengeçti*, 4.
- Serdengeçti, O.Y. (2019). *Serdengeçti I: Mabetsiz şehir, bu millet neden ağlar*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Serdengeçti, O.Y. (1962, Şubat). Komünizme karşı mücadele. *Serdengeçti*, 15(33).

- Serdengeçti, O.Y. (1965, Eylül). Önümüzdeki meclis. *Fedai*, 3(26).
- Sevilgen, G. (1980). *MSP’de dört yıl (1973-1977)*. Yüksel Matbaası.
- Sevinç, N. (1974). *Sanık yazılar*. Dede Korkut Yayınları.
- Shanahan, E.A., Jones, M.D. & McBeth, M.K. (2014). The narrative policy framework. *Theories of the Policy Process*. (Ed., Sabatier, P.A. & Weible, C.M.). Westview Press.
- Sofuoğlu, Z. (1970, 23 Mart). Emperyalizm ve ileri karakolları. *Devlet*.
- Somuncuoğlu, S. (1973, 22 Ocak). Yabancılaşmaların ittifakı. *Devlet*, 168.
- Soysal, İ. (1982). 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı. *Belleten*, 46, 367-414.
- Soysal, M. (2015). Barış gönüllüleri ve Türkiye’deki faaliyetleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 14, 113-146
- Sunar, L. (2004). *Emperyalizmi anlamak: Teorik yaklaşımlar* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Sunar, L. (2008). Türkçe’de emperyalizm literatürü. *Sosyoloji Dergisi*, 3(16), 193-222.
- Şahin, M. & Sarı, B. (2017). 1960-1980 dönemi Türkiye’nin üçüncü dünya ve İslam ülkeleriyle ilişkileri. *Akademik Orta Doğu*, 11 (2), 22-47.
- Şenel, E. (2009). *1975-1978 yılları arasında Türkiye’ye uygulanan ambargonun Türk savunma sanayine ve teknoloji yönetimine etkisinin analizi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Kara Harp Okulu Komutanlığı.
- Şimşek, M. (1967, Temmuz). Robot canavar komünizm. *İslam’ın İlk Emri Oku*, 7(67).
- Tahsin, H. (1975, Aralık). Siyonizm ve ırkçılık emperyalizmdir. *Gölge*, 1(2).
- Tanyu, Hikmet (1978, Aralık). Robert kolejde İslamiyet ve Türk düşmanlığı. *Millî Eğitim ve Kültür*, 1.
- Tarhan, M. (1964, Haziran). Atatürk istismarcılığı. *Sebilürreşad*, 15(355).
- Taşer, D. (1971). Parça parça. *Devlet*.
- Taşkın, Y. (2019). *Milliyetçi muhafazakâr entelijansiya*. İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (1983). Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze eğitim kurumlarının gelişimi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, s. 650-675.
- Tevetoğlu, F. (1963). *Dış politika görüşümüz*. Ajans-Türk Matbaası.
- Toker, M. (1971). *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis Yayınları.
- Topçu, N. (1961, Nisan). Maddeyi idare eden ruh. *Sebilürreşad*, 13(320).
- Topçu, N. (1962, 16 Haziran). Komünizme karşı hristiyan alemiyle el ele vermeliyiz!. *Şûle*, 2.
- Toprak, Z. (1995). *İttihat-Terakki ve devletçilik (1908-1950)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2013). *Türkiye’de popülizm (1908-1923)*. Doğan Kitap.
- Tuğrul, T. (2017). Millî görüş hareketinin temel karakterleri. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2, 617-657. <https://doi.org/10.18403/emakalat.317808>

- Tuncer, A. (1976). *Milliyetçi cephe birliği*. Karınca Matbaacılık.
- Tunçay, M. (2017). *Türkiye sol tarihine notlar tarih ve toplum yazıları*. İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. & Akbulut, E. (2016a). *Beynelmilel işçiler ittihadı: Mütareke İstanbul'unda Rum ağırlıklı bir işçi örgütü ve TKP ile ilişkileri*. İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. & Akbulut, E. (2016b). *Türkiye halk iştirakiyun fırkası (1920-1923)*. İletişim Yayınları.
- Turan, K. (1969, 29 Aralık). Ortak pazar maceramız. *Devlet*, 39.
- Turan, O. (1972, Aralık). Din ve medeniyet. *İslâm Medeniyeti*, 3(26).
- Turan, O. (1973, Şubat). Medeniyetin akıbeti ve dünya buhranı. *İslâm Medeniyeti*, 3(28).
- Turan, O. (2003). *Türk cihan hâkimiyeti mefkuresi tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2016). *Yeni İstanbul yazıları*. (Haz. Uzman, N.). Hitabevi.
- Tutar, K. (1979, Mart). 18 Mart 1915'e: Bir tarih bir iman kalesi topraklarla yıkılır mı? *Millî Gençlik*, 2(34-45).
- Türkdoğan, O. (2004). *Kültür değişme ve toplumsal çözülme*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türker, O. (1973, 29 Ekim). 1838 ticaret antlaşması ve ortak pazar. *Devlet*.
- Türkeş, A. (1974). *Dış meselelerimiz*. Ergenekon Yayınevi.
- Türkeş, A. (1974). *Dış politikamız ve Kıbrıs*. Kutluğ Yayınları.
- Türkeş, M. (1999). *Kadro hareketi-ulusçu bir sol akım*. İmge Kitabevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1957a). (Cilt:17, Toplantı:2, Bölüm:48). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1948a). (Cilt:12, Toplantı:2, Bölüm:83). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1949a). (Cilt:16, Toplantı:3, Bölüm:36). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1956a). (Cilt:10, Toplantı:2, Bölüm:44). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1948b). (Cilt:9, Toplantı:2, Bölüm:30). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1956b). (Cilt:11, Toplantı:2, Bölüm:64). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1949b). (Cilt:17, Toplantı:3, Bölüm:56). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1950a). (Cilt:24, Toplantı:3, Bölüm:48). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1949c). (Cilt:19, Toplantı:3, Bölüm:84). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1957b). (Cilt:17, Toplantı:3, Bölüm:46). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1958a). (Cilt:2, Toplantı:1, Bölüm:46). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1950b). (Cilt:3, Toplantı:1, Bölüm:24). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1955a). (Cilt:5, Toplantı:1, Bölüm:47). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1951). (Cilt:10, Toplantı:2, Bölüm:5). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1948c). (Cilt:6, Toplantı:1, Bölüm:51). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1950c). (Cilt:24, Toplantı:4, Bölüm:52). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1949d). (Cilt:16, Toplantı:3, Bölüm:36). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1950c). (Cilt:24, Toplantı:4, Bölüm:52). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1950d). (Cilt:24, Toplantı:4, Bölüm:53). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1950e). (Cilt:24, Toplantı:4, Bölüm:55). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1950f). (Cilt:1, Toplantı:Olğ, Bölüm:19). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1958b). (Cilt:2, Toplantı:1, Bölüm:42). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1954). (Cilt:1, Toplantı:F, Bölüm:4). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1956c). (Cilt:10, Toplantı:2, Bölüm:40). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1949e). (Cilt:16, Toplantı:3, Bölüm:51). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1949f). (Cilt:19, Toplantı:3, Bölüm:79). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1955b). (Cilt:4, Toplantı:1, Bölüm:25). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1973). (Cilt:12, Toplantı:12, Bölüm:17). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1979). (Cilt:1, Toplantı:18, Bölüm:11). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi.* (1980a). (Cilt:1, Toplantı:19, Bölüm:106). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1980b). (Cilt:1, Toplantı:19, Bölüm:2). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1980c). (Cilt:46, Toplantı:19, Bölüm:35). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1980d). (Cilt:1, Toplantı:19, Bölüm:92). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1974). (Cilt:13/1, Toplantı:13, Bölüm:3). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1970). (Cilt:1, Toplantı:9, Bölüm:8). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. (1956d). (Cilt:15, Toplantı:3, Bölüm:12). Tutanak Hizmetleri Başkanlığı.
- Türkmen, Z. (1995). Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonların uygulanışına toplu bir bakış. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6(6), 325-341. DOI: 10.1501/OTAM_00000000251
- Uçar, T. (1979, Mart). Çanakkale'deki ruhaniyyet. *Tohum*, 10(116).
- Uzman, N. (2018). II. dünya savaşı sonrasında Sovyet talepleri ve Türkiye'nin tepkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 11(22), 117-142. DOI: 10.19060/gav.437787
- Vahid, A. (1975, 1 Mart). Çanakkale zaferi ve düşündürdükleri. *Çatı*, 2.
- Verdery, K. (1994). Beyond the nation in eastern Europe. *Social Text*. pp. 1-19.
- Verdery, K. (1999). Whither "nation" and "nationalism"? *Mapping the Nation* (Ed., Balakrishnan, G.). Verso.
- Vural, M.K. (2019). II. Dünya Savaşı Türkiye'sinde sosyalistlerin taktiği ve faaliyetleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19, 693-714.
- Yahnici, Ş.B. (1973, 10 Eylül). Yeni 9 eylüllere doğru. *Devlet*, 201.
- Yalman, A.E. (1997). *Yakın tarihte gördüklerim, geçirdiklerim (1922-1971)*, C. II. Pera A.Ş.
- Yavuz, Ö. (2019). Değer ve çıkar ilişkisi bağlamında Amerika Birleşik Devletleri'nin soğuk savaş dönemi Ortadoğu politikası: Darbeler üzerinden bir değerlendirme [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yazıcı, V.C. (2012). Anti-communism and the making of the ülkücü paramilitary identity (1974-1980) [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Yıldız, Ö. & Yavaş, R. (2016). İstanbul Robert Koleji üzerine bir değerlendirme. *Journal of History School*, 579-598. DOI:10.14225/Joh793.
- Yücel, G. (2021). Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Atatürk milliyetçiliği. *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Milliyetçilik* (Ed., Yiğit, M.). Palet Yayınları.
- Yücel, İ. (2016). Yabancı okullar ve kültürel milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji tanassur hadisesi (1928). *Belleten*, 80(287), 307-328. DOI: 10.37879/belleten.2016.307
- Zengin, B. (1978, Ağustos). Politika ve kültür. *Mavera*, 2(21).

Zengin, E. (2019). Soğuk savaş döneminde Türkiye dışında yaşayan Türklere bakış: “Esir milletler/Türkler haftası” etkinlikleri (1959-1980). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121, 137-162.

